

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 10 – Sayı 1, Güz 2022 | Volume 10 – Issue 1, Spring 2022

Dizin Bilgileri / Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(<https://journals.indexcopernicus.com>)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(<http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin>)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(<http://atif.sobiad.com>)

Google Akademik | Google Scholar
(<https://scholar.google.com.tr>)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas>
E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com
Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)
Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayın Tarihi | Publication Date

28 Nisan 2022 | 28 April 2022

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 10 – Sayı 1, Güz 2022 | Volume 10 – Issue 1, Spring 2022

GSÜ Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı | Owner on the behalf of Fac. of Letters at GSÜ & Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör | Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi İlter Kutlu HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Fatih IŞIK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&

Arş. Gör. Gökhan DEMİRAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Ayşenur KÖR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Arş. Gör. Ahmet URUK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 10 – Sayı 1, Güz 2022 | Volume 10 – Issue 1, Spring 2022

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey
&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkey
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mine KEHA

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Technical University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkey
&

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Şaban SAĞLIK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey
&

Prof. Dr. Kamran TALATTOF

Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD
&

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkey
&

Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey
&

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&

Prof. Dr. Müge YILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey
&

Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkey
&

Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS

Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, Istanbul-Turkey
&

Doç. Dr. Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya-Turkey
&

Doç. Dr. Tetiana GRYGORIEVA

Kiev-Mohyla Akademisi Ulusal Üniversitesi, Kiev-Ukrayna | National University of Kyiv-Mohyla
Academy, Kyiv-Ukraine
&

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Doç. Dr. Gül KOÇSOY

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkey

&

Doç. Dr. Kemal SAYLAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selçuk University, Konya-Turkey

&

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBİYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas University, Manas-Kyrgyzstan

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Sefa ERBAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Adilhan ADILOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Turkey

&

Doç. Dr. Üyesi İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Doç. Dr. Üyesi M. Fatih GÖKÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN

Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, İstanbul-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkey

&

Dr. Michal WASIUCIONEK

Nicolae Lorga Tarih Enstitüsü, Bükreş-Romanya | Nicolae Lorga Institute of History, Bucharest-Romania

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 10 – Sayı 1, Güz 2022 | Volume 10 – Issue 1, Spring 2022

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Fuat GÜLLÜPINAR

(Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkey)

&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat-Turkey)

&

Prof. Dr. Ahmet ATASOY

(Mersin Üniversitesi, Mersin -Türkiye | Mersin University, Mersin-Turkey)

&

Prof. Dr. Ömer DÜZBAKAR

(Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa-Türkiye | Bursa Uludag University, Bursa-Turkey)

&

Prof. Dr. Nihat YILMAZ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Prof. Dr. Zeki BOYRAZ

(İnönü Üniversitesi, Malatya-Türkiye | Inonu University, Malatya-Turkey)

&

Prof. Dr. Kemal ÇELİK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkey)

&

Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

(Karadeniz Teknik Üniversitesi Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik University, Trabzon-Turkey)

&

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR

(Karadeniz Teknik Üniversitesi Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik University, Trabzon-Turkey)

&

Prof. Dr. Yaşar BÜLBÜL

(İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey)

&

Prof. Dr. İbrahim MAZMAN

(Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale-Türkiye | Kırıkkale University, Kırıkkale-Turkey)

&

Doç. Dr. Fatma OKUR ÇAKICI

(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman-Türkiye | Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman-Turkey)

&

Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ

(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale-Türkiye | Canakkale Onsekiz Mart University, Canakkale-Turkey)

&

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Doç. Dr. Yunus İNCE

(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla-Türkiye | Muğla Sıtkı Kocman University, Mugla-Turkey)

&

Doç. Dr. Derya ÇİNİ ŞİMŞEK

(Başkent Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Baskent University, Ankara-Turkey)

&

Doç. Dr. Fatih CAMADAN

(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize-Türkiye | Recep Tayyip Erdogan University, Rize-Turkey)

&

Doç. Dr. Üyesi Faruk AYLAR

(Amasya Üniversitesi, Amasya-Türkiye | Amasya University, Amasya-Turkey)

&

Doç. Dr. Engin ÇAĞMAN

(Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, Istanbul-Turkey)

&

Doç. Dr. Oğuzhan EKİNCİ

(Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkey)

&

Doç. Dr. Muhammet BAHADIR

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey)

&

Doç. Dr. Cihangir KIZILÖZEN

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Refik TURAN

(Aksaray Üniversitesi, Aksaray-Türkiye | Aksaray University, Aksaray-Turkey)

&

Doç. Dr. Muammer AK

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep GÜMÜŞ DEMİR

(Üsküdar Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Uskudar University, Istanbul-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM

(Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Yakup TOPAL

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK

(Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Kuttusi ZORLU

(Ardahan Üniversitesi, Ardahan -Türkiye | Ardahan University, Ardahan-Turkey)

&

Hakem Kurulu | Board of Referees [3]

Dr. Öğr. Üyesi Fatih UYAR

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Hızır HACIKELEŞOĞLU

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Olcay TİRE

(Munzur Üniversitesi, Tunceli-Türkiye | Munzur University, Tunceli-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Şenel ÇITAK

(Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkey)

&

Dr. Öğr. Üyesi Umut DENİZLİ

(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkey)

&

Öğr. Gör. Dr. Demet CANSIZ

(Milli Savunma Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Milli Savunma University, Istanbul-Turkey)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- [1]. Ayşegül CAN. **Mütareke Dönemi'nde İttihatçıların Tasfiyesi | Liquidation of Unionists during the Ceasefire Process**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 1-13.
- [2]. Gülce TARHAN ÇELEBİ. **Öze Dönüş Olarak Batılılaşma: Halikarnas Balıkcısı'nın Tarih Anlatısı | Westernization as a Return to the Authentic Self: The Historical Narrative of the Fisherman of Halicarnasus**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 14-28.
- [3]. Ömer KEMİKSİZ. **Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Söz Varlığı: Özel Adlar | Vocabulary in the Secondary School Turkish Textbooks: Proper Names**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 29-46.
- [4]. Haydeh FARAJİ – Zehra Dilara ÖZEN. **Yetişkin Ayrılık Anksiyetesinin, Ayrılık Anksiyetesi ile Beliren Yetişkinlikte Bireyleşme Düzeyi Arasındaki Aracı Rolü | The Mediator Role of Adult Separation Anxiety between Separation Anxiety and the Level of Individuation in Emerging Adulthood**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 47-69.
- [5]. Ferdi UYANIKER. **Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı Öncesinde Almanya'dan Alınan Denizaltılar | Purchased German Submarines Before World War II in Naval Archives**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 70-89.
- [6]. Özlem SÜRÜCÜ. **İkinci Meşrutiyet İstanbul'una Postmodern Bir Bakış: "Gölgeler ve Hayaller Şehrinde" | A Postmodern Perspective of Istanbul in the Second Constitutional Era: "In the City of Shadows and Dreams"**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 90-101.
- [7]. Beste ALPAY JEONG. **Visualizing Housewives: The Representation of Female Domesticity in Stock Imagery | Ev Kadınlarını Görselleştirmek: Stok Görsellerinde Kadının Evcilliğinin Temsili**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 102-119.
- [8]. Ahmet TOZLU. **Kamu Kurumlarında Çalışan Uzman Personelin İş Tatmini ve İşgücü Devir Oranı | Job Satisfaction and Turnover Rate of Expert Staff Working in Public Organizations**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 120-150.
- [9]. Fatma ALTUN KOBUL – Didem KARAHAN – Ali Rıza YAVRUTÜRK – Nuray KÖSE. **Lise Öğretmenlerinin ve Öğrencilerinin Zorbalık Algılarının İncelenmesi | Investigation of Bullying Perceptions of High School Teachers and Students**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 151-181.
- [10]. Savaş ÇAĞLAK. **Amasya Kentinin Biyoklimatik Konfor Koşullarının Mekânsal Dağılımı ve Gelecek Projeksiyonları | Spatial Distribution of Bioclimatic Comfort Conditions of Amasya City and Future Projections**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 182-197.
- [11]. Zühal DİLER – Muhammed Akif ÖZÇELEBİ. **Kastamonu İlinde Nüfus ve Yerleşmelerin Topografik Faktörlere Göre Dağılımı | Distribution of Population and Settlements in Kastamonu According to Topographic Factors**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 198-218.

[12]. Mustafa Taner ŞENGÜN – Muhammed KILIÇARSLAN – Yaren GÖKTAŞ. **Birkleyn Mağaraları (Diyarbakır) ve Turizm Potansiyeli | Birkleyn Caves (Diyarbakır) and Tourism Potential**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 219-234.

[13]. Şefik MEMİŞ. **İstanbul Ticaret Odası'nın İlk İŞtiraki: Tophane Ambarları İdaresi 1927-1929 | First Subsidiary of Istanbul Chamber of Commerce: Administration of Tophane Warehouses 1927-1929**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 235-263.

[14]. Mezher YÜKSEL. **Modernlik ve Ölüm: Modern Ölüm Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme | Modernity and Death: A Sociological Study on Modern Death Strategies**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 264-279.

[15]. Mesut KÜRÜM. **Bayburt ve Yöresi Ağızlarındaki Bazı Arkaik Unsurlar | Some Archaic Elements in the Dialects of Bayburt and its Region**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 280-290.

[16]. Samettin BAŞOL – Vildan ŞAHİN. **Siyaset ve Ticaretin Gölgesinde Osmanlı Devleti'nde Silah İthalatı Örneği: Alman Mavzer Fabrikasından Osmanlı Merkez Silahhanesine Gönderilen Silah ve Mühimmatlar (1888-1904) | The Example of Weapons Import in the Ottoman Empire under the Shadow of Politics and Commerce: Weapons and Ammunitions Sent from the German Mavzer Factory to the Ottoman Central Armory (1888-1904)**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 291-309.

[17]. Tefvik Orkun DEVELİ. **Nationalism and Football at First Glance: The Case of "Eternal Derby" | İlk Bakışta Milliyetçilik ve Futbol: "Sonsuz Derbi" Örneği**, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 310-322.

Mavi Atlas* Hakkında | About *Mavi Atlas, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 323-324.

Yayın İlkeleri | Publication Principles, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 325-328.

Yazar Rehberi | Author Guidelines, *Mavi Atlas* 10(1)/2022: 329-345.

Ayşegül CAN

Dr. | Dr.

Aksaray Üniversitesi, Ortaköy Meslek Yüksek Okulu, Aksaray-TÜRKİYE
Aksaray University, Ortaköy Vocational School, Aksaray-TURKEY
ORCID: 0000-0003-3059-9424
aysegulcan@aksaray.edu.tr

Mütareke Dönemi'nde İttihatçıların Tasfiyesi

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması, İttihat ve Terakki yönetiminin sonunu getirdi. Partinin feshedilmesinin ardından cemiyet liderlerinin önde gelenleri ülkeyi terk etti. Akabinde İtilaf Devletleri'nin etkisi altındaki İstanbul Hükümeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasınca, savaş, Sevk ve İskân Kanunu'na dayalı olarak yapılan Ermeni Tehciri suçlusu olarak Divan-ı Harp Mahkemeleri'nde yargılamalar başlatıldı. İttihatçılar tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında, Kara Kemal'in önderliğinde yürütülen işe işlerinden edinilen kârlar ile tesis edilen birçok milli şirket ve banka da soruşturma sürecine dâhil edildi. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası başta olmak üzere Anadolu Millî Mahsulat Şirketi, Millî Ekmekçiler Şirketi, Millî Mensucat Şirketi, Kantariye Millî İthalat Şirketi, Millî İktisat Bankası ve Eskişehir Çiftçi Bankası gibi kuruluşlarda yürütülen tahkikatın seyri tasfiyeye yöneldi. Soruşturmaların temelinde yatan neden ise İttihatçıların işe işinde yolsuzluk yaparak kazandıkları paraların adı geçen kurumlarda bulunduğu iddiasıydı. Dönemin iktidarı tarafından haksız kazançlarla meydana getirildikleri düşünülen bu kuruluşların, ilk fırsatta soruşturmaya tabi tutulması, aslında İttihatçılara muhalif düşüncelerin uygulamaya geçirilmesiydi. Diğer taraftan bu soruşturmaların altında yatan bir neden de İttihatçıların bu kuruluşlar aracılığıyla Millî Mücadele hareketine destek sağlamasıydı. Soruşturmalar, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan İtilaf kuvvetlerinin işgallerine paralel tarihlerde devam etti. Hatta Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası gibi II. Meşrutiyet Dönemi'nin en büyük sermayeli millî kuruluşu, İtilaf kuvvetlerince basılarak, çalışanları tutuklandı. Fakat bu girişimler, Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte yarıda kaldı. Böylece bahsedilen millî kuruluşlar Cumhuriyet Dönemi'ne intikal ederek faaliyetlerini devam ettirdi.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Millî İktisat, Mütareke.

Liquidation of Unionists during the Ceasefire Process

Abstract

The defeat of the First World War brought the end of the Union and Progress administration. After the dissolution of the party, notable leaders of the community left the country. Subsequently, the Istanbul Government under the influence of the Allied Powers and the Freedom and Entente Party started trials in the Courts of War as the criminal of the Armenian Deportation based on the Law of War and Relocation and Settlement. Many national companies and banks, which were established by the Unionists during the First World War, with the profits obtained from the catering business led by Kara Kemal, were also included in the investigation process. The course of the investigation, which was carried out in institutions such as the Ottoman Reputation National Bank, the Anatolian National Product Company, the National Bakers Company, the National Textile Company, the Weighage National Import Company, the National Economy Bank and the Eskişehir Farmer's Bank, turned towards liquidation. The underlying reason for the investigations was the allegation that the money earned by the Unionists through corruption in the catering business was found in the aforementioned institutions. The fact that these organizations, which were thought to have been created by the government of the period with unjust gains, were subject to investigation at the first opportunity, in fact, was the implementation of the ideas that were opposed to the Unionists. On the other hand, the reason underlying these investigations was that the Unionists supported the National Struggle movement through these organizations. Investigations continued in parallel with the invasions of the Entente forces, which started after the Armistice of Mudros. In fact, the biggest national institution of the Second Constitutional Period, such as the Ottoman Reputation National Bank, was raided by the Entente forces and its employees were arrested. However, these attempts were interrupted with the successful conclusion of the National Struggle. Thus, the national organizations mentioned were transferred to the Republican period and continued their activities.

Keywords: Second Constitutional Monarchy, Committee of Union and Progress, National Economy, Truce.

Giriş

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından 1913 Babıalı Baskınına kadar geçen süre, İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarının olduğu bir dönemdi (Akşin, 1980, s. 81). Bu süre zarfında İttihat ve Terakki yönetimi, maliyeci Cavit Bey'in de etkisiyle liberalizmi, iktisadi politika olarak takip etti. Mevcut yönetim, Osmanlı'nın iktisadi açıdan hızla kalkınmasını sağlamak doğrultusunda yabancı sermayeden yararlanmayı bir alternatif olarak gördü. Bu durum, zaten ticarete etkin olan gayrimüslimlerin vaziyetini daha da iyileştirdi (Varlı & Koraltürk, 2010, s. 128). Diğer taraftan devlet, dış borçların ülkeyi ipotek altına aldığı, kapitülasyonlar ve yabancı finans kapitalinin dört bir taraftan sardığı şartlar içinde bulunmaktaydı. Nitekim eski borçların faiz ve ana para ödemelerini ancak artan miktarlarda alınan dış borçlarla karşılayabildi (Pamuk, 1994, s. 64).

Mevcut şartlar altında çıkan Balkan Savaşları, millî iktisat açısından bir dönüm noktasını teşkil etti. Bu savaşta yaşanan kayıplar, başta İttihat ve Terakki yönetimi olmak üzere Osmanlı kamuoyunda azınlıklara karşı bir güvensizlik hissini de beraberinde getirdi. Artık Ermeni ve Rumları Osmanlı olarak görmeme, Türk ve Müslümanları iktisadi alanda öne çıkarma politikası zihinlerde yer etmeye başladı (Vural, 2016, s. 114). Bu doğrultuda 1913 kongresi öncesinde yapılan genel merkez toplantısında, Türklerin Avrupa'da olduğu gibi meslek örgütleri kurması kararlaştırıldı. Bu görev, Talat Paşa'dan sonra cemiyetin önde gelenlerinden sayılan ve Küçük Efendi şeklinde anılan, ancak yaygın olarak Kara Kemal olarak bilinen Ahmet Kemal Bey'e (Sertel & Yedek, 2015, s. 379) İstanbul'daki Türk esnaf, hamal, kayıkçı gibi belirli kuruma tabi olmayan kişileri örgütlemek üzere verildi (Sertel & Yedek, 2015, s. 380). İttihat ve Terakki yönetimi bu politikayla dışa kapanan ekonomide Türk-Müslüman esnafının ağırlık kazanmasını sağlamakla birlikte güçlenen esnafın, yönetimin toplumsal tabanını oluşturmasını hedefledi. Böylece hamal, arabacı, mavnacı-salapuryacı ve ekmekçi esnafları İttihat ve Terakki'nin güç odağı haline geldi (Vural, 2016, s. 114).

Birinci Dünya Savaşı sırasında dış ticaret hacminin düşmesi ve koruyucu dış ticaretin de etkisiyle İstanbul'un işesini karşılamakta sıkıntılar yaşandı. Bunun sonucunda 1915'te Kara Kemal, işeden sorumlu kılındı. Aslında Kara Kemal'e verilen yetkiler ekonomide devletçiliğin de başlangıcı oldu (Mardin, 1985, s. 633). Zira işe heyeti gazetelere verdiği ilanlarda, tedbir olarak hububata narh koyulduğunu duyurdu. Bu sırada ülkenin çeşitli noktalarındaki hububat fiyatları birbirinden farklıydı. Hububatın yetiştiği ve bol olduğu bölgelerde fiyatlar makul iken talebin çok, arzın az olduğu yerlerde oldukça yüksekti. Bunun önüne geçmek için hububatın fazla olduğu yerlerden alınarak ihtiyaç bölgelerine sevk edilmesi düşünüldü (Kemal, 1916, s. 1). İlaveten hükümet yerli malı kullanma, kooperatifçilik ve milli banka kurulması gibi faaliyetleri teşvik etti (Tunaya, 2009, s. 67). Kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırıldı, yabancı anonim şirketler ve sigorta şirketlerinin ayrılıkçı konumuna son verildi, Türkçe ticari işlemlerde zorunlu tutuldu, meslek okulları ve gece dersleri vasıtasıyla Türklerin teknik bilgileri artırılmaya çalışıldı. Böylece savaş, millî iktisat alanında önemli adımların atılmasına fırsat sundu (Toprak, 1995, s. 2).

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması, Osmanlı parlamentosunda İttihat ve Terakki Hükümeti'ne karşı eleştirilerin dozunu artırdı. Diğer taraftan savaşa girişin ve yenilginin baş sorumlusu sayılarak, özellikle yeniden canlanan Hürriyet ve İtilaf Fırkası¹ ile Damat Ferit Paşa kabinelerince düşman ilan edildi (Tunaya, 1989, s. 545). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 22 Kasım 1911'de kuruluşunu duyurduktan bir gün sonra Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanin*'de bu fırkayı "İttihat ve Terakki'yi yıkmaya ve kırıp dökme için işe yarayabilir bir güç olmak üzere ana rahmine düşmüş bir oluşum" olarak nitelendirdi. "Amacına ulaştığı farz edilse o gün yıkılışa hüküm giymiş bir parti" olarak tarif etmesinden hareketle (Yalçın, 1976, s. 229) mevcut durum, Hürriyet ve İtilaf

¹ İttihat ve Terakki yönetimine karşı en büyük ve en ciddi muhalefet olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası 10 Ocak 1919'da siyasette aktif rol oynadı. Millî Mücadele Dönemi'nin en güçlü siyasi oluşumu olan parti, İtilaf Devletleriyle iş birliği içinde oldu. Ayrıntılı bilgi için bk.(Birinci, 1998, s. 510).

Fırkasına beklediği fırsatı sundu. Millî iktisat alanında önemli adımlar atan İttihat ve Terakki iktidarı, 4 Ekim 1918'de Talat Paşa kabinesinin istifasıyla resmen sona erdi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra 2-3 Kasım'da parti önde gelenleri ülkeyi terk etti (Dinçer, 2016, s. 71). Bununla birlikte basında, İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmeleri, ağır bir şekilde eleştirildi. Eleştirilerin gerekçesini ise Osmanlı Devleti'ni savaşa dâhil etmek, savaş sırasındaki baskı ve kötü yönetim oluşturdu (Orbay, 1993b, s. 168). İşgalci güçlerin yardımları ve baskılarıyla bir kampanya hâline getirilen bu durum son Tefvik Paşa kabinesine kadar sürdü (Tunaya, 1989, s. 545).

Genel hatları çizilen atmosferde ortaya çıkan millî kurumların tesisindeki İttihatçıların rolü, bunların akıbetlerini de etkiledi. Nitekim gerek hükümet gerekse de İtilaf Devletleri tarafından İttihatçılarla birlikte kuruluşunda rol oynadıkları millî banka ve şirketler de birtakım tahkikata tabi tutuldu. Çalışmada bu minvalde yaşanan teşebbüs, tüm ayrıntılarıyla ortaya koyulmaya gayret edildi. Nihayetinde İttihatçıların siyasi alandan tasfiye edilmeleri sürecini, iktisadi kuruluşların da aynı şekilde takip ettiği görüldü. Böylece yapılan girişimlerin aslında İttihatçıları yalnızca siyasi alandan değil aynı zamanda iktisadi alandan da uzaklaştırmak gayesini taşıdığını ortaya koymak, çalışmanın amacını oluşturdu. Çalışmanın yapılmasındaki bir diğer etken ise İttihatçıların iktisadi alandan tasfiye edilmesinde rol oynayan kuruluşların bir kısmı hakkında yeterli literatür bilgisinin bulunmaması oldu. Bu sebeple önce İttihatçıların millî iktisat alanındaki faaliyetleri ve soruşturmaya tabi tutulan kuruluşlar hakkında bilgi verildi. Daha sonra tasfiye meselesi ele alındı. Bu anlamda Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan orijinal bilgilerden istifade edildi. Özellikle Mütareke Dönemi yapılan tutuklamalar ve yargılamalar konusunda hatıralar önemli bilgiler sundu. Bununla birlikte telif eserler de çalışmaya oldukça katkı sağladı.

A. İttihatçıların İktisadi Faaliyetleri

Türk iktisat tarihinde ilk kez II. Meşrutiyet Dönemi'nde, taşrada Müslüman-Türk tüccar oluşturma politikası İttihat ve Terakki yönetimi tarafından bizzat yürütüldü. Söz konusu dönemde İttihat ve Terakki'nin tam olarak iktidarın kontrolünü ele geçirmesi, Sait Halim Paşa Hükümeti'nin (17 Haziran 1913- 3 Şubat 1917) kurulmasıyla mümkün oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ise Talat Paşa hükümeti (4 Şubat 1917- 8 Ekim 1918) kuruldu (Uzun, 2019, s. 427). Bu yönetimler sırasında; kooperatif tarzı örgütlenmeler özendirilmekle birlikte, ticarete yönelik millî şirketlerin kurulması sağlandı. Hatta halkın da desteği alınmak suretiyle cemiyet üyeleri bir araya gelip millî bankalar² teşkil etti (Vural, 2016, s. 115). Kara Kemal önderliğindeki İttihat ve Terakki yönetiminin millî iktisat alanındaki ilk adımı Heyet-i Mahsusa-i Ticariye³ adında bir şirket kurmak oldu (Tunaya, 1989, s. 337).

Daha sonraki süre zarfında İstanbul'daki iâşe sıkıntısına çare olması düşüncesiyle birden çok millî şirket vücuda getirildi. Bunlar arasında Anadolu Millî Mahsulat Anonim Şirketi, Millî İthalat Kantariye Anonim Şirketi, Millî Ekmekçiler Anonim Şirketi ve Millî Mensucat Anonim Şirketi'ni⁴ saymak mümkündür. Bahsedilen şirketlerin sermayeleri, şirket hisselerinin yarısının sermayedarlara satılması, kalan yarısına da Heyet-i Mahsusa-i Ticariye tarafından destek verilmesi

² Bu dönemde kurulan millî bankalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk.(Can, 2021).

³ Bu şirketin en önemli kuruluş amacı, İstanbul'un un ihtiyacına köklü bir çözüm bulmaktı. Bunun dışında temin edilmesinde sıkıntı yaşanan şeker, gaz, bulgur, sabun, yağ, arpa, pirinç, mercimek ve zeytin gibi temel ihtiyaç maddelerini uygun fiyatla halkın hizmetine sunacaktı. İlaveten ordudan zahire taşımak için günde 40 vagon alabileceği gibi değirmenlere el koyma yetkisi de vardı. bk.(Oruç, 2021, s. 29; Toprak, 1978, s. 213).

⁴ Şirketlere düşen görevin önemine binaen, Birinci Dünya Savaşı gibi olağanüstü bir dönemde, şirketlerin yönetim kurulunun askerlik vazifelerinin ertelendiğine rastlandı. Ankara Valisi Reşit Bey, İçişleri Bakanı Talat Bey'e Anadolu Millî Mahsulat Şirketi yönetim kurulunun askerliklerinin ertelendiği gibi Ankara Millî Mensucat yönetim kurulu üyelerinin de askerliklerinin ertelenmesini talep eden bir dilekçe yollandı. Ankara Millî Mensucat Şirketi idare heyetinden bir müdür, bir muhasebeci ve bir veznedarın askerliklerinin tecili hususunda 6 Kasım 1916 tarihli Beşinci Kolordu'ya gerekli talimat verildi. bk.(BOA.DH.İ.UM.EK.25/23).

şeklinde temin edildi. İttihat ve Terakki hükümeti tarafından desteklenen bu şirketler vesilesiyle hatırı sayılır derecede kâr elde edildi (Akyıldız, 2005, s. 150). Nihayetinde bu kazançtan elde edilen 400.000 lira Milli İktisat Bankası'nın kurulmasında kullanıldı (Tunaya, 1989, s. 337).

Şirketler aracılığıyla İstanbul'un işesi faaliyetlerinden kazanılan 700.516 liralık tutarın bir vakfa dönüştürülmesi ve idaresi kararı cemiyetin 1916 Kongresi'nde alındı. Bu meblağ 400.416 ve 300.000 lira şeklinde ikiye ayrılarak, bunların vakfiyeleri hazırlandı. Bu parayı vakfedenler arasında Memduh Şevket, Hüseyin Hüsnü, Ferit, Selahattin, Vehbi, Ethem, Hüseyin Basri, Tevfik Sabri, Muhtar, Ali, İzzet, Said, Celal, Rıza Bekir, Mithat, Saadettin, Cemal ve Kemal Bey gibi İttihatçı kimseler bulunmaktaydı (Akyıldız, 2005, s. 150).

1. Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kara Kemal'in önderliğinde İstanbul'un işesinin karşılanması meselesinde kurulan ilk şirketlerdendi. Merkezi İstanbul olarak Konya, Ankara ve Bağdat hatlarıyla nakledilen hububat, tiftik, yapağı, yün, deri, afyon, koyun vb. mahsullerin iç satışı ve bu mallar üzerine komisyon işlemlerini gerçekleştirmek amacıyla 20 sene süreyle teşkil edildi. Ekmekçiler Cemiyeti Kâtip Mesulü İzzet Bey tarafından yapılan ruhsat başvurusuna (BOA.BEO.4371/327776) 28 Ağustos 1915'te padişah izni tanındı. Bu işi takip etmekte ticaret ve ziraat bakanı görevlendirildi (BOA.MV.241/91; BOA.ADVN.MKL.61/14). Akabinde şirket, İstanbul'da Birinci Vakıf Hanı'nda faaliyetine başladı (BOA.MV.198/119).

Esasında söz konusu şirketin kurulması meselesi, İstanbul'un bir yıl, üç aylık işesi hakkında sunulan rapora dayanmaktaydı. Yerli sermaye yoluyla ekonomisini kalkındıran milletlerin daha kuvvetli olmasından hareketle şirket, tesis edilmeye başlandı. Bu doğrultuda Ankara-Konya hatları üzerinde teşkil edilen şirketin, yarı sermayesi İttihat ve Terakki'nin, yarı sermayesi ise Anadolu tüccarınındı.⁵ Buna ilave olarak İstanbul bakkallarının da katılım sağladığı şirketin sermayesi 200.000 liraydı. Bu şirketin gördüğü rağbet ve itibar aynı şekilde diğer şirketlerin de kurulmasına zemin teşkil etti (Kemal, 1916, s. 2).

Faaliyete başlaması, henüz kuruluşuna padişah izninin verilmesinden önceye rastlamaktaydı. Aslında bu durum, ülkenin ekonomik olarak böyle bir şirkete ne derecede acil ihtiyacı olduğunu göstermekteydi. İlk olarak şirket müdürü Said Bey tarafından 8 Ağustos 1915'te Ticaret Bakanlığına bir dilekçe iletildi (BOA.BEO.4369/327653). Dilekçenin konusunu, senelik pamuk mahsulünün 3.500.000 kıyyesinin Almanya'ya ihraç edilmesi kararı oluşturdu. Bu karara göre, senelik pamuk mahsulünün 2.000.000 kıyyesinin Askeri Demiryolları ve Limanlar İdaresi, 1.500.000 kıyyesinin de Anadolu Milli Mahsulat Şirketi tarafından Almanya'ya ihracı söz konusuydu. Ticaret ve Ziraat Bakanlığı'nın bildirmesi üzerine meclisi vükelaca, 18 Ağustos 1915'te şirkete bu doğrultuda izin verildiği görüldü (BOA.DH.İ.UM.77/1; BOA.MV.202/19; BOA.MV.198/119; BOA.BEO.4414/331008; BOA.BEO.4415/331067). Ancak şirketin bu meselede bir takım sıkıntıyla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Zira 18 Ağustos'ta müsaade edilen işlemin 5 Ekim 1915 itibarıyla hâlâ gerçekleştirilemediğine tesadüf edildi. Şirket tarafından 5 Ekim'de verilen dilekçede sağlık belgesinin Bulgar General Konolatos tarafından onaylandığı ve işlemin sıkıntı çıkmaksızın gerçekleştirilmesi için Bulgaristan Sefaretine başvurulduğu dile

⁵ Şirketin kurucuları; İstanbul Esnaf Cemiyeti Katiplerinden İzzet, Sami, Cemal, Baha, Said, Rıza, Cemal, İhsan, İbrahim, Refik, Konya Milli İktisat Bankası Müdürü Hacı Ethem, Hacı Racizade İsmail, Hacı Hayri Efendizade Perto, Aleaddinzade Emin, Tenekeçizade Emin, Aksaray'dan Ali Bıçakzade Vehbi, Ereğli'den Şükrü, Karaman'dan Mezhebzade Hüseyin, Kadınhanı'ndan Kara Mustafa, Akşehir'den Reşit, Karazade Hacı Bekir, Akağazade Abdullah, Karahisar'da Ak Osmanzade Hüseyin, Kesrizade Eyüp, Doğancızade İbrahim, İstanbul zahire tüccarlarından Hacı Mustafa, Refet, bakkal tüccarlarından Mustafa, Hayatı, zirai alet tüccarlarından Paşazade Emin, İstanbul tüccarından Malik, dava vekillerinden Salih İhsan ve Serhat, İstanbul kereste tüccarlarından Şerif Alizade Murat, Eskişehir tüccarlarından Zeytunizade Şevket ve Hacı Hakkı, Konya İktisat Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Hacı Tahir, İstanbul tüccarlarından Seyit Mehmet, Kadınhanı tüccarlarından Kara Yörükzade Ali Efendi. bk.(BOA.A.DVN.MKL.61/14).

getirilmekteydi. Buna karşılık verilen cevapta, izinnamenin sıhhi sebepler nedeniyle uygun bulunmadığı için vize olmadığı ve vize muamelesinin gerçekleşmesinin ancak Bulgaristan Ziraat Bakanlığının iznine bağlı olduğu bildirildi. Alınan cevap üzerine şirket, hükümete başvurarak Avusturya ve Almanya'ya gönderilecek deri ve tiftiğin Bulgaristan'dan geçmesi hususunda Sofya Sefareti aracılığıyla Bulgar hükümeti nezdinde izin alınmasını talep etti (BOA.HR.SFR.04.692/6). Bu mesele halledilmiş olmalıdır ki, 22 Haziran 1916 tarihli meclisi vükela kararıyla Almanya, Avusturya ve Macaristan ordularının ihtiyacı için şirket aracılığıyla 4.500.000 kıyyeye kadar pamuk, 1.000.000 kıyyeye kadar da tiftik ihraç edilebileceği malumatına erişildi (BOA.BEO.4419/331420).

2. Kantariye Millî İthalat Osmanlı Anonim Şirketi

Merkezi İstanbul'da olan şirket 200.000 lira sermaye ve 30 sene müddetle kuruldu. Şirketin yönetmeliğiyle birlikte Mehmet Efendi ve arkadaşları⁶ tarafından verilen dilekçe Ticaret ve Ziraat Bakanlığı tarafından 2 Mayıs 1916'da sadarete gönderildi (BOA.ŞD.1255/37). Kuruluşuna 9 Eylül 1916'da padişah izni verilen şirket (BOA.MV.244/43) İttihat ve Terakki hükümetinin teşvik ve yardımlarıyla, tamamen milli sermayeden oluşan bir ticari müesseseydi. Faaliyet alanına yurt içinden ve dışından bakkaliye ile kantariye maddeleri getirmek ve satmak girmekteydi. Ayrıca tedarik ettiği ticari malları, İstanbul Belediyesinin kontrol ve nezaretinde halka dağıtmakla beraber takip edeceği ticari gaye, daima halkın menfaatini temin edecek surette işlemlerini yerine getirmekten ibaretti (BOA.DH.İ.UM.EK.24/36).

Şeker, yağ, pirinç, kahve gibi önemli tüketim maddelerini gerektiğinde dışarıdan ithal ederek sağlayacak şirketin bu doğrultudaki ilk faaliyeti (Kemal, 1916, s. 1) 4 Ağustos 1916'da kuruluşuna henüz padişah izni verilmesinden önce oldu. Buradan yaşanan iase sıkıntısının ne kadar önemli boyutlara ulaştığı, yine aynı şekilde bu meseleyle ilgilenecek kuruluşlara olan ihtiyacın seviyesi anlaşılabilir. Belirtilen tarih itibarıyla İstanbul'la birlikte tüm Osmanlı topraklarındaki ahalinin ihtiyaçlarının kolaylıkla karşılanmasını sağlanması amacıyla şirket tarafından 200.000 kilo kahve ile 500.000 kilo tereyağı satın alındı. Bunların Almanya, Avusturya Macaristan ve Bulgaristan hükümetleri gibi müttefik devletlerin arazilerinden birinden geçmesi için izin çıkarılması ve nakliye yardımı hususunda gerekli teşebbüslerin başlatılması konusunda şirket yönetimi tarafından verilen dilekçe, dışişleri bakanı tarafından Sofya Sefiri Fethi Bey'e iletildi (BOA.HR.SFR.04.696/29). Bu meselenin akıbeti bilinmemekle birlikte sorunsuz işlemiş olmalıdır. Zira çok geçmeden, dost ve tarafsız devletlere 1.000.000 kıyye zeytinyağı ihraç edilmesi hususunda şirketin vermiş olduğu dilekçe, 15 Ekim 1916'da gündeme geldi. Ancak nedeni bilinmemekle birlikte, zeytinyağının yalnız Almanya'ya ihracına müsaade edildi. Buna karşılık şirket, ihraç edilecek zeytinyağı karşılığında bazı ihtiyaçların alınacağını belirterek, alıcı ülkenin sadece Almanya ile sınırlandırılmaması gerektiğini dile getirdi (BOA.BEO.4437/332701). 18 Kasım 1916'da Hollanda'dan kendi hesabına 20 vagon kahve, 50 vagon tereyağı, belediye hesabına da 25 vagon kahve alınması, şirketin faaliyetlerine ara vermeksizin devam ettiğini göstermektedir (BOA.DH.İ.UM.EK.24/36).

3. Millî Ekmekçiler Anonim Şirketi

Merkezi İstanbul'da olmak üzere Osmanlı topraklarında veya yurt dışında şubeler açabilecek şirket, adından da anlaşılacağı üzere, yurt içinden ve yurt dışından un ve unla ilgili her şeyi satın alabilir ve satabilirdi. Bunun gibi mallar üzerine komisyon işlemlerini yerine getirmek

⁶ İstanbul'da ticari işlemlerle uğraşan Said, Rıza, Saadetin, Cemil, Hasan, Celal, İzzet, Haşim, Mithat, Bekir, Beyazıt'tan Hasan Basri, Hüseyin, İsmail Hakkı, Binbaşlıktan tekaüd Hayri, Fatih'te Mustafa, Eyüp'te Ahmet, Mehmet Sadık, Üsküplü'de Yunus, Mimar Sinan'da Hafız İbrahim, Beyoğlu'ndan İbrahim, Karaköy'den Muhyiddin, Sarıcahan'den Sehtar, Lofcalı Mustafa, Beşiktaş'tan Kamil, Bebek'te Kadir, Hevace Hayrettin Mehmet'in Mahmut, Balat'ta Bekir, Fatih Sarıkasaplar'da Yusuf, Karaman yokuşunda Hacı Mustafa, Yenibahçe'de Ahmet Bey şirketin hissedarlarındandı. bk.(BOA.ŞD.1255/37).

üzere 100.000 lira sermaye, 20 sene müddetle İzzet ve Rauf Efendiler ile arkadaşları⁷ tarafından kuruldu (BOA.ŞD.1255/38; BOA.A.DVN.MKL.62/9). Kuruluş için gerekli padişah izni 12 Aralık 1916'da verildi (BOA.BEO.4445/333309).

Şirketin yarı sermayesi ekmekçiler tarafından karşılandı. Ancak bu miktar, doğrudan sermaye adı altında verilmek yerine Ekmekçi Cemiyetine satılan her çuval un başına 40 para alınmak suretiyle temin edildi (Kemal, 1916, s. 2).

4. Millî Mensucat Anonim Şirketi

Merkezi İstanbul'da olmak üzere kurulan şirket, gerektiği takdirde farklı yerlerde de şubeler açabilirdi. Yurt içinden ve yurt dışından yün, pamuk, keten, kenevir, ipek, halfa otu gibi kumaş hammaddelerini tedarik etmek ve diğer mensucat imali hakkındaki her türlü işle uğraşmak üzere kurulması düşünülen şirketin yönetmeliği 19 Nisan 1917'de Ticaret Bakanlığı'nca sadarete iletildi. Çok geçmeden, 22 Nisan 1917'de kuruluşuna padişah izni verildi (BOA.MV.247/33; BOA.BEO.4466/334949). Bu şirketin kurucuları arasında diğerlerine nazaran gayrimüslim⁸ unsurların bulunması gerek millî iktisat politikası gerekse de Sevk ve İskân Kanunu'na dayalı olarak yapılan Ermeni Tehciri sonrası olmasından dolayı oldukça dikkat çekicidir. Halbuki Mütareke döneminde İttihatçıların yargılanmasında bu mesele de etken teşkil etmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaştığı bir dönemde, şirketin Millî Eğitim Bakanlığı'na Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası vasıtasıyla 2.000 liralık bir yardımda bulunduğunu banka dekontu ortaya koydu. Bu yardımla şirket, faaliyet alanı dışında olmasına rağmen yapmış olduğu bağış nedeniyle 7 Ekim 1918'de bakanlık tarafından teşekkürle layık görüldü (BOA.MF.MKT.1236/31). Ayrıca şirkete, bağışlanan paranın nasıl harcanacağına dair bir vakıfname düzenlenerek gönderildi. Şirket bu vakıfnameyle birlikte 12 Ekim 1918'de ekte gönderilen şartları imzalayarak tekrar göndermeliydi. Buna göre mükâfatı namıyla muallimin ve muallimane verilecek meblağ için Millî Eğitim Bakanlığınca tesis edilen sandığın sermayesinin teşkilinde kullanılmak maksadıyla, kanuna uygun olmak şartıyla söz konusu miktarın bağışlandığı onaylanmalıydı.⁹

B. İttihatçıların Tasfiyesi

1. Siyasi Alandan Tasfiye

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, barış talebini çeşitli kanallarla İtilaf Devletleri'ne ilettili. Ancak bu girişimlerden bir süre sonuç alınamadı. İsviçre Elçisi bu hususta, savaşa neden olan hükümetin iktidarda kaldığı müddetçe barış girişimlerinden olumlu netice alınmayacağını ilettili. Bunun üzerine Talat Paşa hükümetinin göreve devam etmemesi

⁷ İstanbul'da ticari işlemleri yerine getirmekle meşgul Namık Yusuf, Raif Ağazade Hüseyin, Galip Bahtiyar, İsmail Evner Sabri, Muhtar Refik, Hacı Mustafa Galip İzzet ve ekmekçi esnafı Kamil Ali Hüseyin Nuri, Şehremanet'te Raşit, Davutpaşa'da Emin, Koca Mustafa Paşa'da Ali, Mirahor'da Yakup, Atlas'ta Hacı Bilal, Küçük Mustafa Paşa'da Akif, Fatih'te İsmail, Sarı Güzel'de Hafız Şerif, Ortaköy'de Ali, Beşiktaş'ta Şakir, Galata'da Osman, Kasımpaşa'da Hasan Fehmi, Şehzadebaşı'nda Ali, Halıcioğlu'nda Abbas ve Mustafa, Teşvikiye'de Hüseyin, Çengelköy'de Fehmi, Asmalı Mescit'te Galip, Balık Pazarı'nda Hilmi, Fatih'te Nuri, Tozko Pazarı'nda Abdullah, Kadıköy'de Hacı Mahmut, Büyükkada'da Rauf, Hasanpaşa'da Vasıf, Atlas'ta Ahmet Beyler tarafından kuruldu. bk.(BOA.ŞD.1255/38; BOA.A.DVN.MKL.62/9; BOA.İ.DUİT.120/21).

⁸ Saadetin, Arif Hikmet, İhsan, Namık, Baha Beyefendiler ile At Meydanı, Kırık Çeşme'de Hacı Mehmet Ali, Hacı Yusuf, Mehmet Ali, Nuri, Hasan Dayı, İbrahim, Abdullah, Bursalı Mustafa, Bitlisli Ömer, Bitlisli Mustafa, Hüsnü, Eyüp Sabri, İsa, Ethem, Haydar, Halil Dayı, Muharrem, Ali Baba, Ömer, Hacı Süleyman, Hacı Tahir, Divriğli Mustafa, Hacı Mustafa, Salih, Sarı Ahmet, Aksaraylı Ahmet, Kamil, Mustafa, Osman, Divriğli Emin, Bitlisli Osman, Arif, Divriğli İbrahim, Aksaraylı Mehmet, Hamit Hasan, Resul, İsmail, Fars, Hüseyin, Asım, Hacı Mehmet, Hacı Rifat, Efe Süleyman, Mahmut, Aydınli Osman, Bolvadinli Abdullah, Bitlisli Raşit, Bitlisli Sadık, Bitlisli Seyfi, Bitlisli Abdullah, Ali Osman, Hoca Mehmet, Yakup, Mehmet, Ömer, Hüseyin, Malatyalı Mehmet Ali, Kırkor, Nisan, Recep, Hirasto, Manuk, Matus, Ali, Hocaoglu Ali, Divriğli Mehmet, Ali Usta'dan ibarettir. bk.(BOA.A.DVN.MKL.63/4).

⁹ 17 maddeden oluşan vakıfnamenin maddeleri için bk.(BOA.MF.MKT.1236/34).

yönündeki var olan kanaat yaygınlaştı (Yavuz, 2016, s. 119). Gerek yapılan barış tekliflerine yanıt alınamaması gerekse de devletin içinde bulunduğu askeri ve siyasi vaziyetten dolayı Talat Paşa hükümetine Meclis-i Mebusan'da güvensizlik oyu verildi (Öztürk, 2005, s. 272). Talat Paşa kabinesinin istifası ve İttihatçı liderlerin önde gelenlerinin bazılarının yurt dışına çıkmasından sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümetinde Ali Fethi, Rauf ve Cavit Beyler gibi İttihatçıların bulunmasından dolayı kabinenin ömrü kısa oldu ve 11 Kasım'da Tevfik Paşa Hükümeti tesis edildi (Akşin, 2017, s. 108-109).

Ahmet İzzet Paşa hükümeti dışında Mütareke Dönemi'nde kurulan Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa Hükümetleri, İttihatçıların başta siyasi alandan olmak üzere her anlamda tasfiyesi için mücadele etti (Kocaoğlu, 2006, s. 187). İttihatçılar için başlatılan genel kampanyada başta azınlıklar olmak üzere Hürriyet ve İtilaf'ın önde gelenleri yer aldı. Ekim 1922'ye kadar olan süreçte Damat Ferit Paşa hükümetleri döneminde yoğunlaşan İttihatçı karşıtlığı doğrudan İttihatçı kişilerin şahısları hakkında ve İttihatçıların mallarına el koyma şeklinde yürütüldü (Çavdar, 1991, s. 114). Bu sırada cemiyet önde gelenlerince, İstanbul'da bulunan diğer İttihatçıların güvenlik nedeniyle Anadolu'ya geçmesi uygun görüldü. Böylece İttihatçıların, İstanbul hükümetince başlatılan Divan-ı Harb-i Örfi'den¹⁰ ve İtilaf kuvvetlerinden korunmasıyla birlikte, işgale uğramamış yerlerde millî direnişin canlandırılması amaçlanmaktaydı (Kısıklı, 1990, s. 111).

İttihatçıların yargılamalar yoluyla siyasi alandan tasfiyesinin temelinde birçok neden vardır. Bunda yaptıkları icraatlar kadar kendilerine karşı oluşan muhalif gruplar da önemli rol oynadı. Muhalefetin oluşmasının temellerinden birini de tensikat¹¹ meselesi oluşturdu. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte anayasal düzende meydana gelen değişiklik, devletin diğer kademelerine de yansdı. İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek sivil gerekse de askerî bürokraside eski yönetimden kalan kişilere birtakım tasfiye işlemleri yapılmasında etkili oldu. Bu durum mutlakiyet döneminin önde gelen devlet adamlarının İttihatçılara karşı olan muhalefetin temelini teşkil etti (Kansu, 1995, s. 155-156). Ayrıca Mütareke şartları arasında yer alan ordunun silahlarını bırakması, maddesine uyulmaması ile Millî Mücadele'ye silah ve mühimmat ulaştırılması noktasında destekleri İtilaf Devletleri'nin İttihatçılar aleyhine harekete geçmesine neden oldu (Demir, 2008, s. 48). İttihat ve Terakki kabinesinde cemiyetin anayasaya aykırı olarak devletin önemli işlerine müdahale ettiği de suçlamalar arasındaydı (Ahmet İzzet Paşa, 2017, s. 68). Rauf Orbay, İttihat ve Terakki Cemiyet mensuplarına karşı yürütülen bu siyaseti haksız bulduğunu beyan etmekle birlikte, nedeninin Alman telkinlerine aldanarak Osmanlı'yı Birinci Dünya Savaşı'na dâhil etmek olduğunu belirterek İttihatçıların savaşa girişteki etkinliğini teyit etmekteydi (Orbay, 1993a, s. 39). Böylece oluşturulan atmosferde İttihatçıların suçlu olduğuna kanaat getirildi. Mebusan Meclisi'nde Beşinci Şube'de 9 Kasım 1918'de başlatılan ve 39 gün yürütülen soruşturmaların temelinde söz konusu ithamlar vardı. Tevfik Paşa hükümeti sırasında, 1919 yılının ilk aylarında İttihatçılara karşı başlatılan tasfiye hareketindeki ilk tutuklamalar gerçekleşti. 25 Ocak'ta ise 25 kişilik İttihatçı gurup tutuklanarak gözaltı süreci başlatıldı (Çavdar, 1991, s. 115). 29 Ocak 1919'da Hüseyin Cahit ve Mithat Şükrü gibi tanınmış İttihatçılar gözaltına alındılar. Hüseyin Cahit sonradan aldığı malumatla, kendisinin tutuklanmasında İngilizlerin değil Hürriyet ve İtilaf Fırkasının rolü olduğunu belirtmekteydi. Tutuklular 18 gün boyunca Sirkeci'deki Sanasaryan Hanı'ndaki Polis Müdüriyetinin son katında tutulduktan sonra, 16 Şubat 1919'da Bekirağa Bölüğü'ne sevk edildiler (Gazel, 2020, s. 204). İlerleyen süreçte İsmail Canbulat, Ziya Gökalp ve İzmir Valisi Rahmi gibi kimseler de tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne getirildi. Çoğunlukla İttihatçılardan meydana gelen, aralarında

¹⁰ Diğer bir ifadeyle sıkı yönetim mahkemesi anlamına gelmekte olan bu mahkemede İttihat ve Terakki yönetimi Osmanlı Devleti'ni savaşa dahil etmekle savaş suçlusu ve Sevk ve İskân Kanunu neticesinde gerçekleştirilen Ermeni Tehcirinden dolayı yargılamaya tabi tutulmak istenmekteydi. Bu yargılama süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Ata, 2005). Talat Paşa'nın hatırasında İttihatçılar için olan bu suçlamaların ne kadar geçersiz olduğuna dair düşüncelerini dile getirdiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Kabacalı, 2016, s. 112-135).

¹¹ Tensikat; tanzim etme, sıralama, ıslah. bk.(Sami, 2006, s. 444).

bakanları, milletvekilleri ve valileri de ihtiva eden 67 kişilik tutukluların durumu 4 Mart 1919'da İngilizlerin isteği üzerine Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olmasıyla değişti. 5 Mart'ta İngilizler "Türk Savaş Suçluları" konulu İngiliz planını Babıâli'ye ilettiler. Bundan sonra tam anlamıyla bir İttihatçı avı başlatıldı. İngilizler, sürekli tutuklanması gereken kişilerin isimlerinin olduğu yeni listeleri hükümete ilettiler (Şimşir, 1985, s. 57-63). Bu minvalde Damat Ferit Paşa Hükümeti, 10 Mart 1919'da aralarında eski sadrazam Sait Halim Paşa'nın da bulunduğu 20 kişiyi tevkif etti. İngilizler tarafından hazırlanan ve Damat Ferit Paşa Hükümetine tutuklanması için sunulan listelerde bulunmak için İttihat ve Terakki Cemiyeti ile alakalı olmak yeterli sayıldı (Şimşir, 1985, s. 66-75).

Bekirağa Bölüğü'ndeki tutuklular arasında yer alan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Sevk ve İskân Kanununa dayalı olarak yapılan Ermeni Tehcirinden dolayı 10 Nisan 1919'da idam edildi (Çavdar, 1991, s. 115). İtilaf devletleri ve İttihatçı karşıtı diğer kesimler, İttihatçıların bir an önce yargılanarak cezalandırılmaları gerektiğini düşünmekteydiler (Ata, 2005, s. 74). Bu yönde Osmanlı Devleti'ne yapılan baskıların neticesinde, Divan-ı Harbi Örfi'de İttihatçıların yargılanmasına 27 Nisan 1919'da başlandı. İttihatçılardan tutuklanabilen kişiler İstanbul'da, yurt dışına kaçan liderler ise gıyaben yargılanacaklardı. Divan-ı Harbi Örfi Mahkemeleri'nin kurulmasından sonra eski ve yeni hükümet üyeleri, eski mebuslar, askeri kanadın önde gelenleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından 60 kişi bir günde tutuklandı. (Türkgeldi, 2010, s. 200) Aynı gün cemiyetin önde gelenlerinden olan Talat, Enver ve Cemal Paşalar ile Cemal Efendi, Doktor Nazım, Doktor Bahaeddin Şakir, Doktor Rüşûhî ve Aziz Beyler firarda olmalarından dolayı haklarında gıyabi tutuklama kararı verildi (Kocahanoğlu, 2007, s. 9). Damat Ferit Paşa hükümetinin yönetimi devam ettiği müddetçe de tutuklananların sayısı her geçen gün arttı. Ancak yargılamaların İngilizlerin beklediği seyirde gitmemesi üzerine tutuklular serbest bırakılmaktansa (Şimşir, 1985, s. 80-83) 28 Mayıs 1919'da Malta'ya gönderildiler (Türkgeldi, 2010, s. 218).

2. İktisadi Alandan Tasfiyesi Çabaları

Divan-ı Harp yargılamaları sürecinde İttihatçıların taşınır-taşınmaz bütün mallarına el koyuldu. Hatta İttihat ve Terakki Fırkası'nın feshedilmesinden sonra kurulan Teceddüd Fırkası'nın bankalardaki parası da aynı uygulamaya tabi tutuldu. Benzer şekilde Donanma ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin yönetimlerine yeni atamalar yapıldı (Demir, 2005, s. 216).

Bu sırada, evvelden İttihatçıların Küçük Efendisi olarak bilinen Kara Kemal tarafından yerli esnaf ve zanaatkarların örgütlenmesiyle oluşturulan cemiyetler, Millî Mücadele sırasında Anadolu harekâtına önemli ölçüde destek sağladı (Çavdar, 1995, s. 303-304). Bunlardan biri, İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgali üzerine felakete maruz kalan ahalinin iâşelerine yardımcı olmak için Anadolu Millî Mahsulat Şirketi tarafından 2.500 liranın bağışlanmasıydı. Hatta şirkete bu hareketinden dolayı basın aracılığıyla takdir ve teşekkür edilmesi 1 Aralık 1919'da kararlaştırıldı (BCA.272.0.0.12.38.27/8).

Fakat bu durumun İtilaf Devletleri nezdinde hoşnutsuzluk yarattığı ve bu konuda İstanbul hükümetine baskı yapıldığı malumdur. Hatta Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası¹² gibi II. Meşrutiyet Dönemi'nin en büyük millî bankasına, kendilerinin doğrudan müdahale ettikleri ve banka ve çalışanlarını soruşturmaya tabi tuttukları görüldü.¹³ Bununla birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası

¹² Bankanın kuruluşuna 1 Ocak 1917'de padişah izni verildi. Merkezi İstanbul'da olan bankanın kuruluş dilekçesinde, Maliye Bakanı ve Biga mebusu Mehmet Cavit Bey, Dâinler Vekili ve Osmanlı Tahvilleri Hamili Başkanı Hüseyin Cahit Bey, Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Mehmet Şeref, Posta ve Telgraf Bakanı Mehmet Galip, Selanikli Tüccar Tevfik Bey ve Mahmut Nedim Sarım'ın imzası bulunmakla birlikte 1 Mart 1917'de 4.000.000. Osmanlı lirasıyla kesin olarak kuruldu. bk.(Üsdiken, 2000, s. 94).

¹³ 5 Şubat 1919'da Amiral Calthorpe tarafından Dışişleri Bakanlığına bankanın, Anadolu'da köprülerin havaya uçurulması için para gönderdiği gerek hükümet gerekse de İtilaf Devletleri tarafından arzu edilmeyen işlere karışmasından dolayı kapatılacağı, tekrar açılıp açılmama konusuna ileride karar verileceği bir notayla bildirildi.

iktidarının da beklediği fırsat üzerine İttihat ve Terakki yönetimi tarafından millî iktisat politikası çerçevesinde kurulan¹⁴ Anadolu Millî Mahsulat, Millî Kantariye İthalat, Millî Ekmekçi ve Millî Mensucat şirketleri ile Evkaf Bakanlığı arasında anlaşmazlıkların meydana geldiği görüldü. İlk olarak Evkaf Bakanlığı adına hareket eden İstanbul Evkaf Müdürü Necati Bey ve maiyetindeki memur, sivil ve resmi polislerce 31 Aralık 1918 Pazartesi günü saat 12 civarında ellerinde bir mahkeme tarafından çıkarılan bildiri ve karar olmaksızın şirketlerin Sirkeci'deki binasını bastıkları öğrenildi. Bu sırada hesap defterlerine, kasalara ve umumi işlemlere müdahale edildi. Bununla da yetinmeyerek muhasebeci ve diğer memurlar kovularak yerlerine şirketin hesabına yevmiye ile memur alındı. Sonuçta nakit defterleriyle umumi işlemlere fuzuli tasarruf başlatıldı. Bu bilgiler, 7 Ocak 1919'da Millî Kantariye, Anadolu Mahsulat ve Millî Ekmekçiler Şirketleri müdürleri tarafından aynı içerikle Ticaret Bakanlığı'na gönderilen üç ayrı dilekçeden öğrenildi (BOA.BEO.4562/342117). Adı geçen dilekçelerde, hiçbir yerde emsali görülmeyen bu hareket üzerine şirketlerin ve hissedarlarının hukukunu savunmak için kanun dairesinde, adalet kapısına başvurulduğu iletilmekteydi. Şirketlerin kuruluşunun yasalara uygun bir şekilde gerçekleştirildiği belirtilmekle beraber kasaların ve defterlerin şirkete yabancı kişiler tarafından geliş güzel karıştırılmadan, düzgün bir tetkikat yapılması ve bu müdahalenin bir an önce durdurulması talep edilmekteydi (BOA.DH.HMŞ.2/14). Bu başvuruların etkisiyle olup olmadığı bilinmeksizin şirketler ve bakanlık arasında 21 Mart 1919'da bir dava meselesi söz konusu oldu (BOA.BEO.4562/342117). Muhtemelen bu davanın da tesiriyle sermayesinin çoğunluğu nakit vakfiyeden meydana gelen bu millî şirketlerin ve Millî İktisat Bankası'nın¹⁵ idare şekliyle ilgili 15 Temmuz 1919'da bir kararname yayınlandı (BOA.ŞD.1272/30). Bu kararnamenin yerine getirilmesi hususunda Ticaret ve Ziraat Bakanlığınca gönderilen bildiride vakıf hukukuyla ilgisi nedeniyle hazine-yi evkafça mütalaasına lüzum görülmekteydi (BOA.BEO.4663/349694).

Söz konusu kararnamenin uygulanması sırasında Anadolu Millî Mahsulat Şirketi ve Evkaf Bakanlığı arasında bir sıkıntı meydana geldi. Şirkette hissesi bulunan Evkaf Bakanlığı, şirket yönetmeliğinin 34. maddesi gereğince 25 oy hakkına sahipti. Fakat bakanlıkça, bu duruma uymayan bir şekilde, bünyesinde birçok vakıf barındırdığı bahanesiyle her bir vakfı adına 25 oy hakkına sahip olduğu iddia edildi. Uygulamada şirket yönetmeliğinin 14. maddesi gereğince hisse senetlerinin, şirket nazarında bölünmesi mümkün görülmekteydi. Ancak yurt dışından kişilerin bir taksitle vakfettikleri meblağlarla alınan hisselerde ayrı ayrı oy sahibi olmaları mümkün olmadığından, vakıf ve müşteriler makamına kaim olan bakanlık bu hisselerin toplamı adına yönetmeliğin müsaade ettiği kadar oy kullanabilirdi. Bu vaziyet şirket yönetim kurulu başkanı Nazif Bey, üyelerden Sadak, Servik, Ethem, İskender ve Ziyaeddin Beyler tarafından 11 Ağustos 1919'da Şura-yı Devlete çözülmek üzere iletildi (BOA.ŞD.3157/17).

bk.(Babacan & Avcı, 2015, s. 678). Hatta bankanın kapatılmasına dayanak sağlamak amacıyla 14 Nisan 1919'da İtilaf-ı Fevkalade Komiserleri, İstanbul'da Fransızca olarak hazırladıkları raporda, kendi iddiaları doğrultusunda bankayı suçlu buldular. Buradan hareketle 26 Ağustos 1919'da bankanın tasfiyesine lüzum görüldü ve suiistimalin sorumluları hakkında gerekli soruşturmaları yapma kararı alındı. bk. (BOA.BEO.4588/344077.2).

¹⁴ Eskişehir Çiftçi Bankası müdür yardımcısı Kazım Bey ve arkadaşları Eskişehir kaymakamı Sami Bey tarafından 5 Temmuz 1919'da tutuklandı. bk. (BOA.DH.EUM.AYS.14/55). Tutuklamanın temelinde, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İttihatçılara duyduğu hoşnutsuzluk yatıyordu. Bankanın kurulmasında rol oynayan, İttihat ve Terakki cemiyetine mensup, Eskişehir kaymakamı Zekai Bey'in görevden ayrılmasıyla, yerine Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın Sami Bey kaymakamlığa geldi. Sami Bey, bankada İttihat ve Terakki Cemiyetinin mevduatının bulunabileceğini düşündü ve bankanın hesap kayıtlarının İstanbul'a gönderilerek, incelenmesini istedi. Banka yönetim kuruluyusa, buna karşı çıktı. bk.(Doğru, 1990, s. 270).

¹⁵ İstanbul merkezli bankanın kuruluş işlemleri, Millî Mahsulat Şirketi Müdürü Said ve Millî Kantariye Şirketi Müdürü Bekir ve Millî Ekmekçi Şirketi Müdürü İzzet Beylerin ruhsat talep etmeleriyle başladı. 25 sene boyunca bankacılık işlemlerini yerine getirecek kurum, 20 Nisan 1918'de kesin olarak kuruldu. Osmanlı Anonim Şirketi olarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında dâhili ticaretin Türk unsurunun eline geçmesini sağlamak amacıyla kurulan ulusal şirketlerin, bankacılık faaliyetlerini yerine getirmek üzere kuruldu. Banka hakkında ayrıntılı bilgi için bk.(Can, 2021, s. 222-228).

Süreç kararnameye dayanılarak, 21 Ağustos 1920'de şirketler ve Millî İktisat Bankası'nın yönetim kurulu üyeliklerine ve hesap müfettişliklerine, adı geçen kurumların kuruluşunda rol oynayan vakıf üyeleri dışındaki, kimselerin görevlendirilmesinin kararlaştırılmasıyla devam etti (BOA.BEO.4665/349839). Böylece İttihatçıların bu kuruluşlar üzerindeki etkilerine son verilmesi adına önemli bir adım atıldı. Akabinde ilgili şirketlerin ve Millî İktisat Bankası'nın nakitlerine el koyulması şeklinde ilerledi. Bu nakitlerin Evkaf Bakanlığınca vakıf nakitleri kategorisinde muamele edilmesi hususundaki öneri ise 13 Eylül 1922'de uygun görüldü (BOA.MV.256/127).

Çalışmada incelenen ve genelde İttihatçılar özelde ise Kara Kemal'le ilişkilendirilen şirketlerin sermayesi 1.400.000 liraydı. Fakat Damat Ferit Paşa Kabinesi döneminde bu millî şirketlere el koyulmasıyla birlikte sermaye miktarının büyük oranda eksildiği görüldü. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin önde gelenlerinin de payının olduğu bu eksilmeyle sermaye, 120.000 liraya kadar düştü. Nitekim 14 Eylül 1922'de Tevfik Paşa Hükümeti döneminde şirketler toparlanma sürecine girdi. Millî Mücadele'nin de başarıya ulaşmasıyla şirketler, kısa sürede eski sermaye miktarına ulaştı (Akyıldız, 2005, s. 171). Nitekim söz konusu kuruluşlar ilk tasfiye aşamasından kurtulmuş ve Cumhuriyet'e intikal etmiş oldu.

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi Türk iktisat tarihinde iktisadi alanda millî kuruluşların ortaya çıkmasıyla önemli bir yere sahiptir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı altında başlayan bu süreçte, İttihatçıların önemli rolü oldu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan işe sıkıntısı İttihat ve Terakki Hükümeti'nin yakından ilgilendiği bir konu oldu. Bir taraftan işe sıkıntısına çare bulabilmek için gerekli hamleler yapılırken, diğer taraftan da iktisadi alanda Müslüman-Türk burjuvazi sınıfı oluşturulmaya çalışıldı. Bu doğrultuda İstanbul ve taşrada birçok millî banka ve şirket teşkil edildi. Özellikle İstanbul'daki işe meselesini çözmek üzere görevlendirilen İttihatçıların nüfuz sahibi kişilerinden olan Kara Kemal, bu hususta şirket ve bankaların kurulmasına öncülük etti. Söz konusu kuruluşların sermayesinin işe işlerinden kazanılan parayla sağlanması, bunların sağlam temeller üzerine inşa edilmesine ve uzun ömürlü olmasına engel teşkil etti.

Zira Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması İttihat ve Terakki Hükümeti'nin sonunu getirmekle birlikte, İttihatçıların ve kuruluşunda etkin rol oynadıkları millî kuruluşların sorgulanmasının yolunu açtı. Mütareke Dönemi boyunca Damat Ferit Paşa Hükümeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İtilaf Devletleri İttihatçıları savaş sorumlusu, Sevk ve İskân Kanununa dayalı olarak gerçekleştirilen Ermeni Tehcirine neden olmakla ve Anadolu'daki Millî Mücadele'ye katılmakla suçladı. Söz konusu iddialar üzerinden İttihatçılar tutuklanmalar, soruşturmalar, yargılanmalar ve sürgüne gönderilmekle karşı karşıya kaldılar. Bu süre zarfında İttihatçıların iktidarları sırasındaki bütün eylemleri mercek altına alındı ve suç unsuru olarak kullanıldı. Siyasi alandan etkileri silinmek istenirken iktisadi alandaki nüfuzları da aynı amaçla irdelendi. Bu süreçte Birinci Dünya Savaşı sırasında dışa bağımlı olmaksızın işeden, kredi ihtiyacına kadar her türlü ihtiyacın devletin kendi parasıyla karşılanması maksadıyla tesis edilen millî kuruluşlar, kanuni ya da gayrî kanuni çeşitli baskılara uğradı. Maksatlı olarak başlatılan soruşturmalar sürecinde kurumlar suçlandı ve paralarına el koyuldu. Dönemin en büyük millî kuruluşları olan Osmanlı İtibarı Millî Bankası ve Millî İktisat Bankası'nın işlem yapmalarına izin verilmedi. Bu kurumlarda çalışanlar usulsüz bir şekilde tutuklandı. Fakat Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması İtilaf Devletlerinin kontrolünde başlatılan iktisadi tasfiye sürecini akim bıraktı. Nihayetinde çalışmada bahsi geçen millî kuruluşların her biri Cumhuriyet'e intikal etti.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri (Başkanlık Osmanlı Arşivi)

- (BOA.BEO.4414/331008).
(BOA.BEO.4415/331067).
(BOA.HR.SFR.04.692/6).
(BOA.BEO.4419/331420).
(BOA.BEO.4437/332701).
(BOA.BEO.4588/344077.2).
(BOA.BEO.4562/342117).
(BOA.BEO.4466/334949).
(BOA.BEO.4445/333309).
(BOA.BEO.4663/349694).
(BOA.BEO.4665/349839).
(BOA.BEO.4371/327776).
(BOA.BEO.4369/327653).
(BOA.A.DVN.MKL.62/9).
(BOA.A.DVN.MKL.62/9).
(BOA.A.DVN.MKL.63/4).
(BOA.MF.MKT.1236/31).
(BOA.MF.MKT.1236/34).
(BOA.ADVN.MKL.61/14).
(BOA.İ.DUİT.120/21).
(BOA.DH.İ.UM.EK.24/36).
(BOA.DH.İ.UM.EK.25/23).
(BOA.DH.İ.UM.77/1).
(BOA.DH.HMŞ.2/14).
(BOA.DH.EUM.AYS.14/55).
(BOA.HR.SFR.04.696/29).
(BOA.ŞD.1272/30).
(BOA.ŞD.1255/38).
(BOA.ŞD.1255/37).
(BOA.ŞD.3157/17).
(BOA.ŞD.1255/38).
(BOA.MV.256/127).
(BOA.MV.247/33).
(BOA.MV.244/43).
(BOA.MV.241/91).
(BOA.MV.198/119).
(BOA.MV.202/19).
(BOA.MV.198/119).

2. Arşiv Belgeleri (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)

(BCA.272.0.0.12.38.27/8).

3. Diğer Kaynaklar

Ahmet İzzet Paşa. (2017). *İstiklâl Harbi'nin gerçekleri-feryadım* (2. baskı, Cilt 2). Timaş Yayınları.

Akşin, S. (1980). *100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (Cilt 49). Gerçek Yayınevi.

Akşin, S. (2017). *Kısa 20. yüzyıl tarihi* (4. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akyıldız, A. (2005). *Anka'nın sonbaharı Osmanlı'da iktisadi modernleşme ve uluslararası sermaye* (1. baskı). İletişim Yayınları.

Ata, F. (2005). *İşgal İstanbul'unda tehcir yargulamaları*. Türk Tarih Kurumu.

Babacan, H., & Avşar, S. (2015). *Cauid Bey: Meşrutiyet rużnamesi* (Cilt 3). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Birinci, A. (1998). Hürriyet ve İtilaf Fırkası. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1-18, s. 507-511).

Can, A. (2021). *İkinci Meşrutiyet Dönemi milli bankacılık faaliyetleri (1908-1918)* (Tez No. 674795). [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çavdar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*. İletişim Yayınları.

Çavdar, T. (1995). *Talat Paşa-bir örgüt ustasının yaşam öyküsü*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Demir, H. (2005). *Yeraltından iktidara İttihat ve Terakki (Darbeler ve suikastlar tarihi)*. Ozan Yayıncılık.

Demir, H. (2008). *Milli mücadele: Kuva-yı Milliye: İttihatçılar ve muhalifler*. Ozan Yayıncılık.

Dinçer, H. (2016). Mondros Mütarekesi ve sonrasındaki gelişmeler. İçinde T. F. Ertan (Yay. haz.). *Başlangıcından günümüze Türkiye Cumhuriyeti tarihi* (4. baskı). Siyasal Kitabevi.

Doğru, H. (1990). Eskişehir Çiftçi Bankası (1918-1930). *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 267-282.

Gazel, A. A. (2020). Hüseyin Cahit Yalçın'ın Malta hatıraları. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 200-231. <https://doi.org/10.21021/osmed.782518>

Kabacalı, A. (2016). *Talat Paşa'nın anıları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kansu, A. (1995). *1908 Devrimi* (A. Erbal, Çev.). İletişim Yayınları.

Kemal. (1916, Ekim 15). Siyaset- iase meselesi. *Tanin*.

Kısıklı, E. (1990). Millî Mücadele başlangıcında Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki faaliyetlerinden uzak tutma teşebbüsleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2(5), 109-127. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000236

Kocahanoğlu, O. S. (2007). *Divan-ı Harb-i Örfî muhakematı zabit ceridesi tehcir yargulamaları (1919)*. Temel Yayınları.

Kocaoğlu, B. (2006). *Mütarekede İttihatçılık-İttihat ve Terakki Fırkasının dağılması (1918-1920)*. Temel Yayınları.

Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e iktisadi düşüncenin gelişmesi (1838-1918). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3, 618-634.

Orbay, R. (1993a). *Cebennem değirmeni: Siyasi hatıralarım 2*. Emre Yayınları.

Orbay, R. (1993b). *Cebennem değirmeni: Siyasî hatıralarım-1* (Cilt 1). Emre Yayınları.

Oruç, A. (2021). *Kara Kemal'in son günleri*. Ötüken Neşriyat.

Öztürk, C. (2005). Mondros Mütarekesi. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 30, s.271-273). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Pamuk, S. (1994). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)*, (2. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Sami, Ş. (2006). *Kâmûs-ı Türkî* (15. baskı, s.444).

Sertel, S., & Yedek, Ş. (2015). İttihat ve Terakki'nin küçük efendisi: İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in hayatı ve faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(24), 377-403.

Şimşir, B. N. (1985). *Malta sürgünleri*. Bilgi Yayınevi.

Toprak, Z. (1978). Cihan Harbi yıllarında İttihat ve Terakki'nin iae politikası. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 6, 211-225.

Toprak, Z. (1995). *Türkiye'de ekonomi ve toplum (1908-1950)-Milli iktisat milli burjuvazi-* Tarih Vakfı Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de siyasal partiler-İttihat ve Terakki bir çağın, bir kuşağın, bir partinin tarihi* (1. baskı). Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunaya, T. Z. (2009). *Türkiye'de siyasal partiler II. Meşrutiyet Dönemi* (Cilt 3), İletişim Yayınları.

Türkgeldi, A. F. (2010). *Görüüp işittiklerim* (5. baskı). Türk Tarih Kurumu.

Uzun, H. (2019). Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı hükümetleri ve programlarının analizi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 65, 415-447.

Üsdiken, B. (2000). Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ve kurucularıyla ilgili anılar. *Finans Tarihi*, (131), 94.

Varlı, A., & Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten erken Cumhuriyet'e milli iktisadın sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 127-142.

Vural, M. K. (2016). Savaş yıllarında milli bir burjuvazi oluşturma çabası olarak "harp zenginleri" ve buna yönelik eleştiriler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 109-131.

Yalçın, H. C. (1976). *Siyasal anılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yavuz, R. (2016). *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na giden süreçte Türk diplomasisi*. (Tez No. 443185). [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gülce TARHAN ÇELEBİ

Öğr. Gör. Dr. | Lect. Dr.

Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Ankara-TÜRKİYE

Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and
Public Administration, Ankara-TURKEY

ORCID: 0000-0003-1703-1084

gulcetarhan@hacettepe.edu.tr

Öze Dönüş Olarak Batılılaşma: Halikarnas Balıkçısı'nın Tarih Anlatısı

Öz

Modernleşme, Batı dışı toplumlarda Batı'ya ait kültürel değerlerin de benimsenmesini içerebildiği için sancılı bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Modernleşmek için gereken Batılı toplumların örnek alınması, ulusal kimliğin kaybedilmesi tehlikesine yol açar. Bu tehlikeyi bertaraf etmek için kullanılan yöntemlerden birisi Batı kültürünü ve ulusal kültürü uyumlaştırabilecek bir tarih anlatısı inşa etmektir. Bu makalenin ana teması, Halikarnas Balıkçısı'nın bu amaca ulaşmak için geliştirdiği tarih anlatısının ve bu anlatıya ilişkin olan çelişkilerin kuramsal bir çerçevede incelenmesidir. Türk Hümanizması olarak da bilinen Mavi Anadoluçuluk akımının kurucularından olan Balıkçı, "Bütüncül Batılılaşma" yaklaşımını savunur ve tarih anlatısını da buna uygun olarak kurar. Balıkçı'nın tarih anlatısında birbiriyle iç içe geçmiş iki boyut vardır: evrensel tarih ve milli tarih. Evrensel tarih anlatısı Batılıların uygarlık tarihindeki ayrıcalığı fikrini reddeder ve Batı kültürüne atfedebilen değerlerin aslında farklı kültürlerin etkileşimiyle ortaya çıktığını savunur. Bu nedenle daha kozmopolit ve içerici bir tarih yorumu sunar. Milli tarih anlatısı ise, evrensel anlatıyla çelişme pahasına, evrensel değerlerin Anadolu'da ortaya çıktığını savunur. Bu nedenle Anadolu'yu merkeze alır ve Anadolu uygarlığının gerçek varisi olarak gördüğü Türk milletini yüceltir. Bu yüzden milli tarih anlatısı milliyetçi ve hatta hatta yer yer şovenist bir yaklaşımın izlerini taşır. Tezatlıklarına rağmen bu iki anlatı, Balıkçı'nın eserlerinde yan yana var olur. Balıkçı'nın eserlerinde gözlemlenen bu çelişkili yapı Batı dışı toplumdaki milliyetçilik ve Batılılaşma arasındaki ilişkiye odaklanan Plamenatz'ın ortaya koyduğu kuramsal çerçeveden yararlanarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Halikarnas Balıkçısı, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Batılılaşma, Mavi Anadoluçuluk, Milliyetçilik

Westernization as a Return to the Authentic Self: The Historical Narrative of the Fisherman of Halicarnassus

Abstract

In non-Western countries, modernization has been a complicated process as it involves the adoption of cultural values of Western civilization. The necessity of imitating Western societies leads to the threat of losing one's own national identity. One of the methods for overcoming this threat is creating a new historical narrative that reconciles national culture with Western culture. The objective of this article is to analyze the historical narrative of the "Fisherman of Halicarnassus" and theoretically evaluate its inherent contradictions. The Fisherman, a founding figure of Turkish Humanism -known as Blue Anatolianism, supports a holistic understanding of modernization and constructs a historical narrative accordingly. Fisherman's historical narrative involves two interrelated dimensions: universal and national. The universal narrative rejects the peculiarity of the West in history and argues that universal values attributed to Western culture indeed emerged as a result of the interaction of various cultures. His national narrative, on the other hand, focuses on Anatolia as the homeland of these universal values and glorifies Turks as the true successors of Anatolian Culture. Thus, it is marked by nationalistic and occasionally chauvinistic tones. Despite these contradictions, these two narratives exist side by side. The contradictory structure of Fisherman's writings is analyzed within a theoretical framework of Plamenatz focusing on the relationship between nationalism and modernization in the East.

Keywords: The Fisherman of Halicarnassus, Cevat Şakir Kabaağaçlı, Westernization, Blue Anatolianism, Nationalism.

Giriş

Halikarnas Balıkçısı adı ile tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı Türk edebiyatının en üretken roman ve deneme yazarlarından biridir. Aynı zamanda Azra Erhat ve Selahattin Eyüboğlu ile Türk Hümanizması olarak da anılan Mavi Anadoluçuluk Akımı'nın kurucularındandır. Halikarnas Balıkçısı, edebî yapıtlarında kullandığı yalın anlatımı ve öne çıkardığı insancıl öğeler sayesinde bu akımın edebiyat alanında en çok okunan temsilcisi olarak ortaya çıkar. Balıkçı'nın romanları ve öyküleri Ege kıyılarında geçer, genellikle kahramanlar sıradan halkın arasından seçilirler. Ege'nin doğal güzellikleri, tarihi mirası, halkın hoşgörüsü ve dürüstlüğü sık sık tekrarlanan temalardır. Denemelerinde incelenen konular da roman ve öyküleri ile paralellik gösterir. Burada da vurgu Anadolu ve özellikle Ege üzerindedir. Balıkçı'ya göre Ege ile özdeşleştirilen Anadolu tarihinin dikkatle incelenmesi medeniyetin beşiğinin Anadolu ve bu medeniyetin asıl sahibinin ise Türkler olduğunu gösterecektir. Balıkçı Anadolu'nun bu özelliklerinin ortaya konulmasını bir misyon olarak benimsemiştir. Bu misyonun altında yatan temel neden ise ileride daha detaylı tartışılacağı üzere Batılılaşmayı bir öze dönüş projesi olarak kurmaktır. Bu misyonu gerçekleştirebilmek ise ancak yeni bir tarih anlatısı ile mümkündür. O yüzden Balıkçı romanlarında, öykülerinde ve denemelerinde sık sık kendini tekrar eden bir tarih anlatısı oluşturur.

Balıkçı'nın tarih anlatısının birbiri ile iç içe geçen iki ayrı boyutu vardır; evrensel ve milli tarih anlatısı. Evrensel tarih anlatısı ilerlemeyi, hoşgörüyü, akılcılığı temel alan ve bütün insanlığın ortak bir mirası olarak görülen bir evrensel kültür üzerinde dururken, millî tarih anlatısı kültürün ve medeniyetin ana yurdu olarak Anadolu'yu ve bu kültürün asıl mirasçısı olarak da Türkleri merkeze alan ve Türklüğü yücelten bir yaklaşıma sahiptir. Bu iki tarih anlatısı bu nedenle birbirleriyle çelişir ama gene de Balıkçı'nın eserlerinde iç içe var olmaya devam der. Balıkçı bir yandan evrenselliğe, bütün insanlığın ortak mirasına vurgu yaparak evrensel (Batı) kültürünün tümüyle benimsenmesi gerektiğini tavsiye ederken diğer yandan Türklerin rolünü yücelterek Batılı aktörleri ve Batı tarihini önemsizleştirmekte ve hatta yer yer düşmanlaştırmaktadır. Bu nedenle Balıkçı'nın geliştirdiği evrensel ve hümanist söylem sık sık milliyetçi ve hatta yer yer şovenist ve zenofobik olarak adlandırılabilir ifadelerle kesintiye uğrar. Balıkçı'nın eserlerinde ortaya çıkan bu çelişkili yapıya daha önce de değinilse de bu çelişkiyi açıklayacak güçlü bir kuramsal çerçeve sunulmamıştır¹. Bu yazı Balıkçı'nın eserlerini böyle bir kuramsal çerçeve içerisinde inceleyerek literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu yazıda Balıkçı'nın tarih anlatısı böyle bir kuramsal çerçeveden yola çıkarak derinlemesine analiz edilecektir. İlk kısımda bu kuramsal çerçeve ortaya konulacaktır. Bu kısımda Balıkçı'nın tarih anlatısının aslında Batı dışı toplumlardaki modernleşme sorununa verilen bir cevap olduğu gösterilecektir. Ayrıca bu çelişkilerin sadece Balıkçı'ya veya Türkiye'deki bütüncül Batılılaşma yaklaşımına özgü bir problem olmadığı Plamenatz'ın (1976) kuramsal çerçevesinden yola çıkılarak açıklanacaktır. Kuramsal çerçevenin ortaya konmasından sonra Balıkçı'nın tarih anlatısı ağırlıklı olarak deneme türünde yazdığı kitaplarla dayanılarak incelenecektir. Balıkçı'nın tarih anlatısının temelinde yatan Batılılaşmanın bir öze-dönüş olarak sunulma çabasıdır. Bu yüzden Balıkçı'nın tarih anlatısının incelenmesi Balıkçı'nın Batılılaşmaya dair görüşlerinin incelenmesidir. Bu görüşler üç ana fikir etrafında tartışılacaktır. Bunlardan ilki Batı kültürünün evrensel olduğu ve Batıların iddia ettiği gibi sadece Avrupalılara ait olmadığı fikridir. Halikarnas Balıkçısı'na göre Batı'ya atfedilen hoşgörü, akılcılık, demokrasi ve ilerleme gibi değerler aslında tek bir kültürün ürünü değil, bütün insanlığın ortak mirasıdır. İkincisi ise evrensel olan bu kültürün Anadolu'da ortaya çıktığı düşüncesidir. Balıkçı'ya göre bunun altında yatan temel neden evrensel kültürün ancak Anadolu gibi farklı medeniyetleri kavuşturan bir kara parçasında doğabilmesidir.

¹ Bu çelişkiye değinen eserler için bakınız (Akyıldız & Karacasu, 1999; Belge, 2006; Karacasu, 2009; Yazıcı, 2011). Akyıldız & Karacasu (1999) ve Karacasu (2009), Mavi Anadoluçuluk bağlamında Chatterjee'ye değinse de derinlikli bir kuramsal bir çerçeve sunmamıştır.

Üçüncüsü ise Türklerin Anadolu'daki medeniyetlerin taşıyıcısı ve Batı'nın bugünkü medeniyetinin gerçek sahibi olduğu düşüncesidir. Türkler, Anadolu'ya sonradan gelmiş olsa bile Anadolu kültürünü sadece benimsemekle kalmamış onunla bütünleşmiş ve bu kültürün gerçek varisleri haline gelmiştir. Makalenin sonuç kısmında ise Balıkçı'nın eserlerinde tutarsızlık olarak görülen çelişkilerin aslında Balıkçı'nın tarih anlatısına içkin olduğu gösterilecektir.

Batılılaşmanın Çelişkisini Açıklamak

Balıkçı'nın tarih anlatısı aslında Batılılaşma projesinin bir uzantısıdır. O yüzden bu anlatıda bulunan çelişkiler veya tutarsızlıklar ancak Batılılaşmayı odağa alan bir kuramsal çerçeve içerisinde incelenebilir. Böyle bir çerçeve içerisinde bakıldığında Balıkçı'nın eserlerinde görülen bu çelişkili yapının ne Balıkçı'ya ne de sadece Türk modernleşmesine has bir olgu olmadığı görülür. Bu bağlamda Batı ve Doğu toplumlarında farklı milliyetçilik biçimlerini inceleyen Plamenatz'ın (1976) kuramı ve ondan esinlenen Chatterjee'nin (1996) kolonyal toplumlardaki milliyetçilik çalışması Halikarnas Balıkçısı'nın tarih anlatısına içkin olan çelişkileri açıklamak için gerekli kuramsal çerçeveyi sağlayacaktır. Plamenatz milliyetçiliği kültürel ve ulusal kimliğin tehdit altında hissedildiği durumlarda bu kimliği koruma isteği veya bu kimliğin eksik veya yetersiz görüldüğü durumlarda bu kimliği dönüştürme ve kurma arzusu olarak tanımlar (1976, s. 23). Modernleşme süreci ötekine ait değerlerin benimsenmesini içerdiği için modernleşme ve milliyetçilik tartışmaları iç içe ilerler. Modernleşmenin dayattığı evrensel ilerleme standardının kabulü, bu standardı henüz yakalayamayan toplumlarda bir geride kalmışlık duygusunu yaratır. Bu geride kalmışlık duygusu Batı ve Doğu toplumlarında kendini farklı biçimlerde ifade eder. Batılı toplumlarda geride kalmışlık duygusu ve arayı kapatma arzusu ne kadar baskın olursa olsun, buna eşlik eden kültürel yönden eksiklik duygusu yoktur, çünkü arayı kapatmak için zorunlu olan kültürel donanım zaten hâlihazırda mevcuttur (Plamenatz, 1976, s. 33). Avrupa dışı toplumlarda ise bu süreç daha sorunlu olmuştur. Doğu milliyetçilikleri geride kalmışlığın yanı sıra gerekli kültürel donanıma sahip olamadıkları duygusunu yaşarlar. Bu nedenle "kendilerini kültürel olarak yeniden donatmak ve dönüştürmek zorunda kalmışlardır" (Plamenatz, 1976, s. 30). Bu durum çelişkili bir sürecin doğmasına yol açar.

Batı dışı toplumlarda modernleşmenin temel meselesi bu kültürel yeniden dönüşümün nasıl gerçekleştirileceği ile alakalıdır. Batılılaşma ve onun ortaya çıkardığı bu kültürel dönüşüm "hem bir kabul edişi (...) hem de reddedişi içerir" (Plamenatz, 1976, s. 34). Kabul edilen Batı'nın taklit edilmesinin zorunluluğudur; evrensel standartları yakalayabilmek için ötekine ait değerler benimsenmelidir. Bu, ötekinin model alınması ve taklit edilmesi anlamına gelir. Fakat modernleşme basit bir taklitçilikten daha fazlasını içermelidir. Zira, basit bir taklitçilik ulusun farklı kimliğinin yitirilmesine yol açacaktır. Bu yüzden bu toplumlarda Batılılaşma Batı'dan farklı olduğunun ifade edilmesini de içermek zorundadır. Batılılaşma "Batılı, Avrupalı, Fransız ya da İngiliz -gibi- olmayı isterken, kendisini her ne olarak kuruyorsa, o olarak kalmayı vaat eden bir başkalık talebidir" (Çiğdem, 2002, s. 69). Bu da ancak Plamenatz'ın bahsettiği iki tür reddedişle mümkün olabilir: ötekinin (Batı'nın) reddedilmesi ve ilerleme için engel teşkil ettiği düşünülen ama gene de (millî) kimliğin unsurları olarak kabul edilen atadan kalma yöntemlerin reddi (1976, s. 34). Millî kimlik veya bağımsızlık için tehdit olarak görülen Batı bir yandan ilerlemek için taklit edilmekte bir yandan millî kimliğin korunması arzusuyla reddedilmektedir. Plamenatz, bu nedenle Batı dışı toplumlarda milliyetçiliğin hem taklitçi hem de taklit ettiği modele karşı düşmanca olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra bu toplumlarda modernleşmeyle birlikte gelen kültürel dönüşüm ilerlemeye engel oluşturduğu düşünülen kimi geleneksel değerleri reddederken ilerlemeyle uyumlu yeni bir millî kimlik tanımlı yapmaya girişir. Bu tamamıyla kendi kültürel değerlerden bir kopmaya işaret etmez (Plamenatz 1976, s.s. 34-35). Dolayısıyla amaçlanan "ilerlemenin gereklerine uydurulmuş ama aynı zamanda kendi farklılığını da koruyan bir ulusal

kültürün yeniden canlandırılması(dır)” (Chatterjee, 1996, s. 15). Bu da ancak milli kültürün ve tarihin ulaşılmak istenen amaca uygun bir şekilde (yeniden) yorumlanması ile mümkün olacaktır.

Türkiye'deki Batılılaşma ve milliyetçilik tartışmalarına baktığımızda bu kuramsal çerçeve Türkiye örneğine de uygulanabilir. I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan ve ulus-devlet inşa süreci içerisinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti iki önemli sorunla karşı karşıya olduğunu görürüz; Türklüğe dayalı bir ulusal kimlik oluşturmak ve tarihsel geri kalmışlığı aşmak için modernleşmek. Bu sorun şu şekilde de formüle edilebilir: Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen geleneksel bağlardan kurtulmak ve “muasır medeniyetler” seviyesine ulaşmak. “Muasır medeniyetler” tabiriyle işaret edilen ise Batı'dır. Bu yüzden modernleşme kendisini hem Batı'yı yakalama, hem de Batılılaşma isteği olarak ortaya koyar. Batılılaşma ve modernleşme kavramlarının dilimizde sık sık birbirinin yerine kullanılması da buradan gelmektedir. Fakat Batılılaşma kavramında modernleşmeden farklı olarak “bir kimlik değişmesi ve öz yitirmesi söz konusudur” (Tekeli, 2002, s. 33). Batılılaşmak, daha üstün veya ileride olduğu kabul edilen ötekine ait olan değerlerin kabulüdür. Değerlerin değişimi beraberinde kimlik bunalımını da getirmiştir. İlerlemek için duyulan özlem ve Batılı değerlere karşı kendi kimliğini koruma arzusu tıpkı diğer Batı-dışı toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de modernleşmenin çelişkili bir süreç olmasına yol açmıştır.

Türk siyasal düşüncesinde Batılılaşma üzerine dönen tartışmalar genelde bu çelişkinin etkisiyle şekillenmiştir. Bu çerçevede Batılılaşma üzerine iki ayrı görüş oluşmuştur; Kısmi Batıcılık ve Bütüncül Batıcılık. Her iki Batılılaşma modeli de Batı'nın model alınmasını, yani Plamenatz'ın (1976) deyişiyle Batı'nın kabul edilmesi/benimsenmesi anlamında taklitçiliği içerir. İkisini birbirinden ayıran temel fark ise neyin model alınacağı veya taklit edileceği üzerinedir. Kısmi Batıcılar Batı'nın tamamen benimsenmesine karşı çıkar ve sadece tekniğinin benimsenebileceğini savunur (Tunaya, 1960, s. 174). Bu görüşün en önemli temsilcilerinden biri olan Ziya Gökalp'e (2010) göre Batı'dan alınması gereken evrensel olan bilim ve tekniktir. Kültürel değerler bir milletin kendi harsına özgüdür ve bunların dışarıdan alınması, yapay bir şekilde oluşturulması düşünülemez. Temel unsurlarını bilim ve tekniğin oluşturduğu medeniyet ise -harsın aksine- evrenselidir ve sonradan kabul edilebilir. Modernleşmek için yapılması gereken Türk harsının korunması fakat Doğu Medeniyetinden çıkarak Batı Medeniyetine girilmesidir. Hars ve medeniyet arasında yapılan bu ayrım bir yandan milli kimliğin yitirilmesi korkusuna bir çözüm sunarken, diğer yandan Batı'ya karşı hissedilen geri kalmışlık duygusuyla da baş etmeyi kolaylaştırır. Bilim ve teknik alanında Batı'nın üstünlüğü kabul edilir, fakat yozlaşmış bir kültüre sahip olduğu söylenir. Türk kültürü ise her anlamda Batı'ya üstündür. Bu açıdan Kısmi Batılılaşmacılara göre, Batılılaşma millî kültürün korunması için Batı'nın reddini içerir. Burada Batı'nın reddi, Batı'nın kültürel üstünlüğünün reddidir. Kısmi Batılılaşmacıların tersine Bütüncül Batıcılık anlayışını savunanlar, Batı'ya yetişebilmek için bilim ve tekniğin yanı sıra kültürünün de sahiplenilmesi gerektiğini söylerler. Onlara göre Batı medeniyeti parçalanamaz ve “bütünlüğü içinde ele alınabilir” (Tunaya, 1960, s. 151). Batı'nın akılcılığı, bilimselliği, eşitlik ve özgürlük ideali, insan hakları ve demokrasi anlayışı Batı medeniyetinin ayrılmaz bir parçasıdır ve bu kültürel değerler de sonuna kadar içselleştirilmelidir. Bütünsel Batıcılık fikri, kültürel öğelerin de benimsenmesini içerdiği için taklitçilik suçlamasına daha açıktır. Önerdikleri modelin milli kimliğin yitimine yol açabileceği daha aşıkardır. Bu nedenle bütünsel Batıcılık fikrini savunanların yaşadığı açmaz daha derindir. Tam da bu noktada Plamenatz'ın açıkladığı reddetme hem bu tehdidi bertaraf etmek için hem de ilerlemeye uygun bir millî kimlik oluşturmak için devreye girer. Farklı Batılılaşma anlayışları bu reddedişi başka şekillerde kurarlar.

Halikarnas Balıkçısı, Bütüncül Batıcılık anlayışının önemli bir temsilcisidir. Mavi Anadolu Akımı'nın diğer üyeleri gibi modernleşmenin sadece bilimin ve tekniğin benimsenmesi ile değil, kültürel değerlerin de kabullenilmesiyle mümkün olacağını savunur. Aynı zamanda kültürel dönüşüm anlayışının getirdiği taklitçilik suçlamasını ve Batı'ya karşı hissedilebilecek olan aşağılık kompleksini aşabilmek için de iki temel mekanizma kullanır. Bu mekanizmalar, Plamenatz'ın

makalesinde tanımladığı iki tür reddetme ile paralellik gösterir: ötekinin -Batı'nın- reddedilmesi ve milli kültüre ait ama ilerlemeye engel olduğu düşünülen geleneksel öğelerin reddi (1976, s. 34). Halikarnas Balıkçısı'nda Batı'nın reddi kısmi Batıcılık anlayışındakinden farklıdır. Balıkçı Batı'ya atfedilen kültürel değerlerin üstünlüğünü yadsımaz ama bunların özünde Batılılara/Avrupalılara ait olmadığını savunur. Üstünlüğü tartışmasız olan akılcılık, bilim, hoşgörü, ilerleme ve demokrasi gibi değerlerin bütün insanlığın evrensel bir mirası olduğunu söyler. Reddedilen Batı'ya atfedilen değerler veya bu değerlerin üstünlüğü değil, bu değerlerin Batılılara ait olduğu fikridir. Evrensel tarih anlatısı da tam da bu noktanın altını çizmektedir. Bu anlatıyla birlikte Avrupalıların tarih sahnesindeki ayrıcalığı reddedilmiş olur. Bu evrensel tarih anlatısı, Avrupalıların üstünlüğü anlayışını yıkarken, bu anlayışın bir uzantısı olarak ortaya çıkan aşağılık kompleksine de bir çözüm sunar. Fakat, bu evrensel anlatı tek başına taklitçilik suçlamasını sonlandırmak için yeterli olmaz. O yüzden üstünlüğü kabul edilen bu değerlerin aslında bizim olduğunun gösterilmesi gerekir. Bu da bir yandan evrensel tarih anlatısının yeniden gözden geçirilmesini, diğer yandan bu amaca uygun bir millî tarih anlatısının kurulmasını ve milli kimliğin bu anlatıya uygun bir şekilde tanımlanmasını gerektirir.

Evrensel tarih anlatısının yeniden gözden geçirilmesi bu kültürün doğuşunda Anadolu'ya özel bir rol atfedilmesine yol açar. Bütün uygarlıkların ürünü olan evrensel kültür, ancak pek çok uygarlığın yan yana var olduğu, kültürlerin iç içe geçebildiği bir kara parçasında, Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Bu kültürün doğduğu coğrafya Avrupalıların iddia ettiğinin aksine Yunanistan değil, Anadolu'dur. Bu yalnızca Batı'nın üstünlüğünün reddedilmesi değildir, aynı zamanda Anadolu'nun üstünlüğünün, ayrıcalığının da savunulmasıdır. Fakat bu da tek başına taklitçilik suçlamasına çözüm olmaz. Çözüm bu değerlerin aslında bize ait olduğunun, bizim bu değerlerin asıl sahibi olduğumuzun gösterilmesini gerektirir. Millî tarih anlatısı tam da bu noktada devreye girer ve milli kimliği Anadolu'luk üzerinden tanımlar. Bu sayede Balıkçı Anadolu'da yaşamış bütün uygarlıklar ile Türkler arasında temelini kültürün oluşturduğu kopmaz bir bağ olduğunu savunur. Bu anlatıda millî tarihin kökenleri Orta Asya'da veya Osmanlı'da değil, Antik Anadolu'da bulunur. Bugün Antik Anadolu kültürünün asıl varisi ise Batılılar değil, Türklerdir. Tarihin doğru okunması millî kültürümüz ile üstünlüğü tartışmasız olan evrensel Batı kültürü arasında gerçekte bir ayrımın olmadığını bize gösterecektir. Batılılaşmak bu yüzden başkasına ait olan değerlerin benimsenmesi değil, bizim öz değerlerimizin yeniden keşfidir².

Batılılaşmanın bir öze-dönüş projesi olarak kurgulanmasına izin veren bu millî tarih anlatısı da tıpkı evrensel tarih anlatısı gibi bir reddetmeyi içerir. Burada reddedilen ise ilerlemeye ket vurduğu düşünülen yakın tarihin, Osmanlı döneminin ve kültürünün kendisidir. Anadolu kültürünün gerçek varisi olmamıza rağmen, bugün bu değerlerden uzak olmamıza yol açan aslında yakın tarihte yaşadığımız gelişmelerdir. Bu nedenle Osmanlı tarihi özümüzden uzaklaştığımız baskıcı bir dönem olarak kurgulanır. Bu da Plamenatz'ın bahsettiği ikinci tür reddetmeye, yani milli kültüre ait ama ilerlemeye engel olduğu düşünülen geleneksel öğelerin reddine denk düşer (1976, s. 34). Balıkçı'nın millî tarih anlatısı, tarihi seçmecî bir şekilde okuyarak ilerlemeye engel görülen Osmanlı dönemini bu anlatının dışında bırakır. Böylelikle hem evrensel kültürün varisi olmamıza rağmen nasıl olup da geri kaldığımız sorusuna bir yanıt bulunur, hem de modernleşmenin, Batılılaşmanın bizim için bir öz yitimi anlamana gelmediği, tam aksine bir öze dönüş olduğu söylenir.

² Bu strateji sadece Balıkçı'ya özgü değildir. Taklitçilik suçlamasıyla karşı karşıya kalan Türk milliyetçiliklerinin zaman zaman kullandığı bir hamledir. Batı'ya atfedilen değerlerin aslında Türklüğe ait olduğunu söylenilerek, Batılılaşma bir öze dönüşçü hamle olarak yorumlanır. Daha fazla bilgi için bkz (Bora, 2003, s. 26).

Evrensel Batı Kültürü ve Batı-Doğu Ayrımının Aşılması

Balıkçı'ya göre uygarlık hiçbir zaman tek bir ulusun malı olamaz, farklı toplulukların bir araya gelmesiyle ortaya çıkar (Halikarnas Balıkçısı, 1998, s. 145–146, 2002a, s. 18). Fakat günümüzde evrensel olan ve insanlığın tümüne ait olan uygarlık, Batılı tarihçilerin çabalarıyla Avrupalılara özgü kabul edilir. Balıkçı Batılı tarihçilerin her türlü uygarlığı ve kültürü İndo-Avrupasal diye andığı Ari ırk ile ilişkilendirdiklerini belirtir ve onları İnsansal değil Batıcıl bir tarih okuması yapmakla suçlar (Halikarnas Balıkçısı, 1986, s. 68, 2002a, s. 60). Bu Batıcıl tarih anlayışına göre, Batı Doğu'dan özsel olarak farklıdır ve günümüzde var olan evrensel kültür Batılılara aittir. Balıkçı ise buna şöyle diyerek karşı çıkar; “Asıl Avrupa kültürünü yapanların bir kere Avrupa dediklerini işittin mi? Onlar İnsandırlar, Avrupa'nın farkında bile değildiler” (Halikarnas Balıkçısı, 1986, s. 101). Batıcıl tarih anlayışının karşısında yer alan insansal tarih anlayışı, tarihe Batılı veya Doğulu demeden “insanoğlunun yaratmış olduğu bir kültürler dizisi” olarak bakar ve uygarlığında ancak böyle bir kültürler dizisi sonucunda ortaya çıktığını görür (Halikarnas Balıkçısı, 1986, s. 68). Aslında Batı'ya atfedilen bu uygarlık, Batılı veya Doğulu demeden bütün insanlığın bir ürünüdür. Burada insan vurgusu Balıkçı için oldukça önemlidir. Balıkçı insanları birbirinden ayıran sınırları, halk ve millet gibi yapay sınıflandırmaları reddetmektedir. Ona göre İnsanın özü Doğu'da da Batı'da da farklılık göstermez (Yalçınkaya, 2004, s. 220). Batı-Doğu ayrımı ise Balıkçı'ya göre Haçlı seferleri sırasında ortaya çıkmış yapay bir ayrımdır. Batılılar ancak bu ayırım yoluyla kendilerini kültürel bir bütün olarak kurabilmişlerdir. Bu ayırım Batının üstünlüğünü ve doğunun geri kalmışlığını vurgular ve böylece Doğulu toplumlarda bir aşağılık duygusunun gelişmesine neden olur (Halikarnas Balıkçısı, 1994, s. 120–121). Bu Batılıların “geri kalmış” Doğulu toplumları sömürmesini meşrulaştıran argümanlardan biri olarak belirir.

Balıkçı Batı'nın emperyalist ve sömürgeci politikalarına işaret ederek, bunların Batı Kültürünün değerleri olarak kabul edilen akılcılık, bilimsellik ve özgürlük, eşitlik, insan hakları idealleri çeliştiğinin altını çizer. Böylelikle hem evrensel olduğunu kabul ettiği Batı uygarlığının değerleri ile Batı'nın tahakküm biçimi arasında bir ayırım yapar, hem de Batılıların bu değerleri yeterince özümsemediğini gösterir. Bu değerlerin Batılılarca özümsememesinin nedeni ise, bu değerlerin asıl sahibinin Batılılar olmamasıdır. Batılılar bu değerlere sonradan sahip olmuştur. Batı bu değerler ışığında birçok icat ve keşifte bulunmuş, bilimin ilerlemesini sağlamıştır sağlamasına da, bunları “yaratma ve yaşatmadan ziyade, statükoyu muhafaza için öldürmekte kullanmaktadır” (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 63). Bu sebeptendir ki kendisine ait olmayan bir ceket gibi bu değerler de Batılılarda eğreti durmuş ve bu değerlere anlamını veren aydınlanma, ilerleme düşüncesi Batılıların elinde körelmiştir.

Balıkçı'ya göre Batı Doğu ayrımı Avrupalı olan ve olmayan ayrımının farklı bir şekilde söylenişidir. Balıkçı ise coğrafi kıtalara göre yapılan böylesi bir ayrımın yapay olduğunu, çünkü coğrafi kıtaların kültürel bir bütünlüğe işaret etmediğini belirtir. Böylesi bir ayrımın yerine Akdeniz'e sahili olan ülkelerin bir bütün olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 17). Böylece hem Doğu ile Batı arasındaki ayrımı hem de Türkiye ile Batı arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak bunları Akdeniz adı altında birleştirir. Akdeniz, kıyılarında yaşayan insanlar arasındaki iletişime ve etkileşime hiçbir zaman engel olmamış, tam aksine insanları birbirine kavuşturmuştur (Halikarnas Balıkçısı, 1995, s. 73). Akdeniz bu nedenle çeşitli toplulukların bir araya gelerek oluşturduğu ve içinde çeşitliliği de barındıran kültürel bir bütünlüğe sahiptir. Balıkçı'nın deyişiyle “tümüyle içten, candan bir birliğe sahip olan Akdeniz, sonsuz sınırsız bir çeşitlilik ortaya çıkarır” (Halikarnas Balıkçısı, 1998, s. 29).

Akdeniz'in sahip olduğu bu çeşitlilik oldukça önemlidir, zira evrensel Batı kültürünün köklerinin Akdeniz'de ortaya çıkmasını sağlayan bu çeşitliliştir. Akdeniz'in bu çeşitliliği nasıl olmuştur evrensel uygarlığın doğuşu için gerekli olan aklın serbest kalmasını sağlamıştır?

Uygarlık hep çeşitlerin, soyların, dillerin karışım ve kaynaşımından ileri gelmiştir. Bu karışım asıl Yakındoğuda ve Akdeniz'e -özellikle İzmir ve dolaylarında- giden yollarda olmuştur. Çünkü toplumlari statikliğe ve statükoculuğa bağlayıp apıştıran faktör, gelenek ve göreneklerdir. Ama soyların karışımı, başka başka geleneklerin sivri uçları ve keskin yanlarını sürtüşme sonucu düzeltir ve giderir, us da görenek bağlarından çözülür ve kurtulur (Halikarnas Balıkçısı, 1998, s. 145–146).

Akdeniz uygarlıkların yan yana yer aldığı tek örnek olduğu için Batı uygarlığının evrensel olan değerleri ilk önce Akdeniz'de kök salmıştır.

Altıncı kıta Akdeniz'in eşsiz ve biricik olmasını sağlayan sadece uygarlıkların burada el ele bulunması değildir. Akdeniz'in tabiatı, doğal güzellikleri Dünya üzerinde başka hiçbir yerle karşılaştırılmaz. Akdeniz kıtasında doğal güzelliklerin ana kaynağı toprak değil, denizdir. "Akdeniz denizlerin en mavisi, en berragıdır. Kısaca denizlerin en denizi" olduğu için, kendi güzelliğini ve aydınlığını Akdeniz'e kıyısı olan topraklara ve orada yaşayan insanlara yansıtır (Halikarnas Balıkçısı, 2002c, s. 25). Balıkçı'ya (1998) göre "(b)u topraklar tümüyle insan zeka ve çalışkanlığının anayurdudur. Doğa ve insan birliğinin tamamlandığı tarih süreci, burada yaşanmıştır. Bu Akdenizliler Akdeniz'e öylesine karışmıştır ki; onları düşünmesiniz bile Akdeniz doğasına bakarken, bu Akdenizlileri görmüş olursunuz" (s. 61). Yani Akdeniz sadece belli bir kültürün oluşmasını sağlamaz, bu kültürü taşıyıp kollayacak belli bir insan tipinin doğmasına da yol açar. Akdeniz'in ve Akdenizlilerin bu tasviri Balıkçı'nın düşün yazılarında olduğu gibi öykü ve romanlarında da karşımıza çıkar.³ Akdeniz insanının dürüstlüğü, hoşgörüsü, tok gözlülüğü ve bunların yanı sıra keşfetme arzusu tekrarlayan temalardandır. Bu özellikleri veren ise Akdeniz'in kendisidir. Bu anlamda Balıkçı oldukça duygusal bir şekilde Akdeniz'e bazı özsel değerler atfeder ve bu değerlerin geçmişten bugüne gelen bir sürekliliğinin olduğunu savunur.

Kısaca günümüzde Batı kültürü, evrensel olmasına yol açan bir takım kurucu değerlere sahiptir, bu sebeple Batı kültürünün benimsenmesi bir zorunluluktur. İlk başta görünen Batı uygarlığının üstünlüğünün ve Batılılaşmanın zorunluluğunun kabulüdür. Batı ulaşılması gereken bir model olarak karşımızda durmaktadır. Fakat daha derin bir inceleme bu ilişkinin bu kadar pürüzsüz olmadığını gösterir. Batı uygarlığı, sadece Avrupalılara ait değildir, "doğulu ve batılı çeşitli kaynaklardan gelen etkilerin bir ürünüdür"(Halikarnas Balıkçısı, 1998, s. 198). Batı uygarlığının evrensel olmasını sağlayan kurucu değerler Akdeniz'e aittir. Akdeniz üç anakaranın kendisine kıyısı olan topraklarını içermektedir. Avrupa Akdeniz'in parçalarından sadece birisidir, bir ayrıcalığı yoktur. Sonuçta Balıkçı'nın bütüncül Batılılaşma yaklaşımı bile Plamenatz'in (1976) kuramına paralel bir biçimde Batı'nın reddedilmesini içerir. Burada reddedilen, Batı'nın üstünlüğü ve ayrıcalığıdır. Batılı değerler evrensel değerler olarak tanımlanıp can-ı gönülden benimsenirken, Batı'nın üstünlüğü fikri yadsınır. Bu Batı'ya karşı hissedilen aşağılık kompleksini bir ölçüde köreltir ama Batılılaşmanın bir tür taklitçiliği barındırdığı ve bunun kimlik yitimine yol açabileceği eleştirilerine çözüm olmaz. Bu nedenle bu evrensel tarih anlatısında bir revizyona gidilir ve Batı kültürünün kurucu değerlerinin Akdeniz içerisinde nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı araştırılır. Bu araştırmanın sonucu oldukça nettir: Akdeniz kültürü Anadolu'da, bu topraklarda doğmuştur. Böylelikle Anadolu Akdeniz içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olurken, Türkler de evrensel uygarlık tarihinde önemli bir aktör olarak belirir.

Yunan Mucizesine Karşı Anadolu

Balıkçı'ya göre Akdeniz uygarlığının kökenleri Anadolu'da yatmaktadır. Anadolu M.Ö. X. ve IX. yüzyıllarda aydınlanmaya başlamış ve uygarlığın doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu kültürün tam olarak ortaya çıktığı yer ise İyonya'dır. Böyle bir kültür neden ilk olarak Anadolu'da filiz vermiştir? Anadolu üç anakaranın kesişme noktasında olduğu için sürekli göç almış ve farklı

³ Akdeniz ve Akdenizlilik kimliği üzerine daha fazla örnek için bkz (Öztürk, 2021, s. 52–53).

toplulukları (Sümer, Akad, Babil, Asur, Mısır, Etrüsk, Hitit, Minoen Girit, Fenike, Helen, Pers, Latin vs.) bağrında taşımıştır (Halikarnas Balıkçısı, 1998, s. 32). Böylece medeniyetin doğuşu için geçerli olan şartı yani uygarlıkların yan yana yer almasını gerçekleştirmiştir. Bu toplumların birbirine karışması, aklın gelenek bağlarından kurtuluşuna ve Batı kültürünün kurucu değerlerinin ortaya çıkışına yardımcı olmuştur. Bu değerler yüzyıllar sonra Anadolu'dan Yunanistan'a taşınmış ve orada kültürün gelişmesini sağlamıştır (Halikarnas Balıkçısı, 2005, s. 26). Bu sav, Balıkçı'nın eserlerinde "Yunan mucizesi" tezini çürütmek için sık sık dile getirilir.

Yunan Mucizesi tezine göre bilim ve felsefe bugünkü Yunanistan'a tekabül eden eski Hellenistan'da ortaya çıkmış, oradan Anadolu'ya ve Avrupa'ya geçmiş ve Batı kültürünün kökenini oluşturmuştur. Balıkçı'ya göre ise bu, altında dinsel bir bağnazlığın yattığı Batı romantizminin bir ürünüdür (Halikarnas Balıkçısı, 1994, s. 115). Helenlilerin düşünce yapısının Hıristiyanlıkla uyumlu olması, Hıristiyan olan Avrupalıların kendilerini Helenlilerle yakın görmelerine yol açmıştır. Bu sebeple, Helenler indo-Avrupalı sayılmış ve Avrupalıların ataları olarak kabul edilmiştir. Batılı tarihçilere göre Helenler, Anadolu'ya göç ederek uygarlıklarını Anadolu'ya taşımış ve burada İyon uygarlığının kurulmasını sağlamışlardır. Böyle bir anlatı medeniyetin temellerinin İndo-Avrupalı olan Helenliler tarafından Yunanistan'da atıldığını, oradan da Helenlilerin sayesinde Anadolu'ya yayıldığını varsaymaktadır. Ayrıca Anadolu'da ortaya çıkan İyon uygarlığı da aslen İndo-Avrupalı bir uygarlık olarak kabul edilmektedir; Dor saldırıları sonucunda Anadolu'ya kaçan Helenlerce kurulmuştur. Halikarnas Balıkçısı, bu yoruma karşı çıkar. Bu Batılı tarihçilerin gördükleri her uygarlığın Batılı olduğunu kanıtlama çabalarının bir ürünüdür (Halikarnas Balıkçısı, 1986, s. 70). Balıkçı'nın tezine göre İyon kültürü ile Helenizm birbirinden ayrıdır. Objektif bir değerlendirme aslında; "İyonyalıların doğudan öteki toplumlarla beraber geldiklerini, onlarla karışarak, özel bir Anadolu ve İyon uygarlığı yarattığını göstermektedir" (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 33-34). Batılılar tarafından iddia edilen aksine Anadolu'daki uygarlıklar Yunanlılarca oluşturulmamıştır, İyonlular Yunan kültür ve medeniyetin temel unsurlarını oluşturmuşlardır.

Anadolu çeşitli uygarlıkları barındıran bir kazan gibidir. Eski çağlardan bu yana Anadolu'da bir uygarlık bir diğerini takip etmiş ve bir uygarlıklar zinciri oluşmuştur. Batılılar ise İyonya'yı ve Bizans'ı çekip alarak bu uygarlıklar zincirini dağıtırlar (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 207). Batılılar'ın bu eğiliminin altında yatan neden ise uygarlığın kökenini kendilerine dayandırarak Doğuluları horlamaları ve bu sayede sömürgeciliklerini meşrulaştırma istekleridir (Halikarnas Balıkçısı, 1994, s. 81-82). Bu yüzden medeniyetin ortaya çıkışında Anadolu'nun oynadığı rol tümüyle göz ardı edilir. Bu noktada Balıkçı'nın amacı Anadolu'nun tarihinin yeniden yazılmasını sağlamak ve Anadolu'ya hak ettiği saygınlığı yeniden kazandırmak olarak belirir.

Bu amaçla Balıkçı M.Ö. VI. ve İV. yüzyıllarda iki kültürü mitoloji, linguistik, felsefe ve din gibi birçok açıdan inceler. İncelemelerinin sonucunda İyon ile Helen kültürlerinin iki ayrı kültür olduğuna ve İyon kültürünün her yönden Helen kültürüne üstün olduğuna kanaat getirir. M.Ö. VI. yüzyılın başında Anadolu'da Doğa bilimleri ve materyalist felsefe görülürken Hellenistan'da idealist felsefe gelişmiş ve uzunca bir süre burada aklın egemenliğini engellemiştir. İdealist felsefe ve materyalist felsefe arasındaki farklılık, İyon ve Helen kültürleri arasındaki farklılığın kaynağıdır. İdealist felsefe Hellenistan'da totaliter sistemlere zemin hazırlarken; İyonya'da materyalist felsefe daha eşitlikçi ve demokratik bir toplumsal yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Halikarnas Balıkçısı'na göre insanlar uygarlık yolunda üç aşamadan geçmişlerdir; Büyü Çağı, Din Çağı ve Fen (Akıl) Çağı. Bu aşamaların birinden bir diğerine geçiş her zaman pürüzsüz olmamıştır. Bu geçişte kimi zaman bir önceki aşamanın kalıntıları görülmektedir. Akıl çağına ilk geçen uygarlık Anadolu'da bulunan İyon uygarlığıdır. "Anadolu'nun Hellenistan ve o çağın dünyasıyla apayrılığı ve başkallığı işte bundandır" (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 76). Anadolu,

Balıkçı'ya göre bu ilerlemesini hiç kuşkusuz doğa bilimleri, materyalist felsefe ve bunlarla ilgilenen düşünürlerle borçludur. M.Ö. IX. ve VI. yüzyıllar arasında -Hellenistan'ın aksine- Anadolu'da birçok düşünür ve ozan yetişmiştir.⁴ Bu düşünürler evreni incelerken mistik açıklamalardan sıyrılıp, doğaya dair akli temel alan açıklamalar getirmeye çalışmış, böylece toplumun gelişmesini ve toplumsal refahın artmasını amaçlamışlardır. Bu yüzden Anadolu'da felsefe toplumsal hayattan kopmamıştır.

Aynı dönemde Hellenistan'da büyü ve din aşaması egemen olmuştur. Hellenistan'da ortaya çıkan filozoflar da bu durumun özelliklerini taşımaktadırlar. Anadolu'da görülen doğa bilimlerinin yerine burada egemen olan idealist felsefe olmuştur. İdealist felsefe bu dünyanın pratik, maddi olayları ile ilgilenmekten ayrı, aşkın gerçeklikle ilgilenmiş, bu yüzden felsefe ve filozoflar, toplumsal hayattan giderek uzaklaşmıştır. Hellenistan'daki düşünürlerle ise filozofos denilmiştir. Filozof ise aslında "hikmet sever" demek, yani toplumlardan uzak ve toplumlara bir lokma ekmek yararınca faydaları dokunmadan, bulutlar üzerinde oturup, aşağılık yeryüzüne boyuna moral ve metafizik inciler saçan adam demektir" (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 74). Balıkçı böyle diyerek bütün Yunan filozoflarını -felsefe dünyasında merkezi bir yere sahip olan Sokrates ve Platon'u da- topluma yararı olmayan, boş inançlarla uğraşan kişiler olmakla suçlar. Bu suçlamanın tonu kimi yerlerde artarak, küçümsemeye, alaya alma noktasına ulaşır. Örneğin bu filozofların felsefesi tamamıyla ölümden sonra ruh ve ruhun sonsuzluğuyla ilgilenen boş ve boş olduğu kadar da saçma ve gülünç bir düşünme biçimi olarak sunulur.⁵ Sonuçta Hellenistan felsefesi yerinde saymaktan ve keskin zekaları köreltmekten başka bir işe yaramayan bir düşünce biçimi olarak tanımlanır. Yüksek bir ahlaka ulaşmak olan amacı gerçekte hiçbir işe yaramamıştır. Helenli filozoflar, "(e)rdemli filozoflardan ibaret bir dünyaya ulaşamadıklarından başka, kendi yaşadıkları dünyayı bile daha erdemsiz, daha aciz ve pislik içinde bırakarak göçüp git(mişlerdir)" (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 123). Onların ardından ise uzunca bir dönem Hellenistan büyü ve din aşamasının egemenliği altında kalmaya mahkum olmuştur.

Anadolu'da fen aşamasının doğuşuna rağmen Hellenistan'da büyü ve din aşamasının uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmesi, iki uygarlığın birbirinden tamamen farklı olduğunun kanıtlanmaktadır. Aradaki fark ise o kadar belirgindir ki, basitçe geçiştirilmesi ve hasıraltı edilmesi mümkün değildir. "Aradaki fark bir derece farkı değil, ama bir kategori, bir çeşit farkıdır" (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 95). Balıkçı'ya göre bu iki uygarlığı birbirinden farklı kılan nedir? Anadolu niçin ayrıcalıklıdır? Öncelikle Anadolu, Hellenistan'dan farklı olarak değişik uygarlıkları yan yana bağrında taşımış ve onların bilgi birikimini kendinde toplamıştır. Anadolu'nun bu uygarlıkların ötesine geçmesini sağlayan ise boş metafizik inançların Anadolu'da gelişmemiş olmasıdır. Bu yüzden farklı uygarlıkların getirdikleri "büyüsel ve kaba saba mitolojiyle yüklü" ampirik bilgiler, Anadolu'da tarafından yüklerinden arındırılmıştır (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 74). Tam da bu nedenle uygarlığın doğuşu Anadolu'da gerçekleşmiştir. Yani, uygarlığın doğuşunu sağlayan sadece bilgilerin Anadolu'da yığılıp kalması değildir. Esas neden Anadolu'nun elde ettiği bilgileri, metafizik ve dinsel inançlardan arındırması ve bunları işlemesidir. Durum böyle olunca baştaki sorumuz farklı bir formülasyonla tekrar karşımıza çıkmaktadır; Anadolu'da böylesi bir arındırmaya ve yeniden işlemeye olanak veren ne olmuştur? Halikarnas Balıkçısı'na göre bu

⁴ Balıkçı Hellenistan'da ve Anadolu'daki düşünürlerin ve ozanların karşılaştırılmalı listesini hazırlamıştır. Bu listeye göre Anadolu'da sekiz büyük ozan ve sekiz büyük filozof ve tarihçi varken, Hellenistan'da yalnız Solon ve Hesiodos vardır. Bkz (Halikarnas Balıkçısı, 1994, s. 334-335).

⁵ Halikarnas Balıkçısı'ndan yapılacak olan birkaç alıntı bu durumu gözler önüne serer; "Ruh sözünün anlamı, Grekçe "pnevlama", yani soluktur. Latince "spiritus"da öyle, uçucu hava demektir. Bu nedenden ötürüdür ki Platoncular, ruh yanlış delikten çıkmasın diye kuru fasulye yemezlerdi. (...) Oysa Anadolu düşünürler ruhun nereden çıkacağıyla uğraşmıyorlardı. (...) Güneş saatleri icat ediyorlardı ki, elalem saatin kaç olduğunu bulabilirdi" (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 84). Gene Balıkçı'ya göre "(Y)umurta mı önce, tavuk mu önce?" sorusu, Helenli filozofların yönelttiği sorular kadar akli keskinleştirici olabilir (2002a, s. 121).

sorunun cevabı oldukça nettir; Anadolu'nun neşeli ortamı ve toprağın bereketi. Kıtık ile savaşan ve mutluluğu öbür dünyada arayan Yunanlılar'ın aksine Anadolu'lar mutluluk için böyle bir arayışa ihtiyaç duymamışlardır (Halikarnas Balıkçısı, 2002b, s. 43). Bu nedenle "O çağ Anadolusunun mutlu ve özgür ortamı", düşünce özgürlüğünün ve dinsel açıklamalardan bağımsız bilimsel düşüncenin gelişmesine olanak vermiştir (Halikarnas Balıkçısı, 1998, s. 51). Aynı dönemde Atina'da ise dini inançlar veya batıl düşüncelerle çatışan fikir açıklamaları idam ile cezalandırılmaktaydı (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 137).

Söz hürriyetinin yanı sıra eşitlik de Anadolu'da kök salmıştı. Anadolu'da Hellenistan'dan aksine, bir şehrin yerlisi ile o şehre sonradan gelen bir yabancı arasında haklar bakımından bir farklılık yoktu. Hellenistan'da ki "meteikos" kurumuna benzer bir kurum Anadolu'da hiçbir zaman ortaya çıkmamıştı. Ayrıca Anadolu'da kadın ile erkek arasında eşitlik vardı. Egeli kadınlar, erkeklerle eşit eğitim ve terbiye alıyor ve rahatça kamusal hayata katılabiliyorken, Hellenistan'da kadının durumu ise içler acıydı; kadın kamusal hayatın tamamen dışına itilmiş ve eğitim hakkından mahrum bırakılmıştı (Halikarnas Balıkçısı, 2002c, s. 142-145). Toplumsal eşitsizliğin en büyük göstergesi olan kölelik kurumu ise Anadolu'da oldukça sınıryken, Atina'da kölelik doğal kabul ediliyor ve köleler her türlü işlerde kullanılıyordu. Helenlerin köleliği bu kadar normal görmelerinin nedeni "Atinalılarca, Atinalı olmayan bir insan(ın), aşağı çeşitten bir yaratık sayıl(masıydı)" (Halikarnas Balıkçısı, 1994, s. 53). Balıkçı'ya göre bu durum, Atinalıların eşitlik duygusundan ve insancılıktan uzak olduğunun bir kanıtıdır.

Sonuçta Anadolu sadece akılcı düşüncenin ve bilimin ana vatanı değildir, bunların yanı sıra özgürlük, eşitlik ve insancılık gibi Batı kültürünün kurucu değerlerinin yükseldiği ilk toprak parçasıdır. Yani Yunan mucizesinde iddia edilenin aksine Batı kültürünün gerçek sahibi Hellenistan değil İyonya'dır. Anadolu'da ortaya çıkan bu kültür, daha sonra Hellenistan'a geçmiştir. "(O)rijinal olarak, Hellenistan hiçbir şeyin kaynağı olamamış, nesi varsa hep Anadolu'dan gelmiştir" (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 103). Bu değerlere sahip çıkamayan için Hellenistan dinsel ve mistik inanışların etkisi altına girmiş ve karanlığa gömülürken ne yazık ki beraberinde Anadolu'yu da sürüklemiştir. Dar dogmatizm ve emperyalizm Anadolu uygarlığının yayılmasını yavaşlatmıştır (Halikarnas Balıkçısı, 1998, s. 56).

Balıkçı'nın üstünde durduğu Helen-İyon ayrımı, Yunan mucizesi fikrinin yerine İyon mucizesi fikrini savunmayı amaçlar. Batı kültürünün önemli değerlerinin anayurdu Anadolu'dur. Böylelikle uygarlığın beşiği olarak tanımlanır. Balıkçı'nın bu argümanı, "uygarlığın evrenselliği" fikri ile çelişir ve Batı Doğu ayrımını farklı bir şekilde tekrar kurar. Artık uygarlığı ve ilerlemeyi temsil eden Batı veya Hellenistan değil, Anadolu'dur. Tıpkı oryantalizmin Doğu'yu atıllık, durağanlık ve akıldışılık ile tanımladığı gibi, Balıkçı da Helen uygarlığını benzeri kavramlarla tanımlar. Bu aslında Balıkçı'nın Doğu Batı sarmalından çıkamadığının da bir göstergesidir, çünkü Helen-İyon ayrımını bu sarmalın simetriği olarak kurar. (Karacasu, 2007, s. 474). Balıkçı evrensellik anlayışını savunsa da Anadolu'ya özsel değerler atfetmekten ve Anadolu'nun karşısına da Hellenistan'ı yerleştirmekten kendini alıkoyamaz. Hellenistan, İyonya'nın ya da Anadolu'nun üstünlüğünün göstergesi olan öteki olur. Balıkçı'nın Hellenistan'ı anlatırken kullandığı örneklerin hepsinde vurgulanan Anadolu'nun üstünlüğüdür. Bu üstünlük kimi zaman hor görme ve küçük düşürme ile el ele gider. Balıkçı'nın insancıl ve evrensel üslubunun yerini daha ezici ve düşmanca bir söyleme bıraktığını sezeriz. Aslında Balıkçı'yı böyle bir tutum benimsemeye götüren neden Batı kültürünün sahiplenilme çabasıdır. Klasik kültürün kurucu değerlerinin Anadolu'da bulunması, Batı'nın ayrıcalığını kaldırır ve hatta Anadolu'nun üstünlüğünü gösterir, fakat bu kültürün tam olarak bize ait olduğunu, bu kültürün benimsenmesinin bir öz yitimine yol açmayacağını göstermez. Bunun için bir adım daha atılmalı ve "(b)u değerlerin kaynağının Anadolu olması ile bizim, yani Türk Halkı'nın bu değerlerin otomatik bir biçimde asıl sahibi haline gelmesi arasındaki mesafenin "teorik" düzeyde de kapatılması gerekir" (Akyıldız, 2007, s. 478-479). Bu da Türk kimliğinin inşasını gerektirir.

Türk Kimliğinin Kuruluşu

Anadolu'nun, klasik kültürün kurucu değerlerinin anavatanının, Türk kabul edilmesi, milli tarihin yeniden kurgulanmasını ve buna uygun bir milli kimlik tanımının kabul edilmesini gerektirir ve Balıkcı da bu yöntemi benimsemiştir. Bu anlatı “(b)ütün tarihiyle Anadolu olma(yı)” öngörür (Belge, 1998, s. 282). Türklük de Anadolu olmak ile eş anlamlı hâle gelir. Türkler Anadolu'da kendisinden önce bulunan toplulukların varisi, çocukları olarak tanımlanır. Bunu sağlayan ise Anadolu'nun birbiri ardına gelen uygarlıkların bir sentezi, bir uygarlıklar zinciri olarak görülmesidir. “Uzayıp gelen bu zincirin baklalarından her biri, önceki baklaların ya da kuşakların kanından gelmiş ve daha önceki uygarlığın -iyi kötü- bir sonucu, semeresi(dir)” (Halikarnas Balıkcısı, 2002a, s. 203–204). Türkler Anadolu'ya sonradan gelse de Anadolu'da yaşayan diğer halklarla karışmış ve Balıkcı'nın tabiriyle günümüzün “Türkiyeli Türkü”nü yaratmışlardır. “Türkler ve onlarla birlikte Selçuklar ve Oğuzlar ve onlardan önce Anadolu'nun taş döneminden gelen Anadolu kuşakların kanları karışınca, Anadolu'nun Türkiyeli Türkü denilen adam peydahlamış ve böylece Türkiye denilen etnik bir birliği, bir gerçeği ve bir kültürü yaratmıştır” (Halikarnas Balıkcısı, 2002a, s. 198). Bu yüzden günümüzde Türkler sadece Orta Asya'dan gelenlerden oluşan kana dayalı bir bütünlük değildir, Anadolu'da yaşamış farklı toplulukların ortak çocuklarıdır. Balıkcı (1995) bu durumu şöyle ifade eder:

Anadolu'yu önce adetleri ve dinsel olduğunca ulusal hoşgörülerini ve sonra askeri güçleriyle elde eden Türkler olsa olsa iki, üç milyon insandan oluşuyordu. O zaman Anadolu'nun toplam sayısı yirmi üç milyondur. Ataları da ta Hitit ve Hititlerden önceki uluslara, Babillilere, Asurlulara, Frigyalılara, İonia ve Dorlarla, Lidyalılara ve hatta Amazonlara, Simmeryenlere ve Gotlara dayanan Anadolu halkına Türkler karıştı (s. 147).

Böylece Anadolu'da yaşamış olan bütün uygarlıklar, ilk bakışta bir ayırım gözetilmeden benimsenmiş olur. Türkler Anadolu'da var olan topluluklara ve kültürlerine yabancı değildir, tam aksine onların günümüzdeki asıl varisleridir (Halikarnas Balıkcısı, 1986, s. 71).

Farklı kültürlerin varlığına ve onlardan gelen mirasa yapılan bu vurgu ilk başta bir “kültürler mozaığı” fikrini çağırırsa da, “bu hamurun mayasını bir biçimde Türklük oluşturmaktadır” (Karacasu, 2009, s. 337). Türkler Anadolu'nun doğal dokusunun bir parçasıdır, Anadolu'nun yapısına sonradan eklenmiş bir topluluk değildir. Türkler Anadolu'ya geldikten sonra burada yaşayan halkla karışmış ve böylece günümüz Anadolusunun birliğini oluşturmuşlardır. Artık ne Anadolu Türklersiz düşünülebilir ne de günümüzün Türkleri Anadolu'nun uygarlıklar zincirinin dışında tasarlanabilir. Balıkcı Türkleri Anadolu'dan koparan veya Anadolu'nun etnik birliğine sonradan dahil bir ırk olarak kabul eden görüşlere karşıdır. Balıkcı böyle bir eğilime sahip iki ayrı grup tespit eder: Batılılar ve Anadolu atalarını reddeden Türkler. Batılılar, Anadolu'yu Helen kabul ederek Türkleri Anadolu'ya sonradan eklenmiş bir unsur olarak görürler (Halikarnas Balıkcısı, 2002a, s. 217). Bunun altında yatan temel neden Anadolu'da ortaya çıkan Batı kültürünü sahiplenme istekleridir. İkinci grup ise kendi içerisinde birkaç alt gruba bölünebilir. Balıkcı (2002a) onları şöyle diyerek eleştirir:

Anadolu atalarından tevarüs ettikleri kanlarını ve yurtlarını yabancı sayanlar, birkaç türüdür. Bir türüsü geçmiş ve unutulmuş, Uzak Asya'daki Turan'ı yurt bilirlir. Bir de makeddesatçılar vardır, bunlara ne kadar Türk dense de, kafa yurtları Arabistan'dır. “Geriye dönücüler” ayrı takımdır. Bunların yurdu, yani Türkiyesi sultanlarla başlar ve sultanlarla biter. Atomik devreye yetişen Türk etnik birliğini inkar ederek, ulusal kültür diye Turan, Arabistan ve Osmanlı kültürlerini anlarlar. Oysa ne Turan, ne Arabistan, ne de Osmanlı kalmıştır ortada.

Gelelim Turancılara! Bunlar Anadolu'nun binlerce yıllık kültür görenek verilerini ve günümüz Anadolusunun etnik birliğini -göz göre göre- bir yana teperek, Turan ve muran

efsanelerini ulusal kültür diye benimseyekorlar. İşte bu şimdiye dek hiçbir zaman, hiçbir yerde, hiçbir ulusça usda da düşde de görülmemiş bir garabettir (s. 218).

Herkesin sahiplenmek için bu kadar uğraştığı Anadoluluk, ortada olmayan bir hayal ve kana dayalı bir öz arayışı için terk edilmektedir.

Balıkçı ırk veya kan birliğine dayalı öz arayışını reddetse de öne sürdüğü kimlik tasarımı da bir öz anlayışına sahiptir. Bu öz, Anadolu'ya içkin bir öz olarak belirir (Belge, 1998, s. 283); o Anadolu'ya ait olan kültürdür. Bu kültür Anadolu'nun bütünlüğünü sağlar, Anadolu'da var olmuş geçmiş ve gelecek nesiller arasında onları birleştiren bir köprü vasıtası görür. Kültürün herhangi bir kan bağıyla alakası yoktur (Halikarnas Balıkçısı, 1995, s. 147). Kültürün aktarılmasını sağlayan kan bağı değil, Anadolu toprağının kendisidir. Etienne Copeaux'un belirttiği gibi bu düşünce "yerin erdemi" anlayışına dayanır; "bu anlayışa göre insan üstünde yaşadığı toprakla özdeşleşir, toprak ona her zaman kendi iyiliklerini yaymayı sürdürür" (2000, s. 354). Bu durum, Balıkçı'nın (1994) yazılarında da açıkça ifadesini bulur:

Gediz'in, Küçük ve Büyük Menderes'lerin suları, (...) gelmiş geçmiş Anadolulu insanların görmüş oldukları düşlerini ve efsanelerini de taşıyorlar... Ama asıl bunlardan çok daha önemlisi, Galileo ile başlayıp Atomistlere varan 20 yüzyıl uygarlığının kökenini, yani Anadolu'nun İsa'dan önce yaşamış (...) filozoflarının düşüncelerini de taşımıştır bu akarların suları (s. 38-39).

Anadolu'da bugün hâlâ anlatılan birçok hikâye, söylence aslında Anadolu'nun antik çağlarda yaşamış eski sakinlerine aittir. Geleneklerin devamlılığı Balıkçı tarafından Anadolu'nun sürekli ve kopuşsuz bir kültürel bütünlük kaynağı olduğunun kanıtı olarak sunulur.

Balıkçı tarafından vurgulanan sürekli ve kopuşsuz kültür kavramı eleştirilere açıktır. Öncelikle geleneklerin devamlılığı, anlamının hiç değişmeden korunduğunun göstergesi olmayabilir. Belge'nin de belirttiği gibi "büyük dönemeçler, bazı gelenekleri devam ettirse de, anlamları üzerinden süngerle geçer" (Belge, 2006, s. 34). Ayrıca böyle bir anlayış -daha önce de değinildiği gibi- Anadolu'da değişmeyen bir öz kabulünden yola çıkar. Eğer öyleyse bu özün hiç değişmeden nesilden nesile aktarılacak günümüze kadar gelmiş olması gerekirdi. Fakat Balıkçı'nın tasvirindeki Anadolu ile günümüz Anadolusu arasında ve günümüzde var olan milli kültür ile Balıkçı'nın tarif ettiği evrensel Anadolu kültürü arasında Balıkçı'nın da reddedemediği bir açıklık bulunmaktadır. Her nasılsa bu öz, günümüze gerektiği gibi ulaşamamıştır.

Balıkçı bu durumun iki temel sebebi olduğunu düşünür; Batıların sömürgeciliği ve yobaz ile softaların halkı karanlığa gömmesi. Batı'nın emperyalizminin Anadolu üzerindeki etkisi daha önce değinilmiş ve Anadolu'da ortaya çıkan fen aşamasının nasıl Hellenistan'daki büyüsel ve dinsel çağa yenik düştüğü açıklanmıştı. Balıkçı'ya göre Anadolu'nun softaların ve yobazların etkisi altısına girmesi ise daha yakın tarihli bir olaydır ve kökenleri Osmanlıda bulunabilir. Osmanlı döneminde sultanların bilimsel gelişmelerle ilgilenmemesi ve karşı çıkmaları, softa ve yobazların gençlik üzerinde etkili olmasına, "kendi ölü kafasındakini gençliğe din diye aşıl(yabilmesine)" yol açmıştır (Halikarnas Balıkçısı, 2002a, s. 222). Yobazlar ve softalar, Batı emperyalizmi ile birlikte Anadolu halkını kendi özünden uzaklaştırmış ve Anadolu kültürünün sürekliliğinde bir kırılmaya neden olmuştur. Bu nedenle Türk kimliğinin kökenleri incelerken Balıkçı yakın geçmişe, Osmanlı dönemine değil, Antik Anadolu tarihine döner. Osmanlı dönemi ya bu tartışmanın dışında bırakılır ya da kendi özümüzden uzaklaştığımız karanlık ve baskıcı bir dönem olarak tasvir edilir. Bu aslında modernleşme ideali ile çatıştığı düşünülen yakın geçmişin ve geleneklerin reddedilmesidir. Yani Plamenatz'ın (1976) bahsetmiş olduğu ikinci tür reddetme, yani ilerleme için sorun teşkil eden ama milli kimlik için kurucu olduğu düşünülen kimi geleneksel öğelerin reddi, burada denkleme dahil olur; Batılılaşmaya engel olarak görülen Osmanlı'nın kültürel mirası terkedilir.

Balıkçı'nın tarih anlayışı ve Türk millî kimliğini kurgulayışında izlediği yöntem geriye dönük ve seçici bir okumaya sahiptir. Anadolu'nun tarihi geriye dönük bir şekilde incelenir ve "edinilmek istenen kimliğe uygun" bir takım değerler seçilerek, ön plana çıkarılır (Belge, 1998, s. 284).⁶ Sonra bu değerler doğrudan doğruya toprağın kendisine atfedilir ve topraktan bu değerleri gelecek nesillere taşıyarak kültürün devamlılığını sağlanması beklenir. Bu yöntem bir yandan kana dayanan ırkçı milliyetçiliğin reddini sağlar, artık Türklük için kan şartı aranmamaktadır. Bu açıdan Balıkçı'nın yöntemi ilk başta daha hümanist ve kozmopolit durur. Ne de olsa belli bir soya atfedilen özsel değerler ve ırka dayalı bir üstünlük söylemi yoktur. Bunun yerine belli bir toprağa ve toprağın taşıdığı söylenen kültüre bir takım özsel değerler atfedilir. Toprak üstünde yaşayanların otomatik olarak bu değerlere sahip olduğu kabul edilir. "Kültürel milliyetçilik" olarak da tanımlanan Halikarnas Balıkçısı'nın milliyetçiliği de sanıldığı kadar aksine o kadar hoşgörülü, evrensel ve insancıl değildir. Anadolu ve Anadolu kültürü bir kez Türk kimliğini oluşturan öz olarak kabul edildikten sonra, bunun dışında kalan topraklar, uygarlıklar ve hatta yakın geçmiş küçümsenmeye, hor görülmeye başlanır, tıpkı Hellenistan ve Osmanlı örneğinde olduğu gibi. Bu durum Akyıldız tarafından "her şeyin kaynağını Anadolu'da bulan ve Anadolu'nun her şeyiyle gerçek kalıtıcısı hâline gelmiş Türk halkının ve Anadolu şovenizminin icat edilmesi" olarak tanımlanır (2007, s. 479). Sonuçta Balıkçı'nın yazılarının çoğunda evrensellik ve Anadolu şovenizmi arasındaki çelişki kendini hissettirir.

Sonuç

Balıkçı'nın eserlerinde görülen bu çelişkili yapı ne Balıkçı'ya ne de sadece Türk modernleşmesine has bir olgu değildir. Evrensellik ve Anadolu milliyetçiliği arasındaki bu çelişki aslında Batılılaşmanın çelişkisidir. Balıkçı yazının başında da belirtildiği gibi Batı kültürünün evrenselliğini ve bu kültürle bütünleşmenin zorunluluğunu kabul eder. Plamenatz'ın (1976) da belirttiği gibi Avrupa dışı toplumlarda böyle bir bütünleşme gerekliliğinin kabulü ister istemez aynı anda hem kendi kültürünü aşağı görme eğilimine ve hem de kimliğini yitirme korkusuna yol açar. Her ikisi ile de baş etmek oldukça zordur. Balıkçı'nın çelişkisini yaratan da bu zorluktur. Balıkçı bu çelişkiyi aşmak için üç ana fikir etrafında örülen bir yol izler. Öncelikle Avrupalıların iddia ettiğinin aksine bu değerlerin tek bir medeniyete atfedilemeyeceğini, bütün insanlığa ait evrensel değerler olduğunu söyler. Hemen ardından bu evrensel değerlerin Anadolu'da ortaya çıktığını göstermek için çabalar. Böylece evrensellik adına reddettiği İyon mucizesinin karşısına, kendisiyle çelişmek pahasına, Anadolu mucizesini yerleştirir. Sadece bununla da yetinmez ve günümüzde Anadolu medeniyetinin asıl taşıyıcısının Türkler olduğunu söyler. Böylece Batılılaşmanın yaratmış olduğu yetersizlik hissinden ve taklitçilik suçlamasından kaçınmaya çalışır. Ona göre Batı kültürü ile olan birliğimiz ve o kültürün gerçek varisleri olduğumuz hatırlandıktan sonra, Batılılaşmanın getirdiği güçlükler kendiliğinden aşılabacaktır. Balıkçı (2005) bu durumu şöyle açıklar:

Biz bir yandan batı kültürünü benimsemeye kalkışırız. Batı ise klasik kültürünü benimser ve kendisini o asıldan bilir. Ama biz vaktiyle Anadolu'da yaşamış olan atalarımızın yarattığı o kültürü yadırgar ve yabansarız. Dudaktan olarak batılılaşmaktan söz ederiz. Ne var ki, Anadolu'daki eski kültürün sözü geçtikçe, "Adam sende! Yunan kültürü!" diye omuz silker ve konuyu baştan savarız. Bunun nedeni, batının, kendisini sütbesüt klasik aslından, bizi ise barbar aslından Asyatik sayması, bizim de batının bu kanısına içten içe katılmamızdır. Evet, bu noktayı ağzımızla ikrar etmiyoruz, ama kalbimizle tasdik ediyoruz. Zaten böyle olmasa, Batıyı taklit etmemize gerek kalmazdı (s. 14-15).

Balıkçı tam da bu yüzden Anadolu ve Anadolu kültürünün üstünlüğüne ve bu kültürün asıl sahiplerinin "biz" olduğumuza kendisiyle çelişkiye düşme pahasına-bu kadar çok vurgu yapar.

⁶ Balıkçı'nın geriye dönük bir okuma yaptığını söyleyen Baker ise bu okumanın sonunda mitolojinin keşfedildiğini söyler (2018, s. 209). Aynı şekil de Şenol da benzer bir yorumda bulunmaktadır (2009).

Evrenseliği kabul edilen değerlerin bize ait olduğunun gösterilmesiyle Batılılaşma ideali bir tür öze dönüş projesi ortaya çıkar.

Balıkçı Batılılaşma zorunluluğu ile beraber yeni bir “biz” tanımının inşasına yönelmiştir. Artık “biz” Osmanlıya veya Orta Asya'ya referansla tanımlanmaz, bunun yerini Anadolu'ya almıştır. “Biz” aslında Anadolu'da bizden önce yaşamış bütün toplumların çocukları ve onların yarattığı evrensel kültürün gerçek sahipleriyiz. Bu yeni “biz” tanımı hem Batı'ya hem de Batı ile bütünleşmede engel olarak görülen yakın geçmişe karşı oluşturulmuştur. Batıya karşı oluşturulmuştur çünkü klasik kültürün kökleri Batı'da değil, Akdeniz'de bulunmuştur. Akdeniz'de de bu kültürün filizlendiği ilk yer Anadolu'dur. Bu yüzden biz, evrensel kültüre uyum sağlamada, bugün öykündüğümüz modelden daha üstün ya da en azından onlar kadar yetkinizdir. Bir de gerçek köklerimiz farkına varabilirsek, o zaman her şey yoluna girecek, taklitçiliğe de gerek kalmayacak, kendiliğinden ait olduğumuz kültüre -Batı kültürü veya Balıkçı'nın deyişiyle Akdeniz kültürüne- eklemeneceğiz. Tarihin bu şekilde kurgulanmasının Batılılaşma açısından iki olumlu sonucu vardır; ilki ilerlemeye engel kabul edilen gelenek terk edilir ve Batılılaşmanın daha rahat yaşanması sağlanır. İkinci olarak ise terk edilen yakın geçmişin yerine daha eski ve şanlı geçmişe, Antik Anadolu'ya dayandırılarak kurulan tarih, “Batı taklitçiliği” sorunundan kaçmak için bir yol sunar. “Modern olmasına rağmen Batılı olmayan bir milli kültür” ve milli kimlik oluşturulur (Chatterjee, 2002, s. 23). Böylelikle Halikarnas Balıkçısı Batılılaşmayı bir öze dönüş projesi olarak kodlamayı başarır ve kendi kalarak modernleşmeyi sağlar. Fakat bu başka bir çelişkiye kapı aralar, evrensel tarih anlatısı ve burada egemen olan hümanist dil, milli tarih anlatısı ve oradaki milliyetçi retorik birbiri ile çatışır. Batı hem örnek alınan ve onun bir parçası olmak istenilen model hem de üstünlüğü -Anadolu tarihi yoluyla- alt edilmeye çalışılan emperyalist ve çıkarıcı düşmandır. Bu yüzden ne kadar eklemenecek istenilirse istensin, aynı zamanda “öteki” olarak kalmak durumundadır. Bu yüzden Balıkçı'nın evrensel söylemi, ötekinin atılışı ve bizim üstünlüğümüze yapılan vurgularla sık sık kesintiye uğrar.

Halikarnas Balıkçısı, sahip olduğu akıcı dil ve sürükleyici anlatımıyla Türk edebiyatının önemli ve tanınan figürlerinden biri olarak addedilir. Buna rağmen Bütüncül Batılılaşma anlayışını temellendirmek ve Batılılaşmanın çelişkilerinden arındırmak için geliştirmiş olduğu Türk millî kimliğini İyon medeniyetine dayandıran milli tarih anlatısı Türk siyasal hayatında günümüzde gerçek anlamda bir etki bırakmamıştır, kültürel hayatta bıraktığı etki ise çok sınırlıdır. Balıkçı'nın ve diğer Mavi Anadolu'cuların savunduğu millî kimliği Anadolu'ya etrafında tanımlama projesi, etnik ve dini referanslarla örülü rakip anlatıların karşısında başarısız olmuştur.⁷ Bu yenilgi gene de Halikarnas Balıkçısı'nın tarih anlatısının ve ona dayanarak inşa edilen millî kimlik kurgusunun incelenmesini anlamsız kılmaz. Her şeye rağmen Balıkçı'nın cevap aradığı sorular Türkiye'de ve diğer Batı-dışı toplumlarda görülen farklı kimlik arayışlarının esas problematiğine işaret etmektedir. Bu problematikte kendi nevi şahsına münhasır bir ulus kimliğinin batılılaşma projesi ile nasıl ilişkilendirileceği ile ilgilidir.

Kaynakça

Akyıldız, K. (2007). Mavi Anadolu'culuk. İçinde M. Gültekinil & T. Bora (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık* (Cilt 1, ss. 465–481). İletişim Yayınları.

Akyıldız, K., & Karacasu, B. (1999). Mavi Anadolu: Edebi Kanon Milli Kültürün Yapılandırılışında Kemalizm ile Bir Ortaklık Denemesi. *Toplum ve Bilim*, 81, 26–43.

Baker, U. (2018). *Yüzyılbilim Fragmanlar* (T. Bora, Ed.). İletişim Yayınları.

Belge, M. (1998). *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İletişim Yayınları.

Belge, M. (2006). Mavi Anadolu Tezi ve Halikarnas Balıkçısı. *Birikim*, 210, 32–45.

⁷ Benzer bir görüş için bkz. (Karacasu, 2009).

- Bora, T. (2003). *Türk Sağıının Üç Hali Milliyetçilik Mubafazakarlık İslamcılık*. Birikim Yayınları.
- Chatterjee, P. (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*. İletişim Yayınları.
- Chatterjee, P. (2002). *Ulus ve Parçaları: Kolonyal ve Post-Kolonyal Tarihler* (I. Çekem, Trans.). İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2002). Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon. İçinde M. Gültekingil & T. Bora (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (Cilt 1, ss. 68–81). İletişim Yayınları.
- Copeaux, E. (2000). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993): Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Gökalp, Z. (2010). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (O. Karatay, Ed.). Akçağ Yayınları.
- Halikarnas Balıkcısı. (1986). *Sonsuzluk Sessiz Büyür* (Ş. Gökova, Ed.; 2. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkcısı. (1994). *Hey Koca Yurt* (Ş. Gökova, Ed.; 5. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkcısı. (1995). *Arşipel* (Ş. Gökova, Ed.; 2. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkcısı. (1998). *Altıncı Kıta Akdeniz* (Ş. Gökova, Ed.; 4. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkcısı. (2002a). *Anadolu'nun Sesi* (Ş. Gökova, Ed.; 6. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkcısı. (2002b). *Düşün Yazıları* (A. Erhat, Ed.; 5. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkcısı. (2002c). *Merhaba Anadolu* (Ş. Gökova, Ed.; 7. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkcısı. (2005). *Anadolu Tanrıları* (Ş. Gökova, Ed.; 9. baskı). Bilgi Yayınevi.
- Karacasu, B. (2007). Cevat Şakir Kabaağaçlı. İçinde M. Gültekingil & T. Bora (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık* (Cilt 1, ss. 472–477). İletişim Yayınları.
- Karacasu, B. (2009). Mavi Kemalizm, Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk. İçinde T. Bora & M. Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm* (Cilt 2, ss. 334–343). İletişim Yayınları.
- Öztürk, F. (2021). Halikarnas Balıkcısı'nda Akdenizlilik Kimliği. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 42–56. <https://doi.org/10.54281/kundergisi.5>
- Plamenatz, J. (1976). Two types of Nationalism. In E. Kamenka (Ed.), *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea* (ss. 23–36). Edward Arnold.
- Şenol, M. (2009). Medeniyet Tartışmalarında Mavi Anadoluculuk Akımının Yeri. *Mubafazakâr Düşünce Dergisi*, 6(21–22), 105–124.
- Tekeli, İ. (2002). Türkiye'de Siyasal Düşünce'nin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı. İçinde M. Gültekingil & T. Bora (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık* (Cilt 1, ss. 19–42). İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. Yedigün Matbaası.
- Yalçınkaya, A. (2004). *Eğer'den Meğer'e: Ütopya Karşısında Türk Romani*. Phoenix.
- Yazıcı, N. (2011). Halikarnas Balıkcısı'nın Yazınsal Eserlerinde Türk Kimliğine İlişkin Söylemler. *Türkbilg*, 22, 163–170.

Ömer KEMİKSİZ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Bartın-TÜRKİYE
Bartın University, Faculty of Education, Department of Turkish Language Education, Bartın-TURKEY
ORCID: 0000-0001-8628-6203
okemiksiz@bartin.edu.tr

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Söz Varlığı: Özel Adlar

Öz

Bu araştırmanın amacı, söz varlığı unsurlarından biri olan özel adların ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki kullanım sıklığını tespit etmektir. Tarama modelinde doküman incelemesiyle yürütülen araştırmanın inceleme nesnesini ortaokul kademesinde her sınıf düzeyinden ikişer olmak üzere toplam sekiz adet Türkçe ders kitabı oluşturmuştur. Bu ders kitaplarında yer alan 255 adet okuma/serbest okuma metni özel adlar bakımından incelenmiştir. İçerik analizi tekniğiyle tahlil edilen veriler “kişi ad ve soyadları”, “hayvanlara verilen özel adlar”, “yer adları”, “devlet adları”, “dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları”, “millet adları”, “dil ve lehçe adları”, “kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları”, “tarihî olay, çağ ve dönem adları”, “kurum, kuruluş, kurul adları”, “yapı adları”, “gezegen ve yıldız adları”, “etkinlik ve özel gün adları” olmak üzere on üç kategori altında sınıflandırılmıştır. Araştırma bulgularına göre özel adların 5. sınıf ders kitaplarında 678, 6. sınıf ders kitaplarında 784, 7. sınıf ders kitaplarında 1050, 8. sınıf ders kitaplarında 1062 kez tekrar ettiği, böylece özel ad sayısının 5. sınıftan 8. sınıfa kadar kademeli şekilde arttığı belirlenmiştir. Ders kitaplarında 3574 kez tekrar eden özel adlardan en sık kullanılanların “kişi ad ve soyadları” (f=1589) ile “yer adları” (f=863) olduğu, en fazla kullanılan isimlerin ise Türk (f=116), Mustafa Kemal (Atatürk) (f=107), Anadolu (f=97), İstanbul (f=85), Karagöz (f=79), Allah (f=56) ve Mimar Sinan (f=51) şeklinde sıralandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe ders kitabı, söz varlığı, özel adlar.

Vocabulary in the Secondary School Turkish Textbooks: Proper Names

Abstract

This study aims to determine the frequency of use of proper nouns, among the vocabulary elements, in the secondary school Turkish textbooks. The study was conducted with document analysis in the survey model, and the research object consisted of eight Turkish textbooks, being two from each grade level of the secondary school. A total of 255 reading/free reading texts in these textbooks were examined in terms of proper nouns. The data analyzed through content analysis were categorized under 13 titles, being “personal names and surnames”, “proper names given to animals”, “place names”, “state names”, “religious names and religion/sect names”, “nation names”, “language and dialect names”, “names of books, magazines, newspapers and works of art”, “names of historical events, eras and periods”, “names of institutions, organizations, boards”, “names of structures”, “names of planets and stars”, “names of events and special days”. According to the findings, proper names are repeated 678 times in 5th; 784 times in 6th; 1050 times in 7th; and 1062 times in 8th grade textbooks. Accordingly, it was found that the number of proper names gradually increase from 5th to 8th grades. Of all the proper names repeated 3574 times in the textbooks, the most frequently used ones are "personal names and surnames" (f=1589) and "place names" (f=863). The most used names are found to be Turk (f=116), Mustafa Kemal (Atatürk) (f=107), Anatolia (f=97), Istanbul (f=85), Karagöz (f=79), Allah (f=56) and Mimar Sinan (f=51).

Keywords: Turkish textbook, vocabulary, proper names.

Giriş

Dil, kişiler arası ilişkilerde en önemli vasıta. İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan dilin etkili şekilde kullanılması iletişimin kalitesine doğrudan etki etmektedir. Hem yazılı hem de sözlü iletişimde tarafların kendilerini en güzel, en doğru ve en etkili şekilde ifade edebilmeleri beklenir. Bunun da yolu dilin güzel, doğru ve etkili kullanılmasından geçmektedir. Bu konuda başarılı olabilmek için gerekli şartlardan biri de hiç kuşku yok ki kişinin sahip olduğu söz varlığıdır.

Türkçe Sözlük'te "Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler." (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011, s. 2158) şeklinde tanımlanan söz varlığı Aksan'a (2004) göre sadece o dilin kelimelerini değil, atasözlerinin, deyimlerin, terimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü ifade etmektedir. Demir'e (2016) göre de bir dilin söz varlığı, sözlüklerde madde başı olarak yer alan sözlerden ve sözcüklerden ibaret değildir. Dilin bünyesinde bir birikim hâlinde nesilden nesile aktarılan atasözleri, deyimler, ikilemeler, yabancı dillerden alınmış kelimeler/sözler, farklı yapılarıdaki birleşik kelimeler, kalıp sözler ve argo/jargon kabul edilen tüm sözcükler o dilin söz varlığı içinde değerlendirilir. Fransızcada *vocabulaire*, İngilizcede *vocabulary*, Almancada *wortschatz* ve *wortbestand* terimleriyle karşılanan söz varlığının kelime hazinesi, kelime dağarcığı, kelime serveti, sözcük serveti, sözcük dağarcığı, kelime kadrosu, vokabüler gibi kavramlardan çok daha geniş bir kavram olduğunu vurgulayan Baş (2006), söz varlığının neredeyse hepsi eş anlamlı olan bu kavramların tamamını toplayan en üst aşama olduğuna vurgu yapmaktadır.

"Söz varlığı sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir" (Aksan, 2004, s. 7). Bu nedenle bir dilin söz varlığı, herhangi bir toplumun yapısını, kültürünü, yaşam biçimini incelemek isteyenler için de dikkate alınması gereken unsurlardan biridir. Zira bir toplumun yaşam biçimiyle beraber dinî inançları, hangi milletlerle ne derece ilişki kurduğu, nelere değer verdiği, hatta nükteye olan eğilimi dahi hep söz varlığının incelenmesi neticesinde ortaya çıkar. Herhangi bir dili konuşan toplumu, çevresini, çevresinde meydana gelen olayları, gerçekleri kendine göre algılamakta ve ana dilinde oluşmuş kavramlarla anlatmakta, dünyaya kendi dilinin penceresinden bakmaktadır (Aksan, 2004). Çitgez'e (2018) göre de bir toplumun hayat felsefesi, dine bakış açıları, diğer uluslarla aralarında olan münasebetler, sosyal yaşantılarında neye değer verip vermedikleri, sosyal statünün belirlenmesindeki unsurlar, yeme-içme gelenekleri vs. söz varlığının incelenmesi ile ortaya çıkabilecek olgulardır. Bir dilin söz varlığını oluşturan unsurlar, o dili konuşan toplumun hayatı algılayış biçimini, maddi ve manevi kültürünü, tarihî akış içindeki seyri ve pek çok değer izlerini taşıdığından (Maden vd., 2017) "hem kişinin hem o dili kullanan milletin yaşamının aynası durumundadır" (Yıldırım, 2018, s. 302). Bundan dolayı "bir dilin söz varlığının incelenmesi, o dili konuşan insanların tarihî macerasını ve hangi milletlerle ne tür ilişkilerde bulunduğunu ortaya koyacağı gibi milletin kültür ve düşünce dünyası ile kavramlar dünyasını da gözler önüne serer" (Türk, 2018, s. 159).

Bir dilin sahip olduğu kelimelerden oluşan, dilde ortaya çıkan gelişmelerin, dilin zenginliğinin, eskiliğinin ve gelişmişliğinin, başka dillerle girdiği etkileşimlerin, dili kullanan milletin kültürel yapısının ve dilin gelişme ve değişme sürecinde geçirdiği evrelerin belirgin göstergelerinden biri olan (Yıldırım, 2018) söz varlığı, "o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir" (Aksan, 2004, s. 11). Bununla beraber söz varlığı, başlangıçtan bugüne gelinceye kadar kavramların başlarından geçenlerin, kazandıkları yeni anlam ve şekillerin anlaşılıp yorumlanması açısından da oldukça önemlidir. Sözlerin yapı ve şekil açısından yaşadığı değişimleri ifade eden sözlerin yanı sıra, sözlere

yeni anlamlar kazandırarak onları çok anlamlı hâle getiren aktarma türleri de söz varlığı açısından son derece önemlidir (Gögebakan, 2010). Bu açıdan söz varlığı; bir dilin zenginliğini göstermesi yanında o dildeki gelişim ve değişimleri takip etme adına da önemli bir göstergedir. Bu değişim ve gelişimlerde diller arasındaki etkileşim önemli rol oynamaktadır.

Toplumların tarihî süreçte birbirleriyle etkileşim hâlinde olması dillerinin de birbirinden etkilenmelerine ve diller arasında sözcük alışverişlerine neden olmuştur (Karabulut, 2019). Bu açıdan bir toplumun diğer toplumlarla ilişkisi, dilde de kendini gösterir. Bir toplum çeşitli sebeplerle herhangi bir toplumla yakınlaşmaya başladığında o toplum diline ait kelimeler kendi diline girmeye başladığı gibi kendisi de ilişkinin derecesine göre o dile kelimeler vermeye başlar. Diller arasında gerçekleşen ve kaçınılmaz olan bu alışveriş hemen hemen her dilde görülür (Gül, 2008). Diller arasındaki ilişkilerin dilin söz varlığını da etkilediğine değinen Karababa'ya (2013) göre tarih boyunca toplumlar birbirleriyle çeşitli nedenlerle ve sürekli olarak ilişki içinde bulunmuşlardır. Bu durum doğal olarak dillerin de ilişki içinde olmasına sebebiyet vermiştir. Bu da dillerin söz varlıklarının başka dillerin söz varlıklarından alınan kelimeleri de kapsamasını beraberinde getirmiştir.

Milletlerin karakterleri, o milletin dilinin söz varlığı içerisine sinmiş ve bu söz varlığı sayesinde nesilden nesile aktararak devamlılığı sağlanmıştır. Bir milletin başka milletlerden kendisini farklı kılan her şeyi dili ile hayat bulur, yine dil içindeki söz varlığı sayesinde korunur, geliştirilir ve nakledilir. Söz varlığının gelişmiş olması bir milletin kültürünün zenginliğine işaret olarak kabul edilebileceği gibi her alandaki gücünün ve etkinliğinin de bir işaretidir. Düşüncenin olgunlaşması ve gelişmesi dil sayesinde mümkün olabileceği için dili gelişmiş milletlerin edebiyat, sanat ve hatta bilim alanında da ileri milletler olduğu iddia edilebilir (Pilav, 2008). Söz varlığının millette oluşturduğu mevcudiyet, binlerce yıllık kültür birikimini de beraberinde getirir. Millete mensup her birey bu birikimle yoğrulur ve bununla yetinmeyip birikime birikim katar. Söz varlığı hem bir dilin hem de o dili yazan ve konuşan kişilerin anlatım gücünü geliştirir. Dilin anlatım gücü, milletin her alandaki gücüne de karşılık gelir. Söz varlığının gücünü koruyup zenginleştirebilen milletler de her daim var olur (Baş, 2016). Bundan dolayı bir milletin güçlü olabilmesinde söz varlığı bakımından güçlü bireylere ihtiyaç vardır. Söz varlığı, dillerin ve kültürlerin gelişmişlik göstergelerinden olduğu kadar o dili kullanan bireylerin gelişimlerine de katkı sunmaktadır.

Söz varlığı ile dört temel dil becerisi olarak adlandırılan okuma, yazma, konuşma ve dinleme doğrudan ilişkilidir. Söz varlığının geliştirilmesi ile dil becerilerinin geliştirilmesi arasında sıkı bir ilişki söz konusu olduğundan dilin söz varlığından en üst düzeyde yararlanmak öğrencilerin anlama ve anlatma becerilerini olumlu yönde etkileyecektir (Demirci & Baş, 2016; Esen, 2016). “Anlama ve anlatma yeteneğinin belirleyici unsurlarından olan zengin bir söz varlığına sahip kişi genel olarak çok okuyan, çok kavram tanıyan, çok bilgisi olan, kolay iletişim kuran, anlama ve anlatma becerilerini etkili kullanan kişidir” (Çolakoğlu, 2021, s. 580). Bu sebeple insanların günlük hayatta kendilerini ifade etmeleri ve birbirleriyle iletişim sağlamaları sahip oldukları söz varlığıyla doğru orantılıdır. Yetersiz söz varlığı kişinin kendisini ifade etmesinde ve başkalarını anlamada eksikliğe sebep olacak ve bu durum sağlıklı iletişim kurmasının önünde büyük bir engel teşkil edecektir (Çetinkaya, 2020). Söz varlığı zenginliğinin öğrencinin dinlediğini ve okuduğunu daha iyi anlaması, kendini konuşarak ve yazarak daha iyi anlatmasını sağlaması açısından önemli olduğuna dikkat çeken Aktaş'a (2016) göre öğrencilerin söz dağarcığını zenginleştirmek, onları hayata hazırlamak, başarılı, öz güven sahibi ve kendilerini daha rahat anlatabilen insanlar olarak yetişmelerini sağlamak açısından da önem taşır. Toplumda başarılı bireylerin yetişmesinde söz varlığının etkisine vurgu yapan Taner-Duman'a (2019) göre de düşünürler fikirlerini dile getirirken, şair ve yazarlar etkileyici eserler ortaya koyarken, hatipler dikkat çekici, etkileyici ve başarılı konuşmalar gerçekleştirirken sahip oldukları söz varlığının enginliğine sığınarak bunları gerçekleştirir ve dili kullanırken gösterdikleri ustalıklı güzel eserlerin

ortaya çıkmasını sağlarlar. Tüm ileri toplumların ortak amacı da bu özelliklere sahip bireylerin yetiştirilmesidir. Bir ülkenin gelişip kendi vatandaşlarına yüksek kaliteli yaşam standartları sağlayabilmesi de ancak belirtilen yeterlikleri edinmiş insanların yapılandığı toplum sayesinde mümkün olabilir (Çolakoğlu, 2021).

Türkçe dersleri öğrencilerin söz varlığının geliştirilmesinde son derece önemlidir. Nitekim Türkçe Öğretim Programı'nın özel amaçlarından biri de "öğrencilerin okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması" (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019, s. 8) şeklinde ifade edilmiştir. Bu dersler bu görevini Türkçe ders kitaplarında yer alan metinler aracılığıyla gerçekleştirir. Bundan dolayı ders kitaplarına alınacak metinlerin söz varlığının içerdiği öğeler bakımından (temel söz varlığı, yabancı sözcükler, deyimler, atasözleri, terimler, ikilemeler, kalıplaşmış sözler, ilişki sözleri, çeviri sözcükler vb.) zengin ve nitelikli olması beklenir. Bu metinlerde geçen söz varlığı öğelerinden biri de özel adlardır.

Benzerleri bulunmayan, yaratılıştaki tek olan varlıklara verilen adlar şeklinde tanımlanan özel adlar, somut adlar içinde özel bir yer tutar (Korkmaz, 2009). Biçimleri bakımından özel adların sözlük birimlerine benzediğini belirten Karaağaç'a (2009) göre bu benzerlik de dilin doğası gereğidir. Özel adların hiçbiri özel ad şeklinde ortaya çıkmamıştır ve bunların kaynağı büyük oranda sözlük birimleridir. Özel adların dil dizgesi içinde birer birim olarak düşünüldüğünü, birçok açıdan öteki sözcüklerle yakınlıkları bulunduğunu belirten Aksan (2003), bu yakınlıkları şu şekilde özetlemektedir:

➤ Özel adlar her şeyden önce başlangıçta onu kullanan dil birliğinin sahip olduğu ses dizgesinin özelliklerini taşıırken başka uluslarca kullanılmaya başlandığında başka bir dil birliğinin ses dizgesiyle karşılaşmış olur.

➤ Anlam bilimi açısından özel adların dildeki öteki sözcüklerle ortak özellikleri mevcuttur. Özel adlar, birden çok nesneyi veya kişiyi gösterebilir dahi konuşan iki kişi ya da bir yazıyı yazanla okuyan arasında anlaşmada genelde bir karışıklık, bir yanlış anlaşılma olmaz.

➤ Kimi özel adlar onları taşıyan kişilerle ilgili birtakım bilgiler verir.

➤ Özel adların kaynağını genel olarak tür adları oluşturur.

Dil bilim araştırmalarında konuyla ilgili uzmanların dikkatini çeken ve günlük hayatın hemen her alanında karşımıza çıkan özel adlar, Türkçe ders kitaplarının söz varlığını tespit etmeyi amaçlayan pek çok araştırmada (Akın, 2018; Apaydın, 2010; Arslan-Kutlu, 2006; Büyükhellaç, 2014; Ceran vd., 2020; Ekmen, 2009; Kargın, 2019; Öz, 2012; Şimşek, 2020; Şimşek, 2021; Turhan, 2010; Uludağ, 2010; Yavuz, 2020) incelendiği gibi farklı türlerde kaleme alınmış edebiyat eserlerinin söz varlığını belirlemek için yapılan araştırmalara da (Akbulut, 2018; Akın & Kavruk, 2018; Aksakallı, 2015; Baş, 2012; Burgaz, 2015; Demir, 2019; Ergüzel & Kirik, 2012; Eruz, 2006; Kılıç, 2019; Kılınç, 2020; Kılınçarslan, 2009; Kır, 2009; Parlak-Kalkan, 2013; Şen, 2019; Uluçay, 2014; Yolcu, 2018) konu olmuştur. Ancak Türkçe ders kitapları üzerine yapılan araştırmalarda özel adların sadece liste şeklinde sunulduğu, herhangi bir sınıflandırmaya gidilmediği belirlenmiştir. Bu sebeple bu araştırmada Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde geçen özel adların belirli kategoriler altında sınıflandırılması, hem kategorilerin hem de kategorilerdeki özel adların sınıf seviyelerine göre sıklık değerlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. "Söz varlığı unsurlarından özel adların ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kullanılma sıklığı nasıldır?" problem cümlesinden hareketle araştırmanın alt problemleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

- 1) Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların sınıf seviyelerine göre dağılımı nasıldır?
- 2) Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?
- 3) 5. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?

- 4) 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?
- 5) 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?
- 6) 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?
- 7) Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kategorilere göre en sık tekrar eden özel adlar hangileridir?

Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın modeli, inceleme nesnesi, veri toplama ve analiz süreci hakkında bilgiler verilmiştir.

Model

Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki özel adları çeşitli açılardan incelemeyi amaçlayan bu araştırma tarama modeliyle yürütülmüştür. Geçmişte veya hâlihazırda var olan bir durumun var olduğu şekliyle betimlenmesini amaçlayan bu araştırma yaklaşımında araştırma konusu olan olay, birey ya da nesne, kendi şartları içerisinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde etkileme veya değiştirme çabası içinde olunmaz (Karasar, 2005).

İnceleme Nesnesi

Araştırmanın inceleme nesnesi ortaokul kademesi için her sınıf düzeyinden ikişer olmak üzere toplam sekiz adet kitaptan oluşmaktadır. Kitapların yayınevi bilgileri ile incelemeye alınan metin sayılarına yönelik bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1

Araştırmada İncelenen Kitaplara ve Metin Sayılarına Ait Bilgiler

Sınıf	5. Sınıf		6. Sınıf		7. Sınıf		8. Sınıf	
Yayınevi	MEB	Anıttepe	MEB	Ekoyay	MEB	Özgün	MEB-1	MEB-2
Metin(f)	31	32	32	32	32	32	32	32

Tablo 1’de görüldüğü gibi 5. sınıf düzeyinde MEB Yayınları (Ağın-Haykır vd., 2018) (f=31) ve Anıttepe Yayınları (Çapraz-Baran & Diren, 2019) (f=32) kitaplarında 63; 6. sınıf düzeyinde MEB Yayınları (Ceylan vd., 2019) (f=32) ve Ekoyay Yayınları (Demirel, 2019) (f=32) kitaplarında 64; 7. sınıf düzeyinde MEB Yayınları (Kır vd., 2019) (f=32) ve Özgün Yayınları (Erkal & Erkal, 2019) (f=32) kitaplarında 64 ve 8. sınıf düzeyinde MEB-1 Yayınları (Eselioğlu vd., 2019) (f=32) ve MEB-2 Yayınları (Mete vd., 2018) (f=32) kitaplarında 64 olmak üzere toplam 255 adet okuma/serbest okuma metni araştırmaya dâhil edilmiş, dinleme metinleri kapsam dışında bırakılmıştır.

Veri Toplama ve Analiz Süreci

Araştırmanın veri toplama süreci doküman incelemesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkındaki yazılı materyallerin analizini içeren (Yıldırım & Şimşek, 2011) doküman incelemesinde araştırmacı, hangi tür belgelerin inceleneceğine araştırma konusuna bağlı olarak karar verir ve araştırma konusuyla ilgili veriyi elde edebilecek biçimde tarama işlemi gerçekleştirerek veri kaydı için bir sistem geliştirir (Gürbüz & Şahin, 2018).

Araştırmada incelenecek kitapların belirlenmesi aşamasında her sınıf düzeyinden bir adet MEB Yayınları, bir adet özel yayınevleri tarafından hazırlanmış kitap olmak üzere ikişer kitabın incelenmesi kararlaştırılmış, 8. sınıf düzeyi için özel yayınevleri tarafından hazırlanmış bir kitaba ulaşılamadığından MEB Yayınları tarafından hazırlanmış iki kitabın incelenmesine karar verilmiştir. Kitaplardaki okuma ve serbest okuma metinlerinde geçen özel adlar bilgisayar ortamında oluşturulmuş olan Microsoft Word Office dosyasına her yayınevi için ayrı ayrı işlenmiştir. Özel adların tespit edilmesinden sonra bu unsurların sınıflandırılması amacıyla

verilerin analizi aşamasına geçilmiş, bu işlem içerik analizi tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Bir veya birden çok metnin içindeki kelimelerin, temaların, deyimlerin, kavramların, karakterlerin veya cümlelerin varlıklarını tespit edip onları sayısal olarak ifade etmek için kullanılan (Kızıltepe, 2021) bu teknikte yapılan temel işlem, birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek okuyucunun anlayacağı biçimde düzenlenip yorumlanmasıdır (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Ders kitaplarındaki metinlerde yer alan özel adların belli başlıklar altında kategorilendirilmesinde ilk aşamada TDK İmla Kılavuzu'nda (2018) "Büyük Harflerin Kullanıldığı Yerler" başlığı altındaki "Özel Adlar Büyük Harfle Başlar" maddesi dikkate alınmıştır. Veri toplama sürecinde bilgisayar ortamına aktarılmış olan özel adlar, bu maddelerden uygun olduğu düşünülenlerin altına araştırmacı tarafından her bir sınıf seviyesi için eklenmiştir. Bütün özel adlar için bu işlemin yapılmasının ardından kategorilere son şeklini vermek amacıyla iki Türkçe eğitimi alan uzmanının görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşleri neticesinde özel ad barındırmayan kategorileri listeden çıkarma, birbirine yakın kategorileri birleştirme ve son olarak ortaya çıkan kategorileri isimlendirme işlemleri yapılmış, özel adların "kişi ad ve soyadları", "hayvanlara verilen özel adlar", "yer adları", "devlet adları", "dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları", "millet adları", "dil ve lehçe adları", "kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları", "tarihî olay, çağ ve dönem adları", "kurum, kuruluş, kurul adları", "yapı adları", "gezegen ve yıldız adları", "etkinlik ve özel gün adları" olmak üzere 13 kategori altında sınıflandırılmasına karar verilmiştir. Özel adların her bir sınıf seviyesi için ilgili kategorilere yerleştirilmesinden sonra sıklık (f) ve yüzde (%) değerlerinin hesaplanmasına geçilmiştir. Ders kitaplarındaki farklı ve toplam özel adların sıklıkları, farklı özel adların toplam özel adlar içindeki oranı, özel adların kategorilere göre dağılımı, kitaplarda en çok geçen özel adlar tablo ve/veya grafik kullanmak suretiyle "Bulgular" bölümünde sunulmuştur.

Bulgular

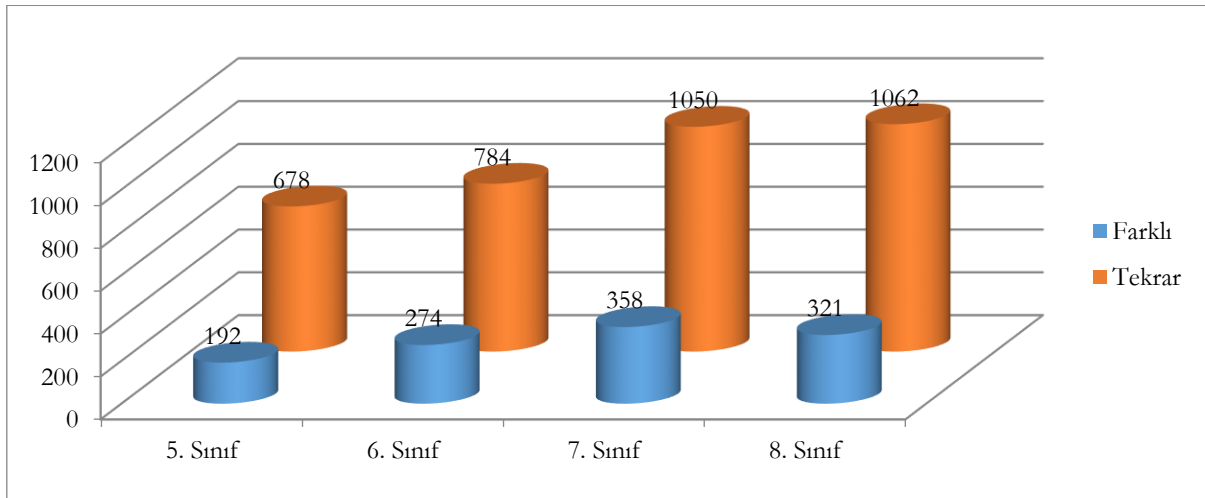
Bu bölümde araştırmada ulaşılan bulgulara alt problemlere dayalı olarak yer verilmiştir.

Birinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın "Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların sınıf seviyelerine göre dağılımı nasıldır?" şeklindeki birinci alt problemine ilişkin bulgulara Grafik 1'de yer verilmiştir.

Grafik 1

Türkçe Ders Kitaplarındaki Özel Adların Sınıf Seviyelerine Göre Dağılımı

Grafik 1’de görüldüğü üzere 5. sınıf ders kitaplarında 192 farklı, toplam 678; 6. sınıf ders kitaplarında 274 farklı, toplam 784; 7. sınıf ders kitaplarında 358 farklı, toplam 1050 ve 8. sınıf ders kitaplarında 321 farklı, toplam 1092 özel adın geçtiği tespit edilmiştir. Buna göre farklı özel ad sayısında 7. sınıf seviyesi ilk sırada yer alırken tekrar eden özel ad sayısında 5. sınıftan 8. sınıfa doğru kademeli bir artışın gerçekleştiği görülmüştür.

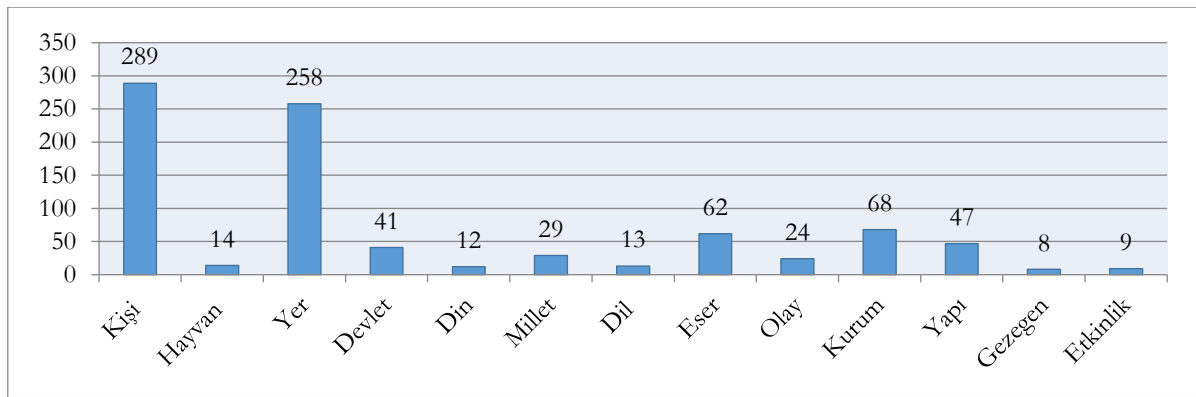
İkinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın “Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?” şeklindeki ikinci alt problemine ilişkin bulgulara aşağıdaki grafiklerde yer verilmiştir.

Türkçe ders kitaplarındaki farklı özel adların kategorilere göre dağılımına yönelik sayısal veriler Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 2

Türkçe Ders Kitaplarındaki Farklı Özel Adların Kategorilere Göre Dağılımı

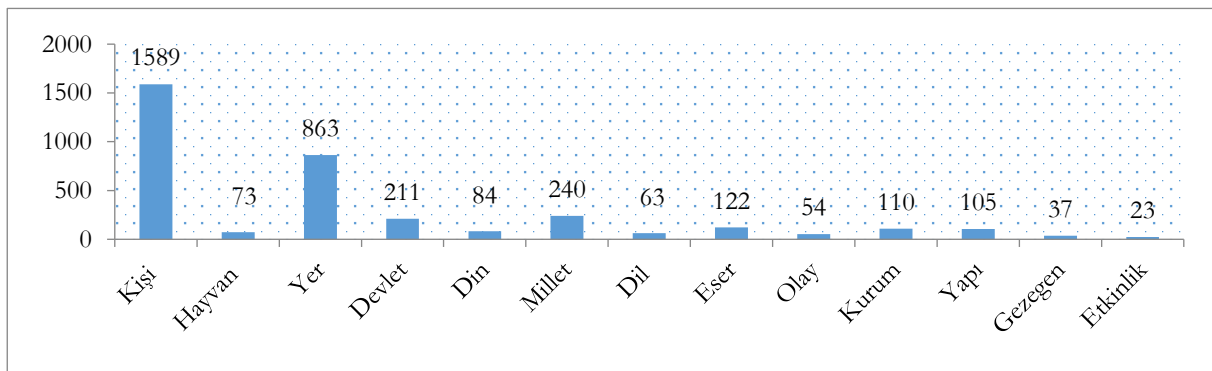

Grafik 2’de görüldüğü gibi farklı özel ad sayısında “kişi ad ve soyadları” kategorisi ilk sırada (f=289) yer almış, bunu “yer adları” kategorisi (f=258) takip etmiştir. “Kurum, kuruluş, kurul adları” kategorisinde 68, “kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları” kategorisinde 62, “yapı adları” kategorisinde 47, “devlet adları” kategorisinde 41, “millet adları” kategorisinde 29, “tarihî olay, çağ ve dönem adları” kategorisinde de 24 farklı özel ada rastlanmıştır. Farklı özel ad sayısının en az olduğu kategoriler ise “hayvanlara verilen özel adlar” (f=14), “dil ve lehçe adları” (f=13), “dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları” (f=12), “etkinlik ve özel gün adları” (f=9) ve “gezegen ve yıldız adları” (f=8) şeklinde sıralanmıştır.

Türkçe ders kitaplarındaki tekrar eden özel adların kategorilere göre dağılımına yönelik sayısal verilere Grafik 3’te yer verilmiştir.

Grafik 3

Türkçe Ders Kitaplarındaki Tekrar Eden Özel Adların Kategorilere Göre Dağılımı

Grafik 3'e göre farklı özel ad sayısında olduğu gibi tekrar eden özel ad sayısında da "kişi ad ve soyadları" (f=1589) ile "yer adları" (f=863) kategorileri ilk iki sırayı almıştır. Bunları "millet adları" (f=240) ile "devlet adları" (f=211) kategorileri takip etmiştir. "Kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları" kategorisinde 122, "kurum, kuruluş, kurul adları" kategorisinde 110, "yapı adları" kategorisinde 105, "dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları" kategorisinde de 84 kez tekrar eden özel ada yer verilmiştir. Tekrar eden özel ad sayısının en az olduğu kategoriler ise "hayvanlara verilen özel adlar" (f=74), "dil ve lehçe adları" (f=63), "tarihî olay, çağ ve dönem adları" (f=54), "gezegen ve yıldız adları" (f=37) ve "etkinlik ve özel gün adları" (f=23) şeklinde sıralanmıştır.

Üçüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın "5. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?" şeklindeki üçüncü alt problemine ilişkin bulgulara Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2

5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Özel Adların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategoriler	Farklı(f)	Toplam(f)	Oran	%
Kişi ad ve soyadları	72	329	0,21	%48,53
Hayvanlara verilen özel adlar	3	17	0,17	%2,50
Yer adları	58	152	0,38	%22,42
Devlet adları	8	18	0,44	%2,65
Dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları	5	19	0,26	%2,80
Millet adları	11	58	0,18	%8,55
Dil ve lehçe adları	2	5	0,40	%0,74
Kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları	8	13	0,61	%1,92
Tarihî olay, çağ ve dönem adları	5	7	0,71	%1,04
Kurum, kuruluş, kurul adları	10	27	0,37	%3,98
Yapı adları	6	23	0,26	%3,39
Gezegen ve yıldız adları	2	6	0,33	%0,89
Etkinlik ve özel gün adları	2	4	0,50	%0,59
Toplam(f)	192	678	0,28	%100

Tablo 2'de görüldüğü üzere 5. sınıf Türkçe ders kitaplarında 192 farklı özel ad 678 kez tekrar edilmiş, en çok tekrarlanan özel adlar "kişi ad ve soyadları" (f=329, %48,53) ile "yer adları" (f=152, %22,42) olmuş, bunları "millet adları" (f=58, %8,55) takip etmiştir. Bu sınıf düzeyinde farklı özel ad sıralamasında ilk üç sıra, tekrar eden özel ad sıralamasında olduğu gibi "kişi ad ve soyadları" (f=72), "yer adları" (f=58) ve "millet adları" (f=11) şeklinde ortaya çıkmıştır.

Dördüncü Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın "6. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?" şeklindeki dördüncü alt problemine ilişkin bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3*6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Özel Adların Kategorilere Göre Dağılımı*

Kategoriler	Farklı(f)	Toplam(f)	Oran	%
Kişi ad ve soyadları	85	305	0,27	%38,90
Hayvanlara verilen özel adlar	2	2	1	%0,26
Yer adları	95	206	0,46	%26,27
Devlet adları	16	48	0,33	%6,12
Dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları	5	19	0,26	%2,42
Millet adları	13	68	0,19	%8,67
Dil ve lehçe adları	5	15	0,33	%1,92
Kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları	16	38	0,42	%4,84
Tarihî olay, çağ ve dönem adları	6	13	0,46	%1,66
Kurum, kuruluş, kurul adları	12	20	0,60	%2,55
Yapı adları	11	15	0,73	%1,92
Gezegen ve yıldız adları	4	27	0,14	%3,44
Etkinlik ve özel gün adları	4	8	0,50	%1,03
Toplam(f)	274	784	0,34	%100

Tablo 3'te görüldüğü üzere 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında 274 farklı özel ad 784 kez tekrar edilmiş, en çok tekrarlanan özel adlar “kişi ad ve soyadları” (f=305, %38,90) ile “yer adları” (f=206, %26,27) olmuştur. Bunları “millet adları” (f=68, %8,67) ve “devlet adları” (f=48, %6,12) kategorileri takip etmiştir. Bu sınıf düzeyinde farklı özel ad sıralamasında ise “yer adları” (f=95) ilk sırayı almış, ardından “kişi ad ve soyadları” (f=85), “kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları” (f=16) ve “devlet adları” (f=16) kategorileri sıralanmıştır.

Beşinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın “7. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?” şeklindeki beşinci alt problemine ilişkin bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4*7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Özel Adların Kategorilere Göre Dağılımı*

Kategoriler	Farklı(f)	Toplam(f)	Oran	%
Kişi ad ve soyadları	114	505	0,22	%48,09
Hayvanlara verilen özel adlar	3	12	0,25	%1,15
Yer adları	99	258	0,38	%24,57
Devlet adları	18	42	0,42	%4,00
Dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları	5	17	0,29	%1,62
Millet adları	12	50	0,24	%4,76
Dil ve lehçe adları	5	8	0,62	%0,77
Kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları	19	46	0,41	%4,38
Tarihî olay, çağ ve dönem adları	16	24	0,66	%2,28
Kurum, kuruluş, kurul adları	40	50	0,80	%4,76
Yapı adları	21	32	0,65	%3,04
Gezegen ve yıldız adları	3	3	1	%0,29
Etkinlik ve özel gün adları	3	3	1	%0,29
Toplam(f)	358	1050	0,34	%100

Tablo 4'te görüldüğü üzere 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında 358 farklı özel ad 1050 kez tekrar edilmiş, en çok tekrarlanan özel adlar “kişi ad ve soyadları” (f=550, %48,09) ile “yer adları” (f=258, %24,57) olmuştur. Bu kategorileri “kurum, kuruluş, kurul adları” (f=50, %4,76), “millet adları” (f=50, %4,76) “kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları” (f=46, %4,38) ve “devlet adları” (f=42, %4) kategorileri takip etmiştir. Bu sınıf düzeyinde farklı özel ad sıralamasında ilk üç sıra, tekrar eden özel ad sıralamasında olduğu gibi “kişi ad ve soyadları” (f=114), “yer adları” (f=99) ve “kurum, kuruluş, kurul adları” (f=50) şeklinde ortaya çıkmıştır.

Altıncı Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın “8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan özel adların kategorilere göre dağılımı nasıldır?” şeklindeki altıncı alt problemine ilişkin bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5

8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Özel Adların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategoriler	Farklı(f)	Toplam(f)	Oran	%
Kişi ad ve soyadları	86	450	0,19	%42,37
Hayvanlara verilen özel adlar	8	42	0,19	%3,95
Yer adları	113	247	0,45	%23,25
Devlet adları	21	103	0,20	%9,69
Dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları	5	29	0,17	%2,74
Millet adları	14	64	0,21	%6,02
Dil ve lehçe adları	8	35	0,22	%3,29
Kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları	23	24	0,92	%2,26
Tarihi olay, çağ ve dönem adları	6	11	0,60	%1,04
Kurum, kuruluş, kurul adları	12	13	0,92	%1,23
Yapı adları	19	35	0,54	%3,30
Gezegen ve yıldız adları	1	1	1	%0,10
Etkinlik ve özel gün adları	5	8	0,62	%0,76
Toplam(f)	321	1062	0,30	%100

Tablo 5'te görüldüğü üzere 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında 321 farklı özel ad 1062 kez tekrar edilmiş, en çok tekrarlanan özel adlar “kişi ad ve soyadları” (f=450, %42,37) ile “yer adları” (f=247, %23,25) olmuştur. Bu kategorileri “devlet adları” (f=103, %9,69) ile “millet adları” (f=64, %6,02) takip etmiştir. Bu sınıf düzeyinde farklı özel ad sıralamasında ise “yer adları” (f=113) ilk sırayı almış, ardından “kişi ad ve soyadları” (f=86), “kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları” (f=23) ve “devlet adları” (f=21) kategorileri sıralanmıştır.

Yedinci Alt Probleme Yönelik Bulgular

Araştırmanın “Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde kategorilere göre en sık tekrar eden özel adlar hangileridir?” şeklindeki yedinci alt problemine ilişkin bulgulara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6*Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerde Kategorilere Göre En Sık Tekrar Eden Özel Adlar*

Kategori	Farklı (f)	Tekrar (f)	Özel Ad	f	%
Kişi ad ve soyadları	289	1589	Atatürk/Mustafa Kemal	107	6,73
			Karagöz (kişi)	79	4,97
			Mimar Sinan	51	3,20
Hayvanlara verilen özel adlar	14	73	Jonathan Levingston	14	%19,17
			Kocabaş	12	%16,43
Yer adları	258	863	Anadolu	97	%11,23
			İstanbul	85	%9,84
			Ankara	46	%5,33
Devlet adları	41	211	Türkiye	42	%19,90
			Osmanlı	32	%15,16
Dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları	12	84	Allah	56	%66,66
Millet adları	29	240	Türk	116	%48,33
Dil ve lehçe adları	13	63	Türkçe	35	%55,55
Kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları	62	122	Karagöz (gölge oyunu)	24	%19,67
			İstiklal Marşı	10	%8,19
Tarihî olay, çağ ve dönem adları	24	54	Çanakkale Savaşı	10	%18,51
			Kurtuluş Savaşı	8	%14,81
Kurum, kuruluş, kurul adları	68	110	TBMM	10	%9,09
Yapı adları	47	107	Selimiye Camii	21	%19,62
Gezegen ve yıldız adları	8	37	Güneş	15	%40,54
Etkinlik ve özel gün adları	9	23	Nobel Ödülü	12	%52,17

Tablo 6'ya göre ders kitaplarında 289 farklı olmak üzere 1589 kez tekrarlanan "kişi ad ve soyadları"nda en fazla kullanılan özel adlar "Atatürk/Mustafa Kemal" (f=107, %6,73), "Karagöz" (f=79, %4,97) ve "Mimar Sinan" (f=51, %3,20) olmuştur. Kitaplarda 258 farklı olmak üzere 863 kez tekrarlanan "yer adları"nda "Anadolu" (f=97, %11,23), "İstanbul" (f=85, %9,84) ve "Ankara" (f=46, %5,33) ilk üç sırada yer almıştır. Kitaplarda 29 farklı, toplamda 240 kez tekrar eden "millet adları"nda en sık kullanılan isim "Türk" (f=116, %48,33) olurken 41 farklı olmak üzere 211 kez tekrarlanan "devlet adları"nda ise "Türkiye" (f=42, %19,90) ve "Osmanlı" (f=32, %15,16) metinlerde en sık geçen özel adlar olarak öne çıkmıştır. "Kitap, dergi, gazete ve sanat eseri adları"nda kitaplarda 62 farklı, toplamda 122 kez tekrarlanan özel isimler içerisinde en sık kullanılanlar "Karagöz (gölge oyunu)" (f=24, %19,67) ve "İstiklal Marşı" (f=10, %8,69) olmuştur. Kitaplarda 68 farklı, toplam 110 kez tekrarlanan "kurum, kuruluş, kurul adları"nda "Türkiye Büyük Millet Meclisi" (f=10, %9,09); 47 farklı, toplam 107 kez tekrarlanan "yapı adları"nda da "Selimiye Camii" (f=21, %19,62) ilk sırada yer almıştır. "Dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları"nda 12 farklı olmak üzere 84 kez tekrar eden isimler içerisinde "Allah" (f= 56, %66,66), "hayvanlara verilen özel adlar"da da 14 farklı olmak üzere 73 kez tekrarlanan isimler arasında "Jonathan Levingston" (f=12, %19,17) ve "Kocabaş" (f=12, %16,43) adları öne çıkmıştır. Ders kitaplarında 13 farklı, toplam 63 kez tekrarlanan "dil ve lehçe adları"nda "Türkçe" (f=35, %55,55), 24 farklı toplam 54 kez tekrarlanan "tarihî olay, çağ ve dönem adları"nda ise "Çanakkale Savaşı" (f=10, %18,51) ile "Kurtuluş Savaşı" (f=8, %14,81) en sık kullanılan özel adlar olmuştur. Gerek farklı gerek toplam özel ad sayısında son iki sırada yer alan "gezegen ve yıldız adları"nda (8 farklı, toplam 37) "Güneş" (f=15, %40,54), "etkinlik ve özel gün adları"nda da (9 farklı, toplam 23) "Nobel Ödülü" (f=12, %52,17) ilk sırayı almıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki okuma ve serbest okuma metinlerinde geçen özel adlar 13 kategori altında incelenmiş, elde edilen sonuçlar bu bölümde alanyazındaki benzer çalışmalarla kıyaslanarak sunulmuştur.

Ders kitaplarındaki metinlerde tekrar eden 3574 özel adın 678'i 5. sınıf, 784'ü 6. sınıf, 1050'si 7. sınıf ve 1062'si 8. sınıf ders kitaplarında geçmektedir. Farklı özel ad sayısında ise 7. sınıf kitaplarındaki metinler (f=358), 8. sınıf kitaplarındaki metinlerden (f=321) daha fazla özel ad içermektedir. Buna göre toplam özel ad sıklığında 5. sınıftan 8. sınıfa doğru kademeli bir artışın olduğu görülmektedir. Sınıf seviyesi ilerledikçe nicelik olarak daha uzun metinlerin ders kitapları için tercih edildiğini gösteren araştırmaların (Arslan-Kutlu, 2006) sonuçları dikkate alındığında bu kademeli artışın beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Ulaşılan sonuçlara göre ders kitaplarının sınıf seviyesi arttıkça daha fazla özel ad içeriyor olmasının olumlu bir durum olduğu düşünülmektedir. Arslan-Kutlu'nun (2006) araştırmasında da 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında 100 özel ad yer verilirken 7. sınıfta 131, 8. sınıfta 128 özel ad kitaplarda yer almış, sınıf düzeyinin artması kitaplardaki özel ad sıklığını da etkilemiştir. Benzer şekilde Arslan ve Durukan'ın (2014) Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe ders kitaplarının söz varlığını inceledikleri araştırmada en fazla özel ismin orta seviye (f=198) ders kitabında geçtiği, bunu ileri düzey (f=189) ile başlangıç düzeyi (f=112) kitaplarının takip ettiği, böylelikle kur seviyesi ilerledikçe öğrencilerin karşısına çıkacak özel isim sayısının da arttığı belirlenmiştir. Buna karşın Büyükhellaç (2014) tarafından yapılan araştırmada farklı ve toplam özel adlarda 5, 6 ve 7. sınıfta kademeli bir artış varken 8. sınıfta özel isim miktarının en düşük seviyede olduğu görülmüştür. Kargın'ın (2019) araştırmasında da özel ad sıklığında 7. sınıf kitabı (f=803) ilk sırada yer alırken bunu 6. sınıf (f=606) ve 8. sınıf (f=518) kitapları takip etmiştir. Bu noktada ders kitaplarına metinler seçilirken gerek toplam söz varlığının gerekse özel ad miktarının sınıf seviyesine paralel olarak artmasına dikkat edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Ders kitaplarında geçen özel adların kategorilere göre dağılımı incelendiğinde “kişi ad ve soyadları” ile “yer adlarının” hem farklı hem de toplam olarak bütün sınıf seviyelerinde ilk iki sırayı aldığı belirlenmiştir. Metinlerdeki 3574 özel adın 1589'u “kişi ad ve soyadları”, 863'ü “yer adları” kategorilerinde toplanmış, böylece bu iki kategori altındaki özel adlar toplam sayının %68,60'ına karşılık gelmiştir. Sınıf seviyelerine göre “kişi ad ve soyadlarının” oran olarak en fazla kullanıldığı kitaplar 5. sınıf (%48,53) ve 7. sınıf kitapları olurken (%48,09) “yer adları”nın oran olarak en fazla kullanıldığı kitaplar da 6. sınıf (%26,27) ve 7. sınıf (%24,57) kitapları olmuştur. Bu iki kategorinin bu araştırmada olduğu gibi çeşitli eserlerdeki özel ad sıklığının incelendiği pek çok araştırmada da ön plana çıktığı görülmektedir. Demir (2019) tarafından yapılan ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanlarındaki özel isimleri belirlemeyi amaçlayan çalışmada kitaplarda en sık tekrar eden kategorilerin kişi adı (%44,97) ve yer adı (%30,93) olduğu tespit edilmiştir. Emine Işınsu'nun “Sancı” isimli romanını söz varlığı bakımından ele alan Kılıç (2019), eserde en fazla geçen özel adların kişi adları (f=61) ile yer adları (f=20) olduğunu ortaya koyarken Sevinç Çokum'un “Bizim Diyar” romanında da yine en çok tekrarlanan özel adlar kişi adları (f=2627) ile yer adları (f=336) olmuştur (Kılınc, 2020). Kişi adları, Ergene'nin (2017) araştırmasına göre Kutadgu Bilig'te en sık tekrar eden özel ad kategorisidir. Uslu'nun (2010) araştırmasında 9. sınıf Türk dili ve edebiyatı ders kitabındaki özel adların %60'ının kişi, %16'sının yer adı olduğu belirlenmiştir. Arslan ve Durukan'ın (2014) araştırmasına göre de Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe ders kitaplarında bütün seviyelerde en fazla tekrarlanan kategoriler kişi isimleri ile yer isimleridir. Özellikle öyküleyici metinlerde kişi adlarına sıkça yer verilmesinin, bilgilendirici metinlerde de kişi veya mekân tanıtlarının bu sonuçta etkili olduğu söylenebilir.

Ders kitaplarında bütün kategoriler içerisinde ve “millet adları” kategorisinde en sık tekrarlanan özel ad “Türk” (f=116) olarak ortaya çıkmıştır. Ana dili ders kitaplarına alınan

metinlerde böyle bir sonucun ortaya çıkmasının doğal olduğu, öğrencilerde millî bilincin gelişmesi/yerleşmesi adına da olumlu olduğu düşünülmektedir. “Türk” kelimesinin Apaydın’ın (2010) 6. sınıf Türkçe ders kitaplarını (f=180), Ekmen’in (2009) 7. sınıf Türkçe ders kitaplarını (f=52), Öz’ün (2012) 8. sınıf Türkçe ders kitaplarını (f=118), Arslan-Kutlu’nun (2006) 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarını (f=85) ve Büyükhellaç’ın (2014) 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarını (f=168) inceledikleri araştırmalarda da metinlerde en sık tekrarlanan millet adı olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında farklı türlerdeki edebiyat eserlerinin söz varlığının ele alındığı araştırmalar (Akbulut, 2018; Kır, 2009; Küçük, 2019; Uluçay, 2014; Yolcu, 2018) “Türk” kelimesinin yazarlar tarafından da oldukça tercih edildiğini göstermektedir.

“Türk” kelimesinden sonra kitaplarda en çok tekrarlanan ve “kişi ad ve soyadları” kategorisinde ilk sırada yer alan isim “Mustafa Kemal (Atatürk)” olmuştur (f=107). Farklı öğretim programlarına göre hazırlanan Türkçe ders kitaplarının söz varlığını araştıran birçok çalışmada da (Apaydın, 2010; Arslan-Kutlu, 2006; Baldan, 2009; Büyükhellaç, 2014; Ceran vd., 2020; Ekmen, 2009; Kargın, 2019; Öz, 2012; Şimşek, 2021; Turhan, 2010; Uludağ, 2010) “Atatürk” adının kişi adları kategorisinde ilk sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında 2006 Türkçe Öğretim Programı’nda “Atatürk”, 2015 ile 2019 Türkçe Öğretim Programlarında “Millî Mücadele ve Atatürk” temalarının ders kitaplarında yer alması gereken zorunlu temalar olarak belirlenmesinin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusunun yeni nesillere en iyi şekilde tanıtılmasında Türkçe derslerinin ve ders kitaplarının önemli rolü olduğu düşünüldüğünde ortaya çıkan bu sonuç, bu temalar altındaki metinlerin seçiminde özenli davranıldığı ve metinlerin amaca hizmet ettiği şeklinde yorumlanabilir.

“Atatürk” isminden sonra kitaplarda en sık tekrar eden diğer kişi adı “Karagöz” (f=79) olmuştur. Araştırmada incelenen sekiz kitabın altısında “Hacivat-Karagöz” oyunlarının yer almasının ve bu metinlerde karşılıklı konuşmalarda bu isimlerin sıkça tekrarlanmasının ortaya çıkan sonuçta etkili olduğu varsayılmaktadır. Bu sonuç Türkçe ders kitapları (Akın, 2018; Ceran vd., 2020; Ekmen, 2009; Şimşek, 2020; Yavuz, 2020), Türk dili ve edebiyatı ders kitapları (Uslu, 2010), çocuk tiyatrosu metinleri (Şen, 2019) üzerine yapılan araştırmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Bu sonuçların millî kültürün önemli öğelerinden biri olan Karagöz Gölge Oyunu’nun çocuklara tanıtılmasında ve sevdirmesinde önemli olduğu söylenebilir.

“Yer adları” kategorisinde “Anadolu” (f=97) ve “İstanbul” (f=85) Türkçe ders kitaplarında en çok yer alan özel adlardır. Bu iki yer adı Türkçe ders kitapları üzerine yapılan pek çok araştırmada (Apaydın, 2010; Büyükhellaç, 2014; Ekmen, 2009; Kargın, 2019; Öz, 2012; Şimşek, 2020; Şimşek, 2021) öne çıkan isimler olmuştur. Bununla beraber Yolcu’nun (2018) araştırmasında Saim Sakaoğlu’nun “101 Türk Efsanesi” adlı eserinde, Aksakallı’nın (2015) araştırmasında Âşık Mahzuni Şerif’in şiirlerinde, Parlak-Kalkan’ın (2013) araştırmasında Yavuz Bülent Bakiler’in “Seninle” adlı şiir kitabında en sık tekrar eden yer adı “Anadolu” olmuştur. Pek çok şair ve yazara ilham kaynağı olan İstanbul’un çeşitli edebî eserlerde sıkça tekrarlandığı ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur. İstanbul, Yahya Kemal’in (Eruz, 2006), Orhan Veli’nin (Kılınçarslan, 2009), Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın (Uluçay, 2014), Sezai Karakoç’un (Burgaz, 2015) ve Ataol Behramoğlu’nun (Akbulut, 2018) şiirlerinde; Sait Faik Abasıyanık’ın öykülerinde (Ergüzel & Kirik, 2012); Yahya Kemal’in nesir yazılarında (Kır, 2009); Abdülhak Şinasi Hisar’ın eserlerinde (Küçük, 2019) ve Sevinç Çokum’un “Bizim Diyar” romanında (Kılınç, 2020) en sık geçen şehir adı olarak dikkati çekmektedir. Öğrencilerin içinde yaşadıkları coğrafyayı, ülke içindeki şehirleri yakından tanımasını adına yer adlarına Türkçe ders kitaplarındaki metinlerde yer verilmesinin önemli ve faydalı olduğu düşünülmektedir.

Kitaplarda “dil ve lehçe adları” kategorisinde “Türkçe” (%55, 55), “devlet adları” kategorisinde de “Türkiye” (%19,90) ilk sırada yer almaktadır. Türkçe ders kitaplarının hem dil bilinci hem de vatan sevgisi kazandırmadaki rolü dikkate alındığında ortaya çıkan bu sonucun

beklenen bir durum olduğu söylenebilir. Nitekim söz varlığı konusu benzer araştırmaların (Apaydın, 2010; Büyükhellaç, 2014; Ceran vd., 2020; Öz, 2012; Şimşek, 2021; Uslu, 2010; Yavuz, 2020) sonuçları da bu yargıyı destekler niteliktedir.

“Dinle ilgili adlar ve din/mezhep adları” kategorisinde en sık tekrar eden ve bu araştırmada bütün özel adlar içerisinde ilgili kategoride en yüksek orana (%66,66) sahip isim “Allah” olarak ortaya çıkmıştır. Ders kitaplarındaki (Öz, 2012; Uslu, 2010) ve edebî eserlerdeki (Akın & Kavruk, 2018; Aksakallı, 2015; Baş, 2012; Ergüzel & Kirik, 2012; Kılınc, 2020; Kır, 2009; Salmanlı, 2018; Şen, 2019; Uluçay, 2014; Yolcu, 2018) özel adları inceleyen başka araştırmalarda da “dinle ilgili adlar” içerisinde Allah isminin belirgin şekilde öne çıktığı görülmektedir. Türkçe ders kitaplarında Türk, Türkiye, Türkçe, Mustafa Kemal Atatürk isimlerine sıkça yer verilmesinin çocukların millî duygularına hitap eden bir yönünün olduğu, bununla birlikte Allah ismine sıkça değinilmesinin de onların manevi değerlerinin gelişiminde etkili olabileceği tahmin edilmektedir.

Ders kitapları, gelişen teknolojiye rağmen eğitim öğretim ortamlarının hâlâ en önemli materyalleri durumundadır. Bu da ders kitaplarını çeşitli açılardan ele alacak akademik çalışmalara olan ihtiyacı beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinler özel adları içerme bakımından değerlendirilmiştir. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan gerek ders kitapları hazırlanırken metin seçiminde gerekse ders kitaplarının söz varlığı üzerine yapılacak araştırmalarda yararlanılabileceği düşünülmektedir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

Bu çalışmada ortaokul Türkçe ders kitapları incelenmiştir. İlkokul Türkçe ve lise Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarındaki özel adların belirlenmesine yönelik yapılacak araştırmalar, bütün öğrenim kademelerinin karşılaştırılmasına dönük veriler sunacağından bu tür araştırmaların yapılmasının yararlı olacağı tahmin edilmektedir.

Sınıf seviyesine paralel olarak ders kitaplarındaki metinlerde geçen farklı ve toplam özel ad sayısının artması olumlu bir durum olsa da 5 ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki farklı ve toplam özel ad sayısının daha fazla olmasına özen gösterilmesi yerinde olacaktır.

Ders kitaplarında “kişi ad ve soyadları” ile “yer adları” kategorileri dışında kalan kategorilere ait olan özel isimleri içeren metinlerin kitaplara alınmasının uygun olacağı, böylece öğrencilerin farklı kategoriler altındaki özel isimlerle de karşılaşmasının fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Ağın-Haykır, H., Kaplan, H., Kıryar, A., Tarakcı, R. & Üstün, E. (2018). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 5 ders kitabı*. MEB Yayınları.

Akbulut, K. (2018). *Ataol Behramoğlu'nun şiirlerinde kelime dünyası* (Tez No. 512564) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Akın, K. (2018). Ortaokul 5. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan okuma metinlerinin söz varlığı üzerine bir değerlendirme. *Social Sciences Studies Journal*, (22), 3695-3706. <https://doi.org/10.26449/sss.801>

Akın, K. & Kavruk, H. (2018). Bestami Yazgan'ın çocuklar için kaleme aldığı masal metinlerinin söz varlığı üzerine bir araştırma. *Social Science Development Journal*, 3(9), 110-122.

Aksakallı, M. (2015). *Aşık Mahzûnî Şerif'in şiirlerinde söz varlığı* (Tez No. 389113) [Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil- ana çizgileriyle dilbilim* (2. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2004). *Türkçenin söz varlığı* (3. basım). Engin Yayınevi.

Aktaş, E. (2016). Okuma eğitimi açısından Sevim Ak'ın çocuk öykülerinde söz varlığı. *Millî Eğitim*, 45(210), 539-562.

Apaydın, N. (2010). 6. sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından incelenmesi (Tez No. 250869) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Arslan-Kutlu, H. (2006). *MEB ilköğretim 6, 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin söz varlığı açısından değerlendirilmesi* (Tez No. 191640) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Arslan, N. & Durukan, E. (2014). Yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarında söz varlığı unsurlarının incelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 2(4), 247-265. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.168>

Baldan, N. (2009). *Yeni program 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin kelime serveti ve güçlük seviyesi* (Tez No. 228829) [Yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Baş, B. (2006). *1985-2005 yılları arasında çocuk edebiyatı sahasında yazılmış tabkîyeli metinlerin söz varlığı üzerine bir araştırma* (Tez No. 191152) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Baş, B. (2012). Türk masallarının söz varlığı üzerine bir değerlendirme. *Millî Folklor*, 24(93), 125-134.

Baş, B. (2016). Çocuk kitaplarında ortak söz varlığı unsurları üzerine bir değerlendirme. *Millî Eğitim*, 45(210), 391-409.

Burgaz, A. (2015). *Sezai Karakoç'un şiirlerinde söz varlığı* (Tez No. 417839) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Büyükhellaç, S. (2014). *Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığının incelenmesi* (Tez No. 381058) [Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ceran, D., Dağ, A., Yıldız, D., Özgül, E. & Altun, K. (2020). 6. sınıf Türkçe ders kitabının söz varlığı bakımından incelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 8(1), 118-130. <https://doi.org/10.29228/ijla.39831>

Ceylan, S., Duru, K., Erkek, G. & Pastutmaz, M. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6 ders kitabı*. MEB Yayınları.

Çapraz-Baran, Ş. & Diren, E. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 5. sınıf ders kitabı*. Anıttepe Yayıncılık.

Çetinkaya, S. (2020). *Ayla Çınaroğlu'nun masal ve hikâyelerinin Türkçe öğretimi bağlamında söz varlığı açısından incelenmesi* (Tez No. 621026) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çitgez, M. (2018). *Dede Korkut Hikâyeleri'nin söz varlığı* (Tez No. 529334) [Doktora tezi, Ardahan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çolakoğlu, B. K. (2021). Ortaokul Türkçe ders kitaplarında haber bültenlerinde en sık kullanılan ilk 2.000 söz varlığı unsurunun yer alma durumu. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(2), 577-588.

Demir, C. (2016). Türkçe eğitim-öğretim programları ve kişisel söz varlığı. *Millî Eğitim*, 45(210), 141- 161.

Demir, K. (2019). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanlarında özel adlar* (Tez No. 594745) [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Demirci, S. & Baş, B. (2016). İlkokul 3. sınıflarda söz varlığının geliştirilmesi üzerine bir eylem araştırması. *Millî Eğitim*, 45(210), 215-235.

Demirel, T. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6. sınıf ders kitabı*. Ekoyay Yayıncılık.

Ekmen, H. (2009). *2005 programına göre hazırlanan 7. sınıf Türkçe ders kitabının söz varlığı bakımından incelenmesi* (Tez No. 229275) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ergene, O. (2017). Kutadgu Bilig'te özel adlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, 245-288.

Ergüzel, M. M. & Kirik, E. (2012). Sait Faik Abasıyanık'ın hikâyelerinin söz varlığı üzerine. *Turkish Studies*, 7(4), 51-68.

Erkal, H. & Erkal, M. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 7. sınıf ders kitabı*. Özgün Matbaacılık.

Eruz, F. G. (2006). *Yahya Kemal Beyatlı'nın şiirlerinde kelime dünyası* (Tez No. 191003) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Eselioğlu, H., Set, S. & Yücel, A. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8 ders kitabı*. MEB Yayınları.

Esen, Ş. (2016). *Memdub Şevket Esendal'm hikâyelerinin söz varlığı ve değerler eğitimi açısından incelenmesi* (Tez No. 436958) [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Göğebakan, C. (2010). *Yavuz Bülent Bakiler'in Duvak adlı şiir kitabının söz varlığı* (Tez No. 264808) [Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gül, Z. (2008). *Fakir Baykurt'un Yılanların Öcü romanındaki söz varlığı* (Tez No. 227413) [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Karağaç, G. (2009). *Türkçenin söz dizimi* (1. baskı). Kesit Yayınları.

Karababa, S. (2013). *Fezva Hepçilingirler'in romanlarında söz varlığı* (Tez No. 357098) [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karabulut, C. (2019). *Mustafa Rubi Şirin'in eserlerinin söz varlığı açısından incelemesi* (Tez No. 576875) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi* (14. baskı). Nobel Yayınları.

Kargın, F. (2019). *6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığı öğeleri üzerine bir inceleme* (Tez No. 615021) [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kılıç, A. Ş. (2019). *Emine Işınsu'nun Sancı isimli eserinin söz varlığı açısından incelenmesi* (Tez No. 565003) [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kılınç, O. (2020). Sevinç Çokum'un "Bizim Diyar" romanında söz varlığı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(71), 57-65.

Kılınçarslan, B. (2009). *Orhan Veli'nin şiirlerinde kelime sıklığı üzerine bir araştırma* (Tez No. 249739) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kır, E. (2009). *Yahya Kemal Beyatlı'nın nesirlerinde söz varlığı* (Tez No. 252998) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kır, T., Kırman, E. & Yağız, S. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 7. sınıf ders kitabı*. MEB Yayınları.

Kızıltepe, Z. (2021). İçerik analizi. İçinde F. N. Seggie & Y. Bayyurt (Eds.), *Nitel araştırma-yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları* (ss. 260-274). Anı Yayıncılık.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri-şekil bilgisi* (3. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Küçük, M. (2019). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın bazı eserlerinin söz varlığı üzerine* (Tez No. 563073) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Maden, S., Maden, A. & Demir, R. (2017). Türkçe ders kitaplarındaki söz varlığının öğrenci etkinliklerine yansması. *International Journal of Language Academy*, 5(3), 235-251. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.3511>

Mete, G., Karaaslan, M., Kaya, Y., Ozan, Ş. & Özdemir, D. (2018). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8 ders kitabı*. MEB Yayınları.

MEB. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*.

Öz, G. (2012). *İlköğretim sekizinci sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı bakımından incelenmesi* (Tez No. 314240) [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Parlak-Kalkan, G. (2013). Yavuz Bülent Bâkiler'in "Seninle" adlı şiir kitabının söz varlığı. *Turkish Studies*, 8(4), 1197-1206. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.4759>

Pilav, S. (2008). *Üniversite birinci sınıf öğrencilerinin söz varlığı üzerine bir araştırma* (Tez No. 218471) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Salmanlı, N. (2018). *Abbas Sayar'ın "Can Şenliği" adlı romanının söz varlığı açısından değerlendirilmesi* (Tez No. 490550) [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Şen, E. (2019). 1980-2008 yılları arasında yazılmış yerli çocuk tiyatrosu metinlerinin söz varlığı açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(1), 79-93.

Şimşek, R. (2020). Derlem tabanlı bir çalışma: 7. sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı. *Çukurova Araştırmaları*, 6(1), 231-243. <http://dx.doi.org/10.29228/cukar.43689>

Şimşek, R. (2021). 8. sınıf Türkçe ders kitabının söz varlığına yönelik bir inceleme. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(28), 346-355. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.52271>

Taner-Duman, M. (2019). *Değerler eğitimi ve söz varlığı açısından Bektaşî fıkraları* (Tez No. 566459) [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Turhan, H. (2010). *8. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin söz varlığı açısından incelenmesi* (Tez No. 274442) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

TDK. (2011). *Türkçe sözlük* (11. baskı).

TDK. (2018). *İmla kılavuzu* (27. baskı).

Türk, V. (2018). Türkçenin söz varlığı. İçinde M. Macit & S. Cavkaytar (Eds.), *Türk dili-1* (ss. 158-187). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Uluçay, M. (2014). Destan şairi Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın söz varlığı. *Turkish Studies*, 9(9), 1023-1034. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7189>

Uludağ, Ç. (2010). *7. sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından incelenmesi* (Tez No. 264145) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Uslu, K. (2010). *MEB 9. sınıf Türk edebiyatı ders kitabındaki metinlerin söz varlığı açısından değerlendirilmesi* (Tez No. 264151) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yavuz, M. (2020). *Türkçe dersi öğretim programı ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarının söz varlığı açısından incelenmesi* (Tez No. 647597) [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yıldırım, N. (2018). Orhan Pamuk'un "Cevdet Bey ve Oğulları" romanında söz varlığı. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 301-318.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. baskı). Seçkin Yayıncılık.

Kemiksiz, Ö. (2022). Ortaokul Türkçe ders kitaplarının söz varlığı: Özel adlar, *Mavi Atlas*, 10(1), 29-46.

Yolcu, F. (2018). "*101 Türk Efsanesi*" adlı eserin söz varlığının Türkçe öğretimi açısından değerlendirilmesi (Tez No. 505696) [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Haydeh FARAJİ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul Aydın University, Faculty of Sciences and Literature, Department of Psychology, Istanbul-TURKEY
0000-0001-5306-6546
haydehfaraji@aydin.edu.tr

Zehra Dilara ÖZEN

Yüksek Lisans Öğrencisi | Postgraduate Student

İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul Aydın University, Graduate Education Institute, Istanbul-TURKEY
0000-0001-5714-5719
zehraozen@stu.aydin.edu.tr

Yetişkin Ayrılık Anksiyetesinin, Ayrılık Anksiyetesi ile Beliren Yetişkinlikte Bireyleşme Düzeyi Arasındaki Aracı Rolü

Öz

Ayrılık anksiyetesi bozukluğu bireyin bağlandığı kişilerden ayrılmasına ilişkin, gelişimsel olarak uygun olmayan aşırı korku ya da kaygı olarak tanımlanmaktadır. Ergenlik dönemi ile genç yetişkinlik dönemi arasında kalan dönem, 18-25 yaş aralığı, "beliren yetişkinlik" olarak ele alınmaktadır. Kişinin beliren yetişkinlikteki bireyleşme düzeyini, erken dönem ve ergenlik döneminde ayrılma-bireyleşme süreçlerinin ne denli başarılı atlatılıp atlatılmadığı belirlerken; erken dönemde ve ergenlikte ayrılık anksiyetesi taşımak, sağlıklı ayrılma bireyleşme süreçlerinin önündeki en büyük engel olmaktadır. Erken çocukluk (1-3 yaş) dönemi sonrasında varlığını sürdürmeye devam eden ayrılma anksiyetesinin, beliren yetişkinlikte kişinin bireyleşmesini güçleştireceği ve kişinin pek çok alanda işlevselliğinin düşmesine neden olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı yetişkin ayrılık anksiyetesinin, ayrılık anksiyetesi ile beliren yetişkinlikte bireyleşme düzeyi arasındaki aracı rolünün incelenmesidir. Bu araştırma ilişkisel tarama modeli baz alınarak uygulanmıştır. Örneklem seçiminde basit-rastgele örneklem seçimi tercih edilmiştir. Araştırmanın örneklemini İstanbul ilinde yaşayan 18-25 yaş arası, genç yetişkin, 306 bireyden oluşmaktadır. Katılımcılara araştırmacı tarafından hazırlanan demografik bilgi formu ile Ayrılma Anksiyetesi Envanteri, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Envanteri ve Beliren Yetişkinlikte Bireyleşme Ölçeği- Kısa Form uygulanmış, elde edilen veriler SPSS 25 programı ile analiz edilmiştir. Yapılan istatistiksel analizlerde; Pearson ve Spearman Korelasyon testleri, Bağımsız Örneklem T-testleri, Basit Doğrusal Regresyon Analizi ve Hiyerarşik Regresyon Analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular sonucu, çocukluk dönemi ayrılık anksiyetesi ile bireyleşme arasında, yetişkinlik dönemi ayrılık anksiyetesinin aracı rol üstlendiği ve çocukluk dönemi ayrılık anksiyetesi ile yetişkinlik dönemi ayrılık anksiyetesi arasında yüksek düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beliren Yetişkinlik, Bireyleşme, Ayrılma Anksiyetesi, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi

The Mediator Role of Adult Separation Anxiety between Separation Anxiety and the Level of Individuation in Emerging Adulthood

Abstract

Separation anxiety disorder is defined as developmentally inappropriate and excessive fear or anxiety about separation from the attached individuals. The period between adolescence and young adulthood between the ages of 18-25 in a person's life is considered as "emerging adulthood". The level of individuation of the person in emerging adulthood determines by how successfully the separation-individuation processes are overcome in the early period and adolescence. Having separation anxiety in early childhood or adolescence is the biggest obstacle to separation-individuation processes. The period between adolescence and young adulthood between the ages of 18-25 in a person's life is considered as "emerging adulthood". The level of individuation of the person in emerging adulthood

determines how successfully the separation-individuation processes are overcome in the early period and adolescence. Having separation anxiety in early and adolescence is the biggest obstacle in front of separation-individuation processes. It is thought that separation anxiety, which continues to exist after early childhood (1-3 years), will make it difficult for the individual to individuate in emerging adulthood and cause the person's functionality to decrease in many areas. Therefore, the aim of the study is to examine the mediator role of adult separation anxiety between separation anxiety and the level of individuation in emerging adulthood. The sample of the study consists of 306 young adults, between the ages of 18-25, living in Istanbul. This research was applied based on the relational screening model. Separation Anxiety Inventory, Adult Separation Anxiety Inventory and Emerging Adulthood Individuation Scale-Short Form were applied to the participants with the demographic information form prepared by the researcher, and the obtained data were analyzed with the SPSS 25 program. Pearson and Spearman Correlation Tests, Independent Samples T-Tests, Simple Linear Regression Analysis and Hierarchical Regression Analysis were used in the statistical analysis. Results showed that adult separation anxiety played a mediating role between childhood separation anxiety and individuation, and that there was a high level of relationship between childhood separation anxiety and adult separation anxiety.

Keywords: Emerging Adulthood, Individualization, Separation Anxiety, Adulth Separation Anxiety

Giriş

İnsan diğer memeli türlerinden farklı olarak dünyaya oldukça eksik, yetersiz ve korunmasız halde gelmektedir. Dolayısıyla insanın yaşamın erken dönemlerinde varlığını sürdürmesi ilk etapta kurduğu bağlara ve bağ kurduğu ötekilere bağlıdır. İlerleyen yıllarda ise bu durum tersine dönmekte ve insanın var olabilmesi bakım verici nitelikteki ötekilerden ayrılması ve bireyleşmesi ile mümkün olmaktadır. Ebeveynlerle ilişkiler, özellikle çocukluktan ergenliğe ve ergenlikten beliren yetişkinliğe geçişlerde, gençlerin psikososyal gelişimini destekleyen önemli diğer kişilerin kendileriyle ilgili geri bildirim sağladığı mikro-sosyal bağlandırlardır. Bu nedenle ebeveyn-çocuk ilişkilerinde ayrılma-bireyleşme, bireylerin kendi başlarına ve başkalarıyla etkileşim içinde yeterince işlev görmelerini sağlayan kapasitelerin kazanılması anlamına gelmektedir (Koepke & Denissen, 2012). Yaşamdaki tanımlanmış ilk ayrılma-bireyleşme evresi 18-36 aylar arasında konumlanmaktadır (Mahler vd., 1975).

Ayrılma bireyleşme evresi; çocuğun yürüme yetisini kazanmaya başladığı, böylece anneye fiziksel ayrılığın kademeli olarak ortaya çıktığı dönemle paralellik göstermektedir. Çocuğun anneden ayrılışıyla birlikte dürtüler ve algılar yoluyla çocuğun bireysellik ve kimlik duyguları, “kendilik tasarımı” gelişmektedir. Çocuğun intrapsişik bir ayrılık dönemine girmesiyle birlikte kendilik imgesini algılayışı başlamaktadır. Çocuğun diğer konumlardan anneye ya da anneden diğer konumlara doğru hareketi geliştikçe anne ile çocuk arasındaki etkileşimin dengesi de değişmeye başlamaktadır. Artık iletişimin yönü annenin aktifliğinden çocuğun aktifliğine geçmiştir. Bu dönemde çocuğun arada bir meşgul olduğu şeyleri bırakarak annesine gidişi, onu arayışı çoğunlukla annenin duygusal varlığını garanti altına almak ve “coşkusal yakıt ikmali”, libidinal bir yenilenme, kazanmak amaçlıdır. Çocukta görülen keşfetme ve yeni meşguliyetler kazanma coşkusu yalnızca yeniliğe yönelik değil aynı zamanda anne tarafından yutulma ve simbiyoz eğiliminden kurtulmaya yönelik olarak ortaya çıkmaktadır (McDevitt, 1989). Normal seyreden bir ayrılma-bireyleşme sürecinde, annenin hazır bulunduğu bir çevrede bağımsız şekilde hareket edebilmenin keyfi, çocuğun kendiliğinden ayrı ancak farklılaşmamış nesne temsiline bilinç düzeyine geçmeye başladığı ayrılma-bireyleşme evresinde ortaya çıkan ayrılık anksiyetesine karşı çocuğu korur, bu kaygıyla baş edebilmesini sağlamaktadır (Mahler vd., 1975). Tanımlanmış ikinci ayrılma bireyleşme evresi ergenliktir. Ergenliğin ikinci bireyselleşme süreci, yürümeye başlayan çocukluk döneminde içselleştirilen ve çocukluk kimliğinin yapısını oluşturan birçok intrapsişik ebeveyn temsillerinden vazgeçmeyi içerir. Ergenlerin içselleştirilmiş ebeveyn temsillerinden kopması, yeni ve aile dışı bağların kurulmasını, istikrarlı ve sağlam benlik ve nesne sınırlarının edinilmesine, ruh hali ve öz saygıda stabiliteyi ve dış destek kaynaklarına daha az bağımlı olunmasını sağlar (Blos, 1967).

Ayrılma bireyleşme evrelerinin sağlıklı bir şekilde tamamlanamaması, çocukta ayrılıp uzaklaştığı zaman, ebeveynini fiziken ve/veya ruhen bıraktığı şekilde bulamayacağı inancı nedeniyle ortaya çıkan kaygılı ve yapışmacı tutuma, ayrılık anksiyetesine, yol açmaktadır (Mahler vd., 1975). Ayrılık anksiyetesi, temel bağlanmadan ayrılma durumu ya da beklentisiyle ortaya çıkan yoğun kaygı yaşantısıdır (APA, 2013). Bağlanma kuramına dayanan bu kavram aslında çocuğun bakım verenden uzaklaşmasını engelleyerek bakımın sürekliliğini sağlayan uyum sağlayıcı nitelikte bir tepkidir (Bowlby, 1960). İdeal koşullarda çocuğun uzaklaşıp geri döndüğünde bakımın sürekliliğinden şüphe duymasına yol açmayacak biçimde; onun, yeniden uzaklaşmak dahil, ihtiyaçlarını gidermek için hazır olan anne ile karşılaşması gerekmektedir. Aksi durumlarda ayrılık anksiyetesi ile karşılaşılabilir. Ayrılık anksiyetesi 1-3 yaş arasında normal gelişim sürecinin bir parçası iken, uzun süreli ve şiddetli bir seyirle gelişimsel olarak uyumsuz hale geldiğinde ayrılık anksiyetesi bozukluğu şeklini alabilir (Elbay vd., 2021; Unlubilgin vd., 2021). Yetişkin ayrılık anksiyetesi, çocuklukta teşhis edilen ve yetişkinliğe uzanan bir ayrılık anksiyetsi şekli olabilir; veya ilk başlangıç yetişkinlikte ortaya çıkabilir (Bögels vd., 2013).

Kişinin yaşamında 18-25 yaş aralığında ergenlik dönemi ile genç yetişkinlik dönemi arasında kalan dönem ve “beliren yetişkinlik” olarak ele alınmaktadır. Kişi bu dönemde bir yandan ailesine olan bağımlılığından sıyrılmaya başlamakta, ve çeşitli alanlarda bağımsızlıklar kazanmakta ancak öte yandan yetişkin sorumluluklarını da henüz tam anlamıyla üstlenememekte ve üstlenmeyi de istemeyebilmektedir (Arnett, 2015). Öte yandan, Bowen'ın (2004) sistem teorisi, hiç kimsenin kendi ailesinden tam duygusal özerkliğe ulaşamadığı gerçeğine işaret eder. Özünde başarılı bir ayrılma-bireyleşme, mutlaka duygusal olarak ayrılma veya ebeveynlerden tam bağımsızlık anlamına gelmemektedir. Bunun yerine, ebeveynlerle süregiden bir bağlılık vardır ve ebeveynlerin evlatları için önemli destek kaynakları olmaya devam etmektedir (Kins vd., 2011). Ancak ebeveynlere yönelik bağlılık ebeveynin müdahaleciliği ile karşılaştığında ayrılık anksiyetesine yol açabilmektedir (Wood, 2006). Ayrılık anksiyetesi ayrışmayı güçleştirmekte ya da engelleyebilmekte, ayrışma süreci olmadan da bireyleşme sağlanamamaktadır (Pasternak ve Schier, 2014). Ayrılık anksiyetesi belirtileri yaşam boyunca nadir değildir: ergenlerde ve genç yetişkinlerde (14-24 yaş arası) yapılan ileriye dönük bir boylamsal çalışma, ayrılma kaygısı belirtileri %7,8'lik bir "yaşam boyu yaygınlık sergilediğini belirlemiştir (Seligman & Wuyek, 2007). Tahmini yaşam boyu yaygınlığın %6,6 olduğunu ortaya koyan (n = 5692) ABD Ulusal Komorbidite Anketi Çoğaltma (NCS-R) epidemiyolojik çalışmasının bulguları, yetişkinlerde ayrılma kaygısının varlığına ilişkin önemli veriler sağlamıştır. Ayrılık anksiyetesi belirtileri çocuklukta başlayan vakaların %36,1'i yetişkin yaşamına devam etse de, yetişkinlerdeki “vakaların” çoğunluğunun (%77,5) erişkinlikte başladığını bildirmiştir. Kadınlarda yaygınlık erkeklere göre daha yüksek olup, bu farklılık çocuklukta ayrılık anksiyetesinin başladığı birey alt grubunda daha belirgindir (Shear vd., 2006, (Seligman & Wuyek, 2007).

Beliren yetişkinlik, yetişkin ayrılık anksiyetesi bozukluğunun gelişimi için özellikle riskli bir gelişim dönemini temsil etmektedir (Bögels vd., 2013; Möller & Bögels, 2016; Strawn & Dobson, 2017; Bassi vd., 2021). Kişinin beliren yetişkinlikteki bireyleşme düzeyini erken dönem ve ergenlik döneminde ayrılma-bireyleşme süreçlerinin ne denli başarılı atlatılıp atlatılmadığı belirlerken; erken dönemde ve ergenlikte ayrılık anksiyetesi taşımak ayrılma bireyleşme süreçlerinin önündeki en büyük engel olmaktadır (Blos, 1967; Mahler vd., 1975). Bu nedenle ebeveynlere yönelik zorlantılı bir bağlılık hatta bağımlılık sergilemeye neden olan ayrılma anksiyetesinin beliren yetişkinlikte de ayrılma ve bireyleşmeyi güçleştireceği düşünülmektedir. Üstelik beliren yetişkinlik kişilerin iş, okul, seyahat, evlilik vb. nedenlerle ebeveyn evinden ayrıldıkları ya da yakın zamanda ayrılacakları beklentisinin olduğu bir dönem olması itibarıyla, hem beliren yetişkinlerde (Seligman & Wuyek, 2007) hem de ebeveynlerinde ayrılık anksiyetesini tetikleyebilmektedir (Kins vd., 2011). Bununla birlikte aile evinde uzun süre yaşamaya devam etmek, özerklik ve benlik saygısını düşürmekte, bu da yetişkin ayrılık anksiyetesi bozukluğunun

gelişimine yol açabilmektedir (Bassi vd., 2021). Yetişkin ayrılık anksiyetesi, sosyal yaşam ve çalışma yaşamında işlevselliği belirgin şekilde etkilemekte, yetişkin ayrılık anksiyetesine sahip olan bireylerin %40'ından fazlası, en az bir yaşam alanında ciddi bozulma bildirmektedir (Baldwin vd., 2016). Bireyleşmedeki sorunlar tekrarlayıcı kendine zarar verme davranışları ve depresif bozukluklarla ilişkilendirilmektedir (Basay, vd., 2012; Kealy vd., 2020). Bu doğrultuda çalışmamızın amacı beliren yetişkinlikte bireyin bireyleşme düzeyi ile çocuklukta ve yetişkinlikte yaşadığı ayrılık anksiyetesi arasındaki ilişkiyi belirlemek ve özellikle çocukluk önemi ayrılık anksiyetesi ile yetişkinlik döneminde bireyleşme arasında yetişkinlik döneminde yaşanan ayrılık anksiyetesinin aracı rolünü incelemektir. Çoğunlukla çocukluk dönemiyle özdeşleştirilen ayrılık anksiyetesinin, bireyin yetişkin yaşamının temellerini inşa ettiği beliren yetişkinlikteki işlev bozucu ve bireyleşmeyi engelleyici rolünün belirlenmesinin, ilgili fenomenin giderilmesine yönelik kuramsal ve klinik çalışmalara öncülük edebileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışma Grubu

Bu araştırma ilişkisel tarama modeli baz alınarak uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan örneklem olasılıklı örneklem seçimi türlerin, her katılımcının seçilme ihtimalinin eşit olduğu basit-rastgele örneklemdir. Araştırmanın evrenini ülkemizdeki genç yetişkin bireylerden oluşurken, örneklemini İstanbul ilinde yaşayan 18-25 yaş arası, 306 bireyden oluşmaktadır. Katılımcılara Facebook, Instagram ve Whatsapp grupları gibi online mecralardan ulaşılmıştır. Katılımcıların %67'si kadın, %33'ü erkek, %12,1'i lise mezunu, %77,5'i lisans mezunu, %10,5'i lisansüstü mezunu, %16,7'sinin ekonomik düzeyi düşük, %77,8'inin ekonomik düzeyi orta, %5,6'sının ekonomik düzeyi yüksek, %41,2'si çalışmakta, %58,8'i çalışmamaktadır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Demografik Bilgi Formu araştırmacı tarafından hazırlanmış olup katılımcıların yaşı, cinsiyeti, öğrenim durumu, ekonomik düzeyi, kardeş sayısı, kardeş sırası oldukları ve çalışma durumları ile ilintili sorularını içermektedir.

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri (AABE)

Silove vd. (1993) tarafından geliştirilen 15 maddelik 4'lü likert tipi öz bildirim ölçeğidir. Yetişkinlerde "çocukluk ayrılma anksiyetesi" belirtilerini sorgulayan ölçek geçmişe yönelik çocukluk deneyimleri düşünülerek cevap verilmelidir. Ayrılma anksiyetesi; aile üyelerinden uzak kalamama; ve okul fobisi olmak üzere üç alt boyutu vardır. Türkiye'de testin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Diriöz vd. (2012) tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışmaya dair yapılan istatistiksel analizler sonucunda test-tekrar-test güvenilirlik katsayısı " $r=0.91$ ", Cronbach Alpha değeri ise " $a=0.89$ " olarak bulunmuştur.

Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Envanteri (YAAE)

Manicavasagar ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Anketi (Adult Separation Anxiety Questionnaire, ASA), yetişkinlikteki ayrılık anksiyetesi semptomlarını kapsamaktadır. 27 maddeden oluşan ölçek öz bildirim ölçeği olarak ifade edilmektedir. 4'lü likert tipi olarak ölçüm yapan ölçekte, her madde 0 "hiç hissetmedim" ile 3 "çok sık hissettim" olarak değerlendirilmektedir (Manicavasagar vd., 2003; Diriöz vd., 2012). Yapılan çalışmaya dair yapılan istatistiksel analizler sonucunda test-tekrar-test güvenilirlik katsayısı " $r=0.93$ ", Cronbach Alpha değeri ise " $a=0.93$ " olarak bulunmuştur.

Beliren Yetişkinlikte Bireyleşme Ölçeği – Kısa Form (BYBÖ-KF)

Zupančić vd. (2014) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin 5 alt boyutu bulunmakta olup, bunlar anne ve baba için ayrı ayrı ele alındığından 10 alt boyut biçiminde görünmektedir. İlk alt boyut olan Destek arayışı (anne ve baba): Sürekli olarak anne ve babanın desteğine ihtiyaç duymayı içermektedir. İkinci alt boyut olan bağlanmışlık (anne ve baba): Çocuğun fikirlerine saygı duyan, varlığını hissettiren ebeveyn ile kurulan güvenli bağlanmayı içermektedir. Üçüncü alt boyut müdahaleciliktir (anne ve baba): Anne ve babanın kişinin hayatına müdahale etmesini yani müdahale eden ebeveyn tutumlarını içermektedir. Dördüncü alt boyut özgüvendir (anne ve baba): Ebeveyn desteğine ihtiyaç olmadan kendi özerkliğini sağlamış olan bireyi kapsamaktadır. Beşinci alt boyut ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusudur (anne ve baba): Akademik ve sosyal olarak yeni alınacak kararlarda ebeveyni hayal kırıklığına uğratmamak adına bir yanlış yapmaktan korkmaya dair soruları içermektedir. Ölçekte Karataş, Levpuscek ve Komidar (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan ve geçerliliği değerlendirilen 21 maddelik kısa form anne ve baba olmak üzere iki ayrı form bulunmaktadır. Puanlama yapılırken her madde için ortalama değer hesaplanmaktadır (Karataş vd., 2019). Yapılan çalışmaya dair yapılan istatistiksel analizler sonucunda Cronbach Alpha değeri ise alt ölçeklerde .74-.92 arasında bulunmuştur.

İşlem

Araştırmada kullanılan ölçekleri geliştiren ve/veya Türkçeye uyarlama geçerlilik güvenilirlik çalışmalarını yürüten araştırmacılardan ölçekleri kullanmak için e-mail yoluyla izin alınmış ve ölçek maddeleri ile puanlanma işlemlerine dair bilgi edinilmiştir. Ardından İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Kurulu'na ilgili çalışmanın etik ihlal barındırıp barındırmadığının değerlendirilmesi için başvurulmuştur. Çalışmaya İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Komisyonu'nun 01.12.2021 tarihli ve 2021/12 sayılı etik kurul onayının alınmasının ardından başlanmıştır. Veri toplama araçları, İstanbul'da ikamet eden 18-25 yaş arası gönüllü bireylere gönüllü uygulanmıştır. Ölçekler, bilgilendirme formu ile beraber katılımcılara online platformlar aracılığıyla dağıtılmış ve katılımcılardan gizliliklerini korumak amacıyla kimlik bilgileri alınmamıştır. Hazırlanan online formlarda katılımcıların kişisel bilgilerinin araştırmacılar haricinde kimse ile paylaşılmayacağı ve araştırmayı diledikleri an bırakabilecekleri ibaresi yer almıştır. Ölçeklerin doldurulması ortalama olarak 20 dakika sürmüştür. Ölçeklerden elde edilen veriler, SPSS 25 paket programıyla analiz edilmiştir. Verilerin toplanması, verilerin istatistiksel bulgulara dönüştürülmesi ve yazım süreçlerinin tümü yazarların ortak katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Analizlerden önce, internet ortamında toplanılan veriler SPSS 25 programına aktarılmış ve sonrasında analizlere başlanmıştır. Analizin ilk adımlarından biri olan normal dağılım varsayımı kontrol edilmiştir. Bu süreçte ölçek ve alt ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değerleri kontrol edilmiştir. George ve Mallery (2010) çalışması referans alınarak, bu değerlerin -2 +2 referans aralığında olması normal dağılımı sağlamaktadır.

Değişkenlerimizin basıklık ve çarpıklık referans aralığını sağladığı görülmüştür. Pearson Korelasyon analizi kullanılarak Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri, Beliren Yetişkinlikte Bireyselleşme Ölçeğinin birbirleriyle ilişkisine, Bağımsız Örneklem T-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılarak Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri, Beliren Yetişkinlikte Bireyselleşme Ölçeğinin demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğine, Hayes Process Macro kullanılarak aracılık etkisine bakılmıştır. Referans alınacak p değeri 0.05 ve güven aralığı değeri %95'tir.

Bulgular

Betimsel İstatistik Bulguları

Katılımcıların yaş ortalaması ($\bar{X}=23$, $SS=2$), en küçük yaş 18 en büyük 25'dir. Kardeş sayısı ortalaması ($\bar{X}=3$, $SS=2$), en az 0 en çok 11'dir. Kardeş sırası ortalaması ($\bar{X}=2$, $SS=1$), en az 1 en çok 11'dir.

Tablo 1

Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri, Beliren Yetişkinlikte Bireyselleşme Ölçeğinin Tanımlayıcı Değerleri

	n	Min	Maks	\bar{X}	Ss.
Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği	306	0.00	79.00	25.85	15.54
Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri	306	0.00	45.00	12.97	8.39
Ayrılma Anksiyetesi	306	0.00	21.00	6.08	4.81
Aile Üyelerinden Uzak Kalamama	306	0.00	15.00	4.60	3.37
Okul Fobisi	306	0.00	9.00	2.29	1.88
Beliren Yetişkinlikte Bireyleşme Ölçeği-Anne					
Bağlanmışlık-Anne	306	1.00	5.00	3.25	0.89
Destek Arayışı-Anne	306	1.00	5.00	2.72	0.90
Müdahalecilik-Anne	306	1.00	5.00	2.39	0.87
Özgüven-Anne	306	1.00	5.00	2.79	1.03
Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne	306	1.00	5.00	2.48	1.04
Beliren Yetişkinlikte Bireyleşme Ölçeği-Baba					
Bağlanmışlık-Baba	306	1.00	4.75	2.51	0.90
Destek Arayışı-Baba	306	1.20	4.60	2.97	0.85
Müdahalecilik-Baba	306	1.00	4.60	2.67	0.87
Özgüven-Baba	306	1.25	5.00	3.42	0.93
Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba	306	1.00	5.00	3.27	1.17

Katılımcıların, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ortalaması ($\bar{X}=25.85$, $SS=15.54$), Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ortalaması ($\bar{X}=12.97$, $SS=8.39$), Ayrılma Anksiyetesi ortalaması ($\bar{X}=6.08$, $SS=4.81$), Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ortalaması ($\bar{X}=4.60$, $SS=3.37$), Okul Fobisi ortalaması ($\bar{X}=2.29$, $SS=1.88$), Bağlanmışlık-Anne ortalaması ($\bar{X}=3.25$, $SS=0.89$), Destek Arayışı-Anne ortalaması ($\bar{X}=2.72$, $SS=0.90$), Müdahalecilik-Anne ortalaması ($\bar{X}=2.39$, $SS=0.87$), Özgüven-Anne ortalaması ($\bar{X}=2.79$, $SS=1.03$), Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ortalaması ($\bar{X}=2.48$, $SS=1.04$), Bağlanmışlık-Baba ortalaması ($\bar{X}=2.51$, $SS=0.90$), Destek Arayışı-Baba ortalaması ($\bar{X}=2.97$, $SS=0.85$), Müdahalecilik-Baba ortalaması ($\bar{X}=2.67$, $SS=0.87$), Özgüven-Baba ortalaması ($\bar{X}=3.42$, $SS=0.93$), Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba ortalaması ($\bar{X}=3.27$, $SS=1.17$) olduğu görülmektedir.

Pearson ve Spearman Korelasyon Kullanılarak Elde Edilen Bulgular

Yapılan *Pearson ve Spearman Korelasyon Testi* Sonucunda Yaş ile Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ($r=-.124$, $p<0.05$) arasında zayıf düzeyde ve negatif ilişki, Yaş ile Okul Fobisi ($r=-.140$, $p<0.05$) arasında zayıf düzeyde ve negatif ilişki, Yaş ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ($r=-.144$, $p<0.05$) arasında zayıf düzeyde ve negatif ilişki vardır.

Ekonomik Düzey ile Özgüven-Anne ($r=-.157$, $p<0.01$) ve Özgüven-Baba ($r=-.135$, $p<0.05$) arasında zayıf düzeyde ve negatif ilişki vardır.

Kardeş Sayısı ile Destek Arayışı-Anne ($r=-.118$, $p<0.05$), Müdahalecilik-Anne ($r=-.144$, $p<0.05$) ve Bağlanmışlık-Baba ($r=-.123$, $p<0.05$) arasında zayıf düzeyde ve negatif ilişki vardır.

Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Bağlanmışlık- Anne ($r=-.308$, $p<0.01$) arasında orta düzey ve negatif, Destek Arayışı-Anne ($r=.335$, $p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif, Özgüven-

Anne ($r=-.244, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve negatif, Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ($r=.192, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve pozitif ilişki vardır.

Okul Fobisi ile Bağlanmışlık- Anne ($r=-.225, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve negatif, ($r=.140, p<0.05$) arasında zayıf düzey ve pozitif, Özgüven-Anne ($r=-.183, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve negatif, Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ($r=.212, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve pozitif ilişki vardır.

Tablo 2

Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri, Beliren Yetişkinlikte Bireyselleşme Ölçeği-Anne Arasındaki İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği	1									
2.Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri	,669**	1								
3.Ayrılma Anksiyetesi	,574**	,900**	1							
4.Aile Üyelerinden Uzak Kalamama	,624**	,824**	,551**	1						
5.Okul Fobisi	,395**	,679**	,464**	,469**	1					
6.Bağlanmışlık-Anne	-,343**	-,381**	-,361**	-,308**	-,225**	1				
7.Destek Arayışı-Anne	,294**	,350**	,321**	,335**	,140*	0,027	1			
8.Müdahalecilik-Anne	,206**	,118*	,144*	0,048	0,072	-0,056	,244**	1		
9.Özgüven-Anne	-,220**	-,316**	-,308**	-,244**	-,183**	0,101	-,302**	,154**	1	
10.Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne	,309**	,238**	,197**	,192**	,212**	-,225**	-0,002	,319**	,152**	1

** $p<0.01$ * $p<0.05$ Kullanılan test: Pearson Korelasyon Testi

Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ($r=.669, p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Ayrılma Anksiyetesi ($r=.575, p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ($r=.624, p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Okul Fobisi ($r=.395, p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif ilişki vardır.

Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Bağlanmışlık- Anne ($r=-.343, p<0.01$) arasında orta düzey ve negatif, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Destek Arayışı-Anne ($r=.294, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve pozitif, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Müdahalecilik-Anne ($r=.206, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve pozitif, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Özgüven-Anne ($r=-.220, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve negatif, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ($r=.309, p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif ilişki vardır.

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Bağlanmışlık- Anne ($r=-.381, p<0.01$) arasında orta düzey ve negatif, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Destek Arayışı-Anne ($r=.350, p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Müdahalecilik-

Anne ($r=.118, p<0.05$) arasında zayıf düzey ve pozitif, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Özgüven-Anne ($r=-.316, p<0.01$) arasında orta düzey ve negatif, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ($r=.238, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve pozitif ilişki vardır.

Ayrılma Anksiyetesi ile Bağlanmışlık-Anne ($r=-.361, p<0.01$) arasında orta düzey ve negatif, Ayrılma Anksiyetesi ile Destek Arayışı-Anne ($r=.321, p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif, Ayrılma Anksiyetesi ile Müdahalecilik-Anne ($r=.144, p<0.05$) arasında zayıf düzey ve pozitif, Ayrılma Anksiyetesi ile Özgüven-Anne ($r=-.308, p<0.01$) arasında orta düzey ve negatif, Ayrılma Anksiyetesi ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ($r=.197, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve pozitif ilişki vardır.

Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Bağlanmışlık-Anne ($r=-.308, p<0.01$) arasında orta düzey ve negatif, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Destek Arayışı-Anne ($r=.335, p<0.01$) arasında orta düzey ve pozitif, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Özgüven-Anne ($r=-.244, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve negatif, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ($r=.192, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve pozitif ilişki vardır.

Okul Fobisi ile Bağlanmışlık-Anne ($r=-.225, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve negatif, Okul Fobisi ile Destek Arayışı-Anne ($r=.140, p<0.05$) arasında zayıf düzey ve pozitif, Okul Fobisi ile Özgüven-Anne ($r=-.183, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve negatif, Okul Fobisi ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne ($r=.212, p<0.01$) arasında zayıf düzey ve pozitif ilişki vardır.

Tablo 3

Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri, Beliren Yetişkinlikte Bireyselleşme Ölçeği-Baba Arasındaki İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği	1									
2.Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri	.669**	1								
3.Ayrılma Anksiyetesi	.574**	.900**	1							
4.Aile Üyelerinden Uzak Kalamama	.624**	.824**	.551**	1						
5.Okul Fobisi	.395**	.679**	.464**	.469**	1					
6.Bağlanmışlık-Baba	-.262**	-.315**	-.266**	-.303**	-.179**	1				
7.DestekArayışı-Baba	.162**	.222**	.185**	.217**	.126*	.225**	1			
8.Müdahalecilik-Baba	.128*	.097	.070	.125*	.028	-.008	.285**	1		
9.Özgüven-Baba	-.123*	-.231**	-.228**	-.197**	-.094	.104	-.319**	-.119*	1	
10.Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba	.307**	.196**	.161**	.188**	.122*	.039	.173**	.134*	.110	1

** $p<0.01$ * $p<0.05$ Kullanılan test: Pearson Korelasyon Testi

Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ($r=.669, p<0.01$) puanları arasında orta seviyede ve pozitif ilişki, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Ayrılma Anksiyetesi ($r=.574, p<0.01$) puanları arasında orta seviyede ve pozitif ilişki, Yetişkin

Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ($r=.624, p<0.01$) puanları arasında orta seviyede ve pozitif ilişki, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Okul Fobisi ($r=.395, p<0.01$) puanları arasında orta seviyede ve pozitif ilişki, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Bağlanmışlık-Baba ($r=-.262, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Destek Arayışı-Baba ($r=.162, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Müdahalecilik-Baba ($r=.128, p<0.05$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Özgüven-Baba ($r=-.123, p<0.05$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba ($r=.307, p<0.01$) puanları arasında orta seviyede ve pozitif ilişki vardır.

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Bağlanmışlık-Baba ($r=-.315, p<0.01$) puanları arasında orta seviyede ve negatif ilişki, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Destek Arayışı-Baba ($r=.222, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Özgüven-Baba ($r=-.231, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba ($r=.196, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki vardır.

Ayrılma Anksiyetesi ile Bağlanmışlık-Baba ($r=-.266, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki, Ayrılma Anksiyetesi ile Destek Arayışı-Baba ($r=.185, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki, Ayrılma Anksiyetesi ile Özgüven-Baba ($r=-.228, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki, Ayrılma Anksiyetesi ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba ($r=.161, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki vardır.

Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Bağlanmışlık-Baba ($r=-.303, p<0.01$) puanları arasında orta seviyede ve negatif ilişki, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Destek Arayışı-Baba ($r=.217, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Müdahalecilik-Baba ($r=.125, p<0.05$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Özgüven-Baba ($r=-.197, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba ($r=.188, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki vardır.

Okul Fobisi ile Bağlanmışlık-Baba ($r=-.179, p<0.01$) puanları arasında zayıf seviyede ve negatif ilişki, Okul Fobisi ile Destek Arayışı-Baba ($r=.126, p<0.05$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki, Okul Fobisi ile Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba ($r=.122, p<0.05$) puanları arasında zayıf seviyede ve pozitif ilişki vardır.

Bağımsız Örneklem T-Testi Kullanılarak Elde Edilen Bulgular

Yapılan Bağımsız Örneklem T-Testi sonucu elde edilen Bulguları incelediğimizde, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama, Okul Fobisi, Bağlanmışlık-Anne, Destek Arayışı-Anne, Müdahalecilik-Anne, Özgüven-Anne, Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne, Bağlanmışlık-Baba, Destek Arayışı-Baba, Özgüven-Baba, Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba alt ölçeğinden elde edilen puanları cinsiyete göre kıyasladığımızda ortalamalar arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$). Ayrılma Anksiyetesi ($t(304)=4.23, p<0.05$) elde edilen puanları cinsiyete göre kıyasladığımızda kadınların, erkeklere göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir. Müdahalecilik-Baba ($t(304)=-2.06, p<0.05$) elde edilen puanları cinsiyete göre kıyasladığımızda erkeklerin, kadınlara göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir.

Yapılan Bağımsız Örneklem T-Testi sonucu elde edilen Bulguları incelediğimizde, Yetişkin Ayrılık Anksiyetesi Ölçeği, Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri, Aile Üyelerinden Uzak Kalamama, Okul Fobisi, Destek Arayışı-Anne, Müdahalecilik-Anne, Özgüven-Anne, Ebeveyni

Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne, Bağlanmışlık-Baba, Destek Arayışı-Baba, Müdahalecilik-Baba, Özgüven-Baba, Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba alt ölçeğinden elde edilen puanları çalışma durumuna göre kıyasladığımızda ortalamalar arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$). Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği'nden ($t(304)=-2.01$, $p<0.05$) elde edilen puanları katılımcıların çalışma durumlarına göre (çalışıyor/çalışmıyor) kıyasladığımızda ortalamalar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Sonuçları değerlendirdiğimizde, çalışmayanların, çalışanlara göre daha ayrılma anksiyetesi ölçeğinden daha yüksek puan aldığı görülmektedir. Bağlanmışlık-Anne ($t(304)=2.20$, $p<0.05$) elde edilen puanları çalışma durumuna göre kıyasladığımızda ortalamalar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Sonuçları değerlendirdiğimizde, çalışanların, çalışmayanlara göre daha yüksek puan aldığı görülmektedir.

Basit Doğrusal Regresyon Analizi Enter Yöntemi Kullanılarak Elde Edilen Bulgular

Basit Doğrusal Regresyon Analizi; Enter Yöntemi kullanılarak yapılan analizde Ayrılma anksiyetesi belirti envanterinin yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğini yordadığı ($R=67$, $R^2=.45$, $p<0.05$) ve yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğindeki değişimin %45'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Çocukluk çağı ayrılma anksiyetesinin yetişkin ayrılma anksiyetesine pozitif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=.67$, $p<0.05$).

Ayrılma anksiyetesi ölçeğinin, beliren yetişkinlikte bireyleşme alt boyutlarından bağlanmışlık-anne için, Basit Doğrusal Regresyon Analizi; Enter Yöntemi kullanılarak yapılan analizde Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin bağlanmışlık-anne alt ölçeğini yordadığı ($R=34$, $R^2=.12$, $p<0.05$) ve değişimin %12'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin bağlanmışlığa-anne negatif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=-.34$, $p<0.05$). Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin destek arayışı-anne alt ölçeğini yordadığı ($R=29$, $R^2=.09$, $p<0.05$) ve değişimin %9'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin destek arayışına-anne pozitif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=.29$, $p<0.05$). Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin müdahalecilik-anne alt ölçeğini yordadığı ($R=21$, $R^2=.04$, $p<0.05$) ve değişimin %4'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin müdahaleciliğe-anne pozitif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=.21$, $p<0.05$). Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin özgüven-anne alt ölçeğini yordadığı ($R=22$, $R^2=.05$, $p<0.05$) ve değişimin %4'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin özgüvene-anne negatif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=-.22$, $p<0.05$). Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu-anne alt ölçeğini yordadığı ($R=31$, $R^2=.10$, $p<0.05$) değişimin %10'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusuna-anne negatif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=.31$, $p<0.05$).

Ayrılma anksiyetesi ölçeğinin, beliren yetişkinlikte bireyleşme ölçeği alt boyutlarından bağlanmışlık-baba için, Basit Doğrusal Regresyon Analizi; Enter Yöntemi kullanılarak yapılan analizde Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin bağlanmışlık-baba alt ölçeğini yordadığı ($R=26$, $R^2=.07$, $p<0.05$) ve değişimin %7'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin bağlanmışlığa-baba negatif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=-.26$, $p<0.05$). Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin destek arayışı-baba alt ölçeğini yordadığı ($R=16$, $R^2=.03$, $p<0.05$) ve %3'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin destek arayışına-baba pozitif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=.16$, $p<0.05$). Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin müdahalecilik-baba alt ölçeğini yordadığı ($R=13$, $R^2=.02$, $p<0.05$) ve değişimin %2'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin müdahaleciliğe-baba pozitif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=.13$, $p<0.05$). Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin özgüven-baba alt ölçeğini yordadığı ($R=12$, $R^2=.02$, $p<0.05$) ve değişimin %2'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin özgüven-baba negatif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=-$

.12, $p<0.05$). Yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeğinin ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu-baba alt ölçeğini yordadığı ($R=.31$, $R^2=.09$, $p<0.05$) ve değişimin %9'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesinin ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusuna-baba negatif bir etkisinin var olduğu görülmektedir ($\beta=.31$, $p<0.05$).

Tablo 4

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanterinin Müdahalecilik-Anne'yi Yormasında Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeğinin Aracı Rolü

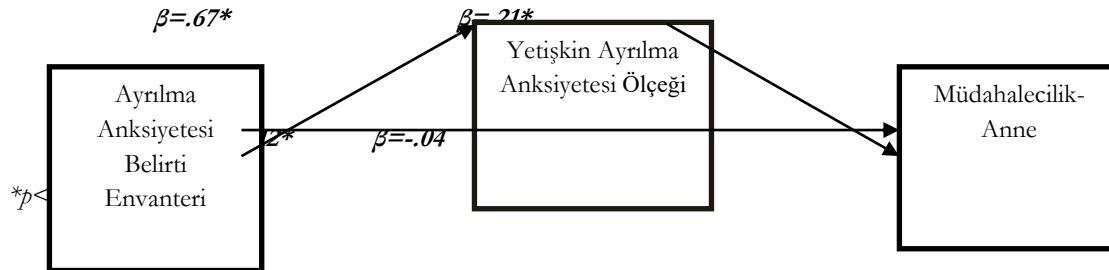
Model	R	R ²	B	SH	β	t	P	Alt Sınır	Üst Sınır
(Sabit)	.18	.01	2.23	0.09		24.5	0.000*	2.05	2.41
1									
Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri			0.01	0.01	0.12	2.07	0.039*	0.00	0.02
(Sabit)	.21	.04	2.10	0.10		21.2	0.000*	1.91	2.30
Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri			0.00	0.01	-0.04	-	0.634	-0.02	0.01
2									
Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği			0.01	0.00	0.23	3.05	0.003*	0.00	0.02
Direkt Olmayan Toplam Etki (Aracı)			0.16	0.01				0.01	0.03

* $p<0.050$ Kullanılan test: Hiyerarşik Regresyon Analizi

Tabloyu incelediğimizde ayrılma anksiyetesi belirti envanteri bağımlı değişkenimiz olan müdahalecilik-anne alt ölçeğindeki değişimin %1'ini açıklamaktadır. İkinci modelde aracı değişken yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeği katılmış ve müdahalecilik-anne alt ölçeği puanındaki değişimin %3'ünü açıkladığı görülmüştür. Ayrılma anksiyetesi belirti envanteri ve yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeği, müdahalecilik-anne alt ölçeğindeki değişimin %4'ünü açıklamaktadır. Aracı değişkenin modele eklenmesiyle ayrılma anksiyetesi belirti envanterinin beta değeri .12'den -.04'e düşmüştür. Beta değerindeki düşüş ve dolaylı toplam etkinin alt ve üst sınır değerleri sıfır içerdiği gözlemlenmiş ve aracı rolününün tam olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanterinin Müdahalecilik-Anne'yi Yormasında Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeğinin Aracı Rolüne İlişkin Beta Katsayıları

Tablo 5

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanterinin Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne'yi Yormasında Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeğinin Aracı Rolü

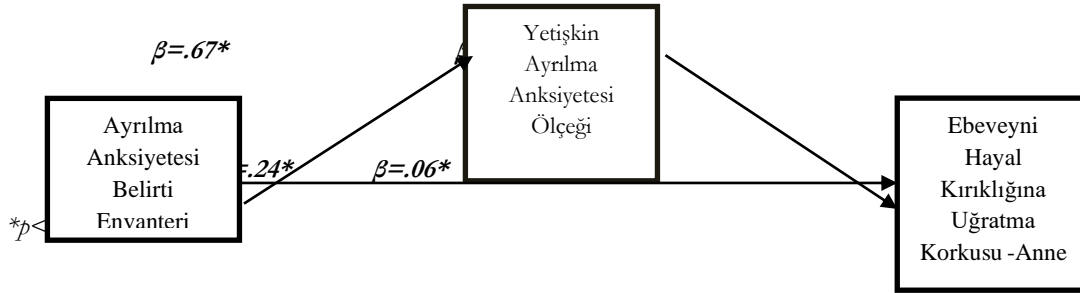
Model	R	R ²	B	SH	β	t	P	Alt Sınır	Üst Sınır
(Sabit)	.24	.05	2.10	0.11		19.70	0.000*	1.89	2.31
1 Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri			0.03	0.01	0.24	4.27	0.000*	0.02	0.04
(Sabit)	.31	.10	1.92	0.12		16.73	0.000*	1.70	2.15
Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri			0.01	0.01	0.06	0.77	0.444	-0.01	0.02
2 Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği			0.02	0.00	0.27	3.70	0.000*	0.01	0.03
Direkt Olmayan Toplam Etki (Aracı)			0.02	0.01				0.01	0.04

* $p < 0.050$ Kullanılan test: Hiyerarşik Regresyon Analizi

Tabloyu incelediğimizde ayrılma anksiyetesi belirti envanteri bağımlı değişkenimiz olan ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu-anne alt ölçeğindeki değişimin %5'ini açıklamaktadır. İkinci modelde aracı değişken yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeği katılmış ve ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu-anne alt ölçeği puanındaki değişimin %5'ini açıkladığı görülmüştür. Ayrılma anksiyetesi belirti envanteri ve yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeği, ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu-anne alt ölçeğindeki değişimin %10'unu açıkladıkları tespit edilmiştir. Aracı değişkenin modele eklenmesiyle ayrılma anksiyetesi belirti envanterinin beta değeri .24'den .06'ya düşmüştür. Beta değerindeki düşüş ve dolaylı toplam etkinin alt ve üst sınır değerleri sıfırı içerdiği gözlemlenmiş ve aracı rolününün tam olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanterinin Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne'yi Yormasında Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeğinin Aracı Rolüne İlişkin Beta Katsayıları

Tablo 6

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanterinin Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba'yı Yormasında Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeğinin Aracı Rolü

Model	R	R ²	B	SH	β	T	P	Alt Sınır	Üst Sınır
(Sabit)	.20	.04	2.91	0.12		24.09	0.000*	2.67	3.15
1 Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri			0.03	0.01	0.20	3.48	0.001*	0.01	0.04
(Sabit)	.31	.09	2.68	0.13		20.71	0.000*	2.42	2.93
Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri			0.00	0.01	-	-0.24	0.811	-0.02	0.02

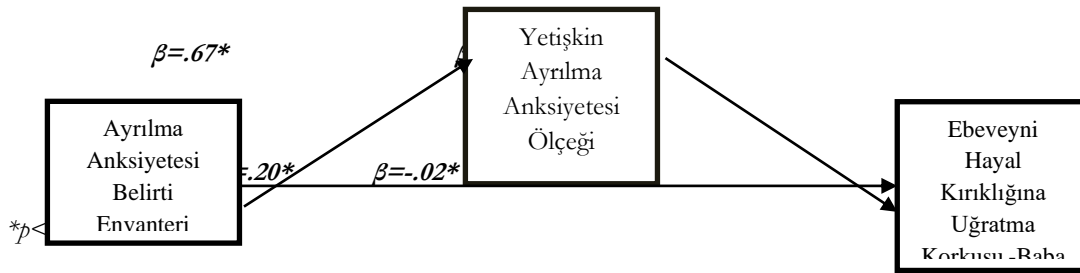
2	Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği	0.02	0.01	0.32	4.33	0.000*	0.01	0.03
	Direkt Olmayan Toplam Etki (Aracı)	0.03	0.01				0.02	0.04

* $p < 0.050$ Kullanılan test: Hiyerarşik Regresyon Analizi

Tabloyu incelediğimizde ayrılma anksiyetesi belirti envanteri bağımlı değişkenimiz olan ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu-baba alt ölçeğindeki değişimin %4'ünü açıklamaktadır. İkinci modelde aracı değişken yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeği katılmış ve ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu-baba alt ölçeği puanındaki değişimin %5'ini açıkladığı görülmüştür. Ayrılma anksiyetesi belirti envanteri ve yetişkin ayrılma anksiyetesi ölçeği, ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu-baba alt ölçeğindeki değişimin %9'unu açıkladıkları tespit edilmiştir. Aracı değişkenin modele eklenmesiyle ayrılma anksiyetesi belirti envanterinin beta değeri .20'den -.02'ye düşmüştür. Beta değerindeki düşüş ve dolaylı toplam etkinin alt ve üst sınır değerleri sıfır içerdiği gözlemlenmiş ve aracı rolününün tam olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 3

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanterinin Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeğinin Yormasında Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu -Baba'nin Aracı Rolüne İlişkin Beta Katsayıları

Tablo 7

Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanterinin Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeğinin Yormasında Beliren Yetişkinlikte Bireyselleşme Ölçeğinin Aracı Rolününün Özet Tablosu

Yordayıcı Değişken	Aracı Değişken	Yordanan Değişken
(Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri)	(Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği)	(Beliren Yetişkinlikte Bireyselleşme Ölçeği)
Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri	Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği (Tam)	Müdahalecilik-Anne
Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri	Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği (Tam)	Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Anne
Ayrılma Anksiyetesi Belirti Envanteri	Yetişkin Ayrılma Anksiyetesi Ölçeği (Tam)	Ebeveyni Hayal Kırıklığına Uğratma Korkusu-Baba

Tartışma

Bu çalışmada Arnett (2015)'in belirttiği yaş aralığı olan 18-25 yaş arası dönem beliren yetişkinlik olarak kabul edilmiştir. Beliren yetişkinlik, ergenlik ile yetişkinlik arasındaki süreç olarak bir yandan her ikisiyle de benzer nitelikler taşıırken öte yandan ikisinden de farklıdır. Beliren yetişkinler, çocuk gibi bağımlı olmadıkları gibi yetişkinliği gerektirdiği sorumlulukları da tam olarak üstlenememektedirler (Arnett, 2000). Bu gelişimsel dönem; kendine odaklanma, kendini arada kalmış hissetme, kimlik keşfi, olasılıklar ve değişkenlikler dönemidir (Parmaksız, 2008). Bu

dönemde bireyselleşme adına birtakım adımlar atılmaktadır. Bu dönemde kişi tek başına karar verme zorunluluğu yaşayarak, hayata karşı yeterlilik kazanmak ve kendi ayakları üzerinde durmayı öğrenilmeye başlamaktadır (Özcan, 2017). Duygusal bağ kurulan figürden ayrılmak istememe sonucu yaşanan yoğun endişe ve korku durumuna ayrılık anksiyetesi olarak ifade edilir (Ahmet & Ünüvar, 2020). Beliren yetişkinlik sürecinde bireyselleşebilmek adına kişinin duygusal bağ kurduğu ebeveyninden ayrışabilmesinin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bilgilerden hareketle çalışmanın temel hipotezi çocukluk dönemi ayrılık anksiyetesini, yetişkinlik döneminde de ayrılık anksiyetesi yaşanması takip ettiğinde beliren yetişkinlikte ayrışma bireyleşme güçlüğü yaşanacağıdır. Literatürdeki bulgular çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir. Örneğin; ego zayıflıkları nedeniyle zorlantılı biçimde ötekiyle birlikte olma ihtiyacı hissetmekte ve dolayısıyla yoğun ayrılık anksiyetesi yaşamakta olan bir hasta grubu olan borderline hastaların öykülerine bakıldığında ayrılma bireyleşme sürecinde önemli sorunlar yaşadıkları ve ötekenden bağımsız özerk bir var oluş sergilemekte güçlük çektikleri görülmektedir (Faraji, 2020).

Bu çalışmada çocukluk dönemi ayrılık anksiyetesi ile bireyleşme arasında yetişkinlik dönemi ayrılık anksiyetesinin aracı rol üstlendiği belirlenmiştir. Goldner vd. (2021) benzer şekilde otonomi düzeyi düşük bireylerin ayrılma bireyleşme sürecinde daha fazla güçlük çektiklerini belirtmektedir. Ayrılık anksiyetesi olan çocukların ebeveynleri de benzer süreçleri paylaşmakta, bağımlı örüntülere ve ayrılık anksiyetesine sahip olmaktadır (Kaplan & Sadock, 2004; Roue vd., 2021). Ebeveynlerin ayrılık anksiyetesi ise çocuğun bireyleşmesindeki sorunlarla ilişkilidir (Kins vd., 2011). Psikolojik iyi oluşun göstergeleri arasında başta gelen dayanıklılık ve benlik saygısının, gelişmekte olan yetişkinlerin gelişimsel zorlukların üstesinden daha az duygusal ve davranışsal sorunla gelmelerini sağlamaktadır (Sanders vd., 2015; Yang, vd., 2020). Yaşam boyu ayrılık anksiyetesi bozukluğunun önemli yordayıcıları arasında geriye dönük olarak bildirilen çocukluk çağı olumsuzlukları ve yaşam boyu travmatik olaylar yer almaktadır (Baldwin vd., 2016; Cho vd., 2021). Daha önceki çalışmalar, psikolojik dayanıklılığın stres ve ruh sağlığı durumu arasında bir ara noktayı temsil ettiğini (Hao vd., 2015; Howell vd., 2017) ve anksiyetenin olumsuz etkilerini azaltabileceğini göstermiştir (Poole vd., 2017; Sheerin vd., 2018). Çocukluk çağı travmaları psikolojik dayanıklılığı olumsuz yönde etkileyerek (Lee vd., 2018; Chang vd., 2021) bağımlı tutumları arttırdığından (Balwin, 2016) bireyleşmeyi olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir. Yüksek psikolojik dayanıklılığın beliren yetişkinlik döneminde daha düşük ayrılık anksiyetesi seviyeleriyle ilişkili olacağı ve yüksek dayanıklılığa sahip kişilerin beliren yetişkinlik döneminde ebeveynlerinden ayrışmayı daha yüksek düzeyde gerçekleştirebilecekleri düşünülmektedir.

Ayrılık anksiyetesi bozukluğu tanısı alan çocukların belirtileri incelendiğinde okula gitmek istememe (%92,3) en sık görülen belirti iken, evden her ayrıldığında aşırı kaygılanma (%89,7) ve ayrılma anlarında bedensel yakınmalar eşlik etmesi (%87,2) diğer sık görülen belirtilerdir (Bahalı vd., 2009). Irmak'ın (2016) ayrılma anksiyetesi bozukluğu hakkındaki çalışmasında, bozukluğun en sık rastlanan görünümünün okula gitmemek/istememek olduğu belirlenmiştir. Ayrılma anksiyetesi yaşayan çocuk bağlandığı başlıca kişileri yitireceğine ya da onların başına bir iş geleceğine ilişkin düşüncelerle yüklü olduğundan, onlardan ayrılık okula ya da başka bir yere gitmek istememektedir (Ereymiş vd., 2009). Bu çalışmada da literatürdeki bulgularla benzer biçimde, ayrılma anksiyetesi belirtilerinin artması sonucu aile üyelerinden uzak kalamamanın ortaya çıktığı ve okul fobisi düzeyinin arttığı ve çocukluk dönemi ayrılık anksiyetesine bağlı olarak da yetişkin ayrılma anksiyetesi düzeyinde artış yaşandığı belirlenmiştir.

Bu çalışmada ayrılık anksiyetesi düzeyindeki artışın bireyleşmeye dair alt boyutlardan anne eksenli olanları (destek arayışı, özgüven, müdahalecilik, bağlanmışlık) daha yüksek düzeyde yordadığı belirlenmiştir. Ayrılıma anksiyetesinin artması babadansa; annenin desteğine ihtiyaç duymadaki ve annedeki müdahaleci tutumlarındaki artış ile güvenli bağlanmadaki azalmayı ve desteğe ihtiyaç duymaksızın kendi özerkliğini sağlamadaki düşüşü yordamaktadır. Çocuklarında ayrılık anksiyetesi bozukluğu olan anneler çocuklarının özerkliğine karşı ikircikli duygular

taşımakta, bir yandan onların güçlenmesini isterken öte yandan güçlenmelerine izin vermekte zorlanmaktadır (Roue, vd., 2021). Bireyin yaşamdaki ilk ilişkisi ve dolayısıyla da ilk ayrılığı anne ile olmaktadır. Dolayısıyla anne ayrılık anksiyetesinin anneye yönelik ruhsal ihtiyaç ve tutumları daha derin biçimde etkilemesi olağan görülmektedir. Beliren yetişkinlik döneminde de, annelerin kişilerin yaşamına etkisi devam etmekte, bireylerin anneleri ile etkileşimlerinin çocukluk dönemindeki kadar yakın olmaması beklense de, bu etkileşim babalarla olan etkileşime kıyasla daha derin olmaktadır (Sevinç & Kılınç 2018). Babanın daha çok evin maddi ihtiyaçlarını karşılama görevini, anneninse daha çok çocukların bakımıyla ilgilenme görevini üstlendiği toplumsal normlarımızın da bu sonuçlarda etkili olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada doğrultusunda aile üyelerinden uzak kalamama düzeyi arttıkça ebeveynden destek arama düzeyi ve ebeveynlerini hayal kırıklığına uğratma korkusu düzeyinin arttığı görülmüştür. Yine benzer şekilde okul fobisi düzeyi arttıkça ebeveynden destek arayışı düzeyi ve ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu düzeyinin arttığı görülmektedir. Okul fobisi temelde çocuğun okula giderek aile üyelerinden uzaklaşmak yerine, evde bakım verenlerle (genellikle anne) ile kalmayı istemesi şeklinde görülen bir sorundur. Çocuğun ayrılığa karşı gösterdiği hassasiyetin bir görünümü olan okul fobisi, bakım verenle çocuk arasında bağımlı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Bağımlı kişilik özelliği gösteren bireylerin, bağımlı olunan ötekinin uzaklaşmasını engellemek adına boyun eğici ve diğerkam tutumları olabilmektedir (Öztürk & Uluşahin, 2014). Okul fobisi ayrılık anksiyetesiyle yüksek düzeyde ilişkilidir (Bitsika vd., 2021; Li vd., 2021). Bu doğrultuda okul fobisi olan çocuk için bağımlı olunan ebeveyni hayal kırıklığına uğratmak onun ruhsal ve/veya fiziksel mesafe koyarak misilleme yapması sonucunu doğurabileceğinden korku duyulan bir durum haline gelmektedir. Okul fobisi olan çocuk okul olan günler psikosomatik yakınmalarda bulunmakta, evden ayrılarak okula gitmeyi reddetmekte, buna zorlandığında önemli düzeyde kaygı yaşamaktadır (Özcan & Aysev, 2010). Anne çocuk arasındaki bağın kalitesi ilk kez okula başlama ile test edilir. Anne çocuğun hayatında gereksinim karşılama merkezi olarak işlev görür ve pek tabii ki bu gereksinimler yalnızca yiyecek ve barınmadan ibaret değildir. Anne çocuğun hayatındaki en önemli işlevlerinden biri kaygıyı azaltma yetisiyle kaygı giderme ihtiyacına yanıt vermesi ve bu işlevi içselleştirebilmesi adına çocuk için uygun bir referans noktası oluşturmasıdır. Anne çocuğun bağımsızlık girişimlerini desteklemeyip, kendini sakinleştirme ve kaygıyı azaltma yetisi kazandırmadığında çocuk ihtiyaç giderme merkezini olağandan daha sık ziyaret ederek destek arayışına girmek ve hatta oradan hiç çıkamamak durumuna gelebilmektedir (Soysal & Bodur, 2004). Okul fobisi yaşayan çocukların sadece okula gelme döneminde değil başka ortamlarda da anneden ayrılma güçlüğü yaşadığı, annelerin de çocuklarının bağımsızlığını desteklemek konusunda yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır (Sevimli, 2010). Çocukta ayrılık anksiyetesi gelişiminin, ebeveynlerin psikiyatrik bozukluğa sahip olması ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Ayano vd., 2021). Bu durum ebeveynlerin çocuğun bağımsızlık ve destek ihtiyaçlarını aynı anda yeterli düzeyde karşılayamamasını açıklamaktadır. Yetişkinlikte yaşanan ayrılık anksiyetesinde ebeveyn ile olan ilişkilerinin yine benzer bir rol oynadığı görülmektedir. Yetişkinlikte ayrılık anksiyetesi olan bireylerin ebeveynlerinin de ayrılık anksiyetesi taşıdığı ve bu yetişkinlerin bağımlılık odaklı psikolojik kontrol mekanizmaları nedeniyle ebeveynlerine yönelmeye daha fazla ihtiyaç duydukları görülmektedir (Kins vd., 2011).

Araştırma sonuçları kadınların ayrılma anksiyetesi düzeyi puanlarının erkeklerin ayrılma anksiyete puanlarına oranla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda kadın katılımcıların ebeveynlerinin müdahale edicilik düzeylerinin belirlenmiştir. Literatürde yer alan diğer çalışmalarda da çalışmamızla benzer biçimde, kadınların ayrılma anksiyetesinin erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir (Bögels vd., 2013; Silove vd., 2015; Selbes vd., 2018; Kurtlar, 2020; Elbay vd., 2021, Finsaas & Klein, 2021). Anksiyete bozukluğu hastalarının ebeveynlerine bağlanma tarzlarının gözden geçirildiği bir çalışma, aşırı koruyuculuk ve düşük ilgi ile sıcaklığın anahtar unsurlar olduğu sonucunu çıkarmıştır (Bal vd., 2013). Çocuğun ayrılık

anksiyetesinin, annenin sergilediği izin verici, otoriter ve koruyucu tutum ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır (Nazlıoğlu, 2019). Geleneksel dişi cinsiyet rolü girişkenliği ve kendine yeten davranış tarzını desteklememekte, strese çaresizlik ve bağımlı bir tarzda tepki verilmesine yol açmaktadır (Wolfe vd., 1984). Feminist neopsikoanalitik teori, bağlanma teorisinin cinsiyete özgün bir uyarlamasını mümkün kılmıştır. Kurama göre çocukların yaşamındaki ilk bağlanma nesnesi çoğunlukla bir kadındır (anne) ve özerklik gelişiminde cinsiyet farklılığı için bir zemin oluşturmaktadır. Bu açıdan ele alınacak olursa, anne ve kız çocuk ikilisi simbiyozu, anne ve erkek çocuk ikilisine nazaran daha uzun süreli, kalıcı ve yoğun olmaktadır. Sonuç olarak kızlar bireyleşme ve ayrılmayla ilgili daha çok sorun yaşamaktadırlar (Bekker, 1993). Doğal süreçlerin anne-kız çocuk ilişkisi daha kaynaşık kılmasına aşırı koruyucu ebeveyn tutumları da eklendiğinde, bireyin sağlıklı özgüven gelişiminin sekteye uğrayacağı bu durumun da artmış ayrılma anksiyetesine yol açacağı düşünülmektedir. Avusturalya’da ergenlerle birlikte yapılan bir araştırmada da anksiyete ve özgüven arasındaki ilişkide cinsiyete bağlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Buna göre, kızların sürekli olarak düşük özgüven gösterdiği ve erkeklerin daha düşük anksiyete düzeylerine sahip olduğu belirlenmiştir (Byrne, 2000). Türkiye’de yapılan güncel bir çalışmada bu çalışma ile benzer biçimde kadınların daha yüksek ayrılık anksiyetesi düzeylerine sahip olduğu görülmüştür (Yıldırım, 2019).

Çocukluktan yetişkinliğe doğru geçişle birlikte yavaş yavaş aileden ayrılmak adına toplumda saygınlık kazanmaya ve statü sahibi olmaya gereksinim duyulmaktadır (Öztürk, 2007). Çalışma yaşamına katılmak bireylerin gelirene katkıda bulunur. Bireylerin sosyo-ekonomik düzeyleri arttıkça durumluk kaygıları azalmakta benlik saygıları ise artmaktadır (Merey, 2010). Özerklik gelişimi tamamlanan, güvenli bağlanan kişilerin yeni ortamlara uyum sağlaması kolaylaşmakta böylelikle çalışma yaşamına uyumları artmaktayken; çalışma yaşamına katılım bireylerin özerklik duygularını daha arttıran bir etki göstermektedir (Selbes vd., 2018). Benzer şekilde beliren yetişkinlik döneminde bireyin aileden ayrışıp bir işe başlaması yoluyla ekonomik düzeylerinin artacağı buna bağlı olarak yaşam koşullarının ve en azından ekonomik bağımlılık durumlarının değişeceği ve böylelikle bireylerin seçimlerinde ebeveynlerinden birine bağlı kalma zorunluluğunun azalacağı düşünülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre çalışan kişilerin çalışmayanlara oranla ayrılık anksiyetelerinin daha düşük ve güvenli bağlanmalarının çalışmayanlara oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yine bu çalışmanın sonuçlarına göre; ekonomik düzey arttıkça ebeveyninden bağımsız karar verememe düzeyi azalmakta, bireyler ebeveynlerinden bağımsız bir şekilde karar verip tercihte bulunabilmektedir. Yapılan başka çalışmalarda da yetişkinlik döneminde ayrılık anksiyetesine sahip olmanın bireyleri çalışma yaşamından uzaklaştırarak işlevselliklerini olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Tükel 2000; Ural vd., 2015; Baldwin vd., 2016).

Güvenilmez ve reddedici bakım veren karşısındaki sevilmez ve değersiz hisseden birey bakım verene yapışma ve sürekli biçimde onun yanındaki varlığından emin olma arayışına sürüklenerek ayrılık anksiyetesi yaşar. Güvensiz bağlanan bireylerin daha fazla kaygı bozukluğu geliştirdikleri bilinmekteyken (Picardi vd., 2013), güvenli bağlanma düzeyi azaldıkça ayrılık anksiyetesi düzeyi artmaktadır (Unlubilgin vd., 2021). Çalışmamızda ayrılık anksiyetesindeki azalma güvenli bağlanma ile ilişkili bulunmuştur. Çocuk, bakım vereninden ihtiyacı duyduğu zamanda ve ihtiyaç duyduğu miktarda destek ve bakım aldığı takdirde, bakım vereninin destekleyici, doyurucu, güvenilir ve ulaşılabilir olduğu bilgisini içselleştirmektedir. Bu bağlamda bakım verenine yapışma ve her daim onun orada olduğundan emin olma ihtiyacı duymadan özgürce etrafı ve yaşamı keşfedebilir (Mahler vd., 1975). Bakım veren tam tersi biçimde çocuğun ihtiyaçlarına duyarsızca yaklaştığında, yetersiz doyum ve bakım sağladığında çocuk bakım verenini reddedici ve güvenilmez olarak görürken kendisine dair sevilmezlik ve değersizlik inançları edinebilmektedir (Bowlby, 1973).

Bu çalışmanın sonuçlarına göre yaş ilerledikçe okul fobisi, ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusu ve yetişkin ayrılık anksiyetesi düzeyi düşmektedir. Yaşın ilerlemesiyle birlikte bireyin yaşamındaki sorumluluklar artmaktadır. Çalışmak, evlenmek, çocuk sahibi olmak gibi yaşamsal değişimler bireyi, bakım verenle kurduğu bağımlı ilişkiden değişen düzeylerde ayırabilmektedir. Bu doğrultuda yaş ilerledikçe bağımsızlaşan ve yaşamına yeni bağlar katan bireyin ebeveyni hayal kırıklığına uğratma korkusunun azalacağı düşünülmektedir. Birey çocukluk dönemindeyken, temel bakım vereninden ayrılma karşısında büyük tepkiler verirken büyüdükçe bu tepkiler azalmaktadır (Karlıdağ vd., 2002). Ayrılık anksiyetesinin çocukların %3-4'ünde görülmesine karşın ergenlik çağında bu oranın %1'lere gerilemesi ve geç ergenlikte ortaya çıkmasının nadir olduğunun bilinmesi (Köroğlu, 2013) ayrılık anksiyetesinin artan yaş ile azaldığı bulgumuzla paraleldir. Bu durumun bireyin artan yaşla birlikte kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik becerilerinin artması sonucu, bakım verici ötekine yönelik bağımlılığının azalmasından ileri geldiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre; kardeş sayısı arttıkça ebeveyn destek arayışı, müdahaleci ebeveyn tutumları ve güvenli bağlanma azalmaktadır. Artan kardeş sayısı ile birlikte, ihtiyaçları karşılamakla sorumlu sevgi nesnesinin diğer kardeşlerle paylaşılacak olmasının bir yandan müdahaleci ebeveyn tutumlarını azaltarak bireyleşmeyi olumlu etkileyebileceği ancak öte yandan güvenli bağlanma için önemli yere sahip olan destekleyici ebeveyn tutumlarını da azaltarak bireyleşmeyi olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir. Kardeş sayısı ve anne-çocuk bağlanmasına ilişkin bir çalışmada tek çocuk olan bireylerin anneleri ile güvenli bağlanma düzeylerinin kardeşleri olanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Çelik, 2017). Başka bir çalışmada yine güvensiz bağlanma örüntülerinin söz konusu olduğu borderline kişilik bozukluğunun, kardeş sayısındaki artış ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Faraji, 2020) Bireylerin kardeş sayıları arttıkça sosyal destek düzeylerinin düşmektedir (Şen, 2017). Bu durumun da bakım verenle çocuk arasında kurulması istenen güvenli bağlanma ilişkisini olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Komisyonu'nun 01.12.2021 tarihli ve 2021/12 sayılı etik kurul kararıyla (Evrak Tarihi: 08.12.2021 Evrak Sayısı: E-88083623-020-32727), etik açıdan uygunluğunun belirlenmesinin ardından yürütülen, bu çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda; beliren yetişkinlikte bireyleşme düzeyi ile ayrılma anksiyetesi arasında anlamlı bir ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Yetişkin ayrılma anksiyetesi çocukluk ayrılık anksiyetesi ile ilişkili bulunmuştur. Özellikle bakım veren kişiden ayrışamama sonucu, ebeveyni hayal kırıklığına uğratma düşüncesinin oluşacağı ve buna bağlı olarak kaygı problemlerinin yaşanacağı saptanmıştır. Bakım verenle kurulacak olan bağın kalitesine ve ebeveyn tutumlarına bağlı olarak yetişkin ayrılma anksiyetesi problemine yol açtığı, ayrılık anksiyetesinin de ebeveyninden ayrılma ve özerk bir birey haline gelme sürecinde bir engel teşkil ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda eğitimcilerin, çocuklarda ihtiyaç halinde destekleyici tutum sürdürülürken bağımsızlık teşvik edilmesinin önemine yönelik ebeveyn seminerleri düzenlemesi, psikoterapistlerin ise ailelere çocuğa özerklik kazandırma konusunda psikoeğitim vermesi önerilmektedir. Bununla birlikte okul reddi ve ayrılık anksiyetesi arasındaki yakın ilişkinin görülmesi bağlamında, kronik hastalığı olup okul reddine potansiyel yatkınlık gösteren çocuklara dikkat edilmesi, önleyici psikolojik destek sistemlerinin oluşturulması önerilmektedir.

Araştırmanın örneklemini İstanbul'da yaşayan 18-25 yaş arası 306 bireyle sınırlıdır. İleride yapılacak çalışmalarda farklı şehirlerde, yaşayan, farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyden daha geniş bir örnekleme yer verilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ahmet, B. & Ünüvar, P. (2020). Okul öncesi eğitime devam eden çocukların kaygıları ile ebeveynlerinin kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (56), 345-361.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American psychologist*, 55(5), 469-480.
- Arnett, J. J. (2015). *Emerging Adulthood: The winding road from the late teens through the twenties* (2th ed.) Oxford University Press.
- Ayano, G., Betts, K., Maravilla, J. C., & Alati, R. (2021). The risk of anxiety disorders in children of parents with severe psychiatric disorders: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 282, 472-487.
- Bahalı, K., Yolga, T. A. & Avcı, A. (2009). Okul reddi olan çocuk ve ergenlerin klinik özellikleri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10, 310-317.
- Bal, U. , Çakmak, S. & Uğuz, Ş. (2013). Anksiyete Bozukluklarında Cinsiyete Göre Semptom Farklılıkları. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 22(4), 441-459.
- Baldwin, D. S., Gordon, R., Abelli, M., & Pini, S. (2016). The separation of adult separation anxiety disorder. *CNS spectrums*, 21(4), 289-294.
- Basay, B. K., Bildik, T., Basay, O., Tamar, M., Ozbaran, B., Somer, O., & Aydın, C. (2012). Non-suicidal self-injury among Turkish high school students: Functions, emotion regulation and separation individuation. *Neuropsychiatrie de l'enfance et de l'adolescence*, 5(60), 149-150.
- Bassi, G., Mancinelli, E., Di Riso, D., Lis, A., & Salcuni, S. (2021). Separation anxiety in a community sample of Italian emerging adults and its relationship with dimensions of borderline personality. *Research Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*, 24(1) 22-30. doi:10.4081/ripppo.2021.506
- Bekker, M. H. (1993). The development of an autonomy scale based on recent insights into gender identity. *Eur J Pers*, 7, 177-194.
- Bitsika, V., Sharpley, C., & Heyne, D. (2021). Risk for school refusal among autistic boys bullied at school: Investigating associations with social phobia and separation anxiety. *International Journal of Disability, Development and Education*, 69(1), 190-203.
- Blos, P. (1967). The second individuation process of adolescence. *Psychoanalytic Study of the Child*, 22, 162-186.
- Bowen M (2004). *Family Therapy in Clinical Practice*. Lanham, Boulder.
- Bowlby J. (1960). Separation anxiety: a critical review of the literature. *J Child Psychol Psychiatry*, 1(4), 251-69.
- Bowlby, J. (1973). Attachment and loss: Volume II: Separation, anxiety and anger. In *Attachment and loss: Volume II: Separation, anxiety and anger* (pp. 1-429). The Hogarth press and the institute of psycho-analysis.
- Bögels, S. M., Knappe, S. & Clark, L. A. (2013). Adult separation anxiety disorder in DSM-5. *Clinical psychology review*, 33(5), 663-674.
- Byrne, B. (2000). Relationships between anxiety, fear, self-esteem, and coping strategies in adolescence. *Adolescence*, 35(137), 201-215.

Farajı, H. & Özen, Z. D. (2022). Yetişkin ayrılık anksiyetesinin, ayrılık anksiyetesi ile beliren yetişkinlikte bireyleşme düzeyi arasındaki aracı rolü, *Mavi Atlas*, 10(1), 47-69.

Chang, J. J., Ji, Y., Li, Y. H., Yuan, M. Y., & Su, P. Y. (2021). Childhood trauma and depression in college students: Mediating and moderating effects of psychological resilience. *Asian Journal of Psychiatry*, 65 (102824) 1-6.

Cho, B., Woods-Jaeger, B., & Borelli, J. L. (2021). Parenting stress moderates the relation between parental trauma exposure and child anxiety symptoms. *Child Psychiatry & Human Development*, 52(6), 1050-1059.

Çelik, H., Ekşi, H. & Gülsu, N. (2017),“Orta çocukluk döneminde güvenli bağlanma ile mükemmeliyetçiliğın çeşitli değışkenler bağlamında incelenmesi”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, 7(47), 53-68.

Diriöz, M., Alkin, T., Yemez, B., Onur, E. & Eminağaoğlu, P. N. (2012). Ayrılma anksiyetesi belirti envanteri ile yetişkin ayrılma anksiyetesi anketinin türkçe versiyonunun geçerlik ve güvenilirliğı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 23(2), 108-116.

Elbay, R.Y., Görmez, A., Kılıç, A. & Avcı, S. H. (2021). Separation anxiety disorder among outpatients with major depressive disorder: Prevalence and clinical correlates. *Comprehensive Psychiatry*, 105 (2021), 1-6.

Ereymiş, S., Bellibaş, E., Özbaran, B., Büküşoğlu, N. D., Altıntoprak, E., Bildik, T. & Çetin, S.K. (2009). Ayrılma anksiyetesi bozukluğı olan okul öncesi yaş grubu çocukların annelerinin mizaç özellikleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(1), 14-21.

Farajı, H. (2020). *Borderline kişilik bozukluğunda duyu düzenleme ve ilk nesne ilişkileri ile ruhsal işleyişin roschach testindeki görünümü*. (628244) [Doktora Tezi, Doğış Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Finsaas, M. C., & Klein, D. N. (2021). Adult separation anxiety: Personality characteristics of a neglected clinical syndrome. *Journal of Abnormal Psychology*, 130(6), 620-626.

George, D. & Mallery, P. (2010). *SPSS for windows a step by step: A Simple Guide and Reference*. Pearson Education, Inc.

Goldner, L., Jakobi, C. D., Schorr, S., Dakak, S., & Shawahne, N. (2021). Keep it quiet: Mother–daughter parentification and difficulties in separation–individuation shaping daughters’ authentic/true self and self-silencing: A mediation model. *Psychoanalytic Psychology*.

Hao, S., Hong, W., Xu, H., Zhou, L., Xie, Z., (2015). Relationship between resilience, stress and burnout among civil servants in Beijing, China: mediating and moderating effect analysis. *Pers. Individ. Differ.* 83, 65–71. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.03.048>.

Howell, K. H., Miller-Graff, L. E., Schaefer, L. M., Scrafford, K. E., (2017). Relational resilience as a potential mediator between adverse childhood experiences and prenatal depression. *J. Health Psychol.* 25, 545–557. <https://doi.org/10.1177/1359105317723450>.

Irmak, M. Y. (2016). Ayrılık anksiyetesi bozukluğı ile ilişkili okul reddi; Bir ergen olgu. *Çağdaş Tıp Dergisi*, 6(4), 357-360.

Karatař, S., Levpuřček, M. P. & Komidar, L. (2019). Demographic factors and individuation in relation to parents predicting attachment avoidance and anxiety in Turkish emerging adults. *Current Psychology*, 38(6), 1443-1455.

Karlıdağ, R., Ünal, S., Avcı, A. & Sipahi, B. (2002). Bir olgu sunumu: ailesel özellik gösteren ayrılma anksiyetesi bozukluğı. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağığı Dergisi* 9(1), 41-46.

Kealy, D., Rice, S. M., & Cox, D. W. (2020). Childhood adversity and depressive symptoms among young adults: Examining the roles of individuation difficulties and perceived social support. *Early Intervention in Psychiatry*, 14, 241–246. <https://doi.org/10.1111/eip.12894>.

Kins, E., Soenens, B., & Beyers, W. (2011). “Why do they have to grow up so fast?” Parental separation anxiety and emerging adults' pathology of separation-individuation. *Journal of Clinical Psychology*, 67(7), 647-664.

Koepke, S., & Denissen, J. J. (2012). Dynamics of identity development and separation–individuation in parent–child relationships during adolescence and emerging adulthood—A conceptual integration. *Developmental Review*, 32(1), 67-88.

Köroğlu, E. (2013). *Psikiyatri El Kitabı (5.Baskı)*. HYB Yayıncılık.

Kurtlar, B. (2020). *Romantik ilişkilerde bağışlamanın yetişkin bağlanma stilleri ve yetişkin ayrılma anksiyetesi ile ilişkisinin incelenmesi* (Tez No. 667021) [Doktora Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Lee, S.W., Bae, G.Y., Rim, H.D., Lee, S.J., Chang, S.M., Kim, B.S., Won, S., (2018). Mediating effect of resilience on the association between emotional neglect and depressive symptoms. *Psychiatry Investig.* 15, 62–69. <https://doi.org/10.4306/pi.2018.15.1.62>

Li, A., Guessoum, S. B., Ibrahim, N., Lefèvre, H., Moro, M. R., & Benoit, L. (2021). A systematic review of somatic symptoms in school refusal. *Psychosomatic medicine*, 83(7), 715-723.

Mahler, M. S., Pine, F. & Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation*. Basic Books.

Manicavasagar, V., Silove, D., Wagner, R. & Drobny, J. (2003). A self-report questionnaire for measuring separation anxiety in adulthood. *Comprehensive Psychiatry*, 44(2), 146-153.

McDevitt, T. L., Turco, M. C. T., Mahajan, S. & Keramidis, V. G., (1989). Effects of substrate orientation on phase separation in InGaAs and. *Paper presented at Mic-rose. Semicond. Mater. Confi. Oxford*, 10 (13), 173-180.

Merey, B. (2010). *Yetişkinlerde özgüven duygusu ile anksiyete düzeyi arasındaki ilişkinin karşılaştırılması ve kültürlerarası bir yaklaşım* (Tez No. 250399) [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Möller, E. L. & Bögels, S. M. (2016). The DSM-5 dimensional anxiety scales in a Dutch non-clinical sample: psychometric properties including the adult separation anxiety disorder scale. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 25(3), 232-239.

Nazlıoğlu, A. G. (2019). *Çocuğun ayrılık kaygısı ile annelerinin kaygı düzeyleri ve ebeveynlik tutumları arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Hacettepe Üniversitesi Kurumsal Akademik Arşiv. <http://openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/8876>

Özcan, B. (2017). *Beliren yetişkinlikte öznel iyi oluşun yordayıcıları olarak benlik kurgusu benlik saygısı ve sosyal destek*. (Tez No. 468278) [Doktora Tezi Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özcan, Ö., & Aysev, A. (2010). Okul fobisi olan çocuklarda ruhsal bozuklukların sıklığının araştırılması. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16(1), 13-17.

Öztürk, M. O. & Uluşahin, A. (2014). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Nobel Tıp Kitabevleri.

Öztürk, Z. A. (2007). *İlköğretim öğrencilerinde (4., 5., 6., 7. ve 8.sınıflar) dindarlık kaygı arasındaki ilişki* (Tez No. 220659) [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Parmaksız, H. R. (2008). *Beliren yetişkinlikte kültürel etkinliklere katılım* (Tez No. 234212) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Pasternak, A., & Schier, K. (2014). Psychological birth—the separation-individuation process among female adult children of alcoholics. *Alcoholism and Drug Addiction*, 27(4), 305-318.

Picardi, A., Miglio, R., Tarsitani, L., Battisti, F., Baldassari, M., Copertaro, A., Mocchegiani, E., Cascavilla, İ. & Biondi, M. (2013). Attachment style and immunity: A 1-year longitudinal study. *Biological psychology*, 92(2), 353-358.

Poole, J.C., Dobson, K. S. & Pusch, D., (2017). Childhood adversity and adult depression: the protective role of psychological resilience. *Child Abuse Negl.* 64, 89–100. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.12.012>.

Roué, A., Harf, A., Benoit, L., Sibeoni, J. & Moro, M.R. (2021). Multifamily therapy for adolescents with school refusal: A qualitative study of perspectives of the adolescents and their parents. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 1-15.

Sanders, J., Munford, R., Thimasarn-Anwar, T., Liebenberg, L. & Ungar, M. (2015). The role of positive youth development practices in building resilience and enhancing wellbeing for at-risk youth. *Child Abuse & Neglect*, 42, 40–53. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.02.006>.

Selbes, A., Berkol, T.D., Kunt, S., Ugurpala, C., Mehtar, M. & Gokceliman, P. (2018). Psikiyatri polikliniğine başvuran panik bozukluğu hastalarında erişkin ayrılma anksiyetesi ve bağlanma biçimleri. *Türk Psikiyatri Derg*, 29, 171-9.

Seligman, L. D., & Wuyek, L. A. (2007). Correlates of separation anxiety symptoms among first-semester college students: An exploratory study. *The Journal of psychology*, 141(2), 135-145.

Sevimli, M. (2010). *Annelerin bakış açısından okul fobisinin değerlendirilmesi* (Tez No. 270783) [Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Sevinç, G. & Şener Kılınç, T. (2018). Güvenli bağlanma düzeyi ve benlik kurguları ile üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin uyumu arasındaki ilişki. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 14(3), 306-324.

Shear, K., Jin, R., Ruscio, A. M., Walters, E. E., & Kessler, R. C. (2006). Prevalence and correlates of estimated DSM-IV child and adult separation anxiety disorder in the National Comorbidity Survey Replication. *American Journal of Psychiatry*, 163(6), 1074-1083.

Sheerin, C. M., Lind, M. J., Brown, E. A., Gardner, C. O., Kendler, K. S. & Amstadter, A. B., (2018). The impact of resilience and subsequent stressful life events on MDD and GAD. *Depress. Anxiety*, 35, 140–147. <https://doi.org/10.1002/da.22700>

Silove, D., Alonso, J., Bromet, E., Gruber, M., Sampson, N., Scott, K., ... & Kessler, R. C. (2015). Pediatric-onset and adult-onset separation anxiety disorder across countries in the World Mental Health Survey. *American Journal of Psychiatry*, 172(7), 647-656.

Silove, D., Manicavasagar, V., O'connell, D., Blaszczyński, A., Wagner, R. & Henry, J. (1993). The development of the separation anxiety symptom inventory (SASI). *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 27(3), 477-488.

Soysal, Ş. & Bodur, Ş. (2004). Bir büyüme masalı: okul korkusu. *Türk Tabipler Birliği. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 13(6), 234-236.

Strawn J. R. & Dobson E. T. (2017). Individuation for a DSM- 5 disorder: adult separation anxiety. *Depression and Anxiety*, 34(12), 1082-1084.

Şen, H. (2017). *Sokakta çalışan çocukların sosyal destek algısının depresyon ve umutsuzluk düzeyleri ile ilişkisi (Hayat Vakfı örnekleme)* (Tez no. 486105) [Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tükel, R. (2000) *Anksiyete Bozuklukları*, Çizgi Tıp Yayınevi.

Unlubilgin, E., Tetik, S., Aksoy, I., Yuksel, D., & Tekin, O. M. (2021). Relationship between adult separation anxiety and attachment styles and vaginismus. *The journal of sexual medicine*, 18(10), 1752-1758.

Faraji, H. & Özen, Z. D. (2022). Yetişkin ayrılık anksiyetesinin, ayrılık anksiyetesi ile beliren yetişkinlikte bireyleşme düzeyi arasındaki aracı rolü, *Mavi Atlas*, 10(1), 47-69.

Ural, O., Güven, G., Sezer, T. Azkeskin, K. & Yılmaz, E. (2015). Okul öncesi dönemdeki çocukların bağlanma biçimleri ile sosyal yetkinlik ve duyu düzenleme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1, 589-598.

Wolfe, B. E. (1984). Gender ideology and phobias in women. In C. S. Widom (Eds.) *Sex roles and psychopathology* (pp. 51-72). Springer,

Yang, S., Ng, P. Y. N., Chiu, R., Li, S. S., Klassen, R. M. & Su, S. (2020). Criteria for adulthood, resilience, and self-esteem among emerging adults in Hong Kong: A path analysis approach. *Children and Youth Services Review*, 119, 1-8.

Yıldırım, E. A. (2019). *Yetişkinlerde ayrılık anksiyetesi belirtileri ile depresyon belirtileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez No. 622898) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Zupančič, M., Komidar, L., & Levpušček, M. P. (2014). Individuation in Slovene emerging adults: Its associations with demographics, transitional markers, achieved criteria for adulthood, and life satisfaction. *Journal of adolescence*, 37(8), 1421-1433.

Faraji, H. & Özen, Z. D. (2022). Yetişkin ayrılık anksiyetesinin, ayrılık anksiyetesi ile beliren yetişkinlikte bireyleşme düzeyi arasındaki aracı rolü, *Mavi Atlas*, 10(1), 47-69.

Ek:
Etik Kurul Onayı Belgesi

Evrak Tarih ve Sayısı: 08.12.2021-32727

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü

Sayı :E-88083623-020-32727
Konu :Etik Onayı Hk.

08.12.2021

Sayın ZEHRA DİLARA ÖZEN

"Beliren Yetişkinlikte Bireyleşme Düzeyi ve Ayrılma Anksiyetesi İlişkisinin İncelenmesi" adlı makale çalışmanızda kullanmak üzere yapmayı talep ettiğimiz anketiniz İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Komisyonu'nun 01.12.2021 tarihli ve 2021/12 sayılı kararıyla uygun bulunmuştur.
Bilgilerinize rica ederim.

Dr.Öğr.Üyesi Alper FİDAN
Müdür Yardımcısı

Bu belge, gıvneli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : BSL3V3KEPZ Pin Kodu : 78892 Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-aydin-universitesi-ebys7>
Adres : Bayröl Mah. İnönü Cad. No:38 Sefaköy , 34295 Kaçıkçakmece / İSTANBUL Bilgi için : Tuğba SÜNNETÇİ
Telefon : 444 1 428 Unvanı : Yan İşleri Uzmanı
Web : <http://www.aydin.edu.tr/> Tel No : 31002
Kop Adresi : ism.yuzimlaci@iam.hs03.kop.tr

Ferdi UYANIKER

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu, İstanbul-TÜRKİYE
National Defense University, Naval Academy, İstanbul-TURKEY
ORCID: 0000-0002-8587-1539
fuyaniker@dho.msu.edu.tr

Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı Öncesinde Almanya'dan Alınan Denizaltılar*

Öz

II. Dünya Savaşı öncesinde Türk donanmasının savaşa hazır hale getirilmesi ve girilmesi muhtemel savaşta ülkenin savunulabilmesi için güçlü bir donanma oluşturulmasına çalışıldı. Bu süreçte, bir yarımada devleti olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin elindeki donanmasının yetersizliği ortadaydı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne intikal eden donanma unsurları ve kara teşkilleri, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Bununla birlikte bahsi geçen dönemde denizaltıların su üstü gemilerine karşı tartışmasız bir üstünlüğü vardı. Su üstü gemileri için hem denizaltıları tespit etmek hem de o dönemki silahlarla imha edebilmek çok zordu. Bu gerçeğin farkında olan Türk donanma personeli de donanmasını takviye etmek için ağırlığı denizaltılara vermek ve elindeki denizaltılara yenilerini eklemek istedi. Bu amaçla dünyanın en iyi denizaltı imalatçılarından olan Almanya'nın Germania Werft I. V. S. Firmasına, "Ay Sınıfı" olarak isimlendirilen ve adları bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından verilen Saldıray, Batıray, Atılay ve Yıldırıy denizaltıları sipariş edildi. Bu çalışmada; denizaltıların alınmasına karar verilme süreci, sipariş edilmeleri ve imalat süreçleri ile maliyetleri hakkında özellikle Türk Deniz Kuvvetleri arşiv belgeleri kullanılarak açıklamalar getirilmeye çalışıldı. Elde edilen bilgiler bilimsel ve objektif bir bakış açısıyla işlendi. Çalışma konusunun muhteviyatının analiz, sentez ve eleştirel bakış açısına uygun olmadığı sonucuna varıldığı için konu daha çok didaktik bir anlatım metodu kullanılarak tarihi veriler ışığında akademik literatüre dahil edilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Saldıray, Batıray, Atılay, Yıldırıy, Denizaltı.

Purchased German Submarines Before World War II in Naval Archives

Abstract

Before World War II, efforts were made to activate the navy and to defend the country in a possible war. In this process, the inadequacy of the navy in the hands of the Republic of Turkey, which is a peninsula state, was evident. In addition, the navy elements and land formations transferred from the Ottoman Empire to the newly established Republic of Turkey were far from meeting the needs of the country. In the mentioned period, submarines had an undisputed superiority over ships. For surface ships, it was very difficult to detect submarines and to destroy them with the weapons of that period. Aware of this fact, the Turkish Navy personnel wanted to focus on submarines and add new ones to the submarines in order to reinforce their role in the navy. For this purpose, "Ay Class" submarines; Saldıray, Batıray, Atılay and Yıldırıy named by President Atatürk himself, were ordered to Germany's Germania Werft I. V. S., one of the world's best submarine manufacturers. In this study, explanations about the decision to buy submarines, the ordering and manufacturing processes and costs, were explained by using the archive documents of the Turkish Naval Forces. The information was processed with a scientific and objective point of view. Since the content of the study was not suitable for analysis, synthesis or critical point of view, a more didactic method of presentation was used for the study.

Keywords: Saldıray, Batıray, Atılay, Yıldırıy, Submarine.

* Bu makale *II. Dünya Savaşı Sürecinde Türk Donanmasındaki Gelişmeler* başlığıyla, Prof. Dr. Şerafettin Can Erdem danışmanlığında, 2019'da tamamlanan doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonrası tarihi mirasını devam ettiren Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşunun hemen ardından büyük bir varoluş mücadelesi verdi. Bu mücadeleden başarıyla çıkan genç devlet, en kısa zamanda ve ilk iş olarak askeri alanda güçlenmesi gerektiğini ve ancak bu başarılabilirse hayatını devam ettirebileceğini fark etti. Bu nedenle eldeki ordunun kara, deniz ve hava unsurlarının modernize edilmesi ve çağın koşulları gereğince yeni araç ve gereçlerle takviye edilmesi yönünde girişimlere başladı. İşte bu noktada, üç tarafı denizlerle çevrili ülkenin eldeki mevcut donanma ile korunmasının imkânsızlığı anlaşıldı. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçen donanmaya ait unsurlar ile kara teşkillerinin, modern bir donanmanın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu görüldü. Kısaca ifade etmek gerekirse eldeki donanma hem nitel hem de nicel anlamda yetersizdi.

Bununla birlikte yeni kurulan devletin mali gücü de ortadaydı. Devlet hem son on on beş yılda Osmanlı'dan itibaren yaşanan savaşların yorgunu hem de Osmanlı borçlarının mirasçısıydı. Dolayısıyla çok kısa bir zaman içerisinde var olan dar mali güçle yangın yeri olan coğrafyasında tutunmak ve hatta kendinden önce kurulan Türk devletlerinde olduğu gibi kuruluşundan bir müddet sonra bulunduğu coğrafyaya hakim olmak durumundaydı. Çünkü genç Türkiye Devleti'nin kurucuları, aksi bir durumda bu coğrafyada var olmanın mümkün olmadığını çok iyi biliyorlardı. Bu sebeple devleti kuran kadronun lideri olan Cumhurbaşkanı Atatürk, bizzat bir motto olarak belirlediği bu hedef doğrultusunda, bir deniz ülkesi olan Türkiye'nin güçlü bir "Cumhuriyet Donanması" oluşturması yönünde vakit kaybetmeden harekete geçilmesi direktifini verdi.

Belirlenen bu hedefin aşama aşama gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülerek nihai hedef safhalara ayrıldı. Birinci safhada arızalı ve bakımsız gemilerin aktif hale getirilmesi ve bunun yanında eşgüdümlü olarak personel eğitimine başlanması kararlaştırıldı. Bu kapsamda başta Yavuz kruvazörü olmak üzere arızalı olan tüm gemilerin tersane işleri tamamlandı. Birinci safhanın bitirilmesiyle birlikte Lozan Barış Antlaşması sonrası ikinci safhaya geçilmesi durumu ortaya çıktı. Çünkü Lozan Barış Antlaşması ile İstanbul ve Boğazlar çevresinin uluslararası bir komisyonca yönetilmesi ve bu bölgede askeri tesis bulundurulmaması durumu ile karşı karşıya kalındı. Bu fiili durum ikinci safhanın problemi olarak Türk donanmasına İstanbul dışında fakat İstanbul'a yakın bir konumda bulunacak ve bunun yanında deniz ve hava saldırılarına karşı güvenli bir deniz üssü olabilecek bir yer bulunması ihtiyacı sorunu ortaya çıkardı. İkinci safhanın problemi olan bu deniz üssü ihtiyacı, Gölcük bölgesinin bir deniz ana üssüne dönüştürülmesi ile çözüldü. Gölcük bölgesi kısa zaman içinde modern bir tersane ile donanmanın her türlü ihtiyacının karşılanabileceği bir merkeze çevrildi. İlk iki safhanın başarıyla tamamlanması ile sıra üçüncü safha olan, donanmanın çağın her türlü askeri ihtiyaçlarına cevap verebilecek modern su üstü ve su altı gemileriyle takviye edilmesine geldi. Üçüncü safhanın ilk meyvesi Hollanda'ya 1925 yılı sonlarında sipariş edilen Birinci İnönü ile İkinci İnönü denizaltılarının 1928 yılında donanmaya katılmasıyla alındı. Daha sonra 1931-1932 tarihleri arasında 1930 yılında İtalya'ya ısmarlanan Tınaztepe, Kocatepe, Adatepe ile Zafer isimli muhripler ve Sakarya ile Dumlupınar denizaltıları ve ayrıca Denizkuşu, Doğan ve Martı isimleri verilen hücum botları donanmaya dahil edildi. İlaveten Almanların Germania Werft Firmasının İspanya'da İspanya için inşa ettiği El isimli denizaltı gemisi satın alınarak 1936 yılında donanmaya Gür adıyla katıldı. Yine bu süreçte Alman bandıralı Terrier isimli transatlantik 1936 yılında satın alınarak Erkin denizaltı ana gemisi olarak donanma saflarına katıldı (Uyaniker, 2021, s. 1-2).

Böylece üç safha halinde ve on on beş senelik bir zaman diliminde Atatürk'ün bizzat belirlediği hedef başarılmış oldu. Bu başarı ile donanma artık modern bir hüviyete kavuştu ve çevre denizlerde yeni kurulan devletin adından söz ettirebilecek bir güç haline geldi.

Ancak bir taraftan da Dünya'da görülen siyasi ve politik gelişmeler, adına daha sonradan II. Dünya Savaşı denilecek bir savaşın yaklaştığını açıkça belli etmekteydi. Bu nedenle Türk donanması, Türk Mavi Vatanının korunması için her an ve her türlü gelişmeye uygun olarak hazır tutulmaktaydı. Bu kapsamda donanmanın hazırlık durumunu yüksek tutmak maksadıyla eğitim, denetleme, tatbikat ve manevralara ara verilmeden devam edildi.

Savaş tehlikesi ve Dünya'da yaşanan silahlanma yarışı karşısında Türkiye, ilk üç safhası Atatürk döneminde başarıyla uygulanan donanma stratejisinin dördüncü aşamasına geçmeye karar verdi. Bu safhada Türkiye, aynen diğer devletlerin yaptığı gibi kara, deniz ve hava kuvveti yönlerinden silah, mühimmat, araç-gereç, su üstü gemisi, denizaltı vb. materyallerle ordusunu takviye etmek istedi. Mustafa Kemal Atatürk döneminde II. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce yapılan çalışmalar sayesinde belli bir seviyeye ulaşan donanmanın, askeri yetkililerce yapılan değerlendirmeler neticesinde yeniden takviye edilmesine gerek duyduğu belirlendi. İşte Cumhuriyet Donanmasının oluşturulmasının dördüncü safhası olarak adlandırılabilen bu dönemde, her an savaşa girme ihtimaline karşın su üstü gemisi, denizaltı ve araç-gereç teminleriyle eksikliklerin tamamlanmasına gayret edildi. Bahsi geçen bu materyallerin temin edildiği ülkelerden biri de Almanya oldu.

Ele alınan bu çalışmada, Türk donanmasının yaklaşan II. Dünya Savaşı öncesinde süratle savaşa hazır hale gelmesini temin etmek maksadıyla Almanya'dan aldığı denizaltılar konusu işlendi. Konu, ağırlıklı olarak Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı arşivlerinde bulunan arşiv belgeleri kullanılarak kronolojik bir anlatım metoduyla ve bunun yanında bilimsel ve objektif bir bakış açısıyla işlenmeye çalışıldı. Çalışma konusunun muhteviyatının analiz, sentez ve eleştirel bakış açısına uygun olmaması nedeniyle konu daha çok didaktik bir anlatım metodu kullanılarak tarihi veriler ışığında akademik literatüre dahil edilmeye çalışıldı.

1. Denizaltıların Alınmasına Karar Verilme Süreci ve Sipariş Edilmeleri

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren başta Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere yüksek rütbeli subaylarca, denizaltılara ayrı bir önem verildi. Bu düşüncenin nedeni, dönemin su üstü gemilerinde dalmış bir denizaltıyı bulacak akustik ve elektronik bir cihaz bulunmaması ve su altındaki denizaltıya karşı kullanılacak silah olmamasından kaynaklanıyordu (TDKT, 1935-1950, s. 111).

II. Dünya Savaşı yaklaşırken devletler deniz silahlanma yarışına girince, Türkiye Cumhuriyeti'nin de donanmasını takviye etmesi gerektiği düşünüldü. Çünkü bu tarihlerde Hava Kuvvetlerinin de bir savaş durumunda donanmayı ve deniz nakliyatını koruyamayacağı hakkında bir rapor hazırlanmıştı (ATASE., İkinci Dünya Harbi Klasörü, Kln.:9, Dosn.:94, Fhn.:1, 7 Kasım 1939). Donanmayı takviye etmek için öncelik yeni denizaltı alınmasına verilerek, 4 adet denizaltı alınması kararlaştırıldı ve 3 Şubat 1936 tarihinde 2912 sayılı kanunla TBMM'nde 2.100.000 Türk Lirası ödenek ayrıldı (TDKT, 1935-1950, s. 111).

Genelkurmay Başkanlığı Altıncı Şubesi (Deniz Harekât Şubesi) gerekli stratejik incelemeyi yaparak, denizaltıların sahip olması gereken nitelikleri tespit etti ve Genelkurmay Başkanlığı'na onaylattı. Denizaltıların 3 tanesinin hücum, 1 tanesinin mayın denizaltısı olması planlandı. Bu 4 denizaltı, Türk Donanmasında kullanılmakta olanlardan daha büyük, daha süratli ve daha çok yedek torpido alacak kapasitede olacaktı (TDKT, 1935-1950, s. 112).

Denizaltıları yapacak Almanya'nın Germania Werft I. V. S. firmasına "Ay Sınıfı" olarak isimlendirilen 4 adet denizaltı gemisi sipariş edildi ve 11 Haziran 1936 tarihinde Ankara İkinci Noterliğinde mukavele imzalandı. Mukaveleyi Türkiye Cumhuriyeti adına Milli Müdafaa Vekili General Kazım Özalp ile mütaahhit firmalardan Hollanda'nın Lahey şehrinde faaliyet gösteren N. V. Ingenieurskantor Voor Scheepsbouw firması adına Vagner ve Almanya'nın Essen şehrinde bulunan Ferrostahl Aktiengesellschaft firması adına Verner Sulc imzaladı (Metel, 1960, s. 58). Bu

mukavele yapılırken sadece denizaltı yaptırılması değil, bu gemilerin yapımı çerçevesinde Deniz Kuvvetlerine bağlı tersanelerin iş ve işçi gücünün artırılması da öngörüldü. Bu talepler mukavelede açık olarak ifade edilmemekle birlikte mukavelenin ana şartları şöyleydi (LDGAM., Ktn.:1937-14, Gmn.:117, Bn.:3, 1 Şubat 1937; TDKT, 1935-1950, s. 112; Metel, 1960, s. 58-59);

(I) Almanya'da inşa edilecek 1 hücum denizaltısı 3.405.000 ve bir mayın denizaltısı 3.755.000 Hollanda florini, Türkiye'de monte edilecek 2 adet hücum gemisinin fiyatı 8.223.000 Hollanda florini, 16 adet D.W.K. torpido fiyatı 354.000 ve toplam 15.737.000 Hollanda florini olarak tespit edilmiştir. Ayrıca her gemide 4 başta 2 kıçta bulunan 6 torpido kovanı dolu olarak teslim edilecektir.

(II) Almanya'da inşa edilecek hücum denizaltısı 26 ayda, Almanya'da inşa edilecek mayın denizaltısı 30 ayda tamamlanacaktır. Türkiye'de inşa edilecek birinci hücum denizaltısı, bu denizaltının omurgası Almanya'daki eş geminin omurgasının kızağa konulması sonrasında en geç 4 ayda kızağa konmak şartıyla 40 ayda ve Türkiye'de inşa edilecek ikinci hücum gemisi de 42 ayda tecrübeye hazır bulundurulacaktır.

(III) Türkiye'de inşa edilecek iki denizaltının deniz tecrübeleri için müteahhit firma, 1 komutan, 1 başçarkçı ve 14 makineci personel ile dümençi ve telsizci mürettebat temin edecek, geri kalan personel Türk Hükümeti tarafından sağlanacaktır.

(IV) Gemilerin nihai tesliminden itibaren başlayan 1 senelik garanti müddeti zarfında denizaltılarda bulunmak ve tüm masrafı müteahhit firmaya ait olmak üzere yeterli sayıda garanti mühendisi ve personeli bulundurulacaktır.

(V) Türkiye'de yapılacak denizaltıların inşasında kullanılacak işçilerin en az % 75'i Türk olacaktır. Makine ve teçhizatın montajında kullanılacak işçilerin en az % 30'u Türk olacaktır. Bütün ustabaşları yabancı olabilecek fakat her ustabaşının yanında, Türk inşaat komisyonunca seçilecek bir Türk işçisi bulundurulacaktır. Muhasebede, kontrolde ve diğer işlerde kullanılacak memurların en az % 50'si Türk olacaktır.

Denizaltıların siparişi sırasında D.W.K. markalı Alman torpidolarının alınması da düşünüldü. Ancak Genelkurmay Başkanlığı direktifiyle oluşturulan bir komisyon, alınması düşünülen bu torpidoların yeterli olmadığı konusunda bir rapor hazırladı. Bunun üzerine torpido üreten firmaların katıldığı bir ihale açılarak yapılması teklif edilen torpidoların teknik özellikleri incelendi. Bu ihale neticesinde Fransızların St. Tropez firması birinci, İngilizlerin Weymouth White Head firması ikinci ve I. V. S. firması tarafından sipariş edilen denizaltılara monte edilmesi düşünülen D.W.K. markalı Alman torpidoları ise üçüncü oldu. Norveç'in Horton firmasının torpidoları, sipariş edilen gemilerdeki kovanlara uymaması nedeniyle dikkate alınmadı (LDGAM., Ktn.:1937-43, Gmn.:156, Bn.:1, 1 Şubat 1937).

D.W.K. markalı Alman torpidoları yerine, Fransız St. Tropez torpidolarının sipariş edilen denizaltılara monte edilmesi hususu, 11 Haziran 1936 tarihli mukavelenin 5. sayfasındaki C maddesine istinaden, 22 Ekim 1936 tarihinde I. V. S. firmasına yazıldı. Buna göre aradaki fiyat farkının üçte birini I. V. S. firması, kalan kısmı Türkiye Cumhuriyeti Devleti ödeyecekti (LDGAM., Ktn.:1937-43, Gmn.:156, Bn.:2, 1 Şubat 1937). Ancak I. V. S. firması ile yapılan yazışmalarda somut bir ilerleme kaydedilemedi (LDGAM., Ktn.:1937-43, Gmn.:156, Bn.:3, 4, 5, 6, 1 Şubat 1937). I. V. S. firmasının Türkiye temsilcisi "Ali Nuri ve Şeriki" firması aracılığıyla yapılan girişimlerden de sonuç alınamadı (LDGAM., Ktn.:1937-20, Gmn.:41, Bn.:1, 10 Mart 1937). Ali Nuri ve Şeriki firması, I. V. S. firmasına, siparişi kararlaştırılan 64 adet D.W.K. markalı Alman torpidosu hakkında bir an önce Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kararını iletmesi gerektiğini bildirdi (LDGAM., Ktn.:1937-20, Gmn.:41, Bn.:2, 14 Nisan 1937). Fransız ve İngiliz marka torpidoların alınma olasılığı azalınca ve denizaltıların inşasının hızla ilerlemesi nedenleriyle D.W.K. markalı Alman torpidolarının alınmasına karar verildi (LDGAM., Ktn.:1937-20, Gmn.:41, Bn.:3, 3 Haziran 1937). Bunun üzerine Deniz Levazım Şubesi Müdürlüğünden 6 kişilik

bir heyet ile I. V. S. firması temsilcisi Goldscheider arasında 10 Haziran 1937 tarihinde mukavele imzalandı. Görüşmeler sırasında I. V. S. firmasına 64 torpido için 459.410 Mark ve torpido yedek parçaları için 194.880 Mark ödenmesi istendi. Ancak yaptırılan indirim neticesinde 64 torpido ve yedek parçası için toplam 501.150 Mark ödenmesi üzerinde anlaşıldı (LDGAM., Ktn.:1937-20, Gmn.:45, Bn.:1, 11 Haziran 1937). Bu torpidolardan 12 adedi için 3 Nisan 1939 tarihinde yapılan protokol (LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.:5, 5-1, 5-2, 3 Nisan 1939) sonrası torpidoların denemeleri gerçekleştirildi. Ardından torpidolar 5 Mayıs 1939 tarihindeki protokolün (LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.:4, 4-1, 5 Mayıs 1939) sonrasında Türkiye'ye sevk edildi. 12 Temmuz 1939 tarihinde Türkiye'de olan torpidolar ile ilgili Deniz Müsteşarlığı ve Krupp Germaniawerft tersanesi arasında kesin teslimle ilgili bazı sorunlar yaşansa da torpidolar Türk donanma envanterine girdi (BCA., Fn.:30.10.0.0., Ktn.:62, Dosn.:418, Sn.:11, 12 Temmuz 1939.; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:130, Bn.:1, 21 Ağustos 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.:2, 5 Eylül 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:184, Bn.:1, 15 Eylül 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.:1, 1-1, 18 Eylül 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:123, Bn.:1, 1-1, 21 Eylül 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.:3, 3-1, 2 Ekim 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.:6, 6-1, 16 Ekim 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.:7, 7-1, 8, 3 Kasım 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.:9, 9-1, 9-2, 14 Aralık 1939; LDGAM., Ktn.:1940-34, Gmn.:149, Bn.:1, 24 Temmuz 1940).

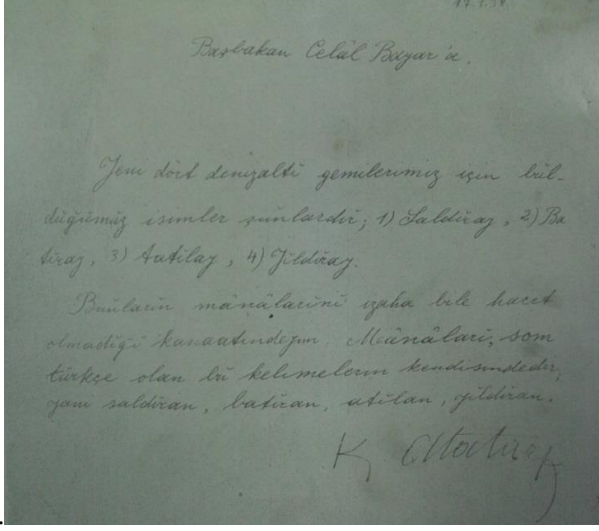
2. Denizaltılara Cumhurbaşkanı Atatürk Tarafından İsim Verilmesi

Yapımı kararlaştırılan ve inşa süreci devam eden denizaltılara isim konulması gerekiyordu. Denizaltıların isimleri Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından konuldu. Denizaltı Gemileri İnşaat Komisyonu Başkan Vekili Bnb. Lütfi Kerman, 3 Ocak 1938 tarihinde Deniz Müsteşarlığına, denizaltılara konulacak isimlerin Krupp Germaniawerft tersanesi tarafından sorulduğunu bildiren bir mektup gönderdi (LDGAM., Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:7, 3 Ocak 1938). Bunun üzerine 17 Ocak 1938 tarihinde Atatürk, Başbakan Celal Bayar'a yazdığı mektupla bu denizaltılara Saldıray, Batıray, Atılay ve Yıldırıy adlarının verildiğini ilettili. Başbakan Celal Bayar'da 18 Ocak 1939 tarihinde Milli Müdafaa Vekili General Kazım Özalp'e denizaltıların isimlerini bildiren bir yazı yazdı. Başbakan'dan gelen mektup sonrasında Milli Müdafaa Vekili General Kazım Özalp, bu gelişmeyi donanmaya bir yazı ile ilettiler, Atatürk'ün mektubunun orijinalinin Deniz Müzesine gönderildiğini, fotoğrafla alınan suretlerinin ise tüm gemilere asılması gerektiğini direktifini verdi (LDGAM., Ktn.:1938-24, Gmn.:21, Bn.:1, 17 Ocak 1938; LDGAM., Ktn.:1938-24, Gmn.:21, Bn.:2, 18 Ocak 1938; LDGAM., Ktn.:1938-24, Gmn.:21, Bn.:3, 21 Ocak 1938).¹

¹ Atatürk, Başbakan Celal Bayar'a gönderdiği 17 Ocak 1938 tarihli mektupta, Atılay denizaltısının ismini "Aatılay" şeklinde yazmıştı. Ancak bu yazılış şekli 2 Haziran 1939 tarihinde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından verilen emirle, sadece tek a harfiyle yani "Atılay" şekline çevrildi. Bkz., LDGAM., Ktn.:1939-115, Gmn.:10, Bn.:1, 2 Haziran 1939; LDGAM., Ktn.:1939-115, Gmn.:10, Bn.:2, 3, 6 Haziran 1939.

Fotoğraf 1

Atatürk'ün Denizaltılara Verdiği İsimleri Gösteren Mektup Sayfası

Kaynak: (Beşiktaş Deniz Müzesi Komutanlığı Dijital Fotoğraf Arşivi.)

3. Saldıray ve Batıray Denizaltılarının İnşa Aşaması

Almanya'da yapılacak Saldıray ve Batıray denizaltılarının inşa çalışmalarına nezaret etmek üzere 13 deniz subayından oluşan "Denizaltı Gemileri İnşaat Kontrol Komisyonu" kuruldu. Bu komisyonun başkanlığına da Berlin Deniz Ataşesi Kurmay Binbaşı Fahri Korutürk getirildi. Komisyonun teknik başkanlığını ise Denizaltıcı Binbaşı Lütfi Kerman yürütecekti. Komisyonunda görevli subaylar; Berlin Deniz Ataşesi Kur. Bnb. Fahri Korutürk, Batıray denizaltısı Komutanı Bnb. Lütfi Kerman, Y. M. Yzb. Şevket Demir, Mk. Yzb. Nihat Ersen, İnş. Yzb. Muhiddin Etingü, İnş. Yzb. Saim Erkson, Mk. Yzb. Cevad Çekli, Mk. Yzb. İrfan Özar, Gv. Yzb. Muhtar Bindal, Gv. Yzb. Edip Şehsuvaroğlu, Gv. Yzb. Muhlis Güremen, Gv. Yzb. Zühtü Poyraz ve Mk. Yzb. Necati Gökçen'di. (Metel, 1960, s. 60; TDKT, 1935-1950, s. 113).

Saldıray ve Batıray denizaltıları 10 Şubat 1937 tarihinde kızağa kondu. Denizaltı Gemileri İnşaat Kontrol Komisyonu, denizaltılardaki ilerleme durumlarını ve gelişmeleri "ilerleme raporu" olarak sürekli bir şekilde Deniz Müsteşarlığına gönderdi. Denizaltıların 1938 yılı Nisan ayı elektrik işleri ile ilgili raporunda, ana bataryaların montajı aşamasına gelindiği ve kablolama çalışmalarının devam ettiği bildirildi (LDGAM., Ktn.:1938-2, Gmn.:73, Bn.:13, Nisan 1938).² İlaveten denizaltıların imalatında bir hayli ilerlendiği, denizaltılara garanti kapsamında Alman komutan ve mühendis tefriki yapıldığı iletildi. Bu noktada denizaltıların tecrübeleri sırasında görev alacak Türk personelin, denizaltılardaki silah ve cihazların öğrenilmesi için en kısa sürede Almanya'ya gönderilmesi talep edildi (LDGAM., Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:5, 21 Nisan 1938). Deniz Müsteşarlığı bu talep üzerine Almanya'ya gönderilecek personel için Bakanlar Kurulu onayını adı (BCA., Fn.:30.18.1.2., Ktn.:83, Dosn.:54, Sn.:10, 21 Haziran 1938) ve Saldıray denizaltısının mürettebatını Ağustos 1938 tarihinde göndermeyi kararlaştırırken, tamamlanması daha geç olacak

² İlerleme raporlarının Mart 1938 tarihine kadar düzenli olarak gönderildiği, bu tarihten sonra gönderilmediği Deniz Müsteşarlığı tarafından Denizaltı Gemileri İnşaat Kontrol Komisyonuna bir yazı ile bildirildi. Bu yazıda raporların önemi ve zamanında gönderilmesi ile ilgili uyarı yapılarak Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarına ait raporların ayrı ayrı düzenlenerek gönderilmesi, bundan sonra da ilerleme raporlarının gönderilmesine devam edilmesi hususlarının altı çizildi. İlgili yazı için bkz., LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:49, Bn.:1, 26 Temmuz 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:49, Bn.:4, 21 Ekim 1938. Ancak Denizaltı Gemileri İnşaat Kontrol Komisyonu gönderdiği cevabi yazıda, raporları zamanında gönderdiğini, sadece Eylül ayı raporunun işlerin yoğunluğu nedeniyle geciktiğini belirtti. Bkz., LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:49, Bn.:2, 3, 4 Kasım 1938.

Batray denizaltısının mürettebatını daha sonra göndermeyi planladı (LDGAM., Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:4, 27 Nisan 1938; LDGAM., Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:3, 3-1, 3-2, 12 Mayıs 1938).

Bu arada tekne imalatları ilerlemiş olan 4 adet denizaltı için Rheinmetall-Borsig firmasına ısmarlanan ikişer adet 20 milimetrelik uçaksavar topunun montaj zamanı yaklaşıyordu. Bu sırada denizaltılarda silahların monte edileceği yerler ve yataklar yapılmamıştı. Çünkü Milli Müdafaa Vekâleti daha önce böyle bir sipariş yapmadığı için teknik şartnameyi hazırlamakta zorlanmış ve siparişi verememişti. Bu durumun siparişi yapılan denizaltıların teslimini geciktirebilecek bir noktaya gelmesi üzerine I. V. S. firmasına, Alman Donanmasının Rheinmetall-Borsig firmasına kendi denizaltıları için yaptırdığı aynı cins silahlardan 8 adet yaptırması hususu bildirilerek sorun çözülmeye çalışıldı (LDGAM., Ktn.:1937-20, Gmn.:40, Bn.:1, 1 Kasım 1937).

1938 Mayıs ayı ilerleme raporunda Saldıray denizaltısının dış tekne imalatının tamamlanmak üzere olduğu, dizel makinelerinin montajının tamamlandığı, yardımcı motorların montajının devam ettiği, omurganın boyandığı, dalma dümenlerinin montajının bittiği bildirildi. Batray denizaltısının ise dış tekne inşasına yeni geçildiği bilgisi verildi (LDGAM., Ktn.:1938-2, Gmn.:73, Bn.:4, 9, 14, Mayıs 1938). Bu sırada denizaltılarda görev almak üzere Almanya'ya gönderilecek personel tespiti yapılarak (LDGAM., Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:9, 14, 2 Haziran 1938), Genelkurmay Başkanlığı'na onaylatıldı (LDGAM., Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:10, 10-1, 14, 8 Haziran 1938; LDGAM., Ktn.:1938-6, Gmn.:24, Bn.:1, 20 Haziran 1938).

1938 Haziran ayı ilerleme raporunda Saldıray denizaltısının dış tekne imalatının tamamen bittiği, yardımcı makinelerin hepsinin yerlerine konulduğu, pervanelerin ve imla yelpazelerinin yerlerine monte edildiği, kış torpido kapaklarının imaline başlandığı ve üst güverte montajına geçildiği bildirildi. Batray denizaltısının ise dış tekne montajının devam ettiği, baş taraf montajına geçildiği, kış torpido kovanlarının yerlerine konulduğu ve telsiz kamarasının tamamlandığı iletildi (LDGAM., Ktn.:1938-2, Gmn.:73, Bn.:5, 10, 15 Haziran 1938).

1938 Temmuz ayı ilerleme raporunda Saldıray denizaltısının tekne, kule ve üst köprüüstünün bitirildiği, ağaç güverte işlerine başlandığı, kış ve baş torpido kapaklarının takıldığı, denizaltının denize indirme kızaklarına oturtulduğu, akülerin yerlerine monte edildiği, iç ve dış boyasının yapıldığı ve 23 Temmuz günü denize indirilme töreninin gerçekleştirildiği bildirildi. Batray denizaltısının ise dış tekne baş ve kış taraflarının tamamlandığı, shaft ve pervanelerinin yerlerine takıldığı, mayın kuyularının imaline devam edildiği ve makine montajına başlandığı bilgisi verildi (LDGAM., Ktn.:1938-2, Gmn.:73, Bn.:6, 11, 18, Temmuz 1938).

Saldıray denizaltısı 23 Temmuz 1938 tarihinde çok büyük bir tören ile Deniz Müsteşarı Albay Sait Halman'ın eşi tarafından kızaktan indirildi. Bu törende Türkiye Hükümeti ve Donanmasını temsilen Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpak, Deniz Müsteşarı Albay Sait Halman, İmalat Şb. Md. Yb. Rıza Yener, Büyük Elçilik Katibi Galip Evcan, Ataşemiliter Kur.Yb. Hilmi Oray ve yardımcısı, Deniz Ataşesi Kur. Bnb. Fahri Korutürk ile İnşaat Komisyonu üyeleri hazır bulundu. Alman Bahriyesi adına da Baltık Üssü Komutanı Amiral Albercht ile Amiral Schuster, Albay Brötigam, Max Valantiner ve Hulsman hazır bulundu (LDGAM., Ktn.:1938-2, Gmn.:73, Bn.:6, 11, Temmuz 1938; Metel, 1960, s. 63).

Fotoğraf 2

Saldıray Denizaltısının 23 Temmuz 1938 Taribinde Yapılan Denize İndirme Töreni.

Kaynak: (Beşiktaş Deniz Müzesi Komutanlığı Dijital Fotoğraf Arşivi.)

Denizaltıların Ağustos ayı ilerleme raporunda Saldıray denizaltısının santral, dizel ve elektrik ile baş ve kık torpido dairelerinin döşeme sacları işinin tamamlandığı, ağaç işlerine devam edildiği, torpido nakil donanımlarının montajına devam edildiği, denizaltıya ait ağaç motorbot ve botun bitirildiği, döşeme saclarıyla dairelerin örtüldüğü, telefon şamandırasının yerine monte edildiği ve denizaltının tecrübeler için hazırlandığı bildirildi. Batıray denizaltısının ise dış teknesinin tamamen bitirildiği, mayın kuyularının imalinin sürdüğü, torpido kapaklarının montajına başlandığı, sintine boru donanımlarının döşenmesine başlandığı, dalma dümenlerinin yerlerine konulduğu ve elektrik motorlarının yerleştirildiği bilgisi iletildi (LDGAM., Ktn.:1938-2, Gmn.:73, Bn.:7, 12, 14, Ağustos 1938).

Yapılan mukaveleye göre Saldıray denizaltısının deniz tecrübelerinin, ödeme planına göre taksitin ödenmesinden 26 ay sonra başlaması planlıydı. Ancak taksitin ödenmesi gecikip taksit 19 Ağustos 1936 tarihinde ödenince, Saldıray denizaltısının deniz tecrübelerinin başlaması mukaveleye göre 19 Ekim 1938 tarihine kaldı. Bu durum Deniz Müsteşarı Albay Sait Halman'ın Kiel'e yaptığı inceleme gezisinde³ tersane yetkilileriyle görüşülen konular arasında yer aldı (LDGAM., Ktn.:1938-2, Gmn.:73, Bn.:1, 2, 15 Eylül 1938). Bununla birlikte Saldıray denizaltısının deniz tecrübelerine Eylül ayında başlandı. Eylül ayında gönderilen ilerleme raporunda yapılan seyir tecrübelerinde tespit edilen noksanların 6 Ekim tarihine kadar tamamlanmasının tersane yetkililerine söylendiği bildirildi. Ayrıca iki denizaltının toplam 4 periskobunun ve pusulalarının montajının yapıldığı, Batıray denizaltısının harici teknesinin perçin

³ Deniz Müsteşarı Albay Sait Halman ve Fen ve İmalat Şubesi Müdürü Yarbay Rıza Yener'in denizaltıların inşa faaliyetlerini incelemek üzere Almanya'ya gitmeleri için Bakanlar Kurulu izni için bkz., BCA., Fn.:30.18.1.2., Ktn.:83, Dosn.:59, Sn.:7, 27 Haziran 1939.

işlerinin devam ettiği, mayın kovanlarının inşaatının tamamlandığı ve model mayınla tecrübe edildiği, denizaltının ana elektrik makineleri ile her iki dizel makinenin yerine konduğu ve kablo tefrişine başlandığı bilgisi verildi (LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:64, Bn.:2, 3, 4, 5, 6, 30 Eylül 1938).

Ekim ayında gönderilen ilerleme raporunda ise Saldıray denizaltısının liman tecrübelerinde, imla yelpazelerinin kapaklarının sızdırması haricinde başka bir sorunla karşılaşmadığı iletildi (LDGAM., Ktn.:1938-24, Gmn.:25, Bn.:1, 2, 1 Kasım 1938).

Bir taraftan da Batıray denizaltısının imalatındaki gecikme konusu üzerinde Deniz Müsteşarlığı ile Alman Harp Bahriyesi Başkomutanlığı arasında yazışmalar yapıyordu. 1 Kasım 1938 tarihinde Deniz Müsteşarlığı gönderdiği yazı ile Alman tarafını uyardı. Alman Harp Bahriyesi Başkomutanlığı 22 Kasım tarihli cevabi yazısında; Avrupa siyasetindeki buhran nedeniyle gecikme yaşandığını belirterek, denizaltının 1939 Nisan ayı sonu yerine 1938 Aralık ayında denize indirilerek 9 Mart 1939 tarihinde tamamlanacağını bildirdi (LDGAM., Ktn.:1938-1, Gmn.:8, Bn.:3, 4, 23 Kasım 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:64, Bn.:1, 23 Kasım 1938).

Denizaltılarda görev almak üzere Almanya'ya gönderilmesi planlanan (LDGAM., Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:9, 14, 2 Haziran 1938) ve Genelkurmay Başkanlığı'na onaylatılan personel, 20 Kasım tarihinde Köstence yoluyla Almanya'ya gitmek üzere Türkiye'den ayrıldı (LDGAM., Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:10, 10-1, 14, 8 Haziran 1938; LDGAM., Ktn.:1938-6, Gmn.:24, Bn.:1, 20 Haziran 1938; LDGAM., Ktn.:1938-6, Gmn.:121, Bn.:1, 29 Kasım 1938).⁴ Personelin Almanya'ya ulaşmasıyla Saldıray denizaltısının sürat tecrübelerine geçildi. Deniz tecrübelerinin yapıldığı süreçte hava sisli ve karlı, deniz de aşırı şekilde dalgalıydı (LDGAM., Ktn.:1938-1, Gmn.:14, Bn.:1, 15 Aralık 1938). 1 Aralık günü sabah saatlerinde çıkılan denizüstü azami sürat tecrübesinde saat 12.00'ye kadar makineler tam yükte çalıştırıldı ve saat 14:20'de tecrübeye son verildi. 6 Aralık günü yapılan tecrübeye ise motor ve egzoz harareti ile yakılan yakıt miktarları kontrol edildi (LDGAM., Ktn.:1939-5, Gmn.:71, Bn.:1, 2, 3, 28 Ocak 1939).

18 Ocak 1939 tarihindeki su altı azami sürat tecrübesinde Saldıray denizaltısı bir kaza yaşadı. Saat 09.00'da tersaneden hareket eden denizaltı öğleden sonra sürat tecrübesinin yapılacağı mevkie gelince daldı. Saat 14.30'da Saldıray denizaltısını idare eden Krupp Germaniawerft tersanesi kaptanı emekli Binbaşı Meter aniden periskop aşağı komutu verdi. Periskop 1.80 metre aşağı inmishken şiddetli bir çarpışma sesi duyuldu ve periskobun hareketi durdu. Sonrasında yüze çıkıldı ve yapılan muayenede uçakları tespit için kullanılan periskobunun 80 derece bir açı ile sancak kış omuzluk istikametine eğildiği görüldü. Ayrıca mayın arama telinin baş kısmı, baş testerenin bulunduğu yerden koptu. Bu sırada çarpışma sesinin Saldıray denizaltısı için emniyet görevi yapan Kiel motorbotundan geldiği anlaşıldı. Çarpışma sonucunda Kiel motorbotu sancak kış omuzluk tarafından yara almıştı, hareket edemiyordu ve ağır ağır batmaktaydı. Saldıray denizaltısı Kiel motorbotunu yedeğine alarak sahile doğru ilerlemeye başladığı sırada bir mayın tarayıcı gemi yaklaşarak Kiel motorbotunu yedekleyerek uzaklaştı ve Saldıray denizaltısı tersaneye girdi (LDGAM., Ktn.:1939-5, Gmn.:98, Bn.:1, 23 Ocak 1939). Ardından Denizaltı Gemileri İnşaat Kontrol Komisyonu Saldıray denizaltısında oluşan hasarın 24 Ocak'ta yapılacak tecrübeye kadar süratle giderilmesi talebini tersane yetkililerine ilettiler (LDGAM., Ktn.:1939-5, Gmn.:98, Bn.:2, 24 Ocak 1939).

Milli Müdafaa Vekâleti bir yandan da imalatı biten, sadece tecrübeleri tamamlanamayan Saldıray denizaltısının cezai sorumluluk doğuracak tecrübelerin Kiel'de, diğer tecrübelerin Türkiye'de tamamlanması teklifini Denizaltı Gemileri İnşaat Kontrol Komisyonu aracılığıyla tersane yetkililerine ilettiler. Tersane bu teklife tüm tecrübelerin Kiel'de yapılması, çıkabilecek bir problemin çözümünün daha kolay olacağı şeklinde cevap verdi (LDGAM., Ktn.:1939-5, Gmn.:70,

⁴ Almanya'ya giden personel listesi için bkz., LDGAM., Ktn.:1938-6, Gmn.:121, Bn.:2, 3, 23 Aralık 1938.

Bn.:2, 31 Ocak 1939). Ayrıca tecrübeler hızlandırılarak; 1 Şubat'ta su altı azami sürat seyrinin, 2 Şubat'ta 4 millik seyir, 3 Şubat'ta model torpido atışı, 5-7 Şubat arası derin su dalışı, 9-17 Şubat arası torpido atışlarının yapılması planlandı. Bu plana göre 1 Mart tarihinde Saldıray denizaltısının İstanbul'a hareketi düşünülmüyordu (LDGAM., Ktn.:1939-5, Gmn.:70, Bn.:1, 3, 2 Şubat 1939).

Krupp Germaniawerft tersanesi yetkilileri, Denizaltı Gemileri İnşaat Kontrol Komisyonu aracılığıyla, Saldıray denizaltısının kesin teslimi için mukavele gereği İstanbul'da yapılması gerekli işleri bildiren bir yazı gönderdi. Bu yazıda denizaltının İstanbul'a ulaştıktan sonra boyanmak üzere havuzlanacağı, derin su tecrübesi için 70-80 metre derinlikte bir sahanın ayarlanması, diğer tecrübeler için bir refakat gemisinin tahsisi ve torpido atışları için yakalama botlarının hazırlanması hususları hatırlatıldı (LDGAM., Ktn.:1939-12, Gmn.:127, Bn.:1, 2, 2-1, 29 Mart 1939). Donanma Komutanlığı da bir taraftan yapılacak torpido atışları için gerekli hazırlıkları yaparken (LDGAM., Ktn.:1939-13, Gmn.:158, Bn.:2, 4 Nisan 1939; LDGAM., Ktn.:1939-13, Gmn.:158, Bn.:1, 5 Nisan 1939), diğer taraftan derin su dalış tecrübesi için Hereke Yarımca arasındaki sahayı tespit edip, refakat gemisi olarak da Akın römorkörü veya Hızırreis gambotunu, bu gemiler müsait olmazsa avcı botlardan birinin görevlendirileceğini açıkladı (LDGAM., Ktn.:1939-12, Gmn.:125, Bn.:1, 6 Nisan 1939).

Yapılan plan tam olarak uygulanamadı ve Saldıray denizaltısı, şirketin garanti kaptanı sorumluluğunda Alman mürettebatı ve Alman bayrağıyla 2 Nisan 1939 tarihinde Kiel'den hareket etti. Saldıray denizaltısını Türkiye'ye getirmek üzere yeterli miktarda Alman personel bulunmadığından, Almanya'ya gönderilmiş bulunan Türk personelinden faydalanmak üzere firmanın yaptığı teklif komisyonca kabul edildi ve makine, elektrik, seyir, telsiz branşlarında Türk personel görev aldı. Saldıray denizaltısı İstanbul'a gelirken Komutan Ön.Yzb. Vehbi Dümer, Başçarkçı Kd. Yzb. Namık Taçkın, Seyir Astsubayı Baş Gd. Emin Oltan, Motor Astsubayı Baş. Gd. Kemal Boran, Motor Astsubayı Baş. Gd. Ziya Lodos, Elektrik Astsubayı Baş. Gd. Ali Tayfun, Seyir Astsubayı Başçavuş Şecaattin Aktolga, Telsiz Astsubayı Başçavuş Nevzat Durukan, Motor Astsubayı Başçavuş Ali Ülengin, Torpido Astsubayı Başçavuş Hilmi Erer, Telsiz Astsubayı Üstçavuş Ali Özdeniz ve Seyir Astsubayı Üstçavuş Sabahattin Kocakaya denizaltıyla birlikte İstanbul'a geldi. Denizaltının Türkiye'ye seyri sırasında savaşın başlaması ihtimaline karşın denizaltıya komutan olarak atanan Ön.Yzb. Vehbi Ziya Dümer tarafından bazı önlemler alındı. Denizaltıdaki Türk personele tabanca ve yeterli miktarda mermi dağıtılarak gerektiğinde kullanmak üzere talimat verildi. Ayrıca telsiz kontrolü tamamıyla Türk personeldeydi ve denizaltının radyosu da kasten çalıştırılmaz hale sokuldu (Kaynak, 2003, s. 156-158; Metel, 1960, s.63; *TDKT, 1935-1950*, s. 113). Uzun yolculuğu başarıyla tamamlayan Saldıray denizaltısı 16 Nisan 1939 tarihinde saat 11.00'de Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Türkiye'ye ulaştı (*Cumhuriyet*, 11 Nisan 1939; *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1939).

Saldıray denizaltısı İstanbul'a geldikten sonra kesin teslimi için yapılacak tecrübelere geçildi. Bu süreçte önemli olduğu değerlendirilen denizaltının azami sürat, derin su dalma ve torpido atışları için gerekli hazırlıklar yapılmış, derin su dalma sahası olarak Hereke Yarımca arasındaki saha, torpido atışlarının yapılacağı saha olarak da Kınalıada Bostancı arasındaki saha belirlenmişti (LDGAM., Ktn.:1939-116, Gmn.:8, Bn.:14, 8 Nisan 1939; LDGAM., Ktn.:1939-116, Gmn.:64, Bn.:2, 26 Nisan 1939). Torpido atışı için 28 Nisan günü kararlaştırıldı. Atışta emniyet vasıtası olarak Doğan hücumbotu ve Güven römorkörü görevlendirildi. Atış için saat 07.30 gibi Saldıray ve diğer gemiler Haliç'ten çıkarak, Büyükada önüne saat 08.45'de demirlediler. Saat 11.10'da torpido atışlarına başlandı. Bu atışta 3 numaralı kovandan su üstünden 53,34 cm'lik Veymusvaythet torpidosuyla atış gerçekleştirildi. Torpido takriben 30 metre kadar gittikten sonra baş kısmı su üstüne çıktı, sonra dalmaya başladı ve battı. Ardından planlı diğer atışlar yapılmadı (LDGAM., Ktn.:1939-1, Gmn.:151, Bn.:1, 1-1, 29 Nisan 1939). Saldıray denizaltısı Haliç'e dönerken, Doğan hücumbotu saat 13.50'de Heybeliada'ya demirledi (LDGAM., Ktn.:1939-116, Gmn.:64, Bn.:2, 26 Nisan 1939; LDGAM., GJBDHGJ., Kytn.: 17041, 28 Nisan 1939).

Saldıray denizaltısının İstanbul'daki diğer tecrübelerinde de bazı eksik ve arızalar tespit edildi.⁵ Bu hususların Krupp Germaniawerft tersanesi yetkililerince giderileceği taahhüt edilince kesin teslim protokolü imzalandı (LDGAM., Ktn.:1939-35, Gmn.:26, Bn.:1, 2, 3, 4, 5, Trhz.; LDGAM., Ktn.:1939-14, Gmn.:23, Bn.:1, 1-1, Trhz.) ve Saldıray denizaltısının 5 Haziran 1939 tarihinde Haliç Camialtı'nda İstanbul Deniz Komutanlığı yanında sancak çekme merasimi icra edildi. Saat 15.00'de başlayan törende, İstanbul Deniz Komutanlığı tarafından hazırlanan 21 silahendaz ile Donanma Bandosu görevlendirildi. Törene Donanma Komutanı Amiral Şükür Okan ve İstanbul Kumandanı General Halis Bıyıktay, Vali Muavini Hüdayi ve yüksek rütbeli subaylarla, Üniversite Rektörü Cemil Bilsel, emekli deniz subayları, Alman mühendisleri ve gazeteciler iştirak etti (LDGAM., Ktn.:1939-115, Gmn.:14, Bn.:11, 12, 13, 14, 8 Nisan 1939; Cumhuriyet, 2 Haziran 1939, s. 2; *Ulus*, 2 Haziran 1939; *Cumhuriyet*, 6 Haziran 1939; *Ulus*, 7 Haziran 1939; *Akşam*, 6 Haziran 1939; Metel, 1960, s. 63; *TDKT, 1935-1950*, s. 113).

Krupp Germaniawerft tersanesi yetkilileri Batıray denizaltısının 1938 Aralık ayında denize indirilerek 9 Mart 1939 tarihinde tamamlanacağını bildirmişti (LDGAM., Ktn.:1938-1, Gmn.:8, Bn.:3, 4, 23 Kasım 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:64, Bn.:1, 23 Kasım 1938). Batıray denizaltısının denize indirilmesi 28 Eylül 1938 tarihinde gerçekleştirildi (*Cumhuriyet*, 29 Eylül 1939; *Ulus*, 13 Nisan 1939). Denize indirildikten sonraki imalat süreci mayın denizaltısı olması nedeniyle, Saldıray denizaltısından daha uzun sürdü. Özellikle şartname gereği denizaltıda bulunacak mayınların ve torpidoların imalatında sıkıntılar yaşandı (LDGAM., Ktn.:1939-77, Gmn.:1, Bn.:1, 26 Mayıs 1939). Tersane yetkilileri, dalma sarnıçlarının tahliye borularıyla perdelerinin imalinin, mayın kuyularının ayar ve tecrübe işlerinin 20 Mayıs 1939 tarihine kadar tamamlanacağını, 6 Haziran günü de liman tecrübelerinin bitirilerek ilk denize çıkışın yapılacağını bildirdi (LDGAM., Ktn.:1939-1, Gmn.:121, Bn.:1, 1-1, 10 Mayıs 1939).

Batıray denizaltısının inşasının bitimi ve tecrübeleri II. Dünya Savaşı'nın başlamasına denk geldiği için denizaltı Türkiye'ye teslim edilmedi. Denizaltının teslim edilmeyeceği yönündeki Alman Hükümetinin kararı, sözlü olarak Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliğine 27 Mayıs 1939 tarihinde bildirildi ve Alman Dışişleri Bakanlığı'na aynı gün nota verildi (LDGAM., Ktn.:1939-115, Gmn.:34, Bn.:1, 2, 30 Mayıs 1939). Alman Hükümetinin resmi kararı ise yazılı olarak, Alman Donanma Komutanlığının 15 Eylül 1939 tarihinde Krupp Germaniawerft tersanesine yazdığı bildirim yazısının Türkiye'nin Berlin Büyükelçiliğine iletilmesiyle öğrenildi (LDGAM., Ktn.:1939-75, Gmn.:180, Bn.:1, 22 Eylül 1939; LDGAM., Ktn.:1939-75, Gmn.:180, Bn.:2, 25 Eylül 1939).⁶ Denizaltının teslim edilmeyeceği bilgisi üzerine Deniz Müsteşarlığı tarafından, Batıray denizaltısının inşası sırasında Almanya'da bulunmak üzere gönderilen astsubaylardan, torpido imalatını takip etmek üzere Almanya'da kalması kararlaştırılan Başgedikli Ali Akın hariç diğerlerinin Türkiye'ye dönmeleri istendi (LDGAM., Ktn.:1939-1, Gmn.:136, Bn.:1, 30 Mayıs 1939).

Yapılan her türlü girişim Almanların kararını değiştirmedi ve Batıray denizaltısı 20 Eylül 1939 tarihinde "Alman 7.Denizaltı Filotillası"nda "UA" adıyla hizmete girdi. Orta ve Güney Atlantik'te görev alan Batıray denizaltısı, toplam 40.706 tonluk gemi batırdı. 14 Mart 1942 tarihinden itibaren Kuzey Atlantik'te ikmal gemisi olarak görevlendirildi. 24 Nisan 1942 tarihinde Kiel'e dönerek Denizaltı Müdafaa Okulunda eğitim gemisi ve ardından 1 Mayıs 1944 tarihinden itibaren "4U" ve "24U" filotillalarında tecrübe gemisi olarak kullanıldı. Almanya'nın savaşı

⁵ Makine ve elektrik tertibatındaki eksik ve arızalar için bkz., LDGAM., Ktn.:1939-35, Gmn.:26, Bn.:7, 8, 9, Trhz.; LDGAM., Ktn.:1939-14, Gmn.:23, Bn.:3-1, 3-2, Trhz. Tekne ve güverte kısmındaki eksik ve arızalar için bkz., LDGAM., Ktn.:1939-35, Gmn.:26, Bn.:10, 11, Trhz.; LDGAM., Ktn.:1939-14, Gmn.:23, Bn.:1-2, 4, 4-1, Trhz.

⁶ Krupp Germaniawerft tersanesinin Deniz Müsteşarlığına gönderdiği orijinal Almanca yazı için bkz., LDGAM., Ktn.:1939-75, Gmn.:180, Bn.:3, 4, 25 Eylül 1939.

kaybetmesiyle 3 Mayıs 1945 tarihinde Alman mürettebatı tarafından Kiel limanının kuzeyinde batırıldı (TDKT, 1935-1950, s. 113).

4. Atılay ve Yıldıray Denizaltılarının İnşa Aşaması

Krupp Germaniawerft tersanesince İstanbul'da yapılacak Atılay ve Yıldıray denizaltılarının montajına 14 Ağustos 1937 tarihinde Haliç'te Valide Kızak Tezgâhında (Sonrakî adı Taşkızak Tersanesi) Başbakan İsmet İnönü'nün katıldığı bir törenle başlandı (TDKT, 1935-1950, s. 113). İnşa faaliyetleri için gerekli tüm montaj aletleri ve malzemeler Almanya'dan deniz yoluyla gönderildi (LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:19, Bn.:1-1, 2, 12 Mayıs 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:19, Bn.:3, 16 Mayıs 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:19, Bn.:4, 19 Mayıs 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:31, Bn.:1, 1-1, 1-2, 1-3, 1-4, 1-5, 1-6, 22 Eylül 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:19, Bn.: 2, 26 Eylül 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:19, Bn.: 3, 27 Eylül 1938; LDGAM., Ktn.:1938-11, Gmn.:19, Bn.: 4, 30 Eylül 1938).

Atılay ve Yıldıray denizaltılarının inşa sürecini kontrol etmek üzere 28 Nisan 1937 tarihinde Sn.Hr. Yarbay Sabri Ölçer başkanlığında, Mk. Ön Yüzbaşı Fehmi Nakoma'dan oluşan ve daha sonra takviye edilmesi planlanan Deniz Müsteşarlığına bağlı bir komisyon teşkil edildi. Bu komisyon belli aralıklarla Deniz Müsteşarlığına inşa ilerleme raporu gönderecekti (LDGAM., Ktn.:1937-14, Gmn.:117, Bn.: 1, 4 Mayıs 1937). Komisyonun 1-15 Ekim 1938 tarihleri arasındaki ilerleme raporunda Atılay denizaltısının dış tekne baş ve kış taraflarının güverte kemerelerinin yerlerine kaldırılmasıyla, perçin işlerine başlandığı, baş ve kış torpido kovan deliklerinin tesviyelerinin tamamlandığı ve kış amudi dümenin yerine montajının yapıma aşamasına geldiği belirtildi. Yıldıray denizaltısının ise seri dalma sarnıcının tecrübesinin yapıldığı, kulenin yerine kaldırıldığı, mukavim tekneyi bağlayan köşebentlerin alıştırılmalarının yapıldığı, baş ve kış nihayet levhalarının perçinlerinin bitirmek üzere olduğu ve torpido, akü, santral ve makine dairelerinin teçhizine devam edildiği bildirildi (LDGAM., Ktn.:1938-3, Gmn.:157, Bn.: 3, 4, 17 Ekim 1938).

1-15 Kasım 1938 tarihleri arasındaki ilerleme raporunda Atılay denizaltısının dış tekne kaplamasına devam edildiği, mukavim teknenin bölmelerinin montajının sürdüğü, iç teknenin boyanmasına devam edildiği, boru tertibatının imalinin sürdüğü, torpido dairesinin tertibatının imaline devam edildiği ve periskop aksamının montajının sürdüğü bildirildi. Yıldıray denizaltısının ise dış tekne ve güverte köşebentlerinin yerlerine bağlanmasına devam edildiği, boru ve perçin işlerinin sürdüğü ve omurga balast levhalarının yerlerine kaldırılmasının bitmek üzere olduğu belirtildi (LDGAM., Ktn.:1938-3, Gmn.:157, Bn.: 1, 2, 16 Kasım 1938).

16-30 Kasım 1938 tarihleri arasındaki ilerleme raporunda Atılay denizaltısının dış tekne kaplamalarının perçin ve kaynak işlerinin sürdüğü, güvertenin kıçtan kuleye kadar tamamlandığı, kuleden başa kadar güvertenin montajına devam edildiği, kızak tertibatına başlandığı, mukavim tekne iç kısmının, üst güvertenin ve kulenin boya işlerinin bitirildiği bildirildi. Yıldıray denizaltısının ise dış tekne levhalarının tamamını yerlerine kaldırılmak üzere hazır olduğu, boru işleri ve kompartımanların teçhizine devam edildiği ve balast omurgasının tamamlanmak üzere olduğu belirtildi (LDGAM., Ktn.:1938-3, Gmn.:157, Bn.: 5, 6, 12 Aralık 1938; LDGAM., Ktn.:1938-24, Gmn.:40, Bn.: 1, 2, 12 Aralık 1938).

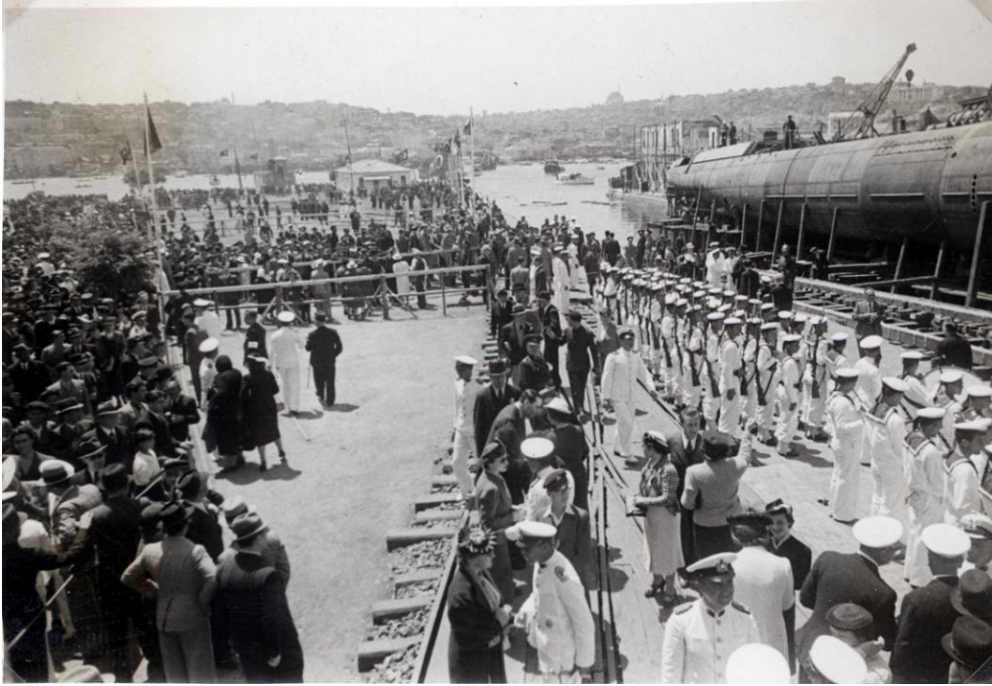
Denizaltıların inşa çalışmaları 1939 yılı geldiğinde oldukça ilerlemişti. 1-15 Nisan 1939 tarihleri arasındaki ilerleme raporunda Atılay denizaltısının tüm dış tekne ve güverte işlerinin bittiği, denizaltının denize indirilmeye hazır hale geldiği belirtildi. Silah, makine ve elektrik işlerinin devam ettiği ve denizaltının denize indirilmesi için tekne altına kızakların yapıldığı ifade edildi. Yine aynı raporda Yıldıray denizaltısının ise dış tekne ve güverte işlerinin bittiği, şaft

ve pervanelerin takıldığı, kıç ufki ve amudi dümen motorlarının gemiye indirildiği belirtildi (LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:212, Bn.: 1, 2, 2-1, 17 Nisan 1939).⁷

Atılay denizaltısı 19 Mayıs 1939 tarihinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan adına Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Altay'ın katıldığı törenle denize indirildi.⁸ Fakat savaşın başlaması denizdeki teçhizin uzamasına neden oldu. Malzeme yetersizliği ve Alman işçilerin Türkiye'yi terk etmeleri bu gecikmenin temel nedenleriydi. Buna rağmen iş sahasında Türk subay ve işçileri büyük çaba göstererek hem inşayı hem de suya indirildikten sonraki tecrübeleri başarı ile tamamladı. Bununla birlikte tecrübeler sırasında meydana gelen materyal hatasından kaynaklı tamir gerektiren arızalar için protokol gereği Krupp Germaniawerft tersanesinden malzeme ve işçilik ücretleri talep edildi (LDGAM., Ktn.:1940-6, Gmn.:53, Bn.:3, 4, 5, 24 Haziran 1940; LDGAM., Ktn.:1940-6, Gmn.:63, Bn.:2, 29 Haziran 1940). Sonuç olarak Atılay denizaltısı Binbaşı Burhanettin Çandarlı komutasında 5 Şubat 1940 tarihinde Donama hizmetine girdi (*TDKT, 1935-1950*, s. 113; *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1940).

Fotoğraf 3

Atılay denizaltısı 19 Mayıs 1939 tarihinde yapılan törenle denize indirildikten sonra.

Yan tarafta görülen inşası süren Yıldırım denizaltısıdır. Kaynak: (Beşiktaş Deniz Müzesi Komutanlığı Dijital Fotoğraf Arşivi.)

⁷ Atılay ve Yıldırım denizaltıları için haftalık iş günlerinin sonunda ve hafta sonu tatillerinde Krupp Germaniawerft tersanesi yetkililerince cihaz ve sistemlerin güvenliği için nöbetçi bırakılırdı. İstanbul Komutanlığı da Kasım ayından itibaren güvenlik sebebiyle nöbetçi bırakmaya başlayınca, Türk nöbetçiler denizaltı inşa sahasına Alman nöbetçileri almamaya başladı. Bu sorunun çözümü için yapılan yazışma örneği için bkz., LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:115, Bn.: 1, 29 Kasım 1939.

⁸ Atılay denizaltısının ilk olarak 20 Mayıs tarihinde denize indirileceği bildirildi. Daha sonra denizaltının Atatürk'ün Samsun'a çıktığı tarih olan 19 Mayıs günü denize indirilmesi kararlaştırıldı. LDGAM., Ktn.:1938-21, Gmn.:72, Bn.: 3, 20 Nisan 1939; LDGAM., Ktn.:1939-3, Gmn.:76, Bn.: 1, 20 Nisan 1939; LDGAM., Ktn.:1939-6, Gmn.:162, Bn.: 1, 9 Mayıs 1939; LDGAM., Ktn.:1938-21, Gmn.:72, Bn.: 2, 17 Mayıs 1939; *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1939; *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1939; *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1939; *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1939; *Vakit*, 20 Mayıs 1939; *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1939.

Yıldıray denizaltısının omurgası Valide Kızağına 9 Eylül 1937 tarihinde kondu ve 28 Ağustos 1939 tarihinde Alman Büyükelçiliği Askeri Ataşeleri ve Krupp temsilcileri⁹ ile Türk askeri ve sivil erkanın katılımıyla denize indirildi. Törene Krupp Fabrikası İnşaat Direktörü Mühenis Oesten'in konuşmasıyla başlandı. Donanma Komutanı Amiral Şükür Okan'ın konuşmasından sonra denizaltı amiralin eşi Sayın Nadire Okan tarafından denize indirildi (LDGAM., Ktn.:1939-6, Gmn.:130, Bn.: 1, 9 Ağustos 1939; *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1939; *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1939; *Ulus*, 29 Ağustos 1939; *Vakit*, 29 Ağustos 1939; *Akşam*, 29 Ağustos 1939; Metel, 1960, s. 69-73; *TDKT, 1935-1950*, s. 114).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Yıldıray denizaltısının inşasında görevli Krupp Germaniawerft tersanesi Alman mühendis ve teknisyenleri 2 Eylül 1939 tarihinde Türkiye'den ayrılmak için başvuruda bulundu (BCA., Fn.:30.10.0.0., Ktn.:62, Dosn.:418, Sn.:14, 31 Ağustos 1939; BCA., Fn.:30.10.0.0., Ktn.:62, Dosn.:418, Sn.:14, 2 Eylül 1939) ve kısa süre sonra da Türkiye'den ayrıldı. Bu tarihlerde denizaltının iki ana dizel motoru henüz Türkiye'ye gelmemiştir. Hatta Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkarılan bu motorların Alman Hükümetinin emriyle yoldan döndürüldüğü 23 Ağustos 1939 tarihli Krupp Germaniawerft tersanesinin gönderdiği yazıyla öğrenildi. Milli Müdafaa Vekaletinin 10 Kasım 1939 tarihli motorların verilmesi konulu başvurusuna, Alman Bahriye Vekaleti 24 Kasım günlü yazısıyla "savaş nedeniyle bunun mümkün olmayacağı" şeklinde cevap verdi (LDGAM., Ktn.:1939-12, Gmn.:85, Bn.:1, 21 Kasım 1939).

Bu gelişmeler yaşanırken Yıldıray denizaltısının yapımının Krupp Germaniawerft tersanesi tarafından yapılmayacağı anlaşarak geri kalan imalatın Gölcük Deniz Fabrikaları tarafından yapılmasına karar verildi (LDGAM., Ktn.:1940-14, Gmn.:147, Bn.:1, 26 Şubat 1940; LDGAM., Ktn.:1940-14, Gmn.:147, Bn.:2, 2 Mart 1940; LDGAM., Ktn.:1940-14, Gmn.:147, Bn.:3, 4 Mart 1940; LDGAM., Ktn.:1940-14, Gmn.:147, Bn.:4, 5 Mart 1940). Ayrıca İstanbul'da bulunan Denizaltı Gemileri İnşaat Kontrol Komisyonu lağvedilerek yerine "Denizaltı Gemileri İnşaat Komisyonu" kuruldu. Bu komisyonun görevi Yıldıray denizaltısının mümkün olan en kısa zamanda donanmaya katılmasını sağlamaktır (LDGAM., Ktn.:1940-20, Gmn.:128, Bn.:5, 5-1, 29 Şubat 1940; LDGAM., Ktn.:1940-20, Gmn.:128, Bn.:6, 6 Mart 1940; LDGAM., Ktn.:1940-20, Gmn.:128, Bn.:7, 11 Mart 1940).

Bu sırada Yıldıray denizaltısı 13 Ağustos 1940 tarihinde yedekte olarak Haliç'ten Gölcük'e getirildi. Savaş süresince ana dizel motorların Türkiye'ye getirilmesi veya parasının Krupp Germaniawerft tersanesine yapılacak ödemeden kesilmesi yönünde çalışmalar devam ederken (LDGAM., Ktn.:1940-6, Gmn.:35, Bn.:1, 2, 3, 4, 4-1, 4-2, 4-3, 5, 5-1, 5-2, 5-3, 5-4, 5-5, 3 Haziran 1940; LDGAM., Ktn.:1940-6, Gmn.:35, Bn.:1, 5 Haziran 1940), benzer tipte motorların İngiltere'den getirilmesi için birçok yazışma yapıldı (LDGAM., Ktn.:1940-34, Gmn.:155, Bn.:1, 26 Nisan 1940. LDGAM., Ktn.:1942-45, Gmn.:69, Bn.:1, 26 Ocak 1942; LDGAM., Ktn.:1942-45, Gmn.:69, Bn.:2, 3 Temmuz 1942). 5 Mart 1943 tarihinde denizaltının inşasına Başçarkçı Ön.Yzb. Celal Akdoğan ve II. Çarkçı Yzb. Necmi Karaca başkanlığında başlandı. İmalat devam ederken ana dizel motorlar ile bunlara ait yedek yardımcı aksamın getirilmesi konusunda Krupp Germaniawerft tersanesi ile anlaşarak parçaların Haziran 1943 içerisinde getirilmesi kararlaştırıldı (LDGAM., Ktn.:1943-51, Gmn.:156, Bn.:1, 21 Nisan 1943). Bir adet sancak ana dizel motor Haziran 1943 içerisinde Sirkeci gümrüğünde olacak şekilde Almanya'dan gönderildi (LDGAM., Ktn.:1943-51, Gmn.:156, Bn.:2, 12 Mayıs 1943). İskele ana dizel motorun ise Ekim 1943 içerisinde Almanya'dan gönderilmesi planlandı (LDGAM., Ktn.:1943-73, Gmn.:163, Bn.:1, 20 Ekim 1943; LDGAM., Ktn.:1943-73, Gmn.:163, Bn.:2, 25 Ekim 1943). Bu makinelerin

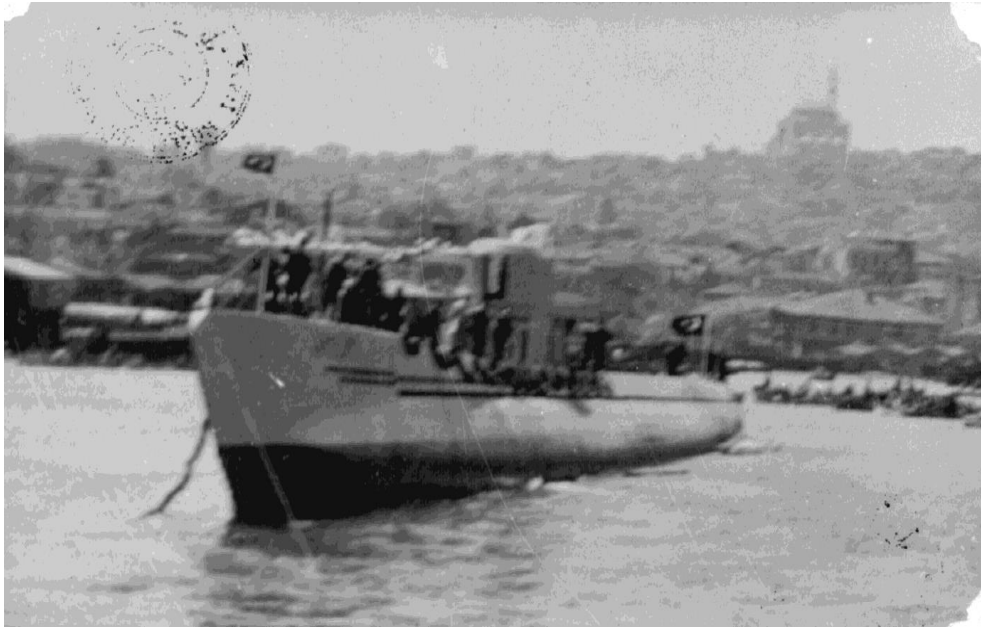
⁹ Yıldıray denizaltısının denize indirilme törenine Krupp Germaniawerft tersanesinin temsilcilerinin katılımı için yapılan yazışma örnekleri için bkz., LDGAM., Ktn.:1938-21, Gmn.:72, Bn.: 5, 2 Şubat 1939; LDGAM., Ktn.:1938-21, Gmn.:72, Bn.: 4, 16 Mart 1939; LDGAM., Ktn.:1938-21, Gmn.:72, Bn.: 6, 20 Mart 1939; LDGAM., Ktn.:1938-21, Gmn.:72, Bn.: 1, 23 Mart 1939.

kontrollerinin yapılarak teslim alınması için oluşturulan komisyon 24 Ocak/7 Şubat 1944 tarihleri arasında çalışmalarını tamamlayarak makinelerin teslim alınması kararını verdi (LDGAM., Ktn.:1944-75, Gmn.:19, Bn.:1, 14 Şubat 1944).

Aynı zamanda Yıldıray denizaltısının elde mevcut olan malzeme, gemi resimleri ve eş gemisi olan Saldıray denizaltısından yararlanılarak eksik kalan inşası tamamlanmaya çalışılıyordu. Almanya'dan getirilen dizel motorlar Turgutalp maçunası vasıtasıyla 1 Ağustos 1944 tarihinde denizaltıya kondu. Çalışmalar sonucunda denizaltının iskele tarafta yer alan dizel motoru 4 Ekim 1945 tarihinde, sancak tarafta yer alan dizel motoru da 10 Ekim 1945 tarihinde çalışır vaziyete getirildi. İlk dizel seyir tecrübesi 11 Ekim 1945 tarihinde yapıldı. Geminin tüm liman tecrübeleri tamamlanarak Kasımpaşa'daki havuzlarda ilk trim dalışının yapılması karara bağlandı. Bu suretle Kasımpaşa havuzlarına gidilerek 1 Numaralı Havuz'da Yb. Saim Erkson ve yüksek mühendis Kd.Yzb. Ertuğrul Dağdevirenöğlü, Denizaltı Filosu Makine Mühendisi Yb. Necati Gökçen ve I. Denizaltı Filotillası Komodoru Alb. Abdurrahman Benlioğlu başkanlığında yapılan meyil tecrübesi iyi netice verdiği için 2 Eylül 1946 tarihinde saat 15.55'de dalındı. 20 Eylül 1946 tarihinde Bostancı'da ilk deniz dalışı yapılarak tecrübeler başlandı ve müteakip günlerde de top ve torpido atışları icra edildi. Ardından Bostancı'da icra edilmesi kararlaştırılan derin su dalışı hazırlıklarına başlandı. Kaldıray ağ gemisi ve Turgutalp maçunası kurtarma ve emniyet gemileri olarak görevlendirildi. Ayrıca İstanbul Deniz Komutanlığı Dalgıç Gurubu Komutanlığından bir dalgıç ekibiyle, iki dalgıç takımının ve derin su dalgıç cihazlarının tecrübe süresince Kaldıray ağ gemisinde bulundurulmaları sağlandı. Bununla beraber Deniz Hastanesi Baştabipliği de 2 doktor, iki sıhhiye çavuşu ve 4 sıhhiye erini Kaldıray ağ gemisine gönderdi (LDGAM., Ktn.:1946-120, Gmn.:4, Bn.:2, 6 Aralık 1946; LDGAM., Ktn.:1946-120, Gmn.:4, Bn.:1, 13 Aralık 1946). 15 Ocak 1947 tarihinde Bostancı'da derin su dalışı gerçekleştirilerek Yıldıray denizaltısı Ön.Yzb. Barbaros Günergin komutasında donanma hizmetine girdi. Böylece Türk denizaltıcılık tarihinde, inşası Türk işçisinin eliyle tamamlanmış, hiç bir yabancı uzman olmadan tamamıyla Türk personeli tarafından tecrübeleri yapılmış ilk denizaltı Yıldıray denizaltısı oldu (Metel, 1960, s. 73-75; *TDKT, 1935-1950*, s. 114).

Fotoğraf 4

Yıldıray Denizaltısı Haliç'te.

Kaynak: (Beşiktaş Deniz Müzesi Komutanlığı Dijital Fotoğraf Arşivi.)

5. Sipariş Edilen Denizaltılarla İlgili Mali Hususlar

Denizaltı Gemileri İnşaat Komisyonu, Saldıray, Batıray, Atılay ve Yıldırıy denizaltılarını imal etmekten sorumlu Krupp Germaniawerft tersanesi yetkilileriyle görüşerek, önceden kararlaştırılmış ödeme planı üzerinden, tamamlanan ve tamamlanacak işlerle ilgili maliyet analizi yaparak, hesapların tasfiyesi için çalışmalar yürüttü. Krupp Germaniawerft tersanesi bu görüşmelerde Atılay denizaltısının teslim alınmasını kesin teslim kabul ederek, bundan sonra denizaltıda yapılacak işlerin mali kısmını üstlenmeyeceğini belirtti. Bununla beraber 8 Nisan 1940 tarihinde Krupp Germaniawerft tersanesi namına mühendis Richter ile Yıldırıy denizaltısında tamamlanacak işler için 4.845 TL işçi ücreti, 975 TL materyal ve 875 TL genel masraf üzerinden protokol imzalandı (LDGAM., Ktn.:1940-34, Gmn.:60, Bn.:1, 9 Nisan 1940). Ayrıca Krupp Germaniawerft tersanesi, Yıldırıy denizaltısının Türkiye'ye gönderilmeyen dizel motorlarının montaj masrafı dahil 267.176 TL, iki periskobunun montaj ücreti dahil 24.072 TL ve telsiz cihazlarının montaj masrafı dahil 61.805 TL olduğunu kabul etti (LDGAM., Ktn.:1940-34, Gmn.:60, Bn.:2, 12 Nisan 1940; LDGAM., Ktn.:1940-34, Gmn.:60, Bn.:3, 19 Nisan 1940). Ancak Krupp Germaniawerft tersanesi ile yapılan bu fiyatlandırma üzerinde ilerleyen süreçte birçok görüşme yapılmak zorunda kalındı (LDGAM., Ktn.:1940-6, Gmn.:35, Bn.:2, 3 Haziran 1940; LDGAM., Ktn.:1930-26, Gmn.:115, Bn.:1, 1-1, 3 Haziran 1940; LDGAM., Ktn.:1940-6, Gmn.:35, Bn.:3, 4, 4-1, 4-2, 4-3, 5, 5-1, 5-2, 5-3, 5-4, 5-5, Trhz; LDGAM., Ktn.:1930-26, Gmn.:115, Bn.:2, 2-1, 2-2, 3, 4, 4-1, 4-2, 4-3, 4-4, 4-5, Trhz).

Krupp Germaniawerft tersanesi yetkilileri ile Denizaltı Gemileri İnşaat Komisyonu arasında 14 Ağustos 1940 tarihinde 4 denizaltının hesap tasfiyesi ve Atılay ile Yıldırıy denizaltılarının Taşkızak tersanesinde montajı için kullanılan cihazlar ve tesisatların Türkiye'de kalması için protokol imzalandı. Protokolle, Taşkızak tersanesindeki cihazlar ve tesisatlar için Almanya'dan getirilen materyalin fiyatının 149.206 TL, Türkiye'den temin edilen materyalin 79.954 TL olduğu, bu miktardan %20 aşınma yıpranma payı düşülüp, kullanılan boru ve kabloların bedeli olan 4.322 TL eklendiğinde malzemenin toplam bedelinin 187.650 TL olduğu kabul edildi. Bu malzemelerin ithalinde Krupp Germaniawerft tersanesi tarafından gümrüklere verilen teminat mektuplarının serbest bırakılarak firmaya iade edilmesine ve bu malzemeler için gümrük rüsumu gerektiği takdirde Milli Müdafaa Vekâleti tarafından ödenmesine karar verildi (LDGAM., Ktn.:1940-14, Gmn.:52, Bn.:1, 14 Ağustos 1940). Ayrıca Yıldırıy denizaltısı tamamlanmadan teslim edildiği için denizaltı için ödenmemiş %30'luk kısımdan 3.000 TL tutarındaki kısmın ileride çıkması muhtemel arızalar için elde tutulmasına, geri kalan kısım ile Krupp Germaniawerft tersanesinin teminat ve avans garantilerinin tersaneye ödenmesi kararlaştırıldı (LDGAM., Ktn.:1940-14, Gmn.:52, Bn.:2-3, 14 Ağustos 1940).

Aynı protokolle, Saldıray denizaltısının kesin tesliminde belirlenen noksanlarla, garanti süresi içinde oluşan noksanlar da Türk Lirası cinsinden belirlendi. Krupp Germaniawerft tersanesinin bu noksanları gidermesiyle, denizaltının ödenmemiş son %10'luk taksitinin ödenmesi kararlaştırıldı. Atılay denizaltısının ise tespit edilen noksanlarının giderilmesiyle geri kalan ödemesi olan %30'un %25'lik bölümünün ödenmesine, %5'lik kısmın ise garanti süresi sonunda verilmesi üzerinde anlaşıldı.¹⁰ Batıray denizaltısı ile ilgili olarak da denizaltı her ne kadar teslim edilmemiş olsa da hesap tasfiyesi yapılırken Türkiye'ye teslim edilen 15.328 TL bedelli 1 adet Ultra Saunding cihazı ile 38.900 florin tutarındaki cephanenin bedellerinin düşülmesi kararlaştırıldı (LDGAM.,

¹⁰ Atılay denizaltısının garanti kapsamında yapılması gereken, torpido atışları sırasında arızalanan sancak torpido kovani dış kapağındaki arızasının giderilmesi için yapılan tamirat ve havuz masraflarının Krupp Germaniawerft tersanesi tarafından karşılanması amacıyla Deniz Müsteşarlığının yazdığı yazı için bkz., LDGAM., Ktn.:1940-6, Gmn.:63, Bn.:1, 6 Kasım 1940. Atılay denizaltısının garantisi 30 Ocak 1941 tarihinde bitmiştir. Denizaltının 1940 yılı içerisinde geçirdiği arızalar için bkz., LDGAM., Ktn.:1941-78, Gmn.:87, Bn.:1, 2, 3, 4, 31 Ocak 1941.

Ktn.:1940-14, Gmn.:52, Bn.:2, 2-1, 2-2, 2-3, 14 Ağustos 1940). Ayrıca 4 denizaltı için yedek olarak verilmesi gerekli 2 adet periskobun parası olan 20.764 TL'nin Krupp Germaniawerft tersanesince ödenmesi karara bağlandı (LDGAM., Ktn.:1940-14, Gmn.:52, Bn.:2-4, 14 Ağustos 1940).

6. Almanya'nın Yaptığı Denizaltı Satış Teklifi ve Alınan Diğer Gemiler

Almanya'ya sipariş edilen Saldıray, Batray, Atılay ve Yıldıray denizaltıları haricinde, Krupp Germaniawerft tersanesi tarafından 6 Ocak 1938 tarihinde, tersanenin Türkiye temsilcisi Ali Nuri ve Şeriki şirketi aracılığıyla, 380 ton su üstü tonajında denizaltı satış teklifinde bulunuldu.¹¹ Bu teklifle 2 veya 3 denizaltı siparişi verilirse, Kiel'deki tersanede inşa edilerek İstanbul'da teslim edilmek şartıyla her denizaltının 212.000 İngiliz lirasına yapılacağı iletildi. Teklife ayrıca 5 veya 6 denizaltı sipariş edilirse, Türkiye'de inşa ve teslim şartıyla her denizaltının 242.000 İngiliz lirasına imal edileceği eklendi. İlave her denizaltıyla birlikte 6 adet torpido da verilecekti (LDGAM., Ktn.:1938-14, Gmn.:36, Bn.:2, 3, 4, 5, 6, 7, 10 Haziran 1938). Krupp Germaniawerft tersanesi tarafından yapılan bu teklif, mali açıdan uygun görülmeyerek kabul edilmedi (LDGAM., Ktn.:1938-14, Gmn.:36, Bn.:1, 16 Haziran 1938).

Almanya'dan denizaltılar haricinde de gemiler alındı. Bu gemilerden ilki Almanya'da inşa edilerek Türk Donanmasına katılan Pınar su gemisi oldu. Pınar su gemisinin mukavele ve şartnamesine göre 22 Kasım 1938 tarihinde İstanbul'da yapılan muayenesinde, demirbaş malzeme listesindeki materyallerin tam olduğu görüldü. Sonraki günlerde yapılan seyir tecrübelerinde de bir arıza tespit edilmedi. Sadece Almanya'daki komisyon tarafından yapılan muayeneye göre noksan olan bazı hususlar bulunmaktaydı (LDGAM., Ktn.:1938-16, Gmn.:114, Bn.:1, 30 Kasım 1938). Bu noksanlar gemiyi yapan firma tarafından kısa sürede tamamlandı ve Pınar su gemisi 5 Aralık 1938 tarihinde Türk donanmasına dahil oldu (LDGAM., Ktn.:1938-14, Gmn.:36, Bn.:2, 5 Aralık 1938).

II.Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Almanya'dan teslim alınan ikinci gemi ise Doğanarslan römorkörü oldu. Siparişi ve inşa sürecinin tamamlanmasıyla Ağustos 1939 tarihinde İstanbul'da teslim alınan gemi, personel ataması yapıldıktan sonra İstanbul Deniz Komutanlığı emrine verilerek Türk donanmasına katıldı (LDGAM., Ktn.:1939-2, Gmn.:75, Bn.:1, 7 Ağustos 1939; LDGAM., Ktn.:1939-2, Gmn.:75, Bn.:2, 10 Ağustos 1939; LDGAM., TÇDEEB, 11 Ağustos 1939; LDGAM., Ktn.:1939-2, Gmn.:75, Bn.:3, 4, 17 Ağustos 1939).

Sonuç

Türkiye yaklaşan II. Dünya Savaşı nedeniyle eldeki donanmayı takviye etme kaygısına düştü. Her an savaşa girilecekmiş gibi düşünülerek, donanmanın tüm eksiklerinin tamamlanması, modernize edilmesi, donatılması ve çağa uygun silahlarla teçhiz edilmesi için büyük gayret sarf edildi. Hatta savaş yıllarında Türkiye bütçesinin yarıya yakını, savunma harcamaları için kullanıldı. Donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla Türkiye'de bulunan Şakir Zümre Fabrikası ve Nuri Killigil Fabrikası başta olmak üzere yerli ve milli askeri fabrikalar ile de anlaşmalar yaparak çeşitli silahların temin edilmesi yolu izlendi. İlave İngiltere, Almanya ve Amerika gibi ülkelerden temin edilen askeri malzemelerle donanmanın ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldı.

Bunun yanında bir donanmanın en önemli muharip unsuru olan su üstü gemisi ve denizaltı alınması için de büyük çabalar gösterildi. Bu noktada ülkenin içinde bulunduğu mali şartlar gözetilerek çok kısıtlı imkânlarla bir öncelik tercihi yapılması gerekti. Ya su üstü gemilerine öncelik verilecek ya da denizaltılara yönelinecekti. Tercih denizaltılardan yana kullanıldı. Dönemin askeri yetkililerinin uyarıları doğrultusunda su üstü gemilerine karşı büyük üstünlüğü bulunan ve çağının en etkili savaş gemileri olan denizaltıların temin edilmesine karar verildi. Bu kapsamda yapılan titiz incelemeler neticesinde Almanya'ya isimlerini Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün verdiği

¹¹ Orijinal Almanca teklif metni için bkz., LDGAM., Ktn.:1938-14, Gmn.:36, Bn.:14, 15, 16, 17, 2 Haziran 1938.

Saldıray, Batıray, Atılay ve Yıldırıy denizaltıları sipariş edildi. Başlayan II.Dünya Savaşı nedeniyle imalat ve teslimatında savaş koşulları nedeniyle büyük sorunlar yaşansa da Batıray denizaltısı hariç olmak üzere diğer üç denizaltı Türk donanma envanterine katılabildi. Hatta bu süreçte Almanya'dan Pınar su gemisiyle Doğanarslan römorkörü de alınarak donanma kadrosuna katıldı.

Almanya'dan alınan denizaltılar Türk donanmasının vurucu gücünü ve dolayısıyla caydırıcılığını üst düzeye çıkardı. Bu denizaltılar bir savaş aracı olarak donanmaya katılmalarına rağmen Türkiye'nin savaş dışında kalmasına yaptığı katkılar ile daha çok bir barış aracı oldu. Denizaltılar dahi edildikleri Denizaltı Filosu içinde II. Dünya Savaşı süresince yaptıkları eğitim ve tatbikatlar ile daima savaşa hazır tutuldu ve vurucu muharip unsurlar olarak caydırıcılık görevlerini eksiksiz şekilde yerine getirdi. Bunun yanında savaş sırasında yapılan bir eğitim dalışında 14 Temmuz 1942 tarihinde Atılay denizaltısının kaybedilmesi ve 39 denizaltıcı personelin şehit olması ise hem büyük bir muharip platformun kaybına neden oldu hem de tüm Türkiye'ye büyük bir üzüntü yaşattı. Bununla birlikte Saldıray ve Yıldırıy denizaltıları savaştan sonra donanmanın icra ettiği tatbikatlara katılarak ve barış zamanında cephe görevleri icra ederek dosta güven düşmana korku verdi ve üzerine düşen tarihi sorumluluğu donanma kadrosunda bulunduğu sürece başarıyla yerine getirdi.

Kaynakça

a. Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

İkinci Dünya Harbi Klasörü, Kln.:9, Dosn.:94, Fhn.:1.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fn.:30.10.0.0., Ktn.:62, Dosn.:418, Sn.:11.

Fn.:30.10.0.0., Ktn.:62, Dosn.:418, Sn.:14.

Fn.:30.18.1.2., Ktn.:83, Dosn.:54, Sn.:10.

Fn.:30.18.1.2., Ktn.:83, Dosn.:59, Sn.:7.

Lalahan Deniz Genel Arşiv Müdürlüğü (LDGAM)

Ktn.:1930-26, Gmn.:115, Bn.:1, 1-1, 2, 2-1, 2-2, 3, 4, 4-1, 4-2, 4-3, 4-4, 4-5.

Ktn.:1937-14, Gmn.:117, Bn.:1, 2.

Ktn.:1937-20, Gmn.:40, Bn.:1.

Ktn.:1937-20, Gmn.:41, Bn.:1, 2, 3.

Ktn.:1937-20, Gmn.:45, Bn.:1.

Ktn.:1937-43, Gmn.:156, Bn.:1, 2, 3, 4, 5, 6.

Ktn.:1938-1, Gmn.:8, Bn.:3, 4.

Ktn.:1938-1, Gmn.:14, Bn.:1.

Ktn.:1938-2, Gmn.:73, Bn.:4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18.

Ktn.:1938-3, Gmn.:157, Bn.: 1, 2, 3, 4.

Ktn.:1938-6, Gmn.:24, Bn.:1.

Ktn.:1938-6, Gmn.:121, Bn.:1, 2, 3.

Ktn.:1938-10, Gmn.:161, Bn.:3, 3-1, 3-2, 4, 5, 7, 9, 10, 10-1,14.

Ktn.:1938-11, Gmn.:19, Bn.:1, 1-1, 1-2, 1-3, 1-4, 1-5, 1-6, 2, 3, 4.

Ktn.:1938-11, Gmn.:31, Bn.:1, 1-1.

Ktn.:1938-11, Gmn.:49, Bn.:1, 2, 3, 4.

Ktn.:1938-11, Gmn.:64, Bn.:1, 2, 3, 4, 5, 6.

- Ktn.:1938-14, Gmn.:36, Bn.: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 14, 15, 16, 17.
Ktn.:1938-16, Gmn.:114, Bn.:1.
Ktn.:1938-21, Gmn.:72, Bn.: 1, 2, 3, 4, 5, 6.
Ktn.:1938-24, Gmn.:21, Bn.:1, 2, 3.
Ktn.:1938-24, Gmn.:25, Bn.:1, 2.
Ktn.:1938-24, Gmn.:40, Bn.: 1, 2.
Ktn.:1939-1, Gmn.:121, Bn.:1, 1-1.
Ktn.:1939-1, Gmn.:136, Bn.:1.
Ktn.:1939-1, Gmn.:151, Bn.:1, 1-1.
Ktn.:1939-2, Gmn.:75, Bn.:1, 2, 3, 4, 13.
Ktn.:1939-3, Gmn.:76, Bn.: 1.
Ktn.:1939-3, Gmn.:115, Bn.: 1.
Ktn.:1939-3, Gmn.:123, Bn.:1, 1-1, T.: 21 Eylül 1939;
Ktn.:1939-3, Gmn.:124, Bn.: 1, 2, 3, 3-1, 4, 4-1, 5, 5-1, 5-2, 6, 6-1, 7, 7-1, 8, 9, 9-1, 9-2.
Ktn.:1939-3, Gmn.:130, Bn.:1.
Ktn.:1938-3, Gmn.:157, Bn.: 5, 6.
Ktn.:1939-3, Gmn.:184, Bn.:1.
Ktn.:1939-3, Gmn.:212, Bn.: 1, 2, 2-1.
Ktn.:1939-5, Gmn.:70, Bn.:1, 2, 3.
Ktn.:1939-5, Gmn.:71, Bn.:1, 2, 3.
Ktn.:1939-5, Gmn.:98, Bn.:1, 2.
Ktn.:1939-6, Gmn.:130, Bn.: 1.
Ktn.:1939-6, Gmn.:162, Bn.: 1.
Ktn.:1939-12, Gmn.:85, Bn.:1.
Ktn.:1939-12, Gmn.:125, Bn.:1.
Ktn.:1939-12, Gmn.:127, Bn.:1, 2, 2-1.
Ktn.:1939-13, Gmn.:158, Bn.:1, 2.
Ktn.:1939-14, Gmn.:23, Bn.: 1, 1-1, 1-2, 3-1, 3-2, 4, 4-1.
Ktn.:1939-35, Gmn.:26, Bn.: 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11.
Ktn.:1939-75, Gmn.:180, Bn.:1, 2, 3.
Ktn.:1939-77, Gmn.:1, Bn.:1.
Ktn.:1939-115, Gmn.:10, Bn.:1, 2, 3.
Ktn.:1939-115, Gmn.:14, Bn.:11, 12, 13, 14.
Ktn.:1939-115, Gmn.:34, Bn.:1, 2.
Ktn.:1939-116, Gmn.:8, Bn.:14.
Ktn.:1939-116, Gmn.:64, Bn.:2.
Ktn.:1940-6, Gmn.:35, Bn.:1, 2, 3, 4, 4-1, 4-2, 4-3, 5, 5-1, 5-2, 5-3, 5-4, 5-5.
Ktn.:1940-6, Gmn.:53, Bn.:3, 4, 5,
Ktn.:1940-6, Gmn.:63, Bn.:1, 2.
Ktn.:1940-14, Gmn.:147, Bn.:1, 2, 3, 4.

Ktn.:1940-14, Gmn.:52, Bn.:1, 2, 2-1, 2-2, 2-3, 2-4.

Ktn.:1940-20, Gmn.:128, Bn.:5, 5-1, 6, 7.

Ktn.:1940-34, Gmn.:60, Bn.:1, 2, 3.

Ktn.:1940-34, Gmn.:149, Bn.:1.

Ktn.:1940-34, Gmn.:155, Bn.:1.

Ktn.:1941-78, Gmn.:87, Bn.:1, 2, 3, 4.

Ktn.:1942-45, Gmn.:69, Bn.:1, 2.

Ktn.:1943-51, Gmn.:156, Bn.:1 2.

Ktn.:1943-73, Gmn.:163, Bn.:1, 2.

Ktn.:1944-75, Gmn.:19, Bn.:1.

Ktn.:1946-120, Gmn.:4, Bn.:1, 2.

Beşiktaş Deniz Müzesi Komutanlığı Dijital Fotoğraf Arşivi.

Gemi Journalleri Bölümü Doğan Hücumbotu Gemi Journali (GJBDHGJ), Kytn.: 17041.

Tasnif Çalışması Devam Eden Evraklar Bölümü (TÇDEEB).

b. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi.

Ulus Gazetesi.

Akşam Gazetesi.

Vakit Gazetesi.

c. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1935-1950, Ankara: C. I, Dosya I.

Metel, R. (1960). *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, İstanbul: Deniz Basımevi.

Kaynak, O. A. (2003). *Amiral Vehbi Ziya Dümer'in Anıları*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını.

Uyaniker, F. (2021). *Türk Donanmasının Stratejik Bir Seyri: Donanmanın Malta-Faller Ziyareti 1936*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayını.

Özlem SÜRÜCÜ

Arş. Gör. | Res. Assist.
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Atatürk University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature,
ORCID: 000-0001-8762-8893
ozlem.surucu@atauni.edu.tr

İkinci Meşrutiyet İstanbul'una Postmodern Bir Bakış: "Gölgeler ve Hayaller Şehrinde"¹

Öz

Edebî türlerdeki en önemli unsurlardan biri olan mekân, kimi zaman olay ve kurgunun önüne geçerek aktif bir role bürünür. Tanzimat edebiyatında ön plana çıkan mekân unsuru, modern dönemde çeşitli amaçlarla adeta başkahraman konumuna gelmiş, romanın mekânı kimi zaman "mekânın romanı" hâline dönüşmüştür. Pek çok sanatçı ve aydına ilham kaynağı olan İstanbul; hem tarihî arka planı hem de kozmopolit yapısı nedeniyle bu tür mekânların başında gelir. 20. yüzyılın sonlarında edebiyat dünyasına katılan ve postmodern çizgide eserler veren isimlerden biri olarak Murat Gülsoy, tarihsel türdeki tek romanı "Gölgeler ve Hayaller Şehrinde" adlı eserinde İkinci Meşrutiyet Dönemi'ni işlemiştir. Türk fikir dünyasının önemli aydınlarından olan Beşir Fuat'ın oğlu Fuat'ın, arkadaşı Alex'e yazdığı mektuplarla kurgulanmış olan eserde yıllar sonra ülkesine dönen bir Türk'ün gözünden 1908-1909 yılları arasındaki İstanbul ele alınır. Şehrin adım adım dolaşılıp mektuplar aracılığıyla kaydedilmesiyle eser, bir seyahatname hüviyetine büründürülür. Gülsoy "Gölgeler ve Hayaller Şehrinde" adlı eserinde bir şehrin romanını yazmış, şehre adeta bir şahsiyet atfetmiştir. Tarihî olayların, kültürel değerler ve halk anlatılarıyla harmanlandığı bu romanda İstanbul, meşrutiyet hazırlıkları ve sonrasındaki haliyle hem iç, hem de dış mekânlarıyla birlikte canlı bir biçimde resmedilmiştir. Çalışmada postmodern metinde mekân kavramı tarihsel algı üzerinden değerlendirilecek, Paris'te yetişmiş bir Türk gencinin gözünden İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin İstanbul'u irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İkinci Meşrutiyet, postmodernizm, mekân.

A Postmodern Perspective of Istanbul in the Second Constitutional Era: "In the City of Shadows and Dreams"

Abstract

As one of the most important constituents in literary genres, place sometimes takes an active role by getting ahead of action and fiction. The place factor came to the fore in the Tanzimat Literature and become virtually the protagonist in modern times. Sometimes the place of a novel even turned into "the novel of a place". Being a source of inspiration for many artists and intellectuals, Istanbul is one of these places due to its historical background and cosmopolitan characteristics. As a postmodern writer, Murat Gülsoy joined the literature at the end of the 20th century and wrote his only historical novel about the Second Constitutional Era: "In the City of Shadows and Dreams". The work, which was fictionalized with the letters written by Fuat, son of Beşir Fuat, one of the important intellectuals of the Turkish intellectual world, to his friend Alex, deals with Istanbul between the years 1908-1909 through the eyes of a Turk who returned to his country years later. By walking around the city step by step and recording it through letters, the work becomes a travel book. In the novel "In the City of Shadows and Dreams", Gülsoy wrote a novel about a city and attributed a personality to the city. This novel merges history and cultural values with the folk narratives and Istanbul, with its interior and exterior spaces, is vividly depicted in it during and after the preparations of the Constitutional Era. The present study aimed to investigate the concept of place in a postmodernist text through historical perception, and Istanbul in the Second Constitutional Era will be analyzed from the perspective of a Turkish young man who grew up in Paris.

Keywords: Istanbul, Second Constitutional Era, postmodernism, place.

¹ Bu çalışma, 18-20 Eylül 2019 tarihlerinde düzenlenen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (Congist'19) sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Giriş

Yetmişli yıllar, Türkiye’de siyasi ve sosyal hayatta olduğu gibi edebiyatta da bir kırılma noktası olur. Türk okuru bireyi öncülleyen modernist ürünlerle yeni yeni tanışırken postmodernizmin de ayak sesleri duyulur. Fakat pek çok araştırmacının hemfikir olduğu üzere, doksanlı yıllara kadar üretilen eserler modernist-postmodernist çizgiler barındırmış, ilk özgün postmodernist ürünler bu yıllardan sonra ortaya konulmuştur (Ecevit, 2001, s. 85-86). Dolayısıyla doksanlı yıllarda edebiyat dünyasına adım atan isimler, dünyayı uzun yıllardır kasıp kavurmakta olan, Türk edebiyatında da özgün eserlerini vermeye başlayan postmodernizmin etkisi altına girecektir.

Murat Gülsoy, Türk edebiyatında postmodern türde eserler kaleme alan bir yazardır. 90’lı yıllarda kurduğu *Hayalet Gemi* adlı dergide öyküler yayımlayan Gülsoy, 2000’lerden itibaren postmodern türde romanlar yazmaya yönelir. Pek çok roman ödülüne layık görülen eserleri içerisinde *Gölgeler ve Hayaller Şehrinde* adlı eseri, onun roman anlayışı dışında bir kurguya sahiptir. Bu eseri diğerlerinden ayıran özellik, onun bir dönemin romanı olmasıdır.

Gölgeler ve Hayaller Şehrinde II. Meşrutiyet Dönemi’nin çalkantılı günlerinde geçen bir mektup-romandır. Beşir Fuat’ın hayatını ve bilinmeyen, gayrimeşru oğlu Fuat’ın İstanbul’da yaşadıklarını konu edinir. Marsilya gemisiyle yola çıkan Fuat, İstanbul’u ve o tarihte orada yaşananları yakından gözlemlemek amacıyla arkadaşı Marcel ile birlikte gazetecilik için görevlendirilirler. Fuat’ın İstanbul’a yolcuğu aynı zamanda geçmişine yaptığı bir yolculuk olur. O ana kadar geçmişine ve gerçek babasıyla ilgili kafasında soru işaretleriyle yaşamış, fakat yüzleşme cesareti bulamamıştır. İstanbul’a gelirken orada geçmişini bulacağını bilir ve yolculuğu bu durumun yarattığı iç huzursuzluklarla geçer.

Beşir Fuat’ın Fransız bir aktristen gayrimeşru çocuğu olarak İstanbul’da dünyaya gelen Fuat, şehirde çıkan Ermeni isyanının ardından annesi ve ablasıyla birlikte Paris’e gönderilmiştir. 12 yıl boyunca ülkeye geri dönmeyecek olan Fuat, annesinin tutumları ve Fransız üvey babasının da etkisiyle Türk kimliğinden soyutlanarak yetiştirilmiştir. Yirmili yaşlarda annesinin ölümü, kız kardeşinin evliliği ve romanı oluşturan mektupların muhababı yakın dostu Alex’in tedavi nedeniyle Paris’ten ayrılması üzerine iş nedeniyle İstanbul’a gelmeye karar verir. II. Meşrutiyet’in ilan edildiği hareketli günlerde geçmişinin ve gerçek babasının peşine düşen Fuat, bir yandan çocukken ayrılmış olduğu vatan topraklarında kimlik bunalımı yaşarken diğer yandan sırlarla dolu geçmişine yüzleşir. Babasının önemli bir Türk aydını olduğunu öğrendiğinde gerçek kimliğiyle gururlansa da gayrimeşru çocuk olmanın eksikliğini üzerinden atamaz ve buhrana düşer.

Murat Gülsoy’un romanlarına genel olarak bakıldığında göze ilk çarpan, günümüzde postmodernizmin tekniklerinden biri olarak da sayılan üstkurmaca tekniğidir. *Gölgeler ve Hayaller Şehrinde* romanında üstkurmaca tekniği iki yerde ve iç içe geçmiş bir biçimde karşımıza çıkar. “Ey Okur,” (Gülsoy, 2014, s. 9) hitabıyla başlayan romanın Fransızca olarak bir deftere yazılmış mektuplardan oluşması ve bu defteri de 1968 yılında sahaflarda vakit geçirmeyi seven bir avukatın bulup Türkçeye çevirerek yayımlatması, eserin yazılış sürecini onun konusu hâline getirme tekniğidir. Gülsoy bu tekniği güçlendirmek için kimi bölümlerde defterdeki bazı sayfaların yırtılmış veya ıslanmış olduğunu ve dolayısıyla okunmadığını avukatın ağzıyla not düşmüştür. Üstkurmaca tekniğinin kullanıldığı bir diğer yer ise postmodern yazarların sıklıkla başvurduğu oyun eylemidir. Arkadaşı Charles’ın “iyi gelecek” teminiyle sunduğu afyonu içen Fuat, içine düştüğü hayal-hakikat âleminde Paris’teki patronu Mösyö Girard’a “Gölgeler ve Hayaller Şehrinde” adlı bir kitabı teslim eder. Fakat Mösyö Girard, kitabın manasız ve saçma hikâyeler içerdiğini öne sürerek reddeder ve Fuat’a “Biz seni İstanbul’a bunlar için mi gönderdik?” diyerek

çıkışır (Gülsoy, 2014, s. 192-196). İlk olarak romanı bir mektup-defter şeklinde okura sunan yazar, daha sonra bu mektupların sahibinin kaleminden eserin kendisini kaygan bir gerçeklikte ifşa etmiştir. Dolayısıyla romanda üstkurmacanın iki türü de kullanılarak oyunsuluk pekiştirilmiştir.

Eserin genel yapısına hâkim olan postmodern unsurlardan bir diğeri de metinlerarasılıktır. Yazarın "Orhan Okay'ın çalışması başucumdu." (Yağmur, 2014, s. 15) şeklinde dile getirdiği gibi, romanın ana çerçevesine hâkim olan Beşir Fuat'ın hayatı sebebiyle parodi tekniğiyle öykünülen metin Orhan Okay'ın *Beşir Fuat: İlk Türk Pozitivist ve Natüralist* adlı eseridir. Romanda Beşir Fuat'ın hayatına dair kurgu olan tek ayrıntı gayrimeşru oğludur. Beşir Fuat'ın metresi ve metresinden doğma bir çocuğunun olduğu bilinmektedir, fakat bu çocuk erkek değil kızdır. Yani romandaki Fuat'ın ablasıdır (Okay, 2012, s. 25). Romana hem pastiş hem de parodi bağlamında hâkim olduğunu düşündüğümüz eser ise Edmondo de Amicis'in *İstanbul* adlı seyahatnamesidir. Amicis'in seyahatnamesinde de romanda olduğu gibi iki gazeteci arkadaş İstanbul'a gelir ve şehri adım adım dolaşarak soyut ve somut veriler toplarlar. Bununla birlikte romanda yer yer masallara pastiş yoluyla değinilmiş, İstanbul'un kültürel yapısını ön plana çıkarmak amaçlı pek çok tarihî ve mitolojik anlatılardan yararlanılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nden bu yana dile getirilen, fakat modernistler ve onların mirasçısı olarak postmodernistlerin büyük bir sorunsal olarak ele aldığı durum Doğu-Batı meselesidir. "Amacım kadim meselemiz olan Doğu-Batı arasında kalmışlığımız üzerine düşünmekti. Onca Tanpınar, Oğuz Atay ve Orhan Pamuk okumasından sonra bu meseleye girmemem şaşırtıcı olurdu." (Oral, 2014, s. 22) diyen Gülsoy, tıpkı saydığı isimler gibi, romanını Doğu-Batı sorunu çerçevesinde ele almıştır. Başkarakter Fuat'ın Türkiye'de değil, Fransa'da yetişmiş, kendi kültürüne yabancı kalmış asimile bir Türk olması bu anlamda bilinçli bir seçim gibi görünmektedir. Yalnız Fuat değil, Fuat'ın İstanbul'daki çevresinin de İngiliz veya Fransız isimlerden oluşması oryantalist bakışı beraberinde getirmiştir. Fuat'ın veya arkadaşlarının ağzından sunulan Türk anlatıları da genellikle Batı kökenli ve Türkleri olumsuzlayan bir yapıdadır. Dolayısıyla Tanpınar'dan bu yana irdelenen meselenin, Gülsoy'un bu romanının da temel dokusunu oluşturduğu söylenebilir.

Gölgeler ve Hayaller Şehrinde romanında İstanbul'un ele alınışı şu başlıklar çerçevesinde irdelenebilir:

1. Doğu'nun ve Batı'nın Başkenti: İstanbul

İstanbul'un hem Doğu hem de Batı kimliğine sahip olması öncesinde yaklaşık 1400 yıl Bizans'ın, ardından 500 yıldan fazla Osmanlı'nın hüküm sürdüğü iki imparatorlukta başkent olmasından kaynaklıdır. Fetih'ten sonra İstanbul'u bir ticaret merkezi hâline getirmeyi amaçlayan Fatih Sultan Mehmet, ırk ve mezhep gözetmeden şehirde ticaret özgürlüğü ilan etmiş (Sakaoğlu, 1994, s. 288), dolayısıyla İstanbul hiçbir zaman yalnızca Doğu'ya veya Doğulu'ya ait olmamıştır.

Edmondo de Amicis'in *İstanbul* adlı seyahatnamesiyle içerik bağlamında benzerlik gösteren *Gölgeler ve Hayaller Şehrinde* romanı oryantalist bir bakışla ele alınmış, İstanbul'un genel yapısı Batılı bir seyyah gözüyle değerlendirilmiştir. Marsilya gemisi İstanbul kıyılarına yanaşırken Fuat'ın kafasından şunlar geçer:

Günün ilk ışıklarıyla altın yıldızlara bürünen Süleymaniye ve Sultanahmet camileri ve bin senenin gizemiyle hala ayakta duran Ayasofya ve denizden bir ırmak gibi akan Boğaz... Bir Doğulu afetin yüzünü saklayan ferace gibi bütün bu güzellikleri azar azar gösteren sabah sisi yavaşça kalkacak ve İstanbul bütün ihtişamıyla teslim olacaktı. Doğu'ya seyahat tertipleleyen şirketlerin broşürlerinde yazdığı gibi bir giriş (Gülsoy, 2014, s. 67).

İstanbul'un dışlaştırılması, ona feminen özellikler yüklenmesi pek çok sanatçının başvurduğu bir söylemdir. Ancak burada dikkati çeken sabah sisindeki İstanbul'un yüzünü ferace ile saklayan bir "Doğulu afet"e benzetilmesi ve sisin yavaş yavaş dağılmasının feracenin yüzden

kalkmasıyla eşdeğer tutulmasıdır. Böylelikle bu afet bütün ihtişamıyla teslim olacaktır. Bu söylem akla Edward Said'in Doğu ile ilgili şu ibarelerini getirmektedir:

Nitekim, Şarkiyatçılığın metropoliten ülkelerdeki erkek egemenliğiyle, yani ataerkillikle aynı türden bir pratik olduğunu görebiliyoruz artık: Şark geleneksel olarak kadınsı, sahip olduğu zenginlikler de bereketli bir şey olarak tasvir edilmiş; başlıca simgeleri şehvetli kadın, harem ve despotik –ama tuhaf bir biçimde çekici- sultan olmuştur (2006, s. 82).

Buradan da anlaşıldığı üzere Doğu'nun bir kadın olarak görülmesi oryantalist görüşün bir getirisi. Bu görüşün Batılılara ait olduğunu ve "Doğu'ya seyahat tertipleyen şirket broşürlerinde yazdığı" (Gülsoy, 2014, s. 67) yazar kendisi de ifade eder. Doğulu olduğunu hep gizleme ihtiyacı hissetmiş ve bir Fransız gibi yetiştirilmiş Fuat'ın; İstanbul'un kartpostal görünümünü yetişkin fikirlerle değerlendirmesi elbette Batı gözüyle olacaktır.

Fakat Fuat'ın bu düşünceleri yıllar sonra Türk kimliğinden neredeyse sıyrılmış bir hâlde memleketine, yani Doğu'ya yaptığı yolculuğun ilk izlenimleridir aslında. Zira ilerleyen bölümlerde İstanbul'un Doğu kimliğinin yanı sıra Batı kimliği de mütemadiyen vurgulanacaktır. İstanbul hâlen olduğu gibi; hem Asya hem de Avrupa kıtasını ve dolayısıyla onların kültürünü bünyesinde barındıran tek şehirdir. Bu düşünce Fuat'ın arkadaşı Charles'ın ağzından şöyle vurgulanır:

Burası dünyanın başşehri dostlarım, dünyanın merkezi burası, Doğu da burada başlıyor, Batı da... Bir kapı İstanbul. (...) Ama sadece bu iki kıtayı birbirine bağlamıyor. Hayır. Başka âlemler de burada birbirine kavuşuyor. O eski hikâyeler hakikatin farklı şekilleridir, dostlarım. Hepsi birer kapıdır, başka bahçelere açılır (Gülsoy, 2014, s. 193).

Tarih boyunca birçok kez dile getirildiği gibi, beylikleri, devletleri veya imparatorlukları cezbeden, Bizans veya Osmanlı topraklarından ziyade aslında İstanbul'un ta kendisidir. Asya ile Avrupa arasında bir kapı oluşu, Karadeniz ve Ege'yi birbirine bağlayan boğazı, sosyal ve ekonomik şartları itibarıyla tarih boyunca hep rağbet görmüştür ve Murat Gülsoy da bu düşüncüyü savunan yazarlardan birisidir:

Baylar, şöyle etrafınıza bakın. İşte karşınızda bütün heybetiyle yükselen bu şehir tıpkı Roma gibi yedi tepe üzerine kurulmuştur. Yedi gezegenin, yedi günün, yedi ana günahın, yedi faziletin, yedi rengin ve henüz bilmediğimiz başka yedilerin aşkına burası hâlen Doğu'nun başkentidir. İnsanlık devam ettikçe hatırlanacak tek büyük imparatorluğun, Roma İmparatorluğu'nun iki başkentinden biri ve en esrarlısıdır. Şimdi seyrettiğiniz bu silüet İstanbul'un bizatili kendisidir. Şu görkemli camilere bakın! Bunlar sadece ve sadece buraya has yapılarıdır. Dünyanın hiçbir yerinde bunların bir benzerini göremezsiniz. Çünkü bunlar en esrarengiz toprağın neredeyse kendi kendini yoğurarak oluşturduğu acayip eserlerdir. Başka hiçbir ülkede benzeri yapılmamıştır, yapılamamıştır. İstanbul'u fethetmek diye bir şey mümkün değildir dostlarım. Ama insanın ihtirasını kamçılar, kıskırtır, gel beni ele geçir, senin olmak istiyorum, der. Oysa bu mümkün değildir. Türklerin kahraman padişahı Fatih Mehmet de bunu çok iyi bilmekteydi. İstanbul fethedilemez. İstanbul fetheder! Konstantin'i bile fethetmiştir. Fatih Mehmet'i de fethetmiştir, sonrakileri de edecektir... Burası teslim olmaz, olamaz (2014, s. 116-117).

Bu noktada değinilmesi gereken yazarın İstanbul'u yine bir kadınla özdeşleştirmesidir. "...gel beni ele geçir, senin olmak istiyorum" (2014, s. 117) dese bile üç yanı denizlerle çevrili iki yarımada oluşun fizikî yapısı nedeniyle kolay kolay fethedilememesi tarih boyu devletleri zorlayan bir unsur olmuştur (Demirkent, 2001, s. 205-212). Dönemin çarşafı peçeli kadınları Batılı gezginlere gizemli geldiği için cezbetmiş, bu nedenle de teslim olmayan Doğu her zaman Doğu kadınıyla özdeşleştirilmiştir. Gülsoy'un buradaki düşüncesi de bu şekilde yorumlanabilir.

O tarihte asırlardır Doğu'nun başkenti olan İstanbul'un hâlâ önemli bir bölümü Batı'nındır aslında. Özellikle Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşma hareketinin yansıması elbette en çok başkent İstanbul'da görülmektedir. Nitekim bu tarihlerde Batılılaşmanın da etkisiyle

kimi bölgeler Avrupa şehirlerinden ayırt edilemez olmuştur. Buna en güzel örnek, Türk edebiyatına sıkça konu olan Pera'dır. Gülsoy burayı şu şekilde betimler:

Pera dediğim yer, bizim Avrupa şehirlerindeki benzer taş binalardan oluşan bir cadde. Burada daha çok Avrupalıların rağbet ettiği şık kafeler, pahalı ve kaliteli mallarla dolup taşan dükkânlar, sefaretler, tiyatrolar ve eğlence yerleri var. Her tarafta zengin İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar görünüyor. Adeta Avrupa'nın bir özeti bu cadde. Zaten adına da Cadde-i Kebir, diyorlar. Müslüman Türkler bu caddede dolaşırken Avrupa'daymış gibi hissediyorlar kendilerini (2014, s. 95).

İstanbul'un işgalden kurtulduğu gün Türk ordularının bu caddeden geçmiş olması nedeniyle günümüzde "İstiklâl Caddesi" adını alan Cadde-i Kebir (Koçu, 1961a, s. 2713), hâlen Avrupaî atmosferini korumaktadır. Pera (şimdiki adıyla Beyoğlu) ise özellikle Tanzimat'la birlikte edebiyatımıza giren Batılılaşma sembolü mekânlardan biridir. Tanzimat'ta alafrangalık konusu nedeniyle eleştirel bir bakışla sergilenen Beyoğlu, Servet-i Fünun döneminde sevilen bir mekân iken Millî Edebiyat döneminde işgal devletlerinin sefahat ve eğlence yeri olması dolayısıyla bir hayli yerilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde bu görüşlerin hepsini ayrı ayrı savunan bir yazar çıkmış ise de Beyoğlu'nun 1950'lerden (yani 6-7 Eylül olaylarından) önceki kozmopolit ve medeni yapısının bir daha oluşmadığı ve oluşmayacağı özellikle İstanbul ve çevresindeki aydınların genel görüşü olmuştur (Çoruk, 1993, s. 14-24).

Bir başka yerde Gülsoy, Beyoğlu'nun o yıllardaki kozmopolit yapısını şöyle vurgular: "Pera civarında dolaşıyorsan zaman zaman Paris'te ya da ona benzer bir Avrupa şehrinde olduğun hissine kapılabilirsin. Gündelik hayat pek de farklı değil. Her yerde mutlaka Fransızca tabelalar var; tabii Türkçe, Rumca, Ermenice de çok kullanılıyor" (2014, s. 88-89).

Beyoğlu Ermenilerinin dört buçuk asırlık bir geçmişi olduğu (Koçu, 1961b, s. 2716), aynı zamanda Cadde-i Kebir taraflarındaki dükkân ve mağaza isimlerinin (Terzi Botter, Weinberg Mağazaları, Bakkal Dimitrakopulo, Strazburg Birahanesi) orada yaşayan halklara göre çeşitlilik gösterdiği kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır (Koçu, 1961c, s. 2718-2719). Yazar burada olduğu gibi kozmopolit yapıya sık sık vurgu yaparak dönemin İstanbul'unun kültürel yaşantısını canlı bir biçimde resmeder. Zaten bir Batılı olarak İstanbul'un Fuat'a hoş gelen tarafı da budur aslında: "Rüyalarım da bile görmeyi bıraktığım bu masal şehrinin müziğini oluşturan Türkçe, Rumca, Ermenice, İtalyanca kelimeleri duyduğumda, o karanlığın içinden ellerinde fenerlerle yürüyen kalabalıkları gördüğümde niçin sarsıldığımı anlamışsındır" (Gülsoy, 2014, s. 77).

Eserde İstanbul'un yarı Doğu yarı Batı melez yapısıyla Fuat'ın Fransız bir anne ve Türk bir babadan oluşan kimliği iç içe verilmiş, Fuat İstanbul ile özdeşleştirilmiştir. Aynı zamanda hikâyenin Fuat'ın etrafında dönmesi ve Fuat'ın çevresindeki insanların da yabancı uyruklu olması şehrin oryantalist bakışla resmedilmesini sağlamıştır.

2. Meşrutiyet Atmosferi

İkinci Meşrutiyet yılları Türk siyasi ve toplumsal tarihinin dönüm noktalarından biri olarak sayısız esere yansımıştır. Öncesinde istibdat korkusu, Meşrutiyet'le birlikte gelen hürriyet coşkusu ve ardından 31 Mart Olayı'nın hayal kırıklıklarıyla dönemin İstanbul'u, her yönüyle ele alınmıştır. 6 asırlık bir imparatorluk temelinden sarsılmaktadır ve payitaht İstanbul, bünyesinde barındırdığı çeşitli milletler ve kültürler bakımından bu imparatorluğun minimize edilmiş bir parçası olarak her türlü hareketliliğin merkezi olmuştur.

Kanun-ı Esasi'nin kabulü artık ülkede bir kişinin değil kanunun egemen olacağı düşüncesini doğurur. Bu anlamda Meşrutiyet yeni bir başlangıçtır. İmparatorluğun bütün halkları bu durumu sevinç içinde karşılar (Koç, 2005, s. 247). Romanda Fuat'ın İstanbul'a geliş amacı Fransız bir dergi için Meşrutiyet'i ve İstanbul'daki yansımaları yakından takip etmektir.

Meşrutiyet'in ilk günlerinde hürriyet sevinciyle birlikte özellikle “azınlık” olarak tabir edilen halkın gelecekte ümitli olduğu vurgusu yapılır:

Anayasanın yeniden yürürlüğe konulması hakiki bir ihtilal tesiri yapmış, öncelikle bunu söylemem lazım. Sokaklarda, çarşıda, kahvede dolaşırken bunu hissetmemek mümkün değil. Abdülhamit her ne kadar sultan olarak başta olsa da artık eskisi gibi gücü yok. Bilhassa Rumlar, Ermeniler ve diğer Müslüman olmayan halklar istikbalden çok ümitli (Gülsoy, 2014, s. 97).

Romanda ön planda olan tek tarihî kişilik Prens Sabahattin'dir. Fuat onunla Marsilya gemisinde tanışır, fikirlerine hayranlık duyar ve roman boyu ondan övgüyle söz eder. Meşrutiyet'in henüz ilan edildiği günlerdir. Prens Sabahattin İstanbul'da “müstakbel sultan” gibi karşılanmakta, attığı her adım tıpkı sultan gibi büyük yankılar uyandırmaktadır. Onun İstanbul'da yaşayan çeşitli milletlere mensup halkları nasıl kucakladığı romanda sık sık vurgulanan eylemleridir (Gülsoy, 2014, s. 1-128). Prens Sabahattin'in romanda övgüyle anılmasının nedeni, Jön Türkler'i de ikiye bölen yabancı devletlerin müdahalesi meselesi olabilir. Prens Sabahattin devrim için “menfaati menfaatimize uygun... hür ve demokratik hükümetlerle” anlaşma taraftarıdır ki, bu hükümetler de İngiltere ve Fransa'dır. Prens Sabahattin bu tutumuyla hem ülkede Batı yanlısı aydınlar tarafından hem de Batılı devletler tarafından çok sahiplenilmiştir (Akşin, 2014, s. 81). Gülsoy'un dönemin aydınları arasından Prens Sabahattin'i seçerek Meşrutiyet atmosferinde onu ön plana alması, Sabahattin Bey'in bu tutumlarıyla ilişkilendirilebilir.

Eserde Fuat mektuplarla birlikte Alex'e İstanbul ile ilgili kartpostallar gönderir. Bunlar genellikle memleketin gündemini yansıtan yani hürriyet, eşitlik ve vatan temalı kartpostallardır:

İki tane kartpostal ekliyorum bu mektuba. Birincisinde, hürriyeti temsil eden genç kadının yanında duran, onu kollayan sakallı kişiler: anayasanın mimarı Mithat Paşa, Namık Kemal adlı mühim bir şair ve Prens Sabahattin! Hürriyeti vurulduğu zincirden kurtaran iki asker de Niyazi ve Enver beyler. İkinci kart da çok enteresan geldi bana. Ortada sultanın etrafını sarmış hürriyet, kardeşlik ve eşitlik; üç genç kız figürüyle sembolize edilmiş. Hürriyet hep kadınlarla temsil ediliyor, kölelikten kurtarılan bir kadın olarak resmediliyor (Gülsoy, 2014, s. 79).

Meşrutiyet Dönemi'nde özellikle yabancı gazetecilerin basmış olduğu kartpostallar, aslında o döneme dair önemli vesikalardan biridir. Romanda da değinildiği gibi Batılı devletlerin yüzünü Osmanlıya döndüren Meşrutiyet'in ilanı, geriye binbir çeşit fotoğraf, kartpostal ve tarihî vesika bırakmıştır. Gülsoy'un betimlediği bu kartpostallar da tarih kaynaklarında günümüze kadar ulaşmıştır (Kutlu, 2004, s. 105,107).

İstanbul'da hürriyet havası pek uzun sürmez. İttihat ve Terakki üyelerinin yönetimi ele almaması, idareyi yine paşalara vermesi, beklenen sosyal reformların yapılmaması herkes gibi aydınları da önce sorgulamaya, ardından eleştiriye iter (Koç, 2005, s. 247). Romanda İstanbul'da peş peşe yapılan mitinglerden bahsedilir. Sultanahmet Camii avlusunda binlerce insanın toplandığı, Ermeni, Rum, Arnavut, Acem gazetecilerin bulunduğu mitinge giden Fuat, İttihat ve Terakki'nin “matbuat nizamnamesi” adı altında ağır hükümler içeren kanunlarını eleştirir. “Hükümete gazete kapatma, ağır para ve hapis cezaları verme hakkı” tanıyan bu kanunların yanı sıra gazete çıkarmak da 500 altın değerine biner (Gülsoy, 2014, s. 262-263).

O dönemde Batı'nın Osmanlıya taktığı lakaplardan biri olan “hasta adam” tabirinin romanda hem Osmanlıyı hem de Fuat'ın ruh hâlini karşılamak için kullanıldığını söylemek mümkündür. Gerçek babasını bulan ve hayatındaki karanlık noktaları aydınlatan Fuat, kendini hummalı bir buhranın içinde bulur. Yani “hasta adam”ın topraklarına gelen Fuat da bir hasta adam olup çıkar. 31 Mart Olayı ile birlikte II. Abdülhamit tahtından indirilir ve meydanlar Meşrutiyet'e karşı ayaklananların darağaçlarında sallanan cesetleriyle dolar. Bu sıralarda Fuat'ın

mektup arkadaşı Alex de ölmüştür ve ölümlerin gölgeleriyle yaşayan Fuat bir gölgeye dönüşmüştür (Gülsoy, 2014, s. 289-300).

Meşrutiyet'in siyasi ortamı pek çok eserde irdelenmiştir, fakat Gülsoy bu ortamı İstanbul ile birlikte ele alarak yaşananları olay-mekân bağlamında değerlendirmiştir. Ayrıca romanda Meşrutiyet'ten 31 Mart'a uzanan atmosferle Fuat'ın bireysel yaşantısı paralel olarak verilmiş, Osmanlı ile birlikte geçmişle yüzleşen Fuat'ın da ruhani bir çöküş içine girmesi kurgulanmıştır.

3. İstanbul'un Toplumsal Yapısı

İstanbul'u bir şehir olarak Osmanlı vilâyetlerinden veya Türk illerinden herhangi biri olarak değerlendirmek yeterli değildir. İstanbul geçmişten günümüze beslediği kültürel kaynaklarla sıra dışı çizgisini hep korumuş ve koruyacak olan bir minik devlet niteliğinde sayılabilir. Dünya üzerinde belki çok az kentin sahip olduğu bu nitelik onun toplumsal yapısının izahı için şart gibi görünmektedir. Zira İstanbul'da "şehir" kalıbının içine sığacak tek örneği yakalamak zordur.

Gölgeler ve Hayaller Şehrinde romanında Fuat'ın yabancılaşmış bir Türk gözüyle İstanbul'a bakışından ve Fransız mektup arkadaşına gördüklerini bu bakışla aktarmasından dolayı toplumsal yaşantı ayrıntılarıyla sunulur. Eğer Fuat, İstanbul'a ve kendi kimliğine yabancı kalmamış olsaydı ve roman bir Fransız'a yazılan mektuplardan oluşmasaydı şehirdeki yaşantının derinliklerine bu denli inilmeyebilirdi. Bu anlamda Gülsoy'un oryantalist bir bakışla İstanbul'u yazmak istediği ve karakterlerini de ona göre seçtiği söylenebilir. Nitekim romanda toplumsal yaşantının betimlenmesindeki söylemler de bu doğrultudadır:

Şehre gelince oryantalist ressamın resimlerindeki o rengârenk çarşaf ve feraceler içindeki kadınları da ara ki bulasın. Artık Doğu'nun kadınları da koyu renkli, uzun, şekilsiz Batı elbiselerine benzeyen daha modern kılıklar içindeler ya da koyu renk çarşaf giyiyorlar. Üstelik artık o kalın peçelerinin ardından çekici kara gözleriyle bakmıyorlar, çoğunun yüzü çok ince bir tülle örtülü, rüzgârla uçtuğunda çok da umursamıyorlar. Erkekler de renkli kıyafetler yerine koyu renk redingot giyiyorlar, hatta kravat bağlıyorlar. Sarıklı Müslüman tipini bulmak için eski mahallelere gitmek zorundasın (Gülsoy, 2014, s. 94).

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kadının topluma kazandırılması konusunda pek çok atılımlar olmuştur. Öncesinde Batılılaşma yanlısı yöneticilerin kentli kadınlar için okullar açmasıyla toplumsal hayatta aktifleşmeye başlamış olan kadınlar, Meşrutiyet'le birlikte kılık kıyafetini de yaşantısına göre düzenleyip değiştirmiştir (Güzel, 1985, s. 859-860). Fuat kadınların kılık kıyafetindeki bu değişimden memnun değildir. Çünkü onun belleğinde çocukluğunda gördüğü ve bu hâliyle yıllarca hayalinde canlandırmış olduğu Doğu atmosferi yoktur. Burada da Batılı seyyahların gözünden masalsi bir atmosferle çizilen Doğu vurgusu yapılmaktadır.

Romanda İstanbul'a dair anlatımlar çoğu yerde asıl kurgunun önüne geçmiş ve bir seyahatname havasına girilmiştir. Galata Köprüsü üzerindeki insan manzaralarının tasviri Amicis'in seyahatnamesindeki anlatımlarla çoğu yerde örtüşmektedir (1993, s. 21-31). Gülsoy, bu köprüye dair okurun gözünde canlı bir tablo çizer:

Avrupa'da görebileceğin en kozmopolit şehir burası. Eski sarayın olduğu taraf ile Galata'yı birbirinden ayıran Haliç'in üzerindeki köprüyü görsen şaşar kalırsın. Her renkten her milletten insan kendilerine özgü kıyafetleriyle iki dünya arasında gidip geliyorlar. Asya ile Avrupa ve hatta Afrika bu köprü üzerinden akıyor, birbirine karışıyor. Türkçe, Rumca, Ermenice, Macarca, Arapça, Rusça, Fransızca, Almanca, İngilizce, Farsça, Kıpti bizim sayabildiklerimizdi. Hele kıyafetler... Bütün dünyanın kılıkları burada kendilerini göstermeye gelmiş gibiydiler. (...) Her köşeden ayrı bir seyyar satıcı çıkıyor, bağırarak mallarını satmaya çalışıyordu. Helva denilen susam ve bal karışımı bir tatlı satan Arnavutlar, meyve sebze satan Bulgarlar, midye dolması satan Ermeniler; su, şerbet satıcıları, tablasında renk renk badem şekerleri, lokumlar, kuru meyveler ya da esans satan

sarıklı yaşlı Türkler köprüye ayrı bir canlılık veriyordu. Bunların arasında yeşil yoncalarla süslenmiş sepetlerin içinde salyangoz satıldığını bile gördük (2014, s. 98).

Yazar, romanda İstanbul'un Müslüman kesiminin dinî yaşamına ve ritüellerine de değinir. Bunlardan biri oldukça gösterişli yaşanan Ramazan ayıdır. Osmanlı döneminde Ramazan bir ibadet ayından ziyade bir kültürdür: "Konaklar kapılarını fakirlere açıyor, bahçelere sofralar kuruluyor. Ramazan'a has eğlenceler düzenleniyor, gölge tiyatrosunu, kuklacıları, cambazları, hokkabazları görmek için İstanbullular sokaklara dökülüyor" (Gülsoy, 2014, s. 132).

Bugüne kadar anlatılageldiği gibi, İstanbul'da özellikle Osmanlı dönemindeki ramazan günleri oldukça canlı ve gösterişlidir. Aylarca hazırlıklara yol açan bu görkemli ayda varlıklı insanların fakir komşularının ramazan alışverişini yapması da dönemin adetlerindedir. Bununla birlikte padişah sarayı, zenginlerin ve ulemâların konakları ramazan boyunca herkese açıktır. Kahvehane kültürlerinin yanı sıra Karagöz ve ortaoyunları, hatta tuluat tiyatroları da dönemin Ramazan eğlenceleri kategorisindedir (Kadıoğlu, 1994, s. 303-304).

Edebî eserlerde dinî-muhafazakâr portresiyle sıkça yer alan Üsküdar, bilindiği üzere tekkeleriyle ünlüdür. 1800'lü yılların başından itibaren Bektaşî tekkeleri resmî olarak yasaklansa da Cumhuriyet'e kadar bu tekkeler başka isimlerle tekrar açılmış ve ayinler düzenlenmiştir (Koçu, 1961d, s. 2447). Üsküdar-Çamlıca'daki tekkeler ilginç ritüelleriyle edebî eserlere de konu olmuştur. Romanda Marcel ve Fuat'ın gittiği mekânlardan biri olan Üsküdar'ın manzarası alışıldan farklı değildir. Fuat burada şehrin başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çok sarıklı insan olduğunu vurgular (Gülsoy, 2014, s. 106). Ardından katıldığı bir Bektaşî ayinini büyülenerek aktarır:

Ritim akıl almaz bir noktaya vardığında dervişler bir kuvvet onları göğüslerinden tutup fırlatıyormuş gibi kendiliklerinden sıçrayıp odanın ortasına düşmeye başladılar. Bir çeşit dansı bu ama bizim bildiğimiz hiçbir dansa benzemiyordu. Biraz sonra dervişlerden biri bir çığlık attı, daha çok bir çağrı gibiydi. Onu yatıştırmak istercesine bir başkası uzun bir şişi alıp yanağına batırırverdi, biz seyircilerden şaşkın bir iç çekiş geldi, garip olan yanağından hiç kan akmamasıydı. Buna benzer sahneler birbirini takip etti. Geride bir yerde yanan ateşin alevinde gezdirdikleri şiş ya da ince bir kılıçla vücudunda bir delik açılan derviş adeta rahatlıyor, hareketleri daha huzurlu bir hâl alıyordu. Acıyı hissetmiyor oluşları inançlarının en büyük deliliydi (Gülsoy, 2014, s. 109).

Her rengin, kültürün ve dinin yansımasının görüldüğü bu sıra dışı şehrin başlı başına bir roman kahramanı olduğu söylenebilir. Romanda başkarakter sıfatı Fuat'tan İstanbul'a, İstanbul'dan Fuat'a geçiş yaparak ilerlemiştir. Yabancı olduğu bu şehri ve kültürünü Fuat hem kendisi tanımış; hem de okura bir seyyah titizliğiyle tanıtmıştır.

4. İstanbul'un Kültürel Yapısı

Gölgeler ve Hayaller Şehrinde romanında zamanın tüm aşamalarından bahsetmek mümkündür. Romanda olay zamanı İkinci Meşrutiyet yılları yani 1908-1909 olmakla birlikte, yazar kimi zaman yakın tarihten bilgiler verirken kimi zaman da mitolojinin bilinmeyen tarihine iner. Bu durumu postmodern yazarların zamanı bir bütün hâlinde ele almasıyla açıklayabiliriz. Postmodernizmde geçmiş, gelecek ve bilinmeyen zamanlar iç içe geçmiş, dolayısıyla kronolojik zaman kavramı soyutlanmıştır. Zamanın mekânla bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda ve söz konusu mekân İstanbul olduğunda zamanın tüm boyutları bir potada eriyecektir. "Geçmiş zamanın henüz geçmemiş olduğunu, hatta asla ve asla geçmeyeceğini, zaten zaman dediğimiz şeyin de aklımızın ve hayalimizin ötesinde bir şey olduğunu hissediyor insan burada. Mekanik bir saatin zembereğinden çok, çölün kumlarına yakın..." (Gülsoy, 2014, s. 138) şeklinde İstanbul'daki zamanı betimleyen Gülsoy'un bu sözleri aslında postmodernizmin zaman algısını da tanımlayan ifadelerdir.

Romanda Fuat ve yaşantısı dışında sözü edilen olayların tümünün tarihsel gerçekliğe dayandığından bahsedilmiştir. Meşrutiyet atmosferi dışında yazar Fuat'ın çocukluğu üzerinden yakın tarihe de değinmiştir. İstanbul'un yakın tarihindeki olaylardan biri 1894 İstanbul depremidir:

Yaz ayıydı, temmuzdu, günlerden salıydı. Öğleüzeri, çok sıcak bir havaydı. (...) Korkunç bir zelzele olduğu lafları... Yüzlerce evin yıkıldığını, bizim mahallenin şanslı olduğunu ama şehirde birçoklarının evsiz kaldığını, eskiden de böyle bir felaket olduğunu, Allah'ın gazabından sual olunmayacağını, kim bilir hangi günahların kefareti ödediğimizi söylüyorlardı (Gülsoy, 2014, s. 70-72).

Tarih boyunca büyük depremler atlatmış İstanbul'da, 10 Temmuz 1894 yılında öğle saatinde meydana gelen bu deprem sonucu 474 kişi ölmüş, 482 kişi yaralanmış, 1000'in üzerinde yapı da hasar görmüş veya yıkılmıştır (Sezer, 1996, s. 171). İstanbul'un bu büyük depremden sonra toparlanması epey zaman alacaktır. Romanda da yaklaşık 14 yıl sonra bu büyük depremin izlerinin hala görüldüğünden bahsedilir (Gülsoy, 2014, s. 95).

Fuat'ın çocukluğunda yaşanan İstanbul'un yakın tarihine dair bir diğer önemli olay "Bomba Vak'ası" olarak anılan Ermeni İsyanı'dır (Koçu, 1961e, s. 5208). Roman, Fuat'ın ağzından yazıldığı ve bu olay da onun çocukluğuna denk düştüğü için olayın derinine inilmez. Fakat Fuat ve ailesinin kaderini tayin edecek olan, onların Fransa'ya göç etmelerine neden olan olaydır aynı zamanda. Ermenilerin isyan çıkardığı ve bankayı bastığı duyulunca Fuat'ın annesinin çalıştığı kumpanyadaki başaktör Bedros, Marsilya gemisine bilet alır ve Fuat ile ailesini Fransa'ya gitmeleri için ikna eder. Çünkü şehirde katliam başlamıştır. Ermeni olan Bedros'un Fuat'ın annesi Marie ile ilişkisi vardır ve çocuklar da dâhil olmak üzere hepsi olaydan zarar görecekler arasındadır. Bu zorunluluk üzerine gidilen Fransa'da Fuat için Türklükten izole bir hayat başlar (Gülsoy, 2014, s. 74-77).

1890 yılından itibaren ülke genelinde baş gösteren Ermeni İsyanlarının sebebi şudur: Ermeniler çoğunluk olduğunu iddia ettikleri bölgelerdeki altı ili Osmanlıdan özerklik için isterler. Fakat II. Abdülhamit buna müsaade etmez ve "Ermeniler hiçbir yerde ekseriyet değildir!" diyerek reddeder. Bunun üzerine Ermeniler 1895'te İstanbul'da ayaklanarak Bâb-ı Âli'ye yürüseler de bu eylem cüzi kayıplarla kısa sürede bastırılır. Fakat Gülsoy'un romanına aldığı "Bomba Vak'ası", 1896'da Osmanlı Bankası'na toplanıp halkı bombalayan saldırganlara paralel olarak şehrin çeşitli yerlerinde sirayet eden olaylardır. Bu saldırıların sonucunda Ermeni, Müslüman ve Yahudi halktan pek çok kayıp verilmiştir (Koçu, 1961e, s. 5206-5208).

Gölgeler ve Hayaller Şehrinde romanında İstanbul'un tarihine dair pek çok anlatıya yer verilmiştir. Charles'ın önderliğinde bir İstanbul rehberi hazırlayan Fuat ve Marcel, şehrin pek çok bölgesini gezme fırsatı bulurken aynı zamanda oraya dair çeşitli anlatıları da kaydederler. İstanbul tarihî derinliği itibarıyla bu tür anlatılar konusunda oldukça zengindir. Türk tarihindeki önemini fetih ile başlatacak olursak burada bir imparatorluğun temeli atılmıştır. Dolayısıyla yalnızca Türkler arasında bile İstanbul'a dair efsaneler anlatmakla bitmez.

Fakat romanda İstanbul'un fetih anlatıları Türk tarafını değil daha çok Bizans tarafını kapsar. Örneğin; Ayasofya ile ilgili anlatılar genellikle fetih esnasında Bizans halkının yaşadıklarına dairdir. Bir bölümde fetih sırasında gözden kaybolan ve yıllar sonra tekrar döneceğine inanılan bir rahipten bahsedilir:

İşgal sırasında Ayasofya'nın rahibi mihrabın önünde dua ediyormuş. Türklerin kiliseye girdiklerini görünce ayını yarım bırakmış, kutsal vazoları alıp kaçmış. Barbarlar peşinden koşmuşlar ama rahip son derece sakin bir şekilde duvarın içinden geçip kaybolmuş. Burada gizli bir geçit olduğunu sanıp günlerce duvarı delmeye çalışmışlar ama boşuna. Duvarda hiçbir hile yokmuş. (...) Marcel rahibin hâlen yaşadığına ve burası tekrar Hristiyanların elin geçince duvarın içinden çıkıp ayine kaldığı yerden devam edeceğine

inanıldığını söyledi. Kimilerine göre fethin 500. senesinde kimilerine göreyse 30 kere 19 sene sonra olacağına inanılıyormuş (Gülsoy, 2014, s. 91).

Bu anlatının farklı varyantları Türk kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. Fetih sırasında dua eden rahip büyük bir cemaatin önündedir. Duvarın içinden değil bir kapıdan geçip kaybolmuş, fakat kapıyı açmak bir daha mümkün olmamıştır. Bununla birlikte her Paskalya Bayramı'nda bu kapı önünde yumurta kabukları bulunmuştur. Rivayete göre Ayasofya'nın kubbesi üzerine yeniden haç konulduğunda kapı açılacak ve rahip duasını bitirecektir (Koçu, 1961f, s. 1466).

Romanda geçen bir diğer rivayet ise Fatih Sultan Mehmet'in fetih esnasında Ayasofya'ya atıyla girip kanlı elini sütunlardan birine bastığıdır. Romanın bu kısmında mektupların yazılı olduğu defter sayfalarının ıslanıp birbirine yapışmış olduğunu ve yazıların okunmadığını çeviren kişi not düşmüştür. Bu nedenle bu rivayetle ilgili yazarın bize aktardığı başka bir bilgi yoktur (Gülsoy, 2014, s. 89-90). Rivayetin kaynağı Ayasofya'daki "Pençe Nişanı" adı verilen el şekline benzeyen oyuktur. Fatih Sultan Mehmet atıyla Ayasofya'ya girdiğinde cesetlerin üzerinde dolaşırken at şahlanmış ve sultan kanlı elini bu sütuna dayamış ve böylelikle bu nişan oluşmuştur. Fakat gerçekte bu iz el şekline benziyor olsa da şahlanan at üzerindeyken dahi insanın ulaşamayacağı yüksekliktedir. Reşat Ekrem Koçu bu efsanenin Batı'da anlatıldığını, Ayasofya'ya gelen turistlerin bilhassa bu izi bulmaya çalıştıklarını aktarır (1961f, s. 1466-1467).

Günümüzde Sultanahmet Meydanı'nda bulunan "Yılanlı Sütun" romanda karşımıza çıkan ve Doğu ile Batı anlatılarında farklılık arz eden eserlerdendir. Gülsoy, sütunun artık yerinde olmayan yılan başlarının İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmet tarafından koparılmış olduğunu nakleder. Bu bilgi Batılı seyyah Amicis'in *İstanbul* adlı seyahatnamesinde anlatılır (1993, s. 113):

Birbirine dolanmış üç yılanın kıvrımlarını bu gördüğümüz. Üç yılan başı da aslında Delfi kâhinlerinin kehanet kazanını tutuyormuş. İmparator Büyük Konstantin bu kâhinlerin isteğiyle yaklaşık 1600 sene önce alıp buraya getirmiş. (...) Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde kılıcıyla uçurmuş yılan başlarını (Gülsoy, 2014, s. 93).

Türk kaynaklarında ise bu sütuna ait yılan başlarının 1700'lü yıllarda kırılmış olduğu yazılıdır (Baran Çelik, 2012, s. 36). Gülsoy Amicis'in seyahatnamesinden Balıklı Ayazma'nın meşhur anlatısını da aktarır:

İstanbul barbarların kuşatması altındayken bu kilisenin papazı o kadar inançlı bir Hristiyan'mış ki şehrin asla ve asla Türklerin eline geçmeyeceğine eminmiş. O gün de taze balık kızartıyormuş tavada. Birileri çığlık çığlığa Türkler şehre girdi, diye haber verince de inanmamış. Şu kızgın zeytinyağındaki balıklar tavadan çıkıp yürüseler ancak inanırım, demiş. Bunun üzerine balıklar tavadan fırlayıp bu havuza düşmüşler ve Tanrı'nın mucizesi, yarısı pişmiş hâlde yüzmeye başlamışlar. Ancak o zaman inanmış. İşte o yüzden bu balıkların yarısı kızıl yarısı sarıdır (2014, s. 125).

Romanda ayrıca Kız Kulesi ile ilgili anlatılan iki ayrı efsaneye de değinilir. Biri, kızının yılan sokması sonucu öleceğini öğrenen sultanın kızını korumak amacıyla denizin ortasına kule yaptırdığı söylenebilir. Diğeri ise Afrodit'in rahibelerinden Hero'ya âşık Leander'in her gece yüzerek kuledeki Hero ile buluşmaya geldiği ve bir gün Hero'nun yaktığı fenerin sönmesiyle Leander'in boğulması, Hero'nun da kendini kuleden attığı efsanedir (Gülsoy, 2014, s. 213). Dolayısıyla eserin, mitolojinin bilinmeyen tarihinden 20. yüzyıla kadar zamanın tüm katmanlarını kapsadığı söylenebilir.

İstanbul'un kültürel zenginliği, şehrin hem Doğu hem de Batı varyantlı söylencelere sahip olmasıyla çok boyutluluk kazanmasından ileri gelmektedir. Gülsoy'un romanda, dönem İstanbul'unu ele almakla kendisinden önceki İstanbul temalı eserlere yaptığı ekleme, şehri tam

olarak bu görüşle ele almasıdır. Bu durumun da postmodern dönemde sıkça işlenen Doğu-Batı meselesine dayandığı ve postmodernizmin çok kültürlülüğü önemsemesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç

Postmodern edebiyatla birlikte tarihsellik, geleneğe dönüş gibi kavramlar yeniden gündeme gelse de aslında postmodernizm, bu kavramları bilinenin dışında ele alma yaklaşımıdır. Tarihsellik ve gelenek postmodernistlerin kalemleriyle yeniden şekillendirilirken, önceki anlamlarından da giderek uzaklaşırlar. Murat Gülsoy'un *Gölgeler ve Hayaller Şehrinde* adlı tarihsel romanı için de tarihselliği farklı boyutlarda ele aldığını söylemek mümkündür. O, Tanpınar'ı kılavuz alarak tarihselliği Doğu-Batı meselesi çerçevesinde irdeleyen sanatçılardan biridir.

İstanbul, Doğu'nun ve Batı'nın buluştuğu noktadır; çok kültürlüdür, çok boyutludur ve orada her şey mümkündür. Murat Gülsoy bu kozmopolit şehri Meşrutiyet'in hareketli günleriyle birlikte yansıtmış, bu vesileyle yarattığı melez kimliği Fuat üzerinden işleyerek Batılı boyutuyla da değerlendirmiştir. Yarı Türk yarı Fransız bir gazetecinin kalemiyle sunduğu eser bu bağlamda bir seyahatname havasına da büründürülmüştür.

Eserin adından da anlaşılacağı üzere İstanbul, romanda yalnızca bir mekân görevi görmez, hatta çoğu zaman başkarakter konumunda sunulur. Gülsoy aslında bir dönemin değil, bir mekânın romanını yazmayı düşünmüş gibidir. Fuat'ın yaşadıklarını veya ruh hâlini dönemin İstanbul'undaki iniş çıkışlarla paralel olarak vermesiyle de edebî türlerdeki karakter-mekân ilişkisinin birbiriyle doğrudan orantılı olabildiğini vurgulamak istemiştir. Böylelikle de İstanbul'un tarihi-kültürel dokusunun işlendiği bir kent romanı ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Akşın, S. (2014). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (7. baskı). İmge Kitabevi.
- Amicis, E. (1993). *İstanbul* (4. baskı). (B. Akyavaş, Çev.) Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baran Çelik, G. (Eylül 2012). Delfi'den Sultanahmet'e bir anıt eserin öyküsü. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 225, 32-38.
- Çoruk, A. Ş. (1993). *Cumhuriyet devri Türk romanında Beyoğlu (1924-1980)* (Tez No. 25663). [Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi], YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Demirkent, I. (2001). İstanbul. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 23, ss. 205-212). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ecevit, Y. (2001). *Türk edebiyatında postmodernist açılımlar* (11. baskı). İletişim Yayınları.
- Gülsoy, M. (2014). *Gölgeler ve hayaller şehrinde* (1. baskı). Can Yayınları.
- Güzel, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e toplumsal değişim ve kadın. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 857-864). İletişim Yayınları.
- Kadıoğlu, N. (1994). Ramazan gelenekleri. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 303-304). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Koç, M. (2005). *Türk romanında İttihat Terakki (1908-2004)* (1. baskı). Temel Yayınları.
- Koçu, R. E. (1961a). Beyoğlu Caddei Kebîri. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 2713-2715). Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası.
- Koçu, R. E. (1961b). Beyoğlunda Ermeniler. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 2716-2717). Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası.
- Koçu, R. E. (1961c). Beyoğlunda sedyeler (XIX. Asırda). İçinde *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 2717-2720). Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası.
- Koçu, R. E. (1961d). Bektâşiler, Bektâşi tekkeleri. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 2443-2447). Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası.

Sürücü, Ö. (2022). İkinci Meşrutiyet İstanbul'una postmodern bir bakış: "Gölgeler ve Hayaller Şehrinde", *Mavi Atlas*, 10(1), 90-101.

Koçu, R. E. (1961e). Ermeni patırdıları. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 10, ss. 5206-5208). Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası.

Koçu, R. E. (1961f). Ayasofya. İçinde *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 1439-1475). Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaası.

Kutlu, S. (2004). *Didâr-ı Hürriyet: Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913* (1. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Okay, O. (2012). *Beşir Fuat: İlk Türk natüralist ve pozitivist* (3. baskı). Dergâh Yayınları.

Oral, S. (Nisan 2014). Kimi zaman yazılan her şeyin bir tür mektup olduğunu düşünürüm. *Cumhuriyet Kitap*, 22.

Said, E. (2006). *Kış ruhu* (2. baskı). (T. Birkan, Çev.) Metis Yayınları.

Sakaoğlu, N. (1994). Fenerliler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 288-290). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Sezer, H. (1996). 1894 İstanbul depremi hakkında bir rapor üzerine inceleme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 169-197.

Yağmur, Y. (Mayıs 2014). Bu bir özgürleşme mücadelesi. *Birgün Kitap*, 15.

Beste ALPAY JEONG

Doktora Öğrencisi | PhD. Candidate
Hanyang Üniversitesi, Uluslararası Çalışmalar Lisansüstü Enstitüsü, Seul-GÜNEY KORE
Hanyang University, Graduate School of International Studies, Seoul-SOUTH KOREA
ORCID: 0000-0001-9899-1508
beste.alpay@gmail.com

Visualizing Housewives: The Representation of Female Domesticity in Stock Imagery

Abstract

In today's digital age, photography is mass-produced and mass-consumed through digital channels. Stock images are used for advertising, design, and marketing and are influential in shaping consumer decisions and consumer culture. By defining images as cultural objects that are contingent, flexible, and changeable such as "black boxes", it can be possible to discuss how they continuously articulate meanings and shape the consumer culture. The use of the social science approach is limited in the academic discussions of stock photography. In this study, stock images are viewed as forms of visual representation that construct the perceptions of social phenomena through the articulation of meanings. In that regard, it is stressed that they may contribute to the social construction and negotiation of gender identities and roles. The aim of this paper is to interpret the gender representations of housewives in nine selected examples of stock images. The essay focuses on how the concept of housewives is depicted in stock photography and how socially constructed gender roles and stereotypes are materialized through it. Paul Frosh's methodology for surveying stock images, and Erving Goffman's theory of gender representation are used for the analysis. The essay finds essential features that communicate the happy housewife ideal. It is suggested that through the conjoint use of elements of domestic work and leisure time, the gendered position of the women is portrayed in a positive light in a way to commodify female domesticity. In addition, the representation of the housewife image in stock photography carries elements that place women into subordinated positions. The study highlights that ritualization of subordination is utilized in most images through the use of elements such as smile, physical lowering, body can't and head can't. The passive and dependent presentation of the housewife is also supported through the techniques of licensed withdrawal and feminine touch. As a result, stock images associate happiness with the role of the housewife and draw a representation of the housewife using passive and dependent elements. In this context, they reinforce the unequal gender roles by supporting the traditional happy housewife discourse.

Keywords: Stock photography, Housewives, Gender.

Ev Kadınlarını Görselleştirmek: Stok Görsellerinde Kadının Evcilliğinin Temsili

Öz

Günümüz dijital çağında fotoğraflar ve diğer görsel ürünler, dijital kanallar aracılığıyla seri olarak üretilmekte ve tüketilmektedir. Geniş kitleler tarafından reklam, tasarım ve pazarlama için kullanılan stok görseller tüketici kararlarını ve tüketici kültürünü şekillendirmede oldukça etkili olmaktadır. Stok görselleri "kara kutular" gibi bağıl, esnek ve değişken kültürel nesnelere olarak tanımlayarak onların nasıl yeni anlamlar inşa ettiğini ve tüketim kültürünü nasıl şekillendirdiğini tartışmak mümkün olabilir. Bu çalışmada stok görüntüleri, anlamların eklenmesi yoluyla sosyal fenomenlerin algılarını oluşturan görsel temsil biçimleri olarak görülmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet kimliklerinin ve rollerinin toplumsal inşasına ve müzakeresine katkıda bulunabilecekleri vurgulanmaktadır. Bu makalenin amacı, seçilmiş dokuz stok görüntü örneğinde ev kadınlarının cinsiyet temsillerini yorumlamaktır. Makale, stok fotoğraflarında ev kadını kavramının nasıl tasvir edildiğine ve toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyet rollerinin ve stereotiplerin stok fotoğrafları aracılığıyla nasıl somutlaştırıldığına odaklanmaktadır. Seçilmiş görsellerin Paul Frosh'un stok görüntüleri incelerken kullandığı metodolojisine ve Erving Goffman'ın toplumsal cinsiyet temsili teorisine dayanan bir analizi sonucunda mutlu ev kadını idealini ileten temel özellikler tespit edilmiştir. Ev işi ve boş zaman aktivitelerine dair öğelerin birlikte kullanılması yoluyla kadının cinsiyetlendirilmiş konumunun kadın evcilliğini metalaştırarak şekilde olumlu bir ışık altında tasvir edildiği ileri sürülmektedir. Buna ek olarak stok görsellerde ev kadını temsili kadınları ikincil konumlara yerleştiren unsurları taşıdığı görülmektedir. Çalışma, boyun eğmenin ritüelleştirilmesinin çoğu görselde gülümseme, fiziksel alçalma, vücut eğme ve baş eğme gibi öğelerin kullanımı yoluyla kullanıldığını vurgulamaktadır. Ev kadınının pasif ve bağımlı tasviri, lisanslı geri çekilme ve kadınsı dokunuş teknikleriyle de desteklenmiştir. Sonuç olarak stok görselleri mutluluğu ev kadınlığı rolü ile ilişkilendirmekle beraber

ev kadını temsilini pasif ve bağımlı öğeler kullanarak çizmektedir. Bu bağlamda geleneksel mutlu ev kadını söylemini destekleyerek eşitlik dışı toplumsal cinsiyet rollerine katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stok fotoğrafçılığı, Ev kadınları, Toplumsal cinsiyet.

1. Introduction

In today's consumer society, people come across mass-produced photographic images that are used for advertisement every day. Frosh calls them the wallpaper of consumer culture because although they are part of everyday life, they are like wallpapers, everywhere and usually overlooked, such as the "obscure" industry that creates them; these images are the product of stock photography which produces most of the photographs that are used for advertising, design and marketing (Frosh, 2003, p. 1-7). The social identities of people are shaped in relation to consumption and thus media is one of the factors that shape those identities. Stock photography produces images as commodities and functions as a tool that promotes commodities. In other words, as well as it is a cultural practice, photography can be deeply oriented in shaping the consumer culture. How the image is interpreted by the consumer and its meaningfulness to the consumer is very important in terms of the advertisement of commodities (Ibid). It is possible to look at cultural objects such as images, content, and information as contingent, flexible and changeable entities which can be shaped by various factors (Frosh, 2003, p. 14). Latour (1987) calls these "black boxes". A black box refers to a setting that has become relatively stable and therefore its contents do not need to be discussed anymore and are considered as a fact. Until the box is reopened to be contested, its contents and structure are taken for granted. By trying to understand these "black boxes" which keep changing and continuously generating meaning it is possible to see how culture behaves as production (Frosh, 2003, p. 14).

"Housewives" has been chosen as a category for this essay, because of its widespread use in consumer advertising, and such as the concept "romantic couples", "housewives" is usually portrayed in stock photography. In this manner the socially constructed gender roles are also supported in photography (Hudgins, 2020, p. 3-4) and this reinforces the taken for granted power relations between men and women, demonstrating the essentialist ideas that specific gender roles for both genders as natural characteristics arising from their sex (Mottier, 2004, p. 277). In this essay, examples from stock photography are analyzed deriving from Frosh's methodology that he uses in his case study.

2. Relevant Literature

After the well-known sociologist Erving Goffman published *Gender Advertisements* (1979) which studied the gender representations of women in advertisements, more recent studies applied his theoretical underpinning to understand portrayals of gender in advertisements. For instance, by applying Goffman's theory as a basis; Belknap and Leonard (1991) analyzed gender relations focusing on images in magazine advertisements, Kang (1997) studied advertisements in American magazines, Holden (2000) studied Japanese television advertising, Bell and Milic (2002) looked at gender stereotypes in display advertisements in Australian magazines, Lindner (2004) analyzed images of women in fashion magazine advertisements, Chhabra et al. (2011) focused on gender images in the vacation guides from the US destination marketing organizations, Signoretti (2017) statistically measured gender patterns in Italian print advertisements. Lately these scholars have also begun to focus on gender displays in the digital media. Doring and Poschl (2006) looked at gender stereotypes in German mobile phone advertisements, while Doring et al. (2016) and Baker and Walsh (2018) investigated gender stereotyping and self-presentation of gender identities on Instagram respectively. Other prominent scholars who analyzed digital media within the framework of gender display were Butkowski et al (2019) who focused on Instagram selfies (self-photos) Kraus and Martins (2017) who explored street-style fashion blogs. To date most of the research that used the gender display

framework has been either focused on print media or digital social media outlets, conversely, the focus of this study's investigation is stock photographs available in image banks, which shall be analyzed as "cultural texts" (Milestone & Meyer, 2012, p.3) through Goffman's theoretical framework.

3. Theoretical Background

The study derives from the sociologist Erving Goffman's (1979) ideas in relation to the depiction of females in advertisements. Goffman argues that the portrayal of women in these images bear gender specific characteristics. His study shows that women's body postures, facial expressions, size and positioning relative to the male, head-eye aversion, touching a specific object or herself create a subordinated image of the female (Goffman, 1979, p. 28-84). This subordination is realized through the "infantilization" of women that could be classified by means of six dimensions: "relative size", "the feminine touch", "function ranking", "the family", "licensed withdrawal", "the ritualization of subordination" (Ibid). Goffman theorizes that women are portrayed in a "licensed withdrawal" as they are often "pictured in engagements which remove them psychologically from the social situation at large" and therefore they are portrayed as dependent on others who may be present or not present in the image (Goffman, 1979, p. 57). It can be argued that a woman in a licensed withdrawal seems weak and in a subordinate position to the men. Goffman adds that "the feminine touch" is also salient in the portrayals of females in advertisements; women are often presented "using their fingers and hands to trace the outlines of an object" or seem to "barely touch it". This is in contrast with the male images that seem to hold and manipulate the objects (Goffman, 1979, p. 29). "Ritualization of subordination", is another category that describes the positioning of the female body through techniques such as physical lowering, a body without a head, body can't, head can't, bashful knee bend, smiles, that portray the woman in a subordinated position in relation to men (Goffman, 1979, p. 40-56). "Relative size" refers to the tendency for men to be depicted as bigger or taller than women. Goffman also argues there is a "function ranking" between the male and female genders; whereas the man in the image is cast in the executive role, the woman is often cast in a supporting role. "The family" is another category that refers to the relationships represented among family members. Goffman emphasizes that when a family is portrayed, there is a special mother-daughter bond and a father-son bond that seems distant from it (Bell & Milic, 2002, p.204). This study uses only three of Goffman's categories ("the feminine touch", "licensed withdrawal", and "the ritualization of subordination") since the images used in the analysis depict housewives alone or with children and do not involve male adults. As Kang (1997, p.985) also argues, sometimes when other types of stereotyping such as "relative size" and "function ranking" are not present in the images, "body display" that is characterized by nudity or body revealing clothes can be an important way of stereotyping the female body. Therefore, "body display" has been included as another category for analyzing the housewife images.

4. Frosh's Methodology for Understanding Stock Photography

Paul Frosh (2003, p. 118) analyzes romantic couples as a case study because this concept is widely used in stock photography for consumer advertising and marketing. He (2003, p. 119) claims that romantic images aim at the consumer market and through the "commodification of leisure time" these images give the message of selling happiness by means of selling goods, as stock photography does in general.

Frosh (2003) defines the limits of his category of "romantic couples" by narrowing down his choices to the photographs of couples who engage in romantic behavior and determines the boundaries which characterize romantic couples as follows:

Romantic Look: In romantic images, couples may be gazing at each other or facing each other, kissing or gazing into the distance. The gaze of the couples is important according to Frosh because they represent romantic feelings. If the couple is looking at the camera rather than at each other it may represent or borrow from the typical exercise of posing for the camera for creating memories of intimate moments.

Pose: Frosh defines the pose of romantic couples as one which presents mental and physical intimacy, rather than only sexual intimacy.

Setting: Setting is also very important according to Frosh because it helps the viewer to create meaning while looking at the images. In the images that portray romantic couples either the setting usually makes it possible for the couple to isolate themselves or there is no physical setting. Especially avoiding the work environment as a setting is very important as it becomes difficult for the viewer to link it to the feelings of a romantic intimacy; romance is about leisure more than work. Also, the images that involve the bedroom as a setting are not considered in this category since they refer to the fulfillment of physical desires and they are difficult to associate with spiritual and mental intimacy.

Conventional Symbols: Frosh also looks at the role of objects in the image that can be associated with romance such as flower bouquets, candles, rings and wine.

4.1. Applying Frosh's Methodology on Housewife Images

According to Frosh, stock photography materializes stereotypes. It is possible to see the social categories embedded in these images. He (2003) defines materialization as “the incessant emergence of an object from formlessness into physical distinctness and cultural intelligibility”. In the examples of stock photography that are chosen for this essay, stereotypes in relation to housewives are depicted. There exist many roles that can be associated with the stereotypes about the housewife. In the images selected, women are portrayed while they are cooking/preparing food, in close interaction with the kid or engaging in a cleaning activity.

It might be difficult to determine whether an image involves the depiction of a housewife as the image might be portraying a single woman who is busy with housework. So how is it possible for the viewer to think of the woman in the picture as a housewife? “Housewife” as a category can be defined by looking at some features in the image, as Frosh does. Although he focuses on these features in order to define the specific category of “romantic couples”, it could be fruitful to be inspired by the characteristics he looks at, because what he looks at are general components that demonstrate the emotion, interactions and the setting that are conveyed in the image. “Gaze” in the image gives us an idea about the emotion or the interaction. It stands to reason that “Pose”, “Setting” and “Conventional Symbols” in the housewife images would also be particular to the stereotypes of housewives. “Clothing” which is not involved in Frosh's study is also added in this study as a category because it could represent the stereotypes that could be related to housewives. The following part explains the process that the housewife images were selected in relation to the five categories.

4.2. Image Selection Process

The websites pixabay.com and pexels.com and unsplash.com were used for image search. To make sure that the research complied with academic ethics and copyright rules, the criteria for selecting the websites were determined as follows: the website had a license that allowed free commercial and non-commercial use of all images and did not require permission from the content creators.

The term “housewife” is described in the dictionary (Collins, n.d.) as “a married woman who does not have a paid job, but instead looks after her home and children.” Relevantly, the keywords “housewife” and “mom and child” were used on the mentioned websites to find

images that would portray the image of a married woman who looks after her home and children. Images which were suitable for analyzing the concept of housewife within the categories of gaze, pose, setting, conventional symbols and clothing were finally selected.

Gaze: While analyzing couples, Frosh looks at “romantic look” as it is suitable in terms of his concept. In “housewife” images, the woman in the picture usually has a smiling or happy facial expression and is also usually accompanied by a child. In those pictures she has a smiling face and considerate eyes while she looks at who are thought to represent her children in the image. If the image portrayed a woman who was looking at a child with a furious gaze, it could be more difficult to think of her as the mother since the idea of “mother” has traditionally been constructed as nurturing, caregiving, protecting due to the traditional gender roles associated with women (O'Reilly, 2010, p. 101, 363). Although a woman who is staring at the kid with angry eyes would be difficult to associate with the concept of “mother” and thus housewife, the interpretation and understanding of the image is also related to the setting involved. For instance, if the kitchen was used as the setting, the female with a furious gaze could be considered as a mother who is angry with her child. On the other hand, if streets were used as the setting, she could be regarded as a stranger. This should also make us consider the importance of the pose; for instance, if the woman is holding the baby in her hands, or on her lap, it makes the viewer think that she is the mother. In the images with a child, the female usually has a protective look, and holds a smiling face while she is looking at the child. The housewife hardly has an angry or sad face while she is in the same scene with the child, as the image tries to convey a happy feeling.

Pose: If the housewife is with the child, she is either posing with the child or looking at the camera together. In some photos they are doing housework together. It is interesting that in Western based photography, the gender roles are not the case for children; it is possible to see a little boy helping her mother cook. In the images which portray the housewife with a child, she gives a pose that demonstrates her as caring and playful. When the housewife is depicted alone, she is often smiling and seems happy to be engaging in house chores.

Setting: The setting for the housewife is usually the kitchen and it is possible to see that images portray a housewife engaging in activities other than cooking in the same setting, such as cleaning and ironing. The kitchen is a setting that is highly associated with the housewife concept. Moreover, it can be noticed that the images portray housework as a fun activity that sometimes involves children.

Conventional Symbols: There are many objects that are used to portray a housewife; she mostly uses kitchen utensils, and food as she is usually cooking, if she is not cooking, she is usually doing other house chores. In those images, the housewife is accompanied by conventional symbols such as a table, food, tableware, stove, cleaning appliances and sometimes a child. The objects used for cooking or cleaning might not be direct symbols of housewives, but they are associated with the traditionally constructed roles of women/housewives inside the domestic sphere.

Clothing: Clothing is another category that is not involved in Frosh’s analysis, but it has been added for the analysis of “housewife” images. Clothing always symbolizes people’s place and role in a society; it must be the same for the housewife as well. If a male person was portrayed as a househusband, it would be appropriate to shoot his photo while wearing an apron, because if he is not wearing it but, cooking in the image, it is possible for the viewer to think that he is a single guy living by himself, but being a “housewife” or “househusband” is different. It involves the idea of division of labor, the viewer of the image would think if the man were a “househusband” then probably his wife would be working outside as the “breadwinner”.

5. Analysis: Housewife as a Gendered Role

The housewives in stock photography can be related to strong representations of gender distinctions related to power relations between men and women. According to Connell (2005, p. 77) there is a power relationship between men and women which is constructed around the patriarchal structure that is characterized by the dominant position of men and subordination of women. Goffman looks at this domination and subordination that can be portrayed in the romantic images (Frosh, 2003, p. 133). Goffman (1976, p. 77) also states that the affectional gestures between males and females represent “protector and protected, embracer and embraced, comforter and comforted, supporter and supported, extender of affection and recipient thereof” and therefore the male domination and female subordination occur in the gentlest way through gestures of affection.

The images of housewives which are selected in this study do not involve a male adult, but by looking at the activity of the women in the images it is possible to see that they are in a subordinated position; the viewer who interprets the image takes for granted the role of the housewife to engage in activities such as housework and child rearing, as well as socialization with the child. This subordinated position of women is historically rooted in capitalism. Mies (1988, p. 89) argues, with the sexual division of labor under capitalism: “The house and the family were defined “into nature” - “private, domesticated nature” where labor power was produced, and the factory was defined as the place for public, social (human) production”. In that sense, capitalism “housewifized” women by assigning them to the domestic space, while granting men more privileged positions in the public space. Stock photography also portrays the notion of domestic space being traditionally linked with housewives. In the images of romance photography that Frosh chooses, the settings do not specify an identifiable location (Frosh, 2003, p. 138), in order to eliminate the broader social existence, other people and objects. It signifies an entry into “a euphoric realm of leisure with no space” (Ibid, p. 139). The images of housewives are different in that sense; they involve the house -specifically, the kitchen- as the space and the place for “work”. Nevertheless, in these images, the activities of housework and childcare are also portrayed as leisure time. In the figures 5, 6, 7 and 8 the housewife and children are either baking, preparing food or cooking together. These are depicted as fun activities and leisure time that the housewife shares with children. Although the act of spending time with the child is depicted as a fun activity, it is also the “responsibility” of the housewife, it is the “work” that the housewife should do. However paradoxical the coexistence of the impressions of work and leisure time may seem, the portrayal of the housewife’s work as a leisure time activity contributes to the commodification of happiness through these images, and in that sense, to the strengthening of the traditional housewife discourse as well as the hierarchical gender structure.

Indeed, the depictions of a happy housewife have been salient in the media for a long time; Friedan criticizes the “happy housewife heroine” that is an idealized but unrealistic construction of the housewife that is included in the media as happy, educated, married with a successful husband and with many children. She asserts, this image of housewife was constructed in relation to the “feminine mystique” that has come to define the boundaries of what a housewife should comply with and necessitates them to maintain domestic roles in order to meet the standards of domestic femininity, and maintain an identity (Friedan, 2001, p. 15, 39). It is therefore that in these images, women are depicted with smiles on their faces, as part of the ritualization of subordination. They are not portrayed in relation to males, but their portrayals are likely to smile, look passive, and have tilted heads or bodies (see Goffman 1979).

Based on the idea that happiness is learned and maintained through discourse, Drew *et al.* (2016) assert “happiness is something that is achieved by striving towards certain subjecthoods” which happiness is discursively associated with. In figure 7, a woman is smiling and looking at

children affectionately while they are preparing sandwiches together. The two children are also smiling and look playful, as they are also having snacks. The woman is not only helping them feed but also seems to be spending a fun time with them. Such an image posits the idea that nurturing and showing affection to a child is desirable and worthy for a woman. In figure 8, the woman and child are portrayed as a mother and daughter who are preparing baking ingredients together, and they both seem to have a great time. The mother's gaze is directed downwards and she is smiling, enjoying the task. Figures 5 and 6 also portray women and children who enjoy cooking together. In figure 6, the woman is helping the child climb up to the stove and put sauce on the pan, as he has an impish smile on his face. Figure 5 which has a similar theme, portrays mother-daughter time together making pizza as a leisure activity, meanwhile the daughter is portrayed goofing around and making funny gestures. In another picture (Figure 2), a woman is sitting in front of a table and seems to enjoy baking. The housewife images in that sense, are part of the discourse that associates happiness with the traditional role of the housewife and in that manner, portray the subjecthood of the housewife as valuable and acceptable.

In gender research, the term "gaze" has been studied in relation to the attributes of masculinity or femininity. As Bartky (2020, p. 451) also argues "Under male scrutiny, women will avert their eyes or cast them downward", in patriarchal societies female gaze is often directed downward or into the void (Nakkouch, 2016, p. 267). Similarly in the media, the female image is often controlled, objectified, and sexualized by the male gaze. Women are presented as sexual objects which exist for the pleased viewing of the male gaze (Mulvey, 1999, p. 62-63). Therefore, the female gaze depicts passiveness, weakness, and softness in order to fulfill the expectations of the male-gaze in a self-objectifying manner. It is possible to notice that the female gaze is directed downward, either looking at children or the kitchen task at hand in most of the figures included in this study. Moreover, in the housewife imagery it is possible to notice what Goffman (1979, p. 57) calls "Licensed Withdrawal". This is when the female is portrayed while she is gazing off, as if her attention has drifted somewhere else, in this way they give the impression that the woman is passive and dependent. It implies a situation where she requires protection and compassion from others (Sirakaya & Sonmez, 2000). Licensed withdrawal is salient in figures 1, 3, 9 and 6. Goffman (Ibid, p. 68) argues that the licensed withdrawal shows that "a woman - like a child with an ice cream cone - can find some sort of final satisfaction in goals that can be fully realized in the present". Figure 1 is similar in that, a woman is portrayed smiling, cleaning in the kitchen. Proudly representing the happy housewife heroine, she is gazing into the void and seems to have drifted into her daydreams. Through the task of cleaning, she withdraws herself from the current situation and finds a final satisfaction. Licensed withdrawal also takes place through snuggling with children (Ibid, p. 75); this act, too symbolizes a withdrawal from the current situation. In Figure 6 the woman is depicted snuggling with the child.

In addition to Goffman's theoretical definitions, Kang (1997, p. 985) comes up with the concept of "Body Display" asserting that the female body is commonly focalized in advertisements as a way of stereotyping. Kang asserts women may wear "body-revealing clothes" such as miniskirts, evening gowns or dresses with cleavages or may show "nudity" by wearing nothing or only lingerie. Such stereotyping can be noticed in the housewife stock imagery, too. In the stock images of housewives, it is possible to see the use of body-revealing clothes as a way of body display. Figure 4 portrays a woman who is wearing a pink morning gown, high heels, and transparent socks while baking in the kitchen. This is an image that addresses the male gaze (Mulvey, 1999, p. 57-68); through an emphasis on the female sexuality the female is portrayed as the object of male desire. Because of her apparel, the center of attention in the image becomes her body and sexuality, the image makes the viewer imagine the woman as a housewife who is not only nurturing to her husband but also is ready to provide sexual fulfillment.

It can be noticed that what Goffman (1979, p. 29) calls “Feminine Touch” is also evident in stock imagery. He asserts that women are portrayed while using a softer touch -compared to men- using their fingers and hands in a way to caress its surface. The feminine touch is soft and in that it is distinguished from that of the male, which can be manipulative and therefore dominant. It gives the idea that the female is sexually available (Signoretti, 2017, p. 4). The use of “feminine touch” in the imagery of the housewife (Figure 3) holding a bowl strengthens such boundary between the two sexes, constructing the “ideal” characteristics of the housewife discursively.

The ritualization of subordination is salient in all the housewife images included in this study as they present women in inferior positions and poses (Bell & Milic, 2002). The housewife is depicted smiling in most of the images. Goffman (1979, p. 48) states that a smile in the advertisements is an action of the inferior rather than the superior, symbolizing that “the other is approved and appreciated”. It is therefore understandable that women in the images are portrayed smiling. Head and body can't or physical lowering are also featured in all images except figures 5 and 8; Lowering the head or body relative to others, including the viewer, can be understood as an acceptance of subordination and submissiveness. Physical lowering is another element of ritualization of subordination. Goffman argues that “floors provide places in social situations where incumbent persons are put in a lower position”. Floors are associated with less clean, less pure parts of the room where baskets of soiled clothes are put, and women and children are pictured on floors more than men (Ibid, p. 41). Figure 9 is in line with Goffman's findings, as the female figure is positioned resting on the floor after cleaning the room, she is gazing up into the ceiling, in a state of licensed withdrawal. All in all, it can be argued that the housewife images carry the element of ritualization of subordination through the use of the aforementioned techniques.

Giving the example of “bikini mom” in a commercial for Alabama, Jean Marie Kauth (2012, p. 50) mentions the use of “children as accessories” in advertisements. The portrayals of the mother and look-alike daughter who smile happily at each other, according to her, show that the mother is being pulled into the realm of childhood herself. If one looks at Figure 5, one can derive similar ideas. The woman portrayed as a mother/housewife is having a fun time, through the daughter who resembles her and mirrors her true self. Kauth (Ibid) argues that the life imagined for the woman in an image can be enhanced through kids. In that sense, in Figure 5, cooking, which is a task traditionally assigned to the females is shared by both and is enhanced through sharing, being transformed into a leisure activity. In other words, it can be argued that the use of kids as accessories in stock imagery, transforms the images of housework into the images of leisure time.

6. Conclusion

In this essay, stock images are viewed as forms of visual representation that construct the perceptions of social phenomena through the articulation of meanings. In that regard, it is stressed that they may contribute to the social construction and negotiation of gender identities and roles. The essay focuses on how the concept of housewives is depicted in stock photography and how socially constructed gender roles and stereotypes are materialized through it.

In order to analyze housewives as a concept in stock photography a concept-specific methodology is created by deriving from Frosh's general framework. For example, Frosh looks at the interaction of people, and in couples, the gaze is very significant, and he focuses on it, also by looking at the pose, setting and objects he defines the framework of the romantic couple images because these are the general components which convey the meaning of “being romantic or intimate” in the image. In a similar sense, this essay adds the category of “clothing” considering the stereotypical portrayal of housewife in visual culture.

In this analysis, the essential parts that communicate the housewife stereotype are touched upon. Differently from the images depicting “romantic couples”, the setting does not seem to be isolated and is an important factor in housewife images. The kitchen is mostly used as a setting to strengthen the housewife stereotypes, in conjunction with gendered clothing such as apron, dress, high-heeled shoes, morning gown, and hairballs.

The findings of the analysis demonstrate that the attributes of the housewife stock images can be understood in two ways. Firstly, the findings of the study support the ideas of Goffman about the female image in advertisements; the representation of the housewife image in stock photography carries elements that place women into subordinated positions. The study emphasizes that ritualization of subordination is utilized in most images through the use of elements such as smile, physical lowering, body can’t and head can’t. The passive and dependent presentation of the housewife is also supported through the techniques of licensed withdrawal and feminine touch. Female subordination that is controlled, objectified, and sexualized by the male gaze is imagined through the photography which portrays body display as well as gendered clothing and actions such as cleaning and cooking that are stereotypical of the females. Secondly, the study emphasizes that this representation of the housewife image is further supported by the construction of the housework as leisure time. The images which involve the housewife with the child, or the happy housewife alone present the commodification of happiness. Although what the housewife does can be seen as “work”, it is also portrayed as “leisure time”, as can be seen in the images of the women who enjoy cooking with their children, and the image of a woman who seems to enjoy baking.

Lastly, it can be argued that the two discursive constructions in these images; housework as leisure time and the passive and dependent presentation of the female are two sides of the same coin. They together reinforce the happy housewife discourse and strengthen the unequal gender roles. It can be therefore argued that the stock images employ the message that happiness can be achieved by striving towards the role of the housewife, and only through actions such as nurturing the children and fulfilling other tasks that are expected from the housewife, women could achieve happiness. This kind of presentation also shapes the consumer culture and society’s views on gender by portraying the stereotypes about housewives in a positive light.

Appendix

Table 1

Figure Number	Gaze	Pose	Setting	Conventional Symbols	Clothing
1	Withdrawn	Smile, body display, body cant, leaning on a mop	Kitchen	Kitchen appliances, mop	Dress, high heels, hair balls, earrings
2	Downwards	Smile, head cant	Kitchen	Baking ingredients, appliances	Casual, apron
3	Withdrawn	Feminine touch, head and body cant	Kitchen	Kitchen appliances, bowl, egg beater	Dress, jewelry, high heels
4	Downwards	Feminine touch, body display smile, body cant	Kitchen	Oven	Morning gown, head band, high heels, transparent socks

5	Directly at the daughter figure	Smile	Kitchen	Baking appliances, oven, ingredients	Apron
6	Downwards towards the task	Smile, head and body cant, snuggle	Kitchen	Cooking appliances, ingredients	Casual
7	Downwards towards the children	Smile, head cant	Kitchen	Kitchen appliances, food	Casual dress
8	Downward towards the task	Smile	Kitchen	Baking appliances, ingredients	Casual
9	Withdrawn	On the floor, physical lowering	Living room	Cleaning appliances, mop	Casual

Figure 1

Figure 2

Figure 3

Figure 4

Figure 5

Figure 6

Figure 7

Figure 8

Figure 9

References

- Baker, S. A., & Walsh, M. J. (2018). 'Good morning fitfam': Top posts, hashtags and gender display on Instagram. *New Media and Society*, 20(12), 4553–4570. doi: 10.1177/1461444818777514
- Bartky, S. L. (2020). Foucault, femininity, and the modernization of patriarchal power. In C. R. McCann, S. K. Kim, & E. Ergun (Eds.), *Feminist theory reader: Local and global perspectives* (5th ed., pp. 466-480). Routledge.
- Belknap, P., & Leonard, W.M. (1991). A conceptual replication and extension of erving goffman's study of gender advertisements. *Sex Roles*, 25, 103–118. <https://doi.org/10.1007/BF00289848>
- Bell, P., & Milic, M. (2002). Goffman's Gender Advertisements revisited: Combining content analysis with semiotic analysis. *Visual Communication*, 1(2), 203-222. <https://doi.org/10.1177/147035720200100205>
- Butkowski, C. P., Dixon, T. L., Weeks, K. R., & Smith, M. A. (2019). Quantifying the feminine selfie: Gender display and social media feedback in young women's Instagram selfies. *New Media & Society*, 22(5), 1-21. doi:10.1177/1461444819871669
- Chhabra, D., Andereck, K., Yamanoi, K., & Plunkett, D. (2011). Gender Equity and Social Marketing: An Analysis of Tourism Advertisements. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 28(2), 111-128.
- Collins Dictionary. (n.d.). Definition of 'housewife'. In *Collins Dictionary*. Retrieved February 2 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/housewife>
- Connell, R. (2005). *Masculinities*. Polity Press.
- Doring, N., & Poschl, S. (2006). Images of men and women in mobile phone advertisements: A content analysis of advertisements for mobile communication systems in selected popular magazines. *Sex Roles*, 55, 173-185. <https://doi.org/10.1007/s11199-006-9071-6>
- Doring, N., Reif, A., & Poeschl, S. (2016). How gender-stereotypical are selfies? A content analysis and comparison with magazine adverts. *Computers in Human Behavior*, 55, Part B, 955-962. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.10.001>.
- Drew, C., Gottschall, K., Wardman N., & Saltmarsh, S. (2016). The joy of privilege: Elite private school online promotions and the promise of happiness. In A. Koh, & J. Kenway, (Eds.), *Elite schools: Multiple geographies of privilege (Education in global context)* (pp. 87-101). Routledge.
- Freidan, B. (2001). *The feminine mystique*. Norton & Company.
- Frosh, P. (2003). *The image factory: Consumer culture, photography, and the visual content industry*. Berg Publishers.
- Goffman, E. (1979). *Gender advertisements*. Harper Torchbooks.
- Holden, T. (2000). I'm Your Venus/You're a Rake: Gender and the Grand Narrative. in Japanese Television Advertising *Intersections: Gender, History and Culture in the Asian Context*, 3. Retrieved April 3 2022, from http://intersections.anu.edu.au/issue3/holden_paper.html
- Hudgins, N. (2020). *The gender of photography: How masculine and feminine values shaped the history of nineteenth-century photography*. Routledge.
- Kang, M. E. (1997). The portrayal of women's images in magazine advertisements: Goffman's gender analysis revisited. *Sex Roles*, 37, 979–996. <https://doi.org/10.1007/BF02936350>.

Jeong Alpay, B. (2022). Visualizing housewives: The representation of female domesticity in stock imagery, *Mavi Atlas*, 10(1), 102-119.

Kauth, J. M. (2012). Women and children in a fragile paradise. In L. Manca, A. Manca, & G. W. Pieper (Eds.), *Utopian images and narratives in advertising: dreams for sale* (pp. 47-69). Lexington Books.

Kraus, A., & Martins, N. (2017). On the street: A content analysis of body imagery in street-style fashion blogs. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 61, 351–367. doi: 10.1080/08838151.2017.1309410

Latour, B. (1987). *Science in action: How to follow scientists and engineers through society*. Harvard University Press.

Lindner, K. (2004). Images of women in general interest fashion magazine advertisements from 1955 to 2002. *Sex Roles*, 51(7/8), 409-421. <https://doi.org/10.1023/B:SERS.0000049230.86869.4d>

Mies, M. (1988). Colonization of women and nature. In M. Mies, V. Bennholdt-Thomsen, & C. V. Werlhof (Eds.), *Women: The last colony* (pp. 65-95). Zed Books.

Milestone, K., & Meyer, A. (2012). *Gender & Popular Culture*. Polity.

Mottier, V. (2004). Feminism and gender theory: The return of the state. In G. F. Gaus, & C. Kukathas (Eds.), *Handbook of political theory* (pp. 277-289). Sage Publications.

Mulvey, L. (1999). Visual pleasure and narrative cinema. In L. Braudy & M. Cohen (Eds.), *Film theory and criticism: Introductory readings* (pp. 833-844). Oxford University Press.

Nakkouch, T. (2016). Gendered othering in the plastic arts: Delacroix's 'Femmes d'Alger' and La Tour's 'The Magdalene with Two Flames'. In M. Heitkemper-Yates & K. Kaczmarczyk (Eds.), *Learning to see: The meanings, modes and methods of visual literacy* (pp. 265–274). Inter-Disciplinary Press.

O'Reilly, A. (Ed.). (2010). *Encyclopedia of motherhood* (Vol 1). Sage Publications.

Signoretti, S. (2017). A study of gender advertisements. A statistical measuring of the prevalence of genders' patterns in the images of print advertisements. *Proceedings*, 1(9), 947. <https://doi.org/10.3390/proceedings1090947>.

Sirakaya, E., & Sonmez, S. (2000). Gender images in state tourism brochures: An overlooked area in socially responsible tourism marketing. *Journal of Travel Research*, 38, 353–362.

Ahmet TOZLU

Kaymakam | District Governor
İçişleri Bakanlığı, Sinop- TÜRKİYE
Ministry of Interior, Sinop- TURKEY
0000-0003-4942-3234
ahmettozlu@gmail.com

Kamu Kurumlarında Çalışan Uzman Personelin İş Tatmini ve İşgücü Devir Oranı¹

Öz

İşyerindeki tatminsizliğin ve normalin üzerinde işten ayrılan kişi sayısına bağlı olarak oluşan yüksek işgücü devir oranının kamu kurumları açısından bazı olumsuz etkileri olacaktır. Bu olumsuzluklar ağırlıklı olarak kurumsal verimlilik, kurumsal istikrar, kurumsal imaj ve saygınlık ile çalışma ortamındaki huzur üzerinde görülecektir. Türkiye’de kurumların stratejik hareket eden ve politika belirleyen birimleri merkez teşkilatta yer almaktadır. Bu beceriye sahip kurumlarda tarihsel olarak bu görevin genellikle merkezi uzman kadrolar tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Zaman içerisinde sayıları artan kariyer uzman ve uzman yardımcılarının nüfusundaki esas genişleme 2011 yılında yapılan reform neticesinde olmuştur.

Ancak verimlilik temelinde yapılan bu hamle sonucu uzman yardımcısı ve uzman sayısı çok hızlı bir şekilde artmış; sürecin işleyiş ve kalitesinde de birtakım olumsuzlar gözlemlenmeye başlamıştır. Kariyer uzman ve uzman yardımcılarına yönelik gerçekleştirilen anket çalışması neticesinde hangi değişkenlerin işten ayrılma niyetini ve iş tatminini etkilediği tespit ve analiz edilmiştir. Anket çalışması 11 kamu kurumunda gerçekleştirilmiş; 354 kişiye ait eksiksiz ve hatasız anket formu analize tabi tutulmuştur. Çalışma kapsamındaki sonuçlara göre ekonomik, sosyal ya da psikolojik boyutu olan birçok faktör, çalışanların iş tatminlerini ve işten ayrılma niyetlerini düşük, orta ya da yüksek güçte etkilemektedir. Bu durum işten ayrılma niyeti için ve iş tatmini için iki ayrı model olarak da sistematik hale getirilmiştir. Söz konusu modeller “İşten Ayrılma Niyetinin Azaltılmasına Yönelik Kariyer Uzman Modeli” ve “İş Tatmininin Artırılmasına Yönelik Kariyer Uzman Modeli” olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla kamu kurumlarının, kariyer uzman ve uzman yardımcılarına yönelik insan kaynakları politikalarına yön verirken analiz sonuçlarına dayalı oluşturulan bu modelleri dikkate almalarının faydasının olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Uzmanları, İşten Ayrılma Niyeti, İşgücü Devir Oranı, İş Tatmini.

Job Satisfaction and Turnover Rate of Expert Staff Working in Public Organizations

Abstract

There will be several negative impacts of dissatisfaction in the workplace and a higher labour turnover rate arising from a large number of employees leaving the job for public institutions. These negativities predominantly will be seen in institutional productivity, institutional stability, institutional image and prestige and tranquility in the workplace environment. Departments working strategically and determining a policy of institutions are situated in central organization in Turkey. Historically it is seen that this task generally has been fulfilled by expert staff in the organizations having this ability. The main extension of the population of career experts and assistant experts, whose numbers have increased in the course of time, occurred as a result of the 2011 reform.

However after the step aiming to get more productivity, the number of experts and assistant experts increased dramatically, so it has started to be observed a set of negativities in the working and quality of process. As a result of survey carried out towards career experts and assistant experts, what kind of variables affect the intent of leaving employment and job satisfaction were determined and analyzed. The survey study was carried out at eleven public institutions; complete and faultless questionnaire forms belonging to 354 people were analyzed. According to the results a lot of economic, social, and psychological based factors influence to employees’ job satisfaction and the intent of leaving employment with low, medium and high strong levels. This result was systematized by two different models for the intent of leaving employment and job satisfaction. Aforesaid models were called “Career Expert Model for Inducing the Intent of Leaving Employment” and “Career Expert Model for Raising Job Satisfaction”.

¹ Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde savunma jürisi aşamasındaki *Kamu Kurumlarında Çalışan Uzman Personelin İş Tatmini ve İşgücü Devir Oranı* adlı doktora tezi çalışmasından üretilmiştir. Ancak Dergi’nin yazım kuralları gereği kelime sınırına uymak amacıyla konulara oldukça sınırlı yer verilmiştir.

Accordingly it is thought that public organizations pay regard to these models based on the results of analysis when they direct their human resources policies towards career experts and assistant experts will be beneficial.

Keywords: Career Experts, Intent of Leaving Employment, Labour Turnover Rate, Job Satisfaction.

Giriş

Çalışanların beklentilerinin karşılanması ve işlerine yönelik bir tatmin hissini sağlanmasının hem bireysel hem de kurumsal verimlilik ve devamlılık üzerinde etkili olduğu yaygın bir kabuldür. İster özel sektörde olsun ister kamu kesiminde olsun; örgütler çalışanlarından en üst düzeyde verim elde edebilmek için iş tatmini sürecini önemsemektedirler (Sevinç, 2015, s. 944). Çalışanın memnuniyetiyle, üretkenliğiyle, uyumluluğuyla, performansıya, kurumsal aidiyet hissiyle ve işyerindeki işgücü devir oranıyla bireysel tatmin süreci arasında çok önemli bir ilişki bulunmaktadır.

İşgücü devir oranını ise belirli bir dönem içerisinde işten ayrılanların sayısının, birim ya da örgütteki toplam çalışan sayısı içerisinde yüzdesel olarak gösterilmesi olarak ifade etmek mümkündür (Boella, 2000, s. 166).Çok sayıda işten ayrılma niyetine sahip personelin bulunması ya da işgücü devir oranını yüksek oranlarda seyretmesi, istenmeyen ve kurumsal verimlilik açısından zararları olan bir durumdur.

Türkiye’de kamu personel teşkilatında merkez teşkilatın önemi tartışılmazdır. Merkezdeyse bakanlıkları ve diğer kurumları stratejik olarak yöneten ve yönlendiren iç unsurlar önem arz etmektedir. Yönetim anlayışındaki değişim ve bu yöndeki reformlar neticesinde, kariyer meslekler ve bu grup içerisinde de özellikle uzmanlık temelli meslekler, kamuda daha yaygın hale gelmiştir. 2011 yılında yürürlüğe giren 666 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile merkezi teşkilat bünyesindeki tüm ana aktörlere uzman ve uzman yardımcısı kadroları ihdas edilmiş; buna ek olarak eski ve yeni tüm uzman meslek kadrolarının özlük hakları (eski mensupların hakları saklı kalmak kaydıyla) eşitlenmiştir. Gözlemlenen olumsuzluklardan birisi de son yıllarda çeşitli gerekçelerle işinden tatmin olamayan merkezi teşkilatta görevli uzman ve uzman yardımcılarının diğer bazı mesleklerle yönelme noktasındaki eğilimidir. Uzman kadroların bu düşünce ve hareketliliğinden dolayı sadece bireysel ve kurumsal verimsizlik sorunu ortaya çıkmamaktadır. Buna ek olarak söz konusu kurumlardaki uzman kadrolar içerisinde işgücü devir oranı artmakta ve buna bağlı olarak süreklilik arz eden personel eksiklikleri, yönetsel sorunlar, çalışma ilişkilerine dair huzursuzluklar, kurumsal algı problemleri ve maddi külfetler oluşmaktadır.

Çalışma kapsamında, uzman ve uzman yardımcılarının işlerinden tatmin olup olmadıkları; tatmin olmuyorlarsa bunun gerekçeleri ve söz konusu tatminsizlik sürecinin işten ayrılma noktasında bir etkisinin olup olmadığı ele alınmaktadır. Böylelikle önemli bir reformun baş aktörü olan uzmanlık temelli mesleklerin ve Türk kamu yönetimindeki stratejik yönetim hedefinin geleceğiyle ilgili önemli tespit ve önerilerin elde edilmesi de umulmaktadır.

Yöntemsel olarak çalışmada anket çalışmaları yürütülmüş; analize tabi tutulmuş ve çeşitli çıkarım ve yorumlamalara gidilmiştir. Türkiye’de merkezi kadroda görev yapmakta olan kariyer uzman personelin, kendi bir takım kişisel özellik ve niteliklerine, kurumunda sahip olduğu şartlara, kendisine yönelik yaklaşıma, sunulan soyut ve somut imkanlara ve diğer tüm açılara dayalı olarak “işten ayrılma niyetinin” ve işinden duyduğu “tatminin” nasıl etkilendiği ölçülmeye çalışılmıştır. Uzman ve uzman yardımcılarını ile gerçekleştirilen anket çalışmasında ana hipotez olarak aşağıdaki hususlar test edilmiş; katılımcılara sunulan her bir önerme ile de işten ayrılma niyeti ve iş tatmini konusundaki düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hipotez 1: “Uzman ve uzman yardımcılarının sahip oldukları imkanlar ve şartlar, işlerinden duydukları tatmin seviyelerini ve işten ayrılma niyetlerini etkilemektedir.

Hipotez 2: “Fiziksel, sosyal, ekonomik ve psikolojik şartların iyileştirilmesi halinde iş tatmini artacak; işten ayrılma niyeti ise azalacaktır.”

Hipotez 3: “İş tatmini ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki vardır”

Çalışmanın alan araştırması 18 Temmuz-5 Ekim 2019 tarihleri arasında, merkezi teşkilat bünyesinde yer alan on bir ayrı kurumda görev yapan uzman ve uzman yardımcısı personel ile bunların eğitim dairesi, personel dairesi, strateji dairesi gibi daire başkanlıkları ya da genel müdürlükleri dâhilindeki yöneticileriyle yapılan iki ayrı anketten oluşmaktadır. On bir kurum arasında bakanlık, üst kurul, bağlı-ilgili kuruluş gibi farklı türdeki teşkilat yapılanmalarına yer verilerek ele alınan evrenin tam temsil edilmesi hedeflenmiştir.

1. İş Tatmini Süreci

Normal şartlar altında işyerinde kendini mutlu hisseden çalışanın verimliliğinin artması beklenmektedir (Erdem & Kaya, 2013, s. 135). İşyerinde bireysel bazda iş tatmininin sağlanması ile organizasyonel bağlamda işgücü devir oranlarının aşağıda tutulması da sağlanacak, bireysel memnuniyet ve istikrar sağlanmış olacak ve etkin bir insan kaynakları yapılanmasına sahip kurumsal yapılar oluşturulabilecektir. Çalışanların tatmin olabildiği kurumlar aynı zamanda diğer kurumlara nazaran tercih edilen kurumlar da olacaktır.

1.1. İş Tatmini

1935 yılında, kavramı ilk kez kullanan Hopock'a göre iş tatmini, “Çalışana tatmin hissi veren psikolojik ve çevresel şartların birleşimidir” (Ghosh & Ghorpade, 1991'den akt. Çınar vd. 2016, s. 123). İş tatmini birden fazla alt unsuru olan ve gerek içsel gerek dışsal birçok faktörden etkilenen ayrıntılı bir kavram ve süreçtir. Literatürde iş tatminini etkilediği ifade edilen unsurlar genel aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Portoghese vd., 2015, s. 761; Duxbury & Halinski, 2014, s. 669; Karadağ vd., 2013, s. 17; Hwang & Kuo, 2006, s. 255):

- ❖ Kariyer ve yükselme imkanları ve bu imkanların sunumu,
- ❖ Çalışanların iş ve görev tanımlarının tam olması ve işlerinden ötürü objektif değerlendirmeye tabi tutulmaları,
- ❖ Ücretlendirme ve özlük hakları,
- ❖ Takdir ya da benzeri harcanan emeğin fark edildiğini gösteren uygulamalar,
- ❖ Çalışma koşulları,
- ❖ Mesleki tecrübe, donanım ve kişisel özellikler (cinsiyet, yaş vb.),
- ❖ Diğer çalışanlarla iş birliği ve iletişim,
- ❖ Aşırı iş yükü ve fazla mesai,
- ❖ İzin haklarının kullanımı,
- ❖ İşyerindeki fiziki ve teknik imkanların yeterliliği,
- ❖ Yetki genişliği ve kararlarda söz sahibi olabilme,
- ❖ Yönetici-çalışan ilişkisindeki yakınlık, liderlik-yönetme anlayışı ve demokratik yaklaşım,
- ❖ Adil iş yükü ve adil görev dağılımı,
- ❖ Kurum içi sağlıklı bilgi akışı ve işlerle ilgili geri bildirim,
- ❖ Yapılan işte başarılı olma ya da başarılı olunması yolunda işyeri tarafından kolaylıklar sağlanması,
- ❖ İşten beklentiler ve karşılama oranı,
- ❖ İşe ve işyerine karşı sadakat duygusu,

Öte yandan iş tatmini ile ilişkili ve değinilmesi gereken bazı kavramlar bulunmaktadır. Örneğin, örgütsel bağlılık kavramının ilk tanımını yapan Porter'a göre örgütsel bağlılık “Çalışanın işyerine sadakati ve o organizasyonun bir parçası olma yönündeki arzusu ve çabasıdır”. İş tatmini ile yakından ilgili bir başka kavram olan işe bağlılık ise, bireyin işlerini yaşamlarının merkezlerine koymasının verdiği istekle, işyerinde elinden gelen gayreti göstermesi ve işle arasında duygusal bir bağ kurmasıdır. Örgütle özdeşleşme kavramı ise çalışanların örgütü bir kimlik gibi göreyek

örgütün başarısını ve başarısızlığını kendilerine aitmiş gibi içselleştirmeleri durumudur (Sökmen & Şimşek, 2016, s. 609). İş tatminiyle belki de en fazla iç içe geçmiş ve ilgili olan kavram ise motivasyondur. Motivasyon sözcüğü, Latincedeki “motum” kelimesine dayanan “movere” (hareket etme) kelimesinden türetilmiştir (Selen, 2016, s. 37). Latince “movere” kelimesinin Türkçe karşılığını ise “güdüleyici, harekete geçirici” olarak vermek mümkündür.

1.2. İş Tatminine Duyulan İhtiyaç ve İş Süreçlerinde Tatmin Sağlanmasının Faydaları

Çalışanların işlerinden duydukları tatminin gerek çalışanın şahsı özelinde gerekse kurumsal bazda birtakım getirileri olacaktır. İş doyumunu sonucunda oluşması muhtemel kazanımları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Froese vd., 2019, s. 613; Özdemir, 2006, s. 71; Sevimli & İşcan, 2005, s. 59). Söz konusu sonuçlara bakıldığında bazılarının bireysel nitelikte, bazılarının kurumsal nitelikte, bazılarının ise hem çalışana hem de kurumu etkiler nitelikte olan kazanımlar oldukları görülmektedir:

- ❖ İşe bağlılık (iş değişikliği yapmama) ve dolayısıyla düşük işgücü devir oranı,
- ❖ Organizasyona bağlılık (iş ya da kurum değişikliği yapmama ve organizasyonel hedefleri özümseme),
- ❖ İşe devam konusunda hassasiyet ve buna ek olarak iş yavaşlatma, savaştırma vb. eylemlerden uzaklaşma,
- ❖ Çalışma arkadaşları için pozitif etki oluşturma ve gönüllü olarak kendi işi dışında ek görev ve sorumluluk almaktan kaçınmama,
- ❖ İşyerine, işe ve yönetime karşı daha yapıcı ve daha memnun hareket etme,
- ❖ İşgücü verimliliğinde ve kurumsal verimlilikte artış,
- ❖ Çalışan memnuniyeti
- ❖ Çalışanlarda özgüven ve buna bağlı olarak yeteneklerini daha iyi sergileyebilme.

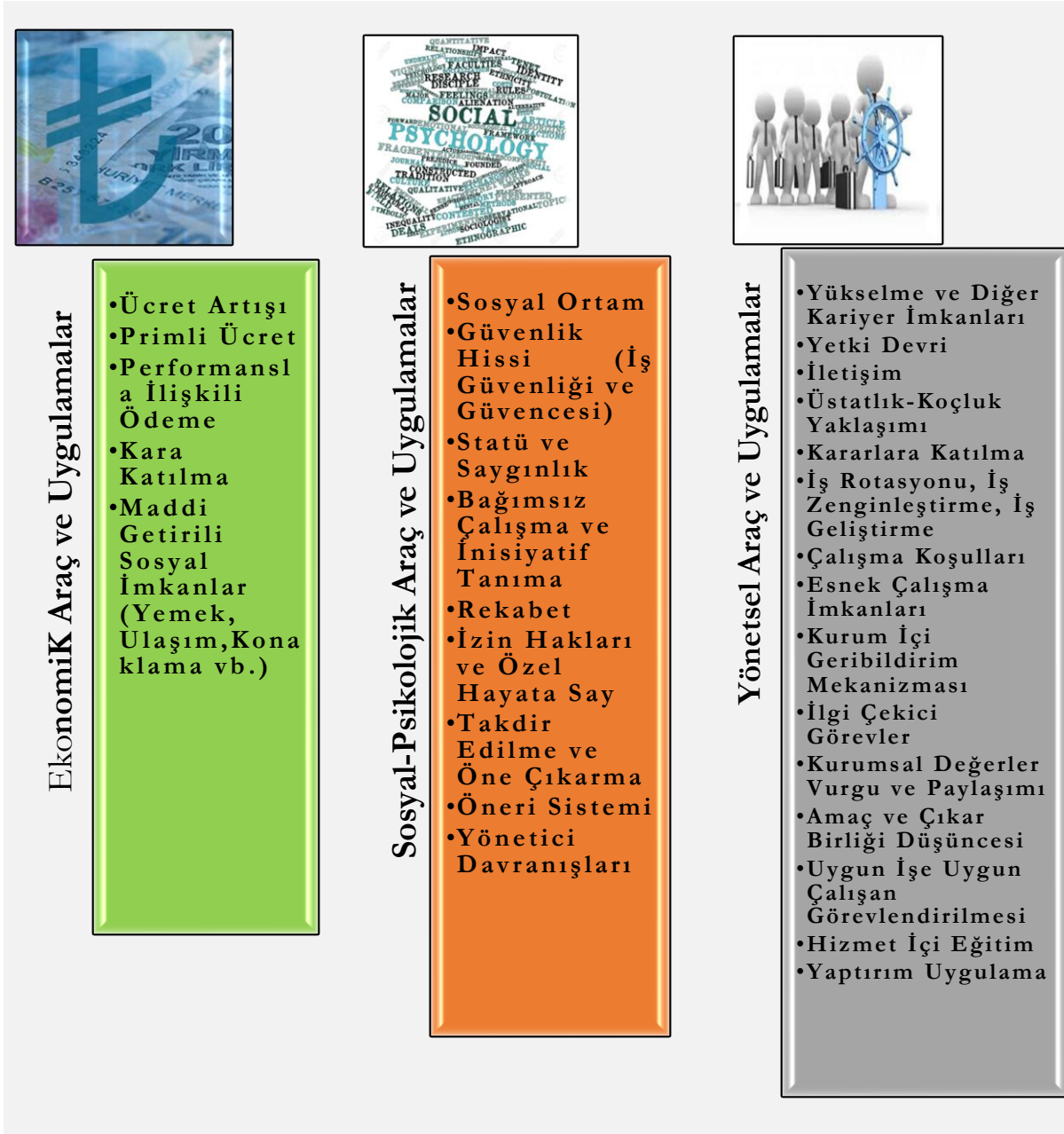
1.3. İş Tatmininin Sağlanmasında Kullanılan Araçlar

Literatürde iş tatminini sağlamak için kullanılacak birçok motivasyonel araçtan bahsedilmekte ve genel olarak da ekonomik motive ediciler, sosyal- psikolojik motive ediciler ve yönetsel-organizasyonel motive ediciler olmak üzere üçlü bir gruplandırma üzerinde uzlaşılmaktadır. Tatmin durumunun kişiden kişiye, kurumdan kuruma, sektörden sektöre ya da ülkeden ülkeye dahi değişebileceği bir başka ön kuraldır. Bunun için de yönetici ve kurum, çalışanın ne istediğini, ne olursa tatmin olacağını ve yüksek bir motivasyonla çalışacağını tespit ederek işe başlamalıdır (Simons & Enz, 1995, s. 21).

Aşağıda literatürde yer alan ekonomik, sosyal-psikolojik ve yönetsel tatmin edici araçlar ayırımına dayalı olarak hazırlanmış ve geliştirilmiş Şekil 1’de paylaşılmaktadır.

Şekil 1

İş Tatmini Sürecinde Kullanılabilecek Uygulamalar ve Araçlar

Kaynak: Anonim bilgiye dayanarak yazar tarafından oluşturulmuş ve geliştirilmiştir.

2. Merkezi Teşkilat Uzmanlık Yapılanması ve İşgücü Devir Oranı

Merkez ve taşra teşkilatı gibi temel bir ayırım üzerine şekillenen Türk kamu personel sistemi, geçen süre içerisinde çeşitli açılardan esneye ve farklılaşsa da genel olarak bu ayırım devam etmiştir. Stratejik yönetime ve personel yönetimi yaklaşımından insan kaynakları yönetimi yaklaşımına kayan anlayışa bağlı olarak merkez teşkilatı, ülkemizde de stratejik bir odaklılık içine girmiştir. Türk kamu personel sistemindeki geçmişi daha gerilere gitmekle beraber 2011 yılında yapılan reformlar neticesinde kariyer uzmanlık sisteminin tüm kamu kesimine yayılması söz konusu olmuştur. Buradaki temel amaç, uzman personel aracılığıyla tüm kamu kurumlarının kendi stratejik planlamasını yapabilen; politikalarını belirleyebilen; stratejisini geliştirebilen bir yetkinliğe

kavuşturulması olmuştur. Ancak bu durum diğer yandan, kariyer meslek mensuplarının seçimlerinden yetiştirilmelerine kadar birçok alanda kalitenin bozulmasına neden olmuş; tüm bu kadrolardaki ücretlerin eşitlenmesiyle de “adil olmayan” bir model ortaya çıkmış; neticesinde eski uzmanlar-yeni uzmanlar ayrımı oluşmuştur.

2.1. Türk Kamu Personel Sisteminde Kariyer Uzmanlık

Kariyer meslek mensupluğuna dayalı istihdam, yapısı ve içeriği gereği ülkemizde kural olarak kurumların taşra teşkilatlarında değil merkez teşkilatta gerçekleşmiştir. DMK’da yer alan 1 sayılı Cetvel’de hizmet sınıflarına göre unvanlar sıralanırken Genel İdare Hizmetleri Sınıfı adı altında g bendinde “En az üç yıl süreli yükseköğrenim veren fakülte ve yüksekokulları bitirerek mesleğe özel yarışma sınavı ile giren ve belirli süreli meslek içi eğitimden sonra özel bir yeterlik sınavı sonunda (veya yüksek öğrenimli olup, özel kanunların öngördüğü şartları taşıyanlardan en az sekiz yıl mesleki görev yaptıktan sonra yine bu kanunların öngördüğü usule göre seçilerek) atanan...” demek suretiyle kariyer meslek tabirinin biraz daha somutlaştırıldığı görülmektedir. Kariyer uzmanlık olarak başklandırılan bu alanın özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Karşlı, 2013, s. 11-12; 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu):

- ❖ Uzman yardımcıları ve uzmanlar sınırlandırılmış bir alan ve konuda çalıştırılmak üzere istihdam edilmiştir.
- ❖ Genellikle planlama, strateji ve politika belirleme, danışmanlık etme, koordinasyon sağlama gibi görevler üstlenmişlerdir.
- ❖ Sıradan bir memuriyete ek olarak yabancı dil sertifikasına sahip olma, yaş sınırı, belirli bölümlere ait lisans diploması, KPSS şartı, yazılı ve/veya sözlü özel yarışma sınavı gibi uzman yardımcılığına giriş için şartlar aranmıştır.
- ❖ Uzman yardımcılığından uzmanlığa geçiş süreci hem süre olarak hem de faaliyet ve eğitim olarak asgari şartlara tabi tutulmuştur. Süreç sonundaysa tez, yazılı sınav, sözlü sınav gibi uygulamaların birini veya birkaçını başarıyla geçmek şartıyla uzmanlığa geçiş öngörülmüştür. Başarısızlık halindeyse kurum içindeki diğer (düz) memuriyet kadrolarından birine atanma prosedürü düzenlenmiştir.

Türkiye’ye bakıldığında ise kariyer meslek anlamında ilk uygulamaların 1945 yılında kurulmuş Hesap Uzmanları Kurulu bünyesinde görev yapacak olan Hesap Uzman Yardımcılığı ve 1960 yılında DPT’nin kurulmasına yönelik 91 sayılı kuruluş kanunuyla Planlama Uzmanlığı mesleğinin düzenlenmesiyle gerçekleştiği görülmektedir. Daha sonra ise çeşitli bakanlık ve kurumlarda farklı yıllarda uzmanlık adlarıyla meslek kadroları ihdas edilmeye başlanmıştır. Zamanla bakanlıkların dışında özellikle Başbakanlığa (mülga) bağlı kurumlar ve 90’lı yıllarla beraber de üst kurullar olarak da adlandırılan düzenleyici ve denetleyici kurumlar bünyesinde teşkilatların kendi görev alanlarına gerek isim gerek içerik olarak paralel uzman meslekler ortaya çıkmıştır. Bir süre sonra ise “uzmanlık” müessesinin bir ayrıcalık gibi algılanmaya başladığını; hatta Kalkınma Ajansları gibi tamamen yenilik ve özgünlükleriyle Türk bürokrasisine giriş yapan yapıların bile uzmanlık temelinde kurgulandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yine aynı bakış açısının bir ürünü olarak da kamuoyunda “eşit işe eşit ücret düzenlemesi” olarak da bilinen 2011 yılı reformu neticesinde tüm bakanlıklar yanında uzmanlık uygulamasına yer verilmiştir.

Gelinen noktada sayısı oldukça artan kariyer uzmanların ve uzman yardımcılarının yıllar itibarıyla sayısal gelişimini gösteren tablo aşağıda paylaşılmaktadır.

Tablo 1

Kariyer Uzman ve Uzman Yardımcısı Sayılarının Yıllar İtibarıyla Gelişimi (2003-2020)

	Uzman Yardımcıları	Uzmanlar	Toplam
2003	924	1.653	2.577
2004	1.242	1.714	2.956
2005	2.046	1.966	4.012
2006	2.361	2.002	4.363
2007	2.797	5.254	8.051
2008	3.168	8.592	11.760
2009	3.891	10.436	14.327
2010	3.139	14.724	17.863
2011	6.172	17.867	24.039
2012	8.087	22.420	30.507
2013	9.828	23.238	33.066
2014	10.362	26.217	36.579
2015	11.123	26.504	37.627
2016	13.033	26.908	39.941
2017	11.804	27.020	38.824
2018	10.523	27.505	38.028
2019	9.389	31.724	41.113
2020	6.819	36.013	42.832

Kaynak: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bilgi ve verilerine dayanarak hazırlanmıştır.

İlk Türkiye uygulamalarından da görüldüğü üzere uzman temelli meslek ve çalışanlara sahip olma ihtiyacı “özel nitelikteki işler için özel niteliklere sahip çalışanlar istihdam etme” düşüncesinin karşılığıdır. Yabancı dil bilgisi, istatistik programı kullanabilme, iyi bir üniversiteden mezun olma ya da dönemin gerektirdiği diğer teknik becerilere sahip olabilme ülkemizdeki ilk uzmanlık uygulamalarının asgari müşterek noktaları olmuştur. Bu bakış açısındaki sebep ise stratejik düşünerek stratejik kararlar alabilen, sorunlara karşı etkin çözüm önerileri ve politikalar üretebilen ve tıpkı 2000 yılında hazırlanan “Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması” ÖİK raporunda da ifade edildiği üzere kurumların beyni niteliğinde bir çalışan grubu oluşturabilme beklentisidir. Elbette bu beklentilerin de altında etkin ve verimli bir kamu yönetimi süreci oluşturma gaye ve beklentisi yatmaktadır. Nitekim dünya tarihi açısından çıkış noktasının verimlilik artışı olması ve ilk uygulama örneklerinde de bunun gözlemlenmesi sebebiyle özel sektör temsilcileri 20. Yüzyıl itibarıyla uzmanlaşmaya ciddi biçimde yönelmişlerdir (Smith, 2006’dan akt. Altunok, 2018, s. 604).

2.2. Kariyer Uzmanlığa Dair Eksikler ve Eleştiriler

Cumhuriyet dönemi kamu personel tarihi açısından ele alındığında oldukça eski sayılabilen ancak geçmişte istisna ve nispeten seçkin iken günümüzde yaygın ve görece sıradanlaşmış bir yapıya bürünen uzmanlık temelli meslekler için çeşitli eleştiriler ortaya çıkmıştır. Söz konusu sıkıntıları aşağıdaki gibi sıralamak ve özetlemek mümkündür:

- ❖ Kariyer uzmanlık uygulaması için öne çıkan ilk ve en önemli eleştiri uygulamanın tarihsel varoluş amacının dışına çıkarak hızlı bir şekilde yaygınlaşmasıdır. Sıkça üzerinde

durulan 2011 yılı reformuyla kurumlara üst düzey stratejik bir kapasite kazandırma düşüncesi, bir yanıyla mantıklı ve çağın gereklerine uygun bir hamle olsa da diğer yanıyla uygulamanın içinin boşaltılmasının ciddi ve olumsuz bir etkiler yarattığını söylemek mümkündür.

❖ Daha önce hiçbir uzmanlık deneyimi olmayan kurumlarda özellikle 2011 ve sonrası oluşturulan uzmanlık kadrolar bir kafa karışıklığını da beraberinde getirmiştir. Söz konusu uzman yardımcılarının uzmanlığa geçiş sürecindeki, yani eğitim ve yetiştirme dönemi olarak öngörülen üç yıllık süredeki, eskiye oranla gözlemlenen verimsizlik bir başka eleştiri konusu olarak ortaya çıkmıştır.

❖ Eskiden istisnai ve ayrıcalıklı bir uygulama olarak kabul gören uzmanlık uygulamasının 666 sayılı KHK ile yaygınlaştırılması neticesinde özellikle eski uzman personel nezdinde bir motivasyon düşüklüğü yaşanmış ve uygulamanın cazibesi yara almıştır.

❖ Kalkınma Ajansları, üst kurullar gibi yapılarda daha önceden yüksek maaş alan uzman personelin yanına aynı işi yapan, aynı unvana sahip ama daha düşük seviyede (ülke genelinde eşitlenmiş olan uzman ve uzman yardımcısı maaşı seviyesinde) maaş alan bir kitle oluşturulmuştur.

❖ Bazı bakanlıklarda asli nitelikte işi yapan ve tabir yerindeyse kurumlarının amiral gemisi niteliğindeki meslek grupları varken yanlarına kariyer meslek olarak uzmanların eklenmesi ve bunlardan da çok şey beklenmesi çabası sonuç vermemiştir. Örnek verilecek olursa, Adalet Bakanlığı bünyesinde hakimlerin ve savcılarının, İçişleri Bakanlığı bünyesinde mülki idare amirlerinin bulunduğu bir yapılanmada özlük haklarının da kariyer imkanlarının da psikolojik avantajın da bu meslek mensuplarından yana olduğu açıktır (Sayan, 2016: 684-685).

❖ Bazı kurumlarda uzman kadro ihdas edilmiş ancak niteliklerine uygun ve beklentilerine paralel kalifiye işler verilmemiş; aksine uzman kadrolar kimi kurumlarda “hiyerarşik bir huzursuzluğu” da beraberinde getirmiştir. Tarihsel ve kültürel yapısı itibarıyla uzmanlığa dayalı olmayan bazı kurumlarda yeni gelen uzman yardımcılarıyla uzun yıllar o kurumda görev yapmış memurlar ve özellikle de şef, şube müdürü gibi kadrolar arasında hiyerarşi sorunu ortaya çıkmıştır (Altunok, 2018, s. 615).

Birçoğu düzeltilebilir nitelikteki bu eksiklik ve eleştirilerin zamanla, mevzuat düzenlemeleriyle, sistematik bir iyileştirme ve nitelikleştirme programıyla ve görece kapasiteli kurum ve uzmanların yeni gelen gruplara birikimlerini etkin bir şekilde aktarmasıyla düzeltilebilir olduğu düşünülmektedir.

2.3 İşgücü Devir Oranı

İşten ayrılma niyeti, işgücü devrinin oluşması yolunda görülen en önemli ve en yakın aşamadır. Tett ve Meyer (1993), işten ayrılma niyetini “*Bilinçli ve planlanmış şekilde kasıtlı olarak örgütü terk etme eğilimi*” olarak ifade etmektedir. Çalışanın işten ayrılmaya niyetlenmesine iş piyasasındaki genel koşullar, diğer benzer kurumlardaki alternatif iş fırsatları, çalışanın sahip olduğu nitelikler, işyerinde sahip olduğu maddi ve maddi olmayan koşullar (ücret, zam süreçleri, kariyer ve terfi imkanları, izin hakkı kullanımı, fazla mesai durumu, çalışma arkadaşlarıyla uyum, yöneticilerin yaklaşımı, fiziksel koşullar, işi sıklığı, motivasyon ve tatmin eksikliği vs.) gibi faktörler etki etmektedir (Pavesic & Brymer, 1990, s. 95). Sayılan faktörlerin, iş tatmini sürecinde de belirleyici konumda olduğu bilinmektedir. Öte yandan tüm bu faktörler içinden özellikle iş tatminine sahip olup olmamanın, işten ayrılma niyeti öncesindeki en temel belirleyici olduğunu gösteren birçok çalışma bulunmaktadır (Toker, 2007, s. 93; Keser, 2006, s. 134-135).

Literatürde işgücü devir oranına dair birçok tanımlama ve buna bağlı formülasyon bulunmaktadır. İşgücü devir oranı, bir organizasyonda belirli bir dönemde işten ayrılanların

ortalama çalışan sayısına oranı şeklinde tanımlanmaktadır (Lawler III, 1994: 109). Belirli seviyede işgücü devir oranının varlığı, çalışma hayatının bir gerçeği ve sağlıklı bir insan kaynakları politikasının bir kanıtıdır. Ancak her örgütte, doğal olarak bulunması gereken işgücü devir oranının kurumsal hedeflere uygun olması, belirli bir eşik aralığında kalması ve istikrara sahip olması önemlidir.

2.4. İşten Ayrılma Niyeti ve İşgücü Devir Oranına Etki Eden Faktörler

İşgücü devir oranının belirlenmesinde esas olduğu kabul edilen işten ayrılmaya neden olan faktörleri bireysel sebepler, örgütsel sebepler ve ekonomik sebepler olarak gruplandırmak mümkündür (Yüksekbilgili & Akduman, 2017, s. 71). Daha önce de ifade edildiği gibi işten ayrılma niyeti ile işten ayrılma aynı kavramlar olmamakla birlikte; her iki olgunun tetikleyicileri çok büyük oranda aynıdır. Zira kişiyi işten ayrılma niyetine sevk eden husus ne ise; şayet işten ayrılmanın fiilen gerçekleşmesi halinde işgücü devrine neden olan sebep de yine aynı husus olacaktır. Nitekim gerçek ya da somut işten ayrılma ile işten ayrılma niyeti arasında aynı yönlü bir ilişki olduğunu açıklayan birçok çalışma bulunmaktadır (Jewell (1998) ve Mobley (1982)'den akt. Demirci, 2019, s. 1249).

İşten ayrılma niyetinin sebeplerini işgücü devir oranının sebeplerinden ayrı tutmak doğru olmamakla birlikte öncelikle işten ayrılma niyetine etki düşünülen faktörleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Lee vd., 2015, s. 526-528; Duxbury & Halinski, 2014, s. 670; El Akremi vd., 2014, s. 1200; Pavesic & Brymer, 1990; Cho vd., 2009, s. 378; Perez, 2008, s. 45) :

- ❖ Örgütsel bağlılık hissinin gelişmemiş olması,
- ❖ İş tatmini sağlayamama,
- ❖ Uzun çalışma saatleri ve ek mesailer,
- ❖ Ücret düşüklüğü,
- ❖ Özel hayata yeteri kadar süre ayıramamanın getirmiş olduğu stres ve moral bozukluğu,
- ❖ Rutin işler yapmaktan oluşan sıkıcılık hissi,
- ❖ Saygınlık ya da benzeri ücret dışı soyut şartlar,
- ❖ Mesleki gelişim imkânının kalmamış olmaması,
- ❖ Yöneticilerden ve işyerindeki yönetim şekline duyulan hoşnutsuzluk (kayırmacılık, adaletsizlik, çalışana değer vermeme vb. boyutlarda),
- ❖ İşyerinde yükselmeye imkân kalmaması (kariyer sorunsalı),
- ❖ Başka ya da daha iyi imkânlara sahip bir iş bulabileceğine (alternatif iş potansiyeli) duyulan inanç,
- ❖ Yüksek nitelik ve eğitime sahip olma hali ya da düşüncesi,
- ❖ Eğitimsiz ya da benzer eğitime sahip olmayan iş arkadaşlarıyla yaşanan problemler,
- ❖ Çalışanların demografik özellikleri (gençlerin yaşlılara, erkeklerin kadınlara göre işten ayrılmaya daha eğilimli olabilmesi; bekar çalışanların evlilere göre iş değiştirme düşüncesinde daha cesur olabilmesi gibi)
- ❖ Kuruma verilen emeğin ve hizmet süresinin fazlalığı.

Aşağıda ise işgücü devir oranına etki ettiği kabul ve tespit edilmiş faktörler sıralanmaktadır. İşten ayrılma niyetine etki eden faktörlerle çok büyük benzerlik gösteren faktörler arasında iş doyumsuzluğu, işgücü devir hızına en çok etki ettiği düşünülen faktördür (Hwang & Kuo, 2006, s. 254). Dolayısıyla bu şartlardaki olumlu ya da olumsuz değişiklikler kurum içi işgücü devir oranının artmasında ya da azalmasında önemli derecede belirleyici olacaktır (Özcan & Taşkiran, 2007, s. 521; Ghiselli vd., 2001, s. 29):

- ❖ Ücret yetersizliği,
- ❖ Kariyer ve yükselme olanaklarının olmaması,

- ❖ İş doyumsuzluğu,
- ❖ Motivasyon düşüklüğü,
- ❖ İşe bağlılık ve örgütsel bağlılık\kurumsal aidiyet hissi
- ❖ Fiziksel koşulların kötülüğü ve iş güvenliğinin bulunmaması,
- ❖ Yetersiz sosyal haklar,
- ❖ Kötü çalışma koşulları ve fazla mesainin çokluğu,
- ❖ Yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi gibi demografik özellikler,
- ❖ Mesleki tecrübe, donanım ve kapasite ile bu konudaki özgüven,
- ❖ İzin hakları ve benzeri temel bazı sosyal hakların kullanımındaki sıkıntılar,
- ❖ Adil olmayan iş dağılımı ve aşırı iş yükü,
- ❖ Olumsuz yönetici davranışları (antidemokratik, aşırı sert, adaletsiz vb.),
- ❖ Örgütün çalışana değer vermemesi,
- ❖ Saygınlık arayışı.

2.5. Yüksek İşgücü Devir Oranının Maliyetleri ve Zararları

İstikrarsız ya da istenmeyen/hedeflenmeyen oranlarda bir işgücü devir oranına sahip olmanın zarar ve maliyetlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Çınar vd., 2016, s. 124; El Akremi vd., 2014, s. 1185; Yılmaz & Halıcı, 2010, s. 96-97; Sabuncuoğlu, 2009):

- ❖ Yüksek işgücü devir oranı kurumlar açısından bir imaj sorunu ve gelecek dönemler açısından “alternatifler arası tercih edilmeme” nedenidir.
- ❖ Yüksek işgücü devir oranı, örgüt içindeki çalışanlar için bir tedirginlik sebebi olup, çalışanların kendilerine ve kurumlarına olan güvenini zedeleyecektir.
- ❖ Özellikle yetişmiş işgücünün organizasyon dışına çıkması geçmiş emek ve zamanların kaybıdır.
- ❖ İşten ayrılmış kalifiye bir çalışanın yerine yenisini bulmak da kolay değildir. Daha doğrusu yeni işe alınan kişinin eski çalışan becerisine ve verimliliğine erişmesi geleceğe yönelik bir emek, para ve zaman maliyetini de beraberinde getirecektir.
- ❖ İşten ayrılan bir çalışanın ödenmesi muhtemel tazminatlar ekonomik bir kayıp olduğu gibi, yeni çalışanın bulunması için yapılan harcamalar da örgütler için birer maliyet unsurudur.
- ❖ İşe yeni giren çalışanın işi benimsemesi, sosyal ortamıyla ve yöneticilerle olan karşılıklı uyumu zaman alacaktır. Bu dönem iki taraf için de bocalamalara neden olabilecektir.
- ❖ Yüksek işgücü devir oranına bağlı olarak sık sık işe giren ve çıkan tecrübesiz çalışanlardan ötürü üretilen hizmete ya da mala dair hataların, eksikliklerin, kalitesizliklerin ya da iş kazalarının sayısında da artış olacaktır.
- ❖ İşten ayrılmalar, işyerinde kalmaya devam eden diğer çalışanlar için bir moral bozukluğu sebebi olabileceği gibi iş yükü açısından da ek görev ve sorumluluklar anlamına gelecektir.

Yüksek işgücü devir oranının örgütlere verdiği yukarıdaki zararların ve bunların beraberinde getirdiği maliyetin, söz konusu oranın azaltılması halinde beraberinde faydaya dönüşeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla, işten ayrılmaya neden olarak sayılan her bir durumun ortadan kaldırılması halinde işgücü devir oranının azalıp makul seviyelere gerileyeceğini ifade etmek gerekmektedir.

2.6. İş Tatmini, İşten Ayrıma Niyeti ve İşgücü Devir Oranı İlişkisi

İş motivasyonları yüksek çalışanların iş tatminleri de yüksek olacaktır. Bu tür çalışanların verimlilikleri artarken, işe gelmeme, işyerinde olumsuz davranışlarda bulunma, işinden memnun olmayarak ayrılmaya niyetlenme ve en nihayetinde iş değiştirme, yani organizasyondaki işgücü devir oranını artırma, gibi kurumsal verimliliğe olumsuz etki eder nitelikteki eğilimleri azalacaktır

(Mercanlioğlu, 2012, s. 42). İş tatmininden yoksun olmanın örgüte vereceği en büyük zarar çalışanın önce işten ayrılmayı düşünmeye başlaması ve sonrasında iş değiştirmek suretiyle oluşturacağı doğrudan ve dolaylı maliyet ile işgücü devir oranının yükselecek olmasıdır. İş tatmini, işten ayrılma niyetini ve işgücü devir oranını doğrudan ve güçlü bir şekilde etkileyen organizasyonel bir değişkendir (Pienaar vd., 2007, s. 66; Yin & Yang, 2002, s. 575). Çalışan, işinde ne kadar çok tatmin elde ederse o işyerine bedenen, ruhen ve hukuken de daha çok bağlı olacaktır. Bu yönüyle iş tatmini, çalışanların işe uyum derecelerini de veren bir göstergedir (Mahdi vd., 2012, s. 1524). Örgüt içi ve dışı, kişisel ya da kurumsal diğer tüm özel durumların sabit olduğu bir ortamda işinden memnun olmayan ve tatmin sorunu yaşayan bir çalışanın iş devamsızlığı, iş yavaşlatma, işten ayrılma niyeti ve iş değişikliği gibi olumsuz seçeneklerden en az birisine yönelmesi muhtemeldir.

3. Merkez Uzmanlık Kadrolarında İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetini Etkileyen Faktörler: Alan Araştırması ve Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'deki merkezi teşkilat bünyesinde görev yapmakta olan ve "kariyer uzmanlık" olarak adlandırılan uzman ve uzman yardımcılara yönelik gerçekleştirilen alan araştırması SPSS 25.0 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Bu alan araştırmasının amacı ve önemi, varsayım ve hipotezleri, yöntemi, sınırlılıkları ve bulgularının analizi bu başlık altında paylaşılmaktadır. Öte yandan anketin gerçekleştirildiği kurumlarda personel, eğitim ve stratejik yönetimle ilgili dairelerdeki yöneticilerle de ayrı bir anket gerçekleştirilmiş ve onların da konuya bakış açısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı, Hipotezleri ve Yöntemi

Toplam otuz (30) adet önerme ve sorudan oluşan anket aracılığıyla yürütülen alan araştırmasının işten ayrılma düşüncesi ve iş tatminine dayanan iki temel amacı vardır. Türkiye'de merkezi kadroda görev yapmakta olan kariyer uzman personelin, kendi bir takım kişisel özellik ve niteliklerine, kurumunda sahip olduğu şartlara, kendisine yönelik yaklaşıma, sunulan soyut ve somut imkânlarla ve diğer tüm açılara dayalı olarak "işten ayrılma niyetinin" ve işinden duyduğu "tatminin" nasıl etkilendiği ölçülmeye çalışılmıştır. Uzman ve uzman yardımcılarını ile gerçekleştirilen anket çalışmasında ana hipotez olarak aşağıdaki hususlar test edilmiş; katılımcılara sunulan her bir önerme ile de işten ayrılma niyeti ve iş tatmini konusundaki düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hipotez 1: "Uzman ve uzman yardımcılarının sahip oldukları imkânlar ve şartlar, işlerinden duydukları tatmin seviyelerini ve işten ayrılma niyetlerini etkilemektedir.

Hipotez 2: "Fiziksel, sosyal, ekonomik ve psikolojik şartların iyileştirilmesi halinde iş tatmini artacak; işten ayrılma niyeti ise azalacaktır."

Hipotez 3: "İş tatmini ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki vardır"

Çalışmanın alan araştırması 18 Temmuz-5 Ekim 2019 tarihleri arasında, merkezi teşkilat bünyesinde yer alan on bir ayrı kurumda görev yapan uzman ve uzman yardımcısı personel ile bunların eğitim dairesi, personel dairesi, strateji dairesi gibi daire başkanlıkları ya da genel müdürlükleri dâhilindeki yöneticileriyle yapılan iki ayrı anketten oluşmaktadır. On bir kurum arasında bakanlık, üst kurul, bağlı-İlgili kuruluş gibi farklı türdeki teşkilat yapılanmalarına yer verilerek ele alınan evrenin tam temsil edilmesi hedeflenmiştir.

Çeşitli açılardan sorunlu, eksik ya da yanlış işaretlenmiş formların çıkarılmasının ardından kalan 354 anket formunun kullanıldığı uzman ve uzman yardımcılarının iş tatmini ve işten ayrılma niyetleriyle ilgili esas alan araştırmasının yanında, 22 yönetici ile yapılan tali bir anket çalışması da mevcuttur.

Anket formu demografik bilgilere dair 9, işten ayrılma, iş tatmini, memnuniyet, kurumsal bağlılık, kurum tarafından sunulan imkânlar, kurumsal adalet ve değer görme ve benzeri konulara

dair 30 olmak üzere toplam 39 soru ve önermeden oluşmaktadır. Soru ve önermelere dair form nominal ve ordinal tipte hazırlanmıştır. Merkez teşkilat bünyesindeki 11 farklı kamu kurumu bünyesinde yürütülen çalışmada anket formları katılımcılara elden dağıtılmış ve yine elden toplanmıştır.

Şekil 2

Güvenilirlik Analizi (Reliability Statistics)

Cronbach's Alpha	N of Items
,891	29

Güvenilirlik analizi (reliability statistics) kapsamında hesaplanan Cronbach's Alfa katsayısı esas olarak ölçeklendirilmiş anket formlarında ve istatistik çalışmalarında önemli ve değerli olmakla birlikte, yine de anketin güvenilirliğine değinmek açısından bu katsayı hesaplanmıştır. İstatistiksel olarak Cronbach's Alfa katsayısının (α) 0-1 arasında bir değer alması gerekmekte olup, bu değer $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçeğin güvenilir olmadığı anlamına gelmektedir. Bu değer, $0,40 \leq \alpha < 0,60$ şeklinde ise ölçek düşük güvenilirliktedir; $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir; $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. Bu çalışma kapsamında yürütülen anket çalışmasında ise Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı: "0,891" olarak hesaplanmış olup, bu da ölçeğin "oldukça güvenilir", yani en üst seviyede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bu çalışma için Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulundan 04.10.2019 tarih ve 12908312-300/00000802474 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

3.2. Bulgular ve Değerlendirmesi

Aşağıdaki Tablo 2'de ankete katılan uzman ve uzman yardımcılara ait temel ve demografik veriler paylaşılmaktadır.

Tablo 2

Uzman ve Uzman Yardımcılarının Demografik Bilgilerine Ait Frekans Dağılımları

		Sayı	Yüzde	Toplam
		(n)	(%)	
Cinsiyet	Kadın	142	40,1	354
	Erkek	212	59,9	
Yaş	≤ 30	144	40,7	354
	31-35	124	35,0	
	> 35	86	24,3	
Eğitim Durumu	Lisans	238	67,2	354
	Yüksek Lisans	105	29,7	
	Doktora	11	3,1	
Görev	Uzman Yardımcısı	134	37,9	354

	Uzman	220	62,1	
Kurumda Çalışma Süresi	< 1 yıl	44	12,4	354
	1-5 yıl	123	34,7	
	6-10 yıl	129	36,4	
	11-15 yıl	36	10,2	
	> 15 yıl	22	6,2	
Meslek Değişirme Sayısı	1	84	23,7	354
	2	90	25,4	
	3	56	15,8	
	Hiç	124	35,0	
Yabancı Dil Puanı	< 70 puan	31	10,7	290
	70-79 puan	135	46,6	
	80-89 puan	92	31,7	
	≥ 90 puan	32	11	
KPSS Puanı	70-79 puan	19	5,4	354
	80-89 puan	196	55,4	
	≥ 90 puan	139	39,3	
Aylık Gelir	4.001-6.000 TL	153	43,2	354
	6.001-8.000 TL	154	43,5	
	> 8.000 TL	47	13,3	

Aşağıda yer alan Tablo 3'te ise katılımcıların her bir önermeye hangi oranlarda katıldıkları ve katılmadıkları gösterilmektedir. Herhangi bir ilişki ya da etkiyi ölçmeyen bu veriler genel bakış açısını ölçmek ve anlamak açısından faydalı olacaktır.

Tablo 3

Önermelere Verilen Yanıtlara Dair Frekans Dağılımları

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
İş yerimin fiziksel koşulları (ısıtma, havalandırma, aydınlatma, gürültü, tuvaletler, görev yerinin temizliği, araç-gereç ve teçhizat yeterliliği vb.) yeterlidir.	6	4	7	36	1	354
	,3	8,1	6,1	8,4	0,1	100,

Kurumumuzda sosyal imkanların diğer birçok kuruma göre yeterli olduğunu düşünüyorum. (Lojman, servis, yemek hizmeti vs.)	6	1	9	3	5	354
	5,8	2,9	5,1	6,3	,9	100,0
Merkezin dışında (Ankara dışı) çalıştırılmıyor olmak meslek seçimimde etkili olmuştur.	7	8	0	9	00	354
	0,5	3,6	9,8	8,0	8,2	100,0
Yaptığım işlerden mesleki anlamda tatmin oluyorum.	8	3	32	05	6	354
	0,7	7,8	7,3	9,7	,5	100,0
Yaptığım işte başarılı olduğumu düşünüyorum.		3	3	06	5	354
	,0	,7	7,8	8,2	8,4	100,0
Bu kurumda çalışmaktan memnunum.	5	8	06	52	3	354
	,1	,9	9,9	2,9	2,1	100,0
Kurumumda çalışma arkadaşlarım ve meslektaşlarımla birlikte bir " aile " olduğumuzu düşünüyorum.	7	7	5	29	6	354
	,6	6,1	6,8	6,4	3,0	100,0
Kendimi kurumuma " duygusal olarak bağlı " hissediyorum.	7	2	01	10	4	354
	0,5	0,3	8,5	1,1	,6	100,0
Merkezdeki (Ankara) diğer kurumları ve meslekleri de düşündüğümde kurumumu ve mesleğimi başkalarına ciddi bir şekilde öneriyorum.	8	3	18	13	2	354
	,9	7,8	3,3	1,9	,0	100,0
Fazla çalışmamın, işimi iyi yapmamın, hevesli çalışmamın karşılığını amirlerimden ve kurumumdan takdir görerek ya da ödüllendirilerek alıyorum.	9	1	09	9	6	354
	6,7	5,7	0,8	2,3	,5	100,0
Kurumumun ve yöneticilerimin bana çok emeği geçtiği için ve kurumuma sadakat göstermem gerektiğine inanıyorum.	4	0	01	03	6	354
	,6	2,6	8,5	9,1	0,2	100,0
Gerek kurumum gerek sıralı yöneticilerim, tüm personele çalışma hayatımıza dair konularda, imkanların sunumunda ve iş yükü dağılımında adil yaklaşmaktadır.	2	2	22	0	8	354
	4,7	3,2	4,5	2,6	,1	100,0
Çalışmakta olduğum teşkilat bünyesinde en önem verilen ve kurumun asli unsuru olarak kabul edilen meslek grubu benim de dahil olduğum uzmanlık mesleğidir.	5	6	1	11	1	354
	8,4	3,0	5,7	1,4	1,6	100,0
Bu kurumdan ve meslekten ayrılmayı düşünüyorum.	9	14	03	2	6	354

	9,5	9,1	2,2	1,9	,3	0	100,
Yaptığım işe, ürettiğim hizmetin kalitesine, kapasiteme ve çalışma performansına göre maaşımın düşük olduğunu düşünüyorum.	5	10	09	5	5		354
	2,7	1,1	0,8	5,5	,9	0	100,
Bu kurumda/bu meslekte çalışmak; benim için bir ideal ve hedeften çok bir basamaktır.	9	9	20	1	5		354
	1,0	5,1	3,9	2,9	,1	0	100,
Bu kurumda ekonomik, sosyal, kültürel çeşitli sebeplerden ötürü zorunlu olarak duruyorum.	0	12	4	9	9		354
	6,9	1,6	3,7	6,7	1,0	0	100,
Bu kurumdan ayrılırsam daha iyisini bulmakta zorlanacağımı düşünüyorum.	5	3	13	8	5		354
	,9	0,6	1,9	7,7	,9	0	100,
Mesleğimi severek ve isteyerek seçtim ama sonrasında çeşitli sebeplerle işimden tatmin olmadım.	6	04	3	3	8		354
	0,2	9,4	3,4	3,4	3,6	0	100,
Başka bazı kurumların uzmanlıkları bana daha cazip ve tatmin edici geldiği için o kurumlardaki uzmanlıklara geçmeyi düşünebilirim.	9	8	0	3	4		354
	3,8	2,0	5,4	3,4	5,3	0	100,
Önemli bir unvana sahip olmayı ya da toplumda saygınlığı olan bir mesleğe dahil olmayı, daha yüksek maaşlı bir işe tercih ederim.	0	1	09	03	1		354
	,6	7,2	0,8	9,1	7,2	0	100,
Almış olduğum eğitim ile mesleğim birbiriyle uyumludur.	2	2	8	30	2		354
	,0	7,5	4,9	6,7	1,9	0	100,
Uzman yardımcılığından uzmanlığa geçiş sürecimizin kaliteli ve yeterli olduğunu düşünüyorum (Tez hazırlama, mülakat, rapor düzenleme, yeterlilik sınavı vb. ya da hiçbirinin olmaması).	5	4	8	06	1		354
	2,7	8,1	7,7	9,9	1,6	0	100,
Kurumum mesleki gelişimim için gerekli kurum içi ve kurum dışı eğitim, seminer, kongre, kurs vb. imkanları sunmaktadır.	7	9	0	9	9		354
	8,9	8,0	2,6	2,3	,2	0	100,
Kurumumda uzman personelin iş tanımı sadece mevzuat olarak değil uygulamada da bellidir, yani ne iş yaptığımızı ve yapacağımızı çoğu zaman biz de yöneticilerimiz de bilir.	5	8	0	8	3		354
	1,2	4,9	2,6	4,9	,5	0	100,
Şahsi olarak mesleki gelişimim için bilimsel yayınları takip ederim ve/veya bilimsel çalışmalar hazırlarım.	4	4	6	53	7		354
	,0	8,1	4,3	3,2	0,5	0	100,

İş süreçlerine, daireme, çalışma koşullarıma ya da yapmakta olduğum işe yönelik bir sorunla karşılaştığımda kurumumda muhatap bulabilmekteyim.	0	5	3	53	3	354
	,6	5,5	6,3	3,2	,3	100,
Kurumumuzdaki yöneticiler genelde kurumumuzdaki uzman kökenli personelin içinden çıkmaktadır.	14	1	5	6	8	354
	2,2	5,7	8,4	8,6	,1	100,
Birimimde (genel müdürlük, daire başkanlığı vb. düzeylerde) işlere ilişkin karar verme süreçlerine dahil edilmekteyim.	0	2	2	8	2	354
	6,9	3,2	6,0	7,7	,2	100,

Tablo 4, mesleğini değiştirmeyi düşünen, böyle bir hayali olan ya da değişme imkânı olsaydı uzmanların hangi mesleklere daha meyilli olduğunu göstermektedir. Buna göre katılımcıların yüzde 74,3'ü meslek değiştirmek istemekte ya da bunu düşünmektedir. Bu yüksek oranda çıkan meslek değişim eğilimine en çok hangi hususların etki ettiği de hem yukarıdaki Tablo 3'te basit haliyle görünmekte hem de Tablo 5'te bağımlı-bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonlar üzerinden analiz edilmektedir. Buna göre işe girdikten sonra tatmin sorunu yaşama, işyeri memnuniyeti vb. birçok husus işten ayrılma düşüncesini tetikliyor görünmektedir.

Tablo 4

Katılımcıların Meslek Tercihlerine Dair Frekans Dağılımı

		Sayı (n)	Yüzde (%)
Meslek Tercihleri	Hakimlik-Savcılık	24	6,8
	Sayıştay Denetçiliği	21	5,9
	Kaymakamlık	12	3,4
	Merkez Bankası Uzmanlığı-Müfettişliği	33	9,3
	Akademisyenlik	54	15,3
	Uluslararası kuruluşların Türkiye'deki ofisleri/temsilcilikleri (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler vs.)	45	12,7
	Özel sektör/Kendi işim	44	12,4
	Diğer	30	8,5
	Kurum ya da meslek değiştirmeyi düşünmüyorum	91	25,7
	Toplam	354	100,0

02.11.2011 tarihli ve 666 sayılı Kamu Görevlilerinin Mali Haklarının Düzenlenmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname'nin getirmiş olduğu değişiklikler neticesinde bu tarihten sonra istihdam edilecek olan tüm uzman yardımcılarında aynı maaşın verilmesi ve uzmanlığa geçtikten sonra da yine aynı özlük haklarına sahip olmaları yönünde bir sistem teşkil edilmiştir. Çalışmanın farklı yerlerinde de ifade edildiği üzere “eşit işe eşit ücret” sloganını alan ancak uygulamada “eşit unvana eşit ücret” sonucunu doğuran ve kariyer uzmanlık sisteminde geçmişte oluşturulan belirli seviyedeki çizgiye ve kaliteye zarar verdiği savunulan bu yeni durumun dışında kalan belirli meslekler olmuştur. Özlük hakları açısından 666 sayılı KHK çerçevesine sokulmamış ve kariyer uzmanlık temelli olmayan bu mesleklerin bir kısmı ise özellikle tercih sebebi haline gelmeye

başlamış ve genel olarak saygınlığı da olan mesleklerdir. Söz konusu mesleklere anket formunda özellikle yer verilmeye çalışılmış ve Tablo 4'deki seçenekler ortaya çıkmıştır.

Merkez teşkilatta görevli 354 uzman ve uzman yardımcısına son olarak “Aşağıdaki mesleklerden birine geçmeyi isterdim/düşünüyorum/uğraşıyorum.” sorusu yöneltilmiş ve seçenekler arasında “Kurum ya da meslek değiştirmeyi düşünmüyorum” şıkkı da eklenmiştir. Öte yandan anket formunun ilk halinde yer alan “TBMM Yasama Uzmanlığı” seçeneği, yalnızca 4 katılımcının seçmesi sonucu, istatistiksel yorumlamanın daha sağlıklı olması amacıyla “Diğer” seçeneğine eklenerek yorumlanmıştır. En büyük paya sahip “Kurum ya da meslek değiştirmeyi düşünmüyorum” seçeneğini katılımcıların yüzde 25,7’si (91 kişi) işaretlemiş olup, buradan geri kalan yüzde 74,3’lük kesimin bir meslek seçimi yapsa da doğrudan mesleğini ciddi anlamda değiştirmeyi düşündüğü anlamını çıkarmak sağlıklı olmayacaktır. Nitekim, kariyer uzmanlarına sunulan “Bu kurumdan ya da meslekten ayrılmayı düşünüyorum” önermesine katılımcıların sadece 19,2’si olumlu yanıt vermiş; ilaveten yüzde 32,2’lik kesim de kararsız olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda katılımcılara son soruda yöneltilen seçeneklerin, kimileri için ciddi bir plan ve amaç olduğunu söylemek mümkünken; önemli bir kesim için de bir hayal ya da temenni niteliğinde olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Sonuçlara bakıldığında en çok tercih edilen mesleğin yüzde 15,3 (54 kişi) ile “Akademisyenlik” olmuşken; onu yüzde 12,7 (45 kişi) ile “Uluslararası kuruluşların Türkiye'deki ofisleri/temsilcilikleri (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler vs.)” seçeneği izlemiştir. Yüzde 12,4 (44 kişi) ile “Özel sektör/Kendi işim” seçeneğinin üçüncü sırada yer aldığı listede, “Merkez Bankası Uzmanlığı-Müfettişliği” yüzde 9,3 oranı ile (33 kişi) dördüncü tercih, “Diğer” ise yüzde 8,5’lik oranla (30 kişi) beşinci tercih olmuştur. Bunları ise sırasıyla yüzde 6,8 ile “Hakimlik/Savcılık” (24 kişi), yüzde 5,9 ile “Sayıştay Denetçiliği” (21 kişi), yüzde 3,4 ile “Kaymakamlık” (12 kişi) takip etmiştir.

Aşağıda paylaşılan Tablo 5, alan araştırmasında katılımcılara yöneltilen bütün önermelere verilen cevaplar karşısında, 14. ve çalışmanın ana omurgasını teşkil eden önerme olan, “Bu kurumdan ve meslekten ayrılmayı düşünüyorum.” ve 4. önerme olan “Yaptığım işlerden mesleki anlamda tatmin oluyorum.” önermeleri arasındaki korelasyon ilişkilerini göstermektedir. Significance 2-tailed (Anlamlılık Değeri-Çift Yönlü), bir diğer ifadeyle “p” değerinin 0,05’ten küçük olma şartının arandığı yorumlamada; şayet bu şart sağlandıysa, korelasyon katsayısını (correlation coefficient), yönünü ve gücünü (şiddetini) gösteren Spearman korelasyon katsayısına (r) bakılmak suretiyle önermeler arasındaki analiz ve değerlendirme tamamlanmaktadır. “r” değerinin 0-0.29 arasında olması halinde ilişkinin düşük güçte, 0.3-0.49 arasında olması halinde orta güçte, 0.5-0.69 arasında olması halinde yüksek güçte ve son olarak 0.7-1 arasında olması halinde ise çok yüksek güçte olarak yorumlanması gerekmektedir. “r” değerinin sıfırdan büyük olması ilişkinin yönünün pozitif, sıfırdan küçük olması ise negatif olduğunu göstermektedir.

Tablo 5’te her bir önerme içerisinde yer alan değişkenlerle (bağımsız değişkenler) bağımlı birer değişken olarak “işten ayrılma niyeti” ve “iş tatmini” arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığı, yönü ve gücü (şiddeti) topluca paylaşılmıştır.

Tablo 5

Önermeler ile İşten Ayrılma Niyeti ve İş Tatmini Arasındaki Korelasyon Sonuçları

		Bu kurumdan ve meslekten ayrılmayı düşünüyorum_14	Yaptığım işlerden mesleki anlamda tatmin oluyorum_4
Fiziksel_Koşullar_1	Korelasyon Katsayısı	-,208**	,296**

	(Correlation Coefficient)		
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü) (Sig. 2-Tailed)	0,000	0,000
	Sayı (n)	354	354
Sosyal İmkanlar_2	Korelasyon Katsayısı	-,200**	,304**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Ankarada Çalışmak_3	Korelasyon Katsayısı	-0,063	0,016
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,235	0,766
	Sayı	354	354
Tatmin Olmak_4	Korelasyon Katsayısı	-,390**	
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	
	Sayı	354	
Başarılı Olmak_5	Korelasyon Katsayısı	-0,046	,271**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,390	0,000
	Sayı	354	354
Memnuniyet_6	Korelasyon Katsayısı	-,522**	,562**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Aile Olmak_7	Korelasyon Katsayısı	-,233**	,306**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Duygusal Bağ_8	Korelasyon Katsayısı	-,378**	,501**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Mesleği Tavsiye_9	Korelasyon Katsayısı	-,435**	,559**

	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
ÇalışmaTevazü_10	Korelasyon Katsayısı	-,366**	,415**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Kurumsal_Sadakat_11	Korelasyon Katsayısı	-,326**	,399**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Adil İşyükü_12	Korelasyon Katsayısı	-,364**	,371**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Asli_Unsur_Uzmanlık_13	Korelasyon Katsayısı	-,257**	,346**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
İşten_Ayrılma_Düşüncesi_14	Korelasyon Katsayısı		-,390**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)		0,000
	Sayı		354
Düşük_Maaş_15	Korelasyon Katsayısı	,219**	-0,081
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,128
	Sayı	354	354
İdeal_Değil_Basamak_16	Korelasyon Katsayısı	,376**	-0,090
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,092
	Sayı	354	354
Zoraki İşte_Durma_17	Korelasyon Katsayısı	,586**	-,433**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354

Daha İyi İş Bulama maDüş._18	Korelasyon Katsayısı	0,000	-0,076
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,993	0,152
	Sayı	354	354
Sonradan Tatmin Olmama_19	Korelasyon Katsayısı	,518**	-,558**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Diğer Uzmanlıklara Geçiş_20	Korelasyon Katsayısı	,456**	-,247**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Maaş Değil Saygınlık_21	Korelasyon Katsayısı	0,017	0,076
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,748	0,155
	Sayı	354	354
Eğitim Meslek Uyumu_22	Korelasyon Katsayısı	-,219**	,393**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Kaliteli Uzmanlık Süreci_23	Korelasyon Katsayısı	-,134*	,271**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,012	0,000
	Sayı	354	354
Mesleki Gelişim İmkanları_24	Korelasyon Katsayısı	-,110*	,381**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,039	0,000
	Sayı	354	354
Belirgin İş Tanımı_25	Korelasyon Katsayısı	-,226**	,384**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Bilimsel Yayın Çalışmaları_26	Korelasyon Katsayısı	-0,006	,202**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,910	0,000

	Yönlü)		
	Sayı	354	354
Muhatap_Bulabilme_27	Korelasyon Katsayısı	-,314**	,368**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Uzman_Kökenli_Yöneticiler_28	Korelasyon Katsayısı	-,282**	,307**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,000	0,000
	Sayı	354	354
Karar_Vermeye_Katılım_29	Korelasyon Katsayısı	-,162**	,350**
	Anlamlılık Değeri (Çift Yönlü)	0,002	0,000
	Sayı	354	354

Tablo 5'te yer alan ve 0,05'ten küçük, yani iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu gösteren, "p" değerlerine ait Spearman korelasyon katsayıları (r) kalın ve koyu bir yazı tipiyle belirtilerek anlaşılabilirlik ve kolay okunabilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Görüldüğü üzere iş tatmininin de işten ayrılma niyetinin de ayrı ayrı diğer birçok önerme ile arasında önemli, anlamlı ve farklı güç seviyelerinde ilişkiler tespit edilmiştir.

Tabloyu ve verileri okuma kolaylığı açısından ele alındığında; örneğin 1 numaralı "İş yerimin fiziksel koşulları (ısıtma, havalandırma, aydınlatma, gürültü, tuvaletler, görev yerinin temizliği, araç-gereç ve teçhizat yeterliliği vb.) yeterlidir." önermesinde yer alan fiziksel koşullar değişkeni ile (bağımsız değişken) 14 numaralı "Bu kurumdan ve meslekten ayrılmayı düşünüyorum." önermesindeki işten ayrılma niyeti değişkeni (bağımlı değişken) arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p=0,000 < 0,05$). Spearman korelasyon katsayısının ise negatif olmasına bağlı olarak ($r= -0,208$), ilişkinin negatif yönlü ve düşük güçte olduğu anlaşılmaktadır. İşyerindeki fiziksel koşullar ile 4 numaralı "Yaptığım işlerden mesleki anlamda tatmin oluyorum." önermesindeki bağımlı değişken "iş tatmini" arasında da aynı şekilde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p=0,000 < 0,05$) Ancak bu kez ilişkinin yönü pozitif olup, yine düşük güçte bir yapıdadır ($r= 0,296$). Başka bir örnek olarak 3 numaralı "Merkezin dışında (Ankara dışı) çalıştırılmıyor olmak meslek seçimimde etkili olmuştur." önermesi ile ne işten ayrılma düşüncesi arasında ($p= 0,235 > 0,05$) ne de iş tatmini arasında ($p= 0,766 > 0,05$) anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Zira görüldüğü gibi her iki ilişkide de "p" değeri 0,05'ten büyüktür.

Tablo 5'e göre arasında anlamlı ilişki tespit edildiği görülen işyerindeki fiziksel koşulların yeterliliği ile işten ayrılma niyeti arasındaki Spearman korelasyon katsayısının negatif olmasına bağlı olarak ($r= -0,208$), ilişkinin negatif yönlü ve düşük güçte olduğu anlaşılmaktadır. İşyerindeki fiziksel koşullar ile iş tatmini arasındaki anlamlı ilişkinin yönü pozitif olup, yine düşük güçte bir yapıdadır ($r= 0,296$).

Meslek icabı Ankara dışında çalıştırılmıyor olmak ile işten ayrılma niyeti ve iş tatmini arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 5, iş tatmini ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu ($p=0,000 < 0,05$) ve Spearman korelasyon katsayısına göre de ($r= -0,39$). Negatif yönlü ve orta güçte

olduğunu göstermektedir. Bu tespit “H3: İş tatmini ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki vardır” hipotezini doğrulamaktadır.

6 numaralı önermede yer alan kurumda çalışıyor olmaktan memnuniyet duyma değişkeni ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ve yüksek güçte negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir ($p=0,000 < 0,05$ ve $r= -0,522$). Benzer bir durum kurumda çalışıyor olmaktan memnun olma ile iş tatmini arasında da mevcut olup, bu kez ilişki yine anlamlı ve yüksek güçte ancak pozitif yönlüdür ($p=0,000 < 0,05$ ve $r= 0,562$).

Kuruma olan duygusal bağlılık ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki de dikkat çekici bir başka tespit olup, anlamlı ve orta güçte negatif yönlü olan ilişkinin ($p=0,000 < 0,05$ ve $r= -0,378$), duygusal bağlılık-iş tatmini ilişkisi söz konusu olduğunda anlamlı, yüksek güçte ve pozitif yönlü bir ilişki ($p=0,000 < 0,05$ ve $r= 0,501$) olarak daha da güçlendiği görülmektedir.

Uzman ve uzman yardımcılarının işlerini iyi yapmaları ya da fazladan çalışmalarını sonucu bir takdir ya da ödül görmeleri ile işten ayrılma niyetleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($p=0,000 < 0,05$). Bu anlamlı ilişkinin gücünü ve yönünü açıklayan korelasyon katsayısına bakıldığında ise ($r= -0,366$), negatif yönlü ve orta güçte bir ilişki olduğu görülmektedir. Aynı değişkenin iş tatmini ile arasındaki anlamlı ilişkinin ise pozitif yönlü ve orta güçte olduğu görülmektedir ($r= 0,415$).

Tablo 5'e göre kurumsal imkanların sunumundaki ve iş yükü dağılımındaki adalet ile işten ayrılma niyeti arasında da anlamlı bir ilişki görülmekte olup ($p=0,000 < 0,05$), negatif yönlü ve orta güçte bir korelasyon tespit edilmiştir ($r= -0,364$). Söz konusu değişken ile iş tatmini arasındaki ilişki de anlamlı ve orta güçte olup; bu kez pozitif yönlüdür ($p=0,000 < 0,05$ ve $r= 0,371$).

Uzman ve uzman yardımcılara göre, kurumdan ayrılma halinde daha iyi bir iş bulmakta zorlanacağını düşünme ile işten ayrılma niyeti ($p= 0,993 > 0,05$) ve iş tatmini ($p= 0,152 > 0,05$) arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Literatürde de önemli bir tartışma konusu olan mesleki saygınlığı, yüksek maaş almaktan daha önemli ve öncelikli görme ile işten ayrılma niyeti arasında ($p= 0,748 > 0,05$) ve iş tatmini arasında ($p= 0,155 > 0,05$) anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Dolayısıyla ücretin mi yoksa toplum nezdinden saygınlığı olan bir mesleğin mi daha tatmin edici ve daha tercih sebebi olduğu konusunda Türkiye’de merkez teşkilatta çalışan uzman ve uzman yardımcılarını nezdinde kesin bir yöneliminin olmadığı görülmüştür.

Sahip olunan eğitim ile mesleğin gereklerinin birbirine uyumlu olduğunun düşünülmesi ile işten ayrılma niyeti ($p=0,000 < 0,05$) ve iş tatmini ($p=0,000 < 0,05$) arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Korelasyon katsayısında eğitim-meslek uyumluluğu ile işten ayrılma niyeti arasındaki negatif yönlü ilişki aynı zamanda düşük güçtedir ($r= -0,219$). Öte yandan aynı değişkenle iş tatmini arasında ise pozitif yönlü ve orta güçte bir ilişki söz konusudur ($r= 0,393$).

Kurumunda muhatap bulabilme ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ($p=0,000 < 0,05$), negatif yönlü orta güçte bir ilişki tespit edilmiştir ($r= -0,314$). Aynı şekilde işyerindeki sorun ve sıkıntılara karşı kurumsal bir muhatap bulabilme ile iş tatmini arasında da yine anlamlı ($p=0,000 < 0,05$), ancak bu kez pozitif yönlü ve orta güçte bir ilişki bulunmaktadır ($r= 0,368$).

Çalıştığı birimde karar verme süreçlerine dahil edilme ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur ($p=0,002 < 0,05$). Bu ilişkinin yönü ise negatif olup ($r= -0,162$) düşük seviyede bir güce sahiptir. Aynı değişken ile iş tatmini arasında da anlamlı bir ilişki mevcut olup ($p=0,000 < 0,05$), korelasyon katsayısına ve yönüne bakıldığında işyerinde karar alma süreçlerine dahil edilme ile iş tatmini arasında orta güçte ve pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur ($r= 0,350$).

Sonuç

Çalışma ve analizin sonunda uzman ve uzman yardımcılarında sunulan şartların ve imkânların büyük çoğunluğunun iş tatminlerini ve işten ayrılma niyetlerini etkilediği görülmüş ve “Hipotez 1” doğrulanmıştır. Ancak her bir önermede yer alan ve alt hipotez olarak da değerlendirilebilecek değişkenlerden az da olsa bazılarının iş tatminini ya da işten ayrılma niyetini etkilemediği görülmüştür. Bunlara dair ayrıntılı açıklama ise aşağıda yapılacaktır. Hipotez 2’deki işyerindeki, fiziksel, sosyal, ekonomik ve psikolojik şartların daha iyi hale getirilmesi halinde iş tatmin seviyesinin artacağı; aynı şekilde kariyer uzmanların işten ayrılma niyetinden uzaklaşacağı tespit edilmiştir. Çünkü tüm bu şartlara yönelik hazırlanan önermeler anlam ve içerik açısından hem Hipotez 1’i hem de Hipotez 2’yi karşılayacak yapıdadır. Böylelikle “Hipotez 2” de kabul edilmiştir. Son hipotez olan iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasında da anlamlı negatif yönlü bir ilişkinin ve etkili bir korelasyonun tespiti ile de “Hipotez 3” doğrulanmıştır.

Tablo 5’te yer alan anlamlılık ve korelasyon değerlerine ayrıntılı bakıldığında her bir önermede yer alan değişkenin hem iş tatmini ile hem de işten ayrılma niyeti ile arasındaki ilişki durumları topluca görülmektedir. Buna göre 29 önerme içerisinden işten ayrılma niyeti değişkenini içeren 14. önermenin kendisi (Bu kurumdan ve meslekten ayrılmayı düşünüyorum) çıkarıldığında kalan 28 önermenin 23’ü ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkilerin her birisi Tablo 9’da görülen oranlarda korelasyona sahiptir.

İşten ayrılma niyetine yönelik en güçlü ilişkilerin hangisi olduğuna bakıldığında ise “kurumundan şartlar gereği mecburen ayrılamama ($r= 0,586$), kurum (işyeri) memnuniyeti ($r= -0,522$), mesleğinden sonradan tatmin olmama ($r= 0,518$), diğer uzmanlıklara geçmeyi düşünme ($r= 0,456$) ve mesleğini başkalarına tavsiye ediyor olma ($r= -0,435$)” değişkenleri ile işten ayrılma niyeti arasındaki korelasyonların yüksek güçte ya da orta güç seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu güçlü ilişkileri yöneticilerin ve kurumların dikkate almasında yarar görülmektedir. Dikkat çeken ve anlamlı ilişkiye sahip diğer bazı değişkenler arasında “adil iş yükü ($r= -0,364$), sorunlar karşısında kurumsal muhatap bulabilme ($r= -0,314$), kurumdaki asli mesleki unsurun kariyer uzmanlık olması ($r= -0,257$) ve belirgin bir iş tanımının var olmasına ($r= -0,226$)” değişkenlerinin olduğu görülmektedir.

Önermelerde yer alan değişkenlerin iş tatmini ile ilişkisine gelindiğinde ise; 29 önerme içerisinden iş tatmininin kendisine ait 4. önermenin (Yaptığım işlerden mesleki anlamda tatmin oluyorum.) çıkarılması ile kalan 28 önermedeki değişkenlerden 23’ü ile arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. İşten tatmini ile en güçlü korelasyona sahip değişkenler sıralandığında ilk beş sırada kurum (işyeri) memnuniyeti ($r= 0,562$), mesleğini başkalarına tavsiye ediyor olma ($r= 0,559$), mesleğinden sonradan tatmin olmama ($r= -0,558$), işyeri ile arasında duygusal bağlılık hissetme ($r= 0,501$) ve kurumundan şartlar gereği mecburen ayrılamama ($r= -0,433$) değişkenlerinin olduğu görülmektedir. Öte yandan uzman ve uzman yardımcılarının kurumsal sadakatlerini sağlayabilmenin, iş tatminini pozitif yönde ve orta güçte etkileyeceği ($r= 0,399$) görülen analizlerden, adil bir iş yükünün ve iş dağılımının mevcut olmasının da ($r= 0,371$) iş tatmini ile arasında benzer şekilde pozitif yönlü ve orta güçte bir ilişkiye sahip olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Aşağıda analiz sonuçlarına göre kamu kurumlarındaki uzman ve uzman yardımcılarının işten ayrılma niyetini azaltmaya ve iş tatminlerini artırmaya yönelik iki model geliştirilmiş ve modeller Ek 3 ve Ek 4’te gösterilmiştir. Daha önce de söylendiği gibi Spearman korelasyon katsayısının, yani “r” değerinin, korelasyon katsayısının, 0-0.29 arasında olması halinde ilişkinin düşük güçte, 0.3-0.49 arasında olması halinde orta güçte, 0.5-0.69 arasında olması halinde yüksek güçte ve son olarak 0.7-1 arasında olması halinde ise çok yüksek güçte olarak yorumlanması gerekmektedir. İşten ayrılma niyeti ve iş tatmini değişkenleri ile yüksek güçte ilişkiye sahip olan değişkenlerin kırmızı ve büyük yazı karakteriyle gösterildiği modelde, orta güçte ilişkideki

değişkenler turuncu renkte ve nispeten küçük yazı karakteriyle gösterilmiş ve son olarak düşük güçte ilişkiye sahip olanlar sarı renkte ve en küçük yazı karakteriyle gösterilmiştir. Her iki modelde de kırmızı, turuncu ve sarı gruplarda aşağıdan yukarıya gidildikçe korelasyon katsayısı büyümekte, yani ilişkinin gücü artmaktadır. Ayrıca çalışma kapsamındaki analizlerde işten ayrılma niyeti ve iş tatmini ile aralarında anlamlı ilişki tespit edilemeyen değişkenlere modelde yer verilmemiş olup, çok yüksek güçte bir ilişkiye de ($r=0.7-1$) rastlanmadığı için bu şekilde bir tespit de modellerde yer almamaktadır. Değişkenler arasında negatif yönlü bir ilişki varsa bu durum modellerde “(-)” işareti konulmak suretiyle gösterilmiştir. Dolayısıyla kamu kurumlarında kariyer uzmanların işten ayrılma niyetine görece fazla olarak meyiletmesi gibi bir sorun varsa ilgili kurumun, yöneticilerinin ve insan kaynakları departmanlarının bu çalışma kapsamında üretilmiş “İşten Ayrılma Niyetinin Azaltılmasına Yönelik Kariyer Uzman Modeli”ne dayalı adımlar atmalarının yerinde olacağı düşünülmektedir. Aynı şekilde, çalışanların iş tatminlerinin artırılmasının hedeflendiği durumlarda ise “İş Tatmininin Artırılmasına Yönelik Kariyer Uzman Modeli”nden istifade edilebilecektir.

Kaynakça

- Altunok, H. (2018). Uzmanlaşmanın bakanlıklarda görünümü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 600-619.
- Boella, M. J. (2000). *Human Resource Management in the Hospitality Industry*. Cheltenham: Nelson Thornes.
- Cho, S., Johanson, M. M. & Guchait, P. (2009). Employees intent to leave: a comparison of determinants of intent to leave versus intent to stay. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 374-381.
- Çınar, O., Karcıoğlu, F. & Akdaş, K. (2016). İş yaşamında iş tatmini, örgütsel özdeşleme ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: Erzurum’da bir kamu kurumu örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 121-136.
- Demirci, U. (2019). İş doyumu ile işten ayrılma niyeti ilişkisine istihdam şekillerinin etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1246-1258.
- Duxbury, L. & Halinski, M. (2014). Dealing with the “Grumpy Boomers”: Re-engaging the disengaged and retaining talent. *Journal of Organizational Change Management*, 27(4), 660-676.
- El Akremi, A., Colaianni, G., Portoghese, I., Galletta, M. & Battistelli, A. (2014). How organizational support impacts affective commitment and turnover among Italian nurses: A multilevel mediation model. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(9), 1185-1207.
- Erdem, B. & Kaya, İ. (2013). Çalışma yaşamı kalitesini etkileyen faktörlerin işgörenler tarafından algılanması: Otel çalışanları üzerinde bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(1), 135-150.
- Froese, F. J., Peltokorpi, V., Varma, A. & Hitotsuyanagi-Hansel, A. (2019). Merit-based rewards, job satisfaction and voluntary turnover: Moderating effects of employee demographic characteristics. *British Journal of Management*, (30), 610-623.
- Ghiselli, R. F., La Lopa, J. M. & Bai, B. (2001). Job satisfaction, life satisfaction and turnover intent: Among food service managers. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(2), 28-37.
- Hwang, I. S. & Kuo, J. H. (2006). Effects of job satisfaction and perceived alternative employment opportunities on turnover intention: An examination of public sector organizations. *Journal of American Academy of Business*, 8(2), 254-259.

Karadağ, M., Akman, N. & Demir, C. (2013). Hemşirelik hizmetlerinde yönetsel ve örgütsel sorunlar. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(1), 16-26.

Karşlı, M. R. (2013). Kamu kesiminde kariyer uzman istihdamı. *Vergi Dünyası Dergisi*, 386, 92-101.

Keser, A. (2006). *Çalışma yaşamında motivasyon*. Alfa Aktüel Yayınları.

Lawler III, E. E. (1994). *Motivation in Work Organizations* (1st ed.). Jossey-Bass Publishers.

Lee, Y.W., Dai, Y. T. & McCreary, L. L. (2015). Quality of work life as a predictor of nurses' intention to leave units, organisations and the profession. *Journal of Nursing Management*, 23, 521-531.

Mahdi, A. F., Zin, M. Z. M., Nor, M. R. M., Sakat, A. A. ve Naim, A. S. A. (2012). The Relationship between Job Satisfaction and Turnover Intention. *American Journal of Applied Sciences*, 9 (9), 1518-1526.

Mercanlioğlu, Ç. (2012). Örgütlerde performans yönetimi ile işgörenlerin motivasyonu arasındaki ilişki. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 41-52.

Özcan, E. D. & Taşkıran, E. (2007, 21-23 Kasım). İş Tatmini, örgüte bağlılık ve işe bağlılık arasındaki ilişkiler: Bir turizm işletmesi üzerinde araştırma. Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu, İzmir, Türkiye.

Özdemir, F. (2006). *Örgütsel iklimin iş tatmin düzeyine etkisi: tekstil sektöründe bir araştırma* (Tez No. 205494) [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Pavesic, D. V. & Brymer, R.A. (1990), Job satisfaction: What's happening to young managers. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 30(4), 90-96.

Perez, M. (2008). *Turnover intent* [Unpublished master thesis]. University of Zurich.

Pienaar, J., Sieberhagen, C. F. & Mostert, K. (2007). Investigating turnover intentions by role overload, job satisfaction and social support moderation. *SA Journal of Industrial Psychology*, 33(2), 62-67.

Portoghese, I., Galletta, M., Battistelli, A. & Leiter, M.P. (2015). A multilevel investigation on nursing turnover intention: the cross-level role of leader– member exchange. *Journal of Nursing Management*, 23(6), 754-764.

Sabuncuoğlu, Z. (2009). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Yayınları.

Sayan, İ. Ö. (2016). Türk kamu personel sisteminde sorun alanları ve çözüm önerileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 669-691.

Selen, U. (2016). *Çalışanların iç ve dış motivasyon tekniklerine bakış açılarının değerlendirilmesi: Yerel yönetim örneği* [Doktora tezi, Namık Kemal Üniversitesi]. http://acikerisim.nku.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.11776/2242/0050032_pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Sevimli, F. & İşcan, Ö. F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumu. *Ege Üniversitesi İ.İ.B.F. Akademik Bakış Dergisi*, 5(1-2), 55-64.

Sevinç, H. (2015). Kamu çalışanlarının motivasyonunda kullanılan araçlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), 944-964.

Sökmen, A. & Şimşek, T. (2016). Örgütsel bağlılık, örgütle özdeşleşme, stres ve işten ayrılma niyeti ilişkisi bir kamu kurumunda araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 606-620.

Simons, T. & Enz A. C. (1995). Motivating hotel employees: Beyond the carrot and the stick. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 36(1), 20-27.

Tozlu, A. (2022). Kamu kurumlarında çalışan uzman personelin iş tatmini ve işgücü devir oranı, *Mavi Atlas*, 10(1), 120-150.

Tett, R. P., & Meyer, J. P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: Path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46, 259-293.

Toker, B. (2007). Demografik değişkenlerin iş tatminine etkileri: İzmir'deki beş ve dört yıldızlı otellere yönelik bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 92-107.

Yılmaz, B. & Halıcı, A. (2010). İşgücü devir hızını etkileyen etmenler: Sekreterlik mesleğinde bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 2(4), 93-108.

Yin, J. C. T. & Yang, K. P. A. (2002). Nursing turnover in Taiwan: A meta-analysis of related factors. *International Journal of Nursing Studies*, 39(6), 573-581.

Yükselbilgili, Z. & Akduman, G. (2017, 20-22 Nisan). *Yapılan işin anlamı ve personel devir hızı ilişkisi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Kongresi, İstanbul, Türkiye.

Ekler:

Ek 1. İş Tatmini ve İşgücü Devir Oranı Anket Formu-Uzman Anketi

1	Cinsiyetiniz: a. Kadın () b. Erkek ()
2	Yaşınız: a. 25'ten az () b. 25-30 () c. 31-35 () d. 35'ten büyük ()
3	Eğitim Durumunuz: Lisans () Yüksek Lisans () Doktora ()
4	Göreviniz: a. Uzman Yardımcısı () b. Uzman ()
5	Bu işyerindeki çalışma süreniz: a. 1 yıldan az () b. 1-5 yıl () c. 6-10 yıl () d. 11-15 yıl () e. 15 yıl ve üstü ()
6	Kaç meslek ya da kurum değiştirdiniz? a. 1 () b. 2 () c.3 () d. Diğer () e. Hiç ()
7	Yabancı dil puanınız, YDS/KPDS puanı olarak ya da eşdeğerliği olan bir sınavın (TOEFL, IELTS gibi) puan türünde kaçtır?
8	Bu mesleğe girerken kullandığınız KPSS puanınızı lütfen yazınız? KPSS puanı () KPSS puanı kullanmadım ()
9	Aylık geliriniz kaç TL'dir? a. 4.000.-TL. den az () b. 4.001-6.000.-TL. arası () c. 6.001-8.000.-TL. arası () d. 8.000.-TL. üzeri ()

AÇIKLAMA NOTU

Aşağıdaki ifadelere katılma ya da katılmama derecenizi sağ tarafında yer alan "1"den "5"e kadar uzanan ölçekte size uygun olan rakamı daire içine alarak belirtiniz. Diğer soru tiplerinde ise kendinize uygun olan tek seçeneği işaretleyiniz.

Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	2	3	4	5

1	2	3	4	5
1	İş yerimin fiziksel koşulları (ısıtma, havalandırma, aydınlatma, gürültü, tuvaletler, görev yerinin temizliği, araç-gereç ve teçhizat yeterliliği vb.) yeterlidir.			
2	Kurumumuzda sosyal imkanların diğer birçok kuruma göre yeterli olduğunu düşünüyorum. (Lojman, servis, yemek hizmeti vs.)			
3	Merkezin dışında (Ankara dışı) çalıştırılmıyor olmak meslek seçimimde etkili olmuştur.			
4	Yaptığım işlerden mesleki anlamda tatmin oluyorum.			
5	Yaptığım işte başarılı olduğumu düşünüyorum .			
6	Bu kurumda çalışmaktan memnunum .			
7	Kurumumda çalışma arkadaşlarım ve meslektaşlarımla birlikte bir " aile " olduğumuzu düşünüyorum.			
8	Kendimi kurumuma " duygusal olarak bağlı " hissediyorum.			
9	Merkezdeki (Ankara) diğer kurumları ve meslekleri de düşündüğümde kurumumu ve mesleğimi başkalarına ciddi bir şekilde öneriyorum .			
10	Fazla çalışmamın, işimi iyi yapmamın, hevesli çalışmamın karşılığını amirlerimden ve kurumumdan takdir görerek ya da ödüllendirilerek alıyorum.			
11	Kurumumun ve yöneticilerimin bana çok emeği geçtiği için ve kurumuma sadakat göstermem gerektiğine inanıyorum.			
12	Gerek kurumum gerek sıralı yöneticilerim, tüm personele çalışma hayatımıza dair konularda, imkanların sunumunda ve iş yükü dağılımında adil yaklaşmaktadır.			
13	Çalışmakta olduğum teşkilat bünyesinde en önem verilen ve kurumun asli unsuru olarak kabul edilen meslek grubu benim de dahil olduğum uzmanlık mesleğidir.			
1	Bu kurumdan ve meslekten ayrılmayı düşünüyorum.			

4						
1 5	Yaptığım işe, ürettiğim hizmetin kalitesine, kapasiteme ve çalışma performansıma göre maaşımın düşük olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
1 6	Bu kurumda/bu meslekte çalışmak; benim için bir ideal ve hedeften çok bir basamaktır .	1	2	3	4	5
1 7	Bu kurumda ekonomik, sosyal, kültürel çeşitli sebeplerden ötürü zorunlu olarak duruyorum.	1	2	3	4	5
1 8	Bu kurumdan ayrılırsam daha iyisini bulmakta zorlanacağımı düşünüyorum.	1	2	3	4	5
1 9	Mesleğimi severek ve isteyerek seçtim ama sonrasında çeşitli sebeplerle işimden tatmin olmadım .	1	2	3	4	5
2 0	Başka bazı kurumların uzmanlıkları bana daha cazip ve tatmin edici geldiği için o kurumlardaki uzmanlıklara geçmeyi düşünebilirim .	1	2	3	4	5
2 1	Önemli bir unvana sahip olmayı ya da toplumda saygınlığı olan bir mesleğe dahil olmayı, daha yüksek maaşlı bir işe tercih ederim.	1	2	3	4	5
2 2	Almış olduğum eğitim ile mesleğim birbiriyle uyumludur .	1	2	3	4	5
2 3	Uzman yardımcılığından uzmanlığa geçiş sürecimizin kaliteli ve yeterli olduğunu düşünüyorum (Tez hazırlama, mülakat, rapor düzenleme, yeterlilik sınavı vb. ya da hiçbirinin olmaması).	1	2	3	4	5
2 4	Kurumum mesleki gelişimim için gerekli kurum içi ve kurum dışı eğitim, seminer, kongre, kurs vb. imkanları sunmaktadır.	1	2	3	4	5
2 5	Kurumumda uzman personelin iş tanımı sadece mevzuat olarak değil uygulamada da bellidir, yani ne iş yaptığımızı ve yapacağımızı çoğu zaman biz de yöneticilerimiz de bilir.	1	2	3	4	5
2 6	Şahsi olarak mesleki gelişimim için bilimsel yayınları takip ederim ve/veya bilimsel çalışmalar hazırlarım.	1	2	3	4	5
2 7	İş süreçlerine, daireme, çalışma koşullarıma ya da yapmakta olduğum işe yönelik bir sorunla karşılaştığımda kurumumda muhatap bulabilemekteyim .	1	2	3	4	5
2 8	Kurumumuzdaki yöneticiler genelde kurumumuzdaki uzman kökenli personelin içinden çıkmaktadır .	1	2	3	4	5
2 9	Birimimde (genel müdürlük, daire başkanlığı vb. düzeylerde) işlere ilişkin karar verme süreçlerine dahil edilmekteyim.	1	2	3	4	5
3 0	Aşağıdakilerden sadece birini seçiniz ve seçtiğiniz ifadeye (X) işareti koyunuz. Aşağıdaki mesleklerden birine geçmeyi isterdim/düşünüyorum/ uğraşıyorum a) Hakimlik-Savcılık () b) Sayıştay Denetçiliği () c) Kaymakamlık () d) Merkez Bankası Uzmanlığı-Müfettişliği () e) TBMM Yasama Uzmanlığı () f) Akademisyenlik () g) Uluslararası kuruluşların Türkiye'deki ofisleri/temsilcilikleri (Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler vs.) () h) Özel Sektör/Kendi işim () i) Diğer () j) Kurum ya da meslek değiştirmeyi düşünmüyorum ()					

Ek 2. Etik Kurul Onayı Belgesi

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : 35853172-300
Konu : Ahmet TOZLU (Etik Komisyon İzni)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 04.10.2019 tarihli ve 12908312-300/00000802474 sayılı yazımız.

Enstitünüz Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Kamu Yönetimi) Doktora programı öğrencilerinden Ahmet TOZLU'nun Prof. Dr. Mehmet Devrim AYDIN danışmanlığında hazırladığı "Kamu Kurumlarında Çalışan Uzman Personelin İş Tatmini ve İş Gücü Devir Oranı" başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun 15 Ekim 2019 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

e-İmzalıdır
Prof. Dr. Rahime Meral NOHUTCU
Rektör Yardımcısı

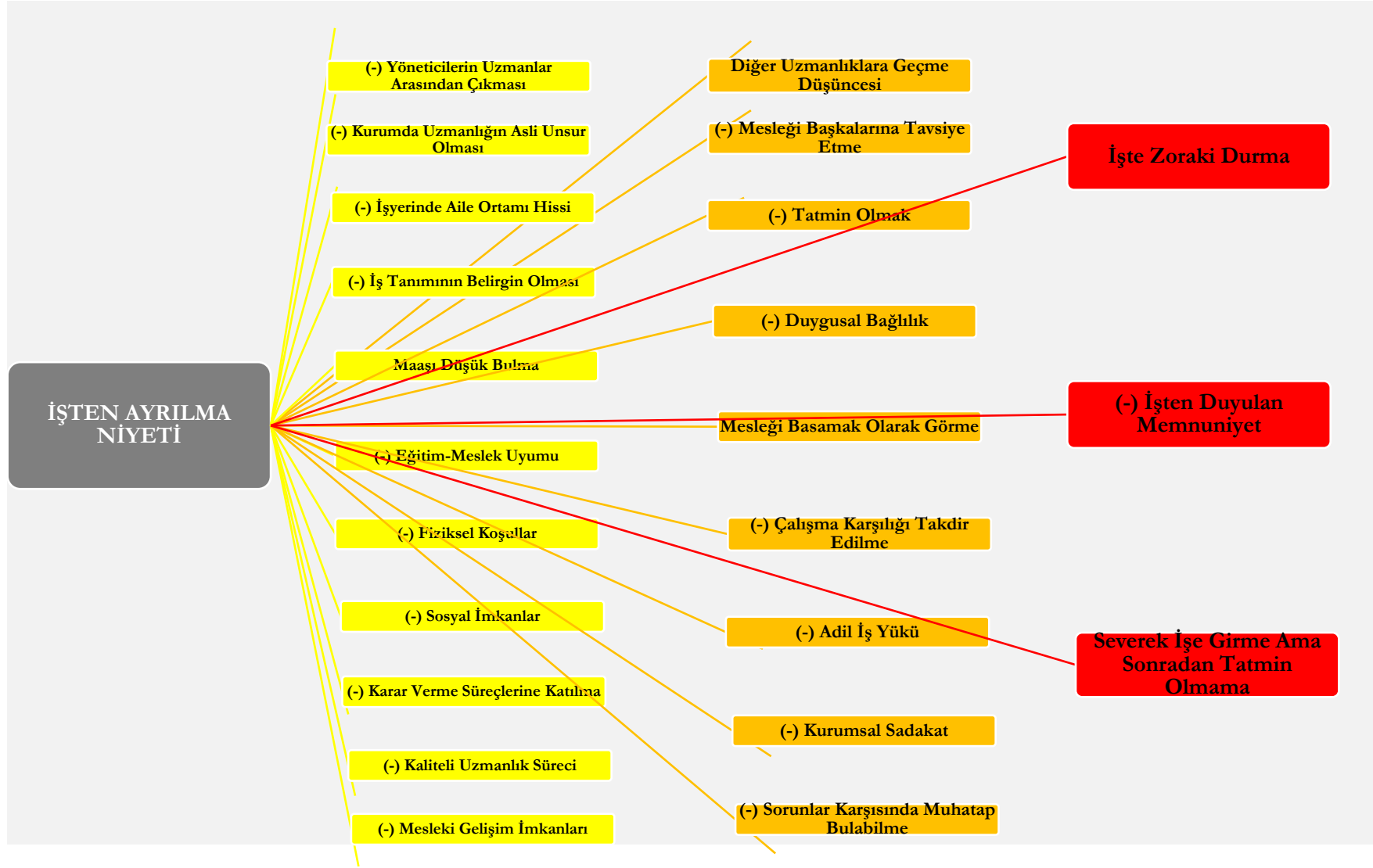
Evrakın elektronik imzalı suretine <https://belgedogrulama.hacettepe.edu.tr> adresinden 3ddc1f4-b966-4e6a-96aa-35e9ebabdcd kodu ile erişebilirsiniz. Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992 E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet
Adresi: www.hacettepe.edu.tr

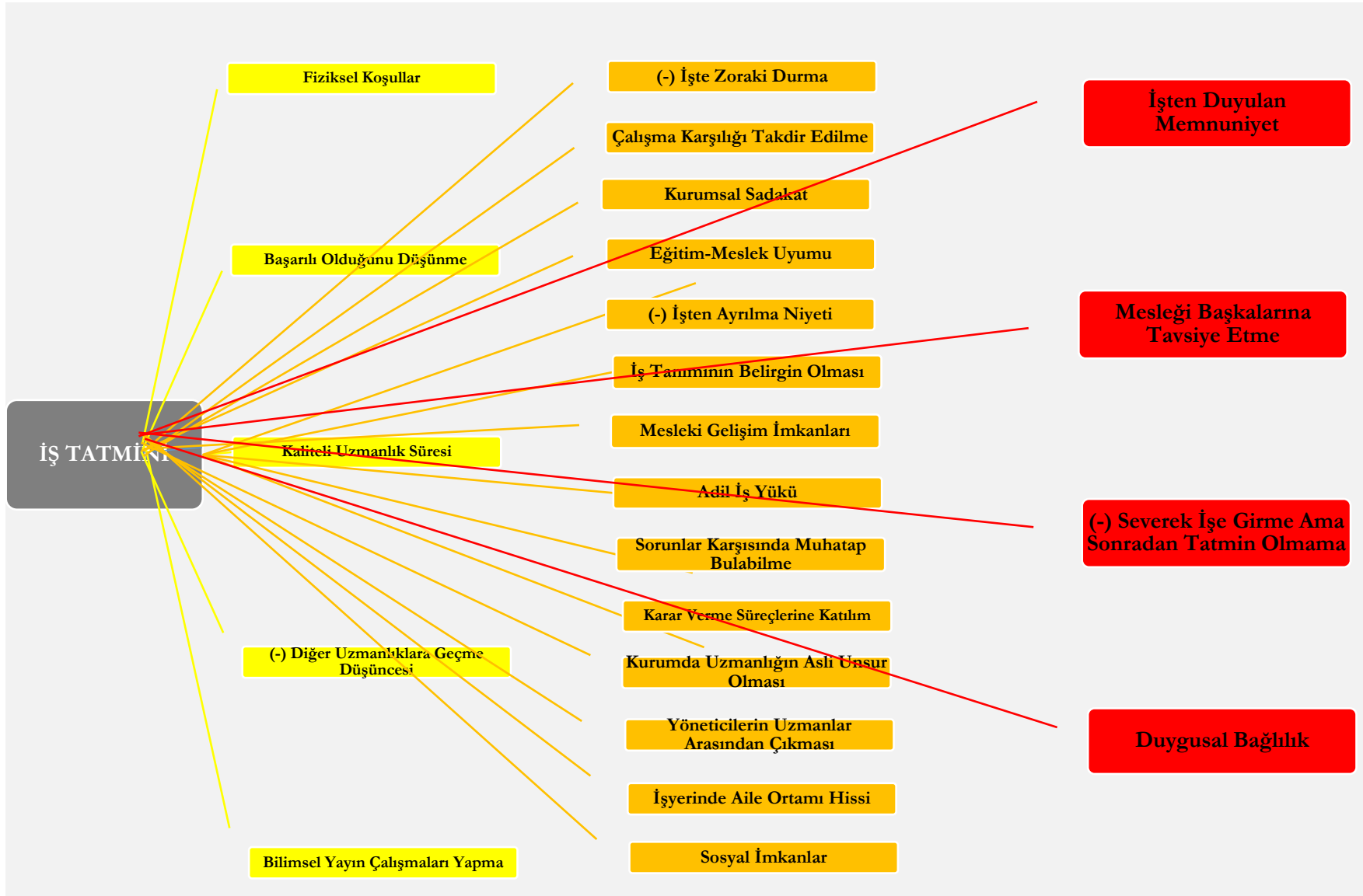
Sevda TOPRAK

Ek 3. İşten Ayrılma Niyetinin Azaltılmasına Yönelik Kariyer Uzman Modeli

Ek 4. İş Tatmininin Artırılmasına Yönelik Kariyer Uzman Modeli

Makale Geliş | Received: 26.01.2022
Makale Kabul | Accepted: 23.03.2022
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1063630

Fatma ALTUN KOBUL

Doç. Dr./Assist Prof. Dr.
Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, Trabzon-TÜRKİYE
Trabzon University, Fatih Faculty of Education, Department of Guidance and Psychological Counseling, Trabzon-TURKEY
ORCID: 0000-0001-8523-7768
faltun@trabzon.edu.tr

Didem KARAHAN

Uzman Psikolojik Danışman | Expert Psychological Counselor
Milli Eğitim Bakanlığı, Samsun - TÜRKİYE
Ministry of National Education, Samsun - TURKEY
ORCID: 0000-0002-9540-044X
didem_karahan_pdr@hotmail.com

Ali Rıza YAVRUTÜRK

Uzman Psikolojik Danışman | Expert Psychological Counselor
Milli Eğitim Bakanlığı, Tokat - TÜRKİYE
Ministry of National Education, Tokat - TURKEY
ORCID: 0000-0002-6724-6019
a.r_yavruturk@outlook.com

Nuray KÖSE

Uzman Psikolojik Danışman | Expert Psychological Counselor
Milli Eğitim Bakanlığı, Samsun - TÜRKİYE
Ministry of National Education, Samsun - TURKEY
ORCID: 0000-0002-4882-3175
nry.k@hotmail.com

Lise Öğretmenlerinin ve Öğrencilerinin Zorbalık Algılarının İncelenmesi

Öz

Bu araştırmanın amacı, liselerde yaşanan zorbalığı öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre incelemektir. Çalışma grubu, ortaöğretimde görev yapan 10 branş öğretmeni (7 öğretmen ve 3 idareci) ve aynı okulda öğrenim gören farklı sınıf düzeylerinden üçer kişi olmak üzere toplam 12 (Kız: 6, %50; Erkek: 6, %50) lise öğrencisinden oluşmaktadır. Veriler araştırmacılar tarafından öğretmenler ve öğrenciler için ayrı ayrı geliştirilen görüşme formları ile toplanmıştır. Bu çalışmada elde edilen verilerin analizinde nitel araştırmalarda genellikle kullanılan sürekli karşılaştırmalı analiz metodundan faydalanarak görüşme verileri sınıflandırılmıştır. Araştırma sonuçları öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre okullarda zorbalık olduğunu göstermektedir. Katılımcıların zorbalık tanımı ve türleri hakkında bilgi eksikliği olmadığı görülmektedir. Örneklem grubunda bulunan öğretmen ve öğrenci görüşlerine göre liselerde en sık görülen zorbalık türü sözel zorbalıktır. Öğretmenlerin yarısından azı sınıf içerisinde öğretmen kaynaklı zorbalık olabileceğini belirtirken öğrencilerin tümü farklı şekillerde öğretmen kaynaklı zorbalığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin görüşlerine göre öğrencilerin zorba ya da mağdur olmalarında cinsiyete dayalı farklılık yokken, öğrencilere göre erkekler daha çok zorba davranışlar içinde bulunmaktadır. Öğretmen ve öğrenciler zorbalığın en önemli nedenleri olarak ailevi ve sosyal etkenleri görmekteyiz. Öğrencilerin büyük bir kısmı, zorba bireyleri hoşgörüsüz ve bencil olarak değerlendirirken bir taraftan da özgüvenleri yüksek ve lider özellikli olarak görmektedirler. Çalışmanın sonucunda öğretmen ve öğrencilerin zorbalık algılarının benzerlik ve farklılıkları ortaya konularak sunulan çözüm önerileri özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zorbalık, okul, öğretmen, öğrenci.

Investigation of Bullying Perceptions of High School Teachers and Students

Abstract

The aim of this research is to examine bullying in high schools according to the views of teachers and students. This working group consists of 10 branch teachers (7 teachers and 3 administrators) working in secondary education and three students from different grade levels total of 12 students (female: 6, 50 %; male: 6, 50 %) studying in the same school. The data were collected by the researchers through interview forms developed separately for teachers and students. In the analysis of the data obtained in this study, the interview data were classified by using the continuous comparative analysis method, which is usually used in qualitative research. The results of the research show that there is bullying in schools according to the teachers' opinions, while there is no gender-based difference in students being bullied or victimized, male are more likely to engage in bullying behavior according to students' opinions. While less than half of the teachers reported possible teacher-induced bullying in the classroom, all of the students reported being exposed to teacher-induced bullying in various ways. Teachers and students see family and social reasons as the most important reason for bullying. While most students regard bullies as intolerant and selfish, they also regard them as possessing high self-confidence and leadership qualities. The similarities and differences between teachers' and students' perceptions of bullying were tried to be identified with their reasons and discussed within the framework of the relevant literature.

Keywords: Bullying, school, teacher, student.

Giriş

Zorbalık, çocukların hem psikolojik ve fiziksel sağlığı hem de okul güvenliği açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmektedir (Stockdale vd., 2002). Saldırganlık grubunda yer alan zorbalık çeşitli şekillerde tanımlanmıştır; örneğin Besag' a (1989) göre, "güçlü durumda olanların, güçlerini ve çıkarlarını korumak için kendilerinden güçsüz olanlara karşı fiziksel, psikolojik, sosyal ve sözel olarak acı çektirmeleri"; Farrington'a (1993) göre, "birbirini tanıyan iki kişi arasında rahatsızlık verici olan ve tekrarlanarak gerçekleşen bir olumsuzluktur". Daha kapsamlı şekilde zorbalık; kasıtlı olarak diğeri/lerine zarar vermeye yönelik saldırgan bir davranış olması, bu davranışın zaman içerisinde tekrarlanması ve ilişkideki kişilerin güçleri arasında dengesizlik bulunması şeklinde tanımlanmıştır (Olweus, 1999). Besag (1989) zorba davranışı belirlemeye dönük 4 ölçüt ortaya koymuştur. Bunlar; "davranışın fiziksel, sözel ya da psikolojik içerikli saldırgan bir amacının olması, mağdurlarda ileride yine başlarına böyle bir şeyin geleceği beklentisi, taraflar arasındaki güç eşitsizliği, zorbalık yapan kişinin zorba davranışlarını toplumca olumsuz karşılanmayacak bir biçimde ortaya koyması" gibi temel koşullardır. Zorbalık çeşitli araştırmacılar tarafından farklı türlere ayrılarak incelenmiştir. Başlıca zorbalık türleri; fiziksel zorbalık, sözel zorbalık, duygusal zorbalık, tehdit edici zorbalık, siber zorbalık, cinsel zorbalık (Whitted & Dupper, 2005) olarak sınıflandırılırken, toplumsal manipülasyon türü (Mynard & Joseph, 2000) ya da dolaylı yoldan yapılan zorbalık (Pişkin, 2002) gibi farklı sınıflandırmalar da vardır.

Pek çok gelişimsel ve ilişkisel problemle karşılaşılacak ergenlik döneminde, en sık gözlenen sorunlardan biri de saldırganlık davranışının alt boyutu olan zorbalıktır (Eşkisü, 2009). Zorbalığın ergenlik döneminde ve okul ortamlarında görüldüğüne dair araştırma bulgularına bakıldığında; en yaygın zorbalık türü olarak sözel zorbalıkla karşılaşıldığı (Alper, 2008; Atık, 2006; Greeff, 2004; Totam & Yöndem, 2007) erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre zorbalık davranışlarının daha yüksek olduğu görülmektedir (Genç, 2007; Greeff, 2004; Gültan, 2019; Koç, 2006; Özdiñer, 2008). Zorbalığın en çok nerede gerçekleştiği de araştırmalara konu olmuştur ve bu çalışmaların sonucunda zorbalığın en fazla okul bahçesinde (Greeff, 2004), okul yolunda (Gültan, 2019), pansiyonda (Çelenk & Yıldızlar, 2019), sınıflarda (Hesapçioğlu & Yeşilova, 2015), okul içinde (Koç, 2006) gerçekleştiği şeklinde farklı bulgular ortaya konulmuştur.

Zorbalığa maruz kalan çocuk ve ergenlerin kişilik ve davranış özelliklerinin incelendiği pek çok çalışma (Ayas, 2007; Çayırdağ, 2006; Rigby, 2007; Üneri & Tanıdır, 2012) bulunmaktadır. Bu çalışmalara göre, kurbanların kaygılı, güvensiz, çekingen ve ürkek oldukları, atılgan olmadıkları, öz saygı ve sosyal beceri seviyelerinin düşük olduğu (Ayas, 2007), arkadaş sayılarının daha az olduğu ve sosyal olarak dışlandıkları (Rigby, 2007; Üneri & Tanıdır, 2012), zorbaca davranışlar karşısında

kendilerini nadiren savunabildikleri ya da zorbaca davranışa karşı nadiren karşı koyabildikleri (Çayırdağ, 2006) belirtilmektedir. Zorbalığın kişilik ve davranış özelliklerine bakıldığında; bu kişilerin söz ve eylemleri aracılığıyla diğer öğrencileri korkuttukları, diğer öğrencilerin özgür öğrenme haklarını ellerinden aldıkları (Pişkin, 2002), sık sık akranlarıyla çatışma yaşadıkları, kişilerarası iletişimde başarılı olamadıkları, kurbanlarına karşı ya çok az empati duyabildikleri ya da hiç duymadıkları, kurbanlarının varlığını görmezden geldikleri, onlar konuşurken onlarla ilgilenmedikleri bulgularına ulaşılmıştır (Gökler, 2007; Kartal & Bilgin, 2009).

Zorbalığa maruz kalmanın ise bireyler üzerinde pek çok olumsuz etkisi vardır. Yapılan pek çok araştırma zorbalığın oldukça büyük bir travma olduğunu ve etkilerinin bir ömür sürebileceğini, bu duruma sürekli maruz kalanlarda ciddi anlamda fiziksel ve psikolojik bozukluklar oluşabileceğini ortaya koymaktadır (Şirvanlı, 2010; Üneri & Tanıdır, 2012). Zorbalığa maruz kalanlarda baş ve mide ağrısı, dikkat sorunları, uyku ve yeme ile ilgili problemler kısa süreli fiziksel belirtiler olarak gözlenmektedir. Zorbalığın uzun süreli etkileri ise depresyon, saldırgan davranışlarda artış, düşük öz-saygı ve sosyal anksiyete gibi psikolojik sorunlar olarak belirtilmektedir (Flannery vd., 2004; Furlong vd., 2004). Çinkır ve Kepenekçi (2003) ise, mağdur durumundaki öğrencilerde, okulu sevmeme ve buna bağlı olarak devamsızlık yapma, akademik başarının düşmesi, kendisini değersiz ve işe yaramaz hissetme gibi problemlerin gözlenebileceğine dikkat çekmektedir.

Zorbaca davranışların görüldüğü bir okulda okul yönetimi ve diğer personelin bunun sorumluluğunu almaması ya da bu durumu görmezden gelmesi düşünülemez (Kanık, 2010). Okullarda zorbalık içerikli olayların belirlenip müdahale edilmesi, öğrencilerin kendilerini güvende hissetmeleri açısından önemlidir. Bir çocuğun korkmadan, rahatsız edilmeden, aşağılanmadan, onuru kırılmadan güvenle okuluna gidip gelmesi en temel demokratik haklarından biridir (Ökte, 2014). Bu durum okula bağlılıkla da ilgilidir. Okula bağlı olduğunu hisseden, okulun psikolojik ortamını olumlu algılayan ergenler arasında daha düşük zorba davranışlar sergilendiği ve daha düşük düzeyde zorbalığa maruz kaldığı belirtilmektedir (Bayraktar, 2009). Literatürde öğrencilerin; zorbalığa maruz kalmayla ilgili en belirgin riskler olarak olumsuz öğretmen, ebeveyn ve akran niteliklerini değerlendirdikleri (Bayraktar, 2009), öğretmenlerinin ve yöneticilerinin kendilerine yapılan zorbalık eylemlerini görmedikleri ve dolayısıyla bu konuda bir girişimde bulunmadıkları ya da başarısız olduklarını belirttikleri çalışmalar mevcuttur (Hesapçıoğlu & Yeşilova, 2015; İrfaner, 2009). Bu sebeple zorbalığın önlenmesinde daha geniş bir perspektiften, bütüncül çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Olweus (1999), zorbalık eylemlerinin önlenmesinde yetişkinlere ve öğretmenlere önemli roller düşüğünü, özellikle tenefüs zamanlarında öğretmenlerin öğrencilere yardımcı olmaları ve onlara danışmanlık hizmeti götürmeleri gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Olweus, öğretmenlerin zorbalık eylemini hissettiklerinde ve gördüklerinde anında müdahale etmeleri gerektiğinin ve zorbalık yapan öğrenciye çok net bir şekilde yaptığının yanlış olduğu mesajının verilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir. Zorbalığın önlenmesinde aileler kadar, gün boyu çocukla iletişim halinde olan öğretmenler ve okul yöneticilerine de önemli görevler düşmektedir. Öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin zorbalık konusunda duyarlı olmaları ve sorunla baş etmede gerekli çabayı göstermeleri önemli görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, okullardaki zorbalığın önlenmesi için eğitimcilerle "öğrencilerin sorunları ile daha yakından ilgilenilmesi, öğrencilerin enerjilerini iyi yönlere kanalize edecek etkinliklerin düzenlenmesi, öğrencilere şiddet içermeyen sorun çözme becerilerinin kazandırılması ve öğrencilerle zorbalık ve sakıncalarını tartışan söyleşilerin düzenlenmesi" önerilmektedir (Çinkır & Kepenekçi, 2003; Kutlu, 2014; Eşkisü, 2019). Zorbalığın önlenmesine dönük çalışmalarda, öncelikle bu konunun tarafları olan okul yöneticilerinin, öğretmenlerin ve öğrencilerin zorbalıkla ilgili algılarını ve çözüm önerilerini tanımlamak faydalı olacaktır. Bu sayede farklılıkları anlamak ve ortak bir müdahale planı geliştirebilmek mümkün olabilecektir.

Literatürde öğrenci ve öğretmenlerin zorbalık algısını inceleyen farklı çalışmaların (Akyol vd., 2018; Bayar, 2018; Çarkıt & Bacanlı, 2020) olduğu görülmüştür. Ancak aynı çevrede bulunan öğretmen ve öğrencilerin zorbalık algılarını eş zamanlı inceleyen ve aynı ortamdaki öğretmen ve öğrencilerin zorba davranışlarla ilgili algı farklılıklarını derinlemesine inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma ile lise öğretmenlerinin ve öğrencilerinin zorbalığa ilişkin algılarının derinlemesine görüşme tekniği ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Böylece zorbalık davranışları, zorbalık yapma nedenleri, zorbalığın sürdürülmesi ve önlenmesine yönelik görüşler betimlenerek, zorbalığı önlemeye ilişkin çalışmalara katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Bu araştırma ile sadece mağdurlara yönelik bir bakış açısı ile değil, ayrıca zorba davranışlar sergileyen öğrencileri de kapsayarak, geniş bir perspektifte zorbalığı değerlendirmek ve çözüm önerilerinde bulunmak hedeflenmektedir. Ayrıca lise öğretmenleri ve öğrencilerinin zorbalığa ilişkin algılarının kıyaslanarak değerlendirilmesi ile zorbalık algısı konusunda geliştirilecek olan yeni ölçme araçlarına katkı sağlayabilecek sonuçların elde edileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde planlanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada fenomenolojik yöntem kullanılmıştır. Fenomenolojik yöntem, insanların yaşantıları, algıları, deneyimleri ve olay/durumları nasıl kavramsallaştırdıklarını ortaya koyan bir yöntemdir (Çepni, 2007; Demirkaya, 2008). Fenomenolojik yöntem ile yapılan içerik analizleri sonucunda ulaşılan verilerin, öncelikle kavram haline dönüşmesine ve daha sonra olguyu açıklayabilecek temaların ortaya çıkarılmasına çalışılır. Böylece ulaşılan sonuçlar betimlenerek aktarılır. Ayrıca, doğrudan alıntılara yer verilerek sonuçlar desteklenir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Bir lisede görev yapan öğretmenlerin ve öğrenim gören öğrencilerin zorbalık algılarının incelendiği bu çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilen veriler incelenmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışmada görüşlerine başvuru alan kişiler 2020-2021 eğitim öğretim yılında Tokat ili Zile ilçesinde görev yapmakta olan 10 branş öğretmeni (7 öğretmen ve 3 idareci) ve aynı okulda öğrenim gören farklı sınıf düzeylerinden 12 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Kolay ulaşılabilir durum örnekleme yöntemi araştırmaya hız ve pratiklik kazandırdığı için nitel çalışmalarda yaygın kullanılan bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Tablo-1’de çalışmada görüşlerinden faydalanan öğretmenlerle ilgili ön bilgiler sunulmuştur. Tablo-2’de ise çalışmada görüşleri alınan öğrencilerle ilgili ön bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1

Çalışmada Görüşleri Alınan Öğretmenler İle İlgili Ön Bilgiler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Mesleki Kıdem	Branş	Görev Durumu
Y1	Erkek	45	14	İ.H.L. Meslek Dersleri	Müdür
Y2	Erkek	33	12	Felsefe Grubu	Müdür Yardımcısı
Y3	Kadın	31	7	Bil. Tek. ve Yaz.	Müdür Yardımcısı
Ö1	Kadın	31	8	Fizik	Öğretmen
Ö2	Erkek	29	5	Rehber Öğretmen	Öğretmen
Ö3	Kadın	36	14	İngilizce	Öğretmen
Ö4	Kadın	33	8	Türk Dili ve Edebiyatı	Öğretmen
Ö5	Kadın	40	10	Kimya	Öğretmen
Ö6	Erkek	35	9	Coğrafya	Öğretmen
Ö7	Erkek	25	3	Beden Eğitimi	Öğretmen

Not: Çalışmaya katılan öğretmenler “Ö” olarak kodlanmıştır.

Tablo 2

Çalışmada Görüşleri Alınan Öğrenciler İle İlgili Ön Bilgiler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Sınıf Düzeyi	Genel Akademik Ortalama
T1	Erkek	15	9	85.003
T2	Kadın	16	9	80.700
T3	Kadın	16	9	79.820
T4	Kadın	16	10	81.130
T5	Erkek	16	10	78.550
T6	Kadın	16	10	82.350
T7	Erkek	18	11	74.420
T8	Kadın	17	11	87.000
T9	Kadın	17	11	85.300
T10	Erkek	18	12	87.605
T11	Kadın	18	12	87.400
T12	Erkek	18	12	79.320

Not: Çalışmaya katılan öğrenciler “T” olarak kodlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler, hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2016) göre, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin araştırmacıya sağladığı en önemli kolaylık, çalışmanın önceden hazırlanmış verilere bağlı olarak sistematik ve karşılaştırma yapılabilecek bilgiler sunmasıdır.

Çalışmada hem öğretmenler için hazırlanan görüşme formu, hem de öğrenciler için hazırlanan görüşme formu pilot uygulama amacıyla, öğretmen formu iki öğretmene ve öğrenci formu da iki öğrenciye uygulanmıştır. Yapılan uygulamalar sonucunda görüşme sorularının işlevselliği test edilmiştir. Daha sonra görüşme formlarında yer alan sorulara, uzman incelemesinden yararlanılarak son şekli verilmiştir. Ayrıca, soruların dil açısından incelenmesi için bir Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenin görüşlerinden yararlanılmıştır.

Görüşme formlarının ilk bölümlerinde öğretmenler ile ilgili cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, branş ve görev durumlarına yönelik sorulara yer verilmiştir. Öğrencilere ise cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve genel akademik ortalama ile ilgili sorular sorulmuştur.

İkinci bölüm ise, öğretmen ve öğrencilerin, “zorbalık” kelimesinden ne anladıkları, zorbalığı nasıl tanımladıkları, okullarında zorba davranışlarla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları, daha çok nerede ve ne kadar sıklıkla karşılaştıkları, hangi özelliklere sahip öğrencilerin zorbalığa maruz kaldığı veya zorba davranışlar sergilediği, zorba davranışların kaynakları nelerdir, okullarda zorba davranışların önlenmesine yönelik nelerin yapılabileceği, zorba davranışların önlenmesi için kendilerinin uygulayıp başarılı oldukları/başarılı olmadıkları tekniklerin/yaklaşımların olup olmadığı ile ilgili sorulardan oluşmaktadır.

Ekiz'e göre (2013) yarı yapılandırılmış görüşme formlarında araştırma için hazırlanan sorular, hazırlandığı şekliyle katılımcıya yöneltilir, ancak katılımcılara daha rahat cevaplayabilmeleri ve daha fazla veriye ulaşabilmek için belli bir dereceye kadar serbestlik tanınabilir.

Öğretmen ve öğrencilerin zorbalık algılarına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak Tokat ili Zile ilçesinde bir lisede görev yapmakta olan 10 öğretmen ve farklı sınıf düzeylerinde öğrenim gören 12 öğrenci seçilmiştir. Görüşmeden önce katılımcılara görüşme onay formu okutularak imzaları alınmıştır. Ayrıca öğrenci velilerine de çalışma hakkında bilgilendirme yapılarak, onayları alınmıştır.

Görüşmeler öğretmen ve öğrencilerin uygun oldukları zaman diliminde yapılmıştır. Görüşmelerin derslerin aksamasına sebep olmaması için derslerin olmadığı ve derslerden sonraki zaman dilimlerinde yapılmıştır. Bu görüşmeler katılımcıların kabulü ile ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşme sırasında katılımcıların kendilerini rahat hissetmeleri için güven verici ve samimi bir iletişim tarzı benimsenmiştir. Görüşme uzunluğu yaklaşık 15-20 dakika arasında olup, tüm görüşmeler yaklaşık 400 dakika kadar sürmüştür.

Ayrıca bu çalışma için Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 25.05.2021 tarih ve E-81614018-000-509 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmada verilerin analizi, görüşme sırasında ses kayıt cihazlarına kaydedilen verileri dinleyerek, ses kayıt cihazları ile yapılmayan görüşmelerin yazılı kopyaları kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada elde edilen verilerin analizinde nitel araştırmalarda genellikle kullanılan “sürekli karşılaştırmalı analiz metodundan” (Ekiz, 2013) faydalanarak görüşme verileri sınıflandırılmıştır. Daha sonra sınıflandırılan veriler kavram haritaları ve tablolar şeklinde sunulmuştur. Veri analizi işleminde ayrıca, yorumlama yolu tercih edilmiştir.

Katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevaplar, ayrı ayrı olarak ele alınmıştır. Görüşme sorularına verilen cevaplar tablo ve şekiller oluşturulmuştur. Oluşturulan tablo ve şekiller genellikle katılımcılardan doğrudan alıntılara yer verilerek bulgular kısmında sunulmuştur. Katılımcıların bir soruya aynı cevabı farklı şekilde ifade etmiş olsalar da, bu cevap için ortak bir tema kullanılmıştır. Verilere dayalı olarak oluşturulan tablo ve şekiller içerik analizi ile analiz edilmiştir. İçeriklerdeki farklılıklar ve benzerlikler yorumlanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Yapılan çalışmaların bilimsel bir özellik kazanabilmesi açısından çalışmalarda geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması önemlidir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Öğretmen ve öğrencilerinin zorbalık algılarının belirlenmesi amacıyla uzman görüşünden yararlanmak, çalışmanın kapsam geçerliliğini olumlu yönde etkileyen bir adımdır (Çepni, 2007). Çalışma kapsamında katılımcılarla yapılan görüşmeler not alınmıştır. Daha sonra notlardan elde edilen veriler tablo ve şekiller halinde sunulmuştur. Ayrıca, yüz yüze yapılan görüşmeler, çalışma konusu hakkında katılımcılardan daha ayrıntılı ve derinlemesine veri toplanmasını sağlamaktadır. Bu durum nitel çalışmalarda geçerliliği arttırmaya yarayan önemli bir özelliktir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Çalışma kapsamında görüşmelerden sonra veriler katılımcıya özetlenmiştir. Daha sonra katılımcının verilerin doğruluğuna ilişkin düşünceleri alınarak katılımcı teyidi alınmıştır. Çalışmada verilerin analiz edilmesinde ve yorumlanmasında başka araştırmacıların görüşlerinden yararlanılması, verilerin amaca uygun bir şekilde toplanması için gerekli zamanın verilmesi, görüşmelerin uygun ortamlarda yapılması çalışmanın güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bulgular

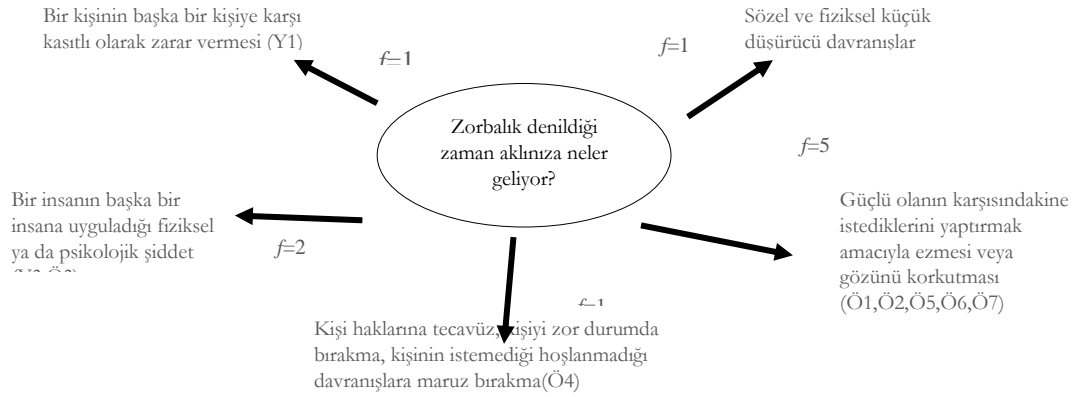
Bu bölümde, çalışma soruları çerçevesinde, lise öğretmenlerinin ve öğrencilerinin okullarda yaşanan zorbalık davranışlarına ilişkin görüşleri sunulmakta ve yorumlanmaktadır. İlk bölümde öğretmenlerin görüşlerine, ikinci bölümde ise öğrencilerin görüşlerine yer verilmiştir.

Öğretmenlerin zorbalık ile ilgili görüşleri

Çalışmaya katılan öğretmenlere, “zorbalık” denildiğinde aklınıza ne/neler geliyor? Sorusuna verdikleri cevaplar Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1

“Zorbalık” Denildiğinde Öğretmenlerin Aklına Gelenler

Şekil 1 incelendiğinde, öğretmenlerin çoğu ($f=5$) zorbalık denildiğinde aklına “güçlü olanın karşısındakine istediklerini yaptırmak amacıyla ezmesi veya gözünü korkutması” geldiğini ifade ettikleri görülmüştür. Ayrıca, zorbalığı fiziksel ve psikolojik şiddet ($f=2$), kasıtlı zarar verme ($f=1$), sözel ve fiziksel küçük düşürücü davranışlar olarak değerlendiren ($f=1$) ve kişi haklarına tecavüz, kişiyi zor durumda bırakma, kişinin istemediği, hoşlanmadığı davranışlara maruz bırakma şeklinde değerlendiren ($f=1$) öğretmenlerin de olduğu görülmektedir. Öğretmenlerden biri (Ö3), “zorbalık denildiğinde, aklıma her türlü rahatsız edici fiziksel ve psikolojik davranışlar geliyor” şeklinde cevap verirken, başka bir öğretmen de (Ö5), “zorbalık denilince aklıma daha çok üstün konumdaki kişilerin, kendilerine göre alt konumdaki kişilere zorluk çıkartmaları, yapmak istemedikleri işleri yaptırmaları veya gözlerini korkutmaları gibi istenmeyen davranışlar geliyor” şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca, bu soruya yöneticilerin de (Y1, Y2 ve Y3), kasıtlı zarar verme, sözel, fiziksel ve psikolojik şiddet kapsamında zorbalık kelimesini tanımladıkları görülmektedir.

Tablo 3

Öğretmenlerin Kendi Okullarında veya Öğrencileri Arasında Zorba Davranış Gözlemlenmeleri

Kod	Kendi okulunuzda veya öğrencileriniz arasında zorba davranışlar gözlemliyor musunuz?			
	Evet, gözlemliyorum	Okulunuzda zorba davranışlarla hangi sıklıkla karşılaşıyorsunuz?	Okulunuzda en çok nerede zorba davranışları gözlemliyorsunuz?	Hayır, gözlemliyorum
Y1	✓	Ara sıra	Kantinde, sınıf ortamında ve pansiyonlarda	
Y2	✓	Ara sıra	Koridorlarda, tuvaletlerde, kantin önlerimde ve teneffüs zamanlarında sınıflarda	
Y3	✓	Ara sıra	Koridorlarda, okul bahçesinde, tuvaletlerde	
Ö1	✓	Nadir	Ders sırasında ve okul bahçesinde	
Ö2	✓	Sıklıkla	Sınıflarda, okul kantinlerinde ve koridorlarda	
Ö3				✓
Ö4	✓	Sıklıkla	Teneffüste ve sınıflarda	
Ö5	✓	Ara sıra	Okul bahçesinde, koridorlarda	
Ö6	✓	Sıklıkla	Tuvaletler, koridorlar, sınıflar ve kantin	
Ö7	✓	Ara sıra	Okul bahçesi ve lavabolarda	
Frekans	9			1

Çalışmaya katılan öğretmenlerin “Kendi okulunuzda veya öğrencileriniz arasında zorba davranışları gözlemliyor musunuz? Eğer gözlemliyorsanız, hangi sıklıkla ve daha çok nerelerde gözlemliyorsunuz?” Sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 3’de sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmenlerin çoğu ($f=9$) okullarında veya öğrencileri arasında zorba davranışlar

gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Sadece katılımcı öğretmenlerden biri (Ö3) kendi okulunda veya öğrencileri arasında zorba davranışlar gözlemediğini belirtmiştir. Katılımcı öğretmenlerin yarısı ($f=5$) okulunda ara sıra zorba davranışlarla karşılaştığını belirtirken, okulunda sıklıkla zorba davranışlarla karşılaştığını belirten öğretmenler de ($f=3$) olmuştur. Ayrıca, okulunda nadir olarak zorba davranışlarla karşılaştığını belirten bir öğretmen de (Ö1) bulunmaktadır. Katılımcıların yaklaşık yarısı ($f=5$) zorba davranışları sınıf ortamı ve tenffüs zamanlarında koridorlarda gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Daha sonra tuvaletlerde ($f=4$), kantinde ($f=4$), okul bahçesinde ($f=4$), tenffüs zamanlarında sınıflarda ($f=1$) ve pansiyonlarda ($f=1$) zorba davranışları gözlemleyebildiklerini ifade etmişlerdir. Yönetici olarak görev yapan bir katılımcı (Y2), “Okulumda ara sıra zorba davranışlarla karşılaşıyorum. Zorba davranışlar daha çok koridorlarda özellikle nöbetçi öğretmenlerin olmadığı zaman dilimlerinde gözlüyorum. Öğrenciler sınıflarda yaşamış oldukları bir problem durumunu tenffüste zorba davranışlara başvurarak gidermeye çalışıyorlar diye düşünüyorum, benzer şekilde tenffüste boş olan sınıflarda da zorba davranışlara rastlamak mümkün. Ayrıca, tuvaletler ve kantin önlerinde sıra beklerken zorba davranışları gözlemlediğim yerler arasında sayabilirim.” Bu soruya öğretmenlerden biri de (Ö2), “Öğrencilerin sınıf düzeyine göre zorba davranışları sergiledikleri yerler değişebilmektedir. Örneğin alt sınıflar (örneğin 9. Sınıflar) daha çok sınıfta itişme sataşma şeklinde sınıf içinde zorba davranışları sergiliyorlar. Ortaokulda yapmış oldukları çocuksu davranışlara lisede de devam ediyorlar. Ama üst sınıflar, örneğin 12. Sınıflar, daha çok sınıf dışında koridorlarda veya kantinlerde zorba davranışları sergilediklerini gözlemliyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Tablo 4

Sınıf/okul ortamında öğretmen ve öğrenci kaynaklı zorba davranışlar hakkındaki öğretmen görüşleri

Kod	Evet, var	Hayır, yok	Öğretmen kaynaklı	Öğrenci kaynaklı	Evet, var	Hayır, yok
Y1		✓		Dalga geçmek, hakaret etmek, fiziksel şiddet, bazen cinsel zorbalık	✓	
Y2		✓		Saldırı, tehdit, ad takma, sosyal izolasyon, küçük düşürücü eylemler ve söylemler	✓	
Y3	✓		Mesleki tecrübenin yetersizliğinden kaynaklanan problem durumları	Lakap takma, ders akışını bozma, saygısız davranma, küfür ve sataşma	✓	
Ö1		✓		Dışlama, sözlü sataşma ve lakap takma	✓	
Ö2		✓		Zorla para almak, izinsiz eşyalarını kullanmak, sanal zorbalık	✓	
Ö3		✓				✓
Ö4	✓		Sınıf içerisinde öğrenciye kızmak, hakaret etmek, şiddete maruz bırakmak	Kendini arkadaşlarından üstün görmesi ve gücünü zorba olarak kullanması	✓	
Ö5		✓		İtişme ve küfürü konuşmalar	✓	
Ö6	✓		Sınıf kontrolünü sağlamak için bağırma, öğrencilere ceza verme, öğrenciye hakaret etme, küçük düşürme	Akran grupları arasında kendine yer edinmek için ya da kendini ispat etmek için her türlü zorba davranışları yapar	✓	
Ö7	✓		Öğrencilere psikolojik şiddet uygulamak	Kavgı, zorla para almak	✓	
Frekans	4	6			9	1

Çalışmaya katılan öğretmenlerin “Okul/Sınıf ortamında öğretmen ve öğrenci kaynaklı zorba davranışlar var mıdır? Varsa nelerdir?” Sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 4’ te sunulmuştur. Tablo 4 incelendiğinde öğretmenlerin yarısından fazlası ($f=6$) sınıf/okul ortamında öğretmen kaynaklı zorba davranışların olmadığını belirtirken, diğer öğretmenler ($f=4$) sınıf/okul ortamında öğretmen kaynaklı zorba davranışların olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmen kaynaklı zorba davranışların var olduğunu savunan öğretmenler (Ö4, Ö6, Ö7) bazı öğretmenlerin sınıf kontrolünü sağlamak için öğrenciye bağırma, ceza vermek, hakaret etmek, küçük düşürme gibi, psikolojik şiddet uygulayabildiklerini ifade etmişlerdir. Öğretmen kaynaklı zorba davranışların olabileceğini savunan ve yönetici olan (Y3) bir katılımcı da zorba davranışlarda bulunan bir öğretmenin bu

davranışları sergilemesini, mesleki tecrübesinin yetersizliğinden kaynaklanan bir problem durumu olarak ifade etmektedir.

Katılımcıların çoğu ($f=9$) sınıf/okul ortamlarında öğrenci kaynaklı zorba davranışların olduğunu belirtirken, katılımcı öğretmenlerden biri (Ö3) sınıf/okullarda öğrenci kaynaklı zorba davranışın olmadığını ifade etmiştir. Öğrenci kaynaklı zorba davranışların var olduğu kabul eden öğretmenlerden biri olan (Ö6), “öğrenciler, akran grupları arasında kendine yer edinmek ya da kendini ispat etmek için her türlü zorba davranışları yaptığını” belirtirken, başka bir öğretmen (Ö4), öğrencilerin kendilerini arkadaşlarından üstün görmeleri ve sahip olmuş olduğu fiziki gücü veya sosyal gücünü zorba olarak kullanması” olarak değerlendirmiştir.

Tablo 5

Zorba Öğrencilerin Özellikleri Hakkındaki Öğretmen Görüşleri

Kod	Ailevi problemler	Kavgacı, Saldırgan	Geçimsiz	Kendine değer verilmeyen	Yeterli ilgi ve sevgi görmemiş	Maddi yetersizlik	Fiziksel baskı görenler	Psikolojik baskı görenler	Bencil	Empati yeteneği düşük	Başarısız
Y1	✓	✓	✓	✓							
Y2	✓		✓		✓						
Y3	✓				✓	✓	✓	✓			
Ö1	✓	✓							✓		
Ö2		✓			✓		✓			✓	
Ö3	✓			✓			✓	✓			
Ö4	✓	✓			✓						✓
Ö5	✓										
Ö6		✓							✓		✓
Ö7									✓		
Frekans	7	5	2	2	4	1	3	2	3	1	2

Tablo 5 incelendiğinde öğretmenlerin çoğu ($f=7$) ailevi problemler yaşayan öğrencilerin daha çok zorba davranışlara başvurduğunu ifade etmişlerdir. Daha sonra öğretmenler sırasıyla, kavgacı, saldırgan öğrencilerin ($f=5$), yeterli ilgi ve sevgi görmemiş öğrencilerin ($f=4$), fiziksel baskı gören öğrencilerin ($f=3$), bencil öğrencilerin ($f=3$), geçimsiz öğrencilerin ($f=2$), kendine değer verilmeyen öğrencilerin ($f=2$), psikolojik baskı gören öğrencilerin ($f=2$), başarısız öğrencilerin ($f=2$), maddi yetersizliği olan öğrencilerin ($f=1$) ve empati yeteneği düşük olan öğrencilerinin ($f=1$) zorba davranışlara başvurduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı yöneticilerden biri (Y1), “Aslında zorba davranışlarda bulunan öğrencilerin çoğunun ailevi problemleri olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Genelde kavgacı, uyumsuz ve ailesinde ve çevresinde kendisine değer verilmeyen öğrencilerin daha çok zorba davranışlarda bulunduğunu söyleyebilirim” şeklinde görüşlerini belirtirken, (Ö1) “zorba davranış gösteren öğrencilerin çoğunun bir şekilde ailevi problemleri vardır. Ailevi problemler öğrencinin okulda saldırgan ve bencil davranışlar sergilemesine neden oluyor” şeklinde görüşünü belirtmiştir. Başka bir öğretmen de (Ö4) “zorba davranış gösteren öğrencilerin özelliklerini şu şekilde sıralayabilirim: Başta aileden kaynaklı sıkıntıları olan öğrenciler olmak üzere, saldırgan, agresif, başarısız ve yeterince ilgi, onay görmeyen öğrenciler” şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Tablo 6

Mağdur Öğrencilerin Özellikleri Hakkındaki Öğretmen Görüşleri

Kod	Sessiz, sakin	İçine kapanık	Çekingen, utangaç	Düşük özgüven	Akademik başarısı düşük	Yalnızlık duygusu yaşayan	Fiziksel olarak zayıf olan	Kendini koruyamayan	Sosyal kabul görmemiş	Benlik algısı düşük	Ailevi problem yaşayanlar
Y1	✓	✓	✓	✓							✓
Y2		✓		✓	✓	✓					✓
Y3							✓				
Ö1	✓			✓				✓			✓
Ö2		✓							✓	✓	
Ö3		✓									
Ö4				✓	✓			✓			✓
Ö5		✓				✓		✓			
Ö6		✓		✓		✓		✓			✓
Ö7			✓					✓			
Frekans	2	6	2	5	2	3	1	5	1	1	5

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin çoğu ($f=6$) içine kapanık olan öğrencilerin daha çok zorba davranışlara maruz kaldığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların yarısı ($f=5$) düşük özgüvene sahip öğrencilerin, ailevi problem yaşayan öğrenciler ve kendini koruyamayan öğrencilerin daha çok zorba davranışlara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Daha sonra öğretmenler sırasıyla, yalnızlık duygusu yaşayan öğrenciler ($f=3$), sessiz sakin öğrenciler ($f=2$), çekingen, utangaç öğrenciler ($f=2$), akademik başarısı düşük olan öğrenciler ($f=2$), fiziksel olarak zayıf olan öğrenciler ($f=1$), sosyal kabul görmemiş öğrenciler ($f=1$) ve benlik algısı düşük olan öğrencilerin ($f=1$) daha çok zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı yöneticilerden biri (Y2), “içine kapanık, kendilerine güvenleri az olan, başarısız, kendini yalnız hisseden ve ailevi problemleri olan öğrenciler daha çok zorba davranışlara maruz kalıyorlar” şeklinde görüşlerini belirtirken, (Ö5) “ bence daha çok içine kapanık, arkadaş çevresi olmayan ve kendini koruyamayan öğrenciler zorba davranışlara maruz kalıyorlar” şeklinde görüşünü belirtmiştir. Başka bir öğretmen de (Ö7) “çekingen ve utangaç olan öğrenciler, bir de kendilerini koruma ve savunma becerisi olmayan ya da bu becerisi olan öğrenciler daha çok zorba davranışlara maruz kalıyorlar” şeklinde görüşünü belirtmiştir.

Tablo 7

Zorba davranışların cinsiyete göre farklılaşması bakımındaki öğretmen görüşleri

Kod	Y1	Y2	Y3	Ö1	Ö2	Ö3	Ö4	Ö5	Ö6	Ö7	Frekans
Kız											0
Erkek	✓				✓	✓	✓				4
Fark yok		✓	✓	✓				✓	✓	✓	6

Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların yarısından fazlasının ($f=6$) zorba davranışları cinsiyete göre değerlendirdiklerinde herhangi bir fark görmediklerini ifade etmişlerdir. Erkeklerin kızlara göre daha çok zorba davranışlarda bulunduğunu 4 katılımcı (Y1, Ö2, Ö3, Ö4) belirtirken, kızların erkeklere göre daha çok zorba davranışlar gösterdiğini belirten katılımcı olmamıştır. Katılımcılardan biri (Y1) “Her ne kadar iki cinste de zorba davranışlara rastlansa da, erkek öğrenciler arasında zorba davranışların daha çok olduğunu söyleyebilirim.” şeklinde görüşünü belirtirken, başka bir öğretmen (Ö5), “zorba davranışları hem erkek öğrenciler, hem de kız öğrenciler farklı durum ve zamanlarda sergiledikleri oluyor, dolayısıyla zorba davranışların cinsiyete göre değerlendirdiğimde herhangi bir farklılık göremiyorum” şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Tablo 8

Öğretmenlerin Sınıfta/Okulda Zorba Davranışların Olmaması İçin Önerileri

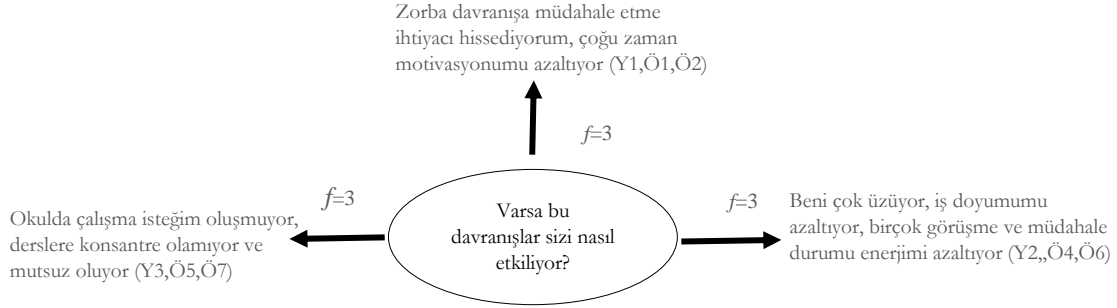
Kod	Öğretmene düşen sorumluluk		Okul yöneticilerine düşen sorumluluk			Veliye düşen sorumluluk		Öğrenciye düşen sorumluluk	
	Önleyici etkinlikler yapmalı	Öğrencileri bilgilendirmeli	Öğrencilerle etkili iletişim kurmak	Rehberlik servisinin aktif çalıştırılması	Tüm paydaşlara eğitim verilmeli	Okulu güvenli hale getirmeli	Çocuklarla yakından ilgilenmeleri	Okulla irtibat halinde olmaları	Bireysel farklılıklara saygılı olması
Y1				✓			✓	✓	
Y2	✓	✓			✓	✓	✓	✓	
Y3			✓					✓	
Ö1				✓			✓	✓	
Ö2	✓	✓	✓			✓	✓		
Ö3			✓		✓			✓	
Ö4			✓		✓	✓	✓		
Ö5			✓	✓				✓	
Ö6		✓			✓		✓	✓	
Ö7	✓			✓			✓	✓	
Frekans	3	3	5	4	4	3	6	6	5

Çalışmaya katılan öğretmenlere, “Sizce sınıfta/okulda zorba davranışların olmaması için; öğretmene, okul yöneticilerine, velilere ve öğrencilere düşen sorumluluklar nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 8’de sunulmuştur. Tablo 8 incelendiğinde katılımcıların yarısı ($f=5$) sınıfta/okulda zorba davranışların olmaması için öğretmenlerin öğrencilerle etkili iletişim kurmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazı öğretmenlerde ($f=3$) öğretmenlerin öğrencileri zorba davranışlar ve etkileri hakkında bilgilendirmeleri gerektiğini ve öğretmenlerin zorba davranışları önleyici etkinlikler yapmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Sınıf/okulda zorba davranışların olmaması için okul yöneticilerine düşen sorumluluk konusunda katılımcıların bir kısmı ($f=4$) yöneticilerin okul rehberlik servisini zorbalığı önleme konusunda aktif olarak çalışmasını sağlamaları gerektiğini ifade ederken, katılımcıların bir kısmı ise ($f=4$) okuldaki tüm paydaşlara zorbalık hakkında bilgi verilmesi ve ($f=3$) okulu güvenli bir hale getirmeyi okul yöneticilerine düşen sorumluluklar olarak ifade etmişlerdir. Katılımcıların yarısından fazlası ($f=6$) veliye düşen sorumlulukları çocukları ile daha yakından ilgilenmeleri gerektiği ve velilerin okul ile sürekli irtibat halinde olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların yarısı ($f=5$) öğrencilere düşen sorumluluğu ise öğrencilerin bireysel farklılıklara saygılı olmaları ve ona göre davranmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğretmenlerden biri (Ö6), “öncelikle sınıfta/okulda zorba davranışların olmaması için eğitimin bütün paydaşlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Bence, öncelikle zorba davranışın ne olduğunun fark edilmesi ve etkilerinin iyi bilinmesi gerekir. Bu nedenle eğitimin paydaşları olan öğretmen, öğrenci, okul idaresi ve velilere mutlaka zorba davranışların neler olduğu ve etkileri hakkında bilgilendirici seminerler düzenlenmelidir. Çünkü herkesin konumuna göre yapması gereken davranışlar farklılaşabilmektedir. Öğretmenlere ayrı, öğrencilere ayrı velilere ayrı zorbalıklı ilgili eğitimlerin düzenlenmesi zorba davranışların önlenmesi açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum. Ek olarak da velilerin okul ile irtibatlı olmaları da çok önemli bir etkidir diye düşünüyorum” şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Çalışmaya katılan öğretmenlere, “Okul ortamında karşılaştığınız/maruz kaldığınız zorba davranışlar var mıdır?” Sorusuna katılımcılardan biri (Ö3) “hayır, okul ortamında karşılaştığımız zorba davranışlar yoktur” cevabını verirken, diğer katılımcılar ($f=9$) okul ortamında karşılaştıkları zorba davranışların olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların sorunun devamında “Eğer varsa okul ortamında karşılaştığınız/maruz kaldığınız zorba davranışlar sizi nasıl etkiliyor? Sorusuna verdikleri cevaplarda Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2

Öğretmenlerin okul ortamında karşılaştıkları/maruz kaldıkları zorba davranışların kendilerini nasıl etkiledikleri sorusuna verdikleri cevaplar

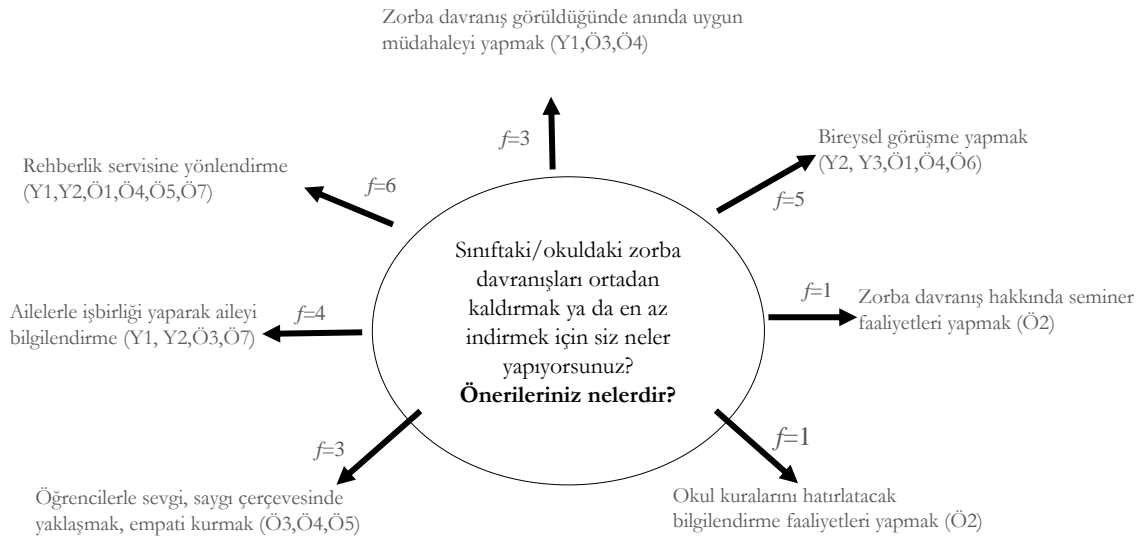

Şekil 2 incelendiğinde öğretmenlerin okul ortamında karşılaştıkları/maruz kaldıklarında olumsuz etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bir kısmı ($f=3$) zorba davranışlarla karşılaştıklarında okulda çalışma isteklerinin azaldığı, işlerine konsantre olamadıkları ve mutsuz olduklarını belirtirken, bir kısmı da ($f=3$) zorba davranışlara müdahale ettiğini ve çoğu zaman bu durumun motivasyonlarını azalttığını belirtmişlerdir. Bazı öğretmenler ise ($f=3$) okul ortamında zorba davranışlarla karşılaştığında çok üzüldüklerini, iş doyumunu azalttığını ve zorba davranışlar sonrasında bir hem zorba hem de zorbaya maruz kalan ile birçok görüşmeler yapma durumu yaşadıklarını ve dolayısıyla bu durumun hem enerji kaybına hem de zaman kaybına neden olduğunu ifade etmişlerdir.

Çalışmaya katılan öğretmenlere, “Sınıftaki/okuldaki zorba davranışları ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek için siz neler yapıyorsunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar Şekil 3’te sunulmuştur.

Şekil 3

Öğretmenlerin Sınıftaki/Okuldaki Zorba Davranışları Ortadan Kaldırmak Ya Da En Aza İndirmek İçin Neler Yaptıkları

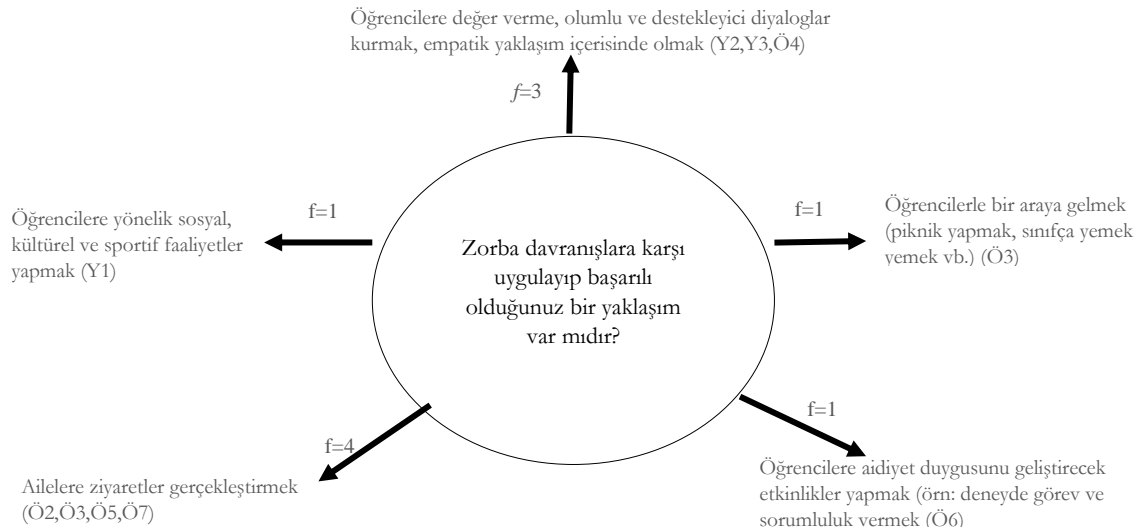

Şekil 3 incelendiğinde öğretmenlerin yarısından fazlası ($f=6$) zorba davranışları ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek için rehberlik servisine yönlendirmeyi uygun bulurken, öğretmenlerin yarısı ($f=5$) da zorba davranışı sergileyen öğrencilerle bireysel görüşmeler gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Daha sonra sırasıyla bazı öğretmenler ($f=4$) ailelerle iş birliği yaparak aileyi bilgilendirmeyi tercih ettiğini, bazıları ($f=3$) zorba davranışın durumuna göre uygun müdahalelerde bulduklarını, bazıları ise öğrencilere sevgi, saygı çerçevesinde yaklaşarak, empati kurmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan birer kişide okullarda zorba davranışlar hakkında seminer faaliyetleri yapılması gerektiğini ve okul kurallarını hatırlatacak bilgilendirme faaliyetlerini yaptıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerden biri (Ö5) görüşlerini “Ben bu soruya şu örnek ile cevap vermek istiyorum. Geçmiş senelerde benim çok çelimsiz ve içine kapanık bir öğrencim vardı. Okulda bu yönüyle sürekli zorba davranışlara maruz kalıyordu. Ben bu öğrenciye destek vermeye karar verdim. Özel takibe aldım. Kendini ifade etmesi ve akademik başarısı için daha güzel başarabileceği hakkında cesaretlendirici eylem ve söylemlerde bulundum. Bu süreçte kendisine güveni arttı ve başarılı bir öğrenci oldu. Çok iyi bir üniversitede öğrenimini gördü. Şimdi çok iyi bir konumda. Zorba davranışı hem sergileyen hem de zorba davranışlara maruz kalan öğrencileri tespit etmek için öğretmenlerin çok iyi gözlemci olmaları gerekir. Daha sonra sevgi, saygı ile empati kurarak öğrencileri iyi anlamalı, gerekirse ailelerle iletişime geçmelidir. Böylece zorba davranışlar ortadan kalkar ya da en aza iner diye düşünüyorum” şeklinde ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan öğretmenlere, “Zorba davranışlara karşı uygulayıp başarılı olduğunuz bir yaklaşım var mıdır?” Sorusuna verdikleri cevaplar Şekil 4’ de sunulmuştur.

Şekil 4

Öğretmenlerin, Zorba Davranışlara Karşı Uygulayıp Başarılı Olduğunuz Bir Yaklaşım Var mıdır? Sorusuna Verdikleri Cevaplar

Şekil 4 incelendiğinde öğretmenlerin zorba davranışlara karşı uygulayıp başarılı oldukları yaklaşımlar sırasıyla, ailelere ziyaretler gerçekleştirmek ($f=4$), öğrencilere değer vermek, olumlu ve destekleyici ifadeler kurmak, empati kurmak ($f=3$), öğrencilere yönelik sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler yapmak ($f=1$), öğrencilerle bir araya gelinebilecek etkinlikler uygulamak şeklinde sıralanabilir. Öğretmenlerden biri (Ö6) görüşlerini “ben kendi derslerimde (Kimya dersi) zorba davranışları sergileyebilecek öğrencilere görev ve sorumluluklar veriyorum. Örneğin bir deney yaptığımızda basitte olsa öğrenciye bir görev verdiğimizde öğrencide aidiyet duygusu gelişiyor ve kendisini daha değerli

hissedebiliyor. Böylece zorba davranışlar gösterme potansiyeli olan öğrenciler bu davranışlarını daha az sergileyebiliyor, belki de sergilemezler.” şeklinde ifade etmiştir. Başka bir öğretmen de (Y1) bu konuda görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir.” Eğer okullarda öğrencilere yönelik sosyal kültürel ve sportif etkinlikler yapılırsa ve bu etkinliklerde öğrencilere görevler verilirse öğrenciler daha az zorba davranışlara başvururlar. Ben çalıştığım okullarda bu tür sosyal aktivitelere çok önem verdim ve bu konuda çok büyük faydalarını gördüm.”

Öğrencilerin zorbalık ile ilgili görüşleri

Tablo 9

“Zorba Davranışlar” Denilince Öğrencilerin Anladıkları

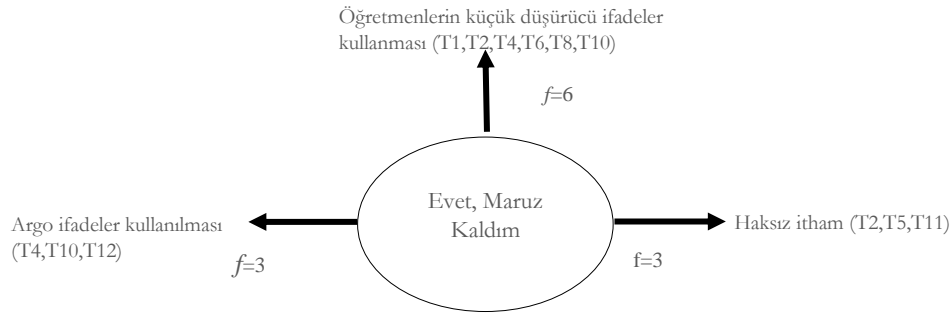
Kod	Kavga	Araç-gereçlere zarar verme	Saygısızlık	Kötü lakap takma	Küfür	Öğretmenlerin hakaretleri	Güçlü olanın güçsüze uyguladığı baskı (fiziksel, psikolojik)	Tehdit, Şantaj	Kişinin özgürlüğünün alınması
T1	✓	✓		✓		✓		✓	
T2			✓		✓		✓		✓
T3					✓		✓		
T4	✓	✓		✓				✓	
T5			✓		✓				✓
T6				✓		✓	✓		
T7	✓	✓			✓			✓	✓
T8									
T9			✓				✓	✓	
T10							✓		✓
T11	✓			✓	✓	✓			✓
T12	✓	✓	✓						
Frekans	5	4	4	4	5	3	5	4	5

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Zorba davranışlar” denilince ne anlıyorsunuz? Sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 9’da sunulmuştur. Tablo 9 incelendiğinde öğrencilerin yarısına yakını ($f=5$) okulda zorba davranışlar denilince kişinin özgürlüğünün alınması, kavga, küfür ve güçlü olanın güçsüz olana uyguladığı fiziksel ve psikolojik baskıyı anladığını ifade etmiştir. Öğrencilerin bir kısmı ($f=4$) ise okulda zorba davranışlardan anladıkları araç-gereçlere zarar verme, saygısızlık, kötü lakap takma ve tehdit, şantaj olarak ifade etmişlerdir. Geriye kalan bir kısmı da ($f=3$) okulda zorba davranışlarından, öğretmenlerin hakaretleri, kişinin özgürlüğünün elinden alınması ve engellenmesi olarak anladıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerden biri (T7) görüşlerini “okulda zorba davranışlar denilince aklıma ilkin kavga gelmektedir. Aslında zorba davranışlar denilince aklıma birçok olumsuz davranışlar geliyor, örneğin; okuldaki araç gereçlere zarar vermek, öğrencilerin küfürlü konuşmaları, her türlü tehdit şantaj gibi hoş olmayan davranışlar benim aklıma geliyor. Ayrıca, zorba davranışa maruz kalanında özgür iradesinin elinden alınması aklıma geliyor” şeklinde ifade ederken, başka bir öğrencide (T9) zorbalık ile ilgili görüşlerini “her türlü saygısızlık, tehdit içerikli davranışlar ve güçlü olanın güçsüze uyguladığı baskı/baskılar” şeklinde ifade etmiştir. Başka bir öğrencide (T10) zorbalık denilince aklına “zorba açısından, güçlü olanın güçsüz olana uyguladığı baskı ve zorba davranışa maruz kalan açısından ise kişinin özgürlüğünün elinden alınması” gibi düşüncelerin geldiğini ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Sınıf içinde öğretmen kaynaklı herhangi bir zorba davranışa maruz kaldınız mı?” sorusuna öğrencilerin tamamının ($f=12$) “Evet” dedikleri görülmüştür. Sınıf içinde öğretmen kaynaklı zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade eden öğrencilerin ne tür zorba davranışlara maruz kaldıklarına dair görüşleri Şekil 5’te sunulmuştur.

Şekil 5

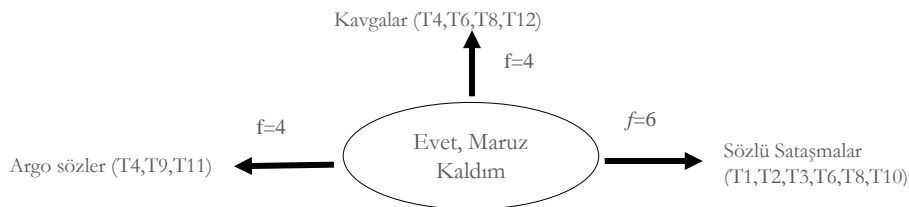
Sınıf İçinde Ne Tür Öğretmen Kaynaklı Zorba Davranışlara Maruz Kaldıklarına Dair Öğrenci Görüşleri

Şekil 5 incelendiğinde öğrencilerin yarısı kadarı ($f=6$) sınıf içerisinde öğretmenlerin kendilerine karşı küçük düşürücü ifadeler kullandıklarını ifade ederken, bir kısmı da ($f=3$) öğretmenlerin sınıf içerisinde argo ifadeler kullandıkları ve haksız ithamlarda bulduklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerden biri (T2) görüşlerini şu şekilde “Sınıf içinde öğretmen kaynaklı zorba davranışa maruz kaldım. Bazı öğretmenler öğrencileri yeterince dinlemiyorlar, kendilerini her şeyi biliyorlar gibi davranıyorlar. Ben birçok kez öğretmenlerin benim hakkında haksız ithamlarına maruz kaldım. Aynı şekilde arkadaşlarımda da öğretmen kaynaklı haksız ithamlara maruz kaldıklarına şahit oldum” ifade ederken, başka bir öğrenci de (T8) görüşlerini “sınıf içinde öğretmenlerin bir kısmının hem bana karşı hem de başka öğrencilere karşı küçük düşürücü ifadeler kullandıklarını söyleyebilirim. Tabii ki bunu bütün öğretmenler için diyemem, ama ne yazık ki bazı öğretmenler öğrencilere karşı kullanmış oldukları ifadelerle dikkat etmiyorlar, sonrasında öğrencilerden saygı bekliyorlar. Örneğin, öğrencilere lakap takıyorlar, öğrencinin hoşuna gitmeyecek şakalar yapıyorlar ve bazen öğrencilerin hoşuna gitmeyecek kelimeleri güya şaka diye söyleyebiliyorlar. Ben bu tür davranışlara öğrenciliğim boyunca hem maruz kaldım, hem de şahit oldum.” şeklinde ifade etmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilere, “Sınıf içinde öğrenci kaynaklı herhangi bir zorba davranışa maruz kaldınız mı?” sorusunda sadece bir öğrenci (T5) sınıf içinde öğrenci kaynaklı herhangi bir zorba davranışa maruz kalmadığını belirtirken, diğer katılımcılar ($f=11$) sınıf içinde öğrenci kaynaklı zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Sınıf içinde öğrenci kaynaklı zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade eden öğrencilerin ne tür zorba davranışlara maruz kaldıklarına dair görüşleri Şekil 6’da sunulmuştur.

Şekil 6

Sınıf İçinde Ne Tür Öğrenci Kaynaklı Zorba Davranışlara Maruz Kaldıklarına Dair Öğrenci Görüşleri

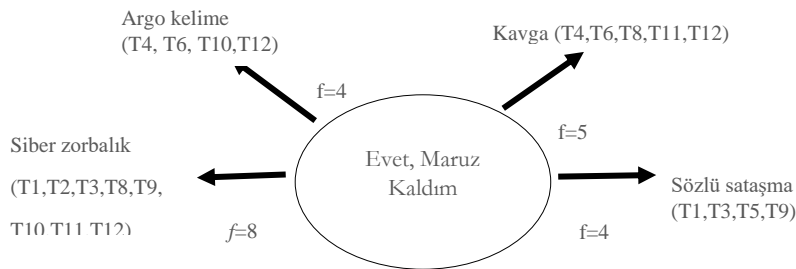
Şekil 6 incelendiğinde sınıf içerisinde öğrencilerin yarısı ($f=6$) sınıf içerisinde öğrenci kaynaklı sözlü sataşmalara dayalı zorba davranışlara maruz kaldıklarını belirtirken, bazı öğrencilerde ($f=4$) sınıf içinde öğrenci kaynaklı kavga ve argo sözler kullanma yoluyla zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerden biri (T6) görüşlerini “öğrenci olup da zorba davranışlara maruz kalmayanın olmadığını düşünüyorum, mutlaka az da olsa zorba bir davranışa

maruz kalmıştır bütün öğrenciler. Ben daha çok kavga ve sözlü sataşma şeklindeki zorba davranışlara maruz kaldım” şeklinde ifade ederken, başka bir öğrenci (T4) ise görüşlerini “ben de sınıf içinde çoğu zaman zorba davranışlara maruz kaldım, daha çok argo sözler kullanma ve kavga şeklinde zorba davranışlara maruz kaldım.” şeklinde ifade etmiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Sınıf dışında zorba davranışlara maruz kaldınız mı?” sorusuna bir öğrenci (T7) maruz kalmadığını, diğer katılımcılar ise ($f=11$) sınıf dışında zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Sınıf dışında zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade eden öğrencilerin ne tür zorba davranışlara maruz kaldıklarına dair görüşleri Şekil 7’de sunulmuştur.

Şekil 7

Sınıf Dışında Zorba Davranışlara Maruz Kaldıklarını İfade Eden Öğrencilerin Ne Tür Zorba Davranışlara Maruz Kaldıklarına Dair Görüşleri

Şekil 7 incelendiğinde sınıf dışında zorba davranışlara maruz kaldığını belirten öğrencilerin çoğu ($f=8$) siber zorbalığa, bir kısmı ($f=5$) kavgaya ve bir kısmı da ($f=4$) argo kelimeler ve sözlü sataşmalar olarak zorba davranışlara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerden biri (T1) görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Zorba davranışlarının çoğu sınıf dışında gerçekleşiyor, çünkü sınıfta öğretmen veya okul idaresi gibi otoriteler vardır, sınıf dışında bu tür otoritelerin etkisi olmadığı veya daha az olduğu için zorba davranışlar daha çok sergileniyor diyebilirim. Bu zorba davranışlar çoğunlukla siber zorbalık şeklinde gerçekleşiyor.” Başka bir öğrenci de (T11) “sınıf/okul dışında öğrenciler arasında başta siber zorbalık olmak üzere, eskiye göre az da olsa kavga gibi zorba davranışlara maruz kalıyorum” şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

Tablo 10

Öğrencilerin Zorba Davranışlar Gösteren Öğrenci Özellikleri ile İlgili Görüşleri

Kod	Özgüveni yüksek	Başarısız	Kaba	Eğitim seviyesi düşük olan çocuklar	Fiziki büyüklük, yaşça büyük olan	Hoşgörüsüz	Sosyo-ekonomik düzeyi düşük	Bencil	Şımarık	Lider, arkadaş grubu olan,
T1	✓			✓	✓			✓	✓	✓
T2		✓								
T3			✓		✓	✓	✓	✓		✓
T4				✓		✓		✓		
T5	✓		✓		✓	✓		✓		✓
T6		✓	✓			✓	✓	✓		
T7	✓	✓	✓		✓			✓	✓	
T8		✓				✓	✓		✓	✓
T9	✓					✓				
T10	✓			✓	✓					
T11		✓	✓			✓		✓	✓	✓
T12	✓	✓	✓	✓			✓			
Frekans	6	6	6	4	5	7	4	7	4	5

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Sizce, hangi özelliklere sahip öğrenciler zorba davranışlara başvurur? Sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 10’da sunulmuştur. Tablo 10 incelendiğinde en çok zorba davranış gösteren öğrencilerin ($f=7$) hoşgörüsüz ve bencil olan öğrenciler olduğu görülmektedir. Daha sonra ($f=6$), öz güveni yüksek, başarısız ve kaba öğrencilerin zorba davranışlar gösterebildiği söylenebilir. Daha sonra sırasıyla ($f=5$), fiziki olarak büyük olanlar, lider, arkadaş grubu olanlar, yaşça büyük olanlar ve ($f=4$), düşük eğitim seviyeli aile çocukları, sosyo-ekonomik düzeyi düşük aile çocukları ve şımarık olan öğrencilerin daha çok zorba davranışlar gösterebildiği söylenebilir. Öğrencilerden biri (T6) sorulan soru ile ilgili görüşlerini şu şekilde “öğrencilerin zorba davranışlara başvurmalarının birçok nedeni vardır. Bunların başında öğrencilerin diğer öğrencilere göre fiziki olarak büyük olmaları onların zorba davranışları sergilemelerinin başta gelen nedenleri olarak görüyorum. Ayrıca, yaşça büyük olan, kaba, saygısız, başarısız, hoşgörüsüz, bencil ve sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan öğrenciler daha çok zorba davranışlar sergiliyorlar diye düşünüyorum.” İfade ederken, başka bir öğrenci de (T1) zorba davranışları gösteren öğrenci özelliklerini şu şekilde “özgüveni yüksek, eğitim seviyesi düşük ailelerde yetişen çocuklar, fiziki olarak daha fazla gelişmiş olan öğrenciler, bencil, şımarık ve özellikle arkadaş grubunda lider konumunda olan öğrenciler daha fazla zorba davranışlar sergiliyorlar” ifade etmiştir.

Tablo 11

Öğrencilerin Zorba Davranışlara Maruz Kalan Öğrenci Özellikleri ile İlgili Görüşleri

Kod	Sessiz, sakin olanlar	Özgüveni düşük	Başarısız	Arkadaşları olmayan	İçine kapanık	Mutsuz	Ekonomik seviyesi düşük	Yaşça küçük	Savunmasız
T1	✓	✓			✓		✓		✓
T2	✓	✓			✓			✓	
T3	✓	✓	✓						
T4	✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓
T5	✓	✓			✓				
T6	✓	✓						✓	
T7	✓	✓		✓	✓			✓	✓
T8	✓		✓	✓		✓	✓		
T9	✓							✓	
T10	✓			✓	✓				✓
T11	✓				✓	✓	✓		✓
T12		✓	✓		✓	✓	✓	✓	
Frekans	11	7	3	4	8	4	5	6	5

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Sizce, hangi özelliklere sahip öğrenciler zorba davranışlara maruz kalır?” sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 11’de sunulmuştur. Tablo 11 incelendiğinde öğrencilerin tamamına yakını ($f=11$) sessiz sakin olan öğrencilerin daha çok zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Daha sonra sırasıyla, içine kapanık ($f=8$), özgüveni düşük ($f=7$), yaşça küçük olanlar ($f=6$), ekonomik seviyesi düşük olanlar ($f=5$), savunmasız olanlar ($f=5$), arkadaşları olmayanlar ($f=4$) ve mutsuz olanların ($f=4$) daha çok zorba davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerden biri (T2) görüşlerini şu şekilde ifade ederken “zorba davranışlara maruz kalan öğrenciler daha çok sessiz, sakin olan öğrenciler oluyor. Bu öğrenciler genellikle kendilerine özgüvenleri düşüktür. İçine kapanıktırlar, sosyal yönleri zayıftır, dolayısıyla savunmasız öğrencilerdir. Ekonomik seviyeleri düşük olan öğrencilerde zorba davranışlara maruz kaldıklarını düşünüyorum.” Başka bir öğrenci de (T12) “zorba davranışlara maruz kalan öğrenci özelliklerini şu şekilde sıralayabilirim; kendilerine güvenleri olmayan öğrenciler, başarısız öğrenciler, arkadaşlık ilişkileri zayıf, içine kapanık olan öğrenciler, mutsuz ve fakir olan öğrenciler ve yaşça

diğer öğrencilere göre daha küçük olan öğrenciler daha çok zorba davranışlara maruz kalmaktadırlar” şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

Tablo 12

Öğrencilerin Zorba Davranışları Cinsiyete Göre Değerlendirmeleri

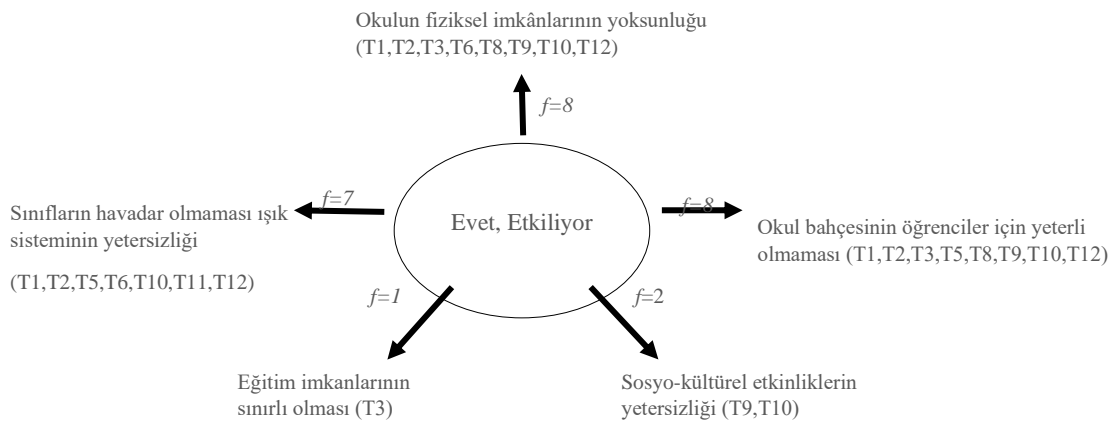
Kod	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	Frekans
Kız													0
Erkek	✓	✓	✓	✓				✓	✓		✓	✓	8
Fark yok					✓	✓	✓			✓			4

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Zorba davranışları cinsiyete göre değerlendirdiğinizde farklılık görüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 12’de sunulmuştur. Tablo 12 incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmı ($f=8$) erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha çok zorba davranışlar gösterdiğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin bir kısmı ise ($f=4$) öğrenciler arasında zorba davranışların cinsiyete göre bir farklılık göstermediğini belirtmişlerdir. Öğrencilerden biri (T3). “Bence erkek öğrenciler kız öğrencilere göre daha çok zorba davranışlara başvurmaktadır” diye görüşünü belirtirken, başka bir öğrenci de (T5), “zorba davranışların cinsiyete göre bir farkın olduğunu düşünmüyorum, erkek öğrenciler zorba davranışları gösterdikleri gibi, kız öğrencilerde zorba davranışları gösterebiliyorlar. Bu nedenle zorba davranışları gösterme noktasında cinsiyet yönünden bir farkın olduğunu düşünmüyorum” şeklinde görüşünü ifade etmişlerdir.

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Sizce sınıfın/okulun fiziksel durumu sınıftaki/okuldaki zorba davranışları etkiliyor mu?” sorusuna öğrencilerin büyük bir kısmı ($f=10$) sınıfın/okulun fiziksel durumunun sınıftaki/okuldaki zorba davranışları etkilediğini ifade ederken, iki öğrenci ise (T4, T11), sınıfın/okulun fiziksel durumunun sınıftaki/okuldaki zorba davranışları etkilemediğini ifade etmiştir. Sorunun devamında, “eğer etkiliyor ise, sınıfın/okulun fiziksel durumundan kaynaklanan zorba davranışların nedenleri nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplar ise Şekil 8’de sunulmuştur.

Şekil 8

Öğrencilerin Okulun/Sınıfın Fiziksel Durumundan Kaynaklanan Zorba Davranışların Nedenleri ile İlgili Görüşleri

Şekil 8 incelendiğinde öğrencilerin çoğunlukla ($f=8$) okulun fiziksel imkanlarının yoksunluğu ve okul bahçesinin öğrenciler için yeterli olmamasının zorba davranışların yaşanmasına neden gösterdikleri görülmektedir. Daha sonra öğrencilerin, sırasıyla sınıfların havadar olamaması, ışık sisteminin yetersiz olması ($f=7$), sosyo-kültürel etkinliklerin yetersizliği ($f=2$) ve eğitim

imkanlarının sınırlı olması ($f=1$) gibi nedenler okullarda/sınıflarda zorba davranışlarının fiziksel nedenleri olarak değerlendirildiği görülmektedir. Öğrencilerden biri (T1), “bence okulun/sınıfın fiziki durumu zorba davranışları etkiler, örneğin sınıfların havadar olmaması veya ışık sisteminin yetersiz olması öğrencilerin davranışlarını olumsuz etkilemektedir. Önceki sene okulun en alt katında bir sınıfta öğrenim görüyorduk. Sınıf çok sıkıcıydı. Bu da davranışlarımızı olumsuz etkiliyordu. Sınıfların havadar olması, geniş olması veya okul bahçesinin öğrencilerin rahat teneffüse çıkabilecek bir alan olması bence zorba davranışların daha az yaşanmasında etkilidir.” şeklinde görüşlerini ifade ederken, başka bir öğrenci de (T9), “okulun fiziki imkanların yetersizliği, okul bahçesinin yetersiz olması ve okulda öğrencilerin enerjilerini atabilecekleri sosyal kültürel etkinliklerin olmaması öğrencilerin zorba davranışlar göstermesinde etkili unsurlardır” şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

Tablo 13

Öğrencilerin okuldaki zorbalık davranışları ile başa çıkma yöntemlerine ilişkin görüşleri

Kod	Kaçınma	Müdahale etme	İdareye haber verme	Nöbetçi öğretmene haber verme	Uyarma	Görmezden gelme
T1	✓	✓	✓		✓	
T2		✓	✓	✓		
T3	✓		✓		✓	
T4		✓	✓	✓		
T5						
T6	✓	✓	✓	✓		
T7		✓	✓	✓	✓	
T8		✓		✓		
T9			✓		✓	
T10		✓	✓			
T11		✓		✓	✓	
T12						✓
Frekans	3	8	8	6	5	1

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Okulda zorba davranışlarla karşılaştığınızda neler yapıyorsunuz? Başa çıkmak için neler yaptınız?” sorularına verdikleri cevaplar Tablo 13’de sunulmuştur. Tablo 13 incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmı ($f=8$) okulda zorba davranışlarla karşılaştıklarında müdahale etmeye ve idareye haber vermeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bir kısmı da sırasıyla, nöbetçi öğretmenlere haber verme ($f=6$), uyarma ($f=5$), kaçınma ($f=3$) ve görmezden gelmeye ($f=1$) çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerden biri (T2) “bence zorba davranışlarla başa çıkmada en etkili yöntem eğer zorba davranışlar okulda gerçekleşiyor ise, zorba davranışın durumuna göre müdahale edilebilir. Ancak eğer müdahalemiz yetersiz kalacak ise, nöbetçi öğretmenlere veya idareye bildirmek en mantıklısı davranış olur” şeklinde görüşünü belirtirken, başka bir öğrenci (T6) de “Ben genellikle zorba davranışlara bulaşmamaktan yanayım. Bu nedenle önceleri hep kaçınma davranışları gösteriyordum. Zorba davranışları gösteren öğrenciler genellikle sıkıntılı öğrenciler oluyor, bulaşmak istemezdim. Ancak, son zamanlarda bu tür olumsuz davranışlarla karşılaştığımda öncelikle müdahale etmeyi veya idare ve öğretmenlere bildirmeyi daha uygun görüyorum” şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

Tablo 14

Öğrencilerin Sınıflarda/Okullarda Zorba Davranışların Önlenmesine Yönelik Görüşleri

Kod	Öğretmene düşen			Okul yöneticilerine düşen				Veliye düşen	Öğrenciye düşen	
	Müdahale ve uyarma	Öğrencileri dikkate alma	Zorba davranışlara derslerde değinme	Disiplin sistemini çalıştırma	Önleyici tedbir alma	Rehberlik servisini çalıştırma	Zorba öğrencilerin tespit ve ailelerle	Hoşgörülü davranma	Öğrencisinin ahlaki terbiyesi ile ilgilenme	Müdahale etme ve uyarma
T1	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓	
T2	✓	✓			✓		✓			
T3	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	
T4	✓				✓		✓	✓	✓	
T5	✓	✓	✓			✓	✓		✓	
T6	✓				✓	✓	✓	✓		
T7	✓	✓	✓	✓			✓	✓		
T8	✓	✓			✓	✓	✓	✓		
T9	✓		✓		✓		✓		✓	
T10	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓		
T11	✓	✓			✓		✓	✓	✓	
T12	✓		✓	✓	✓		✓	✓		
Frekans	12	7	7	3	10	6	12	3	9	6

Çalışmaya katılan öğrencilere, “Sizce sınıfta/okulda zorba davranışların oluşmaması için; öğretmenlere, okul yöneticilerine, velilere ve öğrencilere düşen sorumluluklar nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 14’te sunulmuştur. Tablo 14 incelendiğinde öğrencilerin sınıftaki/okuldaki zorba davranışların önlenmesine yönelik en çok sorumluluğun okul yöneticilerinde ve öğretmenlerde olduğunu belirttikleri görülmektedir. Öğrencilerin tamamı ($f=12$) öğretmenlerin zorba davranışlara müdahale etmeleri ve tarafları uyarmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Daha sonra öğrencilerin yarısından fazlası ($f=7$) öğretmenlerin öğrencileri dikkate almaları ve derslerinde zorba davranışlara değinmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin tamamı ($f=12$) okul yöneticilerinin okuldaki zorba davranışları önlemeleri ile ilgili olarak zorba davranışlar sergileyen öğrencileri tespit etmeleri ve aileleriyle görüşmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, okul yöneticilerine düşen sorumluluklar olarak, önleyici tedbirler almaları ($f=10$), okul rehberlik servisini zorba davranışlar ile ilgili etkili çalıştırması ($f=6$) ve öğrencilere karşı hoşgörülü davranmaları ($f=3$) gerektiğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerin çoğu ($f=9$) veliye düşen sorumluluğun öğrencileri ile yakından ilgilenmeleri olduğunu ifade etmişlerdir. Zorba davranışların önlenmesine yönelik öğrencilere düşen sorumluluğu da ($f=6$) zorba davranışlara müdahale etme ve tarafları uyarma olarak ifade etmişlerdir. Öğrencilerden biri (T3), “bence zorba davranışlar konusunda herkesin sorumluluğu vardır. Öğretmenler okulda zorba davranışlarla karşılaştıklarında müdahale etmeli ve tarafları uyarmalıdır. Kesinlikle görmemezlikten gelmemelidirler. Derslerinde zorbalık konusuna yer vermelidirler. Ayrıca, öğrencilerin görüşlerine bireysel özelliklerine dikkat etmelidirler, öğrencilere hoşgörülü bir şekilde yaklaşmalıdırlar. Okul idaresine düşen sorumluluklarda; öncelikle zorba davranışlara yönelik önleyici çalışmaları yapmalıdır, okul disiplin kurulunu işletmelidir, rehberlik servisinin zorbalık konusunda etkili çalışmasını sağlamalıdır. Son olarak zorba davranışları gösteren öğrencileri tespit etmelidir ve aileleri ile iletişime geçmelidir. Velilerde, öğrencilerini yakından takip etmeli okul ile iş birliği kurmalıdır. Öğrencilerde okul zorba davranışları gördüklerinde kesinlikle görmemezlikten gelmemelidirler ve gerekli müdahalelerde bulunmalıdırlar” şeklinde görüşlerini belirtirken, başka bir öğrenci de (T1) “öğretmenlerin zorba davranışlara müdahale etmeli ve tarafları uyarmalıdır, ayrıca bütün branş öğretmenleri derslerinde

zorba davranışların olumsuz etkilerine derslerinde değinmeleri gerekir. Okul idaresi de, okulda zorba davranışların olmaması için gerekli önleyici çalışmaları yapmalıdır. Rehberlik servisini konu ile ilgili çalışmalar yapmasına yardımcı olmalıdır. Okuldaki zorba davranışlar sergileyen öğrencileri belirleyerek aileleri ile iletişime geçmelidir. Velilerde okul idaresi ve öğretmenlerle sürekli diyalog içerisinde olmalıdır. Öğrencilerde zorba davranışları gördüklerinde duruma göre tavır takınarak uygun müdahalelerde bulunmalıdırlar.” şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

Tablo 15

Öğrencilerin Zorba Davranışları En Aza İndirmek veya Ortadan Kaldırmak İçin Yapılabileceklere Yönelik Görüşleri

Kod	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	Frekans
Rehberlik etmek	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓		✓	9
Öğrencilere seminer vermek	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓			9
Ailelere seminer vermek			✓	✓	✓		✓		✓	✓			6
Disiplin kurulunu etkili çalıştırmak		✓			✓						✓	✓	4
Sportif-kültürel etkinlikler düzenlemek	✓		✓	✓		✓		✓		✓			6
Sınıf koridorlarına zorbalıkla ilgili panolar hazırlamak		✓	✓		✓		✓				✓		5

Çalışmaya katılan öğrencilere, “sınıftaki/okuldaki zorba davranışları ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek için neler yapılabilir?” sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 15’te sunulmuştur. Tablo 15 incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmı ($f=9$) zorba davranışların en aza indirmek ya da ortadan kaldırmak için öğrencilere rehberlik etmek ve öğrencilere zorba davranışlar hakkında bilgilendirici seminer vermek gerektiğini ifade etmişlerdir. Daha sonra öğrenciler zorba davranışları en aza indirmek ya da ortadan kaldırmak için, ailelere seminerler vermenin ($f=6$), okulda sportif kültürel etkinlikler düzenlemenin ($f=6$), sınıf panoları ve okul koridorlarına zorbalıkla ilgili panolar hazırlamanın ($f=5$) ve disiplin kurulunu etkili çalıştırmının ($f=4$) etkili olabileceğini söylemişlerdir. Öğrencilerden biri (T10) “Bence okullarda zorba davranışları ortadan kaldırmak veya en aza indirmek için yapılması gereken en önemli yaklaşım, önleyici çalışmalar yapmaktır. Örneğin öğrencilere, velilere ve bütün paydaşlara zorbalık ile ilgili bilgilendirici seminerler verilebilir, rehberlik çalışmaları yapılabilir. Çünkü, birçok öğrencinin zorbalığı bilinçli bir şekilde yaptığını düşünmüyorum. Zorbalığın hem kendisine hem de çevresine zararlarını bilmiyor olabilirler. Bu nedenle bilgilendirici faaliyetler bu konuda çok önemlidir. Ayrıca, okulda sosyal ilişkileri geliştirmek açısından sportif veya kültürel etkinlikler yapmakta faydalı olur diye düşünüyorum” şeklinde görüşlerini belirtirken, başka bir öğrenci de (T5), “öğrenci ve velilerin bilgilendirilmesi, okul disiplin kurulunun etkili çalışması (ödül-ceza mekanizmasını kullanması) ve farkındalık kazandırmak için okulun panolarına zorba davranışlarla ilgili afişlerin asılması okuldaki zorba davranışları ortadan kaldırmaya da önemli derecede azaltabileceğini düşünüyorum” şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Okullardaki zorbalığın öğretmen ve öğrenci görüşlerine dayalı olarak incelendiği bu çalışmada, öncelikle zorbalık tanımı hakkında sorular sorulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük çoğunluğu zorbalığı “güçlü olanın karşısındakine istediklerini yaptırmak amacıyla ezmesi veya gözünü korkutması” olarak tanımlarken; aynı soruya öğrencilerin “güçlü olanın güçsüze uyguladığı baskı, kavgı ve küfür” şeklinde tanımlamalar yaptıkları görülmektedir. Görüşleri karşılaştırıldığında öğretmen ve öğrencilerin zorbalığın ne olduğuna yönelik benzer algıya sahip oldukları sonucuna varılabilir. Literatüre bakıldığında, destekleyen sonuçlarla karşılaşılmaktadır (Çinkır & Kepenekçi, 2003; Dölek, 2002; Mishna vd., 2005; Totam & Yöndem,

2007). Bu çalışmanın örnekleminde yer alan öğrenci ve öğretmenlerin kavram olarak zorbalığın ne olduğunu bildikleri ve bu konuda ortak bir görüşe sahip oldukları görülmektedir. Bu durum okullarda Milli Eğitim Bakanlığı'nın birkaç senedir zorbalığı öncelikli alanlar arasına alması ve düzenli olarak eğitim ve seminerler vermesi ile açıklanabilir. Ayrıca, bu durum, eğitim paydaşlarının zorbalık konusunda ortak bir seviyeye ulaşmış olmalarının yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada yapılan görüşmeler sonucunda, öğretmenlerin ve öğrencilerin görüş birliğinde olduğu diğer bir konu okullarında zorbalık olduğudur. Okullarda zorbalığın sıklıkla gözlemlendiğini belirten pek çok çalışma mevcuttur (Atık, 2006; Çarkıt & Bacanlı, 2020; Genç, 2007; Kartal & Bilgin, 2012; Kepenekçi & Çinkır, 2006; Öztürk vd., 2019; Pişkin, 2006; Polat & Sohbet, 2019; Üstündağ Şener vd., 2015). Bu bakımdan bu çalışma örnekleminin büyük bir kısmının okullarında zorbalığa maruz kalması veya zorba davranışları gözlemlemesinin literatür bulguları ile paralel olduğu söylenebilir. Bu araştırma bulgularında literatürden farklı olarak göze çarpan, örneklem grubundaki öğretmenlerin yarısından fazlasının zorba davranışların daha çok öğrenci kaynaklı olduğunu belirtmeleridir. Örneklem grubundaki öğrenciler ise hem öğrenciler hem de öğretmenler tarafından zorba davranışları gözlemlediklerini paylaşmışlardır. Zorbalığın kaynağı bakımından öğretmen ve öğrenci görüşlerinin birbirinden ayrıldığı söylenebilir. Örneklem grubundaki öğretmenlerin zorbalığın kaynağı olarak öğretmenleri daha az etkili bulmalarının sebebi, öğretmenlerin sınıf içinde ve/veya okul içinde birbirlerinin davranış ve tutumlarını yeterince gözlemleyemiyor olmaları olabilir. Öğrenciler ise lise kademesinde her derse farklı bir öğretmen girmesinden ötürü çok sayıda öğretmeni ve diğer öğrencileri gözleme olanağına sahiptir. Bu sebeple örneklem grubundaki öğretmen ve öğrenci görüşlerinin farklılaşmış olabileceği düşünülmüştür. Literatürde zorbalığın kaynağı olarak öğretmen ve öğrencileri karşılaştıran bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

Öğretmenler, öğrenciler arasında gözlenen zorba davranışların daha çok sözlü zorbalık şeklinde olduğunu belirtirken, öğrenciler de öğretmenlerin görüşünü destekleyecek biçimde okullarda daha çok sözel zorbalığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Literatürde de okullarda en çok gözlenen zorbalık türünün sözel zorbalık olduğunu belirten çalışmalar vardır (Alper, 2008; Atık, 2006; Çankaya, 2011; Çarkıt & Bacanlı, 2020; Genç, 2007; Gibson, 2003; Gökler, 2007; Greef, 2004; Grossive & Dos Santos, 2012; Kanık, 2010; Kartal vd., 2019; Kartal, 2009; Pişkin, 2002; Polat ve Sohbet, 2009; Totem & Yöntem, 2007). Yapılan araştırma lise düzeyinde gerçekleştiğinden ve öğrencilerin bu yaş dönemlerinde sözel becerilerinin gelişmesi, zorbalığın daha çok sözel olarak gerçekleşmesinde bir etken olabileceğini düşündürmüştür. Akduman'ın (2010) 7-8 yaş grubu çocuklarda fiziksel şiddet göstermek, diğer yaş grubu çocuklarına oranla daha yüksek olduğu, yaşla beraber fiziksel saldırganlığın azaldığı ve konuşma becerilerinin gelişmesi ile beraber sözel saldırıların arttığına ilişkin görüşleri, elde edilen araştırma bulgusunu desteklemektedir. Lise dönemi disiplin uygulamalarına bakıldığında, ilkokul ve ortaokul disiplin uygulamalarına nazaran, öğrencileri, özellikle fiziksel şiddet içeren olumsuz davranışlardan daha caydırıcı nitelikte hazırlanmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu dönemde öğrencilerin fiziksel zorbalık yerine sözel zorbalığa daha fazla başvurdukları söylenebilir. Ayrıca sözel zorbalığın diğer zorbalık türlerine nazaran gözle görülür etkilerinin olmaması ve sözel zorbalığın sınırlarının belirlenmesinin daha karmaşık ve zor olması bu türden zorba davranışlarla daha sık karşılaşılmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmadaki öğretmenler, öğrenciler arasında gerçekleşen zorbalığın sıklıkla sınıflarda, okul kantinlerinde, tuvaletlerde ve koridorlarda olduğunu belirtirken; öğrenciler ise sınıflarda hem öğretmen hem de öğrenci kaynaklı, daha çok sözel zorbalığa maruz kaldıklarını, sınıf dışında ise çoğunlukla siber zorbalığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada yer alan öğretmen ve öğrenci örneklem grubunun sınıflarda zorbalığın gerçekleştiği yönünde ortak görüşe sahip oldukları söylenebilir. Okullarda zorbalığın daha çok sınıflarda gerçekleşme sebebinin, teneffüslerde öğretmenlerin çoğunlukla sınıfta olmamaları ve nöbetçi öğretmenlerin koridorlarda ve okul

bahçelerinde nöbet tutuyor olmaları, sınıf kontrollerinin azalmasına ve zorbalığın artmasına yol açtığı düşünülmektedir. Öğretmen görüşlerine göre zorbalığın en sık karşılaşıldığı yerler arasında kantinlerin olması, kantinlerin teneffüslerde oldukça kalabalık olmasıyla ve buna bağlı olarak kontrolünün zorlaşmasına, sonucunda da zorbalığın daha kolaylıkla uygulanabileceği yerler haline gelmesine sebep olduğu düşünülmektedir. Öğretmenlerin görüşlerine göre zorbalığın en sık yaşandığı bir diğer yerin ise tuvaletler olması, benzer şekilde tuvaletlerin nöbetçi öğretmenlerin kontrolünden uzakta olması ile açıklanabilir. Literatüre bakıldığında zorbalığın okul içinde en fazla sınıfta, okul bahçesinde, koridorda, okul pansiyonlarında olduğuna dair araştırma bulgularını destekleyen sonuçlarla karşılaşmaktadır (Çelenk & Yıldızlar, 2019; Hesapçioğlu & Yeşilova, 2005; Koç, 2006; Kartal, 2009; Kanık, 2010; Kartal vd., 2019; Sezgin, 2018). Araştırma örneğinde yer alan öğrencilerin çoğunluğu okuldaki zorbalık dışında siber zorbalığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Literatürde de öğrencilerin siber zorbalık yaşadıklarına dair çalışmalar vardır (Erdur Baker & Kavşut, 2007; Özdemir & Akar, 2011; Şahin vd., 2010). Bu durum okul dışındaki ortamlarda en fazla dikkat edilmesi gereken zorbalık türüne işaret etmektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulguya göre öğretmenler zorbaca davranan öğrencilerin sırasıyla ailevi problemler yaşayan, kavgacı, saldırgan, yeterli ilgiyi ve sevgiyi görmemiş, fiziksel baskı gören, bencil özelliklere sahip olduklarını belirtirken; öğrenciler zorbaların bencil, hoşgörüsüz, başarısız, kaba, fiziksel olarak ve/ya yaşça büyük ve özgüveni yüksek özelliklerde olduklarını belirtmişlerdir. Zorbaca davranan öğrencilerin bencil oldukları konusunda örneklem grubundaki öğretmen ve öğrencilerin uzlaştıkları söylenebilir. Örneklem grubundaki öğrenci ve öğretmenlerin zorbaca davranan öğrencilerin daha çok olumsuz özellikler taşıdıkları konusunda benzerlik gösterdiği düşünülmektedir. Ayrıca araştırma bulguları içinde örneklem grubundaki öğrencilerin zorba davranışlar sergileyen öğrencileri özgüveni yüksek özellikte olarak tanımlamaları da dikkat çekmektedir. Özgüven bireyler için olumlu bir özellik olarak değerlendirildiğinden, bu noktada öğrencilerin zorbalarda gözlemledikleri özgüveni nasıl tanımladıkları önemlidir. Zira bu durumda zorbalığın öğrenciler arasında özenilen ve olumlu bir özellik olarak görülmesi söz konusu olabilir. Literatüre bakıldığında zorba öğrencilerin özelliklerini araştıran birçok çalışma (Çarkıt & Bacanlı, 2020; Gökler, 2007; Kartal & Bilgin, 2009; Öztürk & Ark., 2019; Pişkin, 2002; Sezgin, 2018) görüldüğü gibi, zorba öğrencilerin kişisel özelliklerinin diğer araştırma bulgularıyla benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Araştırmada zorbalığa maruz kalan öğrencilerin özellikleri sorulduğunda, örneklem grubundaki öğrenciler sırasıyla; sessiz, sakin, içine kapanık ve özgüveni düşük olanlar şeklinde tanımlarken; öğretmenler ise içine kapanık, düşük özgüvene sahip, kendini koruyamayan ve ailevi problemleri olan öğrenciler oldukları şeklinde tanımlamışlardır. Örneklem grubundaki öğrenci ve öğretmenlerin zorbalığa maruz kalan öğrencileri, içine kapanık ve düşük özgüvene sahip özellikte tanımlamalarının ortak olduğu ve benzerlik taşıdığı söylenebilir. Araştırma kapsamında hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin zorbalığa maruz kalan öğrencilerin daha çok pasif kişilik özelliklerine sahip oldukları yönünde benzer tanımlamalarda buldukları düşünülmektedir. Ayrıca öğretmenlerin zorbalığa maruz kalan öğrencilerin ailevi sorunları olduğu yönündeki tanımlamaları, bu öğrencilerin aileleri tarafından da zorbalığa uğruyor olabileceklerini düşündürmüştür. Literatüre bakıldığında ise bu çalışmada belirtilenlere benzer özellikleri olan bireylerin zorbalığa maruz kaldıkları bulgusuna ulaşmış araştırmalar vardır (Ayas, 2007; Çayırdağ, 2006; Yalçıntaş Sezgin, 2018).

Bu çalışmada zorbaca davranışların cinsiyete göre fark gösterip göstermediği de incelenmiştir. Çalışmada öğretmenler zorbalığın cinsiyete göre farklılık göstermediğini belirtirken, öğrenciler erkeklerin daha fazla zorbaca davranışlar sergilediklerini belirtmiştir. Bu açıdan öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşleri farklıdır. Antropolojik açıdan erkek davranışlarında etkili olan kültürel davranış kalıplarının erkeklerin zorbaca davranışlar içinde daha sık bulunmalarına sebep olabileceğini düşündürmektedir. Literatürde ise erkek öğrencilerin zorbaca davranışlar içinde

daha çok bulduklarına yönelik araştırma bulguları ile daha sık karşılaşmıştır (Aslan & Aşıcı, 2011; Genç, 2007; Greef, 2004; Gültan, 2019; Kartal, 2009; Kartal ve Bilgin, 2012; Koç, 2006; Özdiğer, 2008; Öztürk vd., 2019). Literatürde cinsiyete göre zorba davranışlarda fark olmadığı bulgusunu veren araştırmalar da vardır (Adalar Çelenk & Yıldızlar, 2019; Polat & Sohbet, 2019).

Örneklem grubunda yer alan öğretmenler, zorbalığı önlemede öğretmenlere, okul idarelerine, velilere ve öğrencilere ne gibi sorumluluklar düşmektedir sorusuna; öğretmenlerin öğrencilerle etkili iletişim kurmaları, okul yöneticilerinin rehberlik servisini aktif çalışmalarını ve eğitimler düzenlemeleri, velilerin okulla irtibat halinde olmaları ve çocuklarıyla yakından ilgilenmeleri, öğrencilerin ise bireysel farklılıklara saygılı olmayı bilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Örnekleme bulunan öğrenciler ise; öğretmenlerin zorba davranışlara müdahale ederek tarafları uyarmaları, öğrencileri dikkate almaları, derslerinde zorba davranışlara değinmeleri; yöneticilerin okuldaki zorba davranışları önleyici tedbirler almaları, zorba davranışlar sergileyen öğrencileri tespit ederek aileleriyle görüşmeleri, velilerin de öğrencilerinin ahlakı ve terbiyeleriyle ilgilenmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrenciler, zorbalığı en aza indirmek için yapılabilecekler, öğrencilere rehberlik edilmesi, öğrencilere ve ailelere seminerler verilmesi, okulda sportif ve kültürel etkinlikler düzenlenmesi şeklinde önerilerde bulunmuşlardır. Çalışmaya katılan öğrenci ve öğretmenlerin zorbalığın önlenmesinde ve en aza indirilmesinde öğretmenleri, öğrencileri, yöneticileri ve velileri içeren kapsayıcı önerilerde bulduklarını dikkat çekmektedir. Örneklem grubundaki öğrenci ve öğretmenlerin görüşlerinin zorbalığı önleyici nitelikte tedbirlerin alınması yönünde benzerlik taşıdığı söylenebilir. Hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin görüşlerinin çoğunlukla iletişim odaklı olduğu söylenebilir. Öğretmenlere düşen sorumluluklar açısından öğretmenlerin öğrencilerle etkili iletişim kurmaları gerektiği (öğretmen görüşü) ile öğrencilerin dikkate alınmaları gerektiği (öğrenci görüşü) birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu söylenebilir. Velilere düşen sorumluluklar açısından ise çocuklarıyla yakından ilgilenmeleri (öğretmen görüşü) ve çocuklarının ahlak ve terbiyeleri ile ilgilenmeleri (öğrenci görüşü) ifadelerinin de benzerlik taşıdığı söylenebilir. Öğretmenlerin zorbalığı önlemede okul yönetimince rehberlik servisinin aktif çalıştırılması görüşü ile öğrencilerin zorbalığın en aza inmesi için öğrencilere rehberlik edilmesi görüşleri arasında bağlantı olduğu söylenebilir. Bu bağlantı okullarda uygulanan rehberlik faaliyetlerinin zorbalığı önlemede ve azaltmada tüm paydaşları kapsayan önemine bir işaret olarak değerlendirilebilir. Ayrıca öğretmen ve öğrencilerin zorbalığı önlemede rehberlik faaliyetlerine olan farkındalıklarına bir işaret olarak da değerlendirilebilir. Hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin zorbalık konusunda farkındalığın artırılması amacıyla seminer ve eğitimlerin düzenlenmesi noktasında ortak görüşlere sahip oldukları söylenebilir. Ek olarak öğrencilerin zorbalığın azaltılmasında okullarda sportif ve kültürel etkinlikler düzenlenmesi gerektiği görüşü, öğrencilerin boş zamanlarını çeşitli aktivitelerle geçirdikleri takdirde zorbalığın önlenmesine katkı sağlayacağı anlamına gelebileceğini düşündürmüştür. Literatüre bakıldığında hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin görüşlerini destekleyecek bulgular olduğu görülmektedir (Çınkır & Kepenekçi, 2003; Eşkisü, 2019; Kutlu, 2014; Pişkin, 2002; Ttofi & Farrington, 2011).

Örneklem grubundaki öğretmenlerin zorbalığı ortadan kaldırmak veya azaltmak için en sık başvurdukları yöntemler arasında sırasıyla rehberlik servisine yönlendirmek, bireysel görüşmeler yapmak ve aileleri bilgilendirmek yer alırken; en etkili olarak başvurdukları yöntemler arasında ailelere ziyaretler gerçekleştirmek ve öğrencilerle onları değerli hissettirecek olumlu, destekleyici ve empatik bir iletişim kurmak olarak belirttikleri görülmüştür. Çalışmaya katılan öğrenciler ise zorbalıkla karşılaştıklarında en sık başvurdukları yöntemler arasında duruma müdahale etmek, okul idaresine ve/veya nöbetçi öğretmene haber vermek ve kişileri uyarmak olarak belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin en sık başvurdukları yöntemlerin başında rehberlik servisine yönlendirmeleri, onların zorbalığın önlenmesi amacıyla zaman zaman uzmanlık gerektiren yardımcı psikolojik danışmanlardan istemeleri bir bakıma öğretmenlerin okul rehberlik servislerinin işlevlerini, yani okul psikolojik danışmanlarının okuldaki rol ve fonksiyonlarını bildiklerine işaret

etmektedir. Ayrıca öğretmenlerin bu cevabına dayanarak, öğretmenlerin görevlerini yaparken öğrencilerle sorun yaşadıklarında ya da öğrenciler birbirleriyle sorun yaşadıklarında bu sorunla başa çıkabilmelerinde okul rehberlik servislerindeki psikolojik danışmanların rol ve görevlerine önem verdikleri anlamına gelebileceğini de düşündürmektedir. Hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin zorbalığı önlemede başvurdukları yöntemlerin aktif bir müdahale içermesi bakımından benzerlik taşıdığı söylenebilir. Araştırmaya katılan öğrenci ve öğretmenlerin zorbalığı azaltmak ve önlemek için gerekli davranış ve tutumları gösterdikleri söylenebilir. Ayrıca öğretmen ve öğrencilerin zorbalığı önlemede başvurdukları yöntemlerin paydaşların birbirleriyle iletişimini ve iş birliğini içerdiği söylenebilir. Literatür incelendiğinde zorbalığı azaltmak için en sık başvurulan yöntemler arasında araştırma bulgularını destekleyecek sonuçlarla karşılaşmıştır (Çarkıt & Bacanlı, 2020; Hoşgörür & Orhan, 2017; Öztürk & Eldeleklioğlu, 2021)

Araştırma kapsamında öğretmenlere, zorba davranışlarla karşılaştıklarında ve/veya maruz kaldıklarında kendilerini nasıl etkilediği de sorulmuştur. Örneklem grubundaki öğretmenler, zorbalığın çalışma isteklerini azalttığını, konsantre olmakta zorluklar yaşadıklarını, mutsuz olduklarını, motivasyonlarının azaldığını, iş doyumlarının düştüğünü ve enerji kaybı yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Bulgulardan yola çıkarak zorbalığın öğretmenlerin yaşam kalitelerini düşürdüğü, iş doyumunun düşmesi ile birlikte genel yaşam doyumlarında düşüş olabileceğine işaret ettiği söylenebilir. Literatür incelendiğinde araştırma bulgusunu destekleyecek çalışmalarla karşılaşmıştır (Metin, 2017; Yaman & Kocabaşoğlu, 2011).

Araştırma kapsamında örneklem grubunda yer alan öğrencilere sınıfın- okulun fiziki durumunun zorba davranışları etkileyip etkilemediği sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre öğrenciler, okul bahçesinin yetersiz olması, sınıfların havadar olmaması ve ışık sisteminin yetersizliğinin zorbalığı etkileyen fiziki sebepler olarak belirtmişlerdir. Bu bulgunun örneklem grubundaki öğrencilerin eğitim gördükleri okul binası ve bahçe yapısından kaynaklanmış olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca öğrencilerin belirttikleri olumsuz okul fiziki koşullarının, zorbalığın en yoğun yaşandığı yerler arasında yer alan okul bahçesi ve sınıflarla ilgili olmasının anlamlı olduğu düşünülmektedir. Literatüre bakıldığında zorbalığın okulun fiziki durumu ile ilişkisini inceleyen bir çalışma ile karşılaşmamıştır.

Öğretmen ve öğrencilerin zorbalık hakkındaki görüşlerinin eş zamanlı ve kapsamlı bir şekilde incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada, zorbalık tanımı, sıklıkla uygulanan zorbalık türleri ve zorbalığın uygulandığı yerler gibi literatürde yer alan pek çok bulguya paralel sonuçlar elde edilmiştir. Bunun yanı sıra literatürde yaygın olarak görülmeyen bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin mağdur öğrenci özellikleri arasında özgüveni düşük öğrencilerin olduğu görüşüne karşın zorba öğrencilerin özgüveni yüksek öğrenciler olarak görülmesi, öğretmenlerin görüşlerine göre zorbaların cinsiyete göre bir farklılık göstermemesi ve okulun fiziki yapısının zorba davranışlar üzerinde etkili olduğu gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Mevcut çalışma, öğretmen ve öğrencilerin zorbalık algılarını kapsayıcı bir biçimde ele alması bakımından zorbalık literatüründe kritik bir öneme sahiptir. Bununla birlikte temel nitel desenle çalışılan bu araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır. İlki, bu araştırmanın katılımcıları lisede görev yapan öğretmenler ve eğitim gören öğrencilerle sınırlıdır. Araştırmada öğretmenlerin ve öğrencilerin görüşleri ilkökul, ortaokul ve lise düzeyine göre ayrılarak değerlendirilmemiştir. Benzer amaçla gelecekte karma desenlerle tasarlanacak araştırmalarda okul zorbalığının sınıf düzeyine, okul kademelerine veya yaşa göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılabilir. Ayrıca öğretmen ve öğrencilerin dışında okulda çalışan diğer personellerin ve velilerin görüşlerine de yer verilebilir. Okulda bulunan tüm paydaşların algıları ve zorbalıkla ilgili deneyimleri hakkında daha fazla araştırma yapılması, okullarda zorbalığın azaltılmasına yönelik etkili yaklaşımların belirlenmesi için daha kapsamlı bir çerçeve oluşturulmasını sağlayabilir. İkinci sınırlılık, araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme formlarında bulunan sorulara yönelik sınırlılıktır. Örneklem grubuna yönlendirilen soruların fazla sayıda olması öğretmenlerin ve öğrencilerin açık uçlu sorulara yeterince vakit ayıramamalarına yol açmış ve/veya odaklanmalarını

güçleştirmiş olabilir. Ayrıca elde edilen veriler öğrencilerin ve öğretmenlerin kişisel yorumuna dayalı ve içtenliğiyle sınırlıdır. Üçüncü sınırlılık ise, araştırma verilerinin sadece Tokat ilinde bir lisede görev yapan öğretmenlerden ve öğrenim gören öğrencilerden toplanmasıdır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda çeşitli il ve/veya ilçelerde çalışan öğretmenlerden ve öğrencilerden oluşacak örneklem üzerinde çalışılması önerilebilir. Bu araştırma kapsamında elde edilen bulguların yorumlanmasında ve genellenmesinde çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu araştırmanın sonuçlarının okullarda zorbalığı önlemeye yönelik eğitim politikalarının ve eylem planlarının oluşturulmasında katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle çalışmanın bulgularında geçen zorba davranış gösteren ve mağdur olan öğrencilerin kişilik özellikleri temele alınarak önleyici rehberlik çalışmaları planlanabilir. Ayrıca, okul binaları, okulun fiziki yapısının zorba davranışlar üzerindeki etkisi göz önüne alınarak planlanabilir. Zorba davranışların önlenmesine yönelik tarafların birbirinin bakış açılarını daha iyi anlaması, çalışmada ulaşılan bulgular göz önüne alınarak planlamaların yapılması ve başarılı bulunan öğretmen uygulamalarının yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılabilir. Zorbalığı önlemek adına okullarda iletişim kanalları sonuna kadar açık tutulmalıdır. Okullarda bireysel farklılıklara yönelik çeşitli düzenlemeler yapılarak, okullar öğrencilerin bulunmak istedikleri yerlere dönüştürülmelidir. Öğretmenler, öğrenciler, yöneticiler ve veliler zorbalığı önleyici hizmetler konusunda daha çok bilgilendirilmelidir. Okullardaki zorbalığı önlemede, çalışmanın bulguları çerçevesinde yapılması gerekenler hakkında “Okul Zorbalık Haritası” çıkartılması faydalı olabilir. Bu şekilde önlemlerin; hangi boyutta, hangi düzeyde, nerede, ne zaman ve kim tarafından gerçekleştirileceği belirlenebilecektir. Doğrudan zorbalığı önleyici çalışmaların yanı sıra, zorbalığa maruz kalmayı önleme amacı ile öğrencilerin baş etme, problem çözme ve sosyal becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmalıdır. Bu çalışmadaki öğretmenlerin uyguladığı ve faydalı bulunduğu sportif etkinlikler, toplumsal faaliyetler, yarışmalar, sanatsal etkinlikler, geziler artırılabilir ve öğrencilere boş zamanlarını değerlendirecek yeni aktivite ortamları hazırlanabilir. Zorbalık davranışı karşısında gösterilecek tepki ve davranışların okul personeli ve aileler tarafından tutarlı ve paralel olması önemlidir, bunu sağlamak amacıyla okulun iç ve dış tüm paydaşlarına eğitimler, seminerler verilip farkındalık düzeyleri artırılabilir.

Kaynakça

- Adalar Çelenk, T. E., & Yıldızlar, O. (2019). Lise öğrencilerinde akran zorbalığı ve mağduriyetinin incelenmesi. *Sağlık ve Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 24-31. <https://doi.org/10.33308/2687248X.201912150>
- Akyol, N., Yıldız, C., & Akman, B. (2018). Öğretmenlerin akran zorbalığına ilişkin görüşleri ve zorbalıkla baş etme stratejileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 439- 459.
- Alper, S. I. (2008). *İlköğretimde zorbalık* (Tez No. 221001) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Aslan, S., & Aşıcı, H. (2011). Ergenlerde okul zorbalığının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 71-83.
- Atik, G. (2006). *The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness, and academic achievement in predicting bullying among middle school students* (Tez No. 205074) [Yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Ayas, T. (2007). Okullarda yaygın sorun şiddet ve zorbalık. *İlköğretim Eğitimci Dergisi*, 14, 16-19.
- Bayar, S. (2018). *Zorbalığa maruz kalan özel yetenekli öğrencilerin zorbalık algıları* (Tez No. 525491) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Bayraktar, F. (2009). *Ergenlerin zorba ve kurban davranışlarında birey, aile, akran ve okula ilişkin özelliklerin rolü: Bütüncül bir model önerisi* (Tez No. 258414) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Besag, V. E. (1989). *Bulliesandvictims in schools*. Milton Keynes: Open University Press Celtic Court 22 Ballmoor, Buckingham MK18 1XW.

Çankaya, İ. (2011). İlköğretimde akran zorbalığı, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 81-92.

Çarkıt, E., & Bacanlı, F. (2020). Okullarda akran zorbalığı: Öğretmen görüşlerine göre nitel bir çalışma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(24), 2545–2583. <https://doi.org/10.26466/opus.644848>

Çayırdağ, N. (2006). *İlköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okul kültürünü algılayışları ile zorbalık eğilimleri ve zorbalıkla baş etme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez No. 214105) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Çepni, S. (2007). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş (Genişletilmiş 3. Baskı)*. Celepler Matbaacılık.

Çınkır, Ş., & Kepenekçi, Y. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 34, 236-253.

Çelenk, T.E., & Yıldızlar, O. (2019). Lise öğrencilerinde akran zorbalığı ve mağduriyetinin incelenmesi. *Sağlık ve Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(2), 24-31. <https://doi.org/10.33308/2687248X.201912150>

Demirkaya, H. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının küresel ısınma kavramını algılamaları ve öğrenme stilleri: Fenomenografik bir analiz. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 8(1), 727- 752.

Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde zorbaca davranışların araştırılması ve bir önleyici program modeli* (Tez No. 320413) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Ekiz, D. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.

Eşkisü, M. (2009). *Liseli öğrencilerin zorbalık düzeyleri ile aile işlevleri ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez No. 270114) [Yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Erdur Baker, K., & Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: Siber zorbalık, *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.

Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. *Chicago Journals*, 17(1), 381-458.

Flannery, D. J., Wester, K. L., & Singer, M. I. (2004). Impact of exposure to violence in school on child and adolescent mental health and behavior. *Journal of Community Psychology*, 32(5), 559-573.

Furlong, M. J., Soliz, A. C., Simental, J.M., & Greif, J. L. (2004). Bullying and abuse on school campuses. *Encyclopedia of Applied Psychology*, 1, 295-301.

Genç, G. (2007). *Genel liselerde akran zorbalığı ve yönetimi* (Tez No. 226994) [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Gibson, W., A. (2003). *Elementary and middle school teachers' perceptions of bullying* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Georgia State University.

Gökler, R. (2007). *İlköğretimde öğrencilerinde akran zorbalığının bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Tez No. 235698) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Greeff, P. (2004). *The nature and prevalence of bullying during the inter mediates school phase* [Yayınlanmamış doktora tezi]. University of the Free State.

Grossi, P.K., & Dos Santos, A.M. (2012). Bullying in Brazilian schools and restorative practices. *Canadian Journal of Education*, 35(1), 120-136.

Gültaş, R. (2019). *Ortaöğretim öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Tez No. 581644) [Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Gültekin Akduman, G. (2010). 7-8 yaş grubu çocuklarda akran istismarı ve kendi çözüm önerileri. *Kuramsal Eğitimbilim*, 3(2), 13-26.

Hesapçoğlu, S., & Yeşilova, H. (2015). Lise eğitimin zorbalara yönelik, eğitim ve tutumları. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 16(4), 284-293.

Hoşgörür, V., & Orhan, A. (2017). Okulda zorbalık ve şiddetin nedenleri ve önlenmesinin yönetimi (Muğla merkez ilçe örneği). *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(24), 859-880.

İrfaner, S. (2009). *Öğrenciler arasında gerçekleşen zorbalık eylemleri ve zorbalık konusunda öğrencilerin, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin tutum ve görüşleri* (Tez No. 257619) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kanık, B. (2010). *Öğretmenlerin okul zorbalığına ilişkin algıları* (Tez No. 279136) [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kartal, H. (2009). Öğretmen adaylarının uygulama okullarındaki zorbalıkla ilgili değerlendirmeleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 141-172.

Kartal, H., & Bilgin, A. (2009). İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenler ve öğrenim gören öğrencilerin zorbalığa yönelik görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 539-562.

Kartal, H., & Bilgin, A. (2012). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığın nedenleri ile ilgili algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 25-48.

Kartal, H., Balantekin, Y., Bilgin, A., & Soyuçok, M. (2019). Ev ve okul yaşantılarında zorbalığa etki eden faktörler: Bir karma yöntem araştırması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 50-85. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.7c1s.3m>

Kepenekçi, Y. & Çınkır, S. (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse & Neglect*, 30 (2), 193-204.

Koç, Z. (2006). *Lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin yordanması* (Tez No. 187265) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Kutlu, Z. S. (2014). *Lise 9. sınıf öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin problem çözme becerisi ve boyun eğici davranışları ile ilişkisinin incelenmesi* (Tez No. 381936) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Metin, K. E. (2017). Ortaokul öğretmenlerinin siber zorbalık yaşama düzeyleri ve siber zorbalıkla başa çıkma stratejileri. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 33-49.

Mishna, F., Scarcello, I., Pepler, D., & Wiener, J. (2005). "Teachers' understanding of bullying". *Canadian Journal of Education*, 28(4), 718-738.

Mynard, H., & Joseph, S. (2000). Development of the multidimensional peer victimization scale. *Aggressive Behavior*, 26(2), 169-178. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(2000\)26:2<169::AID-AB3>3.0.CO;2-A](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(2000)26:2<169::AID-AB3>3.0.CO;2-A)

Olweus, D. (1999). Norway. İçinde P.K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, R. Catalano, & P. Slee (Eds.), *The nature of school bullying: A cross-national perspective* (1. baskı, ss. 28-48). Taylor & Francis.

Ökte, A. (2014). *Öğrencilerin zorbalık eğilimleri ile sosyal medyaya yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi: (Sancaktepe Örneği)* (Tez No. 355906) [Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

Özdemir, M., & Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice]*, 17(4), 605-626.

Özdinçer Arslan, S. (2008). *Lise Öğrencilerinde öz-kavram ve aile ilişkisinin akran zorbalığına etkisi* (Tez No. 204019) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi

Öztürk, A., Tezel, A., & Öztürk, F.Ö. (2019). Bir ortaöğretim kurumunda akran zorbalığının değerlendirilmesi. *Konuralp Tıp Dergisi*, 11(1), 82-88. <https://doi.org/10.18521/ktd.392368>

Öztürk, A., & Eldeleklioğlu, J. (2021). Ortaokul öğretmenlerinin zorbalığa müdahale biçimleri. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 203-226. <https://doi.org/10.33400/kuje.912298>

Pişkin, M., (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 531 – 562.

Pişkin, M. (2006, 28-31 Mart). *Akran zorbalığı olgusunun ilköğretim öğrencileri arasındaki yaygınlığının incelenmesi* [Bildiri sunumu]. I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu, İstanbul, Türkiye. <http://iogm.meb.gov.tr/siddetveokul/index>.

Polat, F., & Sohbet, R. (2020). Ortaöğretim öğrencilerinde akran zorbalığı. *KSÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 15(2), 41-51. <https://doi.org/10.17517/ksutfd.608921>

Rigby, K. (2007). *Bullying in schools: And what to do about it*. Acer Press.

Stockdale, M., Hangaduambo, S., Duys, D., Larson, K., & Sarvela, P.D. (2002). Rural elementary students', parents' and teachers' perceptions of bullying. *American Journal of Health Behavior*, 26(4), 266-277. <https://doi.org/10.5993/AJHB.26.4.3>

Şahin, M., Sarı, S.V., Özer, Ö., & Er, S.H. (2010). Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarda bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 257-270.

Şirvanlı, Ö. D. (2010). Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın cinsiyet, yaş ve içe yönelim türü problem davranışlar ile ilişkisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(1), 5-12.

Totam, T., & Yöndem, D. Z. (2007). Ergenlerden zorbalığın anne, baba ve akran ilişkileri açısından incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, (8)2, 53.

Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based program storeduce bullying: A systematic and metanalytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7(1), 27-56.

Üneri, Ö. Ş., & Tanıdır, C. (2012). Evaluation of internet addiction in a group of high school studets: Across-sectional study. *Düşünen adam: The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 24(4), 265-272.

Üstündağ Şener, N., Başar, M., Şen, B., & Göncü, A. (2015). Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerin zorba davranışlara başvurma düzeyleri ve öğrenme ortamlarının incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 41(41), 157-173. <https://doi.org/10.15285/ebd.22661>

Whitted, K. S., & Dupper, D. R. (2005). Best practices for preventing or reducing bullying in school. *Children and Schools*, 27(3),167-175. <https://doi.org/10.1093/cs/27.3.167>

Yaman, E., & Kocabaşoğlu, N. (2011). Zorbalığa farklı bir bakış: Öğrencilerin öğretmenlerine zorbalık yaptığı bir dikey zorbalık araştırması. *İlköğretim Online*, 10(2), 653-666.

Yalçıntaş Sezgin, E. (2018). Okulöncesi öğretmenlerin akran zorbalığı ilişkin algı ve görüşleri: zorbalık davranışları tespitleri, zorbalık davranışları karşısında uyguladıkları stratejiler ve aldıkları önlemler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 85-104. <https://doi.org/10.30794/pausbed.425988>

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Ek:

Etik Kurul Onayı Belgesi

T. C.
TRABZON ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA ve YAYIN ETİK KURULU ONAY
FORMU

TARİH	21.05.2021	
YER	Fatih Eğitim Fakültesi Dekanlık Toplantı Salonu	
KATILIMCILAR	Prof. Dr. Haluk ÖZMEN Prof. Dr. Suat UNGAN Prof. Dr. Bülent GÜVEN Prof. Dr. M. Kayhan KURTULDU Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK Prof. Dr. Hasan KARAL Prof. Dr. Erdem TAŞDEMİR	Başkan Üye Üye Üye Üye Üye Üye
ARAŞTIRMA ÖNERİSİNİN İÇERİĞİNE YÖNELİK BİLGİLER		
Araştırmanın Adı	Lise Öğretmenlerinin ve Öğrencilerinin Zorbalık Algılarının İncelenmesi	
Araştırmanın Türü	☐ TÜBİTAK Projesi ☐ BAP Projesi	☒ Bilimsel Araştırma (Makale, vb.) ☐ Diğer (Belirtiniz):
Araştırmada Görev Alan Kişiler	Doç. Dr. Fatma ALTUN, Nuray KÖSE, Didem KARAHAN, Ali Rıza YAVRUTÜRK	
Araştırma Yürütücüsünün İletişim Bilgileri	Doç. Dr. Fatma ALTUN; Mail: faltun@trabzon.edu.tr	
Araştırmanın Amacı	Lise öğretmenlerinin ve öğrencilerinin zorbalığa ilişkin algılarının incelenerek; zorbalık davranışları, zorbalık yapma nedenleri, zorbalığın sürdürülmesi ve önlenmesinin betimlenerek zorbalığı önlemeye ilişkin çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmaktadır.	
Araştırmanın Gerekçesi	Zorbalığa ilişkin çeşitli bilimsel çalışmalar olmasına rağmen, öğrenci ve öğretmenlerin zorbalık algısı konusunda alanyazında nitel çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Zorbalığın öğrencilerin psikolojik ve akademik iyi oluşlarını etkilemesinin yanında giderek artan ve tüm okul iklimini etkileyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunla baş etmek için öncelikle iyice anlaşılması gerekmektedir. Bu amaçla pek çok çalışma yapılmıştır ancak tarafların okul içerisindeki farklı bakış açılarının anlaşılması sayesinde daha öznel bir bakış açısının ve başa çıkma yaklaşımlarının geliştirilebileceği düşünülmektedir.	
Araştırmanın Yöntem ve Örneklemi	Araştırmada görüşme ve doküman analizi ile veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı nitel araştırma modellerinden olay, durum, deneyim ve kavramların belirlenmesi amacıyla fenomenoloji (olgu bilimi) modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemi Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Tokat ili Zile ilçesinde bir ortaöğretim kurumunda görev yapmakta olan 10 öğretmenden ve öğrenim gören 12 lise öğrencisinden oluşmaktadır.	
Araştırmada Kullanılacak Veri Toplama Araçları	Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olup; katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesine yönelik, öğrenci kişisel bilgi formu 4 madde, öğretmen kişisel formu 6 madde içermektedir. Öğretmen Görüşme Formu: Öğretmenlerin zorbalık algısıyla ilgili düşüncelerinin alınmasına yönelik, araştırmacılar tarafından yarı-yapılandırılmış biçimde hazırlanan 11	

	açık uçlu maddeden oluşan bir form hazırlanmıştır. Öğrenci Görüşme Formu: Öğrencilerin zorbalık algısıyla ilgili düşüncelerinin alınmasına yönelik, araştırmacılar tarafından yarı-yapılandırılmış biçimde hazırlanan 12 açık uçlu maddeden oluşan bir form hazırlanmıştır. Hazırlanan bu formlar ekte sunulmuştur.
Kullanılacak biyolojik, eğitimsel, psikolojik, teknik vb. tüm yöntemleri açıklayan etik ile ilgili özet	Bu araştırmada öğrenci ve öğretmenlerden toplanan veriler sadece araştırma kapsamında değerlendirilecek, başka bir yerde kullanılmayacaktır. Çalışmaya katılan öğrenci ve öğretmenlerin kişisel bilgilerinin gizliliği ilkesine dikkat edilecektir. Verilerin korunmasına ve saklanmasına özen gösterilecektir. Öğrencilere uygulanan görüşme formu öncesinde veli onam formu istenecektir. Çalışmaya gönüllü katılım gösteren öğrenci ve öğretmenlerden örneklem grubu oluşturulacaktır.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından incelenen ve yukarıda detayları verilen araştırma önerisine yönelik Kurul Kararı aşağıda sunulmuştur.

Araştırma önerisi etik açıdan uygun bulunmuştur.	☒
Araştırma önerisinin etik açıdan geliştirilmesi gerekmektedir. *	☐
Araştırma önerisi etik açıdan uygun bulunmamıştır.*	☐

*: Gerekeç

GEREKÇE:

Prof. Dr. Haluk ÖZMEN
Başkan

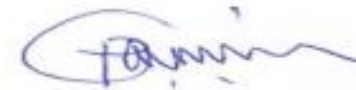
Prof. Dr. Suat UNGAN
Üye

Prof. Dr. Bülent GÜVEN
Üye

Prof. Dr. M. Kayhan KURTULDU
Üye

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK
Üye

Prof. Dr. Hasan KARAL
Üye

Prof. Dr. Erdem TAŞDEMİR
Üye

Makale Geliş | Received: 22.02.2022
Makale Kabul | Accepted: 18.03.2022
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1077568

Savaş ÇAĞLAK

Dr. | Dr.
Milli Eğitim Bakanlığı, Amasya- TÜRKİYE
Ministry of National Education, Amasya - TURKEY
ORCID: 0000-0002-9051-7710
savas_caglak@hotmail.com

Amasya Kentinin Biyoklimatik Konfor Koşullarının Mekânsal Dağılımı ve Gelecek Projeksiyonları

Öz

İklim değişikliği, karşılaştırılabilir zaman periyotlarında doğal iklim değişikliğine ek olarak insan faaliyetlerinin atmosfer bileşimini etkilemesi sonucu iklimde meydana gelen değişiklik olarak tanımlanır. İklim değişikliğinin etkileri nüfusun yoğun olduğu kentsel alanlarda daha fazla hissedilecektir. Tanım olarak biyoklimatik konfor ise insanların buldukları atmosferik ortamın hava koşullarından rahat ve mutlu hissetmesi durumudur. Konforsuz koşullar insanlarda sağlık sorunlarının yanı sıra insanların verimlilik, refah ve mutluluk düzeylerinde azalma gibi birçok sosyal, ekonomik ve fiziksel olumsuzluklara neden olabilmektedir. Bu çalışmada bir Anadolu kenti olan Amasya'nın biyoklimatik konfor koşullarının mekânsal dağılımının incelenmesi ve gelecekte beklenen koşullar için projeksiyonlar geliştirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Amasya meteoroloji istasyonunun 1991-2020 yılları arası ölçüm verileri, yakın (2021-2050) ve uzak gelecek (2069-2098) öngörülerinde ise RCP4.5 ve RCP8.5 senaryolarının günlük verileri kullanılmıştır. Yöntem olarak RayMan modeli aracılığıyla PET (Physiological Equivalent Temperature) indisinden yararlanılmıştır. Biyoklimatik konfor şartlarının mekânsal dağılımında Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak yükselti ve arazi kullanım özellikleri dikkate alınmıştır. Bulgulara göre kış mevsiminde "çok soğuk" ve "soğuk" streslerinin yaşandığı, yaz mevsiminde ise "sıcak" stresinin algılandığı görülmüştür. Gelecekte ise kış mevsiminde soğuk algılamaların azalacağı, yaz mevsiminde ise insan sağlığını tehdit edecek seviyede sıcaklıkların etkili olacağı ve konforlu koşulların azalacağı öngörülmektedir. Yaşanacak bu değişimler kentsel ısı adalarının genişlemesine, birtakım sağlık problemlerinin ve soğutmaya duyulan ihtiyacın artmasına neden olacaktır. İklim değişikliğinin biyoklimatik konfor koşullarına olan olumsuz etkilerini azaltmak için coğrafi bakış açısıyla ekolojik ve sürdürülebilir kentsel tasarım ve planlamaların yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, Biyoklimatik konfor, Kent iklimi, Amasya.

Spatial Distribution of Bioclimatic Comfort Conditions of Amasya City and Future Projections

Abstract

Climate change is defined as the change in climate that occurs as a result of human activities affecting the composition of the atmosphere, in addition to natural climate variability, over comparable time periods. The effects of climate change will be felt more in densely populated urban areas. By definition, bioclimatic comfort is the situation in which people feel comfortable and happy with the weather conditions of the atmospheric environment they are in. Uncomfortable conditions can cause many social, economic, and physical negativities such as a decrease in people's productivity, welfare, and happiness levels, as well as health problems in humans. In this study, it is aimed to examine the spatial distribution of the bioclimatic comfort conditions of Amasya, an Anatolian city, and to develop projections for the expected conditions in the future. In the study, the measurement data of Amasya meteorology station between 1991 and 2020, and the daily data of the RCP4.5 and RCP8.5 scenarios in the near (2021 - 2050) and far future (2069 - 2098) foresights were used. As a method, PET (Physiological Equivalent Temperature) index was used by means of RayMan model. In the spatial distribution of bioclimatic comfort conditions, altitude and land use characteristics were taken into account by using Geographic Information Systems (GIS). According to the findings, it was observed that "very cold" and "cold" stresses were experienced in the winter season, and "hot" stress was perceived in the summer season. In the future, it is foresighted that cold perceptions will decrease in winter, temperatures that threaten human health will be effective, and comfortable conditions will decrease in summer. These changes will cause the expansion of urban heat islands and increase in some health

problems and the need for cooling. In order to reduce the negative effects of climate change on bioclimatic comfort conditions, ecological and sustainable urban design and planning should be done with a geographical point of view.

Keywords: Climate change, Bioclimatic comfort, Urban climate, Amasya.

1. Giriş

İklim, bir bölgede uzun yıllar boyunca gözlenen hava durumlarının ortalama özelliklerini ve ekstrem hava olaylarının yanı sıra bu hava olaylarının yaşanma sıklığını ifade etmektedir (Erol, 2008, s. 10; Atalay, 2010, s. 2; Türkeş, 2017, s. 1). Fakat gözlenen hava durumlarının ortalama özellikleri sürekli değişme eğilimi göstermektedir. Sanayi devriminden sonra ise antropojen faktörlere bağlı olarak iklimdeki bu değişim farklı bir boyut kazanmıştır. Toplumlarının yapmış oldukları; fosil yakıt kullanımı, yanlış arazi kullanımları, doğal alanların ve ormanların tahrip edilmesi, sanayi süreçleri ve şehirleşme gibi faktörler atmosferdeki sera gazı emisyonlarını artırarak atmosferin tahrip edilmesine ve akabinde iklim koşullarında değişimler yaşanmasına neden olmuştur (Arıkan & Özsoy, 2008; Türkeş, 2012, s. 8). İklim değişikliği “karşılaştırılabilir zaman periyotlarında gözlenen doğal iklim değişkenliğine ek olarak, insan faaliyetlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak atmosfer bileşimini etkilemesi sonucu iklimde meydana gelen değişiklik” olarak tanımlanmaktadır (Türkeş, 2004, s. 20). İklimsel değişimler sadece sıcaklık, yağış, nem vb. iklim elemanlarını değiştirmeyeceği beraberinde tüm iklim sistemini değiştirecektir. Bu durum başta insanlar olmak üzere tüm canlıların yaşamlarını ve faaliyetlerini etkileyecektir. Gelecekte görülmesi muhtemel olan iklimdeki değişiklikleri iklim modelleri ile tahmin edebilmektedir. Antropojen faktörlere bağlı olarak değişen iklim koşullarını önleyebilmek veya azaltabilmek ve bu yöndeki çalışmaları koordine etmek için Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurulmuştur. IPCC tarafından geliştirilen emisyon senaryoları, yeryüzünün radyasyon dengesini sağlayan kontrasyonları tahmin ederek üretilmektedir (Moss et al., 2010). Günümüzde yürürlükte olan ve yaygın kullanılan Temsili Konsantrasyon Rotaları (RCP: Representative Concentration Pathways) RCP4.5 ve RCP8.5 senaryolarıdır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından küresel model verisinden ölçek küçültme metodu ile Türkiye için 2100 yılına kadar 20 km çözünürlükte RCP4.5 ve RCP8.5 senaryolarının projeksiyon çıktıları hazırlanmıştır (Akçakaya vd., 2015, 55).

İklimdeki değişimler uç hava durumlarının yaşanma sıklıklarını ve büyüklüklerini artırmış olmakla birlikte bu durumların gelecekte daha fazla yaşanması beklenmektedir (IPCC, 2013). Bu değişimlerin etkilerini ülkeler tarım, sanayi, ulaşım, turizm, enerji, hayvancılık, sağlık gibi tüm sektörlerde hissetmektedirler. İklimsel değişimler özellikle insan yaşamı ve faaliyetlerini doğrudan etkileyen biyoklimatik konfor koşullarını da değiştirmiş ve gelecekte de daha fazla değiştirmesi beklenmektedir. Biyoklimatik konfor şartlarındaki değişimlerden ise en fazla nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı kent alanları etkilenecektir. Sanayi devrimiyle birlikte hız kazanan kırdan kente göç hareketleri kentlerin atmosferik koşullarını tahrip etmiş ve iklim koşullarının çevrelerindeki yarı kırsal ve kırsal alanlardan farklı olmalarına neden olmuştur. Dünya nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır. Birleşmiş Milletlere göre 2050 yılında Dünya nüfusunun %69'unun kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir (World Bank, 2018). Türkiye’de ise 2020 verilerine göre nüfusun %90’dan fazlası kentsel alanlarda (il ve ilçe merkezlerinde) yaşamaktadır (TÜİK, 2021).

Biyoklimatik konfor insanların buldukları atmosferik ortamın hava koşullarından fizyolojik ve mental olarak rahat, mutlu ve zinde hissetmesi durumudur. İnsan vücudu ile çevre arasında ısı alışverişi vardır. İnsan vücudunun aldığı ısı ile verdiği ısının eşit olduğu durumlar termal rahatsızlığın olmadığı konforlu şartları ifade eder (Öngel & Mergen, 2009, 22). Vücuttaki fazla ısı birikimi veya ısı eksikliği insanın strese (sıcak veya soğuk stresi) girmesine neden olur ve bu durum termal rahatsızlığı ifade eden konforsuz koşulları tanımlar. Konforsuz koşullar insanların iş verimlerinde, refah ve mutluluklarında azalma, sağlık sorunlarında (yorgunluk, halsizlik, bazı kronik hastalıklarda olumsuz etkilenme) ve enerji kullanımında artış gibi birçok sosyal,

ekonomik ve fiziksel olumsuzluklara neden olmaktadır (Çağlak, 2021). Yapılan çalışmalarda konforsuz koşulların ısı kaynaklı rahatsızlıklarda (Nastos et al., 2013; Blażejczyk et al., 2018; Schlegel et al., 2020) ve ölümlerde (Matzarakis et al., 2011; Nastos & Matzarakis, 2011) artışlara neden olduğu gözlenmiştir.

Biyoklimatik konfor koşullarının belirlenmesi ile ilgili çalışmalar 1900'lü yılların başında (Haldane, 1905) başlamış ve gün geçtikçe geliştirilen yöntemlerle önemli bir konu olmuştur. İlk çalışmalarda çalışanların iş verimliliği için iç ortam koşulları belirlenirken günümüzde özellikle ılıman kuşakta kentlerin dış ortam koşulları, turizm-iklim ilişkileri ve enerji tüketimleri gibi alanlarda kullanılmaktadır. Gelişen teknolojilerle birlikte biyoklimatik konfor koşullarını belirlemeye yarayan birçok indis geliştirilmiştir. Günümüzde sayısı 200'ü aşkın biyoklimatik konfor indisi bulunmaktadır. Bunlarla ilgili bibliyografik çalışmalar da yapılmıştır (Epstein & Moran, 2006; de Freitas & Grigorieva, 2015). Bu indisler içerisinde dış ortam termal şartlarını ve özellikle kentsel alanlarda yaygın kullanılan Physiological Equivalent Temperature (PET) indisidir. PET indisi insan biyoklimatik konforunu termal ortamın insanlar üzerine yaptığı bütün etkileri (kısa ve uzun dalga Güneş radyasyonu, hava sıcaklığı, nispi nem ve rüzgâr hızı) ve insan vücudunun termofizyolojik şartlarını (giysi tipi ve yapılan aktivite) ayrı ayrı değerler olarak ele alıp hesaplama yapmaktadır (Höppe, 1999; Matzarakis et al., 1999; Gulyas et al., 2006). PET indisi radyasyon modeli olan RayMan yazılımı ile hesaplanmaktadır (Matzarakis et al., 2000). PET indisi farklı iklim tiplerindeki insan termal konforunun hesaplanması için ideal bir araçtır (Toy, 2010). Bundan dolayı çalışmada PET indisi kullanılmıştır.

Günümüzde çevre üzerinde en çok baskı oluşturan alanların başında gelen kentler ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda kentsel alanların iklim ve biyoiklim koşullarının çevresindeki kırsal alanlara göre farklılık gösterdiği açıklanmıştır. Kentsel alanların iklimi ile ilgili ilk çalışma Howard, (1820) Londra'da yaptığı çalışmada kentsel alanların kırsal alanlardan farklı olduğunu belirtmiştir. Oke, (1973) St. Lawrence Lowland'ta yaptığı çalışmada kentsel alanın kırsal alandan 0,27 ile 1,91 °C daha fazla sıcaklığa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Kentsel alanlar ile kırsal alanlar arasındaki iklimsel farklılıklar ile ilgili çalışmalar; orta Avrupa kentlerinde Szeged'te (Macaristan), Münih'te (Almanya), Warsaw'ta (Polonya), Łódź'ta (Polonya), kuzey Avrupa kenti olan Gothenburg'ta da (İsveç) ve Amerika kıtasındaki Borrow (Alaska) kentinde de görülmüştür (Mayer, 1993; Unger, 1999; Hinkel et al., 2003; Fortuniak et al., 2006; Blażejczyk et al., 2016). Benzer sonuçlar Türkiye'deki kentlerde de görülmüştür (Bulut et al., 2008; Kestane & Ülgen, 2013; Çalışkan & Türkoğlu, 2014; Çağlak, 2017; Toy & Çağlak, 2018; Tonyaloğlu, 2019; Toy et al., 2021; Çağlak et al., 2021).

İklim değişikliği ve biyoklimatik konfor ilişkisini ele alan çalışmalar son yıllarda ele alınmaya başlanmış ve sınırlı kalmıştır. Matzarakis & Amelung, (2008) gelecek yıllarda sıcak stresli günlerin artacağı ve soğutma için daha fazla enerji duyulacağını ifade etmişlerdir. Matzarakis & Endler, (2010) Freiburg'ta (Almanya) yaptıkları çalışmada soğuk stresli günlerde azalmalar, sıcak stresli günlerde ise artışlar olacağı belirtilmiştir. Cheun & Hart, (2014) Hongkok'ta (Çin) güçlü ısı streslerin artacağını ortaya koymuşlardır. Nastos & Matzarakis, (2019) Yunanistan'ın Milos adasında yaptıkları çalışmada gelecekte yılın konforlu döneminin değişeceği ve sıcak stresli günler de artış olacağı öngörülmüştür. Türkiye'de iklim değişikliği ve biyoklimatik konfor ilişkisini ele alan çalışmalar sınırlı kalmış ve daha çok turizm yönünden incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmalardan Kum, (2011) ve Şensoy, (2020) Batı Akdeniz'de turizm yönünden ele aldıkları çalışmalarda gelecekte sıcak streslerinin artacağı ve turizm için uygun dönemlerin kısıllanacağını ifade etmişlerdir. Çağlak, (2021) Samsun, Kayseri ve Adana'nın anakent ilçelerini çalışma sahası olarak ele aldığı çalışmada; kentsel ısı adalarının genişleyeceği, kentsel alanlarda insan sağlığını tehdit eden sıcaklıkların yaşanacağı, turizm dönemlerinin değişeceği ve bu konuda Karadeniz Bölgesi avantajlı iken Akdeniz Bölgesi'nin dezavantajlı olacağı, soğutmaya daha fazla ihtiyaç

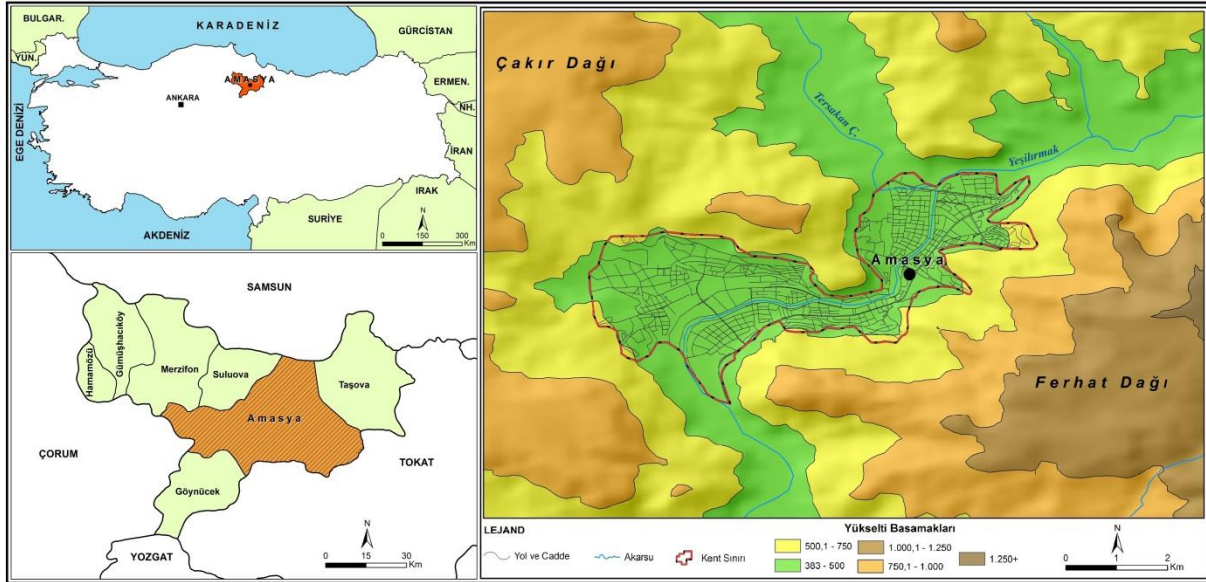
duyulacağı ve kentsel alanlardan kırsal alanlara doğru yaşanan mevsimlik geçici göç sürelerinin artacağı öngörülerinde bulunmuştur.

Bu çalışmada sanayileşmenin gelişmediği, nüfusunun fazla olmadığı, küçük bir Anadolu kenti olan Amasya'da gözlem verileri ile biyoklimatik konfor şartlarının mekânsal dağılımı ve iklim model verileri ile yakın (2021-2050) ve uzak gelecekte (2069-2098) nasıl değişiklik göstereceği incelenmiştir. Çalışma bu yönüyle iklim değişikliğinin kentlerin biyoklimatik konfor koşullarına etkileri noktasında örnek teşkil etmektedir.

Amasya, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümünde Canik Dağları'nın art bölgesinde yer almaktadır. Amasya şehri Yeşilirmak vadisi boyunca kurulmuş derin bir tarihe sahip olan şehzadeler şehridir. Yeşilirmak vadisi boyunca kurulu olan şehir merkezi 350-500 metreler arasında gelişme göstermiştir. Şehrin kuzeybatısında Çakır Dağı, güneydoğusunda Ferhat Dağı bulunmaktadır. Şehrin kuruluş ve gelişmesini Yeşilirmak belirleyici olmuştur (Zeybek, 1998, 2; Şekil 1).

Şekil 1

Amasya Kentinin Lokasyon Haritası

Amasya, Karadeniz iklimi ile karasal iklimin geçiş alanında bulunmaktadır (Çağlak, 2017, 272). Amasya'da Köppen-Geiger iklim sınıflandırmasına göre; (Csa)kış ılık, yazı çok sıcak ve kurak iklim; Erinç'e göre; step-yarı kurak; De martonne'ye göre; step-nemli arası; Aydeniz'e göre; yarı kurak, yazları kurak, Thornthwaite'ye göre; D,B'2,d,b'3 (D: yarı kurak, B'2: Mezotermal, d: su fazlası olmayan veya pek az olan, b'3: Yaz buharlaşma oranı: % 53) olarak belirlenmiştir (Bölük, 2016). Şehir merkezinde ölçüm yapan meteoroloji istasyonunun uzun yıllık (1960-2020) verilerine göre yıllık ortalama sıcaklık 13,6 °C'dir. Yıllık toplam yağış miktarı 460,8 mm olup, en fazla yağış kış mevsiminde ve ilkbahar başlangıcında, en az yağış yaz mevsiminde düşmektedir. En kurak ay ağustos, en yağışlı ay ise aralıktır. Şehir merkezine her mevsim yağış düşmektedir. Şehir merkezinde ölçülen ortalama ve uç değerler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Amasya'nın ortalama ve uç değerleri

Rasat Süresi 1960 – 2020 (40° 39''K; 35° 50''D; 409 m)		
Parametre	Değer	Tarih/Süre
Uzun yıllar ortalama sıcaklığı	13.6°C	Yıllık
Ortalama nispi nemi	% 60.0	Yıllık
Ortalama rüzgâr hızı	1.6 m/s	Yıllık
Ortalama yıllık toplam yağışı	460.8 mm	Yıllık
Ortalama karla kaplı gün sayısı	11.9 gün	Yıllık
En yüksek sıcaklık	45.0 °C	30.07.2000
En düşük sıcaklık	-21.0 °C	15.12.2008
Bir günde düşen en yüksek yağış	60.9 mm	03.07.1981
En yüksek kar kalınlığı	97 cm	05.03.2012
En hızlı rüzgâr	36 m/s	24.09.1996

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmada kent merkezinde kurulmuş 405 metre yükseltide bulunan 17085 nolu Amasya meteoroloji istasyonunun 1991-2020 yılları arası saatlik; hava sıcaklığı (°C), nispi nem (%), rüzgâr (m/s) ve bulutluluk (okta) verileri kullanılmıştır. Yakın (2021 – 2050) ve uzak gelecek (2069 – 2098) öngörülerinde ise RCP4.5 ve RCP8.5 senaryoları ile hazırlanmış günlük (sıcaklık, nispi nem, rüzgâr hızı ve solar radyasyon) projeksiyon verileri kullanılmıştır. Model çıktılarında başlangıç verisinden ve matematiksel formüller kullanılmasından dolayı bazı hatalar bulunmaktadır. Bu hatalar model geriye doğru çalıştırılarak gözlem verisiyle kalibre edilir. Gözlem ve model verileri arasındaki kırılmayı önlemek için model-gözlem saçılımından elde edilen regresyon denklemi kullanılarak bias düzeltilmesi yapılmıştır. Model gözlem saçılımının korelasyon katsayısı $R^2=0,97$ olarak bulunmuştur. Bu yönüyle üretilen regresyon denkleminin ($y=0,9611x+0,091$) kullanılabilir olduğu anlaşılmıştır. Bu denkleme göre sapma düzeltilmesi (bias-correction) yapılmıştır.

Biyoklimatik konfor şartlarının belirlenmesinde birçok faktörü bir arada hesaplayan ve Dünya'ca yaygın kullanılan radyasyon modeli olan RayMan modeli aracılığıyla PET indeksi kullanılmıştır. PET (Physiological Equivalent Temperature) (Höppe, 1993; Höppe, 1999; Matzarakis et al., 1999) indeksi insan biyoklimatik konforunu vücut ısı enerjisi dengesine ve meteorolojik şartlara bağlı olarak hesaplar. İndeks termal ortamın insanlar üzerine yaptığı bütün etkileri (kısa ve uzun dalga güneş radyasyonu, hava sıcaklığı, nispi nem ve rüzgâr hızı) ve insan vücudunun termo fizyolojik şartlarını (giysi tipi ve yapılan aktivite) ayrı ayrı değerler olarak ele alıp hesaba katar (Höppe, 1999; Matzarakis et al., 1999; Gulyas et al., 2006). PET indeksinin hesaplanmasında; 35 yaşında, 175 cm boyunda, 75 kg ağırlığında, erkek, 0.9 clo giysi yükü ve 80W iş yükü yapan sağlıklı birey dikkate alınmıştır. PET sonucunda elde edilen değerlerin alansal ya da zamansal dağılımları çok rahatlıkla yapılabilir. Bunun yanında her değer aralığına gelen insan sıcaklık hissi seviyelerini ve insan üzerindeki fizyolojik stres derecelerini (Fanger, 1970; Mayer, 1993; Matzarakis & Mayer, 1996) de belirlemiştir (Tablo 2).

Tablo 2

PET İndisinin Termal His ve Stres Seviyeleri

PET (°C)	İnsanın sıcaklık hissi	Termal stres seviyesi	Renkler
< -4	Aşırı soğuk	Dondurucu soğuk stresi	
-3,9 – 4,0	Çok soğuk	Aşırı soğuk stresi	
4,1–8,0	Soğuk	Güçlü soğuk stresi	
8,1–13,0	Serin	Orta soğuk stresi	
13,1–18,0	Hafif serin	Hafif soğuk stresi	
18,1–23,0	Konforlu	Termal stres yok	
23,1–29,0	Hafif sıcak	Hafif sıcak stresi	
29,1–35,0	Sıcak	Orta sıcak stresi	
35,1–41,0	Çok Sıcak	Güçlü sıcak stresi	
>41,0	Aşırı sıcak	Aşırı sıcak stresi	

(Matzarakis et al., 1999; Höpfe, 1999; Toy, 2010'dan değiştirilerek)

Biyoklimatik konfor şartlarının mekânsal dağılımında Coğrafi Bilgi Sistemleri yazılımlarından ArcGis 10.5 programı kullanılarak yükselti, arazi kullanımı, solar radyasyon, ortalama radyant sıcaklık (MRT) ve rüzgâr hızı altlık haritalarıyla hesaplama yapılmıştır. Ortalama radyant sıcaklık (MRT) arazi örtüsüne göre Mr. T. yazılımı aracılığıyla hesaplanmış ve ArcGis 10.5 programı ile haritalanmıştır. Solar radyasyon haritası sayısal yükseklik modeli-SYM (DEM-Digital Elevation Model) altlığı kullanılarak ArcGis 10. 5 programının “Area Solar Radiation” aracıyla alansal olarak yerel saate göre üretilmiştir Rüzgâr hızı haritaları arazi kullanım özelliklerine göre aşağıdaki formül kullanılarak elde edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3

Rüzgâr hızı hesaplanmasında kullanılan formül

Formül: $WS_{1.1} = WSh \times (1.1/h)^a$, $a = 0.12 \times z_0 + 0.18$
*Formülde WSh : yükseklikte ölçülen rüzgâr hızı değeri (m/s) (genellikle 10 metre), h : İstasyonun yüksekliği (genellikle 10 metre), a : Yüzey pürüzlülüğüne bağlı olarak ampirik bir üstür, z₀ : Yüzey pürüzlülük uzunluğu (Troen & Petersen,1989).

Tüm altlık haritalar hazırlandıktan sonra ArcGis 10.5 programının “Raster Calculator” aracı ile PET değerlerinin mekânsal dağılımı elde edilmiştir. Hesaplama sonucu elde edilen değerler PET indeksinin termal algılama seviyelerine göre sınıflandırarak haritalanmıştır.

3. Bulgular

Biyoklimatik konfor koşullarının alansal dağılımı aylık olarak üç dönem halinde günümüz (1991-2020), yakın gelecek (2021-2050) ve uzak gelecek (2069-2098) şeklinde 30 yıllık dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Biyoklimatik konfor koşullarının yıl içindeki dağılımı benzer koşulların birbiri ardına açıklanabilmesi için astronomik mevsimsel sıralama takip edilerek açıklanmıştır. Ayrıca termal koşulların alansal dağılımının yüzdelik oranları da belirtilmiştir.

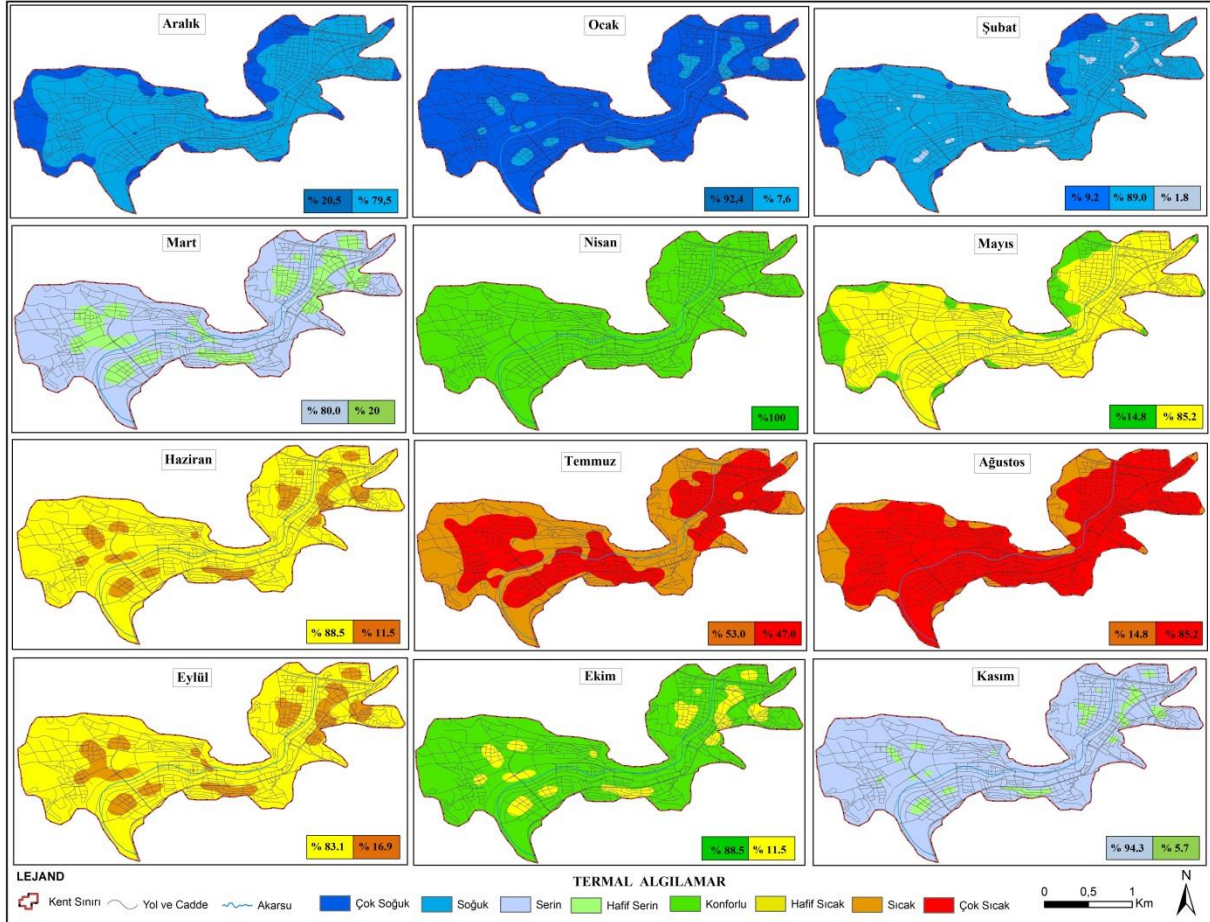
3.1. Günümüzdeki (1991 – 2020) Biyoklimatik Konfor Koşullarının Dağılışı

Amasya’da günümüzde kış mevsiminde “çok soğuk” ve “soğuk” stresleri yaşanmaktadır. Özellikle ocak ayında sahanın büyük çoğunluğu “çok soğuk” stresinin etkisi altındadır. Yılın sıcak dönemi olan mayıs ile eylül arasındaki dönemde sahada “hafif sıcak”, “sıcak” ve “çok sıcak” stresleri algılanmaktadır. Özellikle temmuz ve ağustos aylarında kentsel yoğunluğun arttığı alanlarda yakıcı-boğucu etkilere sahip “çok sıcak” stresleri etkili olmaktadır. Mart ve nisan aylarında sahanın büyük çoğunluğunda (%80-%94,3) “serin” stresi etkili olurken yoğun yapılaşmış

alanlarda binaların rüzgâr hızını azaltmasına bağlı olarak “hafif serin” stresi etkili olmaktadır. Nisan ayında sahanın tamamında, ekim ayında ise %88,5’inde “konforlu şartlar algılanmaktadır. Ekim ayında sahanın %11,5’inde “hafif sıcak” stresleri yaşanmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2

Günümüz (1991-2020) Biyoklimatik Konfor Koşullarının Aylık Mekânsal Dağılımı

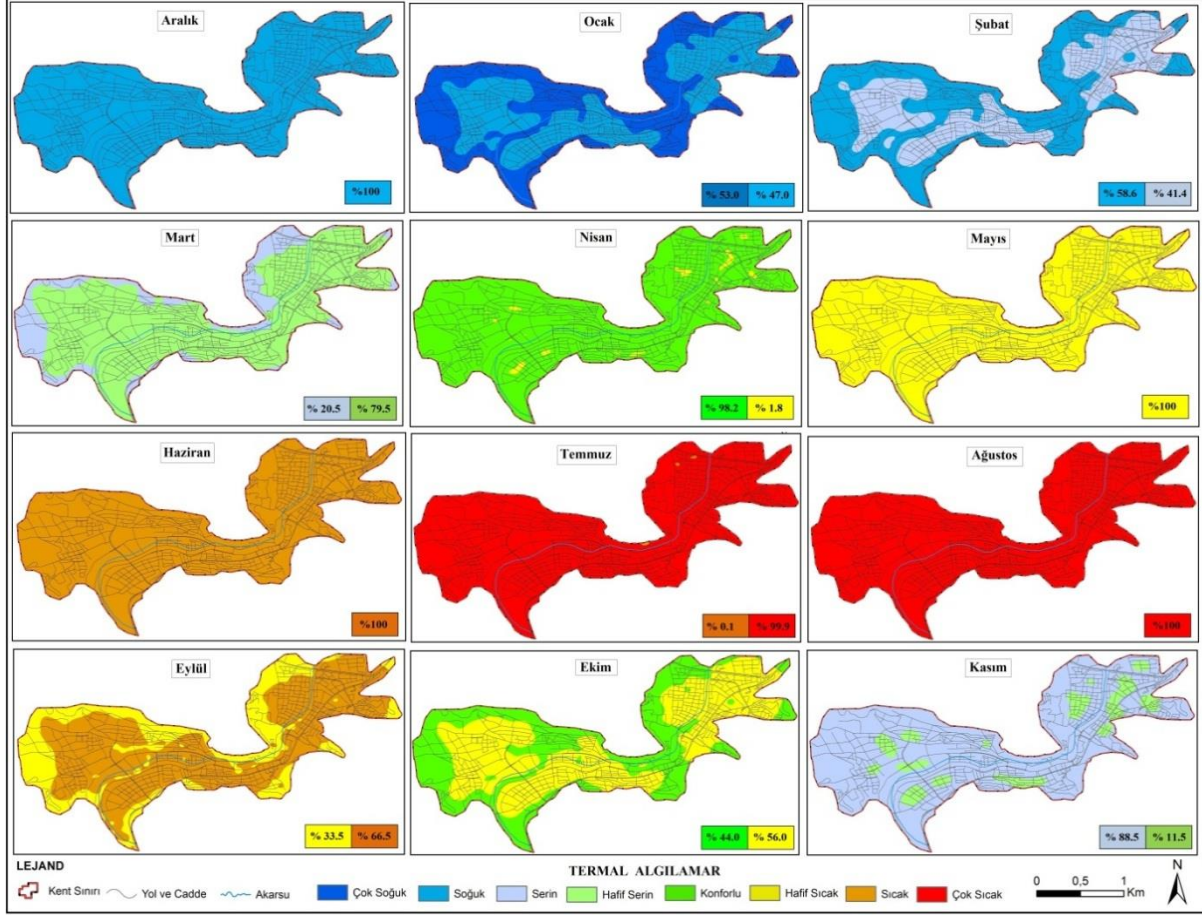

3.2. Yakın Gelecekteki (2021 – 2050) Biyoklimatik Konfor Koşullarının Dağılışı

Yakın gelecekte her iki senaryoya (RCP4.5 ve RCP8.5) göre de kış mevsiminde sadece ocak ayında kentin çeperlerinde “çok soğuk” stresinin algılanacağı, aralık ayında “soğuk” stresinin ve şubat ayında “serin” stresinin algılanacağı öngörülmektedir. Yılın sıcak döneminde mayıs ayında “hafif sıcak” stresinin, haziran ayında “sıcak” stresinin, temmuz ve ağustos aylarında ise “çok sıcak” stresinin etkili olması beklenmektedir. RCP8.5 senaryosuna göre kentin yüksek binalık ve yoğun yapılaşmış alanlarında (%1,8 ile %9,5 arasında) rüzgâr hızının azalmasına bağlı olarak mayıs ayında “sıcak”, haziran ayında “çok sıcak” ve ağustos ayında “aşırı sıcak” stresleri öngörülmektedir. Konforlu koşullar sahanın büyük çoğunluğunda (%85,2 ile %98,2) nisan ayında beklenirken, ekim ayında düşük yoğunluklu yerleşim alanlarında beklenmektedir. Mart ayında sahanın büyük çoğunluğunda (RCP4.5: %79,5 ve RCP8.5: %96,5) “hafif serin” stresi, kasım ayında ise (RCP4.5: %88,5 ve RCP8.5: %75,8) “serin” stresi öngörülmektedir (Şekil 3; Şekil 4).

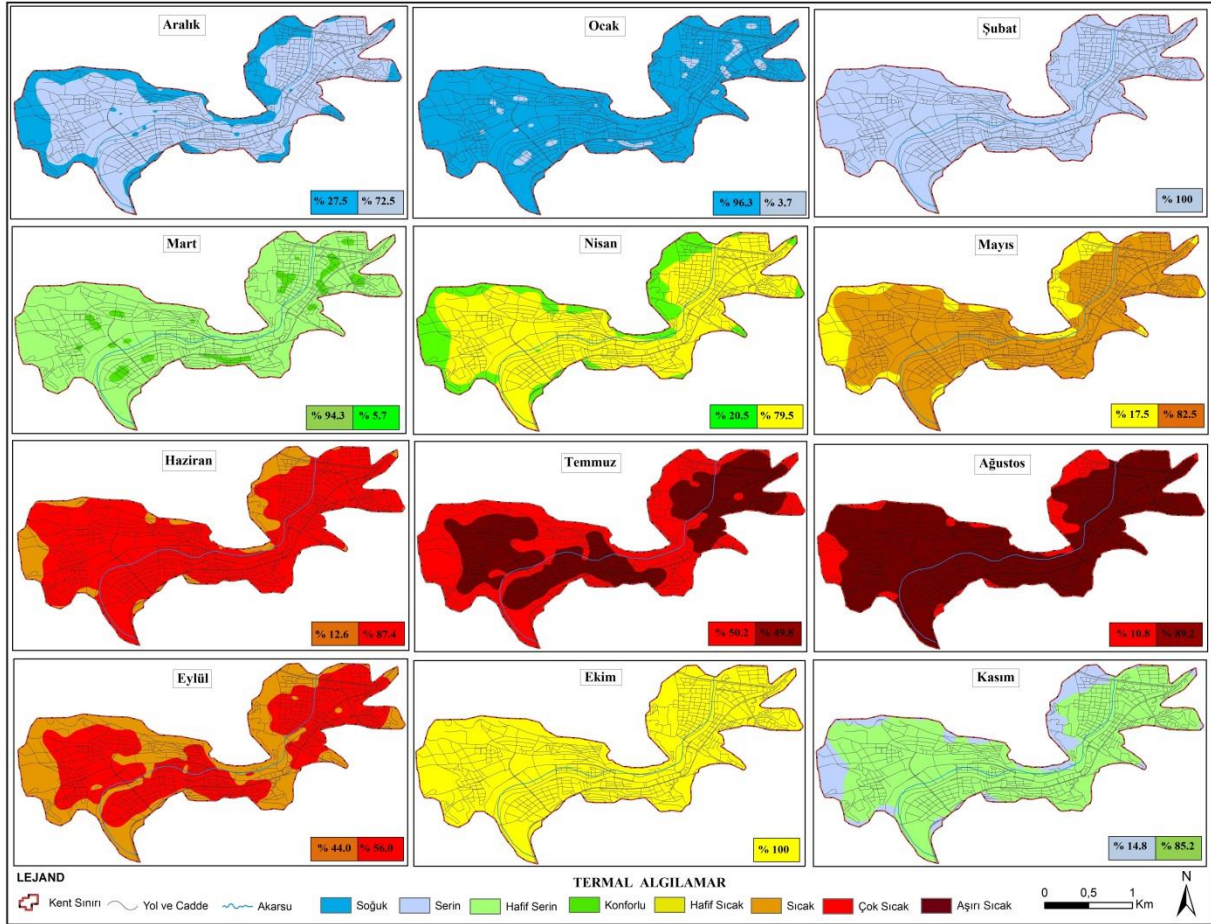
Şekil 3

Yakın Gelecekte RCP4.5 Senaryosuna Göre (2021-2050) Biyoklimatik Konfor Koşullarının Aylık Mekânsal Dağılımı

Şekil 6

Uzak Gelecekte RCP8.5 Senaryosuna Göre (2069-2098) Biyoklimatik Konfor Koşullarının Aylık Mekânsal Dağılımı

4. Tartışma ve Sonuç

2020 yılı verilerine göre orta kuşak ülkesi olan Türkiye’de nüfusun (il ve ilçe merkezlerinde) %90’dan fazlası kentlerde yaşamaktadır. Dünya nüfusunun ise %50’den fazlası kent merkezlerinde yaşamakta olup, 2050 yılında bu oranın %69’a ulaşacağı beklenmektedir. Kentler gerek nüfusun büyük çoğunluğunu barındıran alanlar olmasından gerekse çevrelerindeki kırsal alanlardan daha yüksek sıcaklığa sahip olmaları bakımından biyoklimatik konfor bakımından hassas alanlardır. Dünya’da birçok ülkenin etkilerini yaşadığı iklim değişikliği biyoklimatik konfor koşullarını da etkileyecektir. Bu etki en çok kentsel alanlarda hissedilecektir. Bundan dolayı kentlerin biyoklimatik konfor koşullarının belirlenmesi ve gelecekte yaşanması muhtemel olumsuzluklar için önlemler geliştirmek amacıyla geleceğe dair projeksiyonların hazırlanması büyük öneme sahiptir.

Karasal iklim ile Karadeniz iklimi arasındaki geçiş iklimi kuşağında bulunan, Amasya kentinin ölçüm verileri ile günümüz biyoklimatik konfor koşullarının mekânsal dağılımı açıklanmış ve iklim model senaryolarının (RCP4.5 ve RCP8.5) verileri ile yakın ve uzak gelecek şeklinde geleceğe ait projeksiyonlar hazırlanmıştır. Günümüz (1991-2020), yakın (2021-2059) ve

uzak (2069-2098) gelecekteki biyoklimatik konfor şartlarının mekânsal dağılımının yüzdelik oranları Tablo 4’te belirtilmiştir.

Çalışma sonucunda Amasya’da kış mevsiminde günümüzde “çok soğuk” ve “soğuk” streslerinin yaşandığı, yakın gelecekte “çok soğuk” stresinin sadece ocak ayında yaşanacağı, aralık ayında “soğuk” stresinin ve şubat ayında “serin” stresinin etkili olacağı tespit edilmiştir. Uzak gelecekte ise kış mevsiminde “çok soğuk” stresinin etkisinin kalmayacağı, ocak ayında “soğuk” stresi, aralık ve şubat aylarında ise “serin” stresinin etkili olacağı öngörülmektedir. Yılın sıcak döneminde günümüzde “hafif sıcak”, “sıcak” ve “çok sıcak” streslerinin hâkim olduğu ve temmuz ile ağustos aylarında “çok sıcak” stresinin yaşandığı görülmüştür. Yakın gelecekte yılın sıcak döneminde sıcak streslerinde artışlar olacağı, “sıcak” ve “çok sıcak” stresli alanların artacağı tespit edilmiştir. Ağustos ayında “çok sıcak” stresli alanların da ortaya çıkması beklenmektedir. Uzak gelecekte ise yılın sıcak döneminde “çok sıcak” ve “aşırı sıcak” streslerini etkili olacağı öngörülmektedir. “Konforlu” algılamalar günümüzde nisan ayında sahanın tamamında, ekim ayında sahanın büyük çoğunluğunda (%88,5) ve mayıs ayında kent çeperlerinde görülmektedir. Yakın gelecekte “konforlu” algılamaların nisan ayında ve ekim ayında ise düşük yoğunluklu yapıli alanlarda görüleceği tespit edilmiştir. Uzak gelecekte ise “konforlu” koşulların sadece nisan ayında rüzgâra açık kent çeperlerinde ve düşük yoğunluklu kentsel alanlarda görüleceği öngörülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4

Amasya’nın Gözlenen ve Öngörülen Biyoklimatik Konfor Koşullarının Mekânsal Dağılımının Yüzdelik (%) Oranları

Mevsim		Kış			İlkbahar			Yaz			Sonbahar		
Ay		A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K
Günümüz		20.5	92.4	9.2	80.0	100	14.8	88.5	53.0	14.8	83.1	88.5	94.3
		79.5	7.6	89.0	20.0	-	85.2	11.5	47.0	85.2	16.9	11.5	5.7
		-	-	1.8	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yakın Gelecek	RCP4.5	100	53.0	58.6	20.5	98.2	100	100	0.1	100	33.5	44	88.5
		-	47.0	41.4	79.5	1.8	-	-	-	99.9	-	66.5	56
	RCP8.5	94.3	27.5	27.5	3.5	85.8	90.5	90.5	100	98.2	7.0	9.2	75.8
		5.7	72.5	72.5	96.5	14.2	9.5	9.5	-	1.8	93.0	90.8	24.2
Uzak Gelecek	RCP4.5	61.4	0.6	0.6	100	47.3	55.8	55.8	90.5	61.4	96.3	100	39.7
		38.6	99.4	99.4	-	52.7	44.2	44.2	9.5	38.6	3.7	-	60.3
	RCP8.5	27.5	96.3	100	94.3	20.5	17.5	12.6	50.2	10.8	44.0	100	14.8
		72.5	3.7	-	5.7	79.5	82.5	87.4	48.8	89.2	56.0	-	85.2
Termal His ve Stres Seviyeleri													
Çok Soğuk		Serin			Konforlu			Sıcak					
Soğuk		Hafif Serin			Hafif Sıcak			Çok Sıcak					

Bu çalışma kentsel alanlarda artan bina yoğunluğu ve yüksekliğinin rüzgâr hızını azaltıcı etki yapması, doğal alanların tahrip edilmesi, asfalt ve betonlaşmanın etkisiyle kentlerde biyoklimatik konfor koşullarının bozulduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın bu sonucu Dünya’da yapılan çalışmalarla (Oke, 1973; Mayer, 1993; Unger, 1999; Hinkel et al., 2003; Fortuniak et al., 2006; Blażejczyk et al., 2016) ve Türkiye’de yapılan çalışmalarla (Kestane & Ülgen, 2013; Çalışkan & Türkoğlu, 2014; Çağlak, 2017; Toy & Çağlak, 2018; Tonyaloğlu, 2019; Toy et al., 2021; Çağlak et al., 2021) benzerlik göstermektedir.

Projeksiyonlara göre gelecekte kentsel alanlarda kış mevsiminde soğuk algılamaların azalacağı, yaz mevsiminde ise yakıcı- boğucu etkilere sahip insan sağlığını tehdit edecek seviyede sıcaklıkların etkili olacağını ve konforlu koşulların azalacağı öngörülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalarda; iklim değişikliğine bağlı olarak konforlu koşulların azalacağı (Mcgregor et al, 2002), gelecekte sıcak streslerinin artacağı ve soğutmaya daha çok ihtiyaç duyulacağı (Matzarakis & Amelung, 2008; Matzarakis & Endler, 2010; Şensoy, 2020), gelecekte şehirlerde güçlü sıcaklık streslerinin yaşanacağı (Cheung & Hart, 2014), turizm açısından ideal dönemlerin değişeceği (Kum, 2011; Nastos & Matzarakis, 2019) sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu yönüyle çalışmada geliştirilen projeksiyon öngörülerini literatürdeki çalışmalarla örtüşmektedir.

Bu çalışma ile biyoklimatik konfor koşullarının kentsel alanlarda dağılımı açıklanmış ve gelecekte olası koşullar hakkında öngörülerde bulunulmuştur. Olası değişimlere bağlı olarak kentsel alanlarda birtakım problemler beklenmektedir. İklim değişikliğine bağlı olarak gelecekte biyoklimatik konfor koşullarının değişmesi nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı kentlerde artan sıcaklık streslerine bağlı olarak birtakım sağlık problemlerinin ortaya çıkması ve insidanslarında artışların görülmesi muhtemeldir. Gelecekte soğuk stresleri azalması ısıtmaya duyulan ihtiyacı azaltırken, sıcak streslerinin artması soğutmaya duyulan ihtiyacı artıracaktır. Bu durum için kentlerde temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi gerekmektedir. Amasya’da yapılacak turizm aktiviteleri için uygun turizm dönemlerinin değişmesi muhtemeldir. Turizm çeşitleri ve planlamalarında bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Yaz mevsiminde sıcak hava dalgalarının ve sıcak streslerinin artmasına karşı; kentlerde ağaçlandırmalar ve serin noktalar oluşturan su yüzeyleri, kent parkları gibi önlemler geliştirilmelidir. Kentsel planlamalarda sürdürülebilir ve ekolojik tasarımlar ön planda tutulmalıdır.

Kaynakça

Akçakaya, A., Sümer, U. M., Demircan, M., Demir, Ö., Atay, H., Eskioglu, O., Gürkan, H., Yazıcı, B., Kocatürk, A., Şensoy, S., Bölük, E., Arabacı, H., Açar, Y., Ekici, M., Yağan, S. & Çukurçayır, F. (2015). *Yeni senaryolarla Türkiye iklim projeksiyonları ve iklim değişikliği-TR2015-CC*. Meteoroloji Genel Müdürlüğü Yayını. www.mgm.gov.tr.

Arıkan, Y. & Özsoy, G. (2008). *A’dan z’ye iklim değişikliği başucu rehberi*, *Rec Türkiye*. Bölgesel Çevre Merkezi Yayınları.

Atalay, İ. (2010). *Uygulamalı klimatoloji*. Meta Basım Matbaacılık.

Blażejczyk, K., Kuchcik, M., Dudek, W., Kręcisz, B., Blażejczyk, A., Milewski, P., Szmyd, J. & PaLczyński, C. (2016). Urban heat island and bioclimatic comfort. In Warsaw. F. Musco (ed.), *Counteracting Urban Heat Island Effects in a Global Climate Change Scenario*. 305-321. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-10425-6_11

Blażejczyk, K., Baranowski, J. & Blażejczyk, A. (2018). Climate related diseases. current regional variability and projections to the year 2100. *Quaestiones Geographicae*, 37(1), 23-36.

Bulut Y., Toy S., Irmak M.A., Yılmaz H. & Yılmaz S., 2008. Urban-rural climatic differences over a 2-year period in the City of Erzurum, Turkey. *Atmosfera*, 21(2), 121-133.

Bölük, E. (2016). *Köppen iklim sınıflandırmasına göre Türkiye iklimi*. T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Araştırma Dairesi Başkanlığı, Klimatoloji Şube Müdürlüğü. https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/iklim_siniflandirmalari/koppen.pdf

Cheung, C.S.C. & Hart, M. A. (2014). Climate change and thermal comfort in Hong Kong. *International Journal of Biometeorology*, 58(2), 137- 148.

Çağlak, S. (2017). *Samsun'un Biyoklimatik Konfor Şartlarının İncelenmesi ve Şehirleşmenin Biyoklimatik Konfor Şartlarına Etkisi* (Tez No. 475568) [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çağlak S., Aydemir KPK. & Kazancı G., (2021). Effects of urbanization on bioclimatic comfort conditions; Bolu example. *City Health Journal*, 2(2), 47-55

Çağlak, S. (2021). *İklim değişikliğinin biyoklimatik konfor şartları üzerine etkileri ve olası sonuçları* (Tez No. 690729) [Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çalışkan, O. & Türkoğlu, N. (2014). Ankara'da termal koşulların eğilimi ve şehirleşmenin termal konfor koşulları üzerine etkisi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 12(2), 119-132.

de Freitas, C. R. & Grigorieva, E.A. (2015). A comprehensive catalogue and classification of human thermal climate indices. *International Journal of Biometeorology*, 59, 109–120.

Epstein, Y. & Moran, D.S. (2006). Thermal comfort and the heat stress indices. *Industrial Health*, 44, 388–398.

Erol, O. (2008). *Genel klimatoloji*. Çantay Kitabevi.

Fanger, P.O. (1970). *Thermal comfort*. Danish Technical Press.

Fortuniak K., Klysik K. & Wibig, J. (2006). Urban - rural contrasts of meteorological parameters in łódź. *Theoretical and Applied Climatology*, 84(1), 91-101. <https://doi.org/10.1007/s00704-005-0147-y>

Gulyas, A., Unger, J. & Matzarakis, A. (2006). Assessment of the microclimatic and human comfort conditions in a complex urban environment: Modelling and measurements. *Building and Environment*, 41(12), 1713-1722.

Haldane J.S. (1905). The influence of high air temperature. *Journal of Epidemiology and Infection*, 5(4), 494-513.

Hinkel M. K., Nelson F. E., Klene A. & Bell J. H. (2003). The urban heat island in winter at Barrow, Alaska. *International Journal of Climatology*, 23(15), 1889-1905. <https://doi.org/10.1002/joc.971>

Howard, L. (1820). *The climate of London*. C. Balwin Printer. http://urban-climate.org/documents/LukeHoward_Climate-of-London-V1.pdf

Höppe, P., 1993. Heat balance modelling. *Experientia*, 49, 741-746.

Höppe, P. (1999). The physiological equivalent temperature – a universal index for the biometeorological assessment of the thermal environment. *International Journal of Biometeorology*, 43, 71-75.

Stocker, T.F., D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S.K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex & P.M. Midgley (eds.). (2013). *IPCC Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.

Kestane, Ö. & Ülgen, K. (2013). İzmir ili için biyoklimatik konfor bölgelerinin belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Teknik Bilimler Dergisi*, 3(5), 18-25.

Kum, G. (2011). *İklim değişikliğinin Türkiye'nin güneybatı kıyılarında turizmin konfor şartlarına etkileri* (Tez No. 287776) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Matzarakis, A. & Mayer, H. (1996). Another kind of environmental stress: thermal stress. *WHO Newsletters*, 18, 7-10.

Matzarakis, A., Mayer, H. & Iziomon, M. (1999). Applications of a universal thermal index: physiological equivalent temperature. *Int. J. Biometeor.*, 43, 76-84.

Matzarakis, A., Rutz, F. & Mayer, H. (2000). Estimation and calculation of the mean radiant temperature within urban structures. In *Biometeorology and Urban Climatology at the Turn of the Millenium*. In R.J. de Dear, J.D. Kalma, T.R. Oke & A. Auliciems (Eds.), *Selected Papers from the Conference ICB-ICUC'99, Sydney, WCASP-50, WMO/TD No. 1026*, 273-278. Geneva: World Meteorological Organization.

Matzarakis, A. & Amelung, B. (2008). Physiological equivalent temperature as indicator for impacts of climate change on thermal comfort of humans. In Thomson M.C., Garcia-Herrera R., Beniston M. (Eds.) *Seasonal Forecasts, Climatic Change and Human Health. Advances in Global Change Research, vol 30*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6877-5_10

Matzarakis, A. & Endler, C. (2010). Climate change and thermal bioclimate in cities: impacts and options for adaptation in Freiburg, Germany. *International Journal of Biometeorology*, 54(4), 479-483.

Matzarakis, A., Muthers, S. & Koch, E. (2011). Human biometeorological evaluation of heat-related mortality in Vienna. *Theoretical and Applied Climatology*, 105, 1–10.

Mayer, H., (1993). Urban bioclimatology. *Experientia*, 49, 957-963.

McGregor G. R., Markou M. T., Bartzokas A. & Katsoulis B. D. (2002). An evaluation of the nature and timing of summer human thermal discomfort in Athens, Greece. *Clim Res.* 20, 83–94.

Moss, R. H., Edmonds, J. A., Hibbard, K.A., Manning, M. R., Rose, S. K., Vuuren, D. P., Carter, T. R., Emori, S., Kainuma, M., Kram, T., Meehl, G. A., Mitchell, J. F. B., Nakicenovic, N., Riahi, K., Smith, S. J., Stouffer, R. J., Thomson, A. M., Weyant, J. P. & Wilbanks, T. J. (2010). The next generation of scenarios for climate change research and assesment. *Natura*, (463), 747-75.

Nastos, T. P. & Matzarakis, A. (2011). The effect of air temperature and human thermal indices on mortality in Athens, Greece. *Theoretical and Applied Climatology*, 3(4), 591-599.

Nastos, P. T., Giaouzaki, K. N., Kampanis, N. A. & Matzarakis, A. (2013). Acute coronary syndromes related to bio-climate in a Mediterranean area. The case of IeraTHira, Crete Island, Greece. *International Journal of Environmental Health Research*, 23(1), 76-90.

Nastos, P. T. & Matzarakis, A. (2019). Present and future climate—tourism conditions in Milos Island, Greece. *Atmosphere*, 10(3), 97-107.

Oke, TR. (1973). City size and the urban heat island. *Atmospheric Environment*, 7(8), 769-779.

Öngel, K. & Mergen, H. (2009). Isıl konfor parametrelerinin insan vücudundaki etkilerine yönelik literatür taraması. *SDÜ. Tıp Fakültesi Dergisi*, 16(1), 21- 25.

Schlegel, I., Muthers, S., Mücke, H. G. & Matzarakis, A. (2020). Comparison of respiratory and ischemic heart mortalities and their relationship to the thermal environment. *Atmosphere*, 11(8), 811 - 826.

Şensoy, S. (2020). *Turizm sektörünün geleceğine yönelik sıcaklık indeksleri ile termal biyoklimatik indeksler arasındaki ilişkiler: Antalya örneği* (Tez No. 643413) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tonyaloğlu, E. E. (2019). The evaluation of the impact of urbanisation on urban thermal environment in the case of Aydın. *Turkish Journal of Landscape Research*, 2(1), 1-13.

Çağlak, S. (2022). Amasya kentinin biyoklimatik konfor koşullarının mekânsal dağılımı ve gelecek projeksiyonları, *Mavi Atlas*, 10(1), 182-197.

Toy, S. (2010). *Biyoklimatik konfor değerleri bakımından Doğu Anadolu Bölgesi rekreasyonel alanların incelenmesi* (Tez No. 274669) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Toy S. & Çağlak S. (2018, June 28-30). *The Effect of Urban Areas on Human Bioclimatic Comfort Conditions and the Example of Erzurum City* [Conference presentation]. International Symposium on Urbanization and Environmental Problems: Change/Transformation/Originality, Anadolu University, Eskişehir.

Toy, S., Çağlak, S. & Esrigü, A. (2021). Assessment of bioclimatic sensitive spatial planning in a Turkish city, Eskişehir. *Atmosfera Early Online Release*. <https://doi.org/10.20937/ATM.52963>

Troen, I. & Petersen, E. (1989). *European wind atlas*. National Laboratory Roskilde, ISBN 87-550-1482-8.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2021). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları*. Nüfus ve Demografi Bölümü. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020>

Türkeş, M. (2004). Küresel iklim değişikliği ve etkileri, *2023 Dergisi*, 40, 18-23.

Türkeş, M. (2012). Küresel iklim değişikliği ve çölleşme. İçinde Özgen, N. (Yay. haz.), *Günümüz Dünya Sorunları–Disiplinlerarası Bir Yaklaşım* (ss. 1-42). Eğiten Kitap.

Türkeş, M. (2017). *Genel klimatoloji*. Kriter Yayınevi.

Unger J. (1999). Urban–rural air humidity differences in Szeged, Hungary. *International Journal of Climatology*, 19(13), 1509-15015.

World Bank (2018). <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL>

Zeybek, H. İ. (1998). *Amasya ovası ve yakın çevresinin fiziki coğrafyası* (Tez No. 072091) [Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Zühal DİLER

Dr. | Dr.
ORCID:0000-0002-0028-3085
zuhal_5252@hotmail.com

Muhammed Akif ÖZÇELEBİ

Araştırma Görevlisi | Research Assistant
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Geography, Samsun-TURKEY
ORCID:0000-0001-5125-5538
muhammedakif.ozcelebi@omu.edu.tr

Kastamonu İlinde Nüfus ve Yerleşmelerin Topografik Faktörlere Göre Dağılımı

Öz

Bu çalışma, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan Kastamonu ilinin nüfus ve yerleşim dağılımına etki eden topografik faktörlerden eğim, yükselti ve bakı özelliklerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu doğrultuda şehrin yerleşim alanlarına etki eden bu faktörler değerlendirilmiş ve haritalandırılmıştır. Çalışma alanında hâkim olan topografik faktörler kısa mesafelerde değişiklik gösterdiği için, nüfus ve yerleşme dağılımlarında farklılıklar tespit edilmiştir. Topografik özelliklerin farklılık göstermesi bu alanlarda zorlaşan hayat şartları, sınırlı olarak gerçekleştirilen ekonomik ve sosyal aktiviteler, azalan hava sıcaklığı, güneşlenme süresinin kısalması gibi birçok faktör ile birlikte nüfus sayısında da azalmaya neden olmaktadır. Nüfus ve yerleşmelerin dağılımında en önemli parametre olan topografya, Türkiye genelinde olduğu gibi Kastamonu ilinde de önemli bir etkidir.

Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'na (TÜİK) ait Kastamonu ili nüfus verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca oluşturulan haritalarda Sayısal Yükselik Modeli (SYM) kullanılmıştır. Yerleşme, akarsu, yol, alan gibi katmanlara erişilmesinde veya bu verilerin sayısallaştırılmasında Google Earth Pro, Esri ArcGIS 10.5, Open Street Map ve Çevre ve Atlas (Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı) gibi uydu görüntüleri ve yazılımların yanı sıra MTA'nın topografya haritalarından yararlanılmıştır. Bu şekilde elde edilen haritalardan, nüfus ve yerleşmelerin topografik faktörlerle ilişkisi değerlendirilmiştir. Oluşturulan yükselti haritası, nüfusun 200 metre aralıklarla dağılımını göstermektedir. Ayrıca eğim grupları belirlenerek nüfus ve yerleşme dağılımları bu gruplara göre dağılımı değerlendirilmiştir. Oluşturulan bakı haritasına göre nüfusun yaşadığı hâkim bakı yönleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Topografik Faktörler, Nüfus, Yerleşme, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Kastamonu.

Distribution of Population and Settlements in Kastamonu According to Topographic Factors

Abstract

This study was prepared with the aim of determine the effects of slope, elevation and aspect characteristics of the topographic factors affecting the population and settlement distribution of Kastamonu province which is located Western Black Sea Region of the Black Sea Region. Accordingly, these factors affecting the residential areas of the city were evaluated and mapped. Since the topographical factors prevailing in the study area vary in short distances, it has been determined that there are differences in population and settlement distributions. The diversity of topographic features affects in these areas many factors such as difficult living conditions, limited economic and social activities, decreasing air temperature, and shortening of sunshine duration. In addition, it also causes a decrease in the number of population. Topography, which is the most important parameter in the distribution of population and settlements is an important factor in Kastamonu province as well as in Turkey.

In the study, the population data of the Kastamonu province belonging to the Turkish Statistical Institute (TUIK) was used. In addition, Digital Elevation Model (DEM) was used in the maps created. Satellite images and software such as Google Earth Pro, Esri ArcGIS 10.5, Open Street Map and Atlas (The Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change) as well as MTA's topography maps were used to access or digitize layers such as settlements, streams, roads and areas. From the maps obtained in this way, the relationship between Population and settlements with topographical factors was evaluated. The elevation map created shows the distribution of the population at 200 meter intervals. In addition, slope groups were determined and population and settlement

distributions were evaluated according to these groups. According to the created aspect map, the dominant aspect directions of the population were determined.

Keywords: Topographic Factors, Population, Settlements, Geographic Information System (GIS), Kastamonu.

Giriş

Yerleşim alanları olan köy, kasaba ve şehirler insanların yaşamsal faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle nüfus ve yerleşme olguları birbirinden ayrı tanımlanamamaktadır. Yerleşme türü ve şekli fark etmeksizin insanların yaşadıkları yerleşim yerini seçmelerinde çevre en önemli faktördür. Kırsal yerleşmeler çevre faktöründen daha fazla etkilenirken, şehirselleşen yerleşmeler daha çok beşerî faktörlerden etkilenmektedir. İnsanlar yeme, içme, barınma ve diğer gereksinimlerini karşılamak adına uygun gördükleri alanlara meskenler inşa ederler ve yerleşirler. Bu yerleşmeler de coğrafi şartların etkisi altındadır (Tanoğlu, 1969). Ayrıca yerleşmeler, buldukları doğal ortam özellikleri ile sosyo-kültürel yapıdan etkilenen dinamik unsurlardır. Çünkü yerleşmelerin ortaya çıkmasında hem doğal ortam koşulları hem de beşerî ve ekonomik özellikler etkilidir (Dölek vd., 2018).

İnsanlar yerleşme yerini seçerken öncelikle iklimin elverişlilik düzeyi, toprağın verim durumu, suyun yeterli olup olmaması, jeomorfolojinin olanak verdiği ölçüde ulaşım ve savunma kolaylıkları gibi doğal çevre unsurlarının durumunu gözetmişler ve bu özelliklerin tamamına ya da birkaçına sahip olan alanları tercih etmişlerdir (Türkan, 2016). Özellikle iklim şartları ve topografya özellikleri dünya karaları üzerinde her yerde insanın yaşayabilmeleri için en önemli unsurlardır (Köse, 2019).

Topografya, nüfus dağılımı üzerinde son derece etkili olan fiziki coğrafya etmenlerindedir (Tunçdilek, 1985). Özellikle yükselti ve eğim bu dağılımda önemli rol oynamaktadır. Yeryüzünde bir mekânın coğrafi şartlarını belirleyen ana unsurlardan biri o yerin denizden ne kadar yüksekte olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla yükseklik, bir mekânın var olma ve kabul görme değişkenlerini belirleyen ve aynı zamanda birçok coğrafi unsur da doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilen bir kavramdır (Alaeddinoğlu, 2014). Dünyada herhangi bir alanın yükseltisi ile beşerî ve ekonomik faaliyetleri arasında sıkı bir bağ söz konusudur (Karademir vd., 2020). Nitekim yükseltiye bağlı olarak iklim bitki örtüsü, toprak vb. unsurlardaki değişimler ekonomik faaliyetlere de etki etmekte ve nüfusun, çeşitli yükselti kademelerinde farklı yoğunlukta dağılım göstermesine neden olmaktadır. Dolayısıyla en fazla tercih edilen yerleşim alanları ortalama yükseltiye sahip olan alanlar olarak belirlenmiştir. Ortalama yükseltiyi hesaplamak için en küçük değer ile en yüksek değer toplanıp, ikiye bölünür. Elde edilen sonuç yerleşme için ideal şartları sağlayan yükselti aralığıdır (Koday vd., 2020).

Genel olarak yükseltinin arttığı eğimli alanlar aşırı sıcak ve soğuk bölgeler, bataklık sahalar, bitki örtüsünün sık olduğu alanlar ekonomik kaynakların az olması ve beşerî faaliyetlerin zorlaşmasından dolayı yerleşmeler açısından elverişsiz sahalardır (Ergün & Buldur, 2016). Yerleşim alanlarının yükselti ile ilişkisine bakıldığında; fiziki faktörlerin etkili olduğu yerleşmelerin, yükseltinin arttığı dağlık alanlarda azaldığı, yükseltinin azaldığı ovalık alanlarda arttığı görülmektedir. Hemen hemen tüm orta iklim bölgelerinde alçak kesimler yüksek kesimlere göre daha nüfusludur (Avci, 2017). Kısacası topografyanın engebeli ve yükseltinin fazla olduğu alanlar nüfus ve yerleşmenin az olduğu alanlardır. Bu durumun genel sebebi olarak ise yükselti arttıkça ekonomik faaliyetlerin sınırlanması gösterilebilir (Yılmaz & Özçelebi, 2018).

Yükselti ve eğim, bunların nicelikleri ve nitelikleri, mekâna yönelik planlamalarda çok önemli iki öğedir (Elibüyük & Yılmaz, 2010). Sadece yükselti faktörüne bağlı olarak nüfusun dağılımını ortaya koymak ve buna göre değerlendirme yapmak mümkün değildir (Atasoy & Özşahin, 2013). Nüfus ve yerleşme dağılımında yükselti kadar etkili olan diğer topografik faktörler eğim ve bakıdır. Eğim değerlerinin artması, toprak tabakasının incelenmesi ve bitki örtüsünün yükseldikçe değişime uğraması da nüfusun azalmasında etkili olmaktadır (Aylar, 2009). Eğim ve

bakı faktörlerine göre yerleşmelerin konumları, sayıları, tipleri değişkenlik göstermektedir. Yaşam koşullarına etki eden fiziki unsurlar hem yerleşmelerin karakterlerini hem de nüfusun ekonomik aktivitelerini sınırlandırarak bu alanlarda nüfusun azalmasına neden olmaktadır (Esen & Avcı, 2017).

Gerçekleştirilen çalışmanın amacı, Kastamonu nüfusunun yükselti basamaklarına, eğim ve bakı durumuna göre yerleşim ve nüfus dağılımlarını tespit etmektir. Yüksek ve engebeli topografyaya sahip olan Kastamonu ilinin topografik faktörlere göre nüfus yerleşimleri hakkında çalışma yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca çalışmada, yerleşmelerin kuruluş yerleri ve jeomorfolojik unsurların beşerî ve ekonomik hayata nasıl yansıdığı Kastamonu ölçeğinde değerlendirilmiştir.

1. Materyal ve Yöntem

Çalışmada nüfus ve yerleşmelerin dağılımında topoğrafyanın rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmaya uygun yükselti, bakı, eğim analizleri gerçekleştirilmiş ve haritalar üretilmiştir. İlk olarak NASA'nın Yer Bilimi Veri Sistemleri (Earth Science Data System) üzerinden 12,5 m çözünürlükte Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) elde edilmiştir. Ayrıca yerleşme, akarsu, yol, alan vb. katmanlara erişilmesinde veya bu verilerin sayısallaştırılmasında Google Earth Pro, Esri ArcGIS 10.5, Open Street Map ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı gibi uydu görüntüleri ve yazılımların yanı sıra MTA'nın 1/100.000 ve 1/250.000 ölçekli topografya haritalarından yararlanılmıştır.

Uydu görüntüsünden elde edilen sayısal yükseklik modelinin analizinde ve haritaların oluşturulmasında ESRI ArcGIS 10.5 yazılımından yararlanılmıştır. İlk olarak birden fazla SYM verileri "Europa Datum 1950 UTM Zone 36N" projeksiyonuna göre yeniden koordinatlanmış ve mozaik veri kümesi aracından yararlanılarak bir bütün hale getirilmiştir. Oluşturulan yeni raster verisi üzerinden mekânsal istatistik analizleri (yükselti, bakı ve eğim) yapılmıştır. Yükselti basamakları 200 m aralıklara göre; Bakı analizi ise yamacın bakış yönünü dikkate alınarak yeniden sınıflandırılmış ve km² birimine göre geometrik alan hesaplamaları yapılmıştır.

Eğim değerlerinin sınıflandırılması ve sınıfların her birinin özelliklerinin belirtilmesinde çeşitli disiplinler farklı yöntemlere başvurmuş ve bu çalışmalar eğim analizinin gerçekleştirilmesinde dikkate alınmıştır. Buna göre Tunçdilek (1985) çalışmasında 1/200.000 ölçekli haritalar üzerinde yapılan ölçümlerde *düz ve hafif eğimli sabaaların* %0-5 değeri içinde kaldığı, *orta eğimli hafif dalgalı arazinin* %5-10, *çok eğimli arazinin* %10-15 değerleri içinde toplandığını saptamıştır (Tunçdilek, 1985). Tarım Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu toprak ve arazi sınıflaması standartları talimatı kapsamındaki çalışmada ise eğim değerlerinin nitelikleri aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır (Tablo 1). Bu bilgiler ışığında çalışmada Kastamonu ilinin eğim analizi 0-2, 2,1-5, 5,1-10, 10,1-15, 15,1-30, 30,1-45 ve 45 ve üzeri şeklinde yüzde olarak sınıflandırılmış ve geometrik alan hesapları yapılmıştır.

Tablo 1

Eğim Sınıfları

Eğim Yüzdesi	Basit Eğim	Kompleks Eğim
0-2	Düz veya düze yakın	Düz veya düze yakın
2-6	Hafif eğimli	Ondüleli
6-12	Orta eğimli	Hafif dalgalı
12-20	Dik eğimli	Dalgalı
20-30	Çok dik eğimli	Tepelik
30-45	Sarp	Sarp
45+	Çok sarp	Çok sarp

Kaynak: URL-1

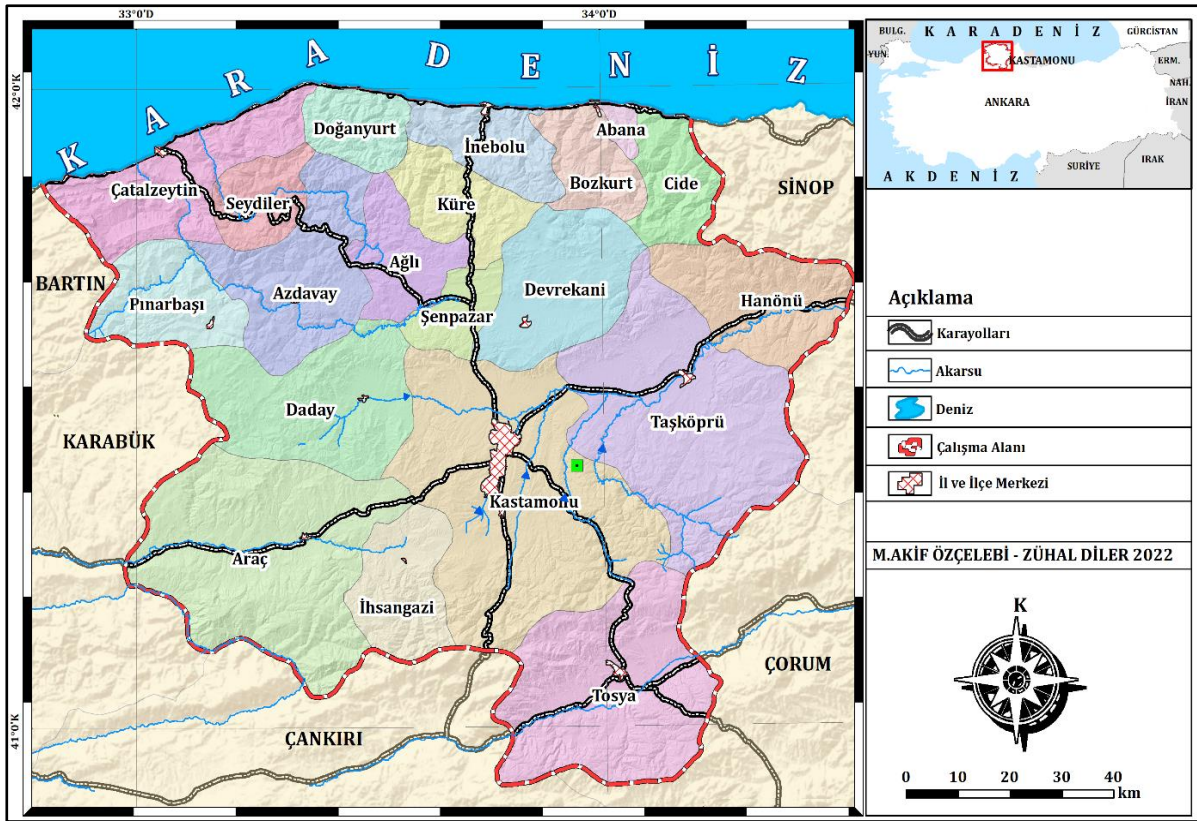
Çalışmada yerleşme katmanı nokta (point) olarak girilmiş ve her bir noktaya TÜİK 2021 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre yerleşim yerlerinin nüfus verileri işlenmiştir. Bu veriler dereceli sembollere göre sınıflandırılmıştır. Son olarak yerleşme katmanı ile birlikte yükselti, baki ve eğim değerleri karşılaştırılarak yerleşim yerlerinin topografik şartlara göre dağılımı tespit edilmiştir.

2. Çalışma Alanı ve Başlıca Coğrafi Özellikleri

Kastamonu ili, Batı Karadeniz Bölgesi'nde 41°21' kuzey enlemi ile 33°46' doğu boylamı arasında yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 2.614 metredir. Yüzölçümü 13.108-km²'dir. Yüzölçümü ile Batı Karadeniz Bölümü'nün en geniş ili olan Kastamonu Türkiye topraklarının %1,7'sini kaplamaktadır (Şekil 1).

Şekil 1

Kastamonu İlinin Lokasyon Haritası

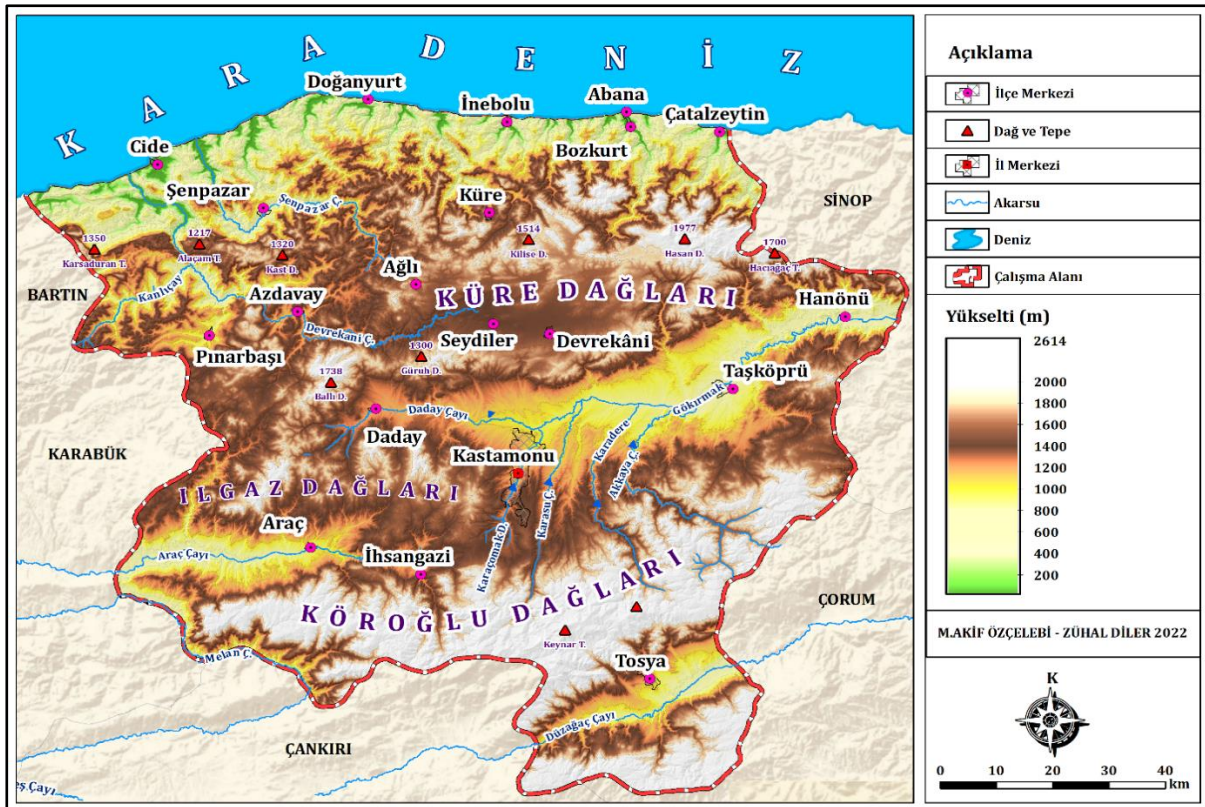

Genel olarak engebeli bir yapıya sahip olan il kuzeyinden ve güneyinden sıradağlar ile çevrilidir. İlin kuzeyinde bulunan ve 170 km uzunluğa sahip olan Küre Dağları sahile paralel olarak uzanırken, güneyinde Ilgaz ve Köroğlu Dağları uzanmaktadır. İl genelinde yükselti, bahsedilen bu sıradağlardan akarsuların parçaladığı plato düzlüklerine doğru azalmakta ve plato düzlüklerinin arasında uzanan akarsu vadilerinde ve vadi kenarlarında oluşan alçak düzlüklerde en düşük değerlere inmektedir. Bu nedenle il yüzölçümünün %74,6'sı dağlarla, %21,6'sı platolarla ve %3,8'i ovalarla kaplıdır (İbret, 2004). İlin topografik özellikleri dikkate alındığında tarıma elverişli alanların az olduğu görülmektedir. Vadiler etrafındaki ovalarda tarım yapılabilir. Bunlardan en önemlileri, Daday ve Taşköprü ovalarını için alan Gökirmak ile Tosya tarım alanını kapsayan Devrez vadileridir (Şekil 2).

Karadeniz Bölgesi'nde yer almasına karşın Kastamonu'da tam anlamıyla Karadeniz iklimi hâkim değildir. Yıl içerisindeki ortalama sıcaklığın dağılımında Küre Dağları önemli rol oynar. Hava kütlelerinin geçişini etkilemesi, kış mevsiminde iç bölgelerdeki sıcaklığın yükselmesini engellemektedir. Kıyıda kısa mesafe sonra sıralanmaya başlayan Küre (İsfendiyar) dağları, coğrafi engel teşkil etmekte ve bununla birlikte bölgenin önemli yüksek alanını oluşturmaktadır. Kıyı ile iç kesimler arasında uzanan bu dağların ardında iç kısımlara geçişi engelleyen, ilin diğer yükseltisini oluşturan Ilgaz Dağları bulunmaktadır. Bu iki dağ kümesi, ılıman ve nemli olan denizel iklimin içeriye sokulmasını engellemekte, iç kesimlerde karasal iklimin etkili olmasına neden olmaktadır (Kurter, 1971). Böylelikle yazlar daha sıcak, kışlar ise daha soğuk geçmektedir (Coşkun, 2021). Dolayısıyla ilde iki farklı iklim türü yaşanmaktadır. İlin yıllık sıcaklık ortalaması 9,8°C'dir. Yılın en soğuk ayları sahip oldukları sıcaklık değerleri ile Ocak ve Şubat, en sıcak ayları ise Temmuz ve Ağustos'tur (Tablo 2).

Şekil 2

Kastamonu İlinin Fiziki Haritası

İl topografyasının engebeli ve yüksek olması iklim kadar bitki örtüsünü ve toprak yapısını da etkilemektedir. Yüksek dağlık alanlar il genelinde ormanlık alanların hâkim olmasına sebep olmuştur. Nitekim Kastamonu ilinin yaklaşık %67'si ormanlık alanlardan oluşmaktadır (Şekil 3-4). Buralarda nüfus oldukça seyrek olup, yaşamını sürdürenler de ormancılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar.

Tablo 2

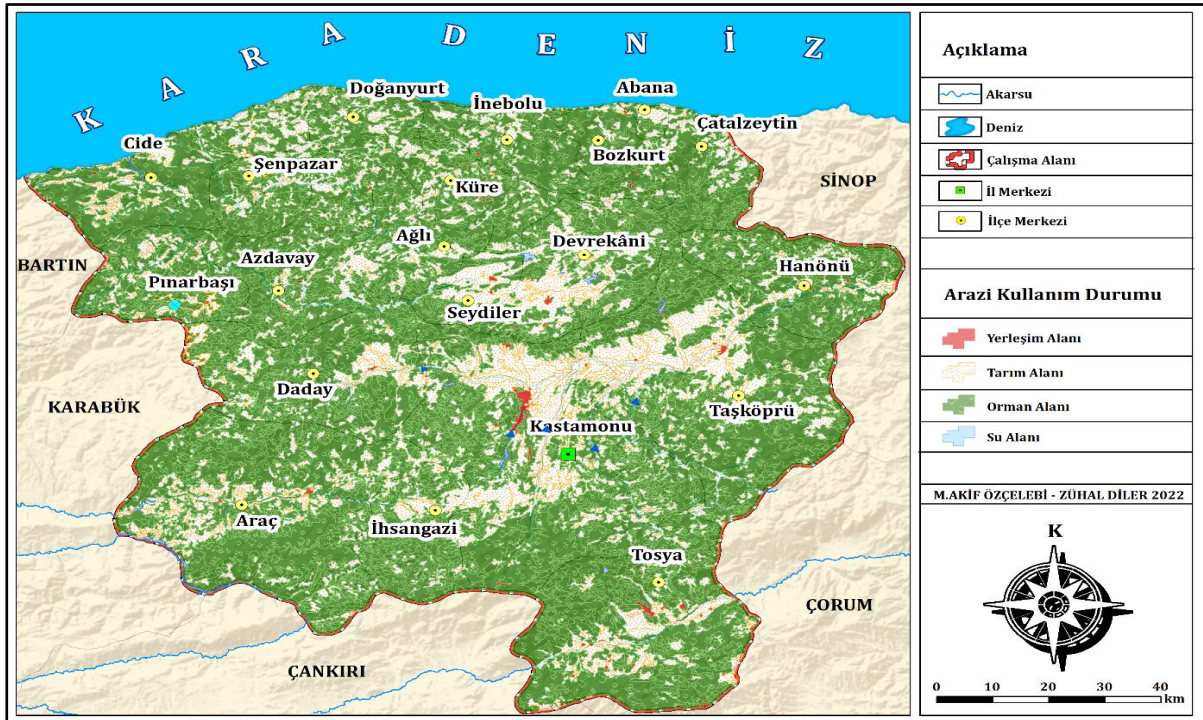
Kastamonu'da Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı (2021)

Kastamonu	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	-1.0	0.8	4.4	9.5	14.1	17.5	20.1	19.9	15.8	10.9	5.2	0.9	9.8
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	3.2	6.1	10.9	16.6	21.2	24.7	27.8	28.1	24.0	18.2	11.0	4.9	16.4
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	-4.6	-3.5	-0.8	3.3	7.6	10.5	12.3	12.2	8.9	5.2	0.9	-2.4	4.1
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	2.3	3.6	4.5	5.7	7.1	8.5	9.8	9.4	7.3	5.5	3.8	2.0	5.8
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	13.9	13.1	13.9	15.4	17.1	13.3	7.7	7.3	8.3	11.0	11.5	14.0	146.5
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	29.7	27.4	35.0	51.1	75.3	73.1	32.3	31.3	30.1	34.9	28.6	33.5	482.3

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2022.

Şekil 3

Kastamonu İlinde Arazi Kullanım Alanlarının Dağılımı

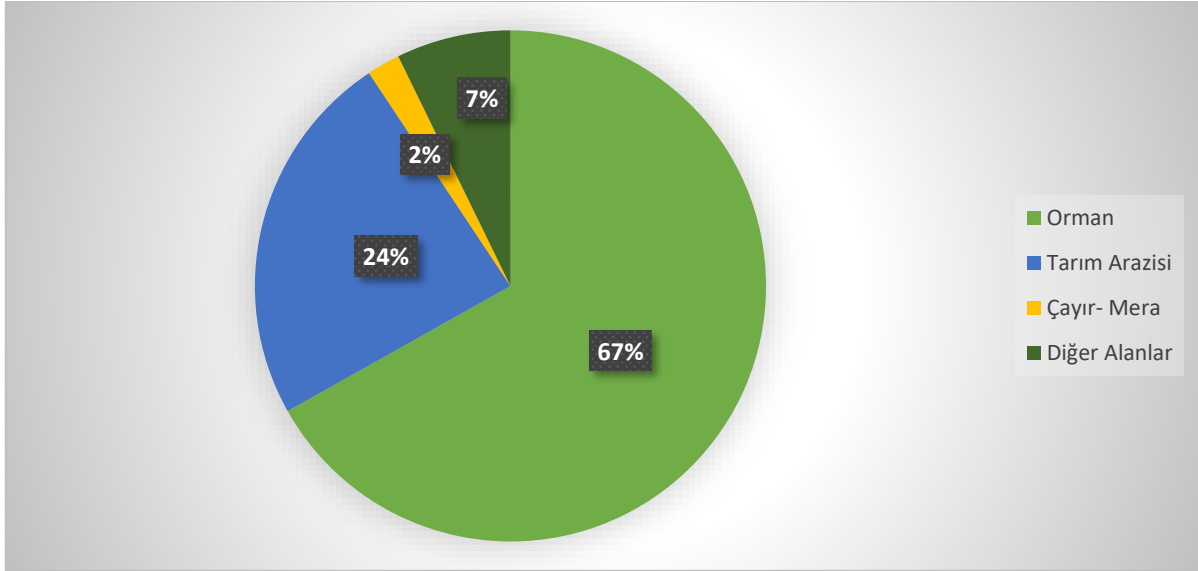
Kaynak: Avrupa Copernicus Arazi İzleme Servisi (Corine Arazi Örtüsü) 2018 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Arazi kullanımının ana tiplerinden biri olan tarım alanları, çoğunlukla artan yükseltiye bağlı olarak azalma eğilimi gösterirler. Çünkü yükseltinin artması, yeryüzü şekillerine bağlı olarak eğimin de artması ile birlikte tarımsal faaliyet alanları olan düz alanların azalmasına neden olmaktadır. Artan yükseltinin tarım alanlarının azalması üzerindeki etkisi ise iklim elemanlarına

bağlı olarak vejetasyon süresinin kısalması ile alakalıdır (Taş & Yakar, 2010). Kastamonu’da tarım arazileri %24 ile oldukça az yer kaplamaktadır (Diler, 2021). Nitekim ilde yükseltinin ve eğimin arttığı yerlere paralel olarak ekonomik faaliyetler güçleşmekte dolayısıyla nüfus da seyrekleşmektedir. Kastamonu’nun topografya özellikleri, iklim özellikleri ve orman arazilerinin geniş yer kaplaması, ekonomik imkânların sınırlı kalmasına neden olmuştur (İbret, 2004).

Şekil 4

Kastamonu İlinde Arazi Kullanım Durumu

Kaynak: Kastamonu İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021

3. Kastamonu’da Yerleşme

Kastamonu’da yerleşme, tarihin en eski çağlarına dayanmaktadır. Tam olarak tarih bilinmemekle beraber Prehistorik çağa kadar inen bir yerleşme tarihi olduğu düşünülmektedir. Bu çağa ait yerleşme izlerinin bulunmuş olması kanyı güçlendirmiştir. İl merkezinin sahip olduğu konum ve coğrafi şartlar, insanların geçmişten beri burayı yerleşim yeri olarak tercih etmelerinde önemli rol oynamıştır. Güvenli bir kale şehri olmasının yanı sıra önemli ticaret yollarının kesişmesi sebebiyle Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde önemli ticaret merkezlerinden olmuştur (İbret, 2004).

Kastamonu şehrinde ilk yerleşim yeri Ilgaz Dağları’ndan kaynağını alan Karaçomak Çayı’nın batı yamacındaki 901 m yüksekliğe sahip olan Kastamonu Kalesi’dir. Kale içerisindeki yerleşim, şehrin topografik yapısına uygun bir şekilde zamanla genişleyerek Karaçomak vadisinin kuzeyine doğru yayılmıştır (İbret, 2004). Vadi boyunca yayılan şehir yıllar içerisinde artan nüfus ile birlikte günümüzde Taşköprü Ovası’na ve Tosya yolu üzerindeki ovalara doğru genişlemiştir. Şehrin bir diğer gelişim alanı da kuzeyinde bulunan ve Kuzeykent adı verilen mevki olmuştur. 2006 yılında kurulan Kastamonu Üniversitesi kampüsünün de Kuzeykent’te bulunması bunda önemli rol oynamıştır (Diler, 2019). Nüfusun yerleşme şekli ve yönü şehrin topografyası ile ilişkili olarak gelişmiştir. Nitekim ilde yeni gelişen alanlar daha çok düz ve düze yakın araziler ile nispeten yükselti az olan sahalardır (Şekil 5).

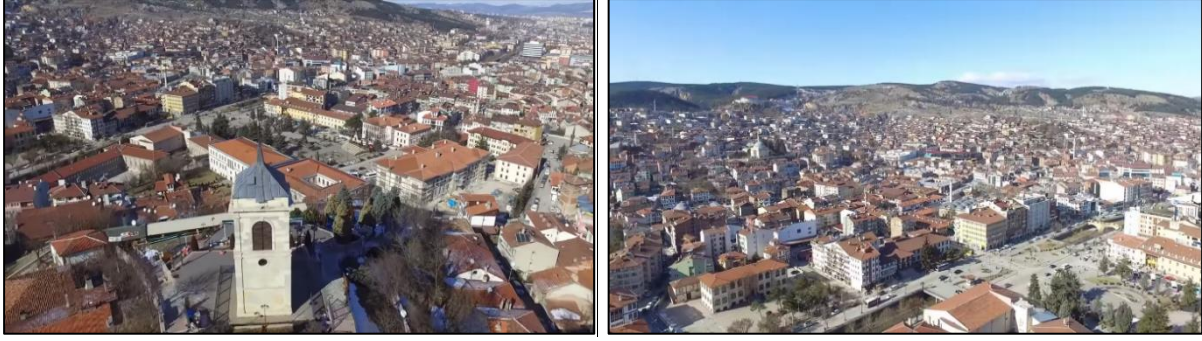
Kastamonu şehri, taşra ilçelerinden ve köylerinden aldığı göç sebebiyle nüfusu yıllar içerisinde sürekli artış göstermiştir. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımına göre il nüfusu 335.601 kişidir. Yıllar içerisinde gelişimine bakıldığında, 1980 yılına kadar her yıl düzenli olarak artış gösteren nüfus, bu yıllarda ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik krizler

büyük şehirlerde etkisini göstermiş ve özellikle işçi göçüne olan talebin azalması ile Kastamonu'dan diğer illere göç hareketinin azalmasına neden olmuştur (İbret, 2004).

1985 -1990 yıllarında, Türkiye'nin içinde bulunduğu kalkınma trendi ile büyük şehirler Anadolu'daki diğer şehirlerden göç çekmeye başlamıştır. Kastamonu, verilen göçlerden çok fazla etkilenmiş ve bu yıllar en fazla nüfus kaybettiği yıllar olmuştur. Özellikle 1990- 2000 döneminde nüfus ciddi oranda azalmıştır (Şekil 6). 1990 sonrası nüfusta yaşanmaya başlanan gerileme tamamen diğer illere verilen göçlerle ilgilidir. (İbret, 2004).

Şekil 5

Kastamonu Şehrinden Bir Görünüm

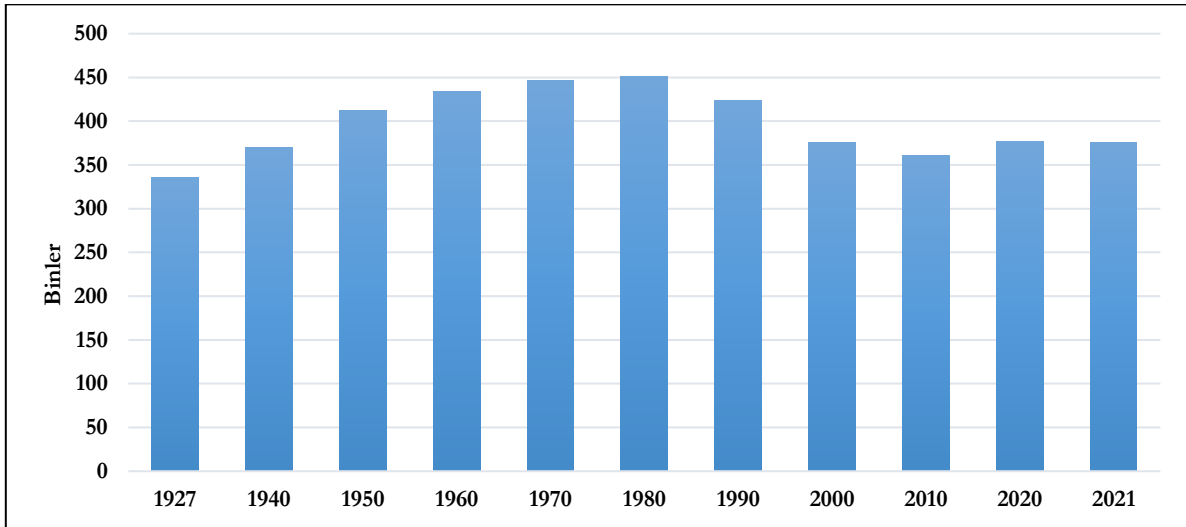
Kaynak: URL-2

2000- 2021 arası geçen süreçte nüfus oranlarında az miktarda artış görülse de 1950-1980 arasında yaşanan artış bir daha yakalanamamıştır. İl dışına verilen göçler her yıl devam etmiş dolayısıyla il nüfusu belirli bir düzeyde seyir etmiştir.

Kastamonu'da nüfus dağılım haritası incelendiğinde, merkez ilçe en fazla nüfuslanmanın görüldüğü ilçe konumundadır. Yükseltinin imkân verdiği, yaşamsal faaliyetlerin daha cazip olduğu merkezde; eğitim, sağlık, iş olanakları, ulaşım kısacası ekonomik ve sosyal tüm imkânlar insanların ilçe ve köylerden merkeze göç etmelerine sebep olmaktadır. Eski çağlardan itibaren yerleşmelere ev sahipliği yapan ilçe, günümüzde de aynı rolü oynamaktadır.

Şekil 6

Kastamonu İlinin Yıllara Göre Nüfus Gelişimi

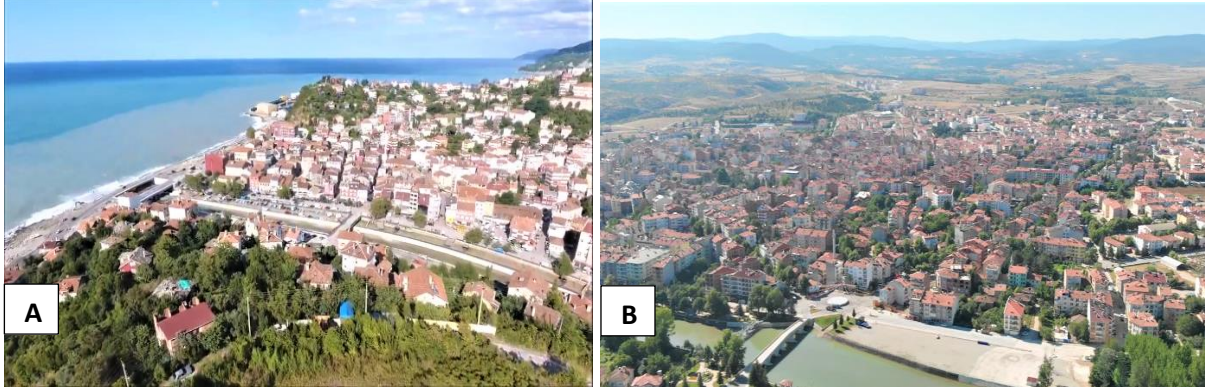
Kaynak: TÜİK, 2021 Adrese dayalı nüfus kayıt Sisteminden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Diler, Z. & Özçelebi, M. A. (2022). Kastamonu ilinde nüfus ve yerleşmelerin topografik faktörlere göre dağılımı, *Mavi Atlas*, 10(1), 198-218.

Nüfuslanmanın fazla görüldüğü diğer ilçeler; kıyı kesimindeki İnebolu ve Cide ile birlikte verimli tarım arazilerine sahip olan ve ilin en geniş ilçeleri olan Taşköprü ve Tosya'dır (Şekil 7-8).

Şekil 7

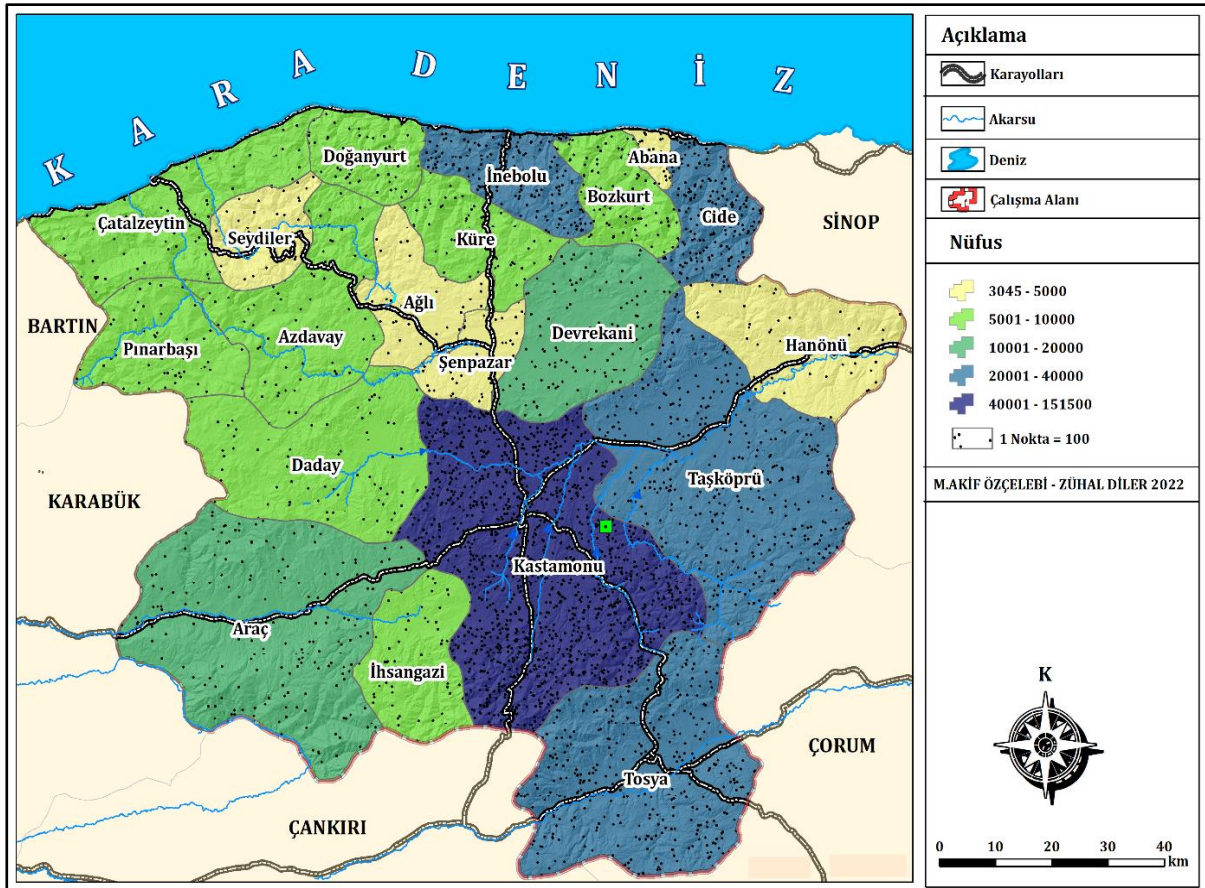
İnebolu (A) ve Tosya (B) İlçelerinden Bir Görünüm

Kaynak: URL-3 (A) ve URL-4 (B)

Şekil 8

Kastamonu İlinde İlçelere Nüfus Dağılımı

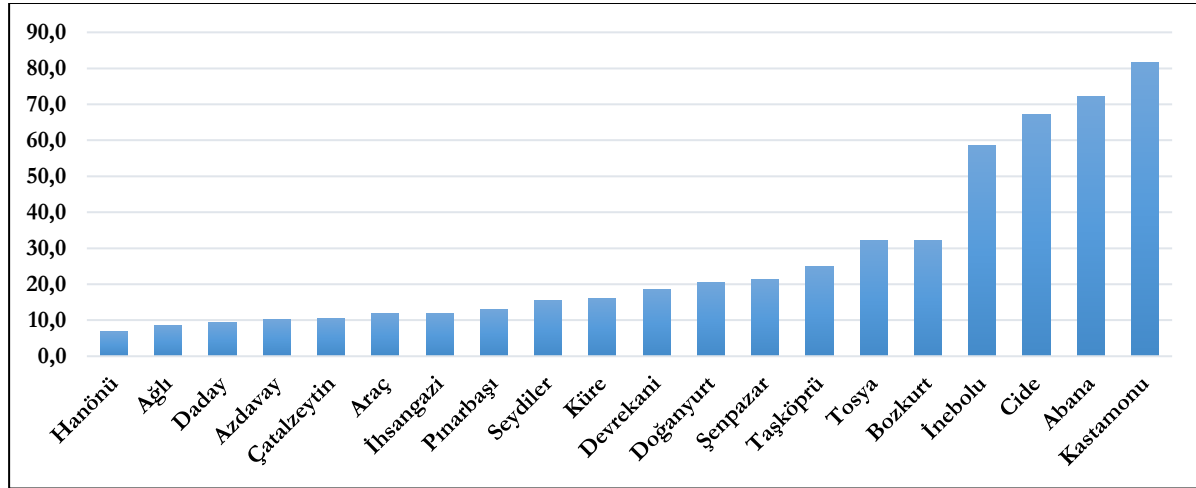

Kastamonu'da yerleşmeler nüfus miktarına göre değerlendirildiğinde, merkez ilçe yüzölçümü en geniş ve nüfus miktarı en fazla olan ilçedir. Dolayısıyla merkez ilçe km²'ye düşen kişi sayısı ile ilk sırada yer almaktadır.

Yerleşim yeri sayısı en az ve yüzölçümü en küçük ilçe olan Abana, nüfus miktarı ile km²'ye en fazla kişi düşen ikinci ilçe konumundadır. Bu sıralamayı Cide ve İnebolu takip etmektedir. Yüzölçümü en büyük olan diğer iki ilçe Tosya ve Taşköprü'dür. Yerleşmelerin fazla olduğu, tarım ve hayvancılığa uygun alanlara sahip olan bu ilçeler nüfuslanmanın da fazla olduğu ilçelerdir. Dolayısıyla nüfus yoğunluğu olarak ilk sıralarda yer almaktadırlar (Şekil 9).

Şekil 9

İlçelerin Nüfus Yoğunluğu ve Km²'Ye Düşen Kişi Sayısı

Kaynak: TÜİK, 2021 Adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden yararlanılarak düzenlenmiştir.

4. Kastamonu'da Yerleşmeye Etki Eden Topografik Faktörler:

4.1. Yükselti

Yeryüzünde nüfusun dağılımında etkili olan doğal ve beşerî faktörler mevcuttur. Doğal faktörlerden; iklim, bitki örtüsü, yeryüzü şekilleri, toprak özellikleri, suya yakınlık vb. özellikler nüfusun dağılımında engellenemez şekilde etkili olan faktörlerdir. Göç, ulaşım, sanayi, ticaret, tarihi olaylar, idari yapı, ekonomik faaliyetler gibi insan ve onun eseri olan faaliyetler, nüfus dağılımı üzerinde rol oynayan beşerî faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğanay, 1997).

Kastamonu ilinde nüfusun dağılımına bakıldığında, Türkiye genelinde de olduğu gibi düzenli olmayan bir nüfus dağılımı görülmektedir. Bu dağılımın meydana gelmesine doğal veya beşerî faktörlerden tek başına bahsetmek mümkün değildir. Nüfus dağılımı haritasında da nüfusun il içerisindeki dağılım şekli daha net anlaşılmaktadır (Şekil 10). İlin topografya özellikleri, bu dağılımın oluşmasında başta gelen faktörlerden biridir. Daha önce de bahsedildiği gibi, ilin kuzeyinde uzanan Küre (İsfendiyar) Dağları ve güneyinde uzanan Ilgaz Dağları ve Köroğlu Dağları, nüfus dağılımının şekillenmesinde etkili olan, ilin en önemli yükseltilerini oluşturmaktadırlar. Yine yükseltiye bağlı olarak; iklim şartlarının elverişsiz olması, ormanlık alanların geniş yer kaplaması, geçim kaynaklarının sınırlı olması gibi faktörler nüfusun seyrelmesine yol açmıştır.

Orman köyleri yetersiz geçim kaynaklarından ötürü göç vermekte, dolayısıyla ilin en düşük nüfuslu alanlarını oluşturmaktadır. Dağların eteklerinde yerleşmeye uygun olan alanlara yönelen nüfus, akarsuların böldüğü plato alanlarını tercih etmiştir. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerini gerçekleştirebilmek amacıyla, su ihtiyaçlarını kolay temin edebilmek için akarsu vadileri boyunca ve bu güzergâhlarda yerleşmiştir (İbret, 2004). İl genelinde nüfus dağılımını incelendiğinde de

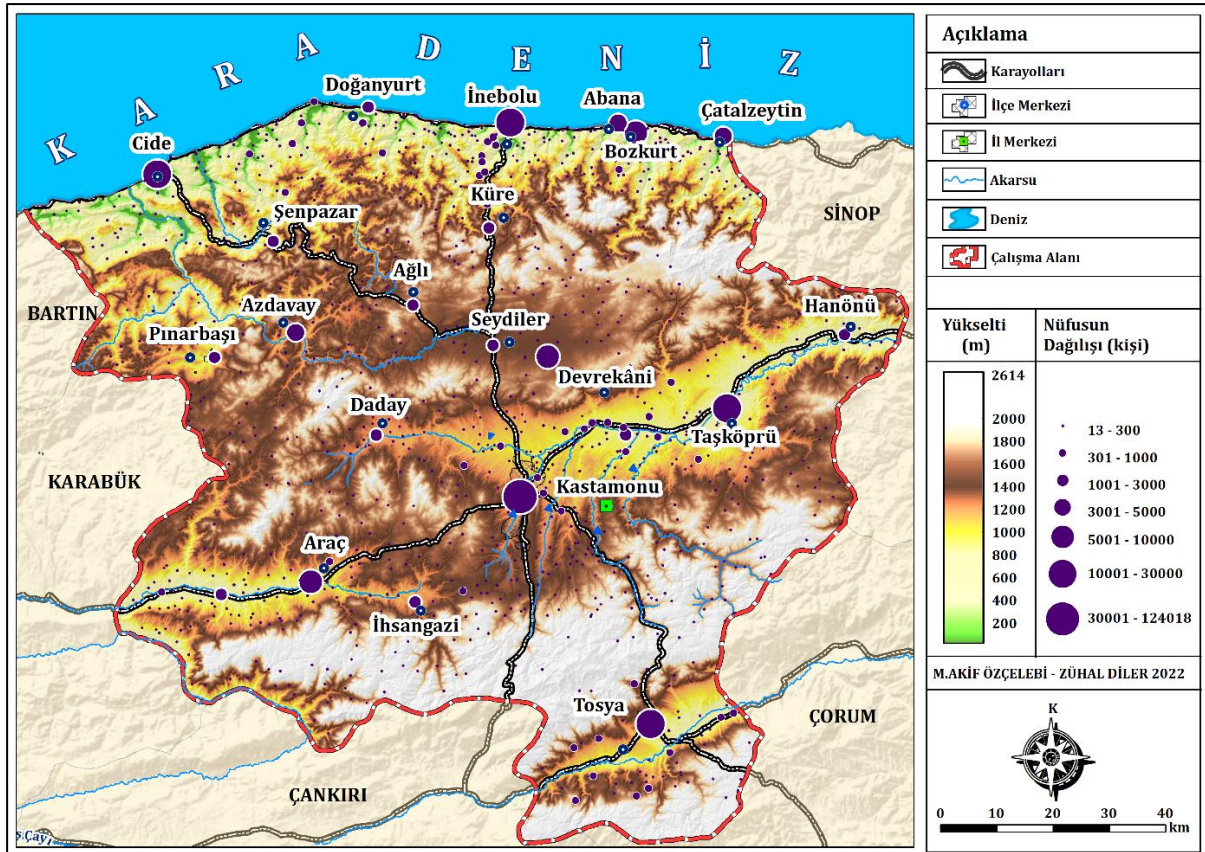
nüfusun, Taşköprü, Tosya ve Kastamonu ovalarında ve akarsu boylarında toplandıkları görülmektedir (Şekil 10).

Kastamonu’da en az yükseltiye sahip olan kıyı ilçelerinin yüksek dağlarla çevrili olması ve dağların kıyının hemen arkasında uzanması tarım alanlarının dar, ulaşım imkânlarının kısıtlı olmasına neden olmaktadır. Bu alanlarda başta tarımsal arazinin darlığı ve hayvancılık için gerekli otlak ve meraların az olması insanların faaliyetlerini kısıtlamıştır (Aylar, 2009).

Kastamonu’nun kıyı ilçeleri olan İnebolu, Cide, Çatalzeytin, Doğanyurt, Abana dar ve tehlikeli yollara sahiptir ve bu yollar üzerinde sık sık heyelanlar meydana gelmektedir. Özellikle kışın yaşanan sert iklim koşulları, ilçelere ulaşımı daha da güçleştirmektedir. Bu durum kıyı ilçelerinin nüfus miktarının, sahip oldukları olanaklarla ilişkili olarak, düşük seyir etmesine neden olmaktadır. Nüfus, kıyının hemen kenarındaki dar düzlüklerde yoğunlaşmış ve ilçe merkezleri buralarda kurulmuştur.

Şekil 10

Kastamonu İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı

Nispeten geniş ve verimli bir ova üzerinde kurulan Taşköprü’de gerçekleştirilen sarımsak üretimi, ilçenin tarım potansiyeli açısından önem taşımaktadır. Ayrıca burada kurulmuş olan şeker fabrikası ilçedeki şeker pancarı üretimi açısından önem arz etmektedir. İlçede gerçekleştirilen faaliyetler, Taşköprü nüfusunun diğer ilçelere nazaran fazla olmasının ve kırsal nüfusun daha az göç vermesinin sebepleri olarak gösterilebilir.

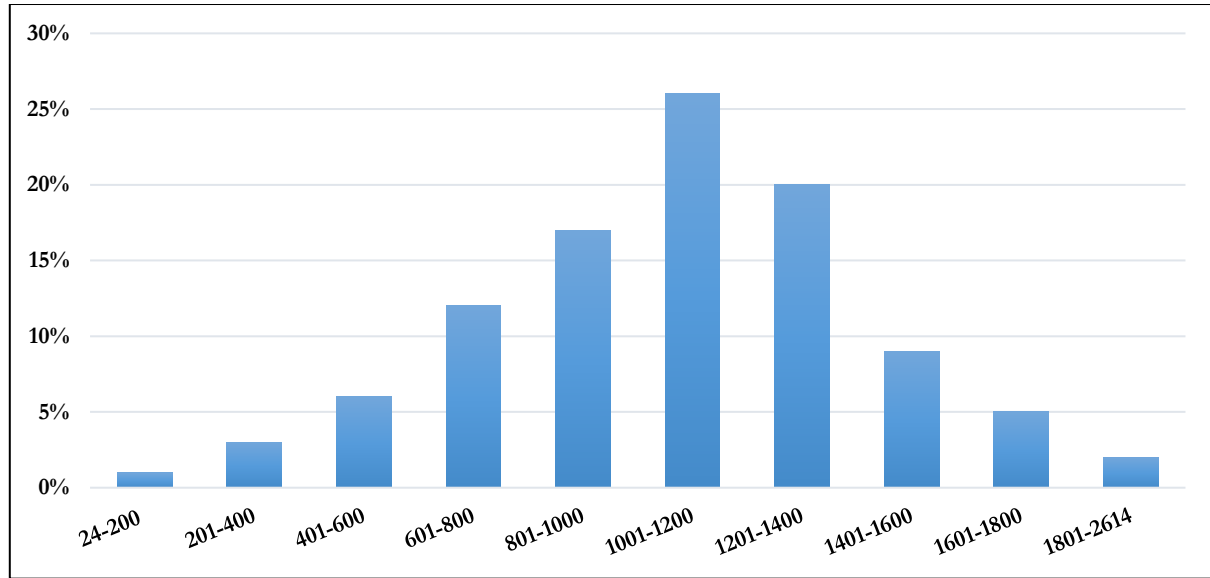
Tosya ilçesinde de benzer durum söz konusudur. Devrez Çayı üzerinde bulunan Tosya Ovası verimli geniş tarım arazilerine sahiptir ve bu arazilerde çeltik üretimi gerçekleştirilmektedir. Merkez ilçeden sonra en fazla nüfusa sahip olan ilçe Tosya’dır. Kastamonu’nun diğer ilçelerine

göre daha iyi geçim olanaklarına sahip olması Tosya'da nüfusun gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Yerleşme ve nüfuslanma arasındaki ilişkinin ortaya konulması için yükselti basamaklarının yüzölçümlerinin bilinmesi gerekmektedir (Özdel & Meydan, 2019). Çalışma alanı olan Kastamonu ilinde, en fazla alana sahip olan yükselti basamağı %25'lik oranla 1001- 1200 m aralığındadır. En az yükselti basamağına sahip olan aralık ise %1 ile 0- 200 m aralığıdır (Şekil 11).

Şekil 11

Kastamonu İli Yükselti Basamaklarının Alansal Dağılımı

Kaynak: TÜİK, 2021 Adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Yapılan çalışmada en fazla yerleşmenin 237 yerleşim yeri ile 1001- 1200 m yükselti basamağında, en az yerleşmenin ise 1 yerleşim yeri ile 1801- 2614 m yükselti basamağında olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3

Yükselti Basamaklarına Göre Alan ve Yerleşme Dağılımı

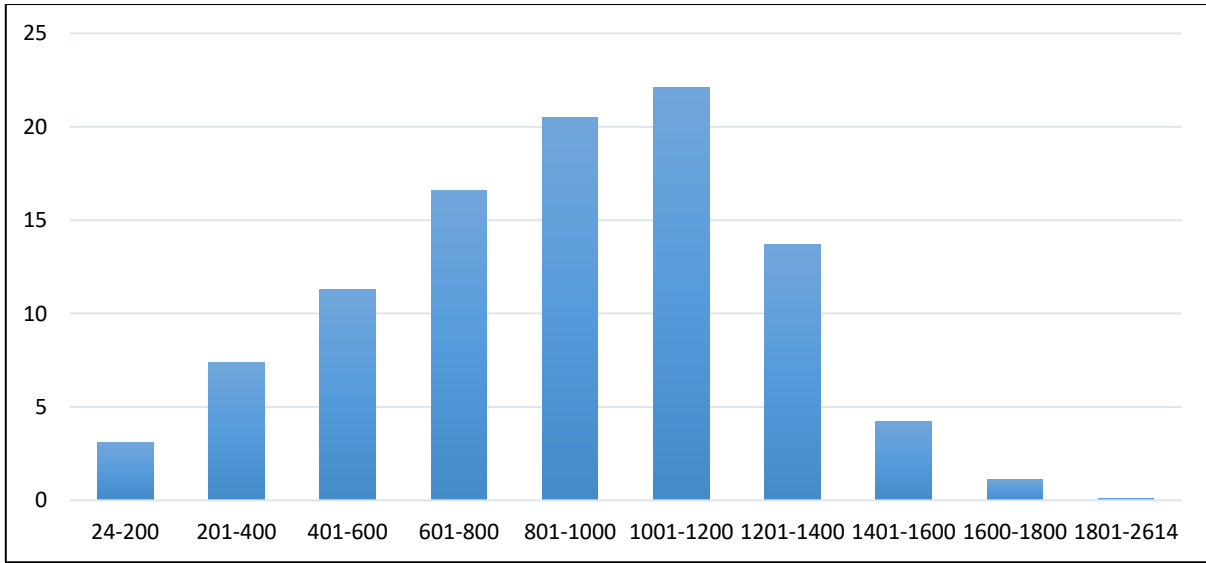
Yükselti	Alan (Km ²)	Alan (%)	Yerleşme	Yerleşme (%)
0-200	153	1	33	3,1
201-400	403	3	80	7,4
401-600	739	6	121	11,3
601-800	1.537	12	178	16,6
801-1000	2.229	17	220	20,5
1001-1200	3.346	26	237	22,1
1201-1400	2.590	20	147	13,7
1401-1600	1.151	9	45	4,2
1600-1800	632	5	12	1,1
1801-2614	280	2	1	0,1

Geniş alana sahip yükselti aralıklarında yerleşme sayısının da fazla olduğu görülmektedir (Şekil 12). Daha önce belirtildiği üzere tarıma elverişli alanların nispeten geniş yer kapladığı, ulaşımın daha kolay sağlandığı, plato ve ova gibi geniş düzlükler üzerinde kurulan yerleşmelerde nüfus daha fazladır.

Kastamonu’da yükselti basamaklarına göre nüfus dağılımı incelendiğinde nüfusun 801-1000 m basamağında yoğunlaştığı görülmüştür (Şekil 13). Merkez ilçenin bu yükseltide bulunması, bunda önemli rol oynamıştır. Nüfusun yoğun olarak toplandığı diğer yükselti basamağı 1001-1200 m’dir. Nispeten verimli tarım alanlarına sahip Tosya ve Taşköprü gibi ilçelerin bu aralıkta yer almasının rolü büyüktür. Yerleşme sayısına oranla nüfuslanmanın fazla görüldüğü yükselti aralıkları da bulunmaktadır. Özellikle 800-1000 m yükselti aralığında bu farklılık daha fazla göze çarpmaktadır. Bu zıtlığın sebebi, düz alanların sınırlı olduğu şehirde insanların yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirebildikleri ve yeterli imkânlarla sahip olan yerleşim alanlarında yoğunlaşmış ve sıkışık halde yaşamalarıdır denilebilir (Yılmaz & Özçelebi, 2018).

Şekil 12

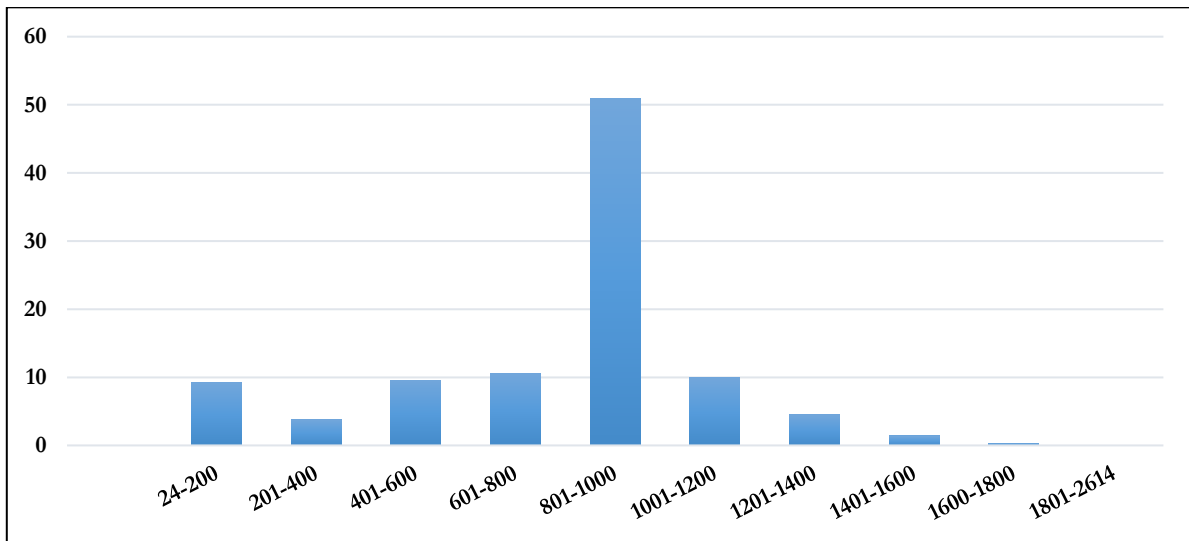
Kastamonu İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK, 2021 Adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Şekil 13

Kastamonu Nüfusunun (2021) Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK, 2021 Adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden yararlanılarak düzenlenmiştir.

4.2. Eğim

Eğim, erozyon, toprak sınıflaması, ağaçlandırma, konut yeri planlama gibi çalışmalarda dikkat edilmesi gereken en önemli unsurdur (Susam & Oğuz, 2006). Ayrıca yerleşim alanlarının oluşması, şehirlerin kurulması ve gelişebilmesi açısından en önemli topografik oluşumdur. Çalışma sahasında hâkim olan geniş dağlık alanlar, yerleşim yerlerinin kurulup yayılabilmesi açısından engel teşkil etmektedir. Mevcut dağlık alanlar ilin %67'sinin ormanlarla kaplı olmasına yol açmıştır. Sahip olunan topografik yapıdan ötürü, ilde eğimli alanlar fazladır (Tablo 4, Şekil 14).

Eğim değerlerinin değişkenlik gösterdiği Kastamonu'da, düz sahalar (%0-2) en az alanı kaplamaktadır. Bu eğim grubunda 32 yerleşme yer almaktadır. Hafif eğimli sahalar (%2-5) ise ilin %0,3'ünü oluşturmaktadır. Düz araziler ile yakın mesafelerde bulunan ve birbirini çevreler nitelikte bulunan bu sahada yerleşme sayısı 65 olarak belirlenmiştir.

Hafif ve orta eğimli (%5,1-15) sahalar il topraklarının %22'lik kısmına tekabül etmektedir. Yerleşme sayısının %30'u bu eğim grubunda yer almıştır.

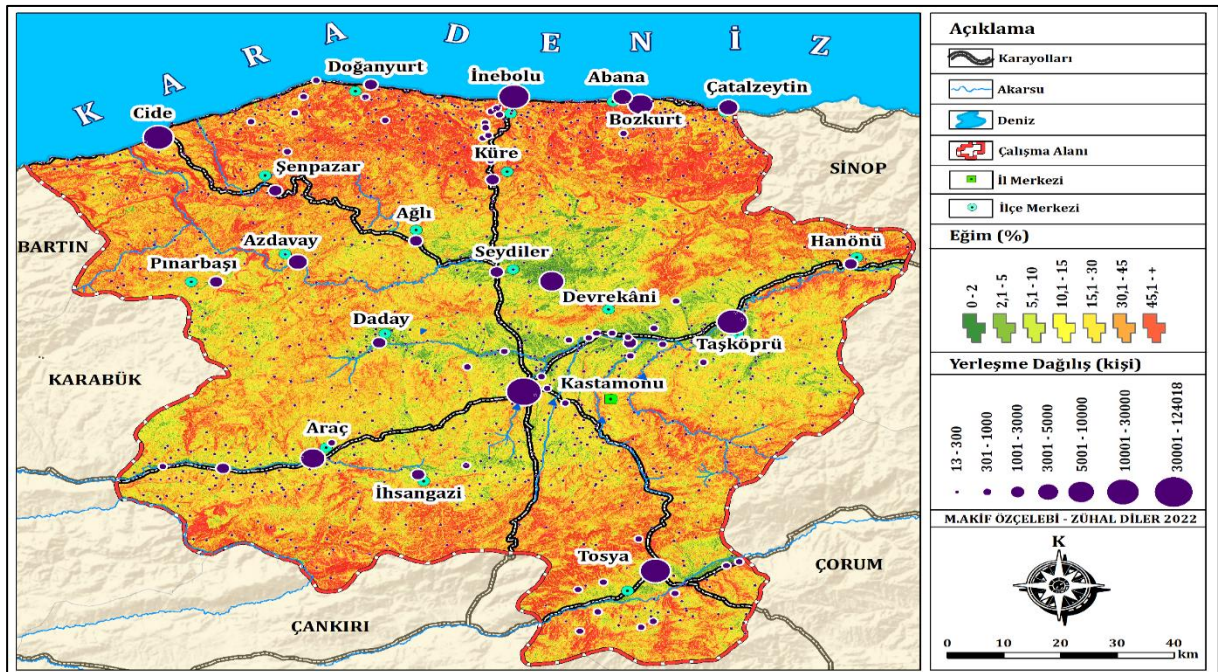
Tablo 4

Eğim Gruplarına Göre Alan ve Yerleşme Dağılımları

Eğim	Eğim (km ²)	Yerleşme Sayısı	Yerleşme (%)	Nüfus	Nüfus (%)
0-2	216	32	3	3.612	1
2.1-5	508	68	6	36.289	10
5.1-10	1.388	175	16	168.667	45
10.1-15	1.394	120	11	23.207	6
15.1-30	4.620	380	35	103.487	27
30.1-45	2.950	249	23	3.7854	10
45+	1.886	51	5	3.261	1

Şekil 14

Kastamonu İlinde Yerleşmelerin Eğim Grupların Göre Dağılışı

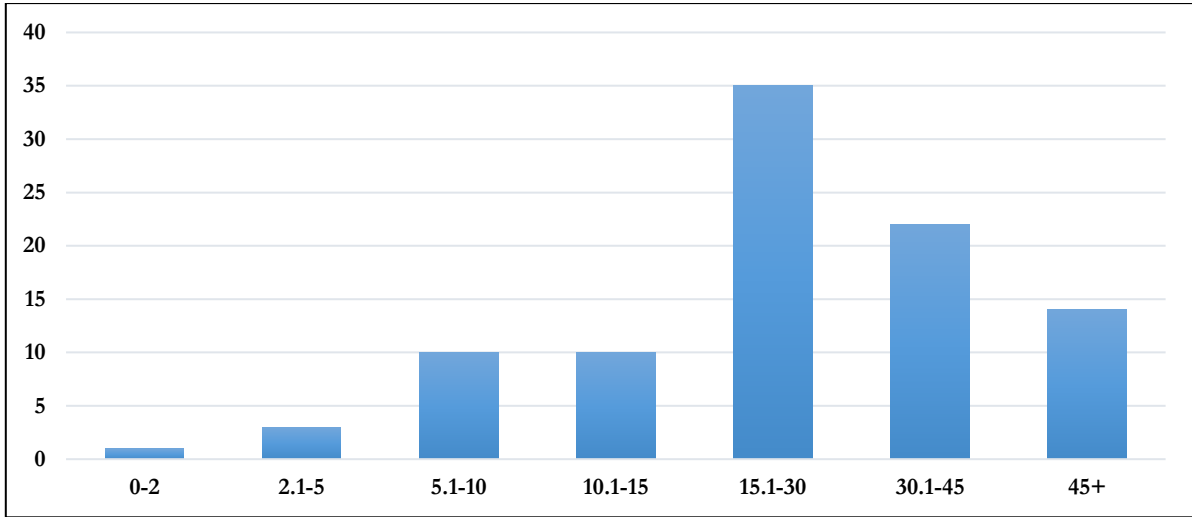
Kastamonu ilinde eğimli sahalara (%15-30) %39,4 en fazla yerleşmenin görüldüğü ve en geniş alana sahip (%35) arazilerdir. İldeki sarp sahalara (%30- 45) eğim aralığındaki il topraklarının %23'ünü oluşturmaktadır. Bu eğim alanındaki yerleşme sayısı 249'dur. Sarp araziler (%45 ve üzeri) ildeki arazilerin %14'ünü oluşturmaktadır. 1.886 km² alana sahip olan eğim alanında yerleşme sayısı 51'dir.

Nüfusun eğim gruplarına dağılımına bakıldığında, %5-10 eğim grubunun %45 ile en fazla nüfusa sahip olan eğim grubu olduğu belirlenmiştir. %16 yerleşmeye sahip olmasına rağmen nüfusunun fazla olması tercih edilen eğim grubu olduğunu göstermektedir.

%15-30 eğim grubunun ise nüfusun %27'sine sahip olduğu görülmektedir. Bu oranla en fazla nüfusa sahip olan ikinci eğim grubudur. %35 yerleşme oranıyla en fazla yerleşmenin görüldüğü bu eğim grubunun, nüfusun da önemli bir kısmını barındırdığı görülmektedir (Şekil 15-16).

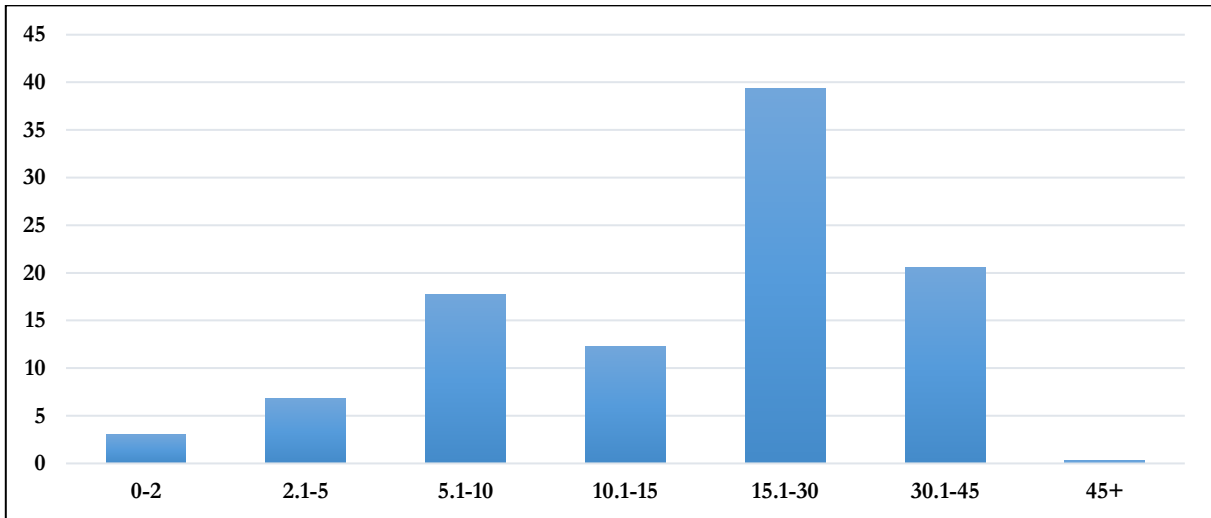
Şekil 15

Kastamonu'da Eğim Grupları Alanlarının Oransal Dağılımı

Şekil 16

Kastamonu'da Yerleşmelerin Eğim Gruplarına Göre Oranı

Kaynak: TÜİK, 2021 Adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Eğim grupları %2-5 ve %30-45 %10'luk nüfusa sahiptir. Yerleşmenin %23 olduğu %30-45 eğim grubunda nüfuslanmanın az olduğu belirlenmiştir. Eğim gruplarından %0-2 ve %45 üzeri en az nüfusa sahiptir.

Kastamonu ilinin en yaygın eğim sınıfının çok dik yamaçlar olduğu görülmektedir. Bu eğim aralığında olan yerleşmelerin yol ve kanal yapım maliyetlerinin fazla olduğu, atık suyun uzaklaştırılıp temiz suyun sağlanmasının daha zor olduğu, arazide setleme ve teraslama gibi düzenlerin yapılması ihtiyacının ortaya çıktığı ve böylece teknik altyapı maliyetinin arttığı yapılan çalışmalarda belirtilmiştir (Özşahin, 2014). Nitekim eğimin fazla olduğu alanlarda yol, kanal, bakım, inşaat masrafları da artmaktadır (Aliğağoğlu & Uğur, 2010).

4.3. Bakı

Bakı, yerleşmelerin kurulması ve yayılmasında en fazla etkili olan faktörlerden bir tanesidir ve yer şekillerinin sahip olduğu farklı ısınma olayı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla şehirlerin nerede kurulması gerektiği belirlenirken bakı durumuna bakılması esastır. Çünkü bir yerin güneş alma süresi, güneş enerjisinden daha fazla yararlanabilme durumunu belirlemede ve yakıt tasarrufu sağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Elde edilen yakıt tasarrufu beraberinde daha az kirlenmeyi getirmektedir (Atalay, 2010).

Kuzey yarımkürede cisimlerin gölge boyları kuzey yönlerde düz araziye göre daha uzun, güney yönlerde daha kısadır. Dolayısıyla kuzeye bakan yönler, düz ve güneye bakan yönlere göre daha az tercih edilmektedir (Aliğağoğlu & Uğur, 2010). Kuzey ve güney yamaçlardaki güneşlenme süresi toprak, bitki örtüsü, yağış ve sıcaklık gibi koşulların farklı olmasına neden olmaktadır. Bu durum yerleşim açısından güneş gören güney yamaçların, kuzey yamaçlara göre daha çok tercih edilmesinin bir diğer nedeni olarak gösterilebilir (Yalçınlar, 1967).

Kastamonu ili topraklarının ana yönlerinin yanı sıra ara yönleri de ele alınarak veri sınıflaması düz, kuzey, kuzeydoğu, doğu, güneydoğu, güney, güneybatı, batı ve kuzeybatı olarak 9 sınıfta değerlendirilmiştir (Şekil 17).

Çalışma alanının bakı yönlerini incelediğimizde, düz alanlar dışında tüm bakı yönlerinin birbirine yakın alanlara sahip olduğunu görmekteyiz. İl genelinde hâkim bakı yönünden bahsetmek güç olsa da kuzeybatı bakı yönünün %14 ile daha fazla alana sahip olduğunu söylenebilir (Tablo 5). İl genelindeki bakı yönünün hem kuzey hem güney doğrultulu olmasında, il topografyasının sunmuş olduğu doğal koşullar etkili olmaktadır. Bu durum, il arazisinin jeomorfolojik gelişmeler esnasında kazanmış olduğu morfolojik görünümün sonucudur (Durmuş, 2018).

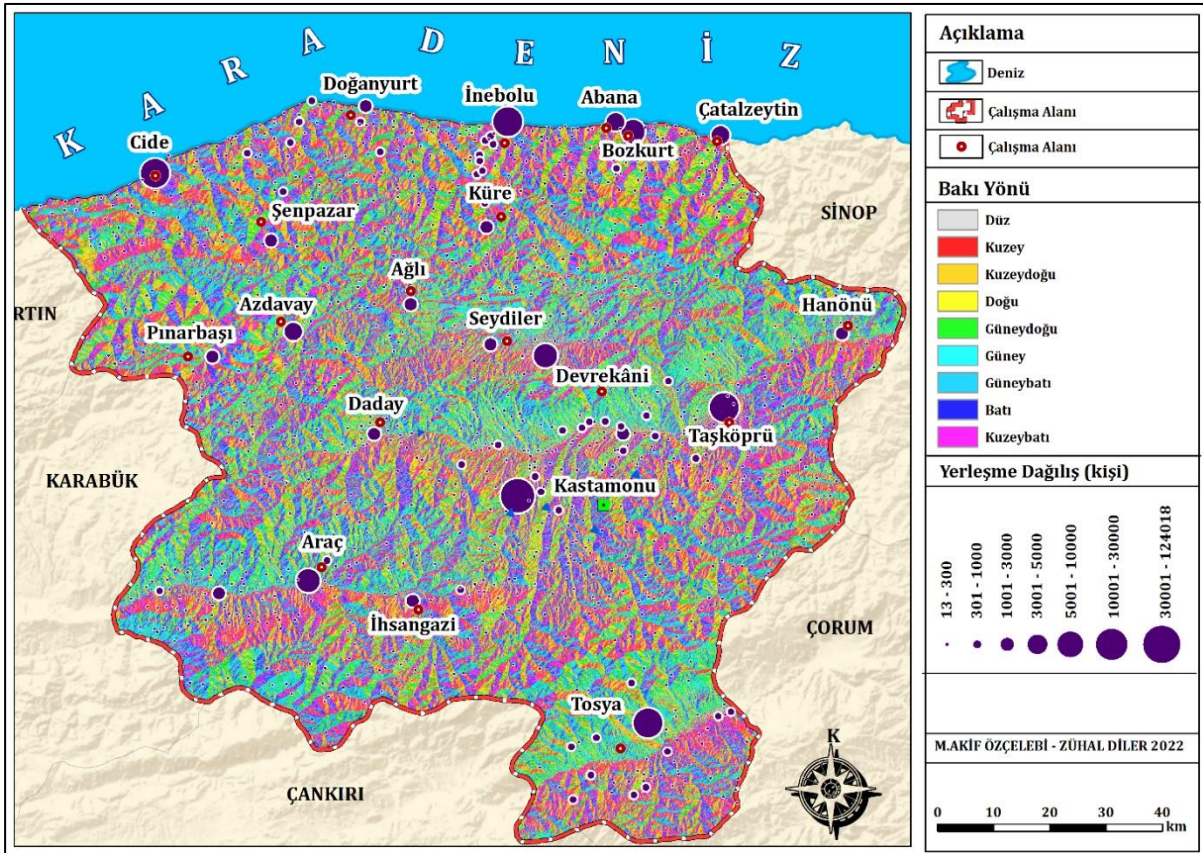
Tablo 5

Kastamonu İlinde Bakı Gruplarının Alansal ve Oransal Dağılımı

Yönler	Alan(km ²)	Alan (%)
Düz	105	1
Kuzey	1.709	13
Kuzeydoğu	1.550	12
Doğu	1.565	12
Güneydoğu	1.690	13
Güney	1.609	12
Güneybatı	1.509	12
Batı	1.542	12
Kuzeybatı	1.781	14

Şekil 17

Kastamonu İlinde Yerleşmeleri Bakıya Göre Dağılımı

Tablo 6

Kastamonu İlinde Bakı Gruplarına Göre Yerleşme Sayısı ve Oransal Dağılımı

Yönler	Yerleşme Sayısı	Oranı (%)
Düz	11	1
Kuzey	129	12
Kuzeydoğu	127	12
Doğu	154	14
Güneydoğu	153	14
Güney	136	13
Güneybatı	117	11
Batı	119	11
Kuzeybatı	128	12

Kaynak: TÜİK, 2021 Adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Yerleşmelerin yoğun olduğu bakı yönü doğu, güneydoğu ve güneydir. Ancak kuzey ve kuzeydoğu yönlerinin de yerleşme açısından yoğun olarak tercih edilen diğer yönler olduğu görülmektedir (Tablo 6). Yerleşim yeri değerleri birbirine yakın olan bakı yönleri, yerleşmelerin kuruluşunda ters bakı özelliklerinin tercih edildiğini göstermektedir. Eski dönemlerden günümüze devam eden ters bakı özelliği, kışları sert geçen Kastamonu ilinin ısınma ihtiyacına yönelik daha fazla yakıt tüketimine neden olmaktadır. Bu durum hem enerji tüketiminde hem de ekonomik

anlamda zarara yol açmaktadır (Koca & Menteşe, 2020). Bazı çalışmalarda bakı faktörünün, yerleşmelerin özellikle ısınma ve yakıt ihtiyacını etkilediğini, güneşe dönük yamaçların dulda yamaçlara göre daha az yakıt yakmakta olduğu belirtilmiştir (Özdemir & Karadoğan, 1996). Düz alanlarda görülen yerleşme sayısının az olması, Kastamonu'da genelinde düz sahaların yok denecek kadar az olması ile ilişkilidir.

5. Sonuç ve Öneriler

Yapılan çalışma, Kastamonu ilinde yükselti, eğim ve bakı gibi topografik faktörlerin nüfus ve yerleşme dağılışı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma neticesinde elde edilen sonuçlar, ilde kısa mesafelerde yükselti, eğim ve bakı koşullarının değişebildiğini göstermiştir. Bu durum il topografyasının düz bir yapıya sahip olmayıp farklı topografik özellikler taşıması ile alakalıdır.

Yükselti- yerleşme hakkında genel olarak bilinen; yükselti arttıkça olumsuz hale dönüşen yaşam koşullarından ötürü nüfus ve yerleşmenin azalmasıdır. Yükseltinin artması ile birlikte düşen sıcaklık değerleri, artan yağışlar, arazinin parçalı halde bulunmaya başlaması, yol yapımının zorlaşması, alt yapı çalışmalarının yetersiz kalması, vb. zorluklar, yükselti arttıkça oluşan olumsuz yaşam koşullarına birer örnek olarak verilebilir. Ayrıca yükselti arttıkça eğimin artması, yerleşmeyi olumsuz etkileyen bir olgudur. Kastamonu ilinde de bu durum söz konusudur. Yükselti basamaklarına göre nüfus ve yerleşme dağılımları incelendiğinde, il topraklarının %26'sını oluşturan ve ilde yerleşmelerin %22'sini barındıran 1000- 1200 metre yükselti basamağı en fazla yerleşmenin bulunduğu basamaktır. Ayrıca ilde kapladığı alan ile de (3.346 km²) en geniş yükselti basamağıdır.

800-1000 metre yükselti basamağı ise %20 yerleşme oranı ile ikinci sırada gelmektedir. Bu sıralamayı %16 yerleşme oranı ile 600-800 metre yükselti basamağı takip etmektedir. En az yerleşmenin bulunduğu yükselti, %1 yerleşme ile 0-200 metredir. Kapladığı alan ile de (153 km²) en az yer kaplayan yükselti basamağıdır.

İlde nüfus, yükselti ve eğimin az olduğu, nispeten daha düzlük, çevresinde yaşam koşullarının elverişli olduğu alanlarda, akarsu vadilerinde ve ovalarda toplanmıştır. Nüfusun en çok 801- 1000 m basamağında yoğunlaştığı görülmektedir. İl nüfusunun %50'den fazlası bu yükseltide yaşamaktadır. Bu durumun oluşmasında merkez ilçenin bu yükseltide bulunması etkilidir. Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu diğer yükselti basamağı %10'luk oranla 600-800 metre olarak belirlenmiştir.

Eğim gruplarına göre yerleşme dağılımları incelendiğinde, en fazla yerleşmenin %15-30 eğimli sahalarda üzerinde toplandığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak bu eğim grubunun aynı zamanda il toplam alanı içerisinde en geniş alana sahip olması (%35) gösterilebilir. Yükselti de olduğu gibi eğim gruplarıyla yerleşme arasında da ters ilişki söz konusudur. Yükselti dolayısıyla eğim arttıkça yerleşmelerin sayısı azalmakta ve nüfus seyrekleşmektedir (Koca & Menteşe, 2020).

Yerleşmenin en fazla görüldüğü ikinci eğim grubu %30- 45 grubudur. Yerleşmelerin %20'si bu eğim grubunda bulunmaktadır. Kapladığı alan ile il topraklarının %22'sini oluşturmaktadır. Sahip olduğu alan ve yerleşme sayısı orantılıdır. Yerleşmelerin %10-45 arası eğim gruplarında toplanmış olması, il arazilerinde düzlüklerin az, engebeli topografyanın hâkim olması ile alakalıdır. En az yerleşim sayısına sahip olan diğer eğim grupları %0-2 ve %2-5 olarak belirlenmiştir. Kapladıkları alan %1 ve %3 olan bu eğim gruplarının üzerinde yerleşim yerlerinin yok denecek kadar az olması olağandır.

Kastamonu'da hâkim tek bir bakı yönünden bahsetmek güçtür. Elde edilen sonuçlar; ilde yerleşim alanlarının bakı yönüne göre konumlanmamış olmasından dolayı, güneş ışınlarından çok fazla avantaj sağlanmadığını ve yağış, rüzgâr gibi hava koşullarında olumsuz etkiler yaşanabildiğini göstermektedir. Kastamonu'da kışların sert geçtiği göz önünde

bulundurulduğunda, bakı faktörünün değerlendirilememesi hem yakıt ve enerji tüketiminin hem de çevre kirliliğinin fazla olmasına neden olmaktadır. Bu durum ekonomik sıkıntılara da yol açmaktadır. Bakı verileri göz önünde bulundurularak yerleşim alanları belirlenmeli ve böylece yakıt ve ısı tasarrufu elde edilmelidir. Yakıt ve ısı tasarrufunun yanı sıra, çeşitli meyvelerin yetiştirilebildiği iklim şartlarından daha fazla faydalanabilmek adına güneşlenmenin ve don tehlikesinin az olduğu güney yamaçlar daha iyi değerlendirilmelidir. Meyvecilikte olduğu kadar tarım ürünlerinin, mera ve orman ürünlerinin yetiştirilmesinde de bakı verilerinden faydalanılarak yer seçimleri yapılmalıdır. Yerleşim alanlarının ve üretim tesislerinin bakı haritasına göre konumlandırılması, göç vermekte olan ilde daha kolay ve rahat bir yaşam sürmek adına rahatlatıcı olacaktır.

Kastamonu'nun kısmen dik ve dik yamaçlardan oluşan bir topografik yapısı olduğu belirlenmiştir. Mevcut fiziki şartlar ilde heyelan olaylarının yaşanmasına ayrıca yer yer vadi içerisine ve akarsu yataklarına kurulmuş alanlarda sel baskınlarına neden olmaktadır. Bu durum ilde maddi ve manevi kayıpların yaşanması ile sonuçlanmaktadır. Söz konusu riskli alanlara kurulmuş olan yerleşim yerleri olası afetlere karşı donanımlı hale getirilmeli, yeni yapılaşmaya izin verilen alanlarda denetim sıkı tutulmalı ayrıca riskli bölgelerin yerleşime açılmasına izin verilmemelidir. Eğimin fazla olduğu alanlara ağaç dikilmelidir. Eğimden dolayı geniş ve düz tarım alanlarına rastlanmadığı için, var olan tarım alanları korunmalı ve bu bölgelerde yapılaşmaya izni verilmemelidir.

Kaynakça

- Alaeddinoğlu, F. (2014). Van gölü havzasında nüfusun ve yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı. İçinde E. Yılmaz (Ed.), *TUCAUM VIII. Coğrafya Sempoiumu Bildiriler Kitabı* (ss. 263-274). http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp8_27.pdf.
- Aliagaoglu, A., & Uğur, A. (2010). *Şehir coğrafyası*. Nobel Yayıncılık.
- Atalay, İ. (2010). *Uygulamalı klimatoloji*. Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Atasoy A. & Özşahin E. (2013). Yükseltiye bağlı olarak nüfus değişir mi? Hatay örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 92–108. https://www.academia.edu/3350446/Yükseltiye_Bağlı_Olarak_Nüfus_Değişir_mi_Hatay_Örneği#:~:text=bu%20haritalar%20Coğrafi%20Bilgi%20Sistemleri,yükselti%20arttıkça%20nüfusun%20azaldığı%20belirlenmiştir.
- Avcı, V. (2017). Bingöl ilinde nüfus ve yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 201–222. <https://doi.org/10.29029/busbed.310604>.
- Avrupa Copernicus Arazi İzleme Servisi (Corine Arazi Örtüsü) (2018). Erişim, 12 Mart 2020, <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover>.
- Aylar, F. (2009). Hamamözü ilçesinde yükselti basamaklarına göre kırsal nüfus dağılışı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 269–278. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/49070/626104>.
- Coşkun, S. (2021). Küre Dağlarının Kastamonu iklimi üzerindeki etkileri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 77, 37–52. <https://doi.org/10.17211/tcd.833701>.
- Diler, Z. (2019). *Effects of universities on urban development; case of Kastamonu*. Lambert Academic Publishing.
- Diler, Z. (2021). Kastamonu ilinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(4), 777–796. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj>
- Doğanay, H. (1997). *Türkiye beşeri coğrafyası*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. <https://doi.org/10.14527/9786053647713>.

Diler, Z. & Özçelebi, M. A. (2022). Kastamonu ilinde nüfus ve yerleşmelerin topografik faktörlere göre dağılımı, *Mavi Atlas*, 10(1), 198-218.

Dölek İ., Avcı V. & H. M. (2018). Nüfusun ve yerleşmelerin yükseltiye göre değişimi: Muş ili örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 1011–1022. <https://doi.org/10.18506/anemon.414799>.

Durmuş, E. (2018). Diyarbakır ilinde yerleşmelerinin yükselti basamaklarına göre dağılışı. İçinde N. Türkoğlu, R. Bayar, K. Karabacak, C. Kurtar Anlı, H. Kılar & E. Gökkaya (Ed.), *TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* (ss. 336–354). <http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2018/12/30.Yil.TamMetin26Esen-DURMUŞ.pdf>.

Elibüyük, M., & Yılmaz, E. (2010). Türkiye'nin coğrafi bölge ve bölümlerine göre yükselti basamakları ve eğitim grupları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(1), 27–55. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000104.

Ergün A. & Buldur A. D. (2016). Sivas ilinde yükselti basamaklarına göre 1990-2015 yılları arasında nüfus ve yerleşmelerin dağılışı ve değişimi. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken Journal f World of Turks*, 8(3), 303–327. <https://www.dieweltdertuerken.org/index.php/ZfWT/article/view/893>.

Esen, F., & Avcı, V. (2017). Tunceli ilinde topoğrafik faktörlere göre (yükselti, eğitim, bakı) yerleşmelerin ve nüfusun dağılışı *Journal of International Social Research*, 10(51), 376–389. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1774>

İbret, B. Ü. (2004). Kastamonu'da nüfusun gelişim, dağılım ve yoğunluk özellikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 12(1), 157–178.

Karademir N., Nacar Ş. & B. Ş. (2020). Andırın ilçesinde (Kahramanmaraş) arazi kullanımının yükselti basamaklarına göre değişimi. *Uluslararası Coğrafya ve Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 42, 668–688. <https://doi.org/10.32003/igge.701223>.

Koca, S., & Mentese, S. (2020). Topografik faktörlere göre yerleşimin dağılışı. *Ege Coğrafya Dergisi*, 29(2), 217–228.

Koday, S., Koday, Z., Yılmaz Akçaözöğlü, E. (2020). Bozkır ilçesinin (Konya) yükselti basamaklarına göre nüfusu. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(Ek), 218–228. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gumus/issue/59344/837704>.

Köse, M. (2019). Antalya ilinde topografik faktörlere göre yerleşim birimleri ve nüfus dağılışı. İçinde B. Koçakoğlu, B. Karlı & D. Çakılcı (Ed.), *Antalya kitabı Antalya'da Türk-İslam medeniyetinin izleri 2*, (ss. 752-759). *Palet Yayınları*. <https://hdl.handle.net/11630/8105>.

Kurter A. (1971). *Kastamonu ve çevresinin iklimi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Özdel, M. M., & Meydan, A. (2019). Examination of the relationship between topographic properties between settlement and population distribution in Nevşehir. *Route Educational and Social Science Journal*, 42(3), 1-16.

Özdemir, M. A., & Karadoğan, S. (1996). Türkiye'de il merkezlerinin coğrafi mekanla ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 271–291.

Özşahin, E. (2014). CBS kullanılarak şehir ve jeomorfoloji arasındaki ilişkinin incelenmesi: Tekirdağ şehri örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 93-122.

Susam, T., & Oğuz, İ. (2006). CBS ile Tokat ili arazi varlığının eğitim ve bakı özelliklerinin tespiti ve tarımsal açıdan irdelenmesi. *Gaziosmanpaşa Ünv. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(1), 67–74.

Tanoğlu, A. (1969). *Nüfus ve yerleşme*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Taş, B., & Yakar, M. (2010). Afyonkarahisar ilinde yükselti basamaklarına göre arazi kullanımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8(1), 57–75. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000107.

Diler, Z. & Özçelebi, M. A. (2022). Kastamonu ilinde nüfus ve yerleşmelerin topografik faktörlere göre dağılımı, *Mavi Atlas*, 10(1), 198-218.

TÜİK. (2021). *Türkiye İstatistik Kurumu*.

Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye’de relief şekilleri ve arazi kullanımı*. İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

Türkan, O. (2016). Çankırı ilinde yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı. İçinde N. Türkoğlu, R. Bayar, K. Karabacak, C. Kurtar Anlı, H. Kılar & E. Gökkaya (Ed.), *TUCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* (ss. 414-429). http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2016/12/Int_semp_BC11.pdf.

Yalçınlar, İ. (1967). Türkiye’deki bazı şehirlerin kuruluş ve gelişmelerinde jeomorfolojik temeller. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 53–66.

Yılmaz, C., & Özçelebi, M. A. (2018). Sinop’ta nüfus ve yerleşmelerin yükselti basamaklarına göre dağılışı. İçinde Ö. Kıran (Ed.), *Sosyal bilimciler gözüyle Sinop* (ss. 77-102). Berikan Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

URL-1. TC. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *Toprak arazi sınıflaması standartları mevzuatı*. https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Talimatlar/ToprakAraziSiniflamasiStandartlariTeknikTalimativeIlgiliMevzuat_yeni.pdf.

URL-2. Kastamonu Gezgini. (2022, Nisan 12), Kastamonu Saat Kulesi - havadan çekim [HD] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=6AfgLQaoAQ>

URL-3. Mehmet Gübüçoğlu. (2022, Nisan 12), İnebolu drone çekim. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=uZEBvG8VVaI>

URL-4. Şaban Yüksel | drone travel. (2022, Nisan 12), Taşköprü/Kastamonu drone çekimi (dji mavic air) memleketim [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=7f9D421K0Y8>

M. Taner ŞENGÜN

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Fırat Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Elâzığ-TÜRKİYE
Fırat University, Department of Geography, Elazığ- TURKEY
ORCID: 0000-0003-4039-6591
mtsengun@firat.edu.tr

Muhammed KILIÇARSLAN

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student
Fırat Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Elâzığ-TÜRKİYE
Fırat University, Department of Geography, Elazığ- TURKEY
ORCID: 0000-0002-5832-4505
mklcarslan96@gmail.com

Yaren GÖKTAŞ

Arş. Gör. | Res. Assist.
Harran Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Şanlıurfa-TÜRKİYE
Harran University, Department of Geography, Sanliurfa- TURKEY
ORCID: 0000-0002-2516-9633
goktasyarenn@gmail.com

Bırkleyn Mağaraları (Diyarbakır) ve Turizm Potansiyeli

Öz

Turizm, milyonlarca insanın sürekli ve aktif olarak katıldığı çeşitli sebeplerden dolayı yapmış oldukları seyahatleri ifade etmektedir. Türkiye, özel konumu ile birçok turizm çeşidini bünyesinde barındırmakta ve insanlar için potansiyel bir destinasyon özelliği oluşturmaktadır. Türkiye’de Yukarı Dicle havzasında, Mezopotamya’nın kuzeyinde yer alan Diyarbakır ili Güneydoğu Anadolu Karst Kuşağı olarak bilinen saha içerisinde bulunduğu için çözülmeye elverişli karbonatlı kayaçlar nedeniyle mağara oluşumuna oldukça elverişli bir sahadır. Araştırmamıza konu olan Bırkleyn Mağaraları Diyarbakır il merkezinin 92 km kuzeydoğusunda bulunan Lice ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Karstik oluşumların güzel bir örneğini sergileyen bu mağaralar, Dicle’nin bir kolu olan DİPNE ÇAYI’na ev sahipliği yapmasıyla hidrografik bir öneme de sahiptir. Üç adet karstik mağara ve bir adet doğal tünelden oluşan bu mağaralar sisteminin; Arabistan levhasının Avrasya levhasına doğru kuzeye hareketi sırasında sıkışma rejimine bağlı olarak Güneydoğu Torosların Diyarbakır Havzası’na bakan yamacında oluştuğu belirtilmektedir. Ayrıca geçmişten günümüze kadar yoğun bir şekilde kullanılan bu mağaralarda Asurlar dönemine kadar uzanan hükümdar kabartmaları ve yazıtlar gibi önemli arkeolojik buluntulara da rastlanmaktadır.

Bırkleyn Mağaraları; gerek jeolojik, jeomorfolojik ve hidrografik oluşum özellikleri, gerekse de geçmiş dönemlerden kalan arkeolojik-kültürel çekiciliğiyle bölgenin turizmine katkı sağlayabilecek bir doğa harikasıdır. Bölge halkı dışında ülke genelinde az kişi tarafından bilinen bu mağaralar, çeşitli nedenlerle henüz tam anlamıyla turizme açılmamıştır. Diyarbakır-Bingöl karayolunun kenarında yer alması mağaralara kolay ulaşım avantajı sağlamaktadır. Bu sebeple Bırkleyn Mağaraları; mağara turizmi, doğa yürüyüşleri, piknik ve mesire alanları gibi turistik faaliyetlere oldukça elverişli bir ortam sergilemektedir.

Araştırma yapılırken; yerinde gözlem metoduyla çalışma sahası incelenmiş, sahaya ait sayısal yükselti modelleri ve uydu görüntülerinden, ulusal ve uluslararası literatürden faydalanılmıştır. Bu çalışmada çeşitli haritaların yapımında ArcGIS yazılım programı kullanılmıştır. Bırkleyn Mağaraları’nın oluşumu ve turizm potansiyelinin değerlendirilmesini amaç edinen bu çalışma ile elde edilmesi muhtemel sonuçlar sürdürülebilir turistik altyapı için gerekli planlamaların yapılması ve Bırkleyn Mağaraları’nın turizm değeri kazanmasına katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bırkleyn Mağaraları, Turizm, Mağara, Diyarbakır, Lice.

Birkleyn Caves (Diyarbakır) and Tourism Potential

Abstract

Tourism refers to the travels made by millions of people for various reasons in which they participate continuously and actively. Turkey, with its special location, contains many types of tourism and creates a potential destination feature for people. Diyarbakır province, located in the Upper Tigris basin in Turkey, in the north of Mesopotamia, is a very suitable area for cave formation due to the carbonate rocks that are suitable for dissolution, since it is located in the area known as the Southeast Anatolian Karst Belt. The Birkleyn Caves, which are the subject of our research, are located within the borders of Lice district, 92 km northeast of Diyarbakır city center. These caves, which exhibit a beautiful example of karst formations, also have a hydrographic importance as they host the Dipni Stream, a branch of the Tigris. This cave system consists of three karst caves and one natural tunnel. It is stated that this cave system was formed on the slope of the Southeastern Taurus Mountains facing the Diyarbakır Basin due to the compression regime during the northward movement of the Arabian plate towards the Eurasian plate. In addition, important archaeological finds such as ruler reliefs and inscriptions dating back to the Assyrian period can be found in these caves, which have been used extensively from the past to the present.

Birkleyn Caves is a natural wonder that can contribute to the tourism of the region with its geological, geomorphological and hydrographic formation features, as well as its archaeological-cultural attractiveness from past periods. These caves, which are known by few people throughout the country, except for the local people, have not been opened to tourism yet for various reasons. Being located on the side of the Diyarbakır-Bingöl highway provides the advantage of easy access to the caves. For this reason, the Birkleyn caves presents a very convenient environment for touristic activities such as cave tourism, nature walks, and picnic and recreation areas.

While researching, the study area was examined by on-site observation method, digital elevation models and satellite images of the field, national and international literature were used. In this study, ArcGIS software program was used in the production of various maps. The possible results of this study, which aims to evaluate the formation and tourism potential of Birkleyn caves, will contribute to the necessary planning for sustainable touristic infrastructure and to the tourism value of Birkleyn caves.

Keywords: Birkleyn Caves, Tourism, Cave, Diyarbakır, Lice.

1. Giriş

Mağaralar, tarih öncesi dönemlerden beri insanların sosyal-kültürel gelişimleri ve faaliyetleri açısından vazgeçilmez ortamları olmuştur. İnsanoglu geçmiş dönemlerde mağaraları barınak-sığınak (Öküzini ve Karain mağaraları-Antalya), zindan ve avlanma gibi faaliyetlerde kullanmışlardır. Günümüz ve günümüze yakın dönemlerde ise; ibadethane (Cehennem mağası Mağaraları-Zonguldak, Eyüp Peygamber Mağarası- Şanlıurfa), soğuk hava deposu, hayvansal ve tarımsal ürünleri koruma, çeşitli ekonomik faaliyetler, askeri lojistik alan ve mağara turizmi gibi farklı alanlarda buralardan yararlanmaktadır. Ayrıca mağaralar, geçmiş dönemlerden kalma birçok veriyi (jeolojik, hidrografik, iklimatik veri vs.) barındırması sebebiyle Jeoloji, Jeomorfoloji, Coğrafya, Antropoloji, Arkeoloji, Biyoloji, Ekoloji ve Speleoloji gibi bilimler için adeta doğal bir laboratuvar niteliği taşımaktadır.

Türkiye, dünya üzerinde karstik sahaların yoğun olduğu alanlara karşılık gelmektedir. Buna bağlı olarak karst ve mağara gelişimine uygun kaya topluluklarınca zengin olan bu topraklar mağaralarca da oldukça zengin olmuştur. Yaklaşık olarak 40.000 adet mağara olduğu düşünülen Türkiye, dünyada mağara zenginliği ülke olarak bilinmektedir. Şu ana kadar Türkiye’de çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından 3900 mağara saptanmış olup bunlardan 2510 adedi nitelikli araştırılarak haritalanmıştır (Nazik & Bayarı, 2018, s. 8). Doğal mağara varlığı bu kadar fazla olmasına rağmen bu mağaraların büyük bir kısmı henüz keşfedilememiştir. Bugün Türkiye’de 54 adet mağara turizme açılabilmiştir (Nazik, 2008, s. 53). Bir kısım mağara ise ekipmanlı normal ve profesyonel ziyaretçilere açık durumdadır (Karadeniz vd., 2009, s. 1621-1641; Külekçi & Sezen, 2018, s. 67). Toplam mağara sayısı ve tespit edilen mağara sayısının, turizme açılan mağara sayısına oranlaması yapıldığında Türkiye’nin mağara zenginliğini yeteri kadar değerlendiremediği sonucu çıkarılabilir.

Bahsedildiği üzere Türkiye’nin erimeye ve çözünmeye elverişli karbonatlı ve sülfatlı kayalar bakımından zengin olması mağaralarca da zengin olmasına yol açmıştır. Türkiye, potansiyel açıdan bu tür mağaralara fazlaca sahip olmasına rağmen bu doğa harikaları henüz

yeterince değerlendirilememiştir. Dolayısıyla bu gibi doğa harikalarının keşfedilmesi, araştırılması ve coğrafi özelliklerinin ortaya konulması, gerek bölge gerekse ülke turizmi açısından önem arz etmektedir (Şengün & Tonbul, 2005, s. 14).

Araştırmaya konu olan ve Diyarbakır ili Lice ilçesi sınırlarında yer alan Bırkleyn Mağaraları, karstik oluşumların güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Üç adet karstik mağara ve bir adet doğal tünelden oluşan bu mağaralar Dicle'nin bir kolu olan Dipni Çayı'na ev sahipliği yapmasıyla hidrografik bir öneme de sahiptir. Jeolojik, jeomorfolojik ve hidrografik oluşum özellikleri ve arkeolojik-kültürel çekiciliği Bırkleyn Mağaraları'nın turizme kazandırılmasını önemli hale getirmektedir. Bu özelliğiyle Bırkleyn Mağaraları, Türkiye'de doğanın ve tarihin bulunduğu nadide turistik alanlardan biridir. Tüm bu sebeplerle çalışmanın amacı "Bırkleyn Mağaraları'nın oluşumunu ve turizm potansiyelini değerlendirmek" olarak belirlenmiştir.

Bırkleyn Mağaraları ile ilgili ilk bilimsel çalışma, İngiliz arkeolog J. G. Taylor'un 1865 yılında burayı modern arkeoloji literatürüne tanıtmaya çalışmasıyla gerçekleşmiştir. Bu mağaralarla ilgili ilk detaylı çalışmayı ise C. Lehmann-Haupt ve W. Bleck, 1889 yılında bölgeye yaptıkları ziyaretler sonucunda gerçekleştirmişlerdir. 2004 yılında Münih Üniversitesi'nden Andreas Schachner başkanlığında bir ekip tarafından yüzey araştırması yapılmıştır. Araştırma neticesinde Asur Dönemi rölyef ve yazıtları belgelenmiş ve çevredeki tüm arkeolojik buluntular incelenmiştir (Aksu, 2017, s. 98). Ayrıca bölgede yer alan 3 adet mağara ve Dicle Tüneli'nin haritası çıkarılmıştır. Bu önemli çalışmalar dışında mağaralar, farklı alan ve konularda başka çalışmalara da konu olmuştur.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Bırkleyn Mağaraları'nı ele alan başta arkeoloji ve coğrafya alanlarında olmak üzere birçok bilimsel çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Fakat yapılan detaylı literatür taraması neticesinde söz konusu mağaraların turizm potansiyelini değerlendirip turizme kazandırılması süreciyle ilgili görüş ve önerilerde bulunulan herhangi bir bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır. Bırkleyn Mağaraları hakkında bu türde herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması literatür açısından bir eksiklik olarak görülmüş olup çalışmanın asıl problemi de bu çizgide belirlenmiştir. Çalışmanın araştırma ve bulgular kısmı iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan "Mağaraların Coğrafi Özellikleri" bölümünde çoğunlukla daha önce yapılmış çalışmalar incelenmiş olup ele geçirilen tüm bilgiler sistematik bir şekilde derlenmiştir. Dolayısıyla bu kısım çoğunlukla literatür taraması niteliğinde olup çalışmanın asıl özgün kısmını ikinci ana bölüm olan "Mağaraların Turizm Potansiyeli" bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde Bırkleyn Mağaraları'nın mevcut turistik durumu açıklanmış olup bu mağaraların turizm potansiyeli sistematik bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Yapılan değerlendirme sonucu mağaranın turizme kazandırılması için yapılması gereken çalışmalar ve atılması gereken adımlar belirtilmiştir. Tüm bu verilerden yola çıkarak "Sonuç ve Öneriler" bölümünde mağaralar hakkında genel bir değerlendirme yapılmış ve önerilere yer verilmiştir.

Çalışmanın ana materyali üç adet karstik mağara ve bir doğal tünelden oluşan Bırkleyn Mağaraları'nın kendisi olup yardımcı materyal olarak; konu ile ilgili yerli ve yabancı kaynaklar, yerinde yapılan gözlem ve saha inceleme raporları, sahaya ait sayısal yükselti modeli ve uydu görüntüleri kullanılmıştır.

Araştırma, bir plan ve program dahilinde üç ana aşamada gerçekleştirilmiştir: Planlama, Gerçekleştirme ve Raporlaştırma aşamaları. Planlama aşamasında ilk olarak araştırma konusu belirlenip çalışma sahasının sınırları kesinleştirilmiştir. Sonrasında çalışmanın amacı belirlenmiş olup daha sonra gerekli literatür araştırmaları yapılmıştır. Literatür taraması sonucu birçok yerli ve yabancı kaynak tespit edilmiş, ortaya konan kaynaklar sınıflandırılıp gerçekleştirme aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada ilk olarak ele geçen kaynaklar incelenmiştir. Sonrasında çalışma sahası 2022 Ocak ayında yerinde gözlemlenip gerekli incelemeler yapılmıştır. Toplanan bu veriler değerlendirilip analiz edilmiştir. Çeşitli haritaların yapımında ArcGIS 10.8 programı kullanılmıştır.

Son aşamada elde edilen tüm veriler birleştirilerek Microsoft Word 2016 kelime işlemci programına aktarılmıştır.

Bu çalışma ile elde edilen sonuçların Bırkleyn Mağaraları'nın turistik altyapısı için gerekli planlamalarının yapılması sürecine, mağaranın turizm değeri kazanmasına ve yapılacak benzer çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. Araştırma ve Bulgular

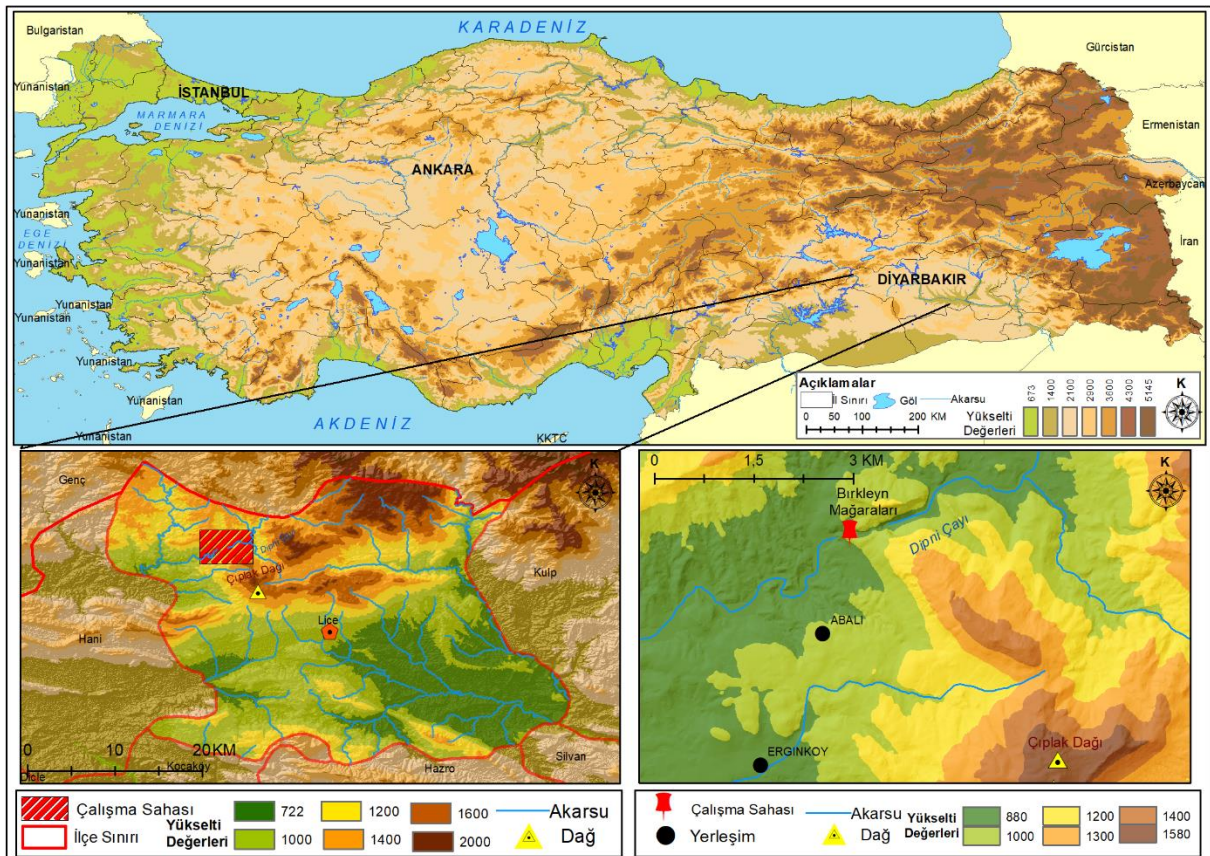
2.1. Mağaraların Coğrafi Özellikleri

Araştırma Sahasının Lokasyonu ve Toponomisi

Araştırma sahası Diyarbakır'ın Lice ilçesi sınırlarında yer alan Bırkleyn Mağaraları ve yakın çevresini kapsamaktadır. Bırkleyn Mağaraları, Güneydoğu Torosların Diyarbakır Havzası'na bakan güney yamaçları üzerinde, Diyarbakır il merkezinin 92 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Mağaraların hemen yanından Diyarbakır-Bingöl karayolu geçmektedir (Harita 1 ve 3).

Harita 1

Araştırma Sahası ve Yakın Çevresinin Lokasyon Haritası

Yapılan dilbilimsel ve etimolojik analizler, Bırkleyn isminin Arapça'da "Birkat Al-Ayin" teriminin bozulmasıyla meydana geldiğini göstermektedir. Arapça'da "Birkat" kelimesi gölet; "Al-Ayin" kelimesi ise pınar, nehir anlamlarına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşmesi sonucu "Kaynak Göleti" gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bırkleyn Mağaraları'nın diğer adı İskender-i Birklin'dir ve Türkiye Mağaralar Envanteri'nde bu adla yer almaktadır (Schachner, 2009, s. 14).

Jeolojik-Jeomorfolojik Oluşum Özellikleri

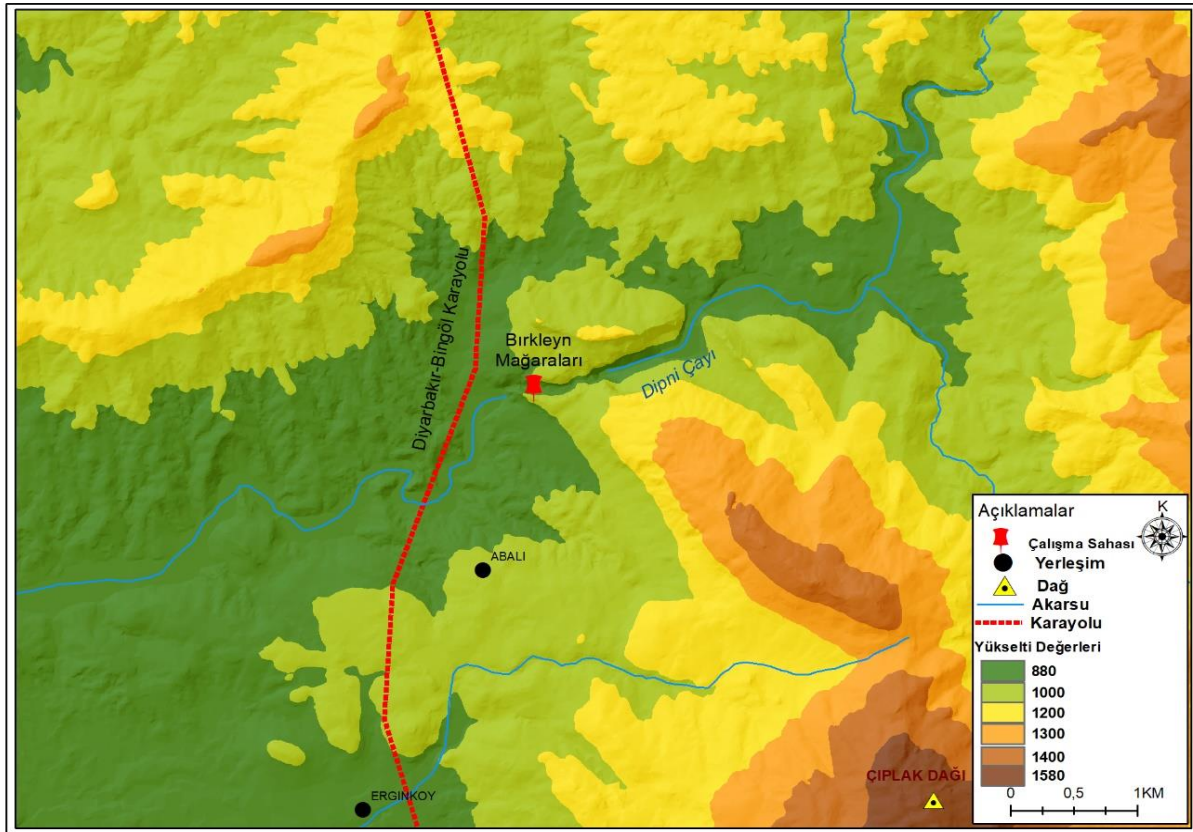
Güneydoğu Toroslar, içerisinde çözülmeye elverişli karbonatlı kayalar barındırmasıyla karst ve mağara oluşumu açısından zengin alanlara karşılık gelmektedir. Bu zengin alanların en

dikkat çekici olanlarından biri Bırkleyn Mağaraları'dır. Bu mağaraların oluşumu ve jeomorfolojik özellikleri, Güneydoğu Toros sisteminin yükselmesi ve dolayısıyla Dicle Nehri sisteminin gelişimi üzerinde önemli bilgiler verir (Karadoğan, 2017, s. 55). Kıta çarpışması sonucu oluşan bu orojenik sistem aynı zamanda Türkiye'deki Alp-Himalaya orojenik sisteminin bir dalıdır. Mağaraların oluşum yeri, kuzeydeki bu orojenik sistem ile güneydeki Neojen platoları arasında bir geçiş alanına karşılık gelmektedir (Doğan, 2009, s. 24).

Bazı mağaraların oluşumları itibariyle gelişmiş bir tektonik hat üzerinde yer almaları, bir tetikleyici unsur işlevi görerek mağara oluşumuna yol açabilir (Siler & Şengün, 2018, s. 1410). Bırkleyn Mağaraları'nın, Arabistan levhasının Avrasya levhasına doğru kuzeye hareketi sırasında sıkışma rejimine bağlı olarak Güneydoğu Torosların Diyarbakır Havzası'na bakan yamacında oluştuğu belirtilmektedir. Farklı yükseklikteki bu mağaralar sisteminin oluşumunda dikey tektonik hareketler ve karstlaşma önemli rol oynamaktadır (Doğan, 2009, s. 22). Meydana gelen bu sistem Torosların aktif tektonizma sürecinin önemini gözler önüne sermektedir (Halliday vd., 1995 & Atalay vd., 2010'dan aktaran Karadoğan, 2017, s. 55).

Harita 2

Araştırma Sahası ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası

Tektonik yükselmeden önce Dipni Çayı'nın karstik mağaraların güneyindeki kanyon üzerinde akış gösterdiği düşünülmektedir. Yaşanan tektonik yükselme hareketi Eosen ve Miyosen yaşlı karbonatlı-ofiyolitik rölyef üzerinde farklı aşınım süreçlerinin gelişmesine ve karstlaşmaya sebep olmuştur (Karadoğan, 2017, s. 55). Bu olaylar sonucunda Dipni Çayı, kanyondaki yatağını terk etmiş, yeraltında meydana gelen karstik tünelde derine doğru aşındırma yaparak akışına devam etmiştir. Yaklaşık 900 m tünelde akış gösterdikten sonra tekrar yüzeye çıkarak Dicle Tüneli'nin oluşumu gerçekleşmiştir (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1

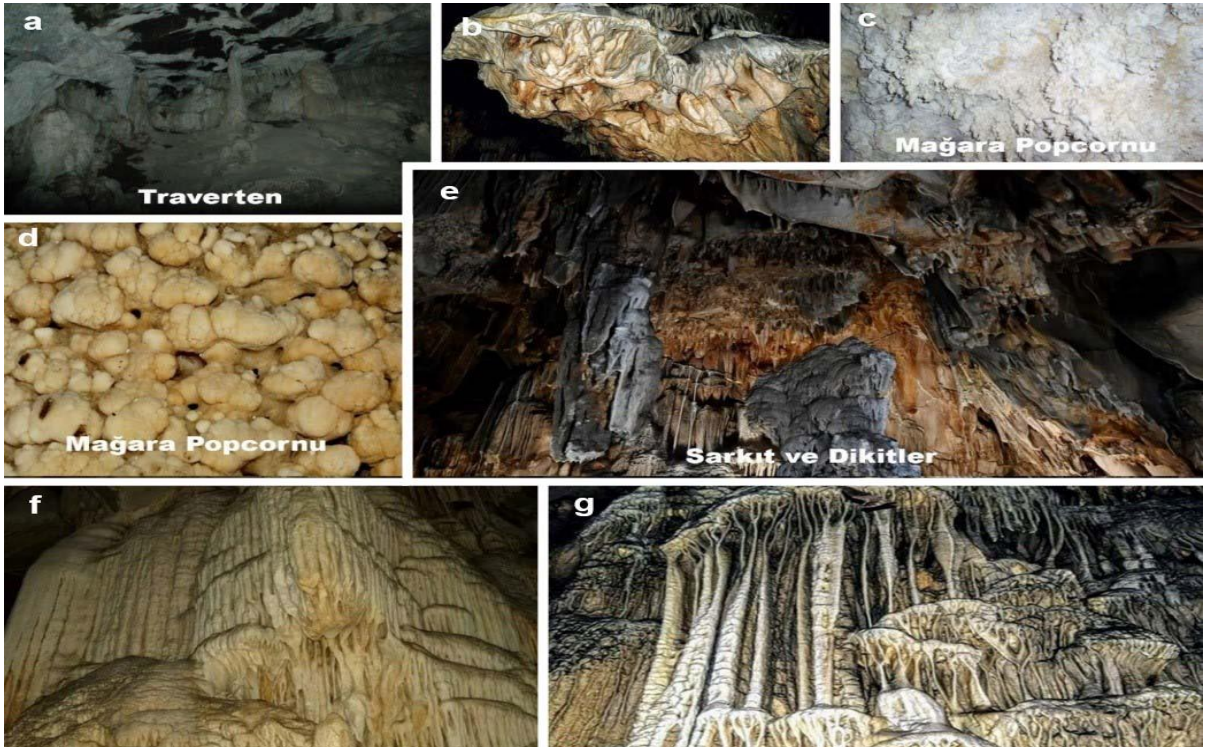
Birkleyn Mağaraları'nın Uydu Görüntüsü (Google Earth)

Bu mağaraların hepsinde karstik birikim şekilleri gelişmekle beraber özellikle III No'lu Mağara'da çok yoğundur. Mağara çökellerinin birçok çeşidinin bulunduğu bu mağaralarda oluşan başlıca çökeller şunlardır: sarkıt, dikit, sütun, mağara popcornu (mısır patlağı) ve traverten (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2

Birkleyn Mağaraları'nda görülen karstik şekiller: a) Traverten (Foto: Haspolat, 2021), b) Sarkıt (Foto: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi), c) ve d) Mağara popcornu (Foto: Haspolat, 2021), e) Sarkıt ve dikitler (Foto: Diyarbakır BB), f) ve g) Duvar Damlatmaları (Foto: Diyarbakır BB)

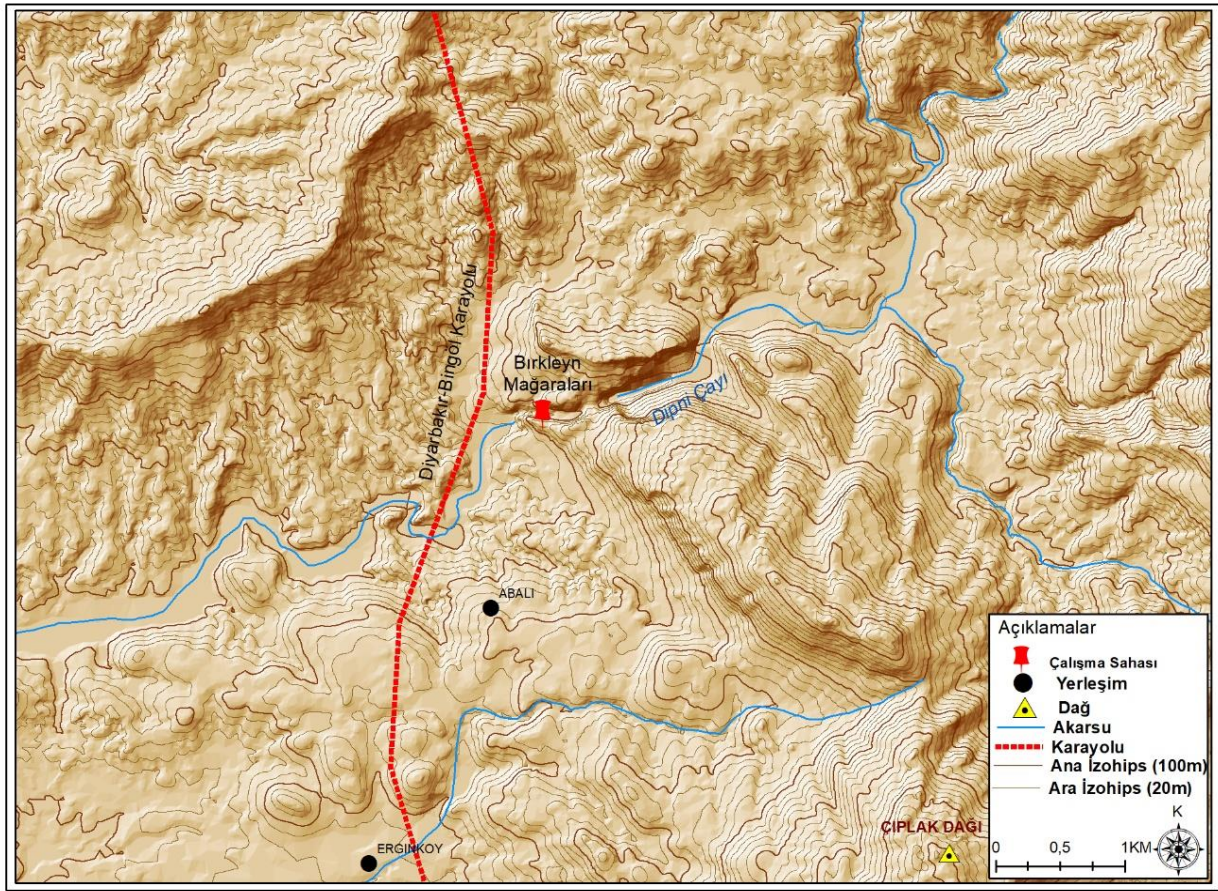

Hidrografik Özellikler: Karstik oluşumların güzel bir örneğini sergileyen bu mağara aynı zamanda hidrografik bir öneme de sahiptir (Harita 2 ve 3). Dicle Nehri'nin doğu kolu olarak bilinen Dipni Çayı (Bermal ya da Birkleyn Suyu) buradan geçmektedir (Aksu, 2017, s. 97). Dipni Çayı, Kuzeydoğudan Güneybatı yönüne doğru akış gösterdiği sırada, karayoluyla kesiştiği yerin yakınlarında Dicle Tüneli'nden de geçtikten sonra tekrar yüzeyde akmaya başlamıştır. İlerisinde alacağı yan kollarla beraber Eğil civarlarında Maden Çayı ile birleşerek Dicle Nehri'ni oluşturmuştur.

Dipni Çayı'nın Dicle Tüneli'nden çıkış yaptığı yerin, Dicle Nehri'nin kaynağı olduğu sanılmaktadır. Sanıldığı gibi burası Dicle'nin kaynağı değildir. Nehrin asıl kaynağı, Korkha dağı'nın altındaki 900 metrelik doğal tünelin sonudur (Karadoğan, 2008'den aktaran Aksu, 201, s. 96).

Harita 3

Arastırma Sahası ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası

Mağara Havası: Dipni Çayı'nın Dicle Tüneli'nden yüzeye açıldığı kısımda hava sıcaklığının çevresine göre oldukça düşük olduğu gözlemlenmiştir. Buna; tünelin içerisinde akan suyun, tüneldeki havanın sıcaklığını düşürmesiyle soğuk bir hava akımının tünelin çıkış kısmından yüzeye açılmasının neden olduğu tahmin edilmektedir. Böylece hava akımının çıkış yaptığı tünelin ağız kısmında hava sıcaklığı düşük olmaktadır (Fotoğraf 3). Dicle Tüneli'nin kuzeyinde sıralanan karstik mağaralarda ise iç kısımlara doğru nem oranı artmakta ve hava sıcaklığı ciddi oranda düşüş göstermektedir. Mağaraların derinliklerinde havanın nemliliği ve soğukluğu bu kısımlarda sürekli yerleşmenin gerçekleşmesine engel olmuştur.

Fotoğraf 3

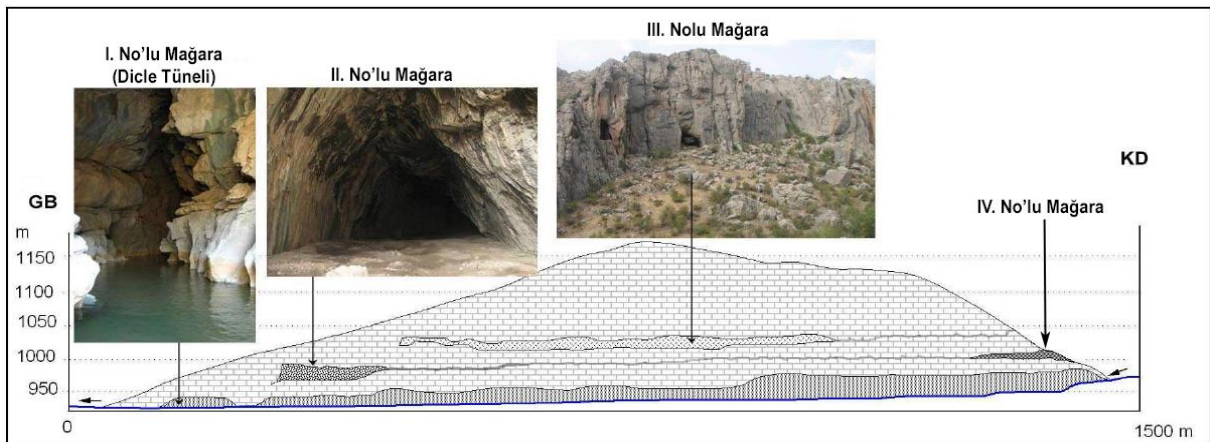
Dipni Çayı'nın Tünelden Yüze Çıkış Kısım (Foto: Muhammed Kılıçarslan)

Hayvan Varlığı: Bırkleyn Mağarası'ndaki hayvan varlığına bakıldığında, bahar aylarında Dicle Tüneli'nde yuvalanan ebabil kuşları (dağ kırlangıcı) dikkat çekmektedir. Sürüler halinde tiz çıgıklar atarak uçan bu kuşlar, gece-gündüz havada kalıp uyuyabilmeleriyle bilinirler. Diğer karstik mağaralarda ise birkaç yarası türüne rastlanmaktadır. Bunların başlıcaları fare kulaklı yarası (*Myotis Myotis*) ve geniş kanatlı yarası (*Eptesicus Serotinus*) olarak bilinen türlerdir (Haspolat, 2021, s. 62).

Şekil 1

Bırkleyn Mağaraları'nın Profil Kesiti (Karadoğan, 2017'den alınarak mağaralar numaralandırılmıştır.)

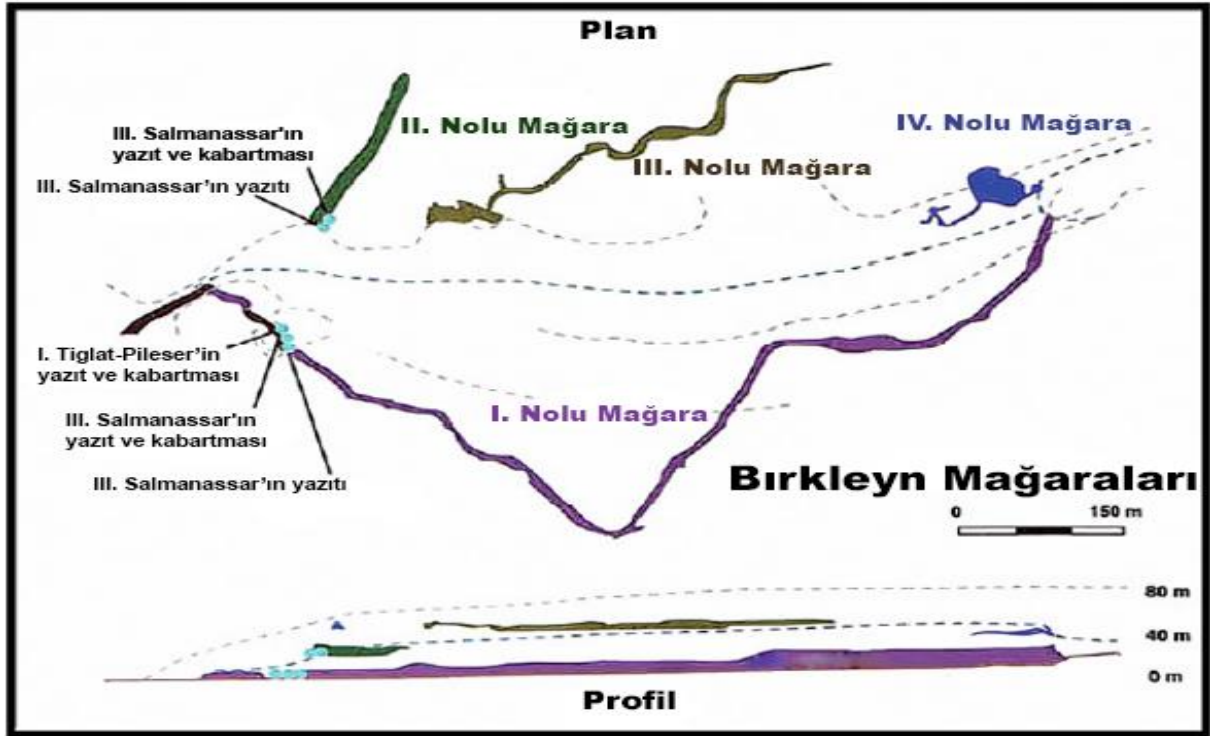

Mağaraların Yapısal Özellikleri: Bırkleyn Mağaraları'nın yapısal özelliklerine bakıldığında buraya bir mağara sistemi veya mağara grubu demek daha doğru bir ifade olacaktır.

Nitekim bu mağaralar birbirlerine oldukça yakın konumda yer almakta ve bazı mağaraların oluşumları itibarıyla birbirleriyle ilişkisi bulunmaktadır. Örnek olarak II No'lu ve IV No'lu Mağaraların aynı diyaklaz sistemi üzerinde geliştiği düşünülmektedir (Şekil 1). Münih Üniversitesi'nden Alman arkeolog Andreas Schachner, Bırkleyn Mağaraları'nda gerçekleştirdiği yüzey araştırması sonucunda buradaki mağaraları numaralandırmış ve mağaraların ölçekli bir haritasını çıkarmıştır (Şekil 1 ve Harita 4). Bu verilere dayanarak mağaraların yapısal özelliklerini ayrı ayrı ele almak daha anlaşılır olacaktır.

Harita 4

Bırkleyn Mağaraları Haritası (Schachner, 2004'den alınarak Türkçeleştirilmiştir)

I No'lu Mağara: Bu mağara, doğu-batı yönünde birbirine paralel uzanan iki kayalıktan oluşan topografyada, Korkha Dağı'nın batıya uzanan kısmını oluşturan güneydeki kayalığın altında kuzeydoğu-güneybatı yönlü uzanmaktadır (Fotoğraf 1). Bu mağara bir doğal tünel niteliğinde olup toplam uzunluğu yaklaşık 870 m'dir. Tünelin ortalama yüksekliği 20-25 m olup bazı kısımlarda yüksekliği 45 m'ye ulaşmaktadır (Harita 4). Büyük bir ihtimalle doğal çatlakları ve bir fay hattını takip eden bu tünel, tamamen doğal bir şekilde oluşmuştur (Schachner, 2004, s. 367). Dicle Tüneli'nin oluşumu tartışmaya açıktır. Kuvaterner başlarında kopan büyük kütlelerin oluşturduğu heyelan ile Bırkleyn Suyu vadisinin önünün tıkanıp, arkada bir göl meydana gelmiş olup daha sonra suların kalker kütle içinde, direnci zayıf, çatlaklı bir kısımda basınç ve mekanik bir aşındırma ile yatağını genişleterek kendine yeni bir tünel açmaya başlaması ile oluştuğu düşünülmektedir (Güney, 1991'den aktaran Aksu, 2017, s. 97).

Doğal güzellikleri ve etkileyici görünümünün yanında Asur dönemine ait olduğu düşünülen hükümdar kabartmaları ve çivi yazılı kitabeleri ile bu mağaralar kültür turizmi açısından son derece önemlidir (Güney, 1991'den aktaran Aksu, 2017, s. 98). Tünelin son kısmında, çökmeyle oluşan boşlukta, toplam 3 çivi yazıtı ve 2 kabartma görülmektedir. Bu kalıntıların hepsi bugünkü taban seviyesinden 4-5 m yüksektedir. En batıda Asur kralı I. Tiglat-Pileser'in yazıtı ve kabartması yer alırken, Asur kralı III. Salmanassar'ın kabartması ve bir yazıtı ile aynı kralın yaklaşık 10 m aralıklı bir yazıtı daha bulunmaktadır (Fotoğraf 5) (Schachner, 2004, s. 368).

Fotoğraf 5

a) II No'lu Mağara'nın tünel çıkışından görünümü (Foto: Muhammed Kılıçarslan) b) Asur kralı III. Salmanassar kabartması (Aksu, 2017).

II No'lu Mağara: Bu mağara kanyonun kuzeyindeki kayalığın içine, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmıştır (Fotoğraf 1). Mağaranın uzunluğu yaklaşık 250 m civarında olup ortalama 25 m genişliğe ve 20 m yüksekliğe sahiptir (Harita 4). Birkleyn'in en yoğun kullanılmış mağarasıdır. Mağaranın kesiti üçgen şekline benzemektedir. Büyük İskender'in ordularını meskûn ettiği söylenen mağara burasıdır (Güney, 1991'den aktaran Karadoğan, 2017, s. 55).

Güney'e (1991) göre, Makedonya Kralı Büyük İskender'in Pers seferinde ordusunu barındırmış olması bu mağaranın tarihi değerini arttıran bir olaydır. Bu nedenle buraya İskender-i Birklin de denilmektedir (Güney, 1991'den aktaran Karadoğan, 2017, s. 55). Tamamen doğal oluşumlu olan bu mağarada tarih öncesi dönemlerden orta çağ dönemine kadar izlere rastlanmaktadır. Ayrıca mağaranın içinde ve dışında olağanüstü yoğunlukta kaçak kazı izlerine rastlanmaktadır (Schachner, 2004, s. 368).

Mağaranın dış kısmında, doğu duvarında yer alan Asur Kralı III. Salmanassar'a ait iki yazıt ve bir kabartma daha bulunmaktadır. MÖ 858-824 yıllarına tarihlenen bu yazıtın içeriği, aynı kralın 1 numaralı mağara girişindeki yazıtlarla hemen hemen aynıdır (Yamaç, 2013, s. 119). Bunun yanı sıra yüzeyde görülen Bizans mimarisinin dışında, söz konusu kaçak kazı çukurlarından çıkan seramiklerle, mağaranın kullanıldığı çeşitli dönemler (Demir Çağı, Geç Antik Çağ ve Orta Çağ) tespit edilmiştir (Fotoğraf 6) (Schachner, 2004, s. 370).

III No'lu Mağara: Toplam uzunluğu 600 m civarında olan bu mağara Dicle Tüneli'nin (1 No'lu Mağara) 200 m doğusunda yer almaktadır (Şekil 1 ve Harita 4). İki bölümden oluşan mağarada öncelikle geniş bir giriş ve kanyona doğru genişleyen küçük açıklıklar ve blöfler arasındaki iki geniş boşluk bulunur. Sonra dar bir koridorla mağaranın içine girilir. Bu mağara karstik birikim şekilleri (sarkıt, dikit ve sütun) bakımından oldukça yoğundur. Mağaranın tamamı sarkıt ve dikitlerle kaplıdır (Yamaç vd., 2013, s. 49). Bu nedenle Güney (1991) bu mağaraya Dikitli Mağara demiştir. Ayrıca mağaranın her yerinde bulunan seramikler, buranın geçmişte yoğun olarak kullanıldığını ispat eder niteliktedir (Fotoğraf 6) (Aksu, 2017, s. 96).

Fotoğraf 6

Bırkleyn Mağaraları: a) II No'lu Mağara (Foto: lice.gov.tr), b) III No'lu Mağara (Diyarbakır BB).

IV No'lu Mağara: Bu mağara, içinden su geçen 1 No'lu Mağara'ya suyun girdiği yerin üstünde, kuzeydeki kayalıkta yer alır (Fotoğraf 1 ve Harita 4). Söz konusu mağara birbirini takip eden iki kısımdan oluşmaktadır. Girişteki kısma göre daha büyük olan ana odanın çatısının büyük bölümü çöktüğünden, orijinal boyutunu tahmin etmek zordur (Schachner, 2004, s. 373). Arkeologların keşifleri ışığında bu iki bölümün çağlar boyunca insanlar tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu mağaranın tabanında çoğunlukla Demir Çağı'na ait birkaç pişmiş toprak parçası bulunmuştur.

Mağaraların Kullanım Alanı: Yer altı ve yer üstü suyu, doğal yer altı köprüsü, geniş mağaraları ve mağara şekilleri, çevresi ve kültürel cezbedicileriyle Bırkleyn Mağaraları geçmişten günümüze kadar gelen süreçte farklı alanlarda kullanılmıştır. Tarih öncesi döneme uzanan izlerin (çanak, çömlek, pişmiş toprak parçaları, seramikler vs.) bulunması bu mağaraların geçici veya kalıcı barınak ve sığınak olarak kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Tarihî dönemlerde geçici konaklama, askeri meskûn yeri, avlanma gibi farklı alanlarda da kullanılmıştır. Nitekim Asur kralları I. Tiglat-Pileser ve III. Salmanassar'ın ordusunu burada geçici konakladığı mağara duvarlarındaki yazıtlardan ve kabartmalardan anlaşılmaktadır. Yine Büyük İskender'in Pers seferi sırasında burayı askeri meskûn olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Bırkleyn Mağaraları hakkında bilimsel amaçlı ilk kullanım 19. yüzyılın ortalarından sonlarına doğru Avrupalı birkaç bilim adamının yaptığı ziyaretlere dayanır. Yine 2004 yılında Münih Üniversitesi'nden Andreas Schachner başkanlığında bir araştırma ekibi bu mağaralarda detaylı bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir.

Günümüze yakın zamanlarda avcılar, köylüler ve sürü çobanları tarafından bu mağaralar ahır, barınak ve ağıl gibi çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Yine mağara çağımıza yakın zamanlarda definciler tarafından hazine ve değerli eşya bulma ümidiyle tahrip edilmiştir. Bu da mağaraların doğal güzellik ve çekiciliğine büyük zararlar vermiştir.

Son olarak Bırkleyn Mağaraları günümüzde turistik amaçlı ziyaret edilmekte, aileler için piknik veya mesire alanı olarak tercih edilmekte ve ayrıca doğa yürüyüşü yapmak isteyen doğaseverler tarafından da ilgi çekmektedir.

2.2. Mağaraların Turizm Potansiyeli

Diyarbakır ilinde hâlihazırda "UNESCO Dünya Miras Listesi"nde Hevsel Bahçeleri ve Diyarbakır Surları yer almaktadır. Bırkleyn Mağaraları da sahip olduğu özelliklerle Diyarbakır'da "UNESCO Dünya Miras Listesi"ne girebilecek en potansiyelli yerlerin başında gelmektedir. Bu mağaralar, barındırdığı doğal coğrafi özellikleri ve arkeolojik değerleriyle; ülkemizin özellikle de Akdeniz Bölgesi'nde yer alan diğer karstik mağaraları kadar büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Gerek jeolojik, jeomorfolojik ve hidrografik oluşum özellikleri, gerek kendine has ilginç

karstik şekilleri (sarkıt, dikit, sütun, traverten ve mağara popcornu) gerekse de geçmiş çağlardan kalan arkeolojik-kültürel çekiciliğiyle bölgenin turizm potansiyeli oldukça yüksek bir doğa harikasıdır. Bırkleyn Mağaraları özellikle mağaracılık, doğa yürüyüşü, dağcılık ve tırmanma gibi spor alanlarında dünyaya mal olabilecek nitelikte potansiyele sahip bir yerdir.

Potansiyeli bu denli yüksek bir değer henüz turizme kazandırılmamıştır. Bunun birçok nedeni olmakla beraber en önemli nedeni geçmişte Genç-Lice arasında kalan dağlık bölgede çeşitli güvenlik problemlerinin yaşanmış olmasıdır. Son yıllarda yaşanan gelişmelerle bu problem ortadan kaldırılarak mağara ve çevresi güvenli hâle getirilmiştir.

Doğal oluşumlu bir mağara olan Bırkleyn mağaraları Kültür ve Turizm Bakanlığınca arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir. Doğal bir mağaranın turizme açılmasına karar verilmeden önce şu iki soruya cevap aranmalıdır (Cigna & Forti, 2013'ten aktaran Yozcu, 2017, s. 77):

- 1) Mağaranın yer aldığı bölge ve çevresinde mağara turizmine yeteri kadar ilgi var mıdır?
- 2) Mağaralar büyük sorunlara yol açmadan turizme kazandırılabilir mi?

Bu iki sorunun olumsuz cevaplanması halinde mağaraların turizme açılmaması gereklidir. Bırkleyn Mağaraları nezdinde bu sorular cevaplanmaya çalışıldığı takdirde ilk olarak mağaranın yer aldığı bölgede mağara turizmine ilgi kısmen vardır denebilir. Bu tip arkeolojik değere sahip doğal mağaralar bölgede nadir olarak görüldüğü için bölge insanları tarafından ilgiyle karşılanmaktadır. Nitekim Bırkleyn Mağaraları turizme açılmamış olmasına rağmen farklı sebeplerle gelen büyük bir ziyaretçi kitlesine sahiptir. Turizme açılıp yeteri kadar tanıtımının da yapılmasıyla bölge insanı tarafından yeterli ilginin gösterileceği tahmin edilmektedir. İkinci soruya gelindiğinde ise mağaralar, gerekli adımların atılması durumunda büyük sorunlara yol açmadan turizme kazandırılabilir. Bunun gerçekleşebilmesi için de bir Uygulama Projesi'nin hazırlanması ve adım adım bu uygulama projesi dikkate alınarak söz konusu mağaraların turizme açılması gereklidir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, doğal bir mağaranın turizme açılabilmesi için bazı kriterler belirlemiştir (Nazik, 2008'den aktaran Yozcu, 2017, s. 78). Bu kriterlerin Bırkleyn Mağaraları özelinde değerlendirilmesi şu şekilde yapılabilir:

Kriter: Mağaranın turizm açısından önem arz eden yerleşim merkezlerine yakın olması.

Değerlendirme: Bırkleyn Mağaraları Diyarbakır ve Bingöl iline yakın bir konumdadır. Bu mağaraların Diyarbakır il merkezine uzaklığı yaklaşık 92 km iken Bingöl il merkezine uzaklığı yaklaşık 50 km'dir. Özellikle Diyarbakır il merkezi ve çevre ilçelerde turistik açıdan önemli yerlerin mevcut olmasıyla bu kriter kısmen karşılanmaktadır.

Kriter: Mağaranın kendine has jeolojik çekiciliklere sahip olması.

Değerlendirme: Bırkleyn Mağaraları, jeolojik-jeomorfolojik oluşum özellikleri ve kendine has ilginç karstik şekilleriyle (sarkıt, dikit, sütun, mağara popcornu, traverten) bu kriteri rahatlıkla karşılamaktadır.

Kriter: Doğal mağaraların dışındaki yapay mağaralarda, mağaraların arkeolojik ve kültürel değer taşıması.

Değerlendirme: Bırkleyn Mağaraları'nın en önemli özelliklerinden biri de doğal karstik bir mağara olmasının yanında arkeolojik-kültürel değere de sahip olmasıdır. Bünyesinde barındırmış olduğu Asur dönemine ait hükümdar kabartmaları ve çivi yazılı kitabeler ile arkeolojik ve kültürel değere sahip bir özelliktedir.

Kriter: Mağaraya ulaşımın kolay ve rahat yapılabilmesi.

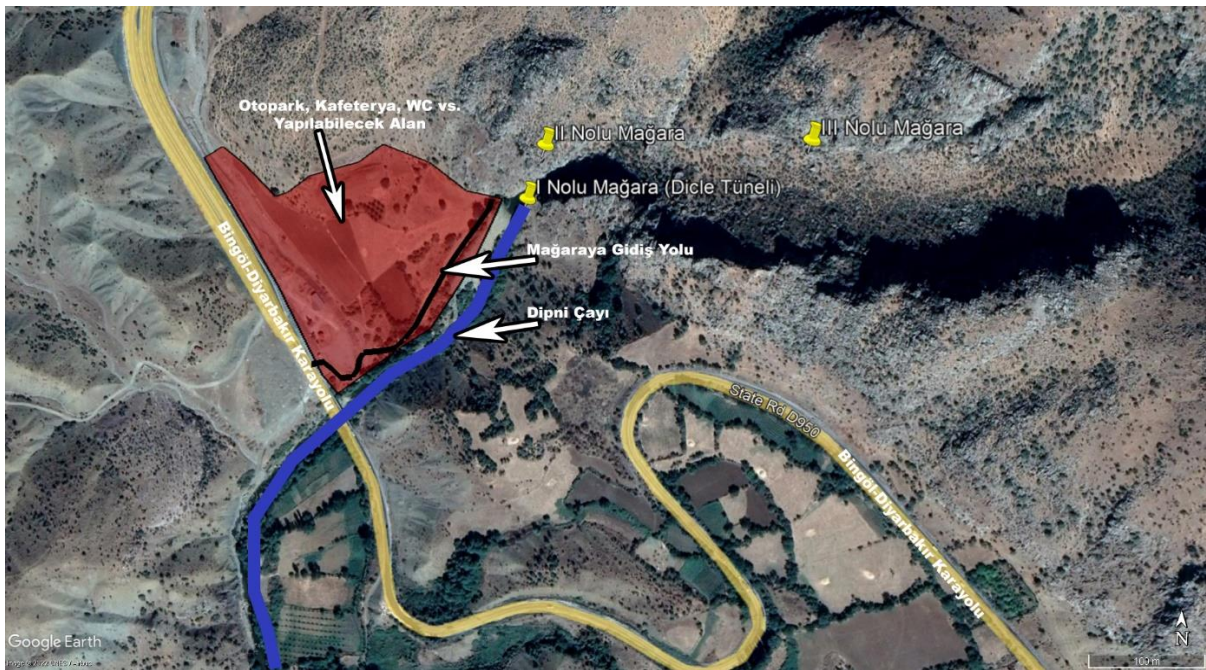
Değerlendirme: Diyarbakır-Bingöl karayolunun hemen kenarında yer alması ve karayolunun asfalt özellikte olması ile Bırkleyn Mağaraları'na ulaşım oldukça kolay bir şekilde sağlanabilmektedir.

Kriter: Mağara yakınında ziyaretçilere hizmet verebilecek park alanı, kafeterya, tuvalet gibi birimlerin veya çevre düzenlemesi yapılabilecek yeterli arazinin bulunması.

Değerlendirme: Diyarbakır-Bingöl karayolu ile Bırkleyn Mağaraları arasında 250-300 metrelik bir mesafe vardır. Bu alana denk gelen yaklaşık 45-50 km²'lik bir arazi mevcuttur. Bu arazinin bir kısmı üzerinde gerekli planlamalar ve düzenlemelerin de yapılmasıyla araç yolu, yürüyüş yolu, otopark, kafeterya, müze ve tuvalet gibi mimari projeler inşa edilebilir. Bu mimari projelerin yer alacağı arazinin seçiminde topografik ve çevresel faktörler etkili olmuştur. Nitekim bu arazi mağaralara oldukça yakın bir konumda olmakla beraber karayolunun hemen kenarında uzanmaktadır. Mağaralar ve çevresi genel olarak dağlık ve engebelidir. Mimari projeler için uygun görülen arazinin topografik olarak düzlük olması seçimi etkileyen diğer bir faktördür. Söz konusu arazinin Dipni Çayı'nın hemen kenarında olması bu alanda yapılacak projelere ekstra bir çekicilik de katabilir. Bu arazi üzerinde varsa mülkiyet sorununun da mutlaka çözülmesi gereklidir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7

Bırkleyn Mağaraları'nın turistik planlaması (Google Earth)

Bırkleyn Mağaraları'nın turizme kazandırılması için sağlanması gereken bu kriterlere bakıldığında söz konusu mağaraların turizme açılmalarında herhangi bir sakınca ve olumsuz bir durum görülmemektedir. Mağaraların bu kriterleri karşıladığı belirlendikten sonra; Kültür ve Turizm Bakanlığı, bazı resmî kurumlardan ilgili mağara için bazı rapor ve tetkikler istemektedir (Yozcu, 2017, s. 78):

- Mağara ekolojisi ve can güvenliği açısından turizme açılmasında herhangi bir sakınca bulunmadığına dair Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından verilecek rapor,
- Mağaranın, insanların rahatlıkla gezmelerine olanak verecek fiziki yapıda olduğuna dair rapor,
- Bu özellikleri taşıdığı belirlenmesinden sonra; içinde mimari ve elektrifikasyon uygulamalarının sağlanabileceği bir ortamın oluşturulmasının ve bu işlemlerin mağara doğasını bozmayacağı teknik raporlarla kanıtlanması,

• Bu doğrultuda hazırlanan projelere yönelik, ilgili idareden (Kültür ve Turizm Bakanlığı, Belediye Başkanlığı ve Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü) uygun görüş alınması gerekmektedir (Yozcu, 2017, s. 78).

Çeşitli kurumların hazırlayacağı bu rapor ve tetkiklerde sorun oluşturabilecek herhangi bir olumsuzluğa şu ana kadar rastlanmadığı söylenebilir. Nitekim Bırkleyn Mağaraları'nın yapısı, mağara ekolojisi ve can güvenliği açısından bir sorun teşkil etmemektedir. Yine mağaraların büyük bölümü insanların rahatlıkla gezebilecekleri büyüklüğe ve uygun fiziki şartlara sahiptir. Mağaraların içerisinde yapılacak mimari projeler ve elektrik işlerinin mağara ekolojisine uygun malzemeler kullanılarak yapılması durumunda herhangi bir sorun yaşanmasının önüne geçilecektir.

Bırkleyn Mağaraları'nın turizme kazandırılması için Diyarbakır Valiliği ve Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı koordinesinde; Vali ve Büyükşehir Belediyesi Başkanı, İl Müdürleri, Diyarbakır Milletvekilleri, İlçe Belediye Başkanları, Türkiye Mağaracılık Federasyonu Başkanı, Türkiye Dağcılık Federasyonu Başkanı ve bir grup dağcı ile birlikte 28 Kasım 2021'de bölgeye doğa yürüyüşü düzenlemiştir.

Vali Münir Karaloğlu, yaptığı açıklamalarda; mağaraların turizme kazandırılması için gerekli adımları attıklarını, doğa güzelliğinin korunması için herkesi göreve davet ettiğini söylemiştir (Kaya, 2021). Diyarbakır valisi tarafından bölgeye gerçekleştirilen bu ziyaret ve yapılan açıklamalar söz konusu mağaraların turizme kazandırılması açısından son derece umut verici bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

3. Sonuç ve Öneriler

Bırkleyn Mağaraları; Güneydoğu Toros Karst Kuşağı üzerinde gelişmiş, üç adet karstik mağara ve bir adet doğal tünelden oluşan bir mağaralar grubudur. Dicle Tüneli adı verilen mağaradan Dipni Çayı'nın geçmesi, mağaralara hidrografik bir önem atfetmektedir. Arabistan ve Avrasya levhalarının tektonik hareketleri sonucu oluşan bu mağaralar arkeolojik bir değere de sahiptir. Mağara duvarlarına oyulmuş Asur dönemine ait kabartmalar ve mağaraların çevresinde arkeolojik yerleşimlerin varlığı, buranın önemine işaret etmekte ve burayı turistler için cazip bir destinasyon hâline getirmektedir (Doğan, 2009, s. 20).

Bu mağaralar; kendine has ilginç karstik şekilleri, önemli arkeolojik buluntuları, ulaşım kolaylığı, çevresindeki alternatif turizm faaliyetlerinin çeşitliliği gibi nedenlerle yapılacak bazı planlama ve çevre düzenlemeleriyle her yıl binlerce turist çekebilecek potansiyele sahip bir turizm alanıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığınca arkeolojik sit alanı olarak ilan edilen Bırkleyn Mağaraları, Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Bölge Kurulunca da onaylanacak bir Uygulama Projesi'nin hazırlanmasından sonra turizme kazandırılmalıdır. Mimari, aydınlatma, koruma ve çevre düzenlemelerinden oluşan bu Uygulama Projesi; konunun uzmanı ve bu konuda tecrübeli olan gruplarca yapılmalıdır (Nazik vd., 2016, s. 469). Uygulama Projesi'ne riayet edilmeden atılacak adımlar mağaralar için geri dönüşü olmayan kötü sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin; mağarada gelişigüzel tesisat yapımı görüntü kirliliğine, yanlış ışık seçimi veya ışığın yanlış yerleştirilmesi mağaralarda yosunlaşmalara ve damlataşlar da bozulmalara yol açabilir. Yine mağaralar turizme açıldıktan sonra buralara en büyük zararı turizm verebilir. Aşırı ve kontrolsüz ziyaretçi alımı, ziyaretçilerin bilgisiz ve bilinçsiz davranışları, çevre, ses ve gürültü kirliliğine yol açmaları gibi sorunların gerçekleşmemesi için önlemler alınmalıdır. Gerekirse mağaralara rehbersiz giriş yapılmamalıdır ve mağara çevresinde gerekli güvenlik önlemleri alınmalıdır.

Bırkleyn Mağaraları, tüm bu özellikleriyle turizm potansiyeli oldukça yüksek bir karstik mağara grubu olarak jeosit ve jeomorfosit alan kapsamında değerlendirilebilir. Bölgede dört adet doğal oluşumlu mağara bulunması ayrıca Dicle Tüneli'nden tekrar çıkış yapan Dipni Çayı

nedeniyle de mağaralar ve yakın çevresinde çeşitli ekoturizm faaliyetleri yapılabilir. Bu kapsamda gerçekleştirilecek çevre düzenlemeleri ve planlamalar neticesinde; mağaraları ziyaret eden turistler için yakın çevrede oluşturulacak kamp alanları, bisiklet turları, doğa fotoğrafçılığı etkinlikleri, dağcılık ve tırmanma gibi macera turizmi faaliyetleri düzenlenebilir.

Kaynakça

Aksu, R. (2017). *Diyarbakır ve çevresinde kültür turizmi* (Tez No. 380157) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Atalay, İ., Karadoğan, S. & Yıldırım, A. (2012, June 1-9). Karstification and ground river system in SE Anatolia: a key study from Birkleyn Cave system. In I. Atalay, M. Ielenicz, D. Balteanu & R. Efe (Eds.), *The 7th Turkey-Romania Geographical Academic Seminar* (pp. 81–92). İnkılap.

Cigna, A. & Forti, P. (2013). Caves: The most important geotouristic feature in the world. *Tourism and Karst Areas*, 6(1), 9–26.

Doğan, U. (2009). The geomorphology of the Birkleyn Caves (Diyarbakır-Türkiye): preliminary, results. In A. Schachner (Ed.), *Assyriens könige an einer der quellen des Tigris* (pp. 20-30). Ernst Wasmuth Verlag Tübingen.

Güney, E. (1991). *Diyarbakır ve yöresinde doğa-kültür turizmi*. Dicle Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Halliday WR & Shaw T.R. (1995). The Iskender-i Birkilin Caves in the 9th and 12th centuries BC. *The NSS Bulletin Journal of Caves and Karst Studies*, 57, 108-110.

Haspolat, Y. K. (2021). *Diyarbakır Lice Birkleyn mağarası*. https://www.researchgate.net/publication/354420811_Diyarbakir_Lice_Birkleyn_magarasi

Karadeniz, V., Çelikoğlu, Ş. & Akpınar, E. (2009). Gököl Mağarası ve turizm potansiyeli. *Turkish Studies*, 4(8), 1621–1641. doi:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1012

Karadoğan, S. (2017, 11-15 Eylül). Güneydoğu Anadolu'da troglodit barınak, mesken ve yerleşmeler. İçinde Q. Sayılov, N. Kurnaz & A. Derjaj (Ed.), *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi* (ss. 50-60). Üç Mart.

Kaya, S. (2021, 28 Kasım). *Birkleyn Mağaraları, turizme kazandırılacak*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/birkleyn-magaralari-turizme-kazandirilacak-41949245>

Külekcı, E. A. & Sezen, I. (2018). Bir ekoturizm aktivitesi olarak mağara turizmi; Erzurum ili Elmalı Mağarası. *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi (MBUD)*. 3(1), 66-75.

Nazık, L. & Bayarı, S. (2018). Mağara zengini ülke: Türkiye. *Mavi Gezegen Dergisi*, (24), 7-19.

Nazık, L., Tuncer, K. & Poyraz, M. (2016, 23-26 Mayıs). Kırşehir'in doğal ve yapay mağaralarının turizm potansiyeli. İçinde R. Efe, İ. Cürebal & L. Levai (Ed.), *International Geography Symposium- GEOMED 2016* (ss. 454-488).

Nazık, L. (2008). *Mağaraların araştırılma, koruma ve kullanım ilkeleri*. Belen Yayıncılık.

Schachner, A. (2004). *Birkleyn Mağaraları (Dicle Tüneli) yüzey araştırması*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Schachner, A. (2009). Die klärung der toponyme. In A. Schachner (Ed.), *Assyriens könige an einer der quellen des Tigris* (pp. 14-16). Ernst Wasmuth Verlag Tübingen.

Siler, M. & Şengün, M. T. (2018, 3-6 Ekim). Akçatepe Mağarası (Keban-Elâzığ). İçinde N. Türkoğlu, R. Bayar, K. Karabacak, C. Kurtar Anlı, H. Kılar & E. Gökçaya (Ed.), *TUCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu* (ss. 1410).

Şengün, M. T., Kılıçarslan, M. & Gökteş, Y. (2022). Birkleyn mağaraları (Diyarbakır) ve turizm potansiyeli, *Mavi Atlas*, 10(1), 219-234.

Şengün, M. T. & Tonbul, S. (2005). Ölbe kanyonu ile Deve Mağarası'nın (Harput-Elâzığ) jeomorfolojik özellikleri, oluşumu ve turistik potansiyeli. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 10-16.

Yamaç, A. (2013, July 21-28). Oldest documented caves of the world: Birkleyn Caves. In M. Filippi & P. Bosak (Eds.), *16th International Congress of Speleology*, (pp. 118-120).

Yozcu, S. (2018). *Mağaraların rekreasyonel kullanımı ve mağaracılık motivasyonları: Ayvaini Mağarası örneği* (Tez No. 502583) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Şefik MEMİŞ

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul Commerce University, Faculty of Business, Economics, Istanbul-TURKEY
ORCID: 0000-0002-6926-2215
smemis@ticaret.edu.tr

İstanbul Ticaret Odası'nın İlk İştiraki: Tophane Ambarları İdaresi 1927-1929

Öz

Bizans'tan Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar hiç değişmez bir şekilde İstanbul, uluslararası ticaretin önemli bir üssü oldu. İçinden deniz geçen bir şehir olarak İstanbul, kıyı derinliğinin elverişliliği sebebiyle deniz ticaretinin ağırlıkta olduğu bir şehirdi. Bu niteliği sebebiyle de bilhassa ithal edilen malların konulduğu gümrük depolarına, antrepolara ya da bir diğer deyişle umumi mağazalara ihtiyaç duyuyordu. Osmanlı'nın son döneminde antrepoların yetersizliği birçok geminin mallarıyla birlikte açıkta ya da gemi ile gümrük arasında aktarıcı rolü oynayan mavnalarda beklemek durumunda kalıyor, bu da tüccarlar açısından ilave maliyete yol açıyordu. Birinci Dünya Savaşı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ciddi bir antrepo buhranı ortaya çıktı. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası bu sorunu kökten çözmek için Hükümet nezdinde çalışmalarda bulunarak odalara antrepo ve umumi mağaza açma hakkı tanınmasını sağladı ve 1927'de bu amaçla Bakanlar Kurulu tarafından yetkilendirildi. Böylece günümüzde Galataport olarak bilinen alanda yer alan tophane ambarlarını denizcilik işletmelerinden kiralayıp faaliyete geçirdi. Odanın bilinçli yönetimiyle kısa zamanda antrepo buhranı hafifledi. Odanın yönetimi için meclis üyelerinden oluşan bir idare kurulu oluşturup kendine bağlı bir iştirak halinde işlettiği Tophane Ambarları İdaresi, bu bölgede Ford Şirketine montaj fabrikası kurması amacıyla tahsis edilene kadar 2 yıl faaliyetini sürdürdü. Bu makalede İstanbul Ticaret Odasının Tophane Ambarları İdaresini kurma süreci ve ilk çalışmaları birincil kaynaklara dayanılarak ayrıntılı bir şekilde ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Tophane Ambarları, Antrepo, Umumi Mağazacılık, İstanbul Ticaret Odası tarihi, Türk iktisat tarihi

First Subsidiary of Istanbul Chamber of Commerce: Administration of Tophane Warehouses 1927-1929

Abstract

Istanbul has invariably been an important base of international trade from Byzantium to the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. As a city with a sea passing through, Istanbul was a city where maritime trade was predominant due to the convenience of its coastal depth. As a result of this nature, it especially needed customs warehouses, storehouses, or in other words, public stores where the imported goods were placed. Due to the inadequacy of the warehouses in the last period of the Ottoman Empire, many ships had to wait in the open with their goods or in barges that played the role of transferring between the ship and the customs, but this situation caused additional costs for the merchants. During the First World War and the first years of the Republic, a serious warehouse crisis emerged. Istanbul Chamber of Commerce and Industry worked with the Government to solve this problem and as a result Chambers were authorized in 1927 by the Council of Ministers to open warehouses and public stores. Thus, the Chamber rented the Tophane Warehouses, located in the area known today as Galataport, from the Maritime Enterprises and put them into operation. With the conscious management of the Chamber, the warehouse crisis eased in a short time. The Tophane Warehouses Administration, which was formed as a subsidiary of the Chamber by forming a board of directors for the management of the Chamber, continued its activities for 2 years until it was allocated to Ford Company to establish an assembly plant in this region. In this article, the establishment of the Istanbul Chamber of Commerce's Tophane Warehouse Administration and its first works are discussed in detail, based on primary sources.

Keywords: Tophane Warehouses, storehouses, public merchandising, history of Istanbul Chamber of Commerce, history of Turkish economics.

1. Giriş

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle başlayan kargaşa yıllarının kısa bir süre sonra Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarıyla doruğa çıkması, ardından gelen Mütareke ve Millî Mücadele Dönemleri; Türkiye'nin sürekli savaşla meşgul olması ve istiklal için topyekûn mücadele vermesi sebebiyle ekonomik açıdan zor yıllardı. Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanıp Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte iktisadi toparlanma gayretleri de hız kazandı. Ancak uzun savaş yılları başta İstanbul olmak üzere ticaret merkezi niteliğine sahip şehirlerde dış ticaretin temel altyapısı olan liman, gümrük deposu, antrepo ve umumi mağazaların ya yetersiz ya da metruk kalmasına yol açmıştı. Ayrıca mevcutların da çeşitli nedenlerle kapalı kalıp rehabilite edilememesi, özellikle İstanbul'da büyük dış ticaret sorunlarına sebep olmuştu. Üyeleri ülkenin en büyük ithalatçı ve ihracatçı firmaları olduğu için bu sorunu yakından izleyen İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, çözüm için bakanlıklar ve hükûmet nezdinde çok sayıda girişimlerde bulunmuştu. Çünkü depo, antrepo, gümrük ambarı diye nitelendirilen bu güvenli mekanlar tüccar açısından ithal edilen ürünün yurda girişte, ihraç edilecek ürünlerin ise ihraç öncesi süreçte muhafaza edileceği mekânlardı. Ayrıca buralar Maliye Vekâleti için de gümrük vergilerinin tahsil edildiği gümrük kapılarıydı.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın siyasi bağımsızlık kazanılmasından sonra ekonomi ve ticaretin yeniden ağırlık kazanmasıyla sürekli gündeme getirdiği antrepo buhranına ne yazık ki kalıcı bir çözüm üretilemedi. Bu durum tüccarın ciddi maddî kayıp ve zarara uğramasının yanı sıra İstanbul ve ülke genelinde yokluğa neden oldu.

Rıhtım Dok ve Antrepolar Şirketi ve Buhranın Sebebi

II. Abdülhamid Dönemi'nde başlatılan yeni ekonomik hamlenin bir gereği olarak Osmanlı İmparatorluğu genelinde liman yapımlarına ağırlık verilmişti. Bu kapsamda özellikle İstanbul'un hem Karaköy hem de Eminönü tarafında liman yapım ve iyileştirmeleri ile depo-antrepo inşası da gündeme taşındı. Bu amaçla İstanbul'da rıhtım ve antrepo yapma imtiyazı, Dersaadet Rıhtım Dok ve Antrepolar Şirketine bahşedildi. Teorik olarak şirketin sözleşmeyle üzerine aldığı sorumlulukları harfiyen yerine getirmesi beklenirdi ama böyle olmadı. Dolayısıyla İstanbul'da antrepo sorunu çıkmasının en önemli sebebi, Rıhtım Şirketi'nin sözleşmesinin ilk maddesi olan "ambar ve antrepo inşa etme hakkı"nı bir türlü yerine getirmeyip Rüşumat Emanetinden devraldığı barakalar ile kendisinin geçici olarak inşa ettiği barakaları ambar olarak kullanmasıydı. Nihayet gemi ve mavnaların yük boşaltmak için günlerce dolu şekilde beklemeleri üzerine tüccarların şikâyetlerini artırmaları, Hükûmeti harekete geçirdi. Hükûmetin baskısıyla birlikte Şirket, 1914'te yeni ambar ve antrepolar inşa etmek için gerekli planları hazırladı, "imzalanan protokole göre inşaata 1921 senesinde başlanacak ve yedi senede inşaat ikmal edilecekti" (Devran, 2009, s. 65). Ne var ki Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması, tüm bu sorumlulukların düşmesi ve İstanbullu tüccarın sorunlarının sürmesi anlamına geliyordu.

Başta İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası olmak üzere tüccarın antrepo yetersizliğinden şikâyet etmesi, lojistik sektörüne çekidüzen verilmesi gerektiği fikrini oluşturmuştu ama uygulama hâlâ sorunluydu. Ticaret erbabı Avrupa'daki gibi varant uygulamasının yani finans imkânı da sağlayan umumi mağazacılığın başlatılmasını istiyordu. Onların sözcülüğünü yapan Ticaret Odası'nın ısrarlı lobiciliği sayesinde ilerleme kaydedilebildi. Nihayet Nafia Vekâletinin konuya el atması sağlandı, Osmanlı Dönemi'nde sunulan planlar gözden geçirilerek kabul edildi ve inşa çalışmalarına başlandı. Böylece Avni (1935) tarafından belirtildiği üzere Rıhtım Şirketi, Türkiye Cumhuriyeti ile 18 Mart 1925 yılında akdettiği yeni sözleşmeyle 3 yıl içinde antrepo inşaatlarını tamamlamayı taahhüt etti. Şirket ticaretin ihtiyaçlarının gerektirdiği genişlik ve düzende, eşyanın hızla ve kolaylıkla havadan naklini sağlayacak taşıma ve nakletme aletlerinin de konulacağı ve Hükûmetin yapmayı planladığı antrepolar için açılan özel proje yarışmalarındaki son sistemi uygulamayı kabul etti. Aynı zamanda Rüşumat Genel Müdürlüğüne tanzim olunacak tarif

gereğince ücret alacağını da beyan etti. Bütün bunlara karşılık Hükûmet, sadece Şirketin inşa ettiği depoların etrafında özel antrepo yapılmasına müsaade etmeyecekti.

Gerçekten 1928'de Eminönü'ndeki ilk antrepolar tamamlanmıştı. Bu esnada Seyrüsefain İdaresine ait binalar, İstanbul Ticaret Odası tarafından kiralanıp işletilmeye başlandı, böylece antrepopuluğa tüccarın ihtiyaçlarını bilip buna göre vaziyet alacak yeni bir oyuncu dâhil olmuştu. Ne var ki bu durum şirketin aleyhineydi. Bu sebepten dolayı 1927'de Rıhtım Şirketinin yıllık geliri üçte iki oranında azaldı. Şirket ancak "Ticaret Odası'nın antrepo işletme yetkisi 1929'da kaldırılınca şirket antrepolardan umduğu geliri sağlama imkanını elde etti" (Devran, 2009, s. 66).

Bu dönemde İstanbul'un antrepo kapasitesi, çok sınırlı düzeydeydi. Rıhtım Şirketine ait Galata'da 4 antrepo bulunuyordu ve toplam 6211 metrekarelik bir alan üzerinde 24641 metreküp hacimlik depo mevcuttu. Ayrıca Şirketin İstanbul (Eminönü) tarafında çeşitli depoları, Kuruçeşme'de bir deposu ve yine depo olarak kullandığı bir gemiyle birlikte 16616 metrekarelik bir alan üzerinde 86989 metreküp hacimlik depo kapasitesi vardı. "Bunların yekûnu da 22442 metre murabbai (metrekare) üzerinde 111610 metre mikabı (metreküp) hacmi istiabiye balığ olur" (Avni, 1935, s. 641). Tophane rıhtımı ve üzerindeki binalar Seyrüsefain İdaresinin emrine verilmişti. Seyrüsefain İdaresinin Tophane'deki rıhtımı "180 metre uzunluğundaydı, saat kulesi bölümünde 107,5 metre uzunluğunda bir rıhtım daha bulunuyordu" (Avni, 1935, s. 641). Bütün bu istatistiki bilgilerin söylediği tek bir şey vardı: İstanbul ciddi bir antrepo buhranı yaşıyordu, antrepoların yetersizliğiyle birlikte bu sorunun en önemli sebeplerinden bir diğeri ise doğru idare edilememesiydi. 1920'ler itibarıyla Avni (1935)'e göre İstanbul'daki antrepolar Rüşumat İdaresi, Rıhtım Şirketi ve özel şahıslar tarafından yönetiliyordu. Bu üçlü yapının içinde yer alan özel şahıslara ait antrepo, ardiye ve depoların birçoğu gümrüğü verilmiş malların konulmasına mahsus olduğu için tam anlamıyla antrepo değildi.

2. İstanbul'un Antrepo Buhranı ve Ticaret Odası

Odanın Sorunu Ele Aldığı İlk Rapor, 1924 Tarihliydi

İstanbul'da yaşanan antrepo buhranına İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, doğrudan taraftı. Çünkü "ihracatçı" ve "ithalatçı" komiteler ismiyle çatısı altında örgütlenen üyeleri, bu sıkıntıların odak noktasındaydı. Dolayısıyla Oda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında konuyla daha yakından ilgilendi ve bünyesinde kurulan İstanbul İktisat Komisyonu 1924 yılı için hazırladığı raporda, konuyu kapsamlı bir şekilde ele aldı. Komisyon, "yükleme ve boşaltma, rıhtım, gümrük, antrepo meselelerini yakından tetkik etmek pek zaruri olduğundan" bu konular için ayrı ayrı araştırma ve tespitlerde bulunuyordu. Yine Komisyona göre İstanbul'da tacirler, özellikle "İstanbul deri tacirleri antrepolardan ve han odabaşlarından şikâyet etmişlerdir" (Karayılmazlar & Karayılmazlar, 2006, s. 38). Bu nedenle komisyon, antrepolar meselesine özel bir bölüm ayırdı.

Komisyonun tespitlerine göre 1920'li yıllarda ulaşım vasıtaları "beynelmîlel iktisadî faaliyet merkezlerine kaymışlardı", bu sebeple İstanbul dünya ticaretindeki mevkiini kaybetmek üzereydi. O hâlde "İstanbul'un bugünkü teşkilatıyla kıyas edilemeyecek derecede muazzam bir limanı, antrepoları, dokları" olmalıydı. Ancak bu imkânlarla sahip olursa, İstanbul uluslararası ticarete bir yer edinebilecekti. Bu yüzden "pek çok şey kaybetmiş olan İstanbul için bu mevki temine çalışmak bir borçtur. Bunu temin etmek dahi, bir muvaffakiyettir" (Karayılmazlar & Karayılmazlar, 2006, s. 118).

İstanbul için antrepoların yetersizliği, raporun "antrepolar" bölümünde tüm açıklığıyla gözler önüne seriliyordu. Karayılmazlar ve Karayılmazlar (2006) tarafından aktarıldığına göre raporda, 1924 itibarıyla tüccarın kullanımına sunulmuş mağaza, depo ve antrepoların toplam mahallerinin yüzölçümünün 40 bin metrekare olduğu belirtiliyordu. Rapora göre Rıhtım Şirketi taahhüt ettiği depoların inşaatına başlamamıştı. İş dünyası adına bu raporu kaleme alanlar, bu gecikmenin telafi edilmesini istiyorlardı. Eğer bu başarırsa, "son senelerde yapılmış olan hususi

ve genel antrepolar meselesi de halledilmiş” olacaktı. Yine raporda belirtildiği üzere Birinci Dünya Savaşı öncesinde antrepolarla eşya konulmuyor, eşyalar tüccarlar tarafından doğrudan mağazaya naklediliyordu. Mütareke yıllarında ise:

İstanbul, bilhassa Rusya'ya gönderilecek eşya için bir depo merkezi kabul edildiğinden, gümrük ve rıhtım antrepoları, tamamen dolmuş, hususî antrepolarla bile yer bulmak güçleşmişti. Mütareke senelerinin müstesna ve fevkalâde hali, daimî zannedildiğinden gümrük ambarlarıyla, rıhtım antrepolarından başka, şehir dahilinde otuz kadar antrepo açılmıştı. Sonra bu antrepoların büyük kısmı kapanıp, yalnız altı yedisi kalmıştı. (Karayılmazlar & Karayılmazlar, 2006, s. 127)

İstanbul İktisat Komisyonu, ambar ve antrepolar boş dururken, dışarıda antrepo bulunmasına izin verilmesini istemiyordu. Çünkü bu depoların kontrolü zordu, dolayısıyla rıhtım antrepolarının terk edilmesi uygun değildi. Bir başka ifadeyle şehir içindeki antrepolarla sıkı bir denetim olmadığından her türlü usulsüzlüğün ve sıkıntılı durumun ortaya çıkması mümkündü.

Diğer taraftan antrepo ve gümrük ambarları içinde Antrepo Nizamnamesi'nin belirlediği şartları taşımayan depoların bulunması bir başka sorundu. Kargir binalar ile deniz kenarlarında bulunmayan ve demir parmaklıkları olmayan antrepolar, emtiaları dışsal etkilerden korumak için uygun değildi. Yine tüccarın ihtiyacına yetecek kadar dok ve antrepo inşa etmek Rıhtım Şirketinin yükümlülükleri arasında bulunuyordu. Dolayısıyla bu şartın yerine getirilmesi hâlinde özel antrepolarla ve devlet tarafından büyük masraflarla inşa edilecek antrepolarla ihtiyaç kalmayacaktı. Şirketin bu taahhütlerini yerine getirirken özel veya devlet mağazaları açılmasına da izin verilip zor duruma düşürülmemesi gerekiyordu. Ayrıca Rıhtım Şirketi, deri gibi emtia için özel antrepolar gösterirken frigorifik¹ antrepolar da yapmalıydı.

Umumi Mağazacılık ve Varant Usulü

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın raporda dile getirdiği bir başka husus ise varant usulünün yaygınlaştırılmamasıydı. Varant, “umumi mağaza denilen eşya depolarına saklanmak üzere bırakılan mallar karşılığında, mağazayı işleten tarafından düzenlenip, malı bırakana verilen kıymetli evrak niteliğinde bir çift emtia senedine” deniyordu. Ne yazık ki rehin senedi olarak adlandırılan;

varant usulü olmayınca krediye muhtaç olan tacirler, malları ve emtiayı bankalara ait hususi mağazalara nakletmek mecburiyetinde kalıyordu. Bu suretle her bankanın hususi bir deposu olmuştu. Yalnız depoları olan bankalar nezdinde tacirler, kredi bulabiliyordu. Halbuki varant sayesinde tacir, depo ettiği eşyanın tamamını veya bir kısmını satar, rehin eder, bu suretle mübadele ve kredi muameleleri de genişlemiş olurdu (Karayılmazlar & Karayılmazlar, 2006, s.128).

Bu arada antrepo ücretleri, tüccarın yoğun şikâyet konuları arasındaydı. Karayılmazlar ve Karayılmazlar (2006) tarafından belirtildiği gibi dünyanın o dönem en işlek ticari limanları olan Trieste ve İskenderiye'de 10 vagon şekerin aylık antrepozaj masrafı sigorta vs. dahil 3000 lira iken İstanbul antrepolarında 9500 liraydı, üç katından fazlaydı (Karayılmazlar & Karayılmazlar, 2006, s.128). Bu durumda tacirler İstanbul Limanı yerine Trieste ve Port Said gibi limanları tercih ediyorlardı. Oda, tam da bu noktada yeni antrepolar inşa edilirken, mallardan alınacak ücret/vergi meselesinin çözüme kavuşturulmasını talep ediyordu. Üstelik İstanbul'daki özel antrepoların aldığı ücret daha ucuzken, resmî antrepoların ücretleri daha yüksekti. Bu da özel antrepoların tercih edilmesine yol açtığı için Hazine'nin zararına sebep oluyordu.

¹ Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre “frigorifik” sözcüğü, “soğutma özelliği olan, soğutucu” anlamına gelir.

Öte yandan antrepolarla umumi mağazalar kuruluş prosedürleri açısından farklılık arz etmekteydi. Antrepolar, limanlarda ve gümrüklerde kurulurken, umumi mağazalar devletin izniyle her yerde özel teşebbüs tarafından nakdi kefaletle kurulabiliyordu.

Odanın İlk Önerileri

Sonuç itibariyle bu raporla Ticaret Vekâletine 240 maddelik öneride bulunan Oda bünyesindeki İstanbul İktisat Komisyonu, tüccarın ithalat ve ihracatı için elzem olan liman ve antrepo sorununun çözümü için şunları tavsiye etmişti:

[...] 107- (İstanbul) rıhtımların İstanbul tarafının Sevkiyat Ambarına, Galata tarafının da Tophane'ye kadar uzatılması;

108- Tophane'de serbest mıntıka ayrılması;

113- Yeni antrepoların inşasının hızlandırılması;

114- Hususi antrepoların engellenmesi ve devlet tarafından yapılmaması;

115- Antrepoların eşyanın sınıflarına göre ayrılması ve ayrıca transit antrepoların açılması;

116- Antrepolara konulmuş eşyanın dolaşımının kolaylaştırılması; antrepoların ücretlerinin düşürülmesi [...] (Karayılmazlar & Karayılmazlar, s. 222-223).

Oda İstedi, Odalara Antrepo Kurma Yetkisi Verildi

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın ağır baskısı ve lobicilik faaliyetleri netice verdi ve tüccarı ferahlatacağı umulan 1926 tarihli 865 sayılı Ticaret Kanunu çıkartıldı. Kanun'un Oda tarafından Türk ticaretinin önünü açan kanun olarak karşılanmasının sebebi ise umumi mağazalar ile ilgili hükümler içermesiydi. Ayrıca büyük reform olarak kabul edilen "yine 1926 tarihli 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi'nin 12. maddesiyle Ticaret Vekilliği'nin izninin alınması şartıyla antrepo, umumi mağaza ve müzayedede salonları kurmak ve işletmek için Sanayi ve Ticaret Odalarına izin" verilmişti. Arzu Varlı (2016)'nın da işaret ettiği gibi Ticaret Kanunu'nda "Umûmî Mağazalar, Makbuz Senedi-Varant verme karşılığında her cins emtia ve zehair-i mevdûayı depolamak ve satım yapmak amacıyla açılmış kurum" şeklinde tanımlanmıştı. Böylece bu mağazayı kurmaktan maksat da ortaya konulmuştu:

Umûmî mağazalar tarafından verilen bu senetler, eşya üzerindeki mülkiyetin temsil edilebilmesi, devir ve temlik işlerindeki zorlukları ve gereksiz maliyetleri ortadan kaldırmış ve gerek ziraî ve hayvanî ürünlerin gerek ticarî emtianın hiçbir masraf oluşmasına gerek kalmadan ciro yoluyla elden ele geçmesini veya rehin alınmasını sağlayarak; Bankalardan avans para alınmasını sağlamaya yöneliktir. Ticaret Kanunu bu çift senet uygulamasını kabul ederek aslında, mal sahibinin bir taraftan malını rehin (depolamasını) bırakmasını diğer taraftan da malını başkasına satabilme yetkisini koruyabilmesi gibi önemli bir fayda ortaya çıkarmaktadır. Tüccara sağladığı bu fayda doğrudan ticarete de fayda sağlamaktadır (Varlı, 2016, s. 250).

Bu tanımların ve açıklamaların ortaya koyduğu gibi antrepoların bir başka önemi, tüccarın finans ve kredi işlemlerini kolaylaştırmasında, varant ve makbuz senedi gibi enstrümanlarla kredi imkânlarına çeşitlilik kazandırmasından kaynaklanıyordu. Dünyadaki başarılı örnekleri, Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ticaret ve Sanayi Odası tarafından ülkemize adapte edilmeye çalışılmış, bu amaçla ciddi bir lobi çalışmasına bile girişilmişti. Odanın Türkiye'de kurmayı hayal ettiği sistem diğer ülkelerde şöyle çalışıyordu: Antrepolarda muhafaza edilen eşyaya karşılık başlangıçta adi emtia makbuzları, sonrasında ise daha hızlı işlem yapılabilmesi amacıyla emre yazılı senet verilmeye başlanmıştı. Yetkili kurum vasıtasıyla yapılan bu işlem sayesinde emtialar, tıpkı çeklerdeki gibi ciro yöntemiyle satılıyor, aynı zamanda malların da depolanması gerçekleşmiş oluyordu. Bunun yoğun ve yaygın şekilde yapıldığı depolara da "umumi mağazacılık" adı veriliyordu.

Odadan Rapor Üzerine Rapor

Bu kez İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın İstihbarat ve Neşriyat Şubesi liman, gümrük ve antrepo ve tahmil-tahliye konuları hakkında 26 Mayıs 1926 tarihli özel bir rapor hazırladı. Bu rapora göre İstanbul limanının müzmin hastalığı dizbarko ve suplan sorunlarıydı. Bir başka ifadeyle tüccardan alınan ve her gün artan vergilerdi. Burada bir aldatmaca vardı. Şirketin tarifesi ucuzdu, ancak bu ucuzluk hızlı ve belirli bir sürede yapılan boşaltma için geçerliydi. Ne var ki hiçbir zaman hiçbir mavnanın vaktinde boşaltılması mümkün olmuyordu. Üstelik mavnada bekleme ücretleri vergilere dahil ediliyordu. Bu haksızlığın giderilmesi için ilgililerle yapılan görüşmeler netice vermemişti. Rapora göre “antrepo meselesi hal olunca dizbarko buhranının zail olacağı muhakkaktır” (Avni, 1935, s. 311-312). Gemilerden yüklerin tahliye edilmesi anlamına gelen dizbarko ve supalan işlerinin ele alındığı bölümde bu buhranın ortaya çıkışı veciz bir şekilde özetleniyordu:

Asıl mühim bir sebep olmak üzere İstanbul'a vürüt eden ticarî eşya için کافی miktarda antrepoların mevcut olmaması ve bu yüzden ticarî eşyanın uzun müddet mavnalar dahilinde kalması ve bundan dolayı meydana gelen birçok fenalıklara ilaveten mavnaların ve sair yükleme ve boşaltma araçlarının bu suretle hatta aylarca kullanılamaz bir hale gelmesi (Avni, 1935, s. 622).

Bu tespit üzerine yükleme, boşaltma ve antrepo işleriyle ilgili olarak oda bir komisyon oluşturdu. Avni (1935)'in kaydettiğine göre Komisyon, titiz bir çalışmanın neticesinde 14 Haziran 1926 tarihli bir rapor hazırladı. Dizbarko ve suplan hakkındaki bütün şikâyetleri etraflıca dinleyip raporunda maddeler halinde kaydeden komisyon, tüccarın önemli bir şikâyetini de antrepolarda istifin mevcut olmaması şeklinde tespit etmişti. Bu eksiklik, malların zarar görmesine yol açıyordu. Özetle rapora göre İstanbul limanında mevcut ticarî sorunların kaynağını dizbarko meselesi teşkil ediyordu, bu sorun ve Şirket'in genel muamelelerindeki ahenksizlik çözüldüğünde bütün mesele halledilmiş olacaktı.

Komisyon tarafından hazırlanan bu “Tahmil ve Tahliye [Yükleme ve Boşaltma] Raporu” (Avni, 1935, s. 26) Oda Meclisinin iki gün sonraki toplantısında okundu. Müzakereler neticesinde İstanbul limanında yükleme ve boşaltma sorunlarının devam ettiği, bu sorunların ortadan kaldırılması için yapılması gerekenleri araştırmak ve uygulanabilecek olumlu çareler oluşturmak için komisyonun görevine devam etmesi gerektiğine karar verildi. Komisyonun çalışmasına verilen önem, Başkan Vekili Hamdi Bey ve Meclis Üyesi Refik İsmail Bey'in komisyon üyeliğine dahil edilmesiyle gösterilmişti.

Ticaret Odası, komisyonun yükleme ve boşaltma işleriyle ilgili hazırladığı ikinci raporu, 27 Eylül 1926 tarihinde Ticaret Vekâletine gönderdi. Avni (1935)'te kaydedildiği üzere İstihbarat ve Neşriyat Şubesinin Meclise sunduğu rapor üzerine kurulan komisyonun hem bizzat davet ederek hem de gazete ilanlarıyla çağrıda bulunarak ticaret ve sanayi erbabını dinlediği ve raporu da böylece oluşturduğu kaydediliyordu. Raporda, dizbarkonun İstanbul ticaret ve sanayisi üzerinde “çok fena bir tesir” meydana getirdiği anlatılarak, konunun 14 Haziran 1926 tarihli raporla Vekâlet'e sunulduğu hatırlatılıyordu. Odaya göre sorunların temelinde antrepo yetersizliği yatıyordu. Bunun için de İstanbul Ayvansaray antreposunun bir an evvel açılması gerekiyordu. Bu mesele hakkında İstanbul'da bulunan Ticaret Vekili Rahmi Bey'e, Rüsumat İdaresi'ne ve diğer vekâletlere müracaat edilerek, gerekli teşebbüslerde bulunulmuştu. Hatta ilk kez bu komisyon sorunun çözümü için Oda tarafından, yönetmeliğin 12. maddesine dayanılarak antrepo açılmasını gündeme getirmiş durum Ticaret Vekâletince uygun bulunmuş ve Maliye Vekâletine nakledilmişti. Raporda yer alan bilgiye göre Odanın bu talebi henüz sonuçlanmamıştı. Ancak Ayvansaray antreposunun açılması başarılmış, bu da sorunu kısmen hafifletmişti. Bu arada Reşadiye Caddesi üzerinde yer alan ve Rıhtım Şirketine ait olan büyük bir antreponun inşaatı sona ermişti. Ayrıca Tophane rıhtımları antrepo yapımı ve açılması amacıyla Seyrüsefain Müdüriyetine bırakılmıştı.

Komisyon, Tophane antreposunun pek müsait bir sahada yer alması nedeniyle modern ve mekanik vasıtalarla donatılmasını ve inşaatının bir an evvel bitirilmesini istiyordu. Tophane deposu açıldığında, hafifleyen krizin tamamıyla önüne geçilecekti.

Odanın Vekâlete sunduğu rapor, Komisyonun diğer önemli tespitleriyle devam ediyordu. Raporla dünyada depo ve antrepoların nasıl olduğu, hangi ülkede nasıl işletildiği ve daha da önemlisi İstanbul'un hangisini örnek alması gerektiği analiz edildi. Liman ve antrepo meselesinin sadece İstanbul'un ve Türkiye'nin en önemli sorunu olduğunun ve iktisadi faaliyetleri doğrudan etkilediğinin altı çizilen "Odaca tesisi mutasavver anbar ve antrepo münasebetile 14-6-926 tarihinde tanzim olunan rapor"da (Avni, 1935, s. 320-329) İstanbul için Venedik Limanının yönetimi esas alınıyor, İngiltere ve ABD örnekleri tahlil ediliyordu. Raporu okuyanın aklına ilk olarak Ticaret ve Sanayi Odası'nın bu işi çok iyi bildiği, dolayısıyla en iyi yapabilecek kurumun da Oda olduğu fikri geliyordu.

Oda Antrepo Sorununun Çözümü İçin Sahaya İniyor

Ticaret Odası antrepo meselesinin gerçek anlamda takipçisi oldu. Oda Meclisinin 2 Şubat 1927 tarihli toplantısında antrepo, depo, ardiye ve umumi mağazalar hakkında Ticaret ve Sanayi Şubesinde hazırlanan rapor okundu. Bu da Odanın kendini bu konuda vazifeli gördüğünü gösteriyordu. Meclis içinden bu amaçla bir komisyon teşkil edilerek üyeliklerine "Reis Vekili Hamdi, Akosmanzade İzzet, Salâhattin Nevzat, Hamdi, İzzet Raif Beyler" (Avni, 1935, s. 73) getirildi. Komisyona verilen görev, kısa zaman içinde umumi mağazalar hakkında bir talimatname/yönetmelik projesi hazırlamaktı.

Yaklaşık 4 ay geçtikten sonra konu tekrar Oda Meclisi'nde görüşüldü. 15 Haziran 1927 tarihli bu toplantıda;

Umûmî Mağazalar ve Antrepolar İdaresi Talimatnamesi İhzar Komisyonu" tarafından hazırlanan nizamname [yönetmelik] okundu. Yönetmelik, tam 38 maddeden oluşuyordu ve tüm maddeleriyle Oda Meclisince kabul edildi. Oda Yönetmeliği'nin 14. maddesi gereği tasdik için Ticaret Vekâletine gönderilmesi oylandı. Bu toplantıda "Seyristfain idarei umumiyesile antrepo bi nalarına ait mukavelename projesi de kabul edilmiştir (Avni, 1935, s. 86).

Antrepo Yönetmeliğinin Oda Meclisinde kabul edilmesinin üzerinden 2 ay geçtikten sonra, Oda Meclisinde Vekâlet tarafından onaylanan Antrepo Umûmî Mağazalar Talimatnamesi ile Vekâlet'in cevabi yazısı okundu. Vekâlet'ten gelen yazı üzerine uzun müzakereler cereyan ettikten sonra "Talimatnamenin 3, 4, 5 ve 7 nci maddelerinin Odaca (Vekâlete) takdim olunmuş olan tarzda kabulü ve bu maddelerdeki tadilatın kaldırılması hususunun Vekâlete arz ve işarına karar verilmiştir" (Avni, 1935, s. 92). İş dünyasının gerçeklerini bilen tüccarlardan oluşan İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Meclisi, sorunları ve çözümleri yakından bilmenin getirdiği kararlılıkla, Vekâletin düzeltmelerinin kabul edilmeyeceğini nezaketle Bakanlığa bildiriyordu.

Antrepoya olan ihtiyaç had safhaya çıkınca Oda Meclisi, bu konuda inisiyatif almaya karar verdi. Yönetimi kendisine geçen ancak henüz resmen açılmayan Tophane antrepolarının mal kabulüne açılmasına 4 Eylül 1927 tarihli toplantısında karar verdi. Mecliste dile getirildiği gibi bekçi mahallerinde bekleyen eşya dolu mavnaların sayısı artmıştı. Meclis konunun öneminden dolayı gizli bir oturum yaptı ve Tophane ambarlarının bir an evvel açılması konusunda İstanbul Liman Şirketi tarafından gönderilen rapor okundu. Oda antrepo sorununun çözümü bağlamında harekete geçmek için, Seyrüsefain ambarlarına gümrüksüz mal koymaya yetkili bulunduğu Rüşumat Genel Müdürlüğü tarafından kendine bildirilmesini istiyordu. Meclis üyesi de olan Liman Şirketi Genel Müdürü Hamdi Bey Rüşumat Müdürlüğüyle temasta bulunmakla görevlendirildi. Ayrıca antrepo ve umumi mağazaların kurulması ve kadrosunun belirlenmesinde Başkan Hüseyin Hüsnü Bey ile Vekili Hamdi Bey'e "salahiyet-i kâmile/tam yetki" (Avni, 1935, s. 95) verildi.

Odanın Ambar Açma Zarureti Hasıl Olmuştur

1926-1928 seneleri arasında İstanbullu tüccarlardan gelen şikâyetlerin büyük çoğunluğu “İstanbul limanında dizbarko ve supalan masrafları, yükleme ve boşaltma işlerinde görülen sorunlar ve gecikmeler, mevcut antrepoların ihtiyaca kâfi gelmemesi” gibi konulardı. Bu nedenle Oda özel bir komisyon kurmak zorunda kalarak, antrepo buhranına çözüm aramış, buhrana kesin çözüm olarak da bizzat bu işin içine girmek zorunda kalmış ve “Odaca Tophane ambarlarının küşadı zarureti hasıl” (Avni, 1935, s. 310) olmuştu.

Sonuç itibariyle Türkiye ekonomisinin dışarıya açılan en önemli limanı olan İstanbul limanlarında antrepo antrepo buhranının “had şekil alması”, Ticaret ve Sanayi Odası'nı “kat'i ve esaslı tedbirler almağa sevk etmişti.” Bu kesin çözüm, “ihtiyaca kâfi gelmeyen Rıhtım Şirketi antrepolarına ilaveten gümrüklenmemiş eşyanın kabulüne mahsus olmak üzere bir antrepo” kurup işletmekti. Ticaret Odası yönetimini Oda Meclisi tam ve büyük bir güçle destekledi. Bunun üzerine Oda önce ilgili alt birimler, sonrasında ise Vekâlet ve Hükûmet nezdinde gerekli girişimlerde bulundu.

Müjdeli haber Odanın 1926-1927-1928 yıllarına ait raporunun 1927 yılı kısmında “Sınai istihsalata (üretim) gelince” başlıklı bölümde “Umûmî mağazalar ve antrepolar tesisi için Odamız tarafından vâki olan teşebbüs intaç olunmuş (sonuçlanmış) ve mezkûr antrepolar Odaya merbut (bağlı) olmak üzere tesis edilmiştir” (Avni, 1935, s. 343) cümlesiyle üyelere duyuruldu.

Seyrüsefain İdaresi Genel Müdürü Oda Başkan Yardımcısı Olunca...

Yürütülen görüşmeler neticesinde Karaköy cihetinde bulunan Tophane rıhtımlarının Oda tarafından kiralanması uygun bulundu. Rıhtım Şirketi'nin uhdesinde iken Seyrüsefain İdaresine bırakılan Tophane antrepolarının inşasına başlanmış ancak yarım kalmıştı. “Resmî makamlar”, anılan antrepoları Oda tarafından “icap eden tadilat ve ilaveler” yapılmak kaydıyla kiralanmasına izin vermişlerdi. Kuşkusuz Ticaret ve Sanayi Odası'nın antrepo işletmeye talip olarak Ticaret Vekâletine müracaat etmesinden sonra Tophane antrepolarının kendine tahsis edilmesinde Sadullah Bey'in büyük katkısı olmuştu. Sadullah Bey, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda ikinci başkan vekili olarak görev yapıyordu. Ama bu kiralama işindeki eşsiz rolü, ikinci unvanı sayesinde olmuştu: Seyrüsefain Müdür-i Umûmîliği... Bir başka ifadeyle Sadullah Bey'in Seyrüsefain Genel Müdürü sıfatını taşıyor olması, Odayı bir antrepoya sahip kılarken dönemin şartları sebebiyle Tophane antrepo inşaatını ivedi bir şekilde tamamlayıp dış ticaretin emrine vermesi mümkün olmayan Seyrüsefain İdaresini de bir yükten kurtarıyordu.

Tophane Ambarları İdaresi Resmen Kuruluyor

Kiralama işi gerçekleşikten sonra Ticaret Odası, Tophane ambarlarının yönetiminden sorumlu olmak üzere Meclis Üyelerinden oluşan 5 kişilik bir ambarlar idaresi oluşturdu. Avni (1935)'in aktardığına göre Odanın ilk Tophane Ambarları Heyeti 28 Eylül 1927 tarihli Oda Meclis toplantısında seçilerek göreve başladı. 5 kişilik yönetim, Türkiye Millî Sigorta Şirketi temsilcisi ve Oda Birinci Reis Vekili Hamdi Bey, Oda İkinci Reis Vekili ve Seyrüsefain Müdür-i Umûmîsi Sadullah Bey, Meclis Üyesi ve ithalat tüccarı Avundukzade Üzeyir Bey, Meclis Üyesi ve ithalat tüccarı Velizade Mustafa Faik Bey, Meclis Üyesi ve Liman İşleri İnhisarı Türk AŞ Müdürü Hamdi Bey'den meydana geliyordu. Antrepolar Umum Katipliğine ise İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İstihbarat ve Neşriyat Şubesi Müdürü Galip Bahtiyar Bey getirildi. Galip Bahtiyar, Oda Meclisine ilk antrepo buhranı raporunu hazırlayıp, gerekçelerini ortaya koyan isimdi. Onun hazırladığı rapor üzerine meclis bir araştırma komisyonu kurup raporlar hazırlayarak Vekâlet ve Hükûmete takdim etmişti. Galip Bahtiyar bu çalışmalarının karşılığını, Oda yönetimine verilen antrepoların genel sekreterliğine getirilerek almıştı.

İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası mecmuasının Türkçe ve Fransızca yayınlanan 1928 yılı ikinci sayısından itibaren kapanıncaya kadar her sayısında “1 Teşrin [Ekim] 1927'de Odaca tesis olunan

Tophane Ambarları İdare Heyeti" başlığı altında Tophane Ambarları İdare Başkanı, Yönetim Kurulu Üyeleri, Genel Sekreteri, Merkez Bürosu Şefi Mithat Bey ve "2287" olan telefon numarası düzenli olarak yayınlandı (İTSO, 1928a). Derginin Mart 1928 tarihli nüshasında ise Yönetim Kurulu Üyelerinde bir eksik olacak ve Üzeyir Bey (İTSO, 1928b) yer almayacaktı. Temmuz 1928 sayısındaki bilgilendirmede ise Üzeyir Bey'in yerine Haydar Muhyiddin Bey'in (İTSO, 1928c) ismi konulacaktı. Temmuz 1929 sayısında bir isim değişikliği daha olacak, üye sayısı üçe düşürülerek, Muhyiddin Bey'in ismi çıkartılacak, üye Hamdi Bey'in isminin önüne de "Liman Şirketi Müdürü" (İTSO, 1929b) ifadesi getirilecekti.

Oda yıllık faaliyet raporlarına göre İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın Tophane ambarlarını kiralayıp yönetmesi 9 ay sürmüştü. Bu süre içinde ambara gümrüklenmemiş ticarî eşya kabul etmişti. Ancak daha sonra Ford Otomotiv firmasının Türkiye'de montaj/üretim yapacağı bir alan talep etmesi üzerine en uygun yer olarak Tophane Ambarları bulununca Oda, ambarlardan vazgeçmek zorunda kaldı. Oda 1929 yılında bu feragatına gerekçe olarak "antrepo buhranının tedricen azalması" ile "Ford müessesesinin bu mahalde bir otomobil montaj fabrikası tesisi hakkındaki talebini, memleketin umumi menfaatleri açısından daha muvafık bulmasını" (Avni, 1935, s. 751-752) gösterecekti. Bu sebeple de antrepolar, otomobil fabrikası yapılmak üzere Ford Şirketine "terk ve devir" edilecekti. Sonuç itibarıyla bir otomobil fabrikasına sahip olmaya gidebileceğine inandığı bir projenin ülke menfaatine daha uygun olacağını düşünen Hükümet, bunun da "milletin ve devletin yüksek menfaatlerine" uyumlu olduğu kanaatindeydi. Ne var ki bu kanaat, İstanbul iş dünyasına hiç de olumlu yansımayacaktı.

3. Odayı Anterpo Kurmaya Götüren Önerge ve Sonrasındaki Gelişmeler

Her Şey Gani Bey'in Önergesiyle Başladı

İstanbul Ticaret Odası'nın dış ticaretin en önemli gereklerinden olan antrepo ve ambarları yönetmeye başlaması, Meclis Üyesi Abdülgani Bey'in 3 Haziran 1926 tarihli Oda Meclisinde yaptığı konuşma üzerine başladı. Gani Bey, o toplantıda bir önerge vererek, antrepo meselesini gündeme getirip, Odayı aktif rol almaya davet etti. İşte bu andan itibaren antrepo buhranı Odanın "daha fiilî ve ciddî bir surette nazar-ı dikkat" alanına girdi. O tarihten itibaren Oda antrepo meselesine dahil oldu. Oda yönetiminde Tophane Antrepolarının hizmete girmesine kadar geçen 14 aylık süre de hazırlık ve araştırma süresi olarak değerlendirilmiş ve bu süreçte bir nizamname hazırlanarak Ticaret Vekâletine tasdik ettirilmişti.

Aslında Odaca bir antrepo açılmasına giden yol, 1925 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile yine aynı tarihli ve kanundan hemen sonra çıkartılan Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi ile açılmıştı. Oda yönetiminin ifadesiyle bu kanun ve nizamname, "Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları için hakiki bir gelişme ve faaliyet başlangıcı" olmuş; "Odalar Nizamnamesi'nin 12'nci maddesi borsalar, sergi ve panayırlar ve pazarlar, antrepo ve umûmî mağazalar... ilh. gibi iktisadî müessesâtın teşkil ve tesisi ve idaresi hak ve salahiyetini ticaret ve sanayi odalarına" (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası (İTSO), 1927a, s. 3) vermişti. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası da bu vazife ve salahiyetine dayanarak iki önemli tesis kurmuştu. Birincisi "İstanbul Ticaret ve Zahire Borsası"ydı ki daha ilk yıllarda borsanın "İstanbul'un ve memleketimizin en faydalı iktisadî kurumlarından" biri haline gelmesi, elde edilen başarıyı gösteriyordu. İkincisi de Tophane Antrepoları'ydı. Odanın Borsa'yı kurup ülke ekonomisine katkıda bulunan bir kurum haline getirmede gösterdiği başarı, ikincisini de kurup işletme cesareti vermişti.

Oda antrepo kurup yönetmek konusunda kendisini oldukça yetkin görüyordu. Her şeyden önce antrepolar hakkında o tarihe kadar ortaya koyduğu araştırma ve raporlar, Oda Dosyalar Dairesinde devasa bir yer işgal edecek hâle gelmişti. Bu yüzden Oda yönetimi samimi kanaatini açıklarken, "İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası şehrimizin en mühim ihtiyaçlarından birisi olan

antrepolar, ardiyeler ve umûmî mağazalar gibi ticarî kurumların dahi Oda tarafından tesis ve idaresi lüzumunu öteden beri takdir edip düşünmektedir" (İTİSO, 1927a, s. 3) diyecekti.

Gani Bey: "Odanın Ardiye ve Depolar Kurup İdaresini Teklif Ederim"

Odanın antrepo kurma düşüncesinin oluşumu, Ticaret Vekâleti ile görüşmeler, Hükûmetin Bakanlar Kurulu kararı çıkartıp Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Odaya Tophane Antrepolarını kiralama ve yönetme yetkisi vermesi şöylece gelişmişti:

Öncelikle 3 Haziran 1926 tarihli Oda Meclisi toplantısında Meclis Üyesi Abdülğani Bey verdiği önergede Odanın kanunun kendisine verdiği yetkiyi kullanarak ambarlar kurup idare etmek suretiyle antrepo krizini çözmesini istedi. Bunun için gerekli araştırma sürecinin başlatılmasını Meclis'ten talep etti.

Abdülğani Bey'in önergesi şu şekildeydi:

Oda Nizamnamesi'nin 12'nci maddesi veçhile Odalar antrepo, emtia depo ve ambar ve ardiyeleri gibi müesseselerin tesis ve idaresine yetkili oldukları gibi İstanbul'daki antrepo ve ardiye tüccarına karşı etkili bir çare olmak üzere İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nca ardiyeler ve depolar ihdas ve tesisini ve bu müesseselerin Ticaret ve Zahire Borsası gibi mülhak bütçe ile ve muhtar bir surette idaresini ve bu hususta özel tetkiklerde bulunarak raporunu Meclise arz etmek üzere Kâtib-i Umûmîlik ve İstihbarat Şubesi'nin vazifelendirilmesini ve keyfiyetin Meclis gündemine alınmasını teklif ederim (İTİSO, 1927a, s. 4).

Meclis Üyesi Abdülğani Bey'in bu önergesinde dile getirdiği hususlar, Meclis üyeleri tarafından makul görülmenin ötesinde yürekten desteklendi. Bunun üzerine Gani Bey'in okuduğu önerge, Meclisin hemen gündemine alındı, katib-i umûmîlik ve İstihbarat Şubesinde gerekli araştırmaların yapıp raporlaştırılıp Meclise sunulması kararlaştırıldı.

Oda Başkanı Hüseyin Hüsnü: "12. Maddeye Dayanarak Antrepo Açmaya Karar Verdik"

Gani Bey'in önerisinin üzerinden 4 gün geçmemişti ki, Oda Başkanı Hüseyin Hüsnü Bey, Ticaret Vekâletine acil kodlu bir telgraf çekerek antreposuzluğun tüccar ve ticaret üzerinde yol açtığı olumsuzlukları bir kez daha aktardı. Hüseyin Hüsnü Bey'in telgrafi şöyleydi:

Son günlerde İstanbul'da antreposuzluktan dolayı tahliye sorunları devam etmekte ve yükleme ve boşaltma [için] Liman Şirketi'ne ödenmesi lazım gelen ton başına dizbarko ücretinden başka mavnalarda kalan günler için istaryaya ücretleri ve rıhtım üzerinde kalan eşya için muşamba kirası ödenmesi suretiyle beher ton başına tahliye masrafları dizbarko ücretini çok geçerek fevkalâde bir surette artmaktadır. Bu halin devamı karşısında İstanbul Limanı transit ticareti noktasında mevki ve ehemmiyetini kaybetmekte olduğu gibi bu faaliyet Pire, Trieste, Port Said gibi rakip limanlara intikal etmektedir. İstanbul Limanı'na yapılan deniz nakliyatının sigorta bedelleri de kumpanyalarca arttırılmıştır. Bu müşkülâtın diğer vahim neticesi de İstanbul Limanı'na getirilmek üzere verilen siparişlerin gönderilmesinin ertelenmesi ve sonrasında sipariş yapılmaması hususunda ithalat ve transit ticaretinde görülen temayüldür (İTİSO, 1927a, s. 4-5).

Sorunu açık bir şekilde ortaya koyan Oda Başkanı Hüseyin Hüsnü Bey, Türkiye'nin en önemli ticaret merkezi İstanbul'da iktisadî hayatın ve limanların ticarî faaliyetlerinin ilerlemesi ve gelişmesi gerektiğini, bu konuda Vekâletin beslediği emel ve temennilerin uygulamaya geçilmesinin ve İstanbul Limanı'nın en büyük ticarî ihtiyacını temin etme zamanının geldiğini beyan ediyordu. Hüseyin Hüsnü Bey, tüm bunları temin etmek için Oda Nizamnamesi'nin On İkinci maddesinin verdiği salâhiyete istinaden antrepolar, depo ve ardiyeler tesis ve idare etmeye karar verdiklerini, bu amaçla gerekli araştırma ve girişimlere başladıklarını bildirerek, bunun için her şeyden önce Vekâletin onayını talep ettiklerini, konuyu acilen Bakanlığın onayına sunduklarını

bildiriyordu. O esnada Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Bey İstanbul'da bulunuyordu. Oda Başkanı Hüseyin Hüsni Bey konuyu Rahmi Bey'e detaylı şekilde izah etti. Rahmi Bey, heyecanlanmış ve ikna olmuştu. Antrepo ve umumi mağazaların gümrük ve vergi yönü de bulunduğu için konuyu hemen Maliye Vekili Hasan Bey ile paylaştı. Hiç vakit kaybetmemek için Ankara'da bulunan Maliye Vekiline bir telgraf çekerek antrepo buhranının çözümü için Ayvansaray antreposunun açılması gerektiğini, Rüşumat İdaresi'ne gerekli talimatları vermesini rica ettiklerini, ayrıca bu buhranı ortadan kaldırmak için antrepo açmaya girişen Odaya Maliye Vekâletinin kontrolündeki uygun mevkilerden birinin tahsis edilmesini istedi. Gerçekten Rahmi Bey, konunun ehemmiyetini bilen ender Hükûmet yetkililerinden biriydi. İstanbul Ticaret Odası'nın antrepoları çok iyi yöneteceğine inanıyordu. Bu nedenle Oda Başkanı gibi konuyu yakından takip etme görevini üstlendi, Ticaret Odası'nın en büyük destekçisi oldu. Bunu da Maliye Vekiline çektiği telgrafla ortaya koydu.

“Ticaret Vekâleti Odanın Antrepo Açmasına İzin Vermiştir”

Ticaret Vekili Rahmi Bey'in Maliye Vekili Hasan Bey'e çektiği telgraf şöyleydi:

İstanbul'da antrepo buhranı bütün mesaiye rağmen liman işlemlerini her gün daha ziyade zarara uğratmaktadır. Buna acilen çare bulmak üzere Ayvansaray Antreposunun, tahsisatı Rejî'den verilerek açılması emir buyurulmuştu. Halbuki Rüşumat Müdüriyet-i Umûmiyesi kendisine anılan antreponun açılması hakkında tarafınızdan emir verilmediğini ileri sürerek emir beklemekte ve antrepo açılmamaktadır.

Aynı zamanda İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Nizamnamesi'nin Onikinci Maddesindeki salahiyete binaen Vekâletimiz tarafından kabulü halinde antrepo ve ardiye açmaya sahalıyettar ve İstanbul'un münasip mevkilerinde ve Rüşumâtın kontrolü altında antrepo açmaya hazır olduğundan bahisle Vekâletimize müracaat etmiş ve bu müracaat Vekâletimizce muvafık görülmüştür. Esasen Rüşumât Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından Odanın bu müracaatı desteklenerek Vekâletinize keyfiyet arz edilmiştir. Binaenaleyh gerek Rüşumatça anılan Ayvansaray Antreposunun açılmasına ve gerekse İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın antrepo tesisine ve açmaya yetkili olduğuna dair emirlerinizin süratle bildirilmesi rica olunur. Bu mühim meseleyi mahallen halletmek icap ettiğinden cevab-ı âlinize İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda muntazırım (İTİSO, 1927a, s. 5).

Odanın antrepo açma meselesinin Meclis'te gündeme gelmesinden tam 9 gün sonra yani 12 Haziran 1926 tarihine kadar çok büyük yol kat edilmişti. Öncelikle Ticaret Vekâleti, Odanın antrepo tesisini ve açma talebini olumlu karşılayarak onaylamıştı. İkincisi İstanbul'da bulunan Ticaret Vekili Rahmi Bey, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası binasını karargâh haline getirerek, bu süreci hem kendi bakanlığı hem de diğer bakanlıklar nezdinde bizzat takip etmişti. Dikkate değer bir diğer husus ise Maliye bürokrasisinin antrepo buhranının çözümü karşısında gösterdiği sessiz dirençti. Özellikle âtil vaziyette bekleyen Haliç kıyısındaki antrepoların devreye alınması konusunda Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Bey'e karşı bile, zamanla yarışmak yerine zamanı durduran bir yavaşlık ve mukavemet göstermeleri oldukça manidardı. Bu direnci Rahmi Bey bizzat Maliye Vekiline müracaat ederek aşmaya çalışıyor, Maliye Vekiline maliye bürokrasisini şikâyet ederek doğrudan talimat vermesini rica ediyordu. Öyle ki cevabını da İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda beklediğini belirterek hem İstanbullu tüccarların hem de Ticaret Vekili olarak kendisinin bu konuya büyük önem verdiklerine işaret ediyordu.

“Şehrimizde Varan Muamelesi Yapan Umumi Mağaza Yok”

Bu arada Gani Bey'in önergesi üzerine Meclis tarafından Genel Sekreterliğe verilen antrepo meselesini araştırma görevi, Ticaret ve Sanayi Şubesi Müdürlüğünce yerine getirilerek, 25 Ocak 1927 tarihinde Oda Katib-i Umûmîliğine sunuldu. Yeni Ticaret Kanunu'na göre umumi mağazaların makbuz senedi ve varant verme karşılığında her cins emtia ve zahireyi satma ve rehin koyma maksadıyla kurulduğu belirtilen raporda, “Elyevm şehrimizde varant muamelesi ifade eden

umumi mağazalar gayr-i mevcut olup bu husustaki ihtiyacât-ı ticariyenin acilen temini elzem bulunmaktadır” (İTSO, 1927a, s. 6) tespiti yapıyordu.

Raporda bazı bankaların sadece kendilerine rehnedilen veya konşimentoları kendilerine gelen mallar için özel ardiyeler kurdukları anlatılarak bu bankaların en önemlilerinin Osmanlı Bankası, Kredi Lyon ve İtibar-ı Millî olduğu bildiriliyordu.

Ticaret ve Sanayi Şubesi Müdürü Vahid Bey'in imzasını taşıyan raporda, ticarî işlemlerin gerekli olması sebebiyle İstanbul'da umûmî mağazaların kurulmasının en bariz ihtiyaç olduğunun altı çizilerek, “Varant işlemleri işbu kayıtlara bağlı olmayan ve verilen makbuz da ticarî senetler gibi ciro edilebilir bulunması itibarıyla ticaretin en mühim bir noksanını telafi edecektir. Ticaret ve Sanayi Odası'nın, Odalar Nizamnamesi'nin On İkinci maddesine uygun olarak umûmî mağazalar açılmasına salâhiyeti mevcut olup bunun için Ticaret Vekâletinin muvafakâtı kafi görülmektedir” (İTSO, 1927a, s. 6) ibarelerine yer veriliyordu.

“Umumi Mağazalar Oluşturulması Ticaretimiz İçin Büyük Faydaları Muciptir”

Vahid Bey'e göre antrepo açması hâlinde Odanın hükmî şahsiyeti makbuz senetlerindeki her türlü şaibenin giderilmesini sağlayacaktı. Ticaret ve Sanayi Şubesi Müdürlüğünün raporu şöyle devam ediyordu:

Ticaret Kanunu'nun 819'uncu maddesinde umûmî mağazaların kuruluş usul ve şartlarının özel bir düzenleme ile tayin olunacağı yazılı ise de şimdiye kadar ayrıca bir nizamname yayınlanmış bulunmamasına nazaran işbu salâhiyetin günümüzde Odalar Nizamnamesine göre yalnız odalara verildiği dahi iddia olunabilir.

Rıhtım Şirketi imtiyaznâmesinde gerçi böyle bir salâhiyetten bahis olunuyorsa da bunun rıhtım üzerindeki antrepolara ait olduğu ve esasen şirketçe 40 seneden beri bu hususta bir şey yapılmadığı yeri gelmişken arz edilir.

Yine anılan maddeye uygun olarak işbu umûmî mağazaların henüz gümrük resmini vermemiş olan eşyayı kabul etmeğe salâhiyetli olup olmaması mevzubahis olabilir. Ancak bu husus için Rüşumat İdaresi ve bunun neticesinde Maliye Vekâleti ile temasa gelmek ve gümrük murakabesinin uygulanma yöntemi hakkında anlaşma zemini hazırlamak icap eder. Umûmî mağazalara kabul edilecek emtia ve zahirenin cinslerine gelince:

Meseleyi üç noktadan tetkik eylemek lazımdır:

Evvelen ithalat eşyası, ikinci olarak ihracat eşyası, üçüncü olarak da memleket dahilinde tüketilecek yerli eşyası hakkında tetkikat yapmak gerekir.

İthalat eşyasından umûmî mağazalara ihtiyaç gösterebilecek kısım, senevi 65-70 milyon liralık ithalatı olan pamuk mensucat ve 17-18 milyon liraya balığ olan yün mensucat ve petrol ve zahire ve hububattan ibarettir.

İhracat eşyamızdan ise başlıcaları bulunan tütün, yün ve tiftik, afyon ve palamut için umûmî mağazalara ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyim. İhracat emtiamızdan olan incir, üzüm ve pamuk gibi maddelerin İstanbul'daki ticareti pek az miktara balığ olduğundan şimdilik bunlar için umûmî mağaza tesisine lüzum yoktur.

Dahilde tüketilecek olunan yerli maddelere gelince: Bunlar da zahire, hububat ve bunların unları, yakacaklar ve hayvanattan hasıl olan yiyecekler için umûmî mağazalar açılması lazımdır. İşbu muhtelif maddelerin bazıları inhisara tabi olup hususi kontrole ihtiyaç gösterdiğinden işbu maddelerin beheri için ayrı ayrı mağazalar tedariki icap eder. Mağazalarda alınacak ardiye ücreti ve sair rüşum ve haraçlara gelince; bunların da şimdiden tespit olunarak Hükûmetin olur ve tasdikine arz edilmesi muvafıktır.

Hülasa: Gelecekte gümrüğü henüz verilmemiş mallara yaygınlaştırılmak üzere şimdilik gümrüklü emtiadan yukarıda sayılan kısımlar için ve bunların en mühimlerinden başlamak üzere umûmî mağazalar oluşturulması ticaretimiz için büyük faydaları mucip bir teşebbüs olacaktır efendim” (İTSO, 1927a, s. 7).

Beklenen Haber: Bakanlar Kurulu Antrepo Açma İznini Verdi

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Hüseyin Hüsnü ve Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Beyler birlikte yürüttükleri çalışmanın neticesini nihayet aldılar. Odanın antrepo kurup açmasına izin veren Bakanlar Kurulu kararı çıkmıştı. Bu haber, Ticaret Vekili Rahmi Bey tarafından aynı gün 26 Ocak 1927 tarihli telgraf ile Oda Başkanı Hüseyin Hüsnü'ye şu tek cümleyle bildiriliyordu: “Odanın antrepo açması bugün Heyet-i Vekile’de kabul edildi. Hürmetler” (İTSO, 1927, s. 8).

İzni bildiren telgrafın Odaya ulaşmasından 7 gün sonra 2 Şubat 1927 tarihinde toplanan Oda Meclisi, hemen Umumi Mağazalar Komisyonu kurulması kararı aldı ve komisyon üyeliklerine de “Reis Vekili Hamdi, Ak Osmanzade İzzet, Salahaddin Nevzad, Hamdi, İzzet Raif beyler” seçildi. Komisyona tek bir görev verilmişti: “Umûmî mağazalar hakkında bir talimatname projesi ihzar etmek” (İTSO, 1927a, s. 8). Ayrıca “Umûmî Mağazalar Talimatnamesi İhzarı Komisyonu” kurulduğu *İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası* mecmuasının Nisan 1927 sayısında haberleştirilip tüm kamuoyuna duyuruldu (İTSO, 1927b, s. 273).

Diğer taraftan şubat ayının sonuna doğru Ticaret Vekili adına Müsteşar Hüsnü Süreyya ile Ticaret Genel Müdürü Şakir Bey’in imzalarını taşıyan 23 Şubat 1927 tarihli resmî bildirim de Odaya ulaştı: “Odanız tarafından antrepo küşâd edilebilmesi hakkında vaki olan teşebbüsât üzerine talep olunan müsaadenin itası zımında sadır olan Heyet-i Vekile kararı sureti leffen irsal edilmiştir. Muktezası veçhile (gereğince) muamele olunması tavsiye olunur efendim” (İTSO, 1927a, s. 8).

Gazi Paşa’dan da Odaya Antrepo Açma Onayı

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası bir yandan izin çalışmasını çıkartırken diğer taraftan yer bakma çalışmalarını sürdürüyordu. Bu arada Hükûmetin izni, kararnameye dönüştürüldü. Hükûmetin çıkarttığı Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal, Başvekil İsmet, Ticaret Vekili Mustafa Rahmi ile birlikte diğer bakanların da imzalarının yer aldığı kararname 27 Ocak 1927 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girdi. Ticaret Odası, İstanbullu tüccarlar için çok önemli bir sorunun çözümü yolunda ciddi başarı kazanmıştı. Bu başarı için önce her zaman destek ve yardımını yanında gördüğü Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Bey’i ikna eden Oda yönetimi, daha sonra da Bakanlar Kurulundan gerekli kararı çıkartmıştı. Odanın antrepo kurup açma izni almasına Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa da onay verdi. Özel teşebbüsün temsilcisi olarak Odanın antrepo buhranını çözecek çalışmaların içinde yer almasını doğru bulduğunu, kendisine gönderilen kararnameyi hiç bekletmeden imzalayarak gösterdi.

Kararnamede “İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından ticarî eşyanın konulması için gümrük kanunları hükümlerine uygun olarak Rüsumat Müdiriyet-i Umûmiyesinin nezareti altında bulunmak şartıyla antrepo açmasına müsaade verildiği” vurgulanıyordu. Bu iznin de Ticaret Vekâletinin 13 Ocak 1927 tarih ve 6/290 numaralı teklifi ve Maliye Vekâletinin 15 Ocak 1927 tarih ve 17/1323 numaralı tezkiresiyle vuku bulan mütalaası üzerine” Bakanlar Kurulu’nun 16 Ocak 1927 tarihli toplantısında onaylanıp kabul edildiği belirtiliyordu. Rüsumat İdaresince Sarayburnu’nda ve Seyrüsefain İdaresince Tophane rıhtımında inşasına başlanmış olan antrepoların tamamlanmasının uzun zaman alacağına vurgu yapılan kararnamede, İstanbul liman işlerinde halen devam etmekte olan antrepo buhranına mahal vermemek için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’na antrepo açma izni verildiği kaydediliyordu (İTSO, 1927a, s. 9). Aslında kararname kendi içinde Odaya hangi antrepoları talip olması gerektiğini gösteriyordu. İstanbul Ticaret Odası yönetimi bu inceliği fark ederek, antrepoları kiralama çalışmalarını zikredilen yerlere yöneltti.

Antreponun Mimarı Rahmi Bey’e Özel Teşekkür

Ticaret Odası, bu kararnamenin çıkmasında büyük rol oynayan Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Bey’e teşekkür etmeyi bir gün bile geciktirmedi. Kararnamenin yayımlandığı gün, Ticaret Vekâletine bir teşekkür telgrafı çekti: “Odamız tarafından antrepo açılabilmesinin Heyet-i Vekile-i

Celilece kabul buyurulması İstanbul ticaretinin intizam ve inkişafını teshil edecek amillerden (kolaylaştıracak etkenlerden) bulunduğu cihetle işbu gaye-i terakkiyenin husulbezir olmasına delalet-i vekâletpenahilerinden dolayı şehrimiz ticareti namına arz-ı teşekkürat eyleriz efendim” (İTSO, 1927a, s. 9).

Komisyonun Büyük Başarısı: Hem Yönetmeliği Hazırladı Hem Binayı Buldu

Oda kelimenin tam manasıyla antrepo ve umumi mağazalarla ilgili çalışmalarını dört koldan yürütüyordu. Bir yandan resmî işlemler devam ederken, diğer yandan bu işle ilgili kurulan komisyon hazırlık çalışmaları yürütüyordu. Bilindiği gibi “muntazam ve modern bir antrepo ile varant mukabilinde ticarî eşya kabulüne mahsus umumi mağaza açmayı” 2 Şubat 1927 tarihli Meclis oturumunda kararlaştıran ve aynı tarihte Hükûmetten de bu kabil müesseseler açma izni alan Oda, anında bir komisyon oluşturmuştu. Temel vazifesi antrepo ve umumi mağaza nizamnamesini hazırlamak olan komisyon, sadece nizamnameyi, diğer bir deyişle ahkâm-ı esâsiyeyi hazırlamakla kalmadı, antrepoculuğun yapılacağı mekânı bulup gerekli müzakereleri yürüttü.

Antrepo ve umumi mağazaları ticaretin ilerlemesinde en önemli etkenlerden kabul eden komisyonun hazırlık safhasında gözettiği biricik husus, bu girişimin fiiliyata dönüşmesinin sebeplerini temin etmektir. Antrepo düşüncesinin bir hayal olarak kalmaması ve uygulamaya geçilmesi için gerekli sebep ise komisyona göre nizamnameyle birlikte antreponun bulunmasıydı. Komisyon, bu olmazsa olmaz şartı yerine getirdi ve Seyrüsefain İdaresinden inşa halindeki Tophane rıhtımını kiralamak için görüşmeler yapıp sözleşmeyi imza aşamasına getirmeyi başardı.

Komisyon, 4 aylık çalışmaları hakkında Oda Meclisini bilgilendirdiği 4 Haziran 1927 tarihli Başkan Vekili Hamdi Bey imzalı kararında, girişimin eyleme dönüştürecek sebeplere işaret ederek, şunları kaydediyordu:

Bu hususta en evvel dikkate alınan nokta İstanbul'da gerekli şartlara haiz muntazam bir depo binası bulmak olmuştur. Seyrüsefain İdaresi tarafından Tophane rıhtımında inşa edilmekte olan son sistem antrepo binalarının Ticaret Odası'nca kiralanmasının başlanması halinde işin çözümünün tamamıyla kolaylık kazanacağı anlaşılmış ve Seyrüsefain Müdüriyeti ile bu meseleye dair müzakerelerde bulunularak, kesin olarak belirlenmiş bir ücret ve gerçek [net] kârların bir kısmına ortak olma mukabilinde anılan antrepo binalarının Ticaret Odası'na kiralanmasına zikredilen İdare muvafakat göstermiş olmağıla işbu esaslar dairesinde bir mukavele projesi hazırlanıp düzenlenmiştir. Diğer taraftan umûmî mağazaların kuruluş ve idare şekli hakkında Avrupa'nın muhtelif yerlerinden toplanan malumat ve esaslardan ilham alınmak üzere bir de “ahkâm-ı esâsiye” [yani temel hükümler] meydana getirilmiştir. Umûmî mağazaların açılması ve varant makbuzları usulünün tesisi suretiyle ticaretimize büyük hizmetler ifa olunacağına kani bulunan komisyon takdim olunan mukavele ile ahkâm-ı esâsiyenin kabul ve fiiliyata geçebilmek üzere İdare Heyetinin bir an evvel seçilmesi bağlamında keyfiyetin yüce heyete arzını rica eylerim efendim (İTSO, 1927a, s. 10).

Nizamname ve Kira Sözleşmesi Kabul Edildi

Umumi Mağazalar Talimatnamesi Hazırlık Komisyonunun oluşturduğu nizamname ve antrepo sözleşmesini içeren rapor, Oda Meclisinin 15 Haziran 1927 tarihli toplantısında okundu. Meclis üyeleri 38 maddelik ahkâm-ı esâsiye kabul ederek, Odalar Nizamnamesi'nin 14'üncü maddesince tasdik için Ticaret Vekâletine gönderilmesine karar verdi (İTSO, 1927d, s. 691). İkinci bir oylamayla da Seyrüsefain İdare-i Umûmiyesi ile imzalanacak antrepo binalarına ait “mukavelename projesi” kabul edilerek Oda (Yönetim Kurulu) Başkanlığına gönderilmesi hükmüne bağlandı (İTSO, 1927a, s.10).

Odadan Ticaret Vekâletine: “38 Maddelik Ahkâm-I Esâsiye Tasdikinize Arz Olunur”

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası yönetimi, Oda Meclisi tarafından kabul edilen nizamnameyi 4 gün sonra 19 Haziran 1927’de bir üst yazıyla birlikte onay için Ticaret Vekâletine sundu. Odanın açmasına izin verilen umumi mağazalar ve antrepolar için özel bir komisyon kurulduğu belirtilen yazıda, bu komisyon tarafından hazırlanan ve Oda Meclisi’nin 15 Haziran 1927 tarihli toplantısında kabul edilen 38 maddelik “ahkâm-ı esâsiye”nin tasdik için Vekâlete arz edildiği ve yüksek bildirimlerinin beklendiği beyan ediliyordu.

Yazının tam metni şöyleydi:

26 Kanunusani 1927 tarihli heyet-i vekile kararname ve 23/2/1927 tarih ve 25/1180, 68/2131 numaralı tebligat-ı vekâletpenahileri mucibince Odaca küşâdına müsaade buyurulan umûmî mağazalar ve antrepolar için Oda azasından müteşekkil komisyon-ı mahsusa ihzar ve Oda meclisinin 15/6/1927 tarihli içtimanda kabul olunan 38 maddelik ahkâm-ı esâsiye bera-yı tasdik vekâlet-i celilerine arz ve bu husustaki işar-ı âlilerine intizaren teyid-i hürmet olunur efendim (İTSO, 1927a, s. 11).

İş Dünyası Sabırsızlıkla Varantı Bekliyor

Nizamnamenin Ticaret Vekâletine gönderilmesinin üzerinden bir ay geçmesine rağmen bu süre içinde onaylanmaması üzerine Oda, Bakanlığa ikinci bir yazı yazarak, tasdikte olan ahkâm-ı esâsiyenin (nizamnamenin) İstanbul ticaret dünyasınca sabırsızlıkla beklenen varant usulünün uygulamaya konulmasını ve bu sayede ticareti kolaylaşmasını sağlayacağını bildirdi.

25 Temmuz 1927 tarihli yazıda Vekâletin Bakanlar Kurulu’nun izin kararını 23 Şubat 1927 tarihli tebligatname ile bildirmesi üzerine Oda tarafından umumi mağaza ve antrepoya elverişli bina bulunarak, yükümlülük altına girildiği ifade ediliyordu. Yazıda bu binaların kiralanması için sözleşme düzenlendiği, bunun üzerine kiracının binaların söz konusu hizmeti ifa edecek şekilde tadilatına başladığı vurgulanıyordu.

Tam da bu noktada Oda, umumi mağaza ve antrepoların “gümrük rüsumu ödenmiş eşyalar” ile “gümrüklenmemiş eşyalar” şeklinde iki tür mal için kullanıldığına dikkat çekerek, kendisine daha hızlı çıkan “gümrüklenmemiş eşya” için ivedi izin verilmesini talep ediyordu. Odaya göre bir an evvel faaliyete geçerek, hızlıca beklenen varant muamelesini şimdilik gümrüklenmemiş eşya üzerinden ifa etmek istiyordu.

Oda bu konudaki meramını Ticaret Vekâletine şu şekilde ifa ediyordu:

Ticaret Kanunu’nun 819’uncu maddesi gereğince gümrük rüsumu ödenmemiş olan eşya için de Odamızca makam-ı devletlerine müracaat edilerek Vekâletinizin izni talep edilecekse de bunun oldukça uzun zamana bağlı bulunduğu cihetle şimdilik gümrüklenmemiş eşya üzerine varant muamelesi ifa edebilecek umûmî mağazalar açılması ile işe başlanması ve bu itibarla bir taraftan ticarete büyük kolaylıklar bahşedecek mahiyette olup tesisi de bazı taahhütlere binaen adeta kararlaştırılmış gibi olan umûmî mağazaların bir an evvel açılmasını teminen sunulan “ahkâm-ı esâsiyeyi” tasdik ve tarafımıza tebliğ buyurmaları rica ve takdim-i hürmet olunur efendim (İTSO, 1927a, s. 11).

Ticaret Vekâleti Bazı Tadilatla Nizamnameyi Onaylıyor

Bu hızlandırma talebi, Ticaret Vekâletinde anında yankı buldu. Her zaman Odanın yanında olan ve Türk özel sektörünün gelişmesi için büyük çaba sarf eden Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Bey’in gayretiyle, 7 gün sonra 2 Ağustos 1927 tarihinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığına gönderilen yazı, talimatnamenin tasdik edildiğini bildiriyordu: “Antrepolar ve umûmî mağazalar hakkındaki talimatname tetkik edilerek bazı tadilatla heyet-i umûmîyesi muvafık görülmüş ve tasdik edilerek leffen (ekte) gönderilmiştir efendim” (İTSO, 1927a, s. 11).

Yazının altında Ticaret Vekili Mustafa Rahmi Bey ile Ticaret Müdür-i Umûmîsi Şakir Bey'in imzası yer alıyordu.

Oda Meclisi, 10 Ağustos 1927'te Meclis Birinci Reisi Hüseyin Hüsnü Bey'in riyasetinde toplanarak, Vekâlet tarafından tasdik edilen Antrepo ve Umumi Mağazalar Hakkındaki Talimatnameyi ve Vekâlet'in yazısını görüştü. Müzakereler neticesinde Oda Meclisi ve yönetimi dik bir duruş sergileyerek, "Talimatnamenin 3,4,5,7. maddelerin Odaca takdim olunmuş olan tarzda kabulü ile bu maddelerdeki tadilatın kaldırılması hususunun Vekâlete arz ve bildirimine" (İTSO, 1927e, s. 847) karar verdi.

4. Antrepo ve Umumi Mağazaların Teşkilat ve Muamelatına Dair Ahkâm-ı Esâsiye ve İçeriği

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından kurulan Umumi Mağazalar Talimatnamesi İhzar Komisyonu tarafından hazırlanan 38 maddelik "ahkâm-ı esâsiye" Oda Meclisi tarafından 15 Haziran 1927'de kabul edilip onay için Ticaret Vekâletine gönderildi. Vekâlet, antrepolar ve umumi mağazalar hakkındaki bu talimatnameyi inceleyerek, bazı tadillerle 2 Ağustos 1927'de tasdik etti. Oda tarafından kurulan antrepo ve umumi mağazaların teşkilat ve işlemlerinin nasıl olacağını belirleyen ahkâm-ı esâsiye, girişte yer alan 2 maddenin dışında 36 maddelik 5 bölümden oluşuyordu. Buna göre "Antrepo ve Umûmî Mağazaların İdaresi kısmı 5 maddeden, Antrepo ve Umumi Mağazalara Mevâdd-ı Ticariyenin Şerait-i Kabulü bölümü 14 maddeden, Makbuz kısmı 6 maddeden, Varant bölümü 8 ve Varant Tecdidî kısmı da 3 maddeden" müteşekkildi.

Birinci madde "Odanın makbuz senedi ve varant vermek karşılığında ticari maddeleri rehin alma suretiyle Ticaret Kanununun Dördüncü Babı'nın Sekizinci Faslı ahkâmı dairesinde umumi mağazalarla antrepolar açacağını" hükme bağlıyordu. İkinci maddede ise umumi mağazalar ve antrepolar "genel antrepo muameleleri; emtianın tamamı veya muayyen kısımları için emre yazılı makbuz ve varant senedi verilmesi; konulan eşyanın müşterek veya çeşitli sigortaları; emtianın işleme ve manipolaları; ambalajların değiştirilmesi, tamiri ve yenilenmesi; konulan eşya örneklerinin alınan tasdikle numune şehâdetnamesinin verilmesi ve emtianın ekspertizi" (İTSO, 1927a, s. 12) konuları yapılabilecekti.

İTSO (1927)'de belirtildiği gibi Antrepo ve Umumi Mağazaların İdaresi bölümünde yer alan 5 maddede ise Ambarlar İdaresi'nin Odaya bağlı 5 üyeden oluşan bir idare heyeti tarafından yapılacağı, bu üyelerin Ticaret Odası tarafından ve Oda Meclisi içinden bir sene için seçileceği belirtiliyordu. Ayrıca antrepo ve umumi mağazalarda tatbik olunacak ücret tarifelerinin belirlenip kabul edilmesi ile buralara kabul edilecek ticari maddelerin ve muhafaza süreleri gibi hususların İdare Heyeti tarafından belirlenip Odaya, Odanın da Ticaret Vekâletine sunacağı kaydediliyordu. Diğer maddelerde de Antrepo ve Umumi Mağazalar Heyet-i İdaresinin çalışma usulleri, genel sekreterin tayini, vazife ve sorumlulukları aktarılıyordu.

"Antrepo ve Umumi Mağazalara Mevâdd-ı Ticariyenin Şerait-i Kabulü" (İTSO, 1927a, s. 13-15) bölümünde bu mağazalara ticari malların kabul şartları ayrıntılarıyla izah ediliyordu. Kabul edilecek malların nitelikleri, sahiplerine düşen sorumluluklar, sigorta ettirilme durumları, hangi hasarlardan mağazaların sorumlu olacağı, eşyaların kıymetlerinin nasıl belirleneceği, ambalaj durumları bu kısımda hükme bağlanıyordu) "Makbuz" (İTSO, 1927a, s.16) başlığı altında ise antrepo ve umumi mağazalara bırakılan eşyalara karşılık verilecek emre yazılı makbuz ve senetlerde nelerin yazılı olacağı, emre yazılı makbuzların ciro edilerek kullanılabilmesi, makbuzların mülkiyeti de göstereceği gibi konular ayrıntısıyla açıklanıyordu.

"Varant" (İTSO, 1927a, s. 17-18) kısmında ise varant senedinin eşya karşılığında borçlanma yetkisi verdiği, bu senetlerin nasıl düzenleneceği, kıymetinin nasıl belirleneceği aktarılıyordu. Sözcüselimi varantların süresinin 91 günü geçemeyeceği, ilk cironun mutlaka umumi mağaza defterine kaydedileceği bu gibi hükümlerden idi. Varant Tecdidî kısmında ise vade süresi

belirli olan varantlarda borçlanan borcunu ödeyememesi üzerine rızaya dayalı olarak senedin yenilebileceği belirtilerek, bunun ayrıntılara bildiriliyordu).

5. Kâtib-i Umûmi Vehbi Bey, Antrepolar İdaresi'ni Anlatıyor

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Tophane ambarlarını kiralayıp İstanbul'da dış ticarete yaşanan antrepo buhranına çözüm üretmeye teşebbüs ettikten sonra bunun tanıtımını yapmayı ihmal etmedi. İlk ve doğrudan bilgilendirmeyi Oda Genel Sekreteri Vehbi Bey, İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası'nın 1927'de yayınlanan Temmuz sayısında yaptı. Vehbi Bey, "Odanın İki Mühim Teşebbüsü: Türk Ticaret-i Hariciye Bürosu – Umumi Mağazalar ve Antrepolar İdaresi" başlıklı yazısında, bu müjdeyi, "İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın bilhassa İstanbul ticareti için çok şâyâ-ı ehemmiyet olan diğer teşebbüsü de İstanbul'da Odaya merbut (bağlı) ve Oda müesseselerinden olmak üzere bir Umumi Mağazalar ve Antrepolar İdaresi tesis etmek hususundaki kararıdır" diye veriyordu.

Gerek gümrük muamelesine ve gerek ticarî malların gelişi, muhafazası, sevk ve ihracı gibi konularda antrepoların büyük öneme sahip olduğunu, aynı şekilde varant üzerine muamele yapılmak üzere kurulan Umumi Mağazaların da bir o kadar önem taşıdığını aktaran Vehbi Bey, o güne kadar varant uygulamasında maruz kalınan durumu yani bankaların otoritesini şöyle resmediyordu:

Doğrusu emtia üzerine kredi temini muameleleri öteden beri bankalar tarafından yapılmakta ve emtia banka ardiyelerinde muhafaza edilmekteydi. Ancak belli başlı bir özel ticarî mahiyeti ve ticarî dolaşım kabiliyeti bulunan varant işlemleri hemen hemen gayri mevcut addedilebilirdi. Bu lüzum ve ihtiyaç Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi düzenlenip hazırlanırken dikkate alınmıştı.

Oda nizamnamesinde bu cihet düşünülerek nizamnamenin On İkinci maddesinde (Ticaret ve sanayi odaları Ticaret Vekâletinin muvafakati ile... antrepolar, varant üzerine iş yapılan emtia depo ve ambar ve ardiyeleri gibi umûmî mağazalar tesis ve idare ederler) denilmişti (İTSO, 1927c; s.578-579).

Oda 1925'ten Beri Antrepo Açmayı Planlıyordu

İstanbul'da antrepoların az olduğunu ve doğru idare edilemediğini, bu nedenle liman ticaretinde ticarî zararlar oluştuğunu dikkate alan Oda yönetimi, boş durmamaya karar vermişti. Vehbi Bey'in aktardığına göre Oda, 1925 yılından beri antrepo açmak ve idare etmek konusunda özel araştırmalar yapıyordu. Yine ona göre Oda varant muamelesi ile meşgul umumi mağazalar tesis ve idare etmek hususunu planları arasına almıştı. Bundan sonraki gelişmeleri ise Vehbi Bey, şöyle aktarıyordu:

Gerek Odanın dahili idari teşkilatınca ve gerek son olarak kurulan özel bir komisyon marifetiyle yapılan tetkikat neticesinde işlemlerinin içeriğindeki münasebet ve irtibat itibarıyla (Antrepolar ve Umûmî Mağazalar) meselesinin bir arada halli muvafık görülmüştür. Esasen Odanın girişimleri neticesinde ve Ticaret Vekâlet-i Celilesinin Odamıza karşı gösterdiği özel tevaccühün semerelerinden olmak üzere İcra Vekilleri Heyet-i Celilesi, Odamızın antrepolar açmasına da müsaade etmiş olmakla komisyon tarafından (İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından Tesis Olunan Antrepo ve Umûmî Mağazaların Teşkilat ve Muamelatına Dair Ahkâm-ı Esasi) unvanıyla 38 maddelik bir proje hazırlanmıştır. Anılan proje Oda Meclisi'nin son toplantısında kabul ve tasvip olunarak tasdik edilmek üzere Ticaret Vekâlet-i Celilesine takdim edilip gönderilmiştir. Tasdik edilip Odaya iadesini müteakip (Antrepolar ve Umûmî Mağazalar Müessesesi-i İktisadiyesi) de İstanbul iktisadî müesseseleri arasına dahil olacaktır. İki seneden beri muvaffakiyetle idare olunan Ticaret ve Zahire Borsasıyla şehrimizde çok kıymetli bir iktisadî müessese arz eden Odamız; yeni (Antrepolar ve Umûmî Mağazalar) müessesesiyle de aynı saha ve istikamette bir vazifesini daha ifa etmiş olacaktır (İTSO, 1927c, s.579).

Antrepoyu 5 Kişilik İdare Heyeti Yönetecek, Oda Meclisine Karşı Sorumlu Olacak

Vehbi Bey, Antrepo İdaresi'nin tabi olacağı nizamname gereği müessesede imza olunacak işlemleri, “genel olarak antrepo muamelesi, varant muamelesi, konulan eşyaya yönelik sigorta muamelesi, emtianın işletme ve manipülasyonu; ambalajların değişimi, tamiri ve yenilenmesi; konulan eşyaya ait numune şehâdetnameleri verilmesi ve emtia ekspertizi” şeklinde sıralıyordu.

Antrepo İdaresinin kesin şekilde Ticaret ve Sanayi Odası'na bağlı olduğunu kaydeden Vehbi Bey, şu bilgileri veriyordu:

Ve [Antrepo İdaresi] Odaya bağlı olarak beş kişilik bir idare heyeti tarafından idare olunacaktır. Bu heyet Oda Meclisi'ne karşı vazifelerinden mesuldür. Müessesenin devam eden işlemleri müessese katib-i umûmîsi tarafından yönetilecektir.

Projenin 8-21'inci maddeleri antrepolar ve umûmî mağazalara ticarî emtianın kabul şartlarıyla ilgilidir. Bu şartlar meyanında: konulan eşyanın mülkiyetinin koyan tarafından vesikalar ile ispat edilmesi, tevdi olunacak eşyanın muhafazasından müessesenin mesuliyeti ve ancak eşyanın mahiyetinin doğallığından, ambalajının bozukluğundan dolayı oluşacak hasarların müesseseye ait olamayacağı, tevdi olunacak eşyanın behemehal sigorta edilmesi mecburiyeti, tevdi olunacak eşya beyannamesinin suret-i tanzimi, meydana gelecek ihtilafların eksperler vasıtasıyla çözülmesi, eşyaların antrepo ve umûmî mağazalara teslimi ve ihraç yöntemi, konulan eşyanın ticarî rehin hükümlerine tabi olduğu gibi önemli şartlar şâyâ-ı dikkat ve ehemmiyet olmak üzere söylenebilir.

Projenin (22-27)'inci maddeleri eşya-yı mevdâaya mukabil verilecek ‘(makbuz senetleri) ve (28-38)'inci maddeleri de (varant senedi) hakkındadır. Projenin 28'inci maddesinde (varant senedi, muhteviyatı emtia mukabilinde borçlanma sözleşmesine salahiyet bahşeden bir rehin senedir. Şu halde varant antrepoya ve umûmî mağazalara konulan emtianın rehin edilmesi ile temin edilmiş emre muharrer senedat-i ticariyedir) diye tarif edilmiştir. Projenin umûmî mağazalara ve varant senetlerine ilişkin ahkâmı yeni Ticaret Kanununun bu babdaki genel ve esas hükümleri dahi nazar-ı dikkate alınarak tanzim edilmiştir.

(İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Antrepolar ve Umûmî Mağazalar) iktisadî müessesesi, teşekkül ederek işe başladığı günden itibaren İstanbul'un genel iktisadî hayatında ve bilhassa ticaret muamelesi ve mali ve nakdi faaliyetinde şehrimizin en büyük ihtiyacı temin edilmiş olacaktır. Bilhassa Cumhuriyet idaresinin iktisadî bolluğundan olan bu teşebbüslerin bir an evvel uygulamaya çıkmış olmasını ve Türk Ticaret-i Hariciye Bürosu ile Antrepolar ve Umûmî Mağazalar İdaresinin faaliyete başlamasını temenni ediyoruz (İTSOM, 1927c, s. 579).

Başkan İmzası Olmadan Yapılan Yazışmaya İhtar!

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu, Tophane ambarlarını tıpkı İstanbul Ticaret Borsası gibi kendine bağlı müesseselerden biri olduğunun altını çiziyordu. Bu nedenle nasıl her iki kurumun dış yazışmaları Oda tarafından gerçekleştiriliyorsa, bu evraklarda aynı şekilde başkan ve genel sekreterin müşterek imzaları bulunması gerektiğini düşünüyordu (İTSO, 1928, s. 38). Uygulamadaki aksaklıkların giderilmesi için Oda yönetimi Meclis Başkanlığına ilettiği 6 Şubat 1928 tarihli kararıyla her iki kurum için gerekli uyarıların yapılmasını istemiş olmalıydı.

6. Oda ve Seyrüsefain İdaresi Bütçesinde Tophane Ambarları

İTO yönetimi 1928 yılı bütçesini yaparken, tıpkı İstanbul Ticaret Borsası bütçesini kendi bütçesi içinde gösterip kalem kalem belirlediği gibi yeni Tophane Ambar İdaresinin bütçesini de tahmini olarak hazırladı. Buna göre Ambar İdaresi'nin 1928 Gelir Bütçesi 3 kalemden oluşuyordu ve “Ardıye ücreti 60,000, hammaliye ücreti 67,200 ve açılış ücreti 4,00 lira olmak üzere toplam 131,200 lira” olarak tespit edilmişti. Gider bütçesinin birinci faslında “Maaşlar 36,060 lira” iken bunun “8,600 lirası memur maaşları, 43,200 lirası amele yevmiyesi, 2,000 lirası ikramiye, 2,000 lirası kazanç vergisi” olmuştu. Böylece toplam gider 91,860 lira şeklinde gerçekleşmişti.

İkinci fasılda ise 25,000 liralık kira bedeli bulunurken, üçüncü fasılda 2,500 liralık huzur hakkı yer alıyordu. Dördüncü fasıl ise daimî masraflardan oluşuyordu. Buna göre “kuvve-i cerriye, tenviriyeye ve teshiniye/aydınlatma, ısıtma” için 3,600 lira, kırtasiye ve diğer matbu evraklar için 2,000 lira tesisat ve demirbaş eyya için 2,000 lira ve çeşitli masraflar için de 1,000 lira olmak üzere toplam 8,600 lira ayrılmıştı. Bütün bu gider bütçesinin toplamı, 127,960 lira idi. Bir de “fazla-i varidat” adı altında 3,240 liralık fasıl oluşturulmuş ve genel toplam gider 131,200 liraya ulaştırılmıştı ki, böylece toplam gelir kalemine denk bir gider bütçesi yapılmış oluyordu. İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Meclisi'nin 5 Şubat 1927 tarihli oturumunda ayrıntıları verilen 1928 senesi anbar bütçe ve kadrosu, gerekçeli mazbata okunarak kabul edilmişti (İTSO, 1928c, s. 176).

“İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1927 Senesi Bilançosu Mevcudat ve Matlubat” (Avni, 1935, s. 739) kısmında Antrepolar hesabında 8555 lira görülüyordu. 1928 senesinde ise Oda Tophane ambarlarının masraflarının karşılanması için 23 bin küsur lira avans verdi. “İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 928 Bilançosu Matlubat” (Avni, 1935, s. 740) kısmında antrepo hesabında 19193 lira kayıtlıydı

Seyrüsefain İdaresi, Tophane'den 50 Bin Lira Gelir Bekliyor

İsmet İnönü, 1928 yılı Seyrüsefain İdaresi bütçesini, 12 Aralık 1927 tarihinde Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sundu. Ticaret Bakanlığı tarafından düzenlenip Bakanlar Kurulunun 4 Aralık 1927 tarihli toplantısında görüşülerek Meclis'e arzı kararlaştırılan Seyrüsefain İdaresi bütçesinin 8. Faslında ise Antrepo Hasılatı bölümü yer alıyordu. İdare bu bölümde Tophane antrepolarını İstanbul Ticaret Odası'na kiraladığının altını çizerek, elde ettiği kira gelirini 25,000 lira olarak ilan ediyordu. Fasıl 8: Antrepo Hasılatı” bölümü tam olarak şu cümlelerden oluşuyordu: “İdarece Tophane'de inşa ettirilmiş olan antrepolar ahiren İstanbul Ticaret Odası'na kiralanmış olmakla kira bedeli olarak alınacak olan senelik (25 000) lira ile kira şartları dairesinde antrepolar varidatından İdareye isabet edecek gelirin dahi (25 000) liraya ulaşacağı tahmin edilmiş olmakla işbu fasla (50 000) lira konulmuş ve yazılmıştır...” Bütçenin bir de masraflar kısmı bulunuyordu. Bu maddeye konulan gider kalemi içine “İdarece Tophane'de inşa ettirilmiş ve sonradan İstanbul Ticaret Odası'na kiralanmış olan antrepolar gerektiğinde İdare'ye ait olarak vuku bulacak masraflar” için de bir kalem konulmuştu. Aynı şekilde dördüncü maddenin içeriğinde “İstanbul Ticaret Odası'na kiralanmış olan antrepoların tamirâtı” da düşünülmüştü. Ayrıca Antrepo Hasılatının yer aldığı Sekizinci Fasılda, gelir hanesinde 50,000 lira konulmuştu. Bu oran, 1927 senesi için öngörülen 195,000 liraya nazaran bir düşüşü gösteriyordu. Öte yandan Odaya kiralama bedeli, 25,000 lira iken burada ilave olarak neden 25 bin lira daha gösterildiği ise fazladan kazanılacak miktardan Seyrüsefain İdaresi'nin sözleşme gereği pay alacağı, bu bağlamda İdare'ye 1928 yılında toplam kazançtan isabet edeceği tahmin edilen miktarın ise 25,000 lira olmasının beklendiği anlaşılıyordu (Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 1927, s. 16, 17, 20).

6. Ford Motor Fabrikaları ve Tophane Antreposu

Ford Fabrikalarına 25 Türk Gencinin Gönderilmesi ve İlk Temas

Ford Fabrikaları ile Türkiye'nin irtibatı, ilkin ABD'deki fabrikalarında eğitim görmesi için 25 Türk'ün gönderilmesi amacıyla oldu. Bu konu Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığının 4 Şubat 1925 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Diplomatik Misyona verdiği diplomatik notada gündeme geldi. Hariciye Vekâleti, bu konuda ABD Büyükelçiliği'nin katkısını talep ederken, 25 gencin Ford şirketiyle yapılan anlaşma gereği, Detroit'teki fabrikaya “eğitim ve uygulama” amaçlı gönderileceğine vurgu yapıyordu. ABD Diplomatik Misyona yazılan yazının tamamı şöyleydi:

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Detroit Michigan Bölgesinde bulunan Ford şirketiyle yapılan anlaşma gereği, eğitim ve uygulamalarını tamamlamak için 25 Türk gencinin yukarıda anılan fabrikaya gitmeleri öngörülmektedir. Göçmen yasaları uyarınca bu ülkeye

girecek yabancı sayısı belirlenmiş olduğundan, bu konudaki katkıları için, Dışişleri Bakanlığı delegasyonu, ABD diplomatik misyonuna başvurmaktan şeref duyar (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.IM, 130/40-2-1).

Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığının ABD İstanbul misyonu nezdindeki bu müracaatları Vekâlet Müsteşarı imzalı talimat üzerine olmuştu. Ford fabrikalarına 25 gencin “talim ve tahsil” için gönderilmesi Ticaret Vekâletinin fikriydi. Vekâlet, Ford şirketiyle 25 gencin gönderilmesi konusunda anlaşılardan sonra gereği için Hariciye Vekâletinden yardım talep etmişti. Çünkü ABD'ye giriş ve ikamet edecek yabancıların sayısı sınırlandırılmış olduğundan bu durumda Amerikan Hükûmeti'nden özel izin alınması lazım geliyordu. Bu iznin alınması görevi, Hariciye Vekâleti Müsteşarlığı tarafından 26 Ocak 1925 tarihli yazıyla (BOA, HR.IM, 130/40-1-1) İstanbul Murahhaslığına verilmişti.

Öğrenci Adayları Belirlenmiş Prosedürü Takip Etmek Zorundalar

Amerikalılar konuya büyük hassasiyet göstererek, Washington'a gerekli yazıyı gönderip referans olduklarını belirttiler. İstanbul'daki ABD Diplomatik Misyonunun üst düzey sorumlusu Amiral Bristol imzalı 17 Şubat 1925 tarihinde Hariciye Vekâletine ulaştı. Amiral Bristol, saygı faslına ifa ettikten sonra özetle “5 Şubat 1925 tarihli notaya istinaden Detroit'teki Ford Motor Company fabrikasında öğrenimlerini tamamlamak üzere Amerika Birleşik Devletleri'ne gidecek 25 genç Türk vatandaşının kabulü ve ikameti hususunda gerekli izni alması için iyi niyetini kullanması” talebinin, “mümkün olan en uygun değerlendirmenin yapılması tavsiyesiyle, Washington'da bulunan Dışişleri Bakanlığı'na iletilmesini” bildiriyordu. Hükûmetten gelen cevabın gelir gelmez bildirileceği aktarılan cevabî yazıda, öğrencilere normal prosedürün uygulanacağı da açıkça ifade ediliyordu:

Gençlerin, Amerikan öğrenim kurumlarına başvuran öğrenci adaylarının Amerika Birleşik Devletleri'ne kabulü için belirlenmiş prosedürü takip etmek zorunda olacakları ve sonuç olarak Ford fabrikasına öğrenci olarak kalifiye olmayan girişlerine dair belgeli kanıt sunmaya mecbur tutulacakları öngörülmelidir. Dahası, Ford fabrikalarının, Birleşik Devletlere göçü düzenleyen yasa uyarınca Çalışma Bakanlığı tarafından öğrenim kurumu olarak onaylanması gerekmektedir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), HR.IM, 130/4-1; HR.IM, 130/5-1)

Aslında bu, diplomatik bir lisanla işi yokuşa sürmek anlamına geliyordu.

Şefik Ziya, Ford'u Pire'den İstanbul'a Çeviren İsim Oldu

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Ford Motor Kompani Ekspors-Enkorporeydet Şirketi arasında ilk görüşmeler, Ağustos 1925'te başladı. Bu amaçla İstanbul'a gelen Ford müfettişi James Harrington, Trieste ve Pire'yi de ziyaret etmesini takiben, “uzun uzun Trieste'deki üretim kapasitesinin yetersizliğinden bahsettikten sonra, İstanbul ziyaretinde T.C. Hükûmeti'nden talep ettikleri “serbest liman imtiyazını” elde eder etmez, İtalya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Arnavutluk ve İtalyan kolonileri hariç (Trieste territory) Trieste sahasına sevkiyatların müstakbel İstanbul fabrikası tarafından yapılabileceği” (Odman, 2011, s. 76-77) bilgisini merkeze geçiyordu.

Ford Motor Fabrikasının gündemine Türkiye'de yatırım yapmayı sokan bu şirkette çalışan Mehmed Şefik Ziya Bey adında bir Türk genciydi. Ford memurlarından olan Şefik Ziya, Ford Motor Fabrikası kurmak için Yunan Hükûmeti ile müzakerelerde bulunmak için Atina'ya gelen iki kişilik ekipteydi. Şefik Ziya, Atina'da iken buradaki Büyükelçilik vasıtasıyla, Ford'un teklifinin Türkiye tarafından yeniden tetkik edilmesini arzu ettiğinin Ankara'ya bildirilmesini istemiş ve Hükûmetin kararını bildirmesini bekleyeceğini söylemişti.

Elçilik durumu Ankara'ya bildirdi, Hükûmet yeniden görüşme talebine olumlu cevap vererek, temsilcilerin gerekli görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmelerini emir buyurdu.

Bunun üzerine Türk Elçiliği, Şefik Ziya Bey ile arkadaşı Mösyö Lange ile temasa geçti ve “Yunanistan’da fabrika kurulmasından vazgeçirme” emrini yerine getirmeye çalıştı. Bu görüşmeler esnasında konuşulan Mösyö Lange, heyetin yetkili ismiydi ve tıpkı Türk arkadaşı gibi Türkiye’de fabrika kurmak, birinci tercihtiydi. Elçiliğin Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Ticaret Vekâletine ilettiği raporda, Mösyö Lange bu konudaki düşüncelerini şöyle aktarıyordu:

Ford Yetkilisi Lange: “Fabrikanın İstanbul’da Kurulmasına Taraftarım”

Yakın Şark’ta bir Ford fabrikası tesisi bağlamında tetkikatta bulunmaya Ford fabrikasınınca memur edilmişim. Binaenaleyh evvel emirde Türkiye’ye giderek orada tetkikatlar yaptım ve ilgili makamlarla temasa giriştim. Fakat orada teşebbüslerim verimli bir neticeye ulaşmadığından Yunanistan’a gelerek burada da gerekli tetkiklerde bulundum. Ve Yunan Hükûmeti ile müzakerelere giriştim. Ahiren anılan Hükûmete Pire Limanında bir Ford fabrikası tesisini ve anılan limanda serbest bir mıntıkânın tesisine kadar fabrikanın bulunduğu mahallin geçici serbest mıntika adını kabul eylediğini bana bildirdi.

Pire serbest mıntikasının ihdası üzerine zikredilen mahal de hudutlarına dahil olacaktır.

Bu esasları Trieste’de bulunan amirime bildirmek üzere iki güne kadar bu şehre gideceğim. Ben esas itibariyle fabrikanın İstanbul Limanında tesisi taraftarıyım. Çünkü bu fabrikayı Yakın Şark’ın ve Rusya’nın bilumum ihtiyaçları için tesis etmek istiyoruz. İstanbul Limanı transit ticaretinde haiz olduğu mühim mevki itibariyle buna daha ziyade müsaittir. Diğer taraftan Yunanistan’da istikrarlı bir Hükûmet yoktur. Ve binaenaleyh esas itibariyle vaki olan itilafımıza rağmen bu babta zikredilen Hükûmetten ziyade müstakar ve muazzam bir cumhuriyet olan Türkiye ile anlaşmak isteriz. Bilhassa Rusya’ya ihracatımız nokta-i nazarından İstanbul Limanı işimize pek ziyade elverişlidir. Yalnız geçen sene Rusya’ya 26,000 yirmi altı bin traktör sattık. Bedeli olan milyonlarca doları peşin aldık. Bütün bu sebeplere binaen Trieste’deki amirime vaziyeti izah ve Türkiye Hükûmet-i Cumhuriyesi ile müzakerelere girişmek üzere Ankara’ya salahiyettar mümessiller gönderilmesini ona teklif edeceğim. Yakın Şark’ta bir fabrika tesisi hakkındaki tetkiklere benim memur ediliğime göre teklifimin kabul edileceğini de kuvvetle ümit ediyorum. Bu takdirde müzakere için derhal Ankara’ya gidecek ve bu şehre gidişimi telgrafla size bildireceğim (BCA, 3.30.10.0/0.171.187.12).

Lange’ın Trieste’de amirim dediği kişi William Collins’ti. Collins, 1920’lerin başında İstanbul’daki ABD ticarî ataşeliğinde çalıştıktan sonra Ford Motor’da işe başlamıştı. Bölgeyi iyi bildiği için de Trieste’ye yönetici olarak tayin olmuştu. Hatta 1926’da Sovyet pazarını tetkik için kurulan heyette başkan olarak yer almıştı (Odman, 2011, s. 82). Diğer taraftan Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras’ın imzasını taşıyan raporda, Türkiye’nin Atina Büyükelçisi’nin, Lange’ın Ankara’ya gideceğini kendisine haber verdiğinde durumu anında bildireceğini kaydediyordu. Atina Büyükelçisi, raporda yer alan ifadelerinde şunları aktarıyordu:

Yunan Entrikasına Fırsat Verilmemeli

İmdi duyduklarına göre Yunaniler anılan fabrikanın Pire’de tesisini ziyadesiyle arzu etmekte ve İstanbul Limanında böyle bir fabrikanın kurulmasına mani olmak üzere her türlü vasıtaya müracaata bile hazır bulunmaktadırlar. Pire’de serbest bir mıntika tesisi hakkında Yunanilerin fikir ve mütalaaları hakkında geçenki ve bugünkü kurye ile takdim ettiğim raporumda tafsilatıyla arz eylemiş olduğum gibi Yunaniler transit ticaretinde İstanbul Limanı yerine Pire Limanını ikame etmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Ford Fabrikasının Pire’de tesisi halinde Yunanilerin maksatlarına ulaşmak için kuvvetli bir adım atmış olacaktır. Kaldı ki bütün Yakın Şark’ta Ford Motoru yetiştirecek bir fabrikanın İstanbul’da tesisinin memleketimizin maddî ve manevî yararları noktasından ehemmiyeti pek mühimdir. Bu takdirde hem İstanbul Limanı transit ticaretinden istifade edecek ve hem de memleketimizde binlerce gence motor fabrikası gibi en ince sanayiye öğretecek bir darü’s-sınaa teşkil edilmiş olacaktır (BCA, 4.30.10.0/0.171.187.12).

Büyükelçinin Vekâletten temennisi, Ford Şirketinin müracaatının süratle tetkik edilip sonuçlandırılması ve böylece Yunan entrikalarının ortaya çıkmasına meydan verilmemesi yönündeydi. Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, bir üst yazıyla bu raporu Başbakanlığa ulaştırdı. Yazıda Ford Motor Fabrikası yetkilileriyle Atina Büyükelçiliği arasındaki görüşmelerden bahsederek, elçiliğin Ticaret Vekâletine gönderdiği raporun bir suretinin kendilerine de arz edildiği beyan ediliyordu. 21 Ocak 1927 tarihli yazıdan (BCA, 4.30.10.0/0.171.187.12) anlaşılıyordu ki, Tophane Antrepolarının Ford Fabrikası'na verilmesiyle sonuçlanacak görüşmeler, işte bu yazışmalar üzerine başlayacaktı.

Ford ile İkinci Tur Görüşmeler Olumlu Neticeleniyor

Türkiye Hükûmeti'ni temsilen Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu ile ikinci etap görüşmeleri, Odman (2011) tarafından da aktarıldığı gibi Ford adına William G. Collins yürütmüştü. 1927 yılı başında başlayan müzakereler, 1928 Haziran'ında neticelendi. 24 Haziran 1928 tarihinde Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa ve Vekiller Heyeti üyelerinin imzalarını taşıyan kararname, bu görüşmelere son noktayı koyuyordu.

“İstanbul Limanı'nda bir gümrük antreposunda tesis edilecek bir ikmal ve montaj fabrikası için Ford Motor Kompani Eksportis İnporeyitid Anonim Şirketi ile yapılan müzakerelerin neticelendiği” kaydedilen kararnamede, “Maliye Vekâleti ile Ford'un yürüttüğü müzakereler neticesinde hazırlanan anlaşmanın Vekiller Heyeti'nin 24 Haziran 1928 tarihli toplantısında tetkik edildiği ve imzalanması için Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Beyefendi'ye yetki verilmesinin kabul edildiğinin” (BCA, 030.0.18.01/029.40.015) altı çiziliyordu. Kararnamede montaj fabrikasının tesis edileceği “bir gümrük antreposu” olarak bahsedilen mekân, Tophane'deki binalardı ve tam da o esnada İstanbul Ticaret Odası tarafından işletilmekteydi. Oda yönetimi, başarıyla yürüttüğü bir projeyi, ülkenin yüksek çıkarlarını gözetererek sonlandırmak zorunda kalacaktı.

Bu arada Türkiye Hükûmeti Fort heyetinin verdiği bilgileri doğru kabul ediyor, kurulacak tesisin “Balkan, Rusya, Mısır, İran ve Afganistan'a sevk edilecek Ford otomobillerinde transit merkez” olacağını düşünüyordu. Bu amaçla heyet üyeleriyle Nisan 1926'da birinci etap müzakereler yürütülürken her talebine özel istek gösteriliyordu. Sözgelimi heyet içinde bulunan Mösyö John Negorifer'in eşinin “seyrüsefer ve mürûru” (BCA, 030.0.18.01/01.018.24.08.001) için Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal imzalı özel kararname çıkartılıyordu.

İTO'nun Tahliyesi ve Ford ile Sözleşme İçin Özel Kararname

Ford Fabrikalarının İstanbul'da bir montaj fabrikası tesis edilmesi için gerekli sözleşme imzalandıktan sonra, sıra mekânın tahsis edilmesine gelmişti. Bu amaçla hemen Hükûmet, bir kararname hazırlayarak Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal'in imzasına sundu. Ancak bu kararnamede Ticaret Odası ve antrepo için manidar bir cümle kurulmuştu. Bu cümlenin de yer aldığı kararnamenin tamamı şöyleydi:

İktisat Vekâletinden yazılan 26/12/928 tarih ve 7944/205 numaralı tezkerede, mukavelesi mucibince İstanbul'da bir montaj fabrikası tesis edecek olan Ford müessesesi, Seyrisefain İdaresine ait olup Ticaret Odası'nın işgali altında bulunan Tophane antreposu binasını, merbut (ekteki) mukavelede yazılı şartlar dairesinde kiralanmasını istemiş ve Ticaret Odası da evvelce kendisiyle yapılan akdin feshine muvafakat eylemiş olduğundan merbut icar mukavelenamesinin akt ve teatisi için Seyrisefain İdaresine izin verilmesi teklif olunmuştur. Keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 26/12/928 tarihli içtimasında görüşülerek merbut mukavelenin akt ve teatisi için Seyrisefain İdaresine izin verilmesi tasvip ve kabul olunmuştur (BCA, 030.0.18.01/02.1.10.037).

Açıkça altı çizildiği gibi İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın “işgali altında bulunan” antreponun Ford tarafından kiralanmak istendiği, bu yüzden de Oda tarafından boşaltılması gerekiyordu. Durum Ticaret Odası ile görüşülmüş, Oda da Seyrüsefain İdaresi ile yaptığı kira

sözleşmesini feshetmeyi kabul etmişti. Bu durumda kiracısı kalmayan Tophane Antrepoları tekrar Seyrüsefain İdaresi'nin kullanımına dönmüştü. Şimdi İdare bu binaları yabancı bir şirket olan Ford'a kiralamak için Bakanlar Kurulu tarafından yetkilendirilmek istiyordu. İşte bu kararname, hem Tophane antrepolarından İstanbul Ticaret Odası'nı resmen çıkartıyor, hem de Seyrüsefain İdaresine Ford ile kira sözleşmesi imzalamak için müsaade veriyordu.

Ford temsilcisi William Collins 9 Şubat 1929'da Seyrüsefain İdaresi Müdür-i Umûmîsi ve aynı zamanda Ticaret Odası Başkan Yardımcısı olan Sadullah Bey ile 10 seneliğine kontrat imzaladı. Buna göre Ford, antrepolar için senelik 18.000 dolar kira bedeli ödeyecekti. Odman (2011) tarafından kaydedildiği üzere dönemin gazete haberlerine göre Ticaret Odası 27 Nisan 1929 tarihi itibarıyla antrepoları tamamen boşaltıp Ford Motor Kompaniye teslim etmişti Ancak bu teslimden bir süre sonra antrepo buhranı had safhaya ulaştıca depolar Oda tarafından tekrar açılarak, bir süre daha işletilecekti.

Ford Tamam, Sıra Serbest Bölgenin Kurulmasında

Bu arada Dr. M. Şükrü isimli bir kişinin Ford'un ayrıcalıklı yatırımı ve Türkiye'nin ilk serbest bölgesinin kurulması yönündeki çalışmalara ilişkin değerlendirmesi oldukça ilginçtir. Çok muhtemel ki Vekiller Heyeti Reisi İsmet Paşa'ya ya da Ticaret Vekiline hitaben bir mektup kaleme alan Dr. M. Şükrü, "Kuponlar meselesinin kat'i şekilde çözümü, otomobil ve traktör gibi şeyleri monte etmek üzere İstanbul'da bir fabrika tesisi için Mr. Ford'un murahhas vekili ile cereyan etmekte olan müzakeratın sonuçlanıp mukavele imza edilmesinin ecnebi sermayedarlarını ve sanatkârlarına güven verecek, iktisadiyatımızı olumlu etkileyecek hususlardan ve teşekkür edilesi başarılarından olduğunu" belirtiyordu. Gelişmelerin ayrıntılarına vakıf olduğu anlaşılan M. Şükrü, "Ford'un başlangıçta işe ufak çapta başlayacağını, böyle olmasına karşın İstanbul'un özel mevkiinden istifade ederek zamanla tesislerini genişletip, çalışmalarını artıracığını, buna uyumlu olarak çıkarlarımızın da artacağını" ifade ediyordu.

Ancak M. Şükrü konuya hakimiyetini serbest bölge ile ilgili tespitleriyle açık şekilde ortaya koyuyordu:

Şimdi nöbet serbest liman ve mıntıkaya gelmiştir. Ve denilebilir ki bu mühim mesele çok gecikmiştir. Mesleken alakadar olmadığım halde merak ile gittiğim ecnebi memleketlerde serbest limanlarının çok faydalı olduğuna biraz vakıf oldum. Serbest liman ve mıntıkanın İstanbul'un iktisaden gelişmesine pek çok yardımı olacağı kuvvetli şekilde ümit edilmekle beraber Liman Şirketi gibi fena idareyle, bunun doğuracağı zararlar ve zorluklardan korkulmaktadır. Doğrusu bu şirketten beklenen fayda şöyle dursun zararının haddi hesabı yoktur (BCA, 30.10.0.0/171.1878.15).

Dr. M. Şükrü, Ford'un heyetinden biri ya da bu heyetle irtibatlı bir kişi olmalıydı, en azından liman yönetimini eleştirecek kadar bilgi sahibi olması, hatta "kurulması ve güzelce idare edilmesi halinde bir serbest liman ve mıntıka ile İstanbul'un merkez olabileceğini" ifade etmesi de bunu gösteriyordu. Ayrıca M. Şükrü, "Şu miskin Yunanistan'ın Pire Limanında gördüğüm hüsn-i idare ve intizamı ve tüccara kolaylık gösterilmesi ve yardımın esirgenmemesi hususlarında sarf edilen cömertlik ve ihtimamı arz etmekten kendimi men etmeye kadir olamadım" diyerek, Hükûmetin Yunanistan hassasiyetini kaşımayı ihmal etmiyordu. "Bu memlekette alakadar olup da ve İstanbul Limanının bulunduğu üzüntü verici hali görüp de mahzun ve dilhûn (üzüntülü) olmamak kabil değildir" diyen M. Şükrü, mektubunu bu duruma bir an evvel nihayet verilmesinin yüksek emel ve gayelerden birincisi olduğunu yazarak, bitiriyordu.

Ford Antrepoları Boşaltılmış Bir Şekilde İstiyordu

TBMM'de 2 Şubat 1929 tarihinde kabul edilen sözleşme, ek mektubuyla birlikte Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Maliye ve Ticaret Vekilleri bu sözleşmenin hükümlerini uygulamakla vazifelidir. Dolayısıyla Ford ile Ticaret Vekâleti arasında Tophane Antrepolarında

sözleşme gereği bir Ford montaj fabrikası ve serbest bölge açılması görüşmeleri başladığında, buradan Ticaret Odası'nın vazgeçmesi gerektiği ortaya çıkmıştı. Oysa Ticaret Odası'nda Meclis Üyesi olan Seyrüsefain İdaresi Genel Müdürü'nün katkısıyla İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın kiraladığı antrepolar hem Odaya hem İstanbul ticari hayatına bir ferahlık getirmişti. Ancak Hükûmet sözleşmeye bağlanmış olsa da kiraya verdiği alanları geri almaya her hal ve şartta muktedirdi. Bu nedenle varlığı gereği Hükûmetlerle yakın ilişki içinde bulunması gereken Ticaret Odası, Hükûmetin tercihine karşı hiçbir itirazda bulunmadı, kendisine bu konu açıldığı andan itibaren antrepoları boşaltmak için gerekli hazırlıkları yaptı. Hatta biraz da erken boşalttı. Fakat bu sebeple İstanbul limanında yükü boşaltılmayan mavnalar yüzünden büyük yoğunluk oluştu ve antrepo buhranı denilen sorun tekrar hortladı.

Ford yetkililerinin Ticaret Odası ile doğrudan görüşmeler yaptığına dair bir bulgu bulunmuyor. Ford müzakerelerini doğrudan Hükûmet ve Bakanlık ile yürütmüştü, Oda yönetimi de bu konularda haberdar edilmiş olmalıydı. Sözleşmenin 17. maddesi, o esnada Tophane Ambarlarını işletmekte olan Odanın buradan çıkartılması ve antrepoların mallardan arındırılmış şekilde boş olarak tesliminden Hükûmeti sorumlu tutuyordu. Yani Ford, fabrika kuracağı bölgeyi isim zikrederek istiyordu. Oda tarafından işletilen ve özellikle rıhtımı sebebiyle Ford'un talip olduğu Seyrüsefain İdaresine ait Tophane antrepolarının bulunduğu alanda daha önce "1863 yangınında kül olan, sahile bitişik kışla binalarının yerine inşa edilmiş tek katlı top, top arabası ve sair askeri donanım üreten imalathaneler olmalıydı" (Odman, 2011, s. 84). Ford, yerin kendisine tahsis edilmesine o kadar önem veriyordu ki, sözleşmeye, sözleşme süresinin antrepolar tamamıyla tahliye edildikten sonra işlemeye başlayacağı maddesini bile koydurmuştu.

17. maddenin açık hükmü şöyleydi:

Seyri Sefain İdaresi tarafından Tophane antrepolarının tamamen tahliye ettirilerek Ford Şirketi'ne teslimini müteakip Şirket tamirat ve istihzarata (hazırlıklara) başlayacak ve binanın tesellümünden (tesliminden) dokuz ay sonra mukavenamede derpiş edilen (öngörülen) işleri yapacaktır. Esbab-ı meşrua (meşru sebepler) dolayısıyla bu müddetin tezyidi icap ederse Hükûmet esbabını bittetik (inceleyerek) lüzumu kadar temdide (uzatmaya) muvafakat edecektir (T.C. Resmî Gazete, S.1119, 14 Şubat 1929).

7. Antrepo Buhranı Tekrar Başlaması ve Odanın Tophane Ambarlarını Boşaltma Kararının Sorgulanması

1929 yılına girerken artık Amerikan Ford şirketiyle müzakereler bitirilerek, sözleşme imza aşamasına gelinmişti. Ancak bir kısım Ticaret Odası Meclis üyesi bu konudan rahatsızdı. Bu esnada Ticaret Odası Genel Sekreteri, artan şikâyetler üzerine Oda "Ticaret-i Bahriye Şubesi" tarafından hazırlanan "İstanbul Limanı'ndaki Tahmil ve Tahliye Müşkilatı Raporu"nu 30 Ocak 1929 tarihli Hasan Necip Bey başkanlığındaki toplantıda söz alarak meclis üyelerine sundu. İstanbul limanındaki yükleme ve boşaltma sıkıntısının hâlâ devam ettiğini aktaran Vehbi Bey, tekrar alevlenen ticaretin bu yaygın sorununa Oda olarak çözüm üretmeye çalıştıklarını ifade ediyordu. Ama Meclis üyeleri hâlâ, "Ey Oda yönetimi siz, yükleme boşaltma sorununun hafiflediğini, azaldığını gerekçe göstererek elimizdeki ambarları Ford'a vermiyor musunuz? Neden bu raporu gündeme getiriyorsunuz?" tarzındaki şikâyetlerini sürdürüyorlardı.

Başkan Vekili olan Hamdi Bey bunun gerekçesini "Heyet-i Aliye'ye bu raporu getirmekteki maksadımız; Vekâlet-i Celile'ye gönderelim; nazar-ı dikkati celbedelim, buna ilaveten de tahmil ve tahliye işlerini teshil için nerelerde ne gibi yapılması lazımdır, arz edelim" (İTSO, 1929a, s. 184) diye açıklıyordu. Devamında ise Ford ile sözleşme imzalayacak aşamaya geldiklerini hatırlatarak, buradaki mallarla ilgili "Halbuki bekleme mahallindeki ticarî mallar memleket için, ticaret açısından bir felakettir" tespitinde bulunuyordu. Hamdi Bey'in bu ifadesi, Hükûmet ile Ford arasındaki görüşmelerin nihayete ermek ve sözleşmenin de imzalanmak üzere olduğu manasına geldiği şeklinde yorumlanmalıdır.

İstanbul Limanı'na 30 Senedir Yeni Vinç Gelmedi

Daha sonra bu konunun uzmanı kabul edilen Limancı Hamdi Bey söz alarak, İstanbul limanlarının görünümünü açık bir şekilde ortaya döktü. İstanbul limanlarına 30 seneden beri tek yeni vinç gelmediğini, bir metre ilave rıhtım yapılmadığını, “ellerinden gelen her türlü fena tedbirleri tatbik ederek kurunu vustayı [Orta Çağ'a ait] bir şekilde limanımızı geriletmek için” bilmeyerek etkide bulduklarının altını çiziyordu.

En vurucu tespitini ise şu cümlelerle yapıyordu:

Limanı karada arayan bir göz İstanbul'da liman bulamaz. Daha açıkça söyleyelim: İstanbul'da liman yoktur. Karaköy Köprüsü'nden Tophane'ye kadar olan saha sözde liman sahasıdır. Burada 700 metrelik bir rıhtım yapılmıştır, fakat o kadar! Rıhtımdan sonra hemen sokak ve onu takiben de dükkanlar, hanlarla hemen şehir başlar.

İstanbul tarafına geçiniz. Sirkeci ile Eminönü arasında 200 metrelik bir rıhtım vardır. Buraya da baştan başa gümrük binaları kurulmuştur. Mavnalardaki eşya bu dar şerit üzerine çıkarılır. Yersizlik, bu ebedi dert, hamal müşkilatı, bu ezeli bela karşımıza dikilir. Her gün herkesin şikâyetten kulakları patlar, herkes şikâyetçidir. Mesuliyeti herkes birbirine atmakla meşguldür.

İstanbul'un bugünkü işlerine göre 5000 metrelik bir rıhtıma ihtiyacı vardır. Şimdi bunun beşte biri bile yoktur. Antrepo ve hangar olarak 400.000 metre karelik yere ihtiyaç vardır. Şimdi bunun yedide biri bile yoktur.

İstanbul rıhtımlarında en az 60 vinç çalışmalıdır. Bugün bunun onda birine bile malik değiliz. Bu kadar iptidai şerait altında çalışan bir limandan elbette herkes şikâyetçi olacaktır ve herkes mesuliyeti birbirine atacaktır (İTİSO, 1929a, s. 183).

Oda Yaptığı En Hayırlı İşten Neden Vazgeçti?

En büyük eleştiriyi Odaya yapan Limancı Hamdi, “İstanbul Ticaret Odası demenin İstanbul limanı hakkında en kati ve en açık fikirlere sahip olmak ve bu işlerle sonuna kadar uğraşacak bir teşekkül demek” olduğunu altını çiziyordu. İstanbul'da liman ve antrepo sorunu yaşanmasında meclis üyesi olarak kendisinde ve Odada büyük mesuliyet olduğunu ifade eden Hamdi Bey, Odanın antrepo işletmekten vazgeçmesini tenkit ediyordu. Limancı Hamdi, Odanın antrepo sorununa el atıp Tophane ambarlarını işletmeye başlamasıyla tüccarın yaşadığı sorunun azaldığını, antrepo işletmeciliğinde “muvaffakiyet” kazandığını vurguluyordu. Odayı eleştirdiği nokta ise “yaptığı en hayırlı iş olan” antrepo işletmeciliğini “maddî gaileyi azaltmak” (İTİSO, 1929a, s.182) amacıyla Ford'a vermesiydi. Ona göre Oda yönetimi Tophane antrepolarını Ford'a devretmekle ambar buhranı olmayacağını bile ileri sürmüştü, oysa yaşananlar bunun tersini göstermişti.

Limancı Hamdi: “Oda Muvaffakiyetten Sonra İş Yüzüstü Bıraktı”

“Ticaret Odası” diye konuşuyordu Limancı Hamdi,

Bundan iki sene evvel bir defa liman işleriyle meşgul oldu. Tüccarın antreposuzluk dolayısıyla günlerce eşyası mavnada kaldığından ton başına 10-15 lira masraf ettiğini ileri sürdü ve yaptığı teşebbüslerle antreposuzluk dolayısıyla mavnalarda kalan eşya için tüccarın fazla para vermemesini temin etti. Yani astariyeye kaldırdı. Bütün belayı zaten bu türlü hücumla mintarafillah hedef olan Liman Şirketi'ne yükledi.

Şimdi eşya kaç gün mavnada kalırsa kalsın tüccar yalnız tahliye parası olarak tarifede muayyen ücreti veriyor. Üst tarafına liman şirketi tahammül ediyor. Fakat Oda bu muvaffakiyetinden sonra işi yüzüstü bıraktı ve İstanbul limanından neye muhtaç olduğu ve neler yapılması lazım geldiği hakkında uğraşmaya hiç de lüzum görmedi. Hatta o kadar ki Tophane anbarları gibi Odanın yaptığı en hayırlı bir müesseseye başındaki maddî gaileyi azaltmak için Ford'a vermekle antrepo buhranının olmayacağını bile iddia etti.

Efendiler bu iddianın doğru olmadığını hadisat göstermiştir. Şimdi yapacak çok şeylerimiz vardır (İTSO, 1929a, s. 183).

Ona göre her memlekette ticaret odaları ve belediyeler limanların idaresiyle bilfiil alakadar oluyordu ve bu sayede ticaret işleri iyi gitme imkânı buluyordu. O yüzden Oda yönetimi bu esaslı vazifesine geri dönmeliydi:

Ben Odayı bu esaslı ve canlı vazifesine başlamış bir halde görmek isterim. Çalışacağımız şeyler tek cepheli basit bir iş değildir. Bu işin manevî mesuliyeti Ticaret Odası'na ve Odanın bugünkü heyetine aittir. Doğal olarak muvaffakiyet halinde manevî şeref yine kendisine ait olacaktır (İTSO, 1929a, s. 182).

Oda, 1 Aydır Kapalı Olan Antrepoyu Tekrar Açıyor

Bu konuşmalardan sonra, Odanın 1929 yılının ilk ayında hazırladığı ve Antrepo buhranının sürdüğünü gösteren rapor, Meclis üyelerinin kararıyla Ticaret Vekâletine gönderildi. İktisat Vekâletine gönderilmesi kabul edilen raporda önemli bir nokta vardı: Özellikle Eminönü-Sirkeci hattındaki bazı boş alanlar ile yeni yapılan binaların kömür yükleme-boşaltma yeri ile karpuz sergisi açma amaçlı kullanıldığı tespit edilmişti. Ayrıca Genel Sekreter Vehbi Bey tarafından okunan raporun takdim yazısı önemliydi. Bu sunuş yazısı, Ticaret Odası tarafından Ford'a teslim edilmek amacıyla boşaltılan ama henüz boş duran antrepolara tekrar mal kabul edilmesi için gümrük müdürlüğüyle mutabık kalındığı ve mal teslimine başlandığına dair bilgi veriyordu:

İktisat Vekâleti Celilesine

Son günlerde limanımızda bir tahliye müşkilatı mevcut olduğunu görerek bu müşkilatın tahfifi için Tophane antrepolarımızın tekrar mal almasını münasip bulmuş ve İstanbul Gümrükleri Başmüdüriyetine bu suretle arzı hizmet eylemiştik. Gümrük İdaresi bu teklifimizi kabul etmekle ambarlarımıza mal almaya başladık. Bu suretle limanımızdaki yoğunluk azalmaya başlamıştır.

Aynı zamanda bu halin sebepleri hakkında biz de etüt yaptık. Etüdü ihtiva eden raporun suretini leffen (ekte) takdim ediyoruz (İTSO, 1929a, s. 182b).

Raporda Buhranın Sebepleri Anlatılıyor

Rapor limandaki yükleme ve boşaltma buhranının, vapurların hava muhalefeti sebebiyle kaybettikleri günleri telafi için hızla limana gelip gece gündüz tahmil ve tahliye yapmalarından; Amerika'dan yüklü miktarda ithal edilen buğdayı taşıyan yüklü gemilerin birkaçının birden limana gelmesinden; kötü hava şartları sebebiyle mavnalardaki emtianın güçlülükle rıhtıma çıkarılabilmemesinden; İstanbul'da mevcut antrepo ve ambarlara ya dolu bulunmaları veya mevkilerinin pek uzak veya gayri münasip mahallerde olması sebebiyle sınırlı sayıda eşya tahliye edilebilmesi gibi nedenlerden ortaya çıkmıştı. Ama bunlar içinde çok önemli bir sebep daha vardı. Bu da "Ford Mümessiliyle yapılan mukavele münasebetiyle, Ticaret Odası tarafından işletilmekte olan ve gerek maçuna araba ve saire gibi tahliye ve nakliye vesaitinin fazla ve gerekse mevkiine nispeten izdihamdan ari bulunması dolayısıyla diğer antrepolardan fazla iş yapan Tophane antrepolarının bir aydan beri eşya kabul etmemesi" (İTSO, 1929a, s. 181a) idi.

Ticaret Odası, Limancı Hamdi'nin ileri sürdüğü iddianın aksine Vekâlete gönderdiği yazıda itiraf ediyordu ki, Ford ile anlaşması sebebiyle Tophane'yi boşaltmış olması ciddi yükleme-boşaltma sorununa yol açmıştı. Yaklaşık bir aydır tek bir mavnanın boşaltılmıyor olması büyük oranda birikmeye sebep olmuştu. İstanbul antrepoları arasında en fazla boşaltma kapasitesine sahip ambar burasıydı, çünkü en fazla tahliye vasıtalarına burası sahipti. Ayrıca önündeki rıhtımın hemen her an için serbest bir halde bulunması sebebiyle günde tam 10 mavna yük boşaltabiliyordu. Sözelimi Galata antrepolarında hem vinç sayısı azdı hem de günde sadece 6 mavna eşya tahliye edebiliyordu. Aynı şekilde İstanbul Rıhtımı antrepoları da 10 mavnadan fazla

boşaltamamaktaydı. Sarayburnu antrepoları ise geniş bir alana sahip olmasına rağmen bir vinç olması sebebiyle günde en fazla 9 mavna boşaltabilmekteydi. Dolayısıyla İstanbul limanlarının kapasitesi 35 mavnalık eşya ile sınırlıydı. Bu yüzden Tophane'nin devre dışı kalmasıyla yaklaşık üçte birlik kapasitesini kaybetmişti (İTSO, 1929a, s. 181a).

Tophane Kapandı, Buhran Başladı

Rapor şu cümlelerle bitiyordu:

Yukarıda da bilmünasebe arz olunduğu veçhile filvaki Tophane antrepolarının bir ay kadar faaliyette bulunmaması bu son fevkalâde muvaman (hareket) üzerinde müessir olmuştur. Fakat bugünden itibaren tekrar faaliyete başlaması dolayısıyla -diğer antrepoların normal- faaliyet-i ticariyye galebe edeceğini farz ederek, -tahminen yirmi gün zarfında bu fevkaledde vaziyet izah edilebilecektir. Çünkü hali tabiiye nazaran fazla olarak yüklenmiş bulunan 200 kadar mavnayı günde on mavna hesabıyla bu antrepo tahliye edebilecektir (İTSO, 1929a, s. 180b).

Diğer taraftan Oda Meclisi Ford yetkililerine teslimat gerçekleşinceye kadar tekrar faaliyete geçen Tophane ambarlarının çalışmaları sürekli bilgi alıyor, çalışma raporları okunarak, üyeler ve kamuoyu bilgi sahibi kılıyordu. Bu raporlardan biri de 10 Nisan 1929 tarihli oturumda Meclise sunuldu (İTSO, 1929a, s. 179a).

Ford Tophane'yi Devraldı, Antrepo Buhranı Tekrar Başladı

1929 yılında İstanbullu tüccarları yakından ilgilendiren antrepo buhranı devam edince Oda Meclisi, “Son zamanlarda İstanbul limanında görülen antrepo buhranının ortadan kaldırılması hakkında tatbikatta bulunmak üzere bir komisyon teşkiline dair” (İTSO, 1929a, s. 179a) Genel Sekreterlik tarafından sunulan raporu gündemine alarak komisyon oluşturulmasını kabul etmiş, üyeleri belirleme yetkisini de Yönetim Kuruluna vermişti.

1929 yılının sonuna doğru çözülmesi beklenen buhran şiddetlenerek devam etmiş, Meclis üyelerinin Tophane ambarları sebebiyle Odaya eleştirileri sürmüştü, bunun üzerine Meclis Başkanının talebi üzerine Antrepo Meselesi, 4 Eylül 1929 tarihinde yapılan gizli görüşmede ele alınmıştı (İTSO, 1929a, s. 128b).

Bu arada antrepo buhranı için oluşturulan komisyon 1929 yılının Aralık ayında raporunu tamamlamıştı. Hazırlanan rapor, Oda Meclisi'nin de uygun görmesiyle Ticaret Vekâletine tekrar sunulmuştu (İTSO, 1929a, s. 111a).

Sonuç Yerine: “Tophane Ambarları İdare Heyeti lağvedilmiştir”

Odanın Türkiye dış ticaretinin giriş ve çıkış kapısı niteliğinde olan İstanbul'da ihracat ve ithalat ürünlerinin girişinde 'buhran' yaşanmaması için ortaya koyduğu çabalar, uzun süreli bir gayretti. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde başlayan ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında şiddetlenen liman gümrüklerindeki antrepo sorununu yani ithal ve ihraç ürünlerinin konulacağı umumi mağaza ve depo sıkıntısını ortadan kaldırmak için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası konuya bizzat dahil oldu. Yasa ve yönetmelik değişikliği yaptırarak, Odalara antrepo ve umumi mağaza kurup işletme hakkı verilmesini sağladı, bir yıl sonra da bu yetkiyi kullanmak için yola çıktı. Bu amaçla günümüzde Galataport'un olduğu bölgede mevcudiyeti devam etseydi İTO-port olacağı alanda yer alan Tophane ambarlarını ve rıhtımlarını kiralayarak işletmeye başladı. Odanın antrepo idaresine girişmesi, bunun için ayrı bir idare heyeti, teşkilat ve bütçe oluşturması da bu teşebbüsün Odanın ilk iştiraki olarak kabul edilmesini sağlayacaktı. O dönemde Oda Meclisinde temsil edilen üyelerin oluşturdukları grupların isimleri “İthalat Grubu” ve “İthalat Grubu” şeklinde olduğu için dış ticaretle meşgul olan İstanbullu iş insanları da Odanın yönetiminde güçlü konumdaydı. Onların teşvik ve yönlendirmesi Tophane Antrepolarının sorumluluğunu Odanın üstlenmesini kolaylaştırdı. Yaklaşık 2 yıl süren bu süreçte, Oda başarılı bir yönetim gösterdi, İstanbul'daki antrepo buhranının yok olmasa bile hafiflemesini sağladı.

Limanda bekleyen yük gemileri ve o yükleri taşımakla görevli mavnalar, yükleriyle denizde beklemekten böylece kurtuldular.

Ancak Hükûmetin öncelikleri farklıydı. Henry Ford'un bizzat kendisinin iletmiş ricanın geri çevrilmesi, Türkiye'nin montaj da olsa bir otomobil fabrikasına kavuşmasının engellemesi sözkonusu olamazdı. Bu, son derece mühim bir hayalin gerçekleşme ihtimaliydi. Ticaret Bakanı Rahmi Bey'in büyük çabasıyla Odaya 'ihvan' edilen Tophane Antrepolarının kirlenmesi fırsatı, aynı hızla Hükûmet tarafından geri alındı. Böylece İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın ilk "müessese-i ticariyesi", diğer tabirle ilk iştiraki kabul edilmesi gereken Tophane Ambarlar İdaresi, Hükûmetin isteği üzerine Seyrüsefain İdaresi'nden kiralanan Tophane antrepoları sözleşmesinin feshedilip Seyrüsefain İdaresine iade edilmesiyle nihayete ermişti. İstanbul Ticaret Odası yönetimi de Ford'un mevcut alana otomobil montaj fabrikası kurmasının ülkenin çıkarlarına uygun olduğunu düşünüyordu, bu nedenle hiçbir şekilde itiraz etmemiş, hatta kamuoyu nezdinde bu işlemi savunmuştu. Ne yazık ki gerçekten başarılı sonuçlar alan, hatta devam etmesi haline Türkiye'de varant işlemleri alanında yeni bir geleneğin doğmasına yol açacak Tophane Antrepolarının Odaca yönetimi sona ermişti. Oda mecburen kabullenmek durumunda kaldığı bu gelişmeyi, camiası ve kamuoyuyla Kasım 1929 tarihinde yayınlanan dergide bir cümlelik açıklamayla paylaştı:

"1 Teşrin 1927'de Odaca tesis olunan Tophane Ambarları İdare Heyeti lağvedilmiştir" (İTSO, 1929c).

Kaynakça

Avni, H. (1935). *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası 1926-1927-1928 seneleri faaliyet ve muamelâtına ait umûmî rapor*. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı.

BCA, 3.30.10.0/0.171.187.12

BCA, 4.30.10.0/0.171.187.12

BCA, 030.0.18.01/029.40.015

BCA, 030.0.18.01/01.018.24.08.001

BCA, 30.10.0.0/171.1878.15

BOA, HR.IM, 130/40-2-1

BOA, HR.IM, 130/40-1-1

Devran, F. (2009). *Dersaadet Rıhtım Şirketi: kuruluşu ve faaliyetleri (1890-1935)* (Tez No. 249583) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1927a). *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Tarafından Tesis Olunan Antrepo ve Umûmî Mağazaların Teşkilat ve Muamelatına Dair Abkâm-ı Esâsiye*. Cumhuriyet Matbaası.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1927b). Oda Zabıtları. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 4, 273.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1927c). Odanın iki mühim teşebbüsü. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 7, 578-579.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1927d). On birinci içtima zabıt hülasası. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 8, 691.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1927e). On beşinci içtima zabıt hülasası. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 10, 847.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1928a). *İdare Heyeti Karar Defteri*.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1928b). Tophane Ambarları İdare Heyeti. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 2.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1928c). Tophane Anbarları İdare Heyeti. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 3.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1928d). Tophane Anbarları İdare Heyeti. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 7.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1929a). *Meclis Zabıtları*.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1929b). Tophane Anbarları İdare Heyeti. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 7.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası. (1929c). Tophane Anbarları İdare Heyeti. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 11.

Karayılmazlar, A. & Karayılmazlar, E. (2006). *Ticaret ve Sanayi Odasında müessesekkil İstanbul iktisat komisyonu tarafından tanzim edilen rapor 29 kanun-ı sani 1340-26 teşrin-i sani (1340-1924)*. İTO Yayınları.

Odman, A. (2011). Serbest Mıntıka'dan Amerikan Pazarı'na Tophane Rıhtımı: Ford Motor Company Exports Inc., İstanbul Otomotiv Montaj Fabrikası 1925-1944. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, (12), 71-93.

T.C. Resmi Gazete, 14 Şubat 1929, S.1119.

TBMM. (1927). Seyrisefain İdaresi'nin 1928 Senesi Bütçesi Hakkında 1/54 Numaralı Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası. *TBMM Zabıt Cerideleri*, 16-20.

Varlı, A. (2016). Cumhuriyet dönemi lojistik: Umûmî mağazacılık. İçinde R. D. Özbay & C. Yapıştıran, *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 273-281). İstanbul Yayınları.

Mezher YÜKSEL

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.

Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kırıkkale-TÜRKİYE
Kırıkkale University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology, Kırıkkale-TURKEY

ORCID: 0000-0001-9153-2261

mezheryuksel@yahoo.com

Modernlik ve Ölüm: Modern Ölüm Stratejileri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme¹

Öz

Bu çalışma ölüme dair modern açıklamayı, modern ölüm algısını ve ölüm karşısındaki modern tutumları sosyolojik açıdan tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel varsayımı modern dönemde ölümün sadece yaşamın sona ermesi değil aynı zamanda yok oluş ve hiçlik olarak algılandığıdır. Bunun sonucu olarak da ölüm karşısındaki hâkim tutum ölümlülüğün unutturulması, toplumsal yaşamda ölümün bastırılması, gizlenmesi ve görünmez kılınması biçiminde tezahür etmektedir. İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü ölüme ve ölümlülüğe dair modern açıklamaya odaklanmaktadır. Modern açıklamada ölüm hastalık ve yaşlılık gibi nedenlere bağlı olarak meydana gelen maddi, cismani bir olay ve anatomik, fizyolojik bir olgu olarak sunulmaktadır. Ölümlülüğün kaçınılmaz bir sonucu olarak ölüm düşüncesinin yerini önlenebilir nedenlerden kaynaklanan ölüm düşüncesi almıştır. Böylece ölüm gizeminden arındırılarak akla uygun hâle getirilmekte, akılcılaştırılmaktadır. Dahası ölüm bir yandan tıbbi kurumsal bir olay olarak bürokratikleştirilmiş bir yandan da bireyselleştirilmiştir. İkinci bölümde ise ölüm karşısındaki tutumlar ve ölümün toplumsal organizasyonu sosyolojik bir açıdan tartışılmaktadır. Ölümlülüğü unutturmaya ve ölüme bastırmaya dayalı hâkim tutum ölüm anından, ölüm sonrası ritüellere ve pratiklere, ölümün sosyal organizasyonundan mekansal düzenlemelere, yaşlanmaya ve yaşlılara karşı tutumlara varan geniş bir yelpazede tezahür etmektedir. Bu çerçevede ölüm tıbbi kurumsal yahtılmışlık koşullarında karşılanmakta, mezarlıklar yerleşim yerlerinin çeperlerinde konumlandırılmakta, cenaze töreni ve yas gibi ölüm sonrası pratikler geniş katımlı, zamana yayılmış toplumsal ritüeller olmaktan çıkmakta, yaşlanmaya bağlı oluşan fiziksel deformasyon ölüme yaklaşmanın işaretleri olarak görülüp kozmetik ve estetik endüstrisi yardımı ile ortadan kaldırılmakta, ölüme yaklaştıkları varsayılan yaşlılar günlük yaşamda tecride varan dışlama ile gözden uzak tutulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ölüm, ölümlülük, ölümsüzlük, modernlik

Modernity and Death: A Sociological Study on Modern Death Strategies

Abstract

This study aims to investigate modern explanations and perceptions of death alongside modern attitudes towards death from a sociological point of view. The main argument of this study is as follows: in modern times, death is not only perceived as the end of life but also as disappearance and nothingness. Consequently, the prevalent attitude towards death in modern times is forgetting mortality, suppressing of death and rendering it invisible in social life. This article is divided into two parts. The first part focuses on modern explanations of death and mortality. In modern explanations, death is presented as a material, anatomical and physiological phenomenon that takes place as a result of sickness and old age. The idea of death as an unavoidable result of mortality has been replaced with one that originates from preventable reasons. Thus stripped of its mystery, death is both rationalized and medicalized. Moreover, death has been turned into a bureaucratized event mediated through medical institutions as well as an individual one. The second part discusses attitudes towards death and the social organization of death from a sociological point of view. Beginning with the moment of death, the predominant attitude of forgetting and suppressing death manifests itself in such a wide range of attitudes from post-death rituals and practices to the social organization of death to spatial organization, ageing and attitudes towards elderly people. In this sense, death is faced

¹ Bu çalışma Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Dr. A. Adnan AKÇAY'ın danışmanlığında yapılan *Modernity and Death: An Essay on Modern Death Strategies* başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

under the conditions of isolation in medical institutions. While graveyards are located outside the residential neighbourhoods, funeral rites and mourning are no longer widely attended social events that are spread out in time. Furthermore, physical changes that are a result of ageing are viewed to be signs of getting close to death and they are removed with the aid of the cosmetic industry. Finally, the elderly people are marginalized to the point of being isolated in everyday life.

Keywords: Death, mortality, immortality, modernity

Giriş

Ölümlülüğünün bilincinde bir varlık olarak insan tarih boyunca ölüme dair çeşitli açıklamalar getirmiş ve ölüm karşısında farklı tutumlar sergilemiştir.² Bu açıklamalardan bir tanesi bireysel ruhun ölümsüzlüğü ve ölüm sonrası ebedi yaşam düşüncesine dayanan yaklaşımdır. En bilinen ve günümüzde de yaygın olarak kabul gören versiyonu tek tanrılı dinler tarafından temsil edilen yorumudur.³ Buna göre ölüm bu dünyadaki yaşamın sona ermesi ve öte dünyadaki ebedi yaşamın başlangıcıdır. Bir diğer açıklama ise reenkarnasyon (tenasüh) yoluyla bir tür kolektif ölümsüzlük düşüncesine dayanan ve en bilinen yorumu Hinduizm ve Jainizm gibi dinlerde ifadesini bulan yaklaşımdır.⁴ Ölüm sonrası yaşamın mahiyeti, ölümsüzlük ve öte dünya inancı gibi konularda aralarında görüş farklılıkları olsa da her iki yaklaşım da ölümün yok oluş olmadığı düşüncesini paylaşmaktadır. Benzer şekilde, her iki yaklaşımda da ölüm ve ölümlülük metafizik bir anlam çerçevesi içinde temellendirilmektedir. Bu durum ölümün sosyal organizasyonunu ve ölüm karşısındaki tavırları biçimlendirmiş, yaşam ile ölümün bir aradalığını, ölümün günlük yaşamın içinde karşılanmasını, defin ve yas gibi ölüm sonrası pratiklerin kolektif ritüeller biçiminde hayata geçirilmesini beraberinde getirmiştir.

Öte yandan modern döneme gelindiğinde ölümün anlamı, ölüme bakış ve ölüm karşısındaki tutumlar çarpıcı biçimde değişmiş, modern öncesi açıklama ve tutumlardan bir çok bakımdan farklı açıklama ve tutumlar ortaya çıkmıştır. Bu süreçte 17. yüzyıldan itibaren Avrupa’da toplumsal yapıda ve dünya görüşünde (*weltanschauung*) meydana gelen ve daha sonra dünyanın diğer bölgelerinde de etkili olan değişimler belirleyici olmuştur. Dünya görüşünde meydana gelen paradigmatik bir değişim ile “organik, canlı ve manevi bir evren anlayışı yerini makine tarzında düzenlenmiş bir dünya anlayışına bıraktı” (Capra, 1992, s. 54). Bu yeni (modern) dünya görüşünde madde varoluşun temel ilkesi olarak kabul edilmekte ve doğa kesin matematiksel yasalarca yönetilen makine gibi düşünülmektedir. Dahası, insanın aklı ile söz konusu yasaları keşfedebileceğine, nedensellik temelli bir açıklama ile doğada ve toplumsal dünyada olup bitenleri açıklayabileceğine, böylece doğa üzerinde egemenlik kurarak kendi kaderine hükmedebileceğine inanılmaktadır. Rasyonalizm ve materyalizmin yanı sıra sekülerizm ve insan merkezilik modern dünya görüşünün ayırt edici diğer özellikleri olarak öne çıkmaktadır.

Makine gibi tasavvur edilen sadece fiziki dünya değildir, aynı şekilde insan da makine benzeri bir varlık olarak düşünülmektedir. Sıklıkla başvurulan metafor ise saattir. Örneğin, mekanistik yaklaşımın öncü ismi Descartes, “insan vücudunu bir makine şeklinde düşünüyorum” diyor ve ekliyordu: “Düşüncem, hasta bir adamla bozuk bir saati sağlıklı bir insanla da sağlamca yapılmış bir saati kıyaslamaktır” (aktaran Capra, 1992, s. 63). Fransız Aydınlanması’nın ve modern materyalizmin öncülerinden La Mettrie ise daha da ileri giderek insan bedeninin bir saat olduğunu kendinden emin bir şekilde şu sözlerle savunmaktadır: “Yanılmıyorum, insan bedeni bir saattir, çok büyük (bir saat) ve öylesine ustalık ve deha ile yapılmıştır ki saniyeleri göstermeye yarayan zemberek durursa dakikaları gösteren dönmeye devam eder, çeyrek saatleri gösteren de öyle....

2 Ölüme ilişkin geliştirilen açıklamaların kısa bir tarihi için bakınız; Spellman (2017) ve Kellehear (2012).

3 Bireysel ruhun ölümsüzlüğü ve ölüm sonrası ebedi yaşama inanç yaklaşımının tek tanrılı dinler ile sınırlı olmadığını, farklı versiyonlarının birçok antik uygarlıkta kabul gördüğünü belirtmek gerekir. Bu türden bir örnek olarak eski Mısır’da ölüm düşüncesi için bakınız; Renouf (2020).

4 Ölümden sonra ruhun bir başka bedene geçtiği düşüncesine dayanan reenkarnasyon (tenasüh) inancı yaygın biçimde olmasa da İslam ve Yahudilikteki bazı mezhepler tarafından da paylaşılmaktadır (Yitik, 2011, s. 441).

insanın sadece bir makine olduğunu... cesaretle kabul edelim” (La Mettrie, 1980, s. 68, 77). Modern dünya görüşünde insanın maddi varlığına güçlü bir vurgu vardır ve beden insani varoluşun esasını oluşturmaktadır. Beden-ruh ayırımı ilkinin lehine silikleşmiş, beden bireysel ve toplumsal yaşamın merkezine yerleşmiştir. Zamanla çeşitli değişimler geçirmiş olsa da mekanistik-materyalist açıklama genel olarak dünyaya, daha özelden ise insana ilişkin modern kavrayışı belirlemeye devam etmiştir.

Dünya görüşündeki paradigmatik değişime paralel olarak toplumsal yapıda da köklü değişimler meydana gelmiştir. İktisadi alanda sanayi devrimi gerçekleşmiş, geleneksel üretim biçimleri tasfiye olurken kapitalizm egemen üretim tarzı olmuştur. Sosyo-kültürel alanda cemaat temelli yapılar çözüldükçe birey ve bireysellik önem kazanmaya başlamıştır. Bununla paralel olarak aile kurumu ve akrabalık ilişkilerinde ve dayanışma biçiminde yapısal dönüşümler meydana gelmiştir. Kutsal ve dinsel olan büyüsünü yitirerek sekülerleşmiştir. Egemenliğin yapısı köklü biçimde değişmiş meşruiyetini gelenekten, kaynağını tanrıdan alan otorite yerini vatandaşın rızasını esas alan rasyonel yasal otoriteye bırakmıştır. Toplumsal ve ekonomik koşullardaki iyileşme ve modern tıptaki ilerleme nüfus artışının yanı sıra doğuştan beklenen yaşam süresinde de çarpıcı artışa neden olmuştur. Nüfus artışını kırdan kente gerçekleşen göçler takip etmiş ve modern kentler ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, bir yanda dünya görüşünde yaşanan paradigmatik değişim öte yandan toplumsal dünyada meydana gelen yapısal dönüşümler, ölümü tanımlama ve açıklama biçimini, ölüm karşısındaki tutumları ve ölümün toplumsal organizasyonunun da dönüşerek ölüm düşüncesinin modern bir tarzda biçimlenmesine yol açmıştır.

Bu çalışmanın amacı, modern dönemde ölüme ve ölümlülüğe ilişkin sunulan açıklamayı, modern ölüm algısını ve ölüm karşısındaki modern tutumu sosyolojik açıdan tartışmaktır. Çalışmanın temel iddiası şudur: modern dönemde ölüm yaşamın ötekisi ve ardından hiçliği getiren mutlak yok oluş olarak algılanmaktadır. Bu durum ölüm karşısındaki tutumlara yansımakta, ölümün toplumsal ve mekânsal organizasyonunu da biçimlendirmektedir. Bu incelemede yürütülen tartışmanın ekseninde şu sorular bulunmaktadır: ölüme dair modern açıklamanın öne çıkan özellikleri nelerdir? Söz konusu açıklama ölüm karşısındaki tutuma nasıl yansımaktadır? Modern dönemde ölümün mekânsal ve toplumsal organizasyonu nasıl bir görünüm arz etmektedir? İki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde ölüme ve ölümlülüğe dair modern açıklama ile modern ölüm algısı çeşitli boyutları ile ele alınacaktır. Bu çerçevede modern açıklamada ölümün anatomik-fizyolojik bir olaya ve maddi-cismani bir olguya indirgenerek “gizeminden arındırıldığı” (Dastur, 2019, s. 38), nedensel bir açıklama temelinde akla uygun hâle getirilip rasyonelleştirildiği ortaya konulacaktır. Ölüme dair bu rasyonel-seküler açıklama bir yandan ölüm sonrası yaşam düşüncesini vaaz eden açıklamaları tasfiye ederken bir yandan da ölümü yaşamın mutlak ötekisi olarak konumlandırmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise ölüm karşısındaki modern tutum ele alınmaktadır. Esasen ölüm karşısındaki modern tutum iki boyutlu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir boyutunda ölümlülüğe çare olarak ölümün üstesinden gelmek ve ölümsüzlüğü mümkün kılma yönündeki çabalar yer almaktadır. Pozitif bilimler, teknoloji ve modern tıbbın öncülüğünde sürdürülen çalışmaların nihai amacı insanın fiziksel ve zihinsel kapasitesini sınırsızca geliştirerek insanı ölümsüz kılmaktır.⁵ Bu amaçla genetikten yapay zekâ teknolojilerine, biyo-teknolojilerden sinir bilime, kök hücre çalışmalarından klonlama alanındaki araştırmalara geniş bir yelpazede çalışmalar sürdürülmektedir. Esasen ölümsüzlük arayışının sadece modern insana özgü olmayıp insani

5 Genel bir tanımlama ile Transhümanizm olarak tanımlanan bu yöndeki arayışlar tür olarak insanı aşmaya ve yeni bir insan türü oluşturmaya doğru evrilmektedir. Öyle ki yarı insan yarı makine varlıklar, insanımsı robotlar ve siborglar (*cyborg*) Hollywood’un bilim kurgu filmleri ile sınırlı kalmayacak gibi görünmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bakınız: O’Connell (2018) ve Dağ (2020).

varoluşa içkin olduğunu belirtmek gerekir.⁶ Zira ölümlülüğünün bilincinde olsa da insan ölümlü olduğuna inanmak istemez,⁷ (Freud, 2004, s. 71) aksine ölümsüz olmak ister. Bu ise insanın varoluşsal çelişkisidir ve onu aşmak üzere insan tarih boyunca arayış içinde olmuştur. Modern öncesi arayışlar ölümden sonra gerçekleşecek bir ölümsüzlük vaadi ile yetinmişlerdir. Buna karşılık ölümsüzlük yönelimli modern çabanın ayırt edici özelliği ölüme çare bularak ölümsüzlüğü bu dünyada gerçekleştirme iddiasına sahip olmasıdır.

Modern dönemde ölüm karşısındaki tutumun ikinci boyutu ise günlük yaşamda ölümün bastırılması, görünmez kılınması ve gizlenmesi biçiminde tezahür etmektedir. Bu çalışmanın da ana konusunu oluşturan bu boyut ölüm anından, ölüm sonrası ritüellere ve pratiklere, ölümün sosyal organizasyonundan mekânsal düzenlemelere, yaşlanmaya ve yaşlılara karşı tutumlara varan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu çerçevede ölüm tıbbi-kurumsal yalıtılmışlık altında ve asgari tanıklık koşullarında karşılanmakta, ölünün kaldırılması ve yas gibi ölüm sonrası süreçler ise özel alana kapatılarak kamusal nitelikli ritüeller olmaktan uzaklaşmaktadır. Ölümü gizleme yönündeki çaba en çarpıcı biçimde kentsel mekân planlamasında karşımıza çıkmaktadır. Ölümün mekândaki izleri olan mezarlıklar yerleşim birimlerinin dışında konumlandırılarak görüş alanından çıkarılmaktadır. Uzaklaştırılan sadece ölümler değil, ölümcül hastalığa yakalanan kimseler ile ölüme yaklaştığı varsayılan yaşlılar da sağlık merkezleri ve huzurevlerinde bir tür fiziksel ve sosyal tecride tâbi tutulmaktadır. Yaşlanmaya bağlı olarak ortaya çıkan bedensel-fiziksel deformasyonlar ölüme yaklaştıran semptomlar olarak değerlendirilerek estetik ve kozmetik endüstrileri yardımı ile ortadan kaldırılmaktadır. Kısacası, modern dönemde ölüm karşısındaki egemen tutum ölümlülüğü unutturmak, ölümü bastırmak ve günlük yaşamı ölümden arındırmaktır. Bunun en önemli nedeni ölümün mutlak yok oluş ve hiçlik olarak algılanmasıdır. Bununla birlikte bir dizi maddi, sosyal ve kültürel faktör de bu durumu pekiştirmiştir.

Ölüme Dair Modern Açıklama: Ölümlülüğün Yapısökümü ve Ölümün Rasyonelleştirilmesi

Ölüme dair modern açıklama öncelikle ölümlülüğü yapısökümüne (*deconstruction*) tâbi kılarak (Bauman, 2000, s. 174) salt anatomik-fizyolojik bir olaya (Prior, 1989, p. 27) indirgemektedir. Ölme cismanileştirilmekte, yani sıradan, dünyevi, onu kutsal kılan ritüeller ve kolektif coşkudan mahrum normal bir gündelik olay haline getirilmektedir (Mestrovic, 1999, s. 246). Tanımlanması konusunda görüş farklılıkları ve çeşitli tartışmalar⁸ olmakla birlikte ölümün anatomik-fizyolojik niteliği konusunda yaygın bir uzlaşma vardır. Buna göre, ölüm sinirsel faaliyetlerin ya da beyin fonksiyonlarının kalıcı olarak kaybı ve biyolojik işleyişin geri döndürülmez şekilde bitişi olarak tanımlanmaktadır (Spellman, 2017, s. 15). Dahası ölümün kendi içinde bir dizi aşamadan geçerek gerçekleştiği, özellikle yapay solunum tıpta kullanılmaya başlanması ile

6 Nitekim mitolojiden edebiyata, felsefeden dine birçok alanda ölümsüzlük isteğinin yansımalarını görmek mümkündür. Bu konuda bakınız; Koç (1991) ve Ökten (2010). Ölümsüzlük arayışını konu alan ve bilinen en eski efsane olan *Gılgamış Destanı* ölümlü kahramanın ölümsüzlük arayışının dramatik tasvirine dayanır (Kramer, 1999, s. 226-246).

7 Tolstoy'un *İvan İlyiç'in Ölümü* isimli meşhur romanının başkahramanı da ölüm döşeginde benzer düşünceleri dile getirmektedir. Bir mantık kitabından öğrenmiş olduğu 'Gaius bir insandır, insanlar ölümlüdür, öyleyse Gaius da ölümlüdür' cümlesini bütün yaşamı boyunca doğru bulmuştur ama kendisi için de doğru olabileceğini hiç mi hiç düşünmemiştir. O, Gaius, soyut olan insan ölümlüydü; bu doğrudu ama kendisi ne Gaius'tu, ne de soyut bir insandı (Tolstoy, 1994, s. 77).

8 Söz konusu tartışmaların bir boyutunda tıp, hukuk ve sosyoloji gibi disiplinlerin konu hakkındaki değerlendirmeleri yer alırken bir diğer boyutunda ise tıp disiplininin içinden sürdürülen tartışmalar yer almaktadır. Tıbbi alandaki değerlendirme ve tartışmalar daha teknik düzeyde olup beyin ölümü, biyolojik ölüm ve hücre ölümü gibi farklı kategorilerde ifadesini bulmaktadır. Beyin ölümü günümüzde ölümün tanımlanmasında yaygın olarak kabul edilen kategori olup korteks, spinal kord ve beyin sapını içeren tüm santral sistemin ölümü kast edilmektedir (Badur, 2004, s. 99; Bruno et al., 2015, p. 92).

birlikte ölümün anlık bir olay olmadığı, bir süreç sonunda meydana geldiği kabul edilmektedir (Badur, 2004, s. 98). Ölüm çokludur ve zamana dağılmıştır; ötesinde zamanın devriliş durduğu o mutlak ve ayrıcalıklı nokta değildir. Doğal ölüme ilk olarak hayvansal yaşam söner: önce duyumsal sönme, beynin uyuşması, devrimin zayıflaması, kasların katılığı, kasılmaların zayıflaması, bağırsaklarda neredeyse felç ve son olarak kalbin durması (Foucault, 2002a, s. 163).

Ölümlülüğün yapı sökümü ölümün akla uygun nedensel bir temelde açıklanmasından, ölme ve sonrası süreçlerin akılcı bir biçimde düzenlenişine varan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Öncelikle ölüm bilinebilir, açıklanabilir nedenlere bağlı olarak gerçekleşen biyolojik-fizyolojik bir olay olarak tanımlanmaktadır. İnsana dair materyalist bir kavrayıştan beslenen bu tanımlamada metafizik bir açıklamaya yer yoktur. “Kaderin tecellisi” ve “ecele” gibi metafizik nitelikteki açıklamaların yerini nedensel bir açıklama almıştır. Ecele yerini sebep almıştır. Dahası “öleni ölüme götüren ölümlülüğü değil, ölüme yol açan nedenlerdir” (Bauman, 2000, s. 182). Modern öncesi yaklaşımlarca paylaşılan ve yaşam-ölüm biçiminde özetlenebilecek geleneksel döngü yerini yaşam-hastalık/yaşlılık-ölüm şeklindeki modern döngüye bırakmıştır. Buna göre, ölüm yaşlılıkla birlikte gelen veya hastalık nedeniyle gerçekleşen bir sonudur. Örneğin, modern felsefenin öncülerinden Kant’a göre doğal ölüm denilen şeyin nedeni daima hastalıktır: Ölümün tohumu olarak hastalık, çoğunlukla sessizce kök salar ve bunu hissetmiyor olmak (kendini iyi hissediyor olmak), sağlıklı bulunduğu anlamına gelmez. Dahası hastalıkları önleme sanatı olarak tanımladığı tıbbın hastalıklara çare bulup ömrü uzatmasıyla rüştünü ispatlayacağını düşünmektedir (Kant, 1979, p. 181). Ölümün hastalık ile ilişkilendirilmesi beraberinde hastalığın ölümün eşdeğeri ve ölüm ile aynı şey sayılmasına yol açmıştır. Öyle ki “yaşam ve ölüm arasındaki karşıtlık yerini yaşam ile hastalık karşıtlığına bırakmıştır” (Sontag, 1988, s. 79).

Söz konusu nedensel açıklama sadece doğal ölümler için değil aynı zamanda ölümün edebiyatta, sinemada ve medyada yer alan seçici veya kurgusal temsilleri için de geçerlidir. “Haberlerde yer bulan ölüm vakalarının büyük bölümü trafik kazası, doğal afet, cinayet veya çatışmalardan kaynaklı ölümlerdir” (Gerbner, 1980, p. 66). Benzer şekilde televizyon dizilerinde, sinema filmlerinde kurgusal ölüm sahnelerinin pek azı ölümlülüğün kaçınılmaz bir gerçekliği olarak resmedilir.

Ölümün nedensel açıklamasının tamamlayıcı unsuru söz konusu nedenlerin bilimsel olarak tespit edilmesidir. Her bir ölümün nedeninin, şüpheye yer bırakmayacak şekilde, belirlenmesi temel önceliklidir. Bu süreçte en büyük görev yegane otorite olan tıba düşmektedir. Öyle ki “tıbbi bir açıklama getirilemeyen her ölüm modern bir skandaldır” (Mellor & Shilling, 1993, p. 425). Bu nedendir ki şüpheleri bertaraf etmek, belirsizlikleri gidermek, ölümün nedenini bulmak ve zamanını kesinleştirmek için adli tıp uzmanı, patolog ve diğer uzmanlar tarafından “cesetler kesilip yarılar, araştırılır, taranır, testten geçirilir, ta ki nedeni bulunana kadar” (Bauman, 2000, s. 183). Özellikle adli vakalarda yaygın olarak başvuru otopsi ile ölümün nedeni kadar gerçekleşme zamanı da tespit edilmektedir. Öte yandan günümüzde modern tıp gerçekleşmiş ölümlerin nedenlerini ve zamanını tespit etmekle yetinmemekte ölümcül hastaların ne zaman öleceği ve ne kadar ömürlerinin kaldığına ilişkin de öngöründe bulunabilmektedir.⁹

Ölümün nedenlerinin belirlenmesini söz konusu nedenlere karşı topyekûn savaş¹⁰ ilan takip etmektedir. Sırada ölümün nedenlerini yok etmek üzere mücadele vardır. Nedenleri yok

9 Daha çok sigorta şirketleri (sağlık, hayat vb.) için çeşitli algoritmalara dayalı olarak geliştirilen ve medyada ölüm hesaplama makinesi olarak haberleştirilen bir makine ile kişinin ne kadar ömrünün kaldığını ve ne zaman öleceğini hesaplamadan yanı sıra sağlıklı ve uzun bir yaşam için çeşitli öneriler de sunan bir araç geliştirilmiştir. Bu konudaki bir haber için bkz., Diken, 2021.

10 Savaş metaforu özellikle kitlesel ölümlere yol açan ölümcül hastalıklar ile mücadelede yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Türkiye’de Sağlık Bakanlığı bünyesinde verem hastalığı ile mücadele etmek üzere oluşturulan birimin ismi *Verem Savaş Dispanseri*’dir. Benzer şekilde kanser hastalığı alanında çalışmalar yapan bir sivil toplum kuruluşunun ismi de *Kanserle Savaş Vakfı*’dır.

etmek ölümü öldürmenin simgesel bir temsilcisi olup ve simgesel anlamda ölümü öldürme dürtüsünden beslenmektedir (Bauman, 2000, s. 206-207). Savaş metaforu ile resmedilen bu mücadelede bireylere ve toplumsal kurumlara ayrı ayrı görevler ve sorumluluklar düşmektedir. Bireylerin başta gelen sorumluluğu sağlıklarına azami özeni göstermeleri ve hastalıktan korunmak üzere hijyen ve temizlik kurallarına dikkat etmeleridir.¹¹ Bunun yanı sıra sağlıklı beslenmeli, düzenli olarak spor yapmalı, stresten kaçınmalı, sigara ve aşırı alkol tüketimi gibi zararlı alışkanlıklardan uzak durulmalıdır. Uzmanların bu yöndeki tavsiyelerine uymayıp ölümcül hastalığa yakalananlar ve ölenler sorumsuzluk, dikkatsizlik ve ihmalkârlıkla itham edilir: “Öyle ki ölüm neredeyse kişisel bir suç ilan edilme noktasına gelmiştir” (Bauman, 2000, s. 182). Ölümün bireysel nedene ve bireysel bir olaya indirgenmesi modern ölüm temsilinin en belirgin özelliğidir (Mellor & Shilling, 1993, p. 425). Özellikle erken yaşta meydana gelen ölümlerde ölen kişi, sigara içiyor muydu? aşırı alkol tüketiyor muydu? fazla yağlı ama az lifli mi besleniyordu? gibi soruların eşliğinde bir tür biyo-ahlaki otopsiye maruz bırakılmaktadır (Ehrenreich, 2020, s. 89-90).

Bireylerin yanı sıra başta tıp olmak üzere sosyal güvenlik kurumu gibi çeşitli toplumsal kurumlar ulusal ve uluslararası sosyal yardım ve kalkınma programları da aynı şekilde bu savaşta seferber edilmektedir.¹² Sosyal güvenlik sistemi bireylere başka risklerin yanı sıra hastalık, yaşlılık ve kazalara karşı koruma sağlarken (Koray, 2018, s. 317) bir anlamda onları ölüme karşı korumaktadır.¹³ Bu nedenledir ki: “ölüme karşı savunmanın sosyal güvenlik kapsamında olduğu günümüzde suçlu artık toplumun içinde saklanmaktadır. Suçlu, işçiyi yeterli tıbbi hizmetten yoksun bırakan düşman sınıf, bir gece ziyaretini yapmayı reddeden doktor, ilaç fiyatlarını artıran çok-uluslu şirket, tıp adamları üzerindeki denetimini yitiren kapitalist olabilir” (Illich, 1995, s. 137). Başlıca toplumsal kurumlar ölümle ilgili güçlere ve sınıflara karşı “insanlık” adına savaş veren dev bir savunma programı oluşturur. Yalnız tıp değil, sosyal yardım, uluslararası yardım ve kalkınma programları da bu savaşın içindedir. Devrimler, baskılar, hatta iç savaşlar ve uluslararası savaşlar hastalık ve ölüme yol açan ve buna aldırmayan kötü niyetli diktatörleri ya da kapitalistleri bozguna uğratmak amacıyla haklı bulunur (Illich, 1995, s. 137-138).

Açıktır ki ölümün nedenlerine karşı sürdürülen bu savaş simgesel anlamda ölümü öldürme dürtüsünden beslenmektedir. “Yaşamak istiyorsan öldürmelisin” ilkesinde ifadesini bulan bu dürtünün ilkel uygulaması gruba yönelen tehdidin düşman ilan edilip fiziksel olarak ortadan kaldırılması biçiminde olmuştur (Baudrillard, 2002; Bauman, 2000). Modern dönemde simgesel savaş başta hastalık olmak üzere ölümün nedenlerine yönelmiş olarak sürdürülmektedir. Bununla birlikte ilkel uygulama da kılık değiştirmiş olarak varlığını devam ettirmektedir. Foucault’ya göre bu noktada en önemli işlevi ırkçılık yerine getirmektedir zira ırkçılık bu savaşçı ilişkiyi yeni bir biçimde ama askeri ve savaşçı olmayan bir biçimde sürdürme işlevini yerine getirmektedir: “Aşağı türler yok olma eğiliminde oldukça anormal insanlar ortadan kaldırıldıkça ben -birey olarak değil tür olarak- daha çok yaşarım, daha güçlü olurum, daha sağlıklı olurum, daha çok çoğalabilirim. Ötekinin ölümü benim kişisel güvenliğim olması ölçüsünde, yalnızca benim yaşamım değildir; ötekinin ölümü, kötü ırkın, aşağı ırkın (ya da soysuzlaşmış olanın ya da anormal olanın) ölümü,

11 2019 yılı sonundan başlayarak bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Salgını ile mücadelede ulusal otoritelerin ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) gibi uluslararası kuruluşların tavsiyelerinin başında temizlik ve hijyen kurallarına riayet etmek gelmektedir.

12 Örneğin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2000 yılında ilan edilen bin yıl kalkınma hedefleri arasında yer alan iki başlıktan biri çocuk ölüm oranlarının azaltılması, diğeri ise AIDS/HIV ve sıtma gibi kitlesel ölümlere yol açan hastalıklar ile mücadeledir. BM ve bağlı kuruluşlar söz konusu hedefleri gerçekleştirmek üzere özellikle az gelişmiş bölgelerde kalkınma projelerini finanse etmektedir. Benzer şekilde çevre ülkelerin hükümet programları ve kalkınma planlarında da bebek-çocuk-anne ölüm oranlarını azaltmak, kitlesel ölümlere yol açan hastalıklarla mücadele gibi başlıklar önemli yer tutmaktadır.

13 Sosyal güvenliğe ilişkin yasal düzenlemelerin en erken hayata geçirildiği ülkelerden olan Almanya’da 1901 yılında sosyal sigortanın kapsamı ölüm sigortasını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Koray, 2018, s. 319).

yaşamı genel olarak daha sağlıklı kılabilecek olan budur; daha sağlıklı ve daha arı” (Foucault, 2002b, s. 261).

Öte yandan ölümlülüğe dair akılcı açıklama ve ölümün rasyonelleştirilmesi kendi içinde akıl dışı duygu ve düşünceleri beslemekte, bir dizi irrasyonelliği barındırmaktadır. Rasyonelliğin irrasyonelliği olarak da tanımlayabileceğimiz bu durum en çarpıcı biçimde ölümün nedenlere indirgenerek ölümlülüğün gözardı edilmesinde gözlenmektedir. İnsanları ölüme götüren varoluşa içkin bir hakikat olarak ölümlülükleri değil, kalp krizi veya trafik kazası, beyin kanaması veya bulaşıcı bir hastalık gibi nedenlerdir. Ölümün nedenine vurgu modern döneme özgü olmasa da modern nedenselliğin temel farkı nedenlerin engellenmesi ile ölümlülüğün aşılabileceği düşüncesini içermesidir. Öyle ki söz konusu nedenler olmasa insanlar sanki ölmeyecektir. Dahası nedenlerin tıbbi veya başka mekanizmalar sayesinde ölümün üstesinden gelinerek alt edilmesinin imkân dâhilinde olduğu varsayılmaktadır. Bu nedenlerdir ki tedavi etmekte olduğu hastasının ölmesi durumunda doktor kendisini başarısız addetmekte ve savaşı kaybetmiş komutan üzüntüsü ile tepki vermektedir (Bauman, 2000, s. 184). Kısacası nedeninin olması ve bir nedene indirgenmesi, nedenlerini ortadan kaldırmak suretiyle ölümden sakınılabileceği düşüncesini de içermektedir. Ölümle savaşmak anlamsız olabilir ama ölme nedenleri ile savaşmak yaşamın anlamı haline dönüşmüştür (Bauman, 2000, s. 185). İrrasyonelliğin bir diğer biçimini ölümcül hastaları ne pahasına olursa olsun hayatta tutma yönündeki ısrarlı çabada gözlemlemek mümkündür. Ömrü uzatmanın kendisi bir amaç haline gelmiş olup endüstriyel tıbbın imkanları seferber edilerek hastalar hayatta tutulmaktadır. Üstelik hastanın canlı kaldığı sürede yaşam kalitesinin özel bir önemi de yoktur (Ritzer, 1998, s. 248).

Esasen ölüme dair akılcı açıklamanın gelişimi büyük ölçüde “ölümün tıbbileştirilmesi” (Aries, 1981, 1991; Illich, 1995) ile bir arada gerçekleşmiştir. Illich’in de işaret ettiği üzere, ölümün tıbbileştirilmesi ise birkaç yüz yıl süren bir dizi aşamadan geçerek günümüze kadar gelmiştir (Illich, 1995). Artık ölüm hakkında ve ölüm üzerindeki yegâne otorite tıbbın otoritesidir. Öncelikle ölümün tanımlanması tıbbi uzmanların işidir.¹⁴ Ölüm tıbbi otoriteler tarafından tanımlanmakta, sınıflandırılmakta ve standartlaştırılmaktadır.¹⁵ Zira ölümün tek bir göstergesi yoktur: kalbin durması tek başına ölüm işareti olmadığı gibi beyin ölümü, biyolojik ölüm, hücresel ölüm gibi kavramlar ve kriterler vardır artık (Aries, 1981, p. 585). Bu kriterler doğrultusunda karar verecek olan doktorlardır. Aynı şekilde ölümün nedenlerinin belirlenmesi, nasıl ve ne zaman gerçekleştiğine karar verilmesi gibi hususlar da tıp uzmanlarının işidir: “Ölüm daha eski bir çağda kum saatini beraberinde getirmişti. Bu kez saati orta sınıflar kapmıştır ve ölüm saatinin ne zaman geleceğini söyleme işini doktora vermişlerdir” (Illich, 1995, s. 132).

Ölümün tıbbileşmesinin önemli göstergelerinden ve sonuçlarından bir tanesi mekansal düzeyde meydana gelen değişimdir. Ölmeyen yeri değişmiş ve ölüm hastanelerde karşılanır olmuştur. Günümüzde gelişmiş ülkelerde doğal yollarla meydana gelen ölümlerin neredeyse tamamı hastanelerde gerçekleşmektedir.¹⁶ Hastane ölümü karşılamada evin yerini almış ve ölüme karşı mücadelenin merkezi haline gelmiştir (Aries, 1991, s. 87). Zira ölüm, doktorlar tarafından müdahale edilmesi gereken teknik bir meseledir. Dahası modern tıp sadece sağlığın korunması ve hastalıkların tedavisi gibi geleneksel denilebilecek görevleri yerine getirmekle kalmamakta, aynı zamanda yaşam süresini uzatmak gibi önemli görevi de üstlenmektedir (Illich, 1995, s. 129).

14 Öyle ki bilimsel tıbbın ve doktorun otoritesi Kilise tarafından da tanınmaktadır. 1957 yılında Papa XII. Pius da yoğun bakım teknolojilerinin kullanımı ve ölme süreci konusundaki tartışmalar üzerine “ölüm anı”nın tanımını yapmanın doktorlara ait olduğunu söylemiştir (Bruno et al., 2015, p. 84).

15 Dünya Sağlık Örgütü tarafından ilk defa 1946 yılında yayımlanan ve sonraki her on yılda bir güncellenen bir kodlama sistemi ile ölüm sınıflandırılmaktadır (Gee, 2002, p. 106). Üye ülkeler de söz konusu sınıflandırmayı kullanarak ölüm kayıtlarını ve istatistiklerini oluşturmaktadır.

16 Örneğin, ABD’de 1900’de ölümlerin yüzde 20’si hastanede gerçekleşirken (Ritzer, 1998, s. 249) 1990’lara gelindiğinde bu oran yaklaşık yüzde 80’e çıkmıştır (Turner, 1995, p. 126).

Yaşamı uzatma görevi tıbbi sanat olarak tanımlayan Kant'ın da rasyonel tıbbı atfettiği bir görevdir. Tıbbi, hastalıkları önleme sanatı ve hastalıkları tedavi etme sanatı şeklinde ayıran Kant'a göre ilki aynı zamanda insan ömrünü uzatma hedefine sahiptir (Kant, 1979). Kant'ın tespitinden bugüne kadar geçen sürede söz konusu hedefin gerçekleştirilmesinde büyük mesafe alındığı açıktır. Sadece son yüz yıldaki değişim bile çarpıcıdır. 1900 yılında doğuşta beklenen yaşam süresi dünya ortalaması 31 yıldır (Prentice, 2008). 2019 yılında 73'e çıkan bu ortalama gelişmiş ülkelerde ise 80'in üzerindedir (World Bank, 2021).

Modern tıbbın yaşamı uzatma yönündeki misyonu çerçevesinde ölümcül seyreden hastalıklarda hastaları hayatta tutmak için gösterilen çabalar kayda değerdir. Bu alanda “önemli gelişmeler kaydedilmiş, vazoaktif maddeler, yapay solunum, diyaliz gibi yaşam destekleri ile karakterize yoğun bakım üniteleri birçok kritik hastalıkta ölüm oranını azaltmış” (Badur, 2004, s. 97) ve böylece yaşam süreleri de uzamıştır. “Eskiden tek bir temel fonksiyonun kaybı (kalbin durması gibi) diğerlerinin de hızla kaybedileceği anlamına gelirken, artık mekanik vantilatörler, beslenme sondası, böbrek diyalizi, tansiyonu denetleyecek ilaçlar ve bunun gibi birçok komplike müdahale yöntemi ile beden hayatta tutulabilmektedir” (Spellman, 2017, s. 234-235). Öyle ki insanları hayatta tutmak için geliştirilen tıbbi teknolojiler sayesinde belki de içinde bulunduğu koşullarda yaşamak istemeyecek birçok insan hayatta tutulmakta ve kendi ölümleri üzerindeki denetimlerini yitirmektedir (Ritzer, 1998, s. 248; Illich, 1995, s. 141). Özellikle de bitkisel hayatta olan hastalar söz konusu olduğunda ölüm üzerindeki kontrol ve denetim tamamen doktorlara ve ailelere geçmekte ve ölüm zamanına onlar karar vermektedir. Öte yandan hayatta tutma ve yaşamı uzatma konusundaki çabalar daha ileri bir aşamaya evrilmiş görünmektedir. Hibernasyon işlemi¹⁷ ile henüz ölmüş veya tedavisi bulunmayan ölümcül hastalıklara yakalanmış kişilerin ileride geliştirilecek teknikler sayesinde çözülerek tedavi edilmeleri ve yaşam sürelerinin uzatılması hedeflenmektedir (Badur, 2004, s. 95).

Ölümün tıbbileşmesi ile birlikte değişen şey sadece ölümün karşılama mekânı değildir, aynı zamanda ölümün toplumsal olay vasfı da değişmiş ve ölüm bireyselleşmiştir. Ölüm toplumsal tanımlığa açık bir olay olmaktan çıkmış hastane odasında sınırlı ve özel gözetim koşullarında karşılanır olmuştur. Ölmekte olan kişi birinci derece yakınları hariç sosyal çevresinden uzakta, dış dünyadan yalıtılmış olarak ölümü karşılamaktadır. Bu itibarla ölme süreci bireyselleşmiş ve özel alanla sınırlı bir hâle gelmiştir. Kuşkusuz her ölüm tecrübe edilmesi bakımından bireyseldir ve ölen, ölüm anını ölüm yalnızlığı ile karşılamaktadır. Ölümün bireyselleşmesi ile vurgulanan ölüm öncesinden başlayarak ölüm anı ve sonraki aşamaların kamusal vasfını yitirmesidir. Elias ise ölümün bireyselleşmesi ile kimliğin kuruluşu arasında ilişki kurmaktadır. Ona göre kimlik birey temelinde kurulduğu ölçüde ölüm de bireysel düzeyde tanımlanmakta ve o ölçüde de bireye yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık kimliğin grup temelli olduğu durumlarda ölümün önemi bireysel bedenin yitiminden ziyade toplumsal bedene verdiği kayıptan ileri gelmektedir (Elias, 1985). Öte yandan ölümün bireyselleşmesini kültürel faktörlere işaretler değerlendiren Turner (1991, p. 230), Batı özelinde ölümün bireyselleşmesini Protestanlığın artan etkisine bağlamaktadır.

Tıbbi kurumsal bir olguya evrilmesine paralel olarak ölüm bürokratikleşmiştir. Ölme ve sonraki ilgili süreçler resmi kurumlar ve görevliler tarafından düzenlenmekte, denetlenmekte, onaylanarak kayıt altına alınmaktadır. Bunun en somut örneği yetkili uzmanlar tarafından düzenlenen ölüm belgesidir. Ölüm istatistiklerinin oluşturulması tarihsel olarak çok daha eski olmakla birlikte ölüm belgesinin düzenlenmesi modern döneme özgüdür¹⁸ (Iserson, 2002, s. 209). Dahası her türlü ölüm vakasının ilgili devlet kurumuna bildirilmesi, ölümün ve nedenlerinin

17 Kış uykusu anlamına gelen hibernasyon, organizmanın bir süre için dondurulması demektir.

18 Ölüm belgesinin ilk düzenlenmeye başlandığı ülkelerden İngiltere’de ilk defa 1874 yılında düzenlenmiştir (Iserson, 2002, p. 209).

kaydedilmesi yasal olarak zorunludur (Howarth, 2015, s. 149). Ölüm belgesi ile ölenin kimlik bilgisine ek olarak, ölüm şekli, nedeni, yeri ve tarihi hakkındaki bilgiler kayıt altına alınmakta ve böylece ölüm gerçeklik kazanmaktadır. Ölüm belgesi ölümün biyolojik gerçekleşmesinin onaylanması hukuki geçerliliğinin beyanıdır. Belgesi düzenlenmemiş her ölüm şüphelidir. Ölüm belgesi ayrıca bir “biyo-iktidar teknolojisi” (Foucault, 2002b) olarak “ölüm sonrası istatistikler ile epidemiyolojik araştırmalar için bilgiler sağlamaktadır” (Peck, 2003, p. 956). Ölümün bürokratikleşmesi ölüm sonrası aşamaları da kapsamaktadır. Başta ölünün kaldırılması (gömülmesi, yakılması vb.) olmak üzere sonraki süreçler de belediye, nüfus ve vatandaşlık işleri müdürlüğü, mahkeme, vergi dairesi, sosyal güvenlik kurumu gibi resmi kurumların izin ve onayına tabi olarak gerçekleşmektedir.

Ölüm Karşısında Modern Tavır ve Ölümden Arındırılmış Bir Dünya

Ölüm karşısındaki modern tavır mutluluğu korumak üzere ölümün yasaklanması (Aries, 1991, s. 93) bir tabu olarak (Gorer, 1965) bastırılması (Kovel, 1991) ve inkârı (Becker, 1973) biçiminde tezahür etmektedir. Ölme toplumsallıktan soyutlanarak bir yandan özel alana terk edilmekte, bir yandan da tıbbi-bürokratik-kurumsal bir olaya indirgenerek insanlıktan çıkarılmaktadır (*dehumanized*) (Prior, 1989, p. 5; Ritzer, 1998, s. 236). Ölüm karşısındaki modern tutum ölümün izlerinin silinerek ölümden arındırılmış bir dünyayı ve ölümün olmadığı bir yaşamı öngörmektedir. Bunun yansımalarını ölme sürecinin sosyal organizasyonundan ölüm sonrası ritüellere, mekânsal düzenlemelerden ölüme yaklaştıran ve ölümlülüğü hatırlatan işaret ve sembollere verilen tepkilere kadar birçok düzeyde gözlemek mümkündür. Kısacası, “ölüm günlük yaşam sahnesinin dışında gerçekleşmektedir” (Seale, 2014, s. 450).

Günlük yaşamda ölümün görünmez kılınması ölümü karşılama mekânının değişmesi ve ölüm anının tanıklığa kapatılması ile başlamaktadır. Ölümün tıbbileşmesi ile birlikte ölümün gerçekleşme mekânı değişmiş ve ölüm evde değil hastanede karşılanır olmuştur. Beklenmedik ve ani ölümler hariç hastanede karşılanmayan her ölüm soruşturma konusu olmakta ya da az gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Hastane ölüme karşı savaşın ana karargâhı olduğu kadar ölüm anının gizlendiği ve ölme sürecinin tecrit edildiği merkezdir. Ölen kişi sosyal ve fiziksel yalıtılmışlık koşullarında ölümü karşılarken ölüm anı gözden uzak tutulmaktadır. Ölüm gerçekleştikten sonra ise ölü benzer yalıtılmışlık koşullarında önce morga ardından mezarlık veya krematoryuma nakledilmektedir.

Ölüm anının gizlenmesi sadece öngörülebilir ve planlanmamış ölümler için değil, aynı zamanda idam cezasının infazı gibi planlanmış, kararlaştırılmış ölümler için de geçerlidir. Üstelik infazda güvenlik gibi başka faktörlerin de etkisi ile yalıtım daha sıkı biçimde gerçekleştirilmektedir. Esasen günümüzde birkaç istisna (ABD ve Japonya gibi) dışında gelişmiş ülkelerde ölüm cezası uygulamadan kaldırılmıştır. Bununla birlikte yürürlükte olduğu ülkelerde idam cezası yüksek güvenlik ve gizlilik koşullarında icra edilmektedir. İnfaz, ölüm cezasına hükmeden yasal otorite ile ölümün gerçekleştiğine karar verecek olan tıbbi otoritenin gözetimi altında gerçekleştirilmektedir. Rasyonel bürokratik bir biçimde planlanarak uygulanan infaz sürecinde ölüm görevli uzmanların denetimi ve cezaya konu eylemin mağduru sınırlı sayıdaki izleyicinin tanıklığında kolektif bakışa kapalı olarak karşılanmaktadır. “Gizliden gizliye, normal çalışma saatlerinin dışındaki zamanlarda, kalın duvarların ardında, mümkün olduğunca az sayıda insanın tanıklığında gerçekleştirilmektedir” (Bauman, 2000, s. 180). İdamın infazının pornografik bir gösteriye dönüştürülerek teşhir edildiği modern öncesi (geleneksel) uygulamanın aksine infazın modern biçimi bir tabu gibi kolektif bakışın dışında icra edilmektedir.

Ölümün tıbbi kurumsal yalıtılmışlık koşullarında karşılanmasını ölünün uzaklaştırılması takip etmektedir. Ölüm bir sınır olarak ölen ile geride kalanları ayırmakta, aralarına fiziksel ve toplumsal bir mesafe koymaktadır. Dahası “ölüler artık etkileşimde bulunma vasfını yitirmiş kendileriyle değiş tokuşta bulunmaya değmeyecek varlıklar olarak görülmektedir. Bu nedendir ki

yaşayanlardan giderek uzak mekânlara, tarihteki ilk getto örneği olan mezarlıklara uzaklaştırılmakta ve gruba özgü simgesel dolanım düzeninin dışına itilmektedir” (Baudrillard, 2002, s. 197). Uzaklaştırmanın temelinde cesedin çürüyüp etrafı kirletmesi ve sağlık açısından tehdit oluşturması kadar yarattığı tekinsizlik, yol açtığı endişe ve dehşet duygularının ortadan kaldırılması isteği de vardır (Dastur, 2019, s. 37). Ölünün uzaklaştırılmasının tarihsel olarak çeşitli biçimleri (cesedin yakılması, çürümeye terk edilmesi vb.) olmakla birlikte günümüzde de devam eden en yaygın biçimi ölünün gömülmesidir.

Esasen ölümlerin bir tehdit kaynağı olarak görülüp uzaklaştırılması ve yaşayanların ölümlerden korunması düşüncesi oldukça eskidir. İlk çağlardaki korunma fikrinin altındaki yaygın nedenlerden bir tanesi ölümlerin uğursuzluk, kötü talih vb. getirdiği ve bu nedenle yaşayanlardan uzakta tutulmaları gerektiği inancı yatmaktadır (Kellehear, 2012). Örneğin, Roma’da On İki Levha Kanunları ölümlerin şehrin içinde gömülmesini yasaklamıştır (Aries, 2020, s. 38). Modern dönemde mekânsal segregasyon kamusal mezarlıkların yerleşim yerlerinin çeperlerine ve kentin dışına konumlandırılmasıyla pekişmiştir. Bunun bir nedeni hastalık ile ölüm arasında nedensel bir ilişkinin kurularak yaşayanlara hastalık getirenin ölümler olduğu düşüncesinin yaygınlaşmaya başlamış olmasıdır (Foucault, 2000, s. 298). Bir yandan bulaşıcı salgın hastalıkların (veba, kolera, tüberküloz vb.) yol açtığı kitlesel ölümler (Snowden, 2021), öte yandan modern tıbbın gelişimi ölüme ve ölümlere bakışı da değiştirmiştir. Ölüm hastalık ile gelen bir son, ölümler ise hastalığın yayıcıları olarak görülmektedir. Bu durum mezarlık yerlerinin kararlaştırılmasında¹⁹ ve mezarlıkların yerleşim yerlerinin dışında konumlandırılmasında belirleyici olmuştur. Öte yandan yüksek arsa fiyatları gibi ekonomik faktörlerin de bu süreçte etkili olduğunu belirtmek gerekir. Nüfus artışı ve nüfusun kentlerde yoğunlaşması özellikle de kent merkezlerinde arazi fiyatlarının yükselmesine ve arsa fiyatlarının görece daha düşük olduğu çeperlerin mezarlık alanlarına tahsis edilmesine neden olmaktadır.

Mezarlıkların yerleşim birimlerinin dışına çıkarılarak uzaklaştırılmasının ardında ölümü gizleme ve ölümün izlerini ortadan kaldırma isteği vardır. Nitekim bu durum mimari yapıları ve mekânsal planlamaları bakımından kamusal mezarlıklar ile anıt mezarlar arasındaki farkta çarpıcı biçimde ortaya çıkmaktadır. Kamusal mezarlıklar yerleşim yerlerinin dışında konumlandırılmakta ve böylece günlük yaşamda görüş alanının dışında tutulmaktadır. Ölümün görünür sembollerinin mekândaki tezahürlerini mümkün olduğunca uzaklaştırmak, bastırmak ve görünmez kılmak, böylece ölümü unutturmak. Zira modern ölüm bilincinde sıradan mezarlar yok oluş ve hiçlik olarak ölümün simgesidir. Sıradan mezarların temsil ettiği ölüm yok oluş ve hiçlik olarak ölümdür. Yaşayanlara ölümlülüklerini hatırlatmakla kalmaz onları varoluşsal kaygıya sevk eder. Bu nedenle günlük yaşamın rutin akışının dışında tutulmaktadır.

Öte yandan anıt mezarlar gerek mimari özellikleri ve mekânsal konumları gerekse sembolik anlamları bakımından kamusal (sıradan) mezarlardan tamamen farklıdır. Genellikle ulusal liderlere veya yerel kahramanlara ait olan anıt mezarlar ölüme direnmenin ve ölümsüzlüğün sembolleri olarak görülmektedirler. Bireysel ölümlülüğün ve faniliğin işaretleri olarak görülen kamusal mezarların aksine anıt mezarlar ev sahipliği yaptıkları kahramanların şahsında kolektif ölümsüzlüğü temsil eder. Böylece grup üyelerine bireysel faniliklerini grubun ölümsüzlüğü düşüncesi dolayısıyla aşma imkânı sunar. Bu nedenledir ki kamusal mezarlıkların aksine anıt mezarlar gösterişli yapılar olarak yerleşim yerlerinin merkezinde yer almaktadır.

19 Örneğin, Türkiye’de mezarlıkların yer tespiti Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik’in 6. maddesinde öngörüldüğü üzere, Hıfzıssıhha kurulu tarafından ilgili yerin su kaynaklarına, yerleşim yerlerine, meskenlere mesafesine, hâkim rüzgârın yönü, bölgenin coğrafi, jeolojik ve meteorolojik şartları göz önünde bulundurularak belirlenmektedir (Tokat, 2016, s. 161).

Ölümün mekândaki izleri görüş alanının dışına çıkarılıp uzaklaştırılırken cenaze töreni ve yas gibi ölüm sonrası pratikler de geniş katımlı, zamana yayılmış toplumsal ritüeller olmaktan çıkmaktadır. Bu durumu ölümün McDonaldlaştırılması olarak tanımlayan Mestrovic'e göre cenaze törenlerinin giderek hem temposu artmakta hem de süresi kısalmaktadır. Ölü bedeninin çağdaş defni bir bütün olarak makine kültürünün parçası haline gelmiştir. Toplumun ölü üyeleri bugün çabucak ve matem tutanlara en az psikik acı verecek şekilde dışlanmaktadır (Mestrovic, 1999, s. 249). Matemdekilerin de yas sürecini etkin biçimde yönetmeleri ve ölümün açtığı elim yarayı çabucak kapatmaları beklenir. Zaten bu yüzden felakete kurban gitmiş kişinin yakınlarına destek olması için psikologlar tutulmakta, yas mesaisini geciktirmesinler, hemen başlayıp bitirebilsinler diye koca bir antikor ordusu görevlendirilmektedir (Dastur, 2019, s. 40).

Yas, artık ne hayatta kalanların geniş katılımı ve kolektif ritüeller yoluyla gerçekleştirilmektedir ne de yas sürecinin başta çalışma hayatı olmak üzere günlük yaşamın temposunu sekteye uğratmasına izin verilmektedir. "Matemin dışa dönük gösterimleri kötü görülmüş ve uygulamadan silinmiştir" (Aries, 1991, s. 89). İşte bu nedenle yas, artık mümkün olduğunca gözden ırak tutulmalı ve çevreye en az hasarla geçirilmelidir. Merhumun izleri çabucak silinmeli ve ölüm bir şekilde halledilmelidir (Dastur, 2019, s. 40). Ölen ölmüştür ve geride kalanlar için hayat bütün hızıyla devam etmektedir. Bu nedendir ki yasin modern formunda ne tutkulu ritüellere ne de geniş katımlı kolektif seremonilere yer vardır. Aksine matem artık toplum tarafından dayatılan zorunlu bir dönem değil, elem doktoru tarafından tedavi edilmesi, kısaltılması ve silinmesi gereken hastalıklı haldir (Aries, 1991, s. 97). Bunun yerine, gazete sayfalarındaki ölüm ilanlarına eşlik eder yas. Kamusal katımlı cenaze törenlerinin ve yas ritüellerinin ortadan kalkmasında endüstrileşme ve ona bağlı olarak gelişen kentleşmenin de rolü vardır: "Artan kentleşmeden dolayı cenaze alayı veya ölünün bedeni etrafında aile ve dostların toplanması gibi pratikler geçersiz kalmaya başlamıştır. Benzer şekilde ölümün kamusal temsilinin azalması ölmekte olan kişinin doğduğu yerden giderek uzaklaşmasıyla da bir arada düşünülmelidir" (Dastur, 2019, s. 38).

Öte yandan bazı araştırmacılara göre ölümün bir tabu nesnesine dönüşerek gizlenmesinde ve görünmez hâle gelmesinde egemenlik yapısında ve iktidar teknolojilerinde yaşanan dönüşümün payı vardır. Bu görüşün en önemli temsilcisi olan Foucault'ya göre klasik egemenlik kuramında egemenliğin esasını yaşam ve ölüm hakkı olarak ifade edilen öldürme ve yaşamasına izin verme hakkı oluşturmaktaydı (Foucault, 1993, s. 139). Bu nedendir ki, öldürme hakkının hükümlerinin tanımlayıcı vasfı olduğu dönemlerde, ölüm bu dünyadaki hükümdarın iktidarından öbür dünyadaki hükümdarın iktidarına, bir yargı merciinden bir başka yargı merciine geçilmesi olarak görülmüş ve dolayısıyla geniş toplumsal katılıma ve görkemli törenlere konu olmuştur (Foucault, 1993, s. 140). Ne var ki 17. yüz yıldan itibaren egemenlik yapısında köklü değişim meydana gelmiş ve yeni bir egemenlik biçimi gelişmeye başlamıştır. Klasik egemenliğin aksine egemenliğin bu modern biçimi yaşatma ve ölüme bırakma hakkına dayanmaktadır (Foucault, 2002b, s. 252). Diğer bir ifade ile iktidar giderek daha az öldürme hakkı olmakta ve giderek daha çok yaşatmak için müdahale etme ve yaşama biçimine yaşamın nasılına müdahale etme hakkına dönüşmektedir (Foucault, 2002b, s. 253). Foucault'nun biyo-iktidar olarak tanımladığı bu iktidarın temel önceliği ve esas hedefi yaşatmaktır; yaşamı ve yaşama şanslarını çoğaltmak, süresini uzatmak, kazaları savuşturmak ve kayıplarını gidermek (Foucault, 2002b, s. 260). Klasik hükümlerlik anlayışında öldürme egemenin temel hakkı idi ve ölüm, hükümdarın mutlak iktidarının en açık biçimde ortaya çıktığı nokta idi. Oysa şimdi ölüm tersine bireyin her türlü iktidardan sıyrıldığı, kendi kendisine döndüğü ve bir anlamda el etek çekip kendisinin en özel yanına çekildiği andır (Foucault, 2002b, s. 254). Egemenlik yapısında meydana gelen dönüşüm ölümün sosyal organizasyonuna ve ölüm karşısındaki tutumlarda da değişime yol açmıştır. Böylece ölüm geniş toplumsal katımlı törenlere konu olmaktan çıkıp gizlenen bir tabu nesnesi halini almıştır.

Gündelik yaşamın ölümden arındırılması ve ölümün görünmez kılınması stratejisi ölüm ile yaşlılık arasında kurulan ilişki dolayısıyla yaşlanmaya ve yaşlılara karşı tutumlara da yansımaktadır. Daha önce de vurgulandığı üzere, ölümün nedensel açıklamasında yaşlılık önemli bir yer tutmaktadır ve modern dönemde yaşlılık ile ölüm arasında güçlü bir bağ kurulmaktadır. Öncelikle ölüm yaşlanmanın sonu olarak görülmekte (Turner, 1995, p. 125) ve yaşlılıkla ilişkilendirilmektedir (Seale, 2014, s. 454). Kuşkusuz bu türden bir bağ kurmayı mümkün kılan çeşitli olgusal nedenler vardır. Bunların başında ölüm vakalarının yaş gruplarına göre dağılımında görülen farklılık gelmektedir. Modern döneme gelene kadar ölenlerin yaş grupları arasındaki dağılımda büyük farklar yoktur ve “ölüm her yaş grubundan insanın karşılaşılabildiği bir sondur” (Seale, 2014, s. 449). Salgın hastalıklar (veba, kolera, çiçek, tüberküloz vb.), kıtlık, yetersiz beslenme, savaşlar ve düşük yaşam standardı gibi faktörler kitlesel ölümlere, bebek ve çocuklarda yüksek ölüm oranlarına ve ortalama yaşam süresinin kısa kalmasına neden olmuştur (Spellman, 2017, s. 188-200). Ne var ki modern tıptaki ilerleme, endüstri devrimi, tarımsal üretimdeki yenilikler, ulaşım teknolojilerindeki ilerleme ve kentleşme gibi gelişmeler refah artışını ve yaşam standartlarının yükselmesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu gelişmeler sayesinde bebek ve çocuk ölümleri azalmış²⁰ kitlesel ölümlere yol açan salgın hastalıklara karşı önemli başarılar elde edilmiş ve ortalama yaşam süresinde de çarpıcı artış²¹ meydana gelmiştir. Böylece ölüm ile yaşlılık arasında ilişki kurmak mümkün hâle gelmiştir.²² Ölüm artık yaşlılıkla birlikte gelen bir son olarak görülmektedir. Dahası “20. yüzyılda yaşlanma yaşam süresinin normal bir aşaması olarak değil de bir hastalık olarak görülmektedir” (Ehrenreich, 2020, s. 151). Bu nedendir ki yaşlanma mümkünse engellenmeli değilse geciktirilmeli, belirtileri gizlenmeli ve izleri ortadan kaldırılmalıdır. Yaşlanmayı geciktirme ve yaşamı uzatma yönünde hücre biyolojisi öncülüğünde sürdürülen bilimsel araştırmalar artarak devam etmektedir (Dastur, 2019, s. 44).

Öte yandan ölüm ile yaşlılık arasında kurulan bağı modernliğin zaman anlayışı ile birlikte de düşünmek gerekir. Giddens’in da vurguladığı üzere, modernliğin ayırt edici özelliklerinden bir tanesi gelecek yönelimli olmasıdır. Geçmiş yönelimli geleneksel toplumların aksine modern toplumlar gelecek yönelimlidir (*future-oriented*) (Giddens, 1992, p. 102). Gelecek yönelimli kültürde yaşlılık ile ölüm benzer anlama sahiptir. Zira ikisi de bir gelecek içermez, aksine gelecek beklentisini tehdit eder. Bu nedenle gelecek yönelimli bir kültürde onlara yer yoktur. Yaşlılık ve ölüm korkusu genç kalmak yönünde güçlü bir talep yaratmaktadır. Ölümlülük gibi yaşlanma da kolay kabul edilmez. Genç kalma arzusu ve bu arzuyu tatmin etmek üzere harekete geçirilen stratejiler gelecek yönelimli zaman bilincinden beslenmektedir.

Pozitif bilimler yaşlanmanın (ya da ölümlülüğün) çaresini bulana kadar, bireylere düşen yaşlanmaya direnmek ve genç kalmak için azami çabayı göstermektir. Yaşlanmayı geciktirmek temel önceliklerdir artık. Bunun için beslenme tercihlerine dikkat edip sağlıklı beslenmek, karbonhidratlardan ve alkolden uzak durmak ve düzenli egzersiz yapmak vb. tedbirler önerilmektedir. Diyetisyenlerden yaşam koçlarına, spor merkezlerinden sağlıklı yaşlanmayı konu alan yayınlara, kozmetikten egzotik gıdalara geniş bir yelpazede işleyen bir endüstri yaşlanmaya direnenlerin hizmetindedir. “DSÖ 2012 yılını sağlıklı yaşlanma, Avrupa Birliği (AB) ise aktif yaşlanma yılı ilan

20 Modern dönem öncesinde tüm çocukların üçte biri ile yarısı kadarının iki yaşına varmadan can verdiği tahmin edilmektedir (Spellman, 2017, s. 198). Ne var ki yaşam koşullarındaki iyileşme ve modern tıptaki gelişmeler sayesinde bebek ve çocuk ölüm oranlarında çarpıcı düşüşler meydana gelmiştir. Son otuz yıldaki değişim bile oldukça çarpıcıdır. 1990-2019 arası dönemde bebek ölüm oranları dünya ortalaması yüzde 6,5’ten yüzde 2,8’e, beş yaş altı çocuklarda ise yüzde 9,3’ten yüzde 3,8’e gerilemiştir. Gelişmiş ülkeler için her iki kategoride de bu oran yüzde 0,5’in de altındadır (World Bank, 2021).

21 Dünya genel ortalama yaşam süresi 19. yüzyılın ikinci yarısında 30 yıl iken (Spellman, 2017, p. 230; Prentice, 2008) 2019’da 73 yıla çıkmıştır. Üst gelir grubundaki ülkelerde ise bu süre 81 yıldır (World Bank, 2021).

22 ABD’de 2018 yılında gerçekleşen ölümlerin yüzde 75’ten fazlası 65 yaş ve üstü grubunda bulunanlardan oluşmaktadır (Kochanek et al., 2020).

ederek” (Ehrenreich, 2020, s. 146) bu yöndeki çabalara destek vermiştir. Düzenli egzersiz ve diyet programlarına, uzmanların tavsiyelerine rağmen, kaçınılmaz olan belirmeye ve yaşlanmanın fiziksel işaretleri ortaya çıkmaya başladığında kozmetik ve estetik endüstrisi devreye girmektedir. Bedensel deformasyon kozmetik hileleri ile giderilemez düzeye ulaştığında estetik cerrahinin sihirli dokunuşu devreye girecektir: “Estetik ameliyat yaşlılığı ve ardından getireceği düşünülen ölümü bastırmanın aracıdır” (Kovel, 1991, s. 130). Yaşlılığa direnmenin ve genç kalma çabasının altında “ölümün insana beden vasıtasıyla ulaştığı” (Dastur, 2019, s. 58) şeklindeki ölüm düşüncesi yatmaktadır. Gençliğin kutsanmasının, genç kalma çabasının ve genç görünme arzusunun altında bedensel-fiziksel deformasyonun ölüme yaklaştıran işaretler olarak görülmesi yatmaktadır.

Bireysel düzeyde estetik endüstrisi yardımıyla yaşlılıkla mücadele edilirken toplumsal boyutta ise yaşlılar günlük yaşamda tecride varan dışlama ile gözden uzak tutulmaktadır. Huzurevi ve yaşlı bakımevleri bu amacı gerçekleştirmeye yarayan en yaygın kurumlar ve mekânlardır. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının artmasına paralel olarak söz konusu kurumlarda barınanların oranları da artmaktadır. Kuşkusuz aile kurumu ve akrabalık ilişkilerinde zamanla yaşanan yapısal dönüşüm, kapitalist pazar dinamikleri ve yaşlıların geleneksel toplumda oynadıkları roller ile yerine getirdikleri işlevlere olan ihtiyacın azalması gibi faktörlerin bu süreçte etkisi vardır. Bununla birlikte yaşlıların tâbi tutulduğu sosyal yalıtılmışlık ve fiziksel segregasyonda ölüm ile yaşlılık arasında kurulan bağın önemli rolü vardır. Ölüme yakın kimseler olarak yaşlılar ömürlerinin son dönemlerini ölümü bekleme salonu olan huzurevinde geçirmektedirler.

Sonuç

Sonuç olarak, modern dönemde bir yandan dünya görüşünde meydana gelen paradigmatik değişim bir yandan da toplumsal dünyada yaşanan yapısal değişimlerin sonucu olarak ölümün anlamı, ölüme bakış ve ölüm karşısındaki tutumda çarpıcı değişimler meydana gelmiştir. Öncelikle rasyonel nedensel bir açıklama ile ölüm anatomik-fizyolojik bir olay ve maddi-bedensel bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Buna göre ölüm yaşamın doğasına içkin kaçınılmaz bir zorunluluktan ziyade hastalık ve yaşlılık gibi nedenlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Biçimsel rasyonel bir çerçevede sunulan bu nedensel açıklamada ölüm kontrol edilebilir, ertelenebilir organik bir bozukluk olarak görülmektedir. Böylece ölüm gizeminden arındırılıp akla uygun hâle getirilmekte ve tıbbileştirilmektedir. Tıbbi kurumsal bir olguya evrilmesine paralel olarak ölüm bürokratikleşmiştir. Ölme ve sonraki ilgili süreçler resmi kurumlar ve görevliler tarafından düzenlenmekte, denetlenmekte, onaylanarak kayıt altına alınmaktadır. Öte yandan ölüm sadece yaşamın sona ermesi değil, aynı zamanda yok oluş ve hiçlik olarak görülmektedir.

Modern dönemde ölüm karşısında takınılan tavır ölüm ile yaşam arasında kurulan ikili karşıtlık temelinde şekillenmiştir. Ölüm sadece yaşamın sona ermesi değil, aynı zamanda yok oluşturmaktır. Ölümün üstesinden gelmek, ölümü aşmak temel öncelik haline gelmiştir. Bunun için temel strateji ölümün bastırılması, gizlenmesi ve gündelik yaşamın ölümden arındırılmasıdır. Günlük yaşamda ölümün görünmez kılınması ölümü karşılama mekânının değişmesi ve ölme anının tanıklığa kapatılması ile başlamaktadır. Ölüm hastanede sınırlı sayıda uzmanın kontrolünde fiziksel ve sosyal yalıtılmışlık koşullarında karşılanmaktadır. Normal ölümlerin hastane odasında gerçekleşmesi bir sağlık standardı ve gelişmişlik göstergesi olduğu kadar ölümü gizlemenin de en yaygın yöntemidir. Ardından ölümler benzer bir yalıtılmışlık altında asgari temas ile mezarlık veya krematoryuma aktarılmaktadır. Bir yandan ölüm anı ve ölü tecrit edilip görünür olmaktan uzaklaştırılırken bir yandan da ölümün fiziksel işaretleri ortadan kaldırılmakta mekândaki izleri görüş alanının dışına çıkarılmaktadır. Bu çerçevede kamusal mezarlıklar yerleşim yerlerinin çeperinde konumlandırılmaktadır. Bunda ölümlerin toplumsal etkileşimde bulunma vasfını yitirdiği düşüncesinin ve kamu sağlığını tehdit eden hastalık kaynağı olarak görülmelerinin rolü vardır. Mekânsal segregasyonun ardındaki bir diğer neden kamusal mezarlıkların sıradan ölümü, yok oluş olarak ölümü hatırlatmasıdır. Esasen anıt mezarlar ile kamusal mezarların mimari yapıları ve

mekânsal yerleşimleri arasındaki fark modern ölüm algısını ve ölüm karşısındaki tavrı çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Kamusal mezarlıkların aksine anıt mezarlar ölüme direnmenin, ölümsüzlük sembolü olarak algılanmakta ve merkezi bir konumda yer verilmektedir. Ölümün mekândaki tezahürü görüş alanının dışına çıkarılırken cenaze töreni ve yas gibi ölüm sonrası pratikler de geniş katımlı, zamana yayılmış toplumsal ritüeller olmaktan çıkarak hızlı ve seri biçimde gerçekleştirilmektedir. Ölümün bastırılması stratejisi yaşlılığa bakış ve yaşlılara karşı takınılan tutumlara da yansımaktadır. Ölüm yaşanmanın sonu olarak görülüp yaşlılıkla ilişkilendirildiğinden yaşanmanın geciktirilmesine ve belirtilerinin gizlenmesine özen gösterilmektedir. Bireylere düşen diyet eşliğinde oluşturulan sağlıklı beslenme programlarını takip etmek, düzenli spor ve egzersiz yapmak ve yaşlanmaya direnmektir. Yaşlılık işaretleri olarak beliren fiziksel-bedensel deformasyonlar kozmetik endüstrisinin yardımı ile gizlenmekte, bu yetersiz kaldığında estetik cerrahinin sihirli dokunuşu devreye girmektedir. Yaşlanmayı engellemek ve belirtilerini gizlemek üzere bireysel düzeyde çeşitli tedbirler hayata geçirilirken toplumsal düzeyde ise yaşlılar günlük yaşamda tecride varan dışlama ile gözden uzak tutulmaktadır. Böylece huzurevi, yaşamın sonuna gelmiş yaşlıların huzur içinde ölümü karşılamalarına ev sahipliği yaparken geride kalanları ise ölüme tanıklık yapmaktan kaynaklanacak varoluşsal krizden korumaktadır.

Kaynakça

- Aries, P. (1981). *The hour of our death*. Penguin Books.
- Aries, P. (1991). *Batılının ölüm karşısında tavırları*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Gece Yayınları.
- Aries, P. (2020). *Batıda ölümün tarihi*. (I. Gürbüz, Çev.). Everest Yayınları.
- Badur, S. (2004). Ölüm üzerine tıbbi çeşitlemeler. *Cogito: Ölüm Bir Topografya*. (40), 93-105.
- Baudrillard, J. (2002). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. (O. Adanır, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bauman, Z. (2000). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri*. (N. Demirdöven, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Becker, E. (1973). *The denial of death*. Free Press.
- Bruno, M. A., Ledoux, D. & Laureys, S. (2015). Ölmekte olan insan: Biyotıptan bir görüş. İçinde A. Kellehear (Ed.), (B. Zeren, Çev.). *Ölme üzerine bir inceleme* (ss. 81-114). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Capra, F. (1992). *Batı düşüncesinde dönüm noktası*. (M. Armağan, Çev.). İnsan Yayınları.
- Dağ, A. (2020). *Transhümanizm: İnsanın ve dünyanın dönüşümü*. Elis Yayınları.
- Dastur, F. (2019). *Ölümlüyle yüzleşmek*. (S. Oruç, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Diken (2021, Kasım 15). *Ölüm hesaplayıcı geliyor*. <https://www.diken.com.tr/olum-hesaplayici-geliyor/>
- Ehrenreich, B. (2020). *Sağlık salgını: Uzun yaşama sevdamız nelere mal oluyor*. (D. Kizen, Çev.). Mundi Kitap.
- Elias, N. (1985). *The loneliness of dying*. Blackwell.
- Freud, S. (2004). *Uygurluk, toplum ve din*. (E. Kapkın, Çev.). Payel Yayınevi.
- Foucault, M. (1993). *Cinselliğin tarihi-1*. (H. Tufan, Çev.). Afa Yayınları.
- Foucault, M. (2000). *Özne ve iktidar*. (I. Ergüden & O. Akınhay Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2002a). *Kliniğin doğuşu*. (T. Keşoğlu, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Foucault, M. (2002b). *Toplum savunmak gerekir*. (Ş. Aktaş, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

- Gerbner, G. (1980). Death in prime time: Notes on symbolic functions of dying in the mass media. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. (447), 64-71.
- Gee, E. M. (2002). Causes of death. İçinde *Macmillan encyclopedia of death and dying* (Cilt I, ss. 105-110). Macmillan.
- Giddens, A. (1992). *The consequences of modernity*. Polity Press.
- Gorer, G. (1965). *Death, grief and mourning in contemporary Britain*. Cresset Press.
- Howarth, G. (2015). Ölmenin demografisi. İçinde A. Kellehear (Ed.), (B. Zeren, Çev.). *Ölme üzerine bir inceleme* (ss. 147-178). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Illich, I. (1995). *Sağlığın gaspı*. (S. Sertabiboğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Iserson, K. S. (2002). Death certificate. İçinde *Macmillan Encyclopedia of Death and Dying* (Cilt I, ss. 209-211). Macmillan.
- Kant, I. (1979). *The conflict of the faculties*. Abaris Books.
- Kellehear, A. (2012). *Ölümün toplumsal tarihi*. (T. Kılınç, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Kochanek, K.D., Xu, J.Q., & Arias, E. (2020). *Mortality in the United States, 2019*. NCHS Data Brief, no 395. National Center for Health Statistics.
- Koç, T. (1991). *Ölümsüzlük düşüncesi*. İz Yayıncılık.
- Koray, M. (2018). *Sosyal politika*. İmge Kitabevi.
- Kovel, J. (1991). *Tarih ve tin*. (H. Pekinel, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Kramer, S. N. (1999). *Tarih Sümer'de başlar*. (H. Koyukan, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- La Mettrie, J. O. de. (1980). *İnsan bir makina*. (Z. Bayramoğlu, Çev.). Havass Yayınları.
- Mellor, P. A. & Shilling, C. (1993). Modernity, self-identity and the sequestration of death. *Sociology*. 27(3), 411-431.
- Mestrovic, S. G. (1999). *Duyguötesi toplum*. (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- O'Connell, M. (2018). *Makine olmak*. (Ö. Karakaş, Çev.). Domingo.
- Ökten, H. K. (Ed.). (2010). *Ölüm kitabı: Ölüm düşüncesinin temel metinleri*. Agora Kitaplığı.
- Peck, D. L. (2003). The death certificate: Civil registration, medical certification and social issues. İçinde D. B. Clifton (Ed). *Handbook of Death and Dying* (Cilt 2, ss. 899-909). Sage.
- Prentice, T. (2008). Health, history and hard choices: Funding dilemmas in a fast-changing world, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 37(1), 63-75. <https://doi.org/10.1177/0899764007310533>
- Prior, L. (1989). *The social organization of death*. Macmillan.
- Renouf, P. le P. (2020). *Mısır'ın ölümler kitabı*. (E. Altunay, Çev.). Onbir Yayınları.
- Ritzer, G. (1998). *Toplumun mcDonalddlaştırılması*. (Ş. S. Kaya, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Seale, G. (2014). Yaşam ve ölüm. İçinde C. Jenks (Ed.) *Temel sosyolojik dikotomiler*. (ss. 447-468). (R. Çetin & A. N. Güdekli, Çev.). Atıf Yayınları.
- Snowden, F. M. (2021). *Salgınlar ve toplum: Kara ölümden günümüze*. (A. E. Pilgir, Çev.). Tellekt.
- Sontag, S. (1988). *Bir metafor olarak hastalık*. (İ. Murat, Çev.). BFS Yayınları.
- Spellman, W. M. (2017). *Ölümün kısa bir tarihi*. (A. B. Pekiner, Çev.). Can Yayınları.
- Tokat, H. (2016). Türk hukukunda mezarlıklar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 24(2), 153-212.
- Tolstoy, L. (1994). *İvan İhyiç'in ölümü*. (S. Raşa, Çev.). Oda Yayınları.
- Turner, B.S. (1995). *Medical power and social knowledge*. Sage.

Yüksel, M. (2022). Modernlik ve ölüm: Modern ölüm stratejileri üzerine sosyolojik bir inceleme, *Mavi Atlas*, 10(1), 264-279.

Turner, B.S. (1991). *Religion and social theory*. Sage.

World Bank. (2021, Ekim 12). World development indicators: Mortality. <http://wdi.worldbank.org/table/2.18>

Yitik, A. İ. (2011). Tenasüh. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 40, ss. 441-443). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mesut KÜRÜM

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof. Dr.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Gümüşhane-TURKEY

ORCID: 0000-0001-8305-7480

m23kurum@gmail.com

Bayburt ve Yöresi Ağzlarındaki Bazı Arkaik Unsurlar

Öz

Sözcükler, bir dile ait maddi ve manevi değerleri bünyesinde taşıyan, bu değerlerin korunmasında önemli rol üstlenen dil öğelerindedir. Bir dilin yapısını anlayabilmek; genellikle o dilin ses, şekil ve söz varlığı ile ilgili eski özelliklerini barındıran “arkaik sözcükler”in iyi tahlil edilmesinden geçmektedir. Fransızca kökenli olan “arkaik” sözcüğünün farklı kaynaklarla farklı tanımları yapılsa da bu tanımların ortak yönü, arkaik olarak nitelendirilen sözcüklerin bugün artık ölçünlü dilde kullanımdan düşmüş olmasıdır. Bunun yanında arkaik unsurlar, gerek fonetik ve morfolojik açıdan gerekse söz varlığı açısından oldukça zengin bir görünüm sergilemekle birlikte dilin tarih boyunca geçirmiş olduğu değişim ve gelişmeleri de gözler önüne sermesi bakımından büyük önem taşır. Diğer bir ifadeyle arkaik sözcükler, dilin hem söz varlığının hem de gramer anlayışının tespitinde birçok ipucunu da bünyesinde barındırır.

Ölçünlü dilde kullanımdan kalkmış olan arkaik sözcükler, varlıklarını ağzlarda devam ettirir. Ölçünlü dilde kullanımdan düşmüş olan bu sözcüklerin varlıklarını ağzlarda devam ettiriyor olması, dil araştırmaları açısından ağız çalışmalarının kaynak olma özelliğini pekiştirmektedir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi ağzları, Türk dilinin tarihi gelişimi ve seyri içerisinde arkaik unsurlar yönünden oldukça zengin bir görünüm sergilemektedir. Çalışmada Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu ağzları içinde yer alan, tarihin ilk dönemlerinden itibaren birçok medeniyet tarafından yerleşim yeri olarak kullanılan ve Çoruh Vadisi'nin önemli yerleşim yerlerinden biri sayılan Bayburt ve yöresi ağzları, arkaik unsurlar açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arkaik, Bayburt ve yöresi ağzları, söz varlığı.

Some Archaic Elements in the Dialects of Bayburt and its Region

Abstract

Words are language elements that carry the material and spiritual values of a language and play an important role in the preservation of these values. Being able to understand the structure of a language generally requires a good analysis of the “archaic words”, which contain the old features of that language’s sound, shape and vocabulary. Although different definitions of the word archaic, which is of French origin, are made with different sources, the common aspect of these definitions is that the words that are described as archaic have fallen out of use in the standard language today. In addition, archaic elements display a very rich appearance in terms of phonetics, morphology and vocabulary, and are extremely important in terms of revealing the changes and developments that the language has undergone throughout history. In other words, archaic words contain many clues in determining both the vocabulary and grammatical understanding of the language.

Undoubtedly, dialects are the most important language element in which archaic words, which are out of use in the standard language, continue to exist. The fact that these words, which have fallen out of use in the standard language, continue their existence in dialects has brought dialects to an important place in language studies. In this context, Turkey Turkish dialects show a very rich appearance in terms of archaic elements in the historical development and course of the Turkish language. In the study, the dialects of Bayburt and its region, which are among the Eastern Group dialects of Turkey Turkish, used as settlements by many civilizations since the first periods of history and considered as one of the important settlements of the Coruh Valley, were evaluated in terms of archaic elements.

Keywords: Archaic, dialects of Bayburt and its region, vocabulary.

Giriş

Diller, tarihî süreç içerisinde birtakım nedenlere bağlı olarak gerek ses ve şekil gerekse söz varlığı açısından çeşitli değişimlere uğrarlar. Dillerde görülen bu değişimler çoğunlukla o dile ait arkaik sözcüklerin art zamanlı çalışmalarla incelenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Arkaik terimi, bugüne kadar yapılan birçok çalışmada farklı şekillerde tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Terim, Türkçe Sözlük'te (2011) "Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)" (s. 153) biçiminde tanımlanmıştır. Zeynep Korkmaz (2007), bu terimi, "eski kelime" şeklinde adlandırarak "bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime" şeklinde ifade etmiş ve gökçek "güzel", esruk "sarhoş", bencileyin "benim gibi", heybetlü, haşmetlü, hatun, kaygulanmak gibi sözcüklerle de örneklendirmiştir (s. 85). Terimi farklı isimle adlandıran araştırmacılardan bir diğeri ise Berke Vardar'dır. Vardar (2002), çalışmasında terimi "eski biçim" şeklinde adlandırarak "kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu" (s. 93) biçiminde tanımlamıştır.

Arkaik teriminin birçok çalışmada kullanılmış olmasına rağmen bazılarında sadece tartışıldığını ifade eden Gürer Gülsevin, "Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi" (2015) başlıklı çalışmasında terimle ilgili yapılan çalışmalarda çoğunlukla arkaik olarak gösterilen unsurların yapılan tanımlarla tamamıyla uyuşmadığını, herhangi bir tarihî metin ve dönem üzerinde çalışanların bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan fakat hem bugünkü birçok ağızda hem de makalelere konu olan dönemin hemen hemen bütün eserlerinde kullanılan kelimeleri bile o dönem veya eserin dili için arkaik olarak gösterdiğini ifade etmiştir. Gülsevin'e göre arkaik unsurdan bahsedilebilmesi için kesinlikle bir karşılaştırma yapılması ve bu karşılaştırmanın da ya eş zamanlı olarak o dönemin bir başka diyalekti ile ya da art zamanlı olarak bahsi geçen diyalektin eski dönemi ile yapılması gerekmektedir (s. 3).

Dil bilimi sözlüklerinde arkaizmle ilgili yapılmış tanımlamaları yetersiz görerek konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele alan Mehmet Ölmez (2003), arkaik terimini "Bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır." (s. 136) şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla arkaik sözcükler; bir dilin fonetik, morfolojik ve söz varlığı gibi temel unsurlarındaki değişim ve gelişmeleri ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Arkaik unsurların tespitindeki en önemli dil ögesi ağızlardır. Ağızlar, özellikle art ve eş zamanlı dil incelemelerinde yadsınamayacak öneme sahiptir. Bir dilin geçirmiş olduğu değişimleri ve yapısında taşıdığı çeşitli özellikleri ortaya çıkarma hususunda önemli malzemeler taşıyan ağız, en genel tanımıyla "bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri"dir (Korkmaz, 2007, s. 11-12). Ağızlar, taşıdıkları bazı özellikleri nedeniyle ölçünlü dilden ayrılmaktadırlar. Ağızları ölçünlü dilden ayıran önemli özelliklerden biri, yapılarında taşıdıkları arkaik unsurlardır. Dolayısıyla ağızların hem art zamanlı verilerin ortaya konmasında hem de dillerdeki arkaik unsurların korunmasında üstlendiği rol dikkat çekicidir. Ölçünlü dilde ses, şekil ve anlam değişikliğine uğrayan bazı kelimelerin ağızlarda eski şeklini koruması da ağızları ölçünlü dilden ayıran başka bir özelliktir.

Arkaik unsurlar açısından oldukça zengin bir görünüm sergileyen ve temeli Oğuz Türkçesine dayanan Türkiye Türkçesi ağızları, bu yönüyle dil araştırmalarında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Leylâ Karahan (2014) Türkiye Türkçesi ağızlarını; Doğu, Kuzeydoğu ve Batı Grubu ağızları olmak üzere üç ana gruba ayırarak bu çalışmanın esasını oluşturan Bayburt ve yöresi ağızlarını Doğu Grubu ağızları içerisinde ele almıştır (s. 1-79). Bayburt, Türklerin Doğu Karadeniz'de ilk fethettikleri ve yerleştikleri sahalardan biridir. Saha, tarih boyunca pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olması ve tarihî dokusu ile dikkat çeken yerlerden birisi olarak

karşımıza çıkmaktadır (Adak, 2016, s. 21; Özger, 2007, s. 10; Ünsal, 2006, s. 135-137). Çalışmalarda Bayburt'un içinde yer aldığı Doğu Karadeniz'de Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Bulgar başta olmak üzere birçok Türk boyunun varlığı tespit edilmiştir (Özmenli, 2016, s. 515). Bu bölgeye yerleşmiş Türk boylarından biri, daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye Türkçesi ağızlarının şekillenmesinde önemli rolü olan Oğuz boyudur. Orta Asya'dan gelerek Karadeniz'in Türkleşmesinde önemli bir rol üstlenen Oğuzlar, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasıyla birlikte Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Doğu Karadeniz'de de pek çok yere yayılmışlardır. Selçuklulara bağlı çeşitli Oğuz boyları, Doğu Karadeniz sahasında yer alan Bayburt ve çevresine de yerleşerek buraları yurt edinmişlerdir (Adak, 2016, s. 173-182; Özmenli, 2016, s. 515-526; Sümer, 1999).

Yüzyıllar boyunca geçirmiş olduğu gelişme ve değişimlere bağlı olarak zengin bir kültürel mirasa sahip olan Bayburt ve yöresi ağızlarının; ses, şekil ve söz varlığı açısından Azerbaycan Türkçesinin karakteristik özelliklerinin yanı sıra Eski Türkçe, Eski Türkiye Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi başta olmak üzere tarihî dönemlere ait pek çok arkaik unsuru taşıdığı görülmektedir (Kürüm, 2021, s. 17-18).

İnceleme

Çalışmada, Bayburt ve yöresi ağızlarında tespit edilen otuz üç arkaik sözcük, dilin tarihî dönemleri hakkında yapılan söz varlığı ve gramer çalışmalarından hareketle incelenmiştir. Sözcüklerin ilk olarak BYA'daki kullanılış şekli, anlamı ve tespit edildiği yerleşim yeri verilmiş ve sonrasında art zamanlı incelemeyle tarihî dönemlerdeki kullanılış şekli ve anlamlarına değinilmiştir.

1. aba: Sözcük BYA'da “anne, büyük anne, abla” anlamlarında kullanılmaktadır (Bayburt-Alapelit).

Türk dilinin ilk dönemlerinden itibaren kullanıldığı görülen sözcük; OT'de “ata, ecdat” anlamlarıyla **apa** (Tekin, 2010, s. 122), EUT'de “abla, büyük kız kardeş” anlamlarıyla **apa** (Caferoğlu, 2011, s. 18), KT'de “adem, insan, ana” anlamlarıyla **apa** (Ünlü, 2012, s. 44) şekillerinde kullanılmıştır. Sözcük, TS'de “halk ağzı” açıklamasıyla “abla, anne” anlamlarında **aba** şeklinde maddelendirilmiştir (TS, 2011, s. 1).

2. ağu: BYA'da “zehir” anlamında kullanılmıştır (Bayburt-Taşocağı).

Sözcük Türkçenin ilk devirlerinden itibaren kullanılmaya başlanmış ve bugün pek çok ağızda olduğu gibi BYA'da da eski şeklini korumuştur. İlk dönemlerden itibaren “zehir” anlamında kullanılan sözcüğün tarihî lehçelerdeki görünümü şu şekildedir:

EUT'de **agu** (Wilkens, 2021, p. 22), KT ve HT'de **ağu** (Ünlü, 2012, s. 25-31), Kıp.T.'de **ağı**, **ağu** ve **avu** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 3), ÇT'de **ağı** (Ünlü, 2013, s. 16), EAT'de ise **ağu** şeklinde kullanılmıştır (Kantar, 2011, s. 27). Sözcük, bugün TS'de ise **ağı** şeklindedir (TS, 2011, s. 39).

3. altun: BYA'da bu şekliyle kullanımı oldukça yaygın olup tarihî dönemlerde olduğu gibi bölge ağızlarında da “altın” anlamında kullanılmaktadır (Bayburt-Arpalı).

Sözcük, tarihî dönemlerin tamamında yuvarlak ünlülüdür. EDPT'de **altun** (Clouston, 1972, p. 131), OT'de **altun** (Tekin, 2010, s. 121), EUT'de **altun** (Doğan-Usta, 2014, s. 54), KT ve HT'de **altun** (Ünlü, 2012, s. 37-42), Kıp.T.'de **altun** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 8), ÇT'de **altun** (Ünlü, 2013, s. 38), EAT'de ise **altun** şeklindedir (Kantar, 2018, s. 36).

4. aşıh: Tarihî metinlerde “mutfak”, “buğday”, “aş evi” vb. anlamlarda kullanılan sözcük, BYA'da buna paralel olarak “buğday, mısır gibi tahıl, bunlardan yapılan çorbalık, bulgur gibi yemeklikler” anlamlarını taşımaktadır (Bayburt-Kitre).

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanılışı ve anlamları şu şekildedir: ETG’de “aşhane” anlamında **aşlık** (Gabain, 2007, s. 262), EUT’de “mutfak” anlamında **aşlık** (Caferoğlu, 2011, s. 23), EDPT’de “buğday” anlamında **aşlık** (Clauson, 1972, p. 261), KT’de “aşevi, mutfak, buğday, zahire” anlamlarında **aşlık** (Ünlü, 2012, s. 68), Kıp.T.’de “buğday” anlamında **aşlık** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 15), ÇT’de “tahıl, hububat, yemeklik malzeme” anlamlarında **aşlık** ve **aşlık** şekillerinde (Ünlü, 2013, s. 64). DS’de “mutfak; buğday, mısır gibi tahıl; yemeklik sebze” anlamlarında **aşlık** şeklinde kullanılan sözcük, TS’ye de benzeri anlamlarda **aşlık** biçiminde geçmiştir (TS, 2011, s. 177).

5. azık / azuk: Sözcük, tarihî metinlerde olduğu gibi BYA’da da “yiyecek, azık, nevale” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt/Heybetepe-Akduran).

Sözcük EDPT’de **azuk** (Clauson, 1972, p. 283), OT’de **azuk** (Tekin, 2010, s. 125), EUT’de “yiyecek, kumanya, nevale, azık, erzak” anlamlarında **azuk** (Wilkens, 2021, p. 94), KT’de **azık** ve **azuk** (Ünlü, 2012, s. 85-86), HT’de **azık** ve **azuk** (Ünlü, 2012, s. 70-71), Kıp.T.’de **azık**, **azık**, **azık** ve **azuk** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 19-20), ÇT’de **azuk** ve **azuk** (Ünlü, 2013, s. 85), EAT’de **azık** ve **azık** şeklindedir. (Kanar, 2018, s. 78-79). Sözcük TS’ye **azık** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 216).

6. çig: Bu sözcük tarihî dönemlerde olduğu gibi BYA’da da “pişmemiş”, “az pişmiş” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt-Danışment). Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanılışı şu şekildedir:

Sözcük EDPT’de (Clauson, 1972, p. 413), GT’de (Karamanlioğlu, 1989, s. 239) ve ÇT’de **çig** (Ünlü, 2013, s. 249) şeklinde kullanılmıştır.

7. çigit: Bölge ağızlarında yaygın şekilde kullanılan arkaik sözcüklerden biridir. Sözcük, BYA’da tarihî metinlerdeki “çekirdek” anlamıyla kullanılmıştır (Bayburt-Hacıoğlu).

Sözcük, EDPT’de **çigit** (Clauson, 1972, p. 414), DLT’de **çigit** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 624), TETTL’de ise **çigid**, **ciyit**, **çivit** (Tietze, 2002, p. 516) şekillerinde kullanılmıştır.

8. don: Sözcük Eski Türkçeden itibaren tarihî metinlerde “elbise” anlamında kullanılmıştır. Bu sözcük bugün BYA’da “elbise, giysi” anlamlarında eski şekliyle kullanılmaya devam etmektedir (Bayburt-Aşağı Kop).

ETG’de **ton** (Gabain, 2007, s. 301), EUT’de **ton** (Wilkens, 2021, p. 730), KT’de **ton** (Ünlü, 2012, s. 817), NF’de **ton** (Ata, 1998, s. 430), GT’de **ton** (Karamanlioğlu, 1989, s. 377), ÇT’de **ton** (Ünlü, 2013, s. 1146), EAT’de **ton** (Kanar, 2018, s. 656). Sözcük bugün TS’de ise “halk ağzı” açıklamasıyla “1. Giysi. 2. Vücudun belden aşağısına giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot” anlamlarında **don** şeklinde verilmiştir (TS, 2011, s. 703).

9. düge: BYA’da “iki üç yaşlarında dana” anlamında kullanılmıştır (Bayburt-Yazıbaşı).

Sözcük EDPT (Clauson, 1972, p. 478) ve DLT’de **tüge** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 907), YTS’de ise **düge** (Dilçin, 2009, s. 86) şeklinde kullanılmıştır.

10. egir-: Sözcük, BYA’da “yünü bükerek iplik yapmak” anlamında kullanılmıştır (Bayburt / Yoncalı-Aşağı Kop). Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanılışı şu şekildedir:

OT’de “kuşatmak, çevirmek” anlamında **egir-** (Tekin, 2010, s. 137), EUT’de “(ip) eğirmek, örgü ile sarmak, bağlamak” anlamlarında **ägir-** (Wilkens, 2021, p. 101), DLT’de “kuşatmak, çevirmek, eğirmek” anlamlarında **egir-** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 634), NF’de “kuşatmak” anlamında **egir-** (Ata, 1998, s. 115), Kıp. T.’de “ip eğirmek, bükmek” anlamlarında **egir-**, **igir-**, **iyir-** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 70), ÇT’de “eğirmek” anlamında **ägir-** (Ünlü, 2013, s. 325), EAT’de “kuşatmak, sarmak, etrafını çevirmek” anlamlarında **egirt-** (Kanar, 2018, s. 244) şeklinde kullanılmıştır. Sözcük TS’ye “yün, pamuk vb.ni iğ ile büküp iplik durumuna getirmek” açıklamasıyla **eğirmek** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 761).

11. egiş: BYA'da “tandırdaki ateşi karıştırmaya ve düzeltmeye yarayan tel araç” anlamında kullanılmıştır (Bayburt-Hacıoğlu).

Sözcük; TETTL'de “çeşitli işlerde kullanılan ucu eğri demir alet” anlamında **eğiç, eğiş, iğiç** şekillerinde (Tietze, 2002, p. 694), YTS'de “ucu çengelli demir” anlamında **egiş** şeklinde (Dilçin, 2009, s. 90) kullanılmış olup DS'ye ise “tandırlarda veya ocaklarda kullanılan, bir ucu çengel şeklinde sivri, diğer ucu yassı, demirden araç” anlamıyla **egiş** şeklinde geçmiştir.

12. eke: Bu sözcük BYA'da “büyük, yaşlı” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt-Gökçedere). Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanılışı ise şu şekildedir:

OT'de “abla” anlamında **eke** (Tekin, 2010, s. 137), EUT'de “abla” anlamında **äkä** (Caferoğlu, 2011, s. 70), KT'de “büyük kızkardeş” anlamında **e/äke/ä** (Ünlü, 2012, s. 218), Kıp. T.'de “hala, bibi” anlamlarında **eke** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 71), ÇT'de “büyük kardeş” anlamında **ağa, eke** (Ünlü, 2013, s. 24) şekillerinde kullanılmıştır. Sözcük, TS'de ise “halk ağzı” açıklamasıyla “büyük, yetişkin, yaşlı, kart” anlamlarında **eke** şeklinde verilmiştir (TS, 2011, s. 765).

13. enüg: Sözcük BYA'da “kedi ve köpek yavrusu” için kullanılmıştır (Demirözü-Merkez).

Tarihî dönemlerde genellikle köpek yavrusu için kullanılan sözcük; EDPT'de **enük** (Clauson, 1972, p. 183), EUT'de “yavru hayvan” anlamında **enük** (Doğan-Usta, 2014, s. 127), DLT'de “aslan, sırtlan, kurt ve köpek yavrusu” anlamlarında **enük** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 639), Kıp.T.'de “köpek ve yırtıcı hayvan yavrusu” anlamıyla **enük** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 74), ÇT'de “hayvan yavrusu” anlamıyla **enük** (Ünlü, 2013, s. 339) ve EAT'de “kedi köpek yavrusu” anlamıyla **enik / enük** (Kantar, 2018, s. 257) şeklinde kullanılmıştır.

14. gön: Sözcük BYA'da, tarihî kaynaklarda olduğu gibi, “işlenmiş hayvan derisi” anlamında kullanılmıştır (Bayburt-İğdir).

EDPT'de “tabaklanmış deri” anlamında **kön** (Clauson, 1972, p. 725), EUT'de “deri, cilt” anlamında **kön** (Wilkens, 2021, p. 402), DLT'de “gön, deri; özellikle atın derisi” anlamında **kön** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 737), NF'de “deri, gön” anlamında **kön** (Ata, 1998, s. 259), GT'de “deri, gön, kösele” anlamlarında **kön** (Karamanlıoğlu, 1989, s. 308), ÇT'de “deri, gön” anlamlarında **kön** (Ünlü, 2013, s. 656), EAT'de “tabaklanmış deri, ham deri” anlamlarında **gön** (Kantar, 2018, s. 295), TDES'de “tabaklanmış deri, kösele” anlamlarında **gön** (Eren, 2020, s. 198). Sözcük, TS'ye “halk ağzı” açıklamasıyla “hayvan derisi” anlamında **gön** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 962).

15. hacan: Sözcük BYA'da bölge ağızlarındaki sızıcılışma temayülünden dolayı ilk ünsüzü sızıcılışmış şekliyle kullanılmıştır. Bu arkaik sözcük, yörenin Kuzeydoğu Grubu ağızlarıyla sınır bölgesi olan yerleşim yerlerinde “-dığı zaman” ve “ne zaman” anlamlarında kullanılmaktadır (Bayburt-Dumlu).

EDPT'de “ne zaman” anlamında **kaçan** (Clauson, 1972, p. 592), EUT'de “eğer, ne zaman, ... -dığında, ... -dığı zaman” anlamlarında **kaçan** (Wilkens, 2021, p. 317), DLT'de “ne zaman; eğer, ne zaman ki” anlamlarında **kaçan** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 673), NF'de “ne zaman” anlamında **kaçan** (Ata, 1998, s. 193), Kıp. T.'de “ne zaman, ne vakit, vakti ki, ...dığı zaman, ...dığında” anlamlarında **kaçan, kaçan, haçan, haçan** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 122), ÇT'de “ne zaman, vaktaki” anlamlarında **kaçan** (Ünlü, 2013, s. 559) ve EAT'de “ne zaman” anlamıyla **kaçan** (Kantar, 2018, s. 392) şeklinde kullanılmıştır.

16. högeç: BYA'da “iki üç yaşlarındaki erkek koyun” için kullanılan arkaik sözcüktür. Kaynaklarda **ögeç** şeklinde geçen bu sözcük, BYA'da ön seste ünsüz türemesi temayülü neticesinde **högeç** biçiminde kullanılmıştır (Bayburt-Beşpınar).

TKBS'de “üç yaşındaki koç” anlamında **ögeç** < OT. **öge** ‘yaşlı’ +ç ‘küçültme eki’ (Gülensoy, 2011b, s. 649), TSD'de “iki üç yaşlarında erkek koyun” anlamında **ögeç** (Paçacıoğlu, 2016, s. 493), YTS'de “iki, üç yaşlarında erkek koyun ve keçi” anlamında **ögeç [öveç]** (Dilçin, 2009, s. 178), DS'de “üç yaşında erkek davar; bir yaşlı davar” anlamlarında **ögeç** şeklinde kullanılmıştır. Sözcük, TS'ye “halk ağzı” açıklamasıyla “iki üç yaşındaki erkek koyun” anlamında **öveç** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 1863).

17. igirmi / yegirmi: Eski Türkçeden beri kullanıldığı görülen sözcük, BYA'da arkaik olarak devam etmektedir (Bayburt / Sarımeşe-Hacıoğlu-İğdir-Çalidere-Yazıbaşı).

OT'de “yirmi” anlamında **yigirmi** (Tekin, 2010, s. 189), EUT'de “yirmi” anlamında **yigirmi** (Caferoğlu, 2011, s. 296), KT'de “yirmi” anlamında **yigirmi, yigirme** (Ünlü, 2012, s. 1003), HT'de “yirmi” anlamında **yigirmi, yegirmi** (Ünlü, 2012, s. 686), Kıp. T.'de “yirmi” anlamında **yigirmi, igirmi** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 322), ÇT'de “yirmi” anlamında **yigirmi, yegirmi, igirmi, igirme** (Ünlü, 2013, s. 1253), EAT'de “yirmi” anlamında **yigirmi** (Kantar, 2018, s. 756).

18. qarı-: Sözcük BYA'da “yaşlanmak” anlamında kullanılmıştır (Bayburt-Gökçedere).

EUT'de “yaşlanma, yaşlılık” anlamlarında **karımak** (Wilkins, 2021, p. 337), KT'de “kocamak, ihtiyarlamak, yaşlanmak” anlamlarında **qarı-** (Ünlü, 2012, s. 362), HT'de “yaşlanmak, kocamak, ihtiyarlamak” anlamlarında **qarı-** (Ünlü, 2012, s. 290), Kıp. T.'de “yaşlanmak, ihtiyarlamak” anlamlarında **qar-, qarı-** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 128), ÇT'de “yaşlanmak, kocalmak” anlamlarında **qarı-** (Ünlü, 2013, s. 585).

Sözcük, TS'ye “halk ağzı” açıklamasıyla “yaşlanmak, kocamak, ihtiyarlamak” anlamlarında **karımak** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 1329).

19. kom: Sözcük BYA'da “ağıl, davar ahır” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt / Darıca-Akduran). Sözcüğün kaynaklardaki görünümü şu şekildedir:

TDES'de “ağıl, davar ağılı, yayla evi, küçük yerleşim yeri” anlamlarında **kom** (Eren, 2020, s. 312), TKBS'de “ağıl, yayla evi, köy, çiftlik, ahır” anlamlarında **kom** (Gülensoy, 2011a, s. 536).

DS'ye “ağıl, davar ahır, yayla evi, çiftlik” vb. anlamlarda geçen **kom**, TS'ye ise “halk ağzı” açıklamasıyla “ağıl, davar ağılı, yayla evi, bir kimseye ait küçük yerleşim yeri, çiftlik” anlamlarında **kom** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 1466).

20. konşu: Eski Türkçeden itibaren “komşu” anlamında kullanılan sözcük, BYA'nın genelinde eski şeklini korumuştur (Bayburt / Dumlu-Sarımeşe-Darıca-Aydıntepe-Armutlu-Söğütlü-Yeşilyurt-Hacıoğlu-Çayryolu-Masat).

ETG'de “komşu” anlamında **konşu, konaşı** (Gabain, 2007, s. 282), DLT'de “komşu” anlamında **konşu, koşnu** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 728), HT'de “komşu” anlamında **konşu, konşu, koşnu** (Ünlü, 2012, s. 334), Kıp. T.'de “komşu” anlamında **konşu, konaş, konş, koñşu, konşu, konuş** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 153), ÇT'de “komşu” anlamında **konğşı, koñşı, koşnu** (Ünlü, 2013, s. 646), EAT'de “komşu” anlamında **konşu, konşu** (Kantar, 2018, s. 454-455).

21. oħşa-: BYA'da, tarihî metinlerde olduğu gibi, “benzemek” anlamında kullanılmıştır (Bayburt-İğdir). Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü ise şu şekildedir:

ETG'de **okşa-, oğşa-, oħşa-** (Gabain, 2007, s. 288), KT'de **okşa-, oħşa-** (Ünlü, 2012, s. 574), HT'de **oħşa-** (Ünlü, 2012, s. 441), Kıp. T.'de **okşa-, oğşa-, oħşa-, oşa-, oşka-, ovşa-** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 204), ÇT'de **oħşa-** (Ünlü, 2013, s. 860). Sözcük DS'ye de **okşa-, oħşa-** şekillerinde geçmiştir.

22. ög / ögden: Bu sözcük BYA'da, tarihî dönemlerde olduğu gibi, “ön”, “önce” ve “önceden” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt / Demiröz (Merkez)-Yoncalı).

Sözcük EDPT'de “ön, önce” anlamlarında **öñ** (Clauson, 1972, p. 167), EUT'de “ön, ileri taraf, önde, öndeki” anlamlarında **öñ, öñdün** (Doğan-Usta, 2014, s. 253), DLT'de “ön, önden, önceden” anlamlarında **öñ, öñdün** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 787), Kıp. T.'de “ön, ön taraf” anlamlarıyla **ön, öñ** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 211), ÇT'de “ön, ileri, ileri doğru, evvel” anlamlarında **ög, öñ** (Ünlü, 2013, s. 872-875) şekillerinde kullanılmıştır.

23. ögey / ögëy: Sözcük BYA'da “öz olmayan, üvey” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt- Merkez / Sarımeşe / Yazıbaşı / Arpalı).

EDPT'de **öge:y** (Clauson, 1972, p. 119), EUT'de **ögäy** (Wilkens, 2021, p. 525), KT'de **ögey** (Ünlü, 2012, s. 604), HT'de **ögey** (Ünlü, 2012, s. 456), Kıp. T.'de **ögey** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 209), ÇT'de **ögey** (Ünlü, 2013, s. 872).

24. sıri-: Sözcük BYA'da “yorgan vb. şeyleri iri dikişlerle aralıklı dikmek” anlamında kullanılmıştır (Bayburt-Akduran). Tarihî metinlerde genellikle “iri aralıklarla dikilen dikiş” anlamında kullanılan sözcüğün bu kaynaklardaki kullanımı şu şekildedir:

EDPT'de **sırı-** (Clauson, 1972, p. 845), DLT'de **sırı-** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 820), EAT'de **sırmak** (Kantar, 2018, s. 587), TKBS'de **sırı-** (Gülensoy, 2011b, s. 770). Sözcük, TS'ye “halk ağzı” açıklamasıyla **sırmak** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 2101).

25. söğ-: Sözcük BYA'da “sövmek, kızmak, küfür etmek” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt / Konursu). Sözcüğün tarihî kaynaklardaki görünümü şu şekildedir:

EUT'de “azarlamak, sövmek” anlamlarında **sökmäk** (Caferoğlu, 2011, s. 209), DLT'de “sövmek, küfretmek” anlamlarında **sök-, sōk-** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 831), HT'de “sövmek, küfretmek, kötü söz söylemek” anlamlarında **sök-, söğ-** (Ünlü, 2012, s. 530), Kıp. T.'de “sövmek, küfretmek” anlamlarında **sök-, söğ-** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 240), ÇT'de “sövmek, hakaret etmek, lanetlemek” anlamlarında **sök-, söğ-, söy-** (Ünlü, 2013, s. 1003), EAT'de “sövmek, küfretmek” anlamlarında **sögmek** (Kantar, 2018, s. 596).

26. tik-: Sözcük BYA'da “ağaç, elbise vb. şeyleri dikmek” anlamında kullanılmıştır (Bayburt / Söğütlü-Arpalı-Akduran-Akşar-Hacıoğlu-Kitre- Çayırıyolu-Aşağı Kop).

ETG'de “dikmek (taş, abide)” anlamında **tik-** (Gabain, 2007, s. 300), DLT'de “elbise vb. şeyleri ile ağaç, tuğ vb. bir şeyi dikmek” anlamlarında **tik-** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 879), NF'de “dikmek, kurmak; ağaç dikmek” anlamlarında **tik-** (Ata, 1998, s. 425), Kıp. T.'de “ağaç dikmek, dikiş dikmek” anlamlarında **tik-, dik-** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 275), EAT'de “dikmek” anlamında **tikmek** (Kantar, 2018, s. 648), ÇT'de “dikmek, kurmak, birbirine yapıştırmak, iliştiirmek, elbise dikmek” anlamlarında **tik-** (Ünlü, 2013, s. 1126).

27. tiken: Sözcük, tarihî dönemlerde olduğu gibi BYA'da da “diken” anlamında kullanılmıştır (Bayburt / Kitre-Armutlu-Alapelit-Akduran-). Sözcüğün tarihî dönemlerdeki görünümü şu şekildedir:

EUT'de **tikän** (Wilkens, 2021, p. 717), KT'de **tiken, tikken, tikän** (Ünlü, 2012, s. 801), HT'de **tiken** (Ünlü, 2012, s. 592), Kıp. T.'de **tiken, diken, düken, tekene, tikene** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 275), ÇT'de **tiken, tigen, tikken, tüğan, tügen** (Ünlü, 2013, s. 1127).

28. tohu-: BYA'da yaygın şekilde kullanılan sözcük, tarihî dönemlerde olduğu gibi “dokumak” anlamında kullanılmıştır (Bayburt / Örence-Hacıoğlu-Yukarı Kop-Aşağı Kop-Sırakayalar-Yazıbaşı). Sözcüğün tarihî metinlerdeki görünümü şu şekildedir:

ETG'de “vurmak, sokmak, kurmak, tepinmek; dokunmak” anlamlarında **tokı-, toku-** (Gabain, 2007, s. 300), EDPT'de “(bir şeye) vurmak, (bir kumaş) dokumak” anlamlarında **tokı-** (Clauson, 1972, p. 467), KT'de “döğmek, dokumak, vurmak, çalmak, batırmak” anlamlarında

toķı- (Ünlü, 2012, s. 812), HT'de “dokumak, vurmak, çarpmak” anlamlarında **toķı-**, **toķu-** (Ünlü, 2012, s. 598), Kıp. T.'de “dokumak, örmek” anlamlarında **toķı-**, **toķu-**, **doķı-**, **toģu-** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 279), ÇT'de “vurmak, çarpmak” anlamlarında **toķı-** (Ünlü, 2013, s. 1143), EAT'de “dokumak, vurmak, birbirine geçirmek, çakmak” anlamlarında **toķımak** (Kantar, 2018, s. 653).

29. yalaģoz / yalaģuz / yalawuz / yalöz / yallaģuz: BYA'da farklı fonetik varyantları olan sözcük “yalnız” anlamında kullanılmıştır (Bayburt / Merkez-Aģağı Çımağıl-Başçımağıl-İğdir-Çağıllı).

Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanılışı Şu şekildedir:

ETG'de “yalnız” anlamında **yalaģuz**, **yalıñus** (Gabain, 2007, s. 308), EUT'de “yalnız” anlamında **yalangus**, **yalanguz**, **yalģuz**, **yalınguz**, **yalınguz** (Caferoğlu, 2011, s. 281-282), DLT'de “yalnız, tek başına” anlamlarında **yalñus** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 946), NF'de “yalnız, tek başına” anlamlarında **yalģuz**, **yanğluz** (Ata, 1998, s. 467), GT'de “yalnız, sadece” anlamlarında **yalģuz** (Karamanlıoğlu, 1989, s. 391), EAT'de “yalnız” anlamında **yalanguz**, **yalavuz**, **yalguz**, **yalunuz** (Kantar, 2018, s. 1130), ÇT'de “yalnız, sade, tek” anlamlarında **yalģuz**, **yalñuz**, **yalınkat** (Ünlü, 2013, s. 1225).

30. yaģmaħ: BYA'da “kadınların gözleri dışında bütün yüzünü kapatan ince örtü” anlamında kullanılmıştır (Bayburt / Merkez-Masat).

EUT'de “gizlemeli, saklamalı” anlamlarında **yaģmaklıg** (Wilkins, 2021, p. 875); “sürünerek gizlenmek, sinmek, saklanmak” anlamlarında **yaģmak** (Caferoğlu, 2011, s. 290), Kıp. T.'de “bir tür yüz örtüsü” anlamında **yaģmak** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 314) şeklinde kullanılmıştır. YTS'de “örtmek, kapamak, gizlemek” anlamlarında **yaģmak** (Dilçin, 2009, s. 250) şeklinde kullanılan sözcük, TS'ye ise “*esk.*” açıklamasıyla “kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıktaki bırakan, ince yüz örtüsü” anlamında **yaģmak** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 2548).

31. yazı: Eski Türkçeden itibaren kullanıldığı tespit edilen sözcük, BYA'da “ova, kır alanı” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt-Yazıbaşı). Sözcüğün tarihî metinlerdeki görünümünü Şu şekildedir:

ETG'de “ova, düzlük” anlamlarında **yazı** (Gabain, 2007, s. 310), KT'de “kır, ova, boşluk, açıklık alan” anlamlarında **yazı** (Ünlü, 2012, s. 979), HT'de “ova, kır, çöl” anlamlarında **yazı** (Ünlü, 2012, s. 674), Kıp. T.'de “ova, bozkır, sahra, çöl” anlamlarında **yazı** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 316), ÇT'de “ova, bozkır, boş ve açıklık yer, alan” anlamlarında **yazı** (Ünlü, 2013, s. 1244).

Sözcük, TS'ye “halk ağızı” açıklamasıyla “düz yer, ova, kır” anlamlarında **yazı** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 2560).

32. yenlik / yeylik: Sözcük, tarihî dönemlerin birçoğunda olduğu gibi BYA'da da “hafif” anlamında kullanılmıştır (Bayburt / Demiröz-Dumlu). Tarihî dönemlerde pek çok farklı fonetik varyantı tespit edilen sözcüğün bu dönemlerdeki görünümünü Şu şekildedir:

EUT'de “hafif” anlamında **yenig** (Wilkins, 2021, p. 888), DLT'de “her şeyin hafifi, hafif” anlamında **yenik** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 966), Kıp. T.'de “hafif” anlamında **yegin**, **yeyil**, **yeyül**, **yeyni**, **yini**, **yiñil**, **yuğul**, **yüñül** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 317), EAT'de “hafif” anlamında **yeyni**, **yeyni** (Kantar, 2018, s. 747-751).

33. yu-: Eski Türkçeden beri kullanıldığı tespit edilen sözcük, BYA'da “yıkamak” ve “damların üstünde loğ taşı gezdirerek toprağı sıkıştırmak” anlamlarında kullanılmıştır (Bayburt / Söğütlü-Akduran). Sözcüğün tarihî dönemlerdeki kullanımını Şu şekildedir:

EDPT’de “yıkamak” anlamında **yu-** (Clouston, 1972, p. 870), EUT’de “yıkamak, temizlemek” anlamlarında **yu-** (Wilkens, 2021, p. 917), DLT’de “yıkamak” anlamında **yun-** (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 989), HT’de “yıkamak” anlamında **yu-, yuv-, yuw-** (Ünlü, 2012, s. 700), Kıp. T.’de “yıkamak” anlamında **yu-, yuf-, yuv-, yü-, yüf-, yüv-** (Toparlı-Vural-Karaatlı, 2019, s. 328), ÇT’de “yıkamak, temizlemek, arıtmak” anlamlarında **yu-, yuv-, yo-** (Ünlü, 2013, s. 1260), EAT’de “yıkamak, temizlemek, kaldırmak” anlamlarında **yumak** (Kanar, 2018, s. 782). Sözcük DS’de “yıkamak” ve “damların üstünde loğ taşı gezdirerek, toprağını sıkıştırmak” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcük TS’ye ise “halk ağzı” açıklamasıyla “yıkamak” anlamında **yumak** şeklinde geçmiştir (TS, 2011, s. 2614).

Sonuç

Ölçünlü dilde kullanılmayan ve tarihî dönemlere ait ses, şekil ve söz varlığı gibi bazı arkaik unsurları yapılarında taşımaları nedeniyle dil araştırmalarında özel bir yeri olan ağızlar, bu arkaik sözcük ve özelliklerin varlığını canlı bir şekilde devam ettirdiği önemli başvuru kaynaklarından biridir.

BYA’da tespit edilen arkaik unsurlar, diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi, Türkçenin tarih boyunca geçirmiş olduğu gelişim ve değişimleri gözler önüne sermesi açısından dikkat çekicidir. Bu çalışmada, arkaik unsurlar bakımından zengin bir görünüm sergileyen BYA’da tespit edilen ve Türkçe Sözlük’te yer almayan ya da “halk ağzı, eski” açıklamalarıyla verilen otuz üç arkaik sözcük ele alınıp incelenmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere tarihin ilk dönemlerinden itibaren yerleşim alanı olarak kullanılan Bayburt ve yöresi, bu tarihî süreçte Oğuz ve Kıpçak başta olmak üzere pek çok Türk boyunun iskân yeri olmuştur. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi ağızlarının şekillenmesinde önemli bir rol üstlenen Oğuz Türkçesi başta olmak üzere Azerbaycan ve Kıpçak Türkçelerinin ses ve şekil özellikleri ile söz varlığına ait pek çok dil unsurunu BYA’da görmek mümkündür. Ayrıca, tespit edilen sözcüklerden hareketle, Eski ve Orta Türkçe gibi tarihî dönemlere ait pek çok arkaik unsurun da BYA’da korunduğu görülmektedir. Söz konusu unsurlar; *tik-, tiken, tolu-* sözcüklerinin söz başı tonsuz *t* ünsüzü ile *ögey* ve *sög-* örneklerinde olduğu gibi söz içi ve söz sonu *g* sesinin korunması, benzer şekilde ET’deki *η* sesinin *ög* örneğinde olduğu gibi ayrışarak *g* şeklinde kullanılması, “ne zaman, ne vakit, vakti ki, ...dığı zaman, ...diğında” anlamlarıyla ET’de *kaçan* ve Kıp. T.’de *kaçan, kaşan, haçan, haşan* şekillerinde kullanılan sözcüğün *haçan* şeklinde kullanımının devam etmesi şeklinde sıralanabilir.

Kısaltmalar

BYA: Bayburt ve Yöresi Ağızları

ÇT: Çağatay Türkçesi

DLT: Dîvânu Lugâti’t-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

ET: Eski Türkçe

ETG: Eski Türkçenin Grameri

EUT: Eski Uygur Türkçesi

GT: Gülistan Tercümesi

HT: Harezmi Türkçesi

Kıp.T: Kıpçak Türkçesi

KT: Karahanlı Türkçesi

NF: Nehcü'l-Feradis

OT: Orhon Türkçesi

TDES: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

TEİTL: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı

TKBS: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü

TS: Türkçe Sözlük

TSD: Türkçenin VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı

YTS: Yeni Tarama Sözlüğü

Kaynakça

Adak, M. (2016). *Ortaçağda Bayburt (XV. yüzyıla kadar Bayburt'un tarihi coğrafyası)*, Berikan Yayınevi.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-feradis*. TDK Yayınları.

Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press,

Dilçin, C. (2009). *Yeni tarama sözlüğü*. TDK Yayınları.

Doğan, İ. & Usta, Z. (2014). *Eski Uygur Türkçesi söz varlığı (Sözlük-Gramatikal dizin)*. Altınpost Yayınları.

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Divânü lügâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. TDK Yayınları.

Eren, H. (2020). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. TDK Yayınları.

Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (çev. Mehmet Akalın). TDK Yayınları.

Gülensoy, T. (2011a). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. TDK Yayınları.

Gülensoy, T. (2011b). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. TDK Yayınları.

Gülsevin, G. (2015). Arkaik-periferik kavramı ve bu kavramın tarihî Batı Rumeli Türkçesi ağızlarının tespitindeki önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (32), 1-12. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2771>

Kanar, M. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. Say Yayınları.

Karahan, L. (2014). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. TDK Yayınları.

Karamanlıoğlu, A. F. (1989). *Gülistan tercümesi*. TDK Yayınları.

Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları.

Kürüm, M. (2021). *Bayburt ve yöresi ağızları (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük)* (Tez No. 678490), [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki eskicil öğeler üzerine. İçinde A. Ata & M. Ölmez (Yay. Haz.). *Dil ve edebiyat araştırmaları sempozyumu: Mustafa Canpolat armağanı* (ss. 135-142). Ankara.

Özger, Y. (2007). *XIX. yüzyılda Bayburt (1830-1900)* (Tez No. 205824) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

Özmenli, M. (2016). Ortaçağ'da Doğu Karadeniz'de Oğuz ve Kıpçak yerleşimi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 515-536.

Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. yüzyıllar arasında Türkçenin sözcük dağarcığı*. Kesit Yayınları.

- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. TDK Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı*. Simurg Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2019). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2011). TDK Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezim-Altınordu Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Ünsal, V. (2006). Doğu Karadeniz'in tarihi coğrafyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 129-144.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des altuigurischen (Altuigurisch-Deutsch-Türkisch)*. Universitätsverlag Göttingen.

Samettin BAŞOL

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr.
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat-TÜRKİYE
Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Science and Arts Department of History, Tokat-TURKEY
ORCID: 0000-0002-2938-324x
samettin.basol@gop.edu.tr

Vildan ŞAHİN

Doktora Öğrencisi | PhD. Student
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat-TÜRKİYE
Tokat Gaziosmanpaşa University, Graduate Education Institute, Tokat-TURKEY
ORCID: 0000-0002-4134-5406
sahinnvildan19@gmail.com

Siyaset ve Ticaretin Gölgesinde Osmanlı Devleti'nde Silah İthalatı Örneği: Alman Mavzer Fabrikasından Osmanlı Merkez Silahhanesine Gönderilen Silah ve Mühimmatlar (1888-1904)¹

Öz

Altı yüz yıldan fazla geniş coğrafyalarda hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti her dönemde askerî teşkilatlanmasına önem vermiştir. Üst üste yenilgilerle neticelenen savaşlar Osmanlı Devleti'ni 18. yüzyıldan itibaren Avrupa askerî teşkilatındaki gelişmeleri yakından takip etmeye sevk etti. Bu amaçla Osmanlı ülkesine evvela İngiltere ve Fransa'dan askerî uzmanlar davet edildi. Lakin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'nda İngiltere ve Fransa'nın tutumundan hoşlanmayan II. Abdülhamit, yönünü Almanya'ya çevirdi. Sultanın amacı Almanya'dan gelecek askerî uzmanların bilgi ve deneyimleri sayesinde Osmanlı ordusunu ve silah teknolojisini ıslah etmekte. Osmanlı Devleti'ne gelen Alman subay ve askerî-teknik uzmanların amacı ise daha çok kendi ülkelerinden silah siparişine alt yapı hazırlayarak Alman ekonomisine hizmet etmek oldu. II. Abdülhamit, Osmanlı ülkesinin Alman silahları için pazar hâline getirildiğinin farkında olmasına rağmen Almanya ile münasebetlerini devam ettirdi. Buna göre iki devletin çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın son çeyreğinde Almanya'dan, özelde Alman Mavzer fabrikasından sık sık askerî silah ve mühimmat sipariş etti. Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkilerde silah ticaretinde önemli rol oynadı. Siparişler peyder pey Osmanlı Devleti başkentine ulaştı. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler ışığında 19. yüzyılda Silahhane-i Amire olarak bilinen Maçka Silahhanesi deposuna gelen Alman imali silahlar değerlendirildi. Mühimmatın geliş, muayene ve depoya yerleştirme bürokrasisi üzerinde duruldu.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Almanya, Ordu, Modernleşme, Silah ve Mühimmat İthalatı

The Example of Weapons Import in the Ottoman Empire under the Shadow of Politics and Commerce: Weapons and Ammunitions Sent from the German Mavzer Factory to the Ottoman Central Armory (1888-1904)

Abstract

The Ottoman Empire, which ruled over wide geographies for more than six hundred years, gave importance to its military organization in every period. The wars, which resulted in successive defeats, prompted the Ottoman Empire to closely follow the developments in the European military organization since the 18th century. For this purpose, first of all, military experts from England and France were invited to the Ottoman country. However, II. Abdulhamid, who did not like the attitude of England and France in the Berlin Treaty, which was signed at the end

¹ Bu makale, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanan *Maçka Askerî Silahhanesi'nin Teşkilat ve İşleyişi (1873-1922)* adlı tezin bir bölümünün, güncel kaynaklarla genişletilip geliştirilmesiyle hazırlanmıştır.

of the 1877-1878 Ottoman-Russian War, turned his direction to Germany. The aim of the sultan was to develop the Ottoman army, and the aim of the German officers and military-technical experts who came to the Ottoman Empire was to serve the German economy by preparing the infrastructure for arms orders. Although Abdulhamit was aware that the Ottoman country was being turned into a market for German weapons, he continued his relations with Germany. Accordingly, in line with the interests of the two states, the Ottoman Empire frequently ordered military weapons and ammunition from Germany, especially the German Mauser Factory, in the last quarter of the 19th century. The arms trade played an important role in the diplomatic relations between the Ottoman Empire and Germany. Orders gradually reached the capital of the Ottoman Empire. In this study, in the light of the documents obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey, the German-made weapons that came to the warehouse of the Maçka Armory, known as Silahhane-i Amire, on January 1st, are discussed. 19th century evaluated. The bureaucracy of the arrival, inspection and storage of the ammunition was emphasized.

Keywords: Ottoman State, Germany, Army, Modernization, Weapons and Ammunitions Import

Giriş

Osmanlı tarihçiliğinde askerî tarihe ait konular son yıllarda daha fazla gündeme gelmeye başladı. Bu konulardan biri de Osmanlı Devleti'nin savaşlarda kullandığı silahlar ile askerî malzemeyi depoladığı merkezler oldu. 19. yüzyılda Osmanlı ordusunda Amerika ve Avrupa'dan ithal edilen silahlar arasında Alman Mavzer silahları öne çıktı. Söz konusu gelişmede, Osmanlı yönetiminin Avrupa devletleri arasında bir denge politikası izlemesi, Alman subay ve askerî-teknik personelin bu yöndeki telkin ve tesirleri etkili oldu. Bu çalışmada Almanya'dan Osmanlı ülkesine yapılan silah-mühimmat ithalatı ve bu malzemenin özellikleri ile depolandığı askerî yapı konuları Osmanlı Devleti-Almanya siyasi, askerî, ticari münasebetleri çerçevesinde kaleme alındı.

Çalışmanın odak noktasını 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki siyasi-askerî ilişkilere göre şekillenen silah ithalatı ve siparişle gelen askerî mühimmat oluşturdu. Yazının içeriğinde askerî malzemenin Almanya'dan gelişi ve kayıt bürokrasisine, silahhaneye yerleştirilme sürecine değinildi. En başta belirtmek gerekir ki bu çalışma Osmanlı-Almanya münasebetlerini ele alan genel bir inceleme değildir. Adı geçen iki devlet arasındaki ilişkilerde akla ilk olarak Osmanlı askerî teşkilatının modernizasyonu ve beraberinde gelişen ekonomik ilişkiler gelse de metnin içeriğinde bu hususlar farklı bir bakış açısıyla izah edilmiştir. Bu çalışmanın hareket noktası Osmanlı-Almanya ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Alman subayların etkisiyle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkez silahhanesine getirilen askerî silah ve mühimmatın cinsi ve miktarıdır. Tabii ki tespit edilen sayısal veriler üzerinden askerî olarak başlayıp ekonomik yöne evrilen Osmanlı-Almanya münasebetleri hakkında genel değerlendirmeler de yapılabilir. Ancak burada temel vurgu Alman subayların etkisiyle siparişi artan ve Maçka Askerî Silahhanesine konulan silah ve mühimmat üzerine olmuştur.

Araştırma konusunun bir diğer önemi de 19. yüzyıl Osmanlı dış politikası hakkında fikir vermesidir. Bahsedilen yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askerî kurumlarında imal edilen silah ve mühimmatlar için kullanılan teknoloji sınırlı idi. Bu nedenle başta Almanya olmak üzere Avrupa devletlerinden ve Amerika'dan silah satın alındı. Osmanlı Devleti Avrupa'daki silah sanayinde yaşanan gelişmelerin farkına vardıktan sonra yeni teknolojilere ayak uydurmaya çalıştı. Osmanlı idaresi yeni silah ve mühimmatları ordusunda kullanmak ve yabancı uzmanlar vasıtasıyla ordusunun ıslah edilmesini istediği için müttefik arayışına girdi. İşte bu nedenle çalışmada değinilen bir diğer husus da II. Abdülhamit'i Avrupa devletleri içerisinde Almanya'ya yaklaştıran sebepler ve sonuçları oldu. Araştırma konusunun asıl istinatgâhı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'dir. Yapılan incelemeler neticesinde Alman Mavzer Fabrikasından Maçka Silahhanesine 1888-1904 yılları arasında silah ve askerî mühimmat gönderildiği tespit edildi. Böylece çalışmanın zaman sınırlılığı ortaya çıktı. Bu 16 yıl içerisinde Alman subayların Osmanlı askerî teşkilatına etkileri ve askerî modernleşme kapsamında ithal edilen silahların cins ve miktarı açıklandı.

1. Osmanlı Devleti ile Almanya Arasındaki Askerî İlişkiler

1. 1. İlk Askerî İlişkilerin Başlaması

Osmanlı-Almanya ilişkilerinin ilk olarak ne zaman ve nasıl başladığı net bir şekilde bilinmemektedir² (Kurtaran, 2015, s. 117). Tarihte Türkiye ile Almanya arasındaki gibi münasebetlere az rastlanmaktadır. Çünkü bu iki devlet 250 seneden fazla irtibat halinde bulunmasına rağmen hiçbir zaman harp sahasında kendi devletlerinin menfaati için birebir mücadeleye girişmemişlerdir. Lakin Osmanlı Devleti ile Avrupa orduları arasında yapılan savaşlarda Almanlar Avrupa orduları saflarında yer almıştır (Alkan, 2015, s. 35).

Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki münasebetlerde II. Viyana bozgunu ve Karlofça Antlaşması yeni bir dönem başlattı. Bu yeni dönemde Osmanlı Devleti, Almanya (Prusya) başta olmak üzere Avrupalı devletler ile siyasi ve diplomatik ilişkilerini geliştirme yolunu seçti (Kaşıkçı, 2014, s. 8).

Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) Avrupa devletlerine güçlü bir devlet daha ekledi. Bu devlet, zikredilen savaşlarda Avusturya, Fransa ve Rusya'ya karşı İngiltere ile işbirliği yapan Prusya Krallığı idi. Prusya'nın muvaffakiyeti Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki padişahı III. Mustafa'nın dikkati çekmişti. Bunun üzerine Büyük Friedrich'e başarısının sırrını öğrenmek üzere Ahmet Resmi Efendi'yi elçi olarak gönderdi. Bu nedenle Osmanlı-Almanya askerî ilişkilerinin başlangıcı Sultan III. Mustafa dönemine tarihlendirilmektedir (Yıldız Solak, 2018, s. 9).

Osmanlı-Almanya (Prusya) askerî ilişkilerini 1760 yılında Prusya Kralı II. Friedrich'in Avusturya'ya karşı Osmanlı Devleti ile müttefik olma teklifi başlattı (Beşirli, 2004, s. 122). 1761 senesinde Osmanlı Devleti ile Prusya arasındaki münasebetler dostluk ve ticaret antlaşması imzalanarak pekiştirildi (Durgun, 2012, s. 103).

Ancak dönemin şartlarında bu işbirliği hamlesi sağlam temeller üzerine oturtulamadı. Daha sonra 18. yüzyılın sonlarına doğru Alman subaylar Osmanlı ordusunu incelemek için ülkeye geldi. Aradan çok bir zaman geçmeden 19. yüzyılın ilk yıllarında Padişah III. Selim döneminde Avrupa model alınarak Nizam-ı Cedid denilen ordu tesis edildi (Beşirli, 2004, s. 122). Bu yeni ordu kurulurken bir yandan da ocakların ıslahı yapılmaya çalışıldı (Arslan, 2010, s. 55).

Osmanlı ülkesinin iç dinamikleri tarafından kabul görmeyen yeni ordu kısa sürede ortadan kaldırıldı. İçeride muhalefetle yaşanan sorunlardan dolayı Avrupa tarzında bir ordu kurulması mümkün değildi. Bu gidişat 1826 senesinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile değişti. Hâlihazırda mevcut olan ordunun savaşlardaki başarısızlığı biliniyordu. Bu nedenle yeni kurulacak ordunun altyapısını oluşturmak için Avrupa'dan yardım istendi (Beşirli, 2004, s. 122).

Sultan III. Selim gibi II. Mahmut da Osmanlı ordusunun çağdaşlarına ayak uydurabilmesi için ordunun ıslah edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu düşüncesine uygun olarak yapılacak reformlar için II. Mahmut Fransalı uzmanların bilgi ve tecrübelerinden faydalanmak istedi. Ancak bu istek Fransa cephesinden olumlu karşılanmayınca Osmanlı ordusunun modernizasyonu için 1835 senesinde iki Prusyalı uzman İstanbul'a geldi. Sultan II. Mahmut ertesini yıl III. Friedrich'ten Osmanlı ordusunda eğitmen olarak görev yapmaları için 11 subay ve dört astsubay göndermesini talep ettiyse de 1836 yılında sadece dört subay geldi. Osmanlı ordusunda görev yapan Prusyalı uzmanların statüleri ile görev ve yetkileri bir anlaşma ile resmîyet kazanmadı. Bu belirsizlik içerisinde Prusyalı subaylar gereği gibi faaliyet gösteremedi (Özgüldür, 1993, s. 298).

²Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki münasebetlerin temeli 1718 senesinde Osmanlı Devleti tarafından Prusya'ya yazılan mektuba dayanır. Mektubun içeriğinde yer alan bilgiler Osmanlı-Prusya diplomatik ve ticari ilişkilerinin başlamasına neden oldu (Durgun, 2012, s. 103).

Osmanlı Devleti'nin Prusya'dan silah ithalatı Sultan Abdülaziz döneminde başladı. 1861 yılında Alman Krupp fabrikasına verilen ilk top siparişi 1863 ve 1864 yıllarında da devam etti. 1869 senesine gelindiğinde ise İstanbul'da Alman Krupp firmasının temsilciliği açılarak Osmanlı ülkesine gelen Alman silah ve askerî mühimmatının sayısı arttı. Aslında Osmanlı Devleti'nin siparişe satın aldığı ve sayıları her geçen gün artan bu askerî silah ve mühimmatları Prusya ihraç etmek için üretmemişti. Bu silahlar 1870 Prusya-Fransa Savaşı sonrasında Prusya'nın elinde kalan silahlardı (Beşirli, 2004, s. 123). Osmanlı ordusunu ıslah etmek için ülkeye gelen Alman subaylar bu silahların siparişini sağladılar (Yıldız Solak, 2018, s. 44). Zira Almanya Osmanlı ordusunu modernize etmek için gönderdiği askerî uzmanlarını Alman silah fabrikası için istihbarat olarak kullanıyordu. Başka bir deyişle Alman askerî uzmanlar Osmanlı ordusu hakkında II. Abdülhamit'ten, yetkililerden veyahut da memurlardan edindikleri bilgileri Alman silah şirketleri ile paylaşmaktaydı (Yorulmaz, 2018, s. 118).

1.2. II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı-Almanya İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin büyük kayıplar verdiği 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı ordusunun ıslahı konusu yeniden gündeme geldi (Ortaylı, 2020, s. 91; Türkmen, 2017). Bunda 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin diplomatik sahada yalnız bırakılmasının da etkisi vardı (Durgun, 2012, s. 105). Savaşlardaki yenilginin sebebi olarak hâlihazırdaki ordunun eğitimsizliği ile silahların ve subayların yetersizliği gösterilmekteydi (Ortaylı, 2020, s. 91). Osmanlı Devleti'nde siyasi, iktisadi ve içtimai sorunların had safhada yaşandığı bir dönemde yönetime gelen Sultan II. Abdülhamit, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ve Fransa'nın tutumundan çok etkilenmişti (Beydilli, 1979, s. 481). 1878 Berlin Antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti bir yanda ekonomik sıkıntılar bir yanda idari ve askerî kurumlarını ıslah etme gerekliliği ile karşı karşıya kalmıştı. Bunlara ek olarak milliyetçilik akımları, iç ayaklanmalar ve dış müdahaleler nedeniyle ülke sınırları daralmış olan Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri arasında var olabilmek için denge siyaseti izledi (Ortaylı, 2020, s. 41-46). Yaşananları iyi analiz eden Sultan II. Abdülhamit, büyük devletlere güvenilmemesi gerektiğinin farkında idi. Öte yandan yine bir Avrupa devleti olan Prusya, Sultan II. Abdülhamit'in daha şehzadelik zamanlarında çıktığı bir Avrupa gezisinde dikkatini çekmişti (Kaştan & Uyanık, 2019, s. 457). 1867 yılında amcası Sultan Abdülaziz'le beraber katıldığı bu seyahatte II. Abdülhamit, Alman disiplinine ve askerî sistemine hayran kalmıştır. Sultan Abdülhamit'i Almanya'ya yaklaştıran bir diğer hususta Almanların Berlin Kongresi'nde tarafsız kalmalarıdır (Taşdemir, 2018, s. 4). Bunlara ek olarak Sultanın düşüncesine göre diğer Avrupa devletlerine nazaran Almanya ile kurulacak ilişkiler olası bir tehlike durumunda daha az zararlı nihayetlenebilirdi (Beydilli, 1979, s. 481).

Çalışmanın bir önceki bölümünde de izah edildiği üzere Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi yolunda atılan adımlar kapsamında II. Abdülhamit devrine gelinceye kadar Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemlerinde de Almanya ile ilişkiler kurulmuştu (Ortaylı, 2020, s. 92). Çünkü Prusya, Osmanlı Devleti için müspet olarak nitelenebilecek özelliklere sahip bir devlet konumundaydı. Prusya'nın askerî yönden güçlü olması, Müslüman sömürge devletleri ve Osmanlı Devleti ile hududunun bulunmaması ve en önemlisi de Alman İmparatorluğu'nun Avrupa'nın en güçlü askerî birimlerine sahip sanayileşmiş bir devlet olmasıydı (Kaştan & Uyanık, 2019, s. 457- 458).

Prusya ordusu 1860 yılından sonra da Büyük Friedrich geleneğini devam ettirdi. Bu sayede ekonomik ve teknolojik alanlarda ilerleme kaydetti. Diğer Avrupa devletlerindeki gibi ücretli ordu ya da kura usulüne dayanan ordu değil, her an savaşa hazır aktif bir ordu kurdu. Bu daimî ordu yılın belli dönemlerinde düzenli olarak eğitime tabi tutulmaktaydı. Alman ordusu sayıca fazla olmasa da nizamı nedeniyle etkin ve hareketliydi. Bu nedenle Alman İmparatorluğu ordusu Avrupa'nın en çekinilen ordusu idi (Ortaylı, 2020, s. 91-92). Bir diğer ifade ile Almanya'nın gücü

ordusunu etkin olarak kullanabilmesinden kaynaklanmaktaydı (Ortaylı, 2020, s. 92). Bu özellikler Sultan II. Abdülhamit'in Almanya'ya yaklaşmasında etkili oldu. Devrin koşulları Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında siyasi, iktisadi ve askerî münasebetleri doğurmuştu. Öyle ki Sultan II. Abdülhamit döneminde askerî bilgi ve deneyimlerinden faydalanmak üzere Alman subayların Osmanlı Devleti'ne davet edilmesi konusu gündeme geldi. Bu gayeye uygun olarak gelen ve her geçen gün sayıları artmakta olan Alman subayların Osmanlı ordusunda faaliyet göstermeye başlamaları farklı olayları da tetikledi. Örneğin Alman askerî uzmanlar tesis edecekleri ordunun kullanacağı tüfek, tabanca gibi araçları Alman silah fabrikasından sipariş ederek Osmanlı ülkesini bir pazar hâline getirip Alman silah sanayisinin gelişmesine katkıda bulundular (Kaştan & Uyanık, 2019, s. 457-458).

Osmanlı ordusunda 1840 yılından sonra kullanılan Amerikan imali silahlar, 1870 senesinden sonra yerini Alman fabrikasında üretilen silahlara bıraktı. Hatta Osmanlı pazarına silah gönderilmesi bu iki ülke arasında Almanya'nın galip geldiği bir dizi rekabete de sahne oldu. Ancak Alman üretimi silahların Osmanlı ülkesine satılması daha erken tarihlere denk gelmektedir. 1860 senesi ve ardılı yıllarda bir Alman firması olan Krupp'a ilk siparişler verildi (Beşirli, 2004, s. 123; Türkmen, 2017, s. 421; Deniz & İmamoğlu, 2014, s. 326)³. Daha doğrusu mezkûr yılda Aristarki Bey (Gregory Aristarchis) Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkileri tesis etti ve bir yıl sonra Krupp firmasından numunelik bir top gönderildi. Yani Krupp firmasından ilk top siparişi 1863 yılında yapılmıştır. Bu yılda 48 adet sahra topu ithal edilmiştir. Bundan sonraki yıllarda da Osmanlı Devleti ile Krupp Firması arasındaki ilişkiler devam etmiştir (Türk & Kaya, 2017, s. 124). 1888-1899 yılları ise yine Alman firmaları olan Löwe⁴ ve Mavzer⁵ fabrikalarından piyade ve süvari tüfeklerinin yoğun olarak ithal edildiği bir dönem olmuştur⁶ (Reyhan, 2005, s. 19).

1.2.1. II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Askerî Modernleşmesinde Alman Subaylar ve Silah Ticaretine Etkileri

1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı Osmanlı ordusunun durumunu açıkça gözler önüne serdi. Bu durum karşısında Sultan II. Abdülhamit Osmanlı ordusunun modernizasyonu için Almanya'dan askerî heyet talebinde bulundu (Özgüldür, 1993, s. 301). Sultan II. Abdülhamit bu isteğini Almanya'nın İstanbul sefiri Hatzfeldt'e bildirdi (Taşdemir, 2018, s. 4).

1880 senesinde imzalanan bir sözleşme ile Berlin'den İstanbul'a askerî heyet gönderilmesi resmîyet kazandı. Yine bu sözleşmeye göre kendi askerine bile maaş ödemekte zorlanan Osmanlı

³Osmanlı Devleti II. Abdülhamit döneminden önce İngiltere'nin Vicker-Armstrong ve Fransızların Scheneider-Creusot gibi silah firmalarıyla anlaşma yapmıştı.

⁴Ludwing Löwe en büyük Alman silah fabrikatörüdür. Kariyerine makine alım satımı ve tamiri ile başlamıştır. Amerikan teknolojisi ile makine üretimi yapmak isteyen Löwe 1869 senesinde dikiş makineleri üreterek Ludwing Löwe Fabrikasını kurdu. Ancak dikiş makinesi üretiminden istediği neticeyi alamayınca ateşli silah ve mühimmat işine girdi. 1872 senesinde Prusya Tüfek Fabrikasıyla irtibata geçti ve 1874 yılında top barutu imaline başladı. Ludwing Löwe kurduğu fabrikada 1877 ve 1883 yılları arasında Alman ve Rus hükümetleri için silah ve mühimmat üretimi yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Türk, 2012, s. 157).

⁵Mavzer tüfeği olarak bilinen Model 71 adlı piyade tüfeği Prusya ordusunda kullanılmıştır. İğneli tüfeklere nazaran Mavzer tüfeğinin ateş etme hızı, menzili ve hedefi vurma oranı daha iyiydi. 23 Aralık 1872 tarihinde Paul ve Wilhelm Mauser Kardeşler adlı bir silah firması tesis edilmiştir. Lakin Mavzer Tüfek Fabrikasının asıl kuruluş ve işletmesi 1874 senesinde yani Württemberg Kraliyet Silah Fabrikasının Mauser Kardeşler tarafından satın alınmasıyla başlamıştır. Württemberg Kraliyet Silah Fabrikası 10 yıl sonra Württemberg Vereinsbank'ın yardımıyla Mauser Kardeşler Komandit Şirketi'ne dönüştürülmüştür. Zikredilen bu silah firması ilk siparişini Württemberg hükümetinden almıştır. 1897 yılından itibaren de Mavzer Tüfek Fabrikası anonim şirket hâline gelmiştir. Uzun süren araştırma ve geliştirme çalışmaları neticesinde 98 model Mavzer tüfekleri dünyanın birçok ordusunda piyade tüfeği olarak kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Türk, 2012, s. 187-188).

⁶Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Krupp, Mavzer ve Löwe firmaları haricinde Osmanlı Devleti'ne silah ve mühimmat irsal eden Alman firmaları şunlardır; Alman Silah ve Cephane Fabrikaları, Lorenz Metal Mermi Fabrikası, Ren Metal Eşya ve Makine Fabrikası (Erhardt Fabrikaları) (Türk, 2015, s. 762).

Devleti, Osmanlı üniforması ve rütbesi taşımaları şartıyla Alman asker ve sivil uzmanlara yüksek maaşlar ödemeyi vaat ediyordu. 1880 sözleşmesinde Alman asker ve sivillere tanınan imtiyazlar da dikkat çekmekteydi. Örneğin Alman subaylar ve siviller üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin söz hakkı yoktu. Çünkü Alman kanunlarına tabi idiler. Anlaşma maddelerinde dikkat çeken bir diğer husus da Alman askerlerin göreve bir üst rütbeden başlatılmalarıydı. Rütbe konusundaki ayrıcalık ve maaşlar bir süre sonra Alman subayların Osmanlı ülkesinde görev almak için yarışacakları bir konu hâline geldi⁷ (Özgüldür, 2018, s. 301).

İstanbul ve Berlin arasında anlaşma sağlanmasının ardından 11 Nisan 1882 tarihinde Kurmay Albay Kaehler'in önderliğinde bir piyade yüzbaşı, iki de topçu yüzbaşı rütbesine sahip toplam dört subay Osmanlı ülkesine gelirken, on Türk subayı da eğitim ve tecrübelerini geliştirmek için Almanya'ya gönderildi⁸ (Beşirli, 2004, s. 125). Kaehler heyeti, Osmanlı ordusunu modernize etmekten çok subayların maaşı, rütbeleri, Alman silah fabrikasına tüfek siparişi verme ve casusluk gibi faaliyetlerle ilgilendi (Özgüldür, 2018, s. 302).

Kaehler'in vefatından sonra Alman heyetinin başına tecrübeli bir asker olan Colmar Von Der Goltz getirildi (Ortaylı, 2020, s. 99-103). Daha önce Alman ordusunda binbaşı rütbesine haiz olan Goltz Paşa 1883 senesinde Osmanlı hizmetine girdi. Osmanlı ordusundaki ilk vazifesini yıllık 26 bin Frank maaş ile Kaehler Paşa'nın emrinde yapmıştı. Kaehler'in hayatını kaybetmesinden sonra Alman heyetinin başına Colmar von der Goltz tayin edildi. İlk etapta albaylığa terfi ettirilen mezkûr paşa 1886 yılında generalliğe yükseldi (Yorulmaz, 2018, s. 130). Goltz, 12 yıllık görevi süresince genç subayların eğitimiyle ilgilendi. Harbiye Mektebi'nde okutulmak üzere bir ders kitabı yayımladı (Ortaylı, 2020, s. 99-103). Okul müfredatını değiştirdi, Rusça ve Almanca derslerini zorunlu programa koydurttu (Baklanov & Kemaloğlu, 2018, s. 47). Eğitim öğretim vazifesinin yanı sıra genç Osmanlı subaylarını Almanya Devleti konusunda olumlu yönde etkiledi. Kaehler gibi Goltz Paşa da istihbarat faaliyetlerinde bulundu. Alman askerî makamları Goltz vasıtasıyla Osmanlı ordusunun durumu hakkında bilgi sahibi oluyordu (Ortaylı, 2020, s. 99-103).

Goltz'un sadece Alman hükümetine değil Rusya'ya da Osmanlı Devleti hakkında bilgi verdiği düşünülmüştür. Mezkûr Paşa'nın askerî eğitim sırasında savunma ve saldırı konularını işlerken okul binasına yakın olan Yıldız Köşkü'nden söz etmesi ve daha sonra öğrencilerle taktik dersine hazırlanırken İstanbul ve civarına ait haritalarla beraber birkaç günlüğüne okuldan uzaklaşması Osmanlı idarecilerinin şüphelerini kuvvetlendirmişti. Saray bu durumdan haberdar olunca Goltz'un plan ve haritaları Rusya ile paylaşacağı düşünüldü. II. Abdülhamit'in emri ile Goltz Paşa'nın evine baskın düzenlendi. Goltz meseleye açıklık getirip Alman hükümeti özür dilemiş olsa da haritalar kendisine teslim edilmedi. Birkaç ay sonra da paşa görevinden istifa etti. Ancak Sultan'ın ve Alman Büyükelçisi'nin ricası üzerine istifasını geri çekti. Nitekim Alman Büyükelçisi Goltz Paşa'ya Osmanlı'nın değil, Almanya'nın çıkarları nedeniyle bu görev

⁷Alman subaylar Osmanlı hizmetine girerken bir üst rütbeye terfi ettirilmekle beraber maaşları aylık olarak ve altın cinsinden ödeniyordu. Kaehlerin ekibinde yer alan Kamphövener, Ristow ve Von Hobe'un maaşları Frank olarak ifade edilecek olursa Kaehlerin maaşı 30 bin Frank diğer subayların maaşı ile 23 bin Frank'a denk gelmekteydi. Kaehler heyetinin Osmanlı hazinesine yıllık maliyetinin 1milyon 188 bin Frank olması bir süre sonra Osmanlı subaylarını rahatsız etmeye başladı. Çünkü maaşlar arasında ciddi bir eşitsizlik vardı. Buna rağmen Alman subaylar sözleşme yenilenirken zam istemekteydiler. (Yorulmaz, 2018, s. 122-123).

⁸Alman Askerî Heyeti, Osmanlı hizmetine girdiğinde Osmanlı Devleti'nin silah ambarlarında Alman imali silahlar yok denecek kadar azdı. Çünkü Osmanlı ordusunun silah ihtiyacı ABD'den karşılanıyordu. 93 Harbi'nde de Amerikan imali silahlar kullanılmıştı. 1887 yılında Osmanlı ordusunda 396 bin 172 adet Snider, 339 bin 160 adet Martini ve 9 bin 370 adet de Winchester marka silah bulunmaktaydı. 1887 yılına gelinde ise Osmanlı askerî uzmanları Martini tüfeklerinin etkinliğini kaybettiği kanısına varmışlardı. Haddizatında etkinliğini kaybeden sadece silahlar değil, dış politika, silahlanma stratejileri müttefik ilişkileriydi. Alman imali tüfeklerin Osmanlı ülkesine girmesi aynı zamanda II. Abdülhamit'in yeni müttefiki hakkında bilgi veriyordu. (Yorulmaz, 2018, s. 169-171).; Ayrıca bkz. (Alkan, 2006, s. 135-165).

getirildiğini hatırlattı (Baklanov & Kemaloğlu, 2018 s. 47- 48). Von der Goltz'un Sultan II. Abdülhamit'i Almanya saflarına çekme gayesi vardı (Alkan, 2015, s. 43). Askerî okullardaki faaliyetlerine ek olarak Goltz Paşa Alman silah sanayisinin gelişmesine de katkıda bulunmuştu (Kaştan & Uyanık, 2019, s. 458). Çünkü Goltz Alman silah sanayiini Osmanlı başkentinde satış temsilcisi gibi çalışıyordu⁹. Goltz Paşa'nın hazırlanmasında önemli rol oynadığı 1886 tarihli yeni askere alma yasası bu hususa örnek teşkil etmektedir. Buna göre yeni yasa ile 20 yaşın üstündeki her Müslüman erkeğin askerlik yapması zaruri bir hizmet olarak görülmeye başlandı. Goltz'un bu düzenlemesi Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat ihtiyacını dolaylı ve bir o kadar da planlı olarak arttırmıştı. Zira Osmanlı ordusu neferleri Alman firmalardan ithal edilen silahlarla donatılıyordu. Bir diğer ifade ile artan asker sayısı silah ve mühimmat siparişlerinin de artmasında etkili olmuştu (Taşdemir, 2018, s. 7).

Alman heyetinin yeni lideri Goltz Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarının karıştığı bir dönemde göreve başlamıştı. Bulgar, Sırp ve Yunanlılar arasında yaşanan krizler silah fabrikası için kazanç demektir. Krupp fabrikası küçük Balkan devletlerine ve Osmanlı Devleti'ne silah satmaktaydı (Beşirli, 2004, s. 125). Osmanlı Devleti, Von der Goltz'un önerisiyle 1885 yılında Krupp fabrikasından 500 adet ağır top, 1886 yılında 426 adet sahra topu ile 60 adet havan topu ve dretnot siparişinde bulundu¹⁰. 1887 senesinde ise Mavzer ve Löwe silah fabrikalarından yarım milyon karabina¹¹ (Güncel Türkçe Sözlük, 2021) ve tüfek ithal edildi. Alman silah fabrikasından siparişle gelen tüfeklerin sayısı her geçen yıl arttı ve buna uygun olarak ithal silahlara ödenen meblağ da değişiyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin silah alımı yaptığı tek ülke Almanya değildi (Ortaylı, 2020, s. 105). Bu da Goltz Paşa'yı rahatsız ediyordu. Çünkü Von der Goltz için Osmanlı ordusunda Alman üretimi silahlar kullanılmadıkça Osmanlı subaylarını eğitmek, askerî modernizasyonu sağlamak çok da önemli değildi. O, meseleye iktisadi olarak bakıyordu. Barış ortamında satın alınan silahların olası bir savaş hâlindeki müttefikin belirleyicisi olması hasebiyle Osmanlı subaylarının harp sahasında Fransız ya da İngiliz imali silahları kullanmaları Almanya için büyük bir kayıptı. Bu nedenle silah satılan ülkenin kaybedilmesi demek düşman saflarına geçmiş bir ülke demektir. Goltz Paşa Osmanlı Devleti'ne silah satmaktan çok siyasi ve askerî müttefikini kaybetmek istemiyordu. Öyle ki II. Abdülhamit 1891 senesinde Fransız silah firmasıyla anlaşma yapmaya hazırlanırken Osmanlı Devleti'ne diplomatik baskı yapıldı (Yorulmaz, 2018, s. 132). Böylece Söz konusu dönemde Fransız ve İngiliz firmalarına ait silahların siparişleri geri planda kaldı (Ortaylı, 2020, s. 105).

2. Alman Mavzer Fabrikası'ndan Maçka Silahhanesi'ne Gönderilen Silah ve Mühimmat

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında mavzer silahlarının ithali resmi yazı ile gerçekleşirdi. Bu resmi yazı Muayene Komisyonu tarafından yürütülmekteydi. Mavzer fabrikasından Maçka Silahhanesine siparişle gelen çeşitli silah ve mühimmat tüfekliklere padişahın hükmüne uygun olarak yerleştirilmekteydi. Silahların cinsi ve miktarı Mabeyn-i Hümayun'da bulunan defterlere kaydedilirdi. Alman imali silah ve mühimmatların merkez Silahhaneye ve diğer silah ambarlarına dağıtılması padişahın özel kalem müdürlüğünde bulunan ambar memurunun onayından sonra yapılıyordu.

⁹Goltz Paşa'nın hizmetlerinden memnun kalan Alman silah fabrikatörlerinden Ludwig Löwe, teşekkürlerini bildirerek onu bir miktar hisse senedi ile ödüllendirmiştir. (Türkmen, 2017, s. 424).

¹⁰1885 yılında Krupp fabrikasından sipariş edilen topların sayısını 457 olarak belirtmiştir. Havan toplarının dâhil etmediği 547 adet top için Osmanlı hazinesinden 585 bin 216 Osmanlı lirası harcanmıştır. Müellif Yorulmaz aynı fabrikadan 1886 senesinde satın alınan topların sayısını ise 440 adet olarak ifade etmektedir. 20 bin Osmanlı lirası indirimle satın alınan toplar için toplam 277 bin 530 Osmanlı lirası ödenmiştir (Yorulmaz, 2018, s. 162).

¹¹Karabina, namlusu genellikle yivli, kısa ve hafif bir tüfek türüdür.

Alman Mavzer Fabrikasında üretilen silah ve mühimmat, değişik boyutlardaki sandıklar içerisine yerleştirilir ve gelen sipariş kalemlerine göre kabileler halinde yola çıkarılırdı. Nakliye ve taşıma işlemini çeşitli kumpanyalar yürütüyordu. Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki silah ithalat işlemi vapurlar aracılığıyla yapıldığından Mavzer silahlarının Osmanlı ülkesinde geldiği ilk yer limanlardı. İstanbul limanına gelen silahlar vapurdan sevkiyat memurları tarafından indirilmekteydi. Daha sonra arabalarla Saray-ı Hümayun dâhilindeki silah ambarlarına gönderilirdi. Sandıklarda yerlerine nakledilmeyi bekleyen silahlar ise Topkapı Sarayı'nda saklanırdı. İthal tüfekler Maçka Silahhanesine konulmadan önce kontrol ediliyordu. Bu işlem mirliya, kaymakam, usta, ustabaşı ve mühendis tarafından yürütülürdü. Bakım ve onarımı gereken silahlar Tüfekhane-i Amire'ye gönderilirdi. Silahlar, buradaki onarım işleminden sonra yeniden Silahhane-i Amire'ye sevk edilmekteydi.

2.1. 1888 Yılında Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne Gönderilen Silahlar

Askerî nedenlerle başlayan Osmanlı-Almanya ilişkileri devamında ekonomik münasebetlere evrildi. Tespit edilebildiği kadarıyla ilk olarak 17 Haziran 1888 tarihinde¹² Maçka Silahhanesine yerleştirilmek üzere Alman Mavzer fabrikasından tüfek sipariş edildi. Mavzer tüfeklerin parasının %20'sinin peşin olarak ödenmesi için anlaşma yapıldı. Osmanlı Devleti tarafından Alman imali mavzer silahları için ödenmesi gereken 15 bin lira kalmıştı. Bu tutar ödenmediği için 1300 adet kasaturalı mavzer tüfeği yerine aynı sayıda kasaturasız silah irsal edilmişti. İlgili belgede kasaturasız mavzer tüfeklerinin fiyatının açıkça belirtilmemiş olması hasebiyle ödenen meblağın ancak kasaturasız tüfeklerin ücretini karşıladığı düşünülmektedir. Kasaturalı olarak istenilen 1300 adet mavzer tüfeğin tutarı ise 3 bin 775 lira idi. Alman silah fabrikası tüfeklerin ücretinin tam olarak ödenmemesi halinde istenilen tüfeklerin verilmeyeceği bildirilmiştir. Bu nedenle Osmanlı Maliye Nezareti'nden 1300 adet kasaturalı mavzer tüfeği için 3 bin 775 lira ve 15 bin lira peşin verilmesi gereken meblağ istenmişti. Ödemeler yapıldıktan sonra tüfeklerin gönderilmesine hemen başlanmıştır¹³ (BOA. Y. PRK.ASK 46/107; H.07.10.1305/M. 17 Haziran 1888).

Yine aynı yılın 4 Kasım'ında bahsi geçen Alman silah fabrikasından on altıncı kabile ile Maçka Silahhanesine yerleştirilmek üzere yola çıkan tüfeklerin olduğu söylenen belgede silahların cinsi ve miktarı net bir şekilde belirtilmemiştir. Bu vesikadan sadece tüfeklerin padişahın

¹²1888 senesinde Mavzer Fabrikasından toplam 2 milyon 269 bin 839 adet silah ithal edilmiştir (Türk, 2012, s. 190). Bunlardan 1300 adet kasaturalı 1300 adet kasaturasız olmak üzere toplam 2 bin 600 adet Alman Mavzer tüfeği Maçka Silahhanesine yerleştirilmiştir.

¹³Alman mavzer fabrikasından ilk tüfek siparişi Şubat 1887 senesinde yapılmıştır. Bu ithalata ait sözleşme Mauser, Kaulla ve Serasker Ali Saib Paşa arasında imzalanmıştır. Buna göre 500 bin adet piyade tüfeği ile 50 bin adet süvari filintası mavzer fabrikasından satın alınacaktı. (Tetik, 2018, s. 147);; Almanya'ya verilen silah siparişinden sonra Osmanlı hükümeti Oberndorf'a bir Muayene komisyonu göndermiştir. Komisyonun Oberndorf'a gitme amacı Osmanlı ordusunun kullanımına sunulacak olan mavzer silahlarının denetimi yapmak ve sevkiyatları organize etmektir. İlk muayene komisyonunda bulunan Albay İzzet Bey (Eski Viyana Ateşemiliteri, daha sonra Mirliya ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa), Binbaşı Mahmut Bey (Silah Test Uzmanı, Harbiye Mektebi öğretmenlerinden, daha sonra mirliya ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa), Yarbay Hassan Sabri Bey (ABD Silah Muayene Komisyonu eski üyesi Binbaşı Tahir Bey (Harbiye Mektebi öğretmenlerinden) ve Topçu Yüzbaşı Ahmet Hamdi Efendi (ABD Silah Muayene Komisyonu (eski üyesi) 11 Mart 1887 tarihinde Oberndorf'a ulaşmıştır. Komisyon üyeleri 1887 model 12 adet tüfeğin denemelerini yaparak çalışmalarına başlamıştır. Bu komisyon çalışmalarına devam ederken 4 ay sonra Tophane personeli on üç subay daha Oberndorf'a gönderilmiştir. Böylece Mavzer Muayene Komisyonu'nun personel sayısı on sekize yükseltilmiştir (Mete, 2012, s. 70);; Mavzer silahları Osmanlı ülkesine gelmeden önce İngiltere'ye satılmak istenmiştir. Bu nedenle tüfek ihalesi almak için Paul Mauser İngiltere'ye gitmiştir. Lakin Mauser buradan istediği neticeyi alamayınca 17 Kasım 1886 tarihinde İstanbul'a geldi. P. Mauser'e göre Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki silah ticaretinin başlamasında İngiliz çelik tüccarı Sir Josef Jonas önemli bir yere sahipti. Çünkü Almanya doğumlu olan Jonas, Mavzer Tüfek Fabrikasına ve diğer silah imali yapan ülkelere Sheff-field çeliği satıyordu. Ayrıca Jonas'ın Osmanlı ordusunun kullandığı silahların modernize edilmesi hakkında Mauser'i bilgilendirdiği de düşünülmektedir. (Türk, 2012, s. 188.).

hükmüne uygun olarak Maçka silah ambarına teslim edildiği ve adı geçen tüfeklerin padişahın özel kalem müdürlüğünde bulunan deftere kaydedildiği bilgisine ulaşılmaktadır (BOA. Y. MTV. 35/140; H. 29.02.1306/M. 4 Kasım 1888).

2.2. 1889 Yılında Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne Gönderilen Silahlar

Alman Mavzer Fabrikasından Maçka Silahhanesine silahlar siparişle gönderilirdi. Gelen tüfeklerin bilgileri Osmanlı sarayında devlet işlerinin istişare edildiği bir kurum olan Mabeyn-i Hümayun'da bulunan defterlere kaydedilirdi. Bu defterlerde ithal silahların kasaturalı-kasaturasız ya da piyade-süvari gibi özellikleri ile kaç sandığa sığdırılarak silahhaneye nakledildiği bilgileri not edilmekteydi. Bununla beraber silahları taşıyan kafilelerin numaralarına da yer verilmekteydi. Örneğin Mavzer Fabrikasından otuzuncu kafele ile bin 300 adet, (BOA. Y. MTV. 37/78; H. 09.06.1306 / M. 2 Mart 1889) otuz yedinci ve otuz sekizinci kafileler ile 2 bin 600 adet (BOA. Y. MTV. 38/20; H. 21.07.1306 /M. 23 Mart 1889) mavzer silahı Maçka Silahhanesine nakledilmiştir. Bu silahların taşındığı sandıkların sayısı ve silahların özelliği hakkında ayrıntı belirtilmezken (BOA. Y. MTV. 38/44; H. 05.08.1306/ M. 6 Nisan 1889)¹⁴ bir hafta sonraki sevkiyatta elli iki sandıkla bin 300 adet kasaturasız Mavzer tüfeğinin Maçka silah ambarına teslim edildiğinden söz edilmektedir (BOA. Y. MTV. 38/36; H. 28.07. 1306/ M. 30 Mart 1889; BOA. Y. PRK.ASK. 57/37; H. 30.12.1306/ M. 27 Ağustos 1889; BOA. Y. MTV. 40/29; H. 09.02.1307/M. 5 Ekim 1889; BOA. Y. MTV. 41/73; H. 20.04.1307/M. 14 Aralık 1889)¹⁵ Buna göre kasaturasız mavzer tüfeğinden bir sandığa 25 adet konulabilmekteydi.

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Mavzer Fabrikasından İstanbul'a silah gönderilmesi hususu anlaşma ile sabit kılınmıştı. Buna göre kırk ikinci ve kırk üçüncü kafilelerle yüz dört sandık tüfek Silahhane-i Amire tüfekliklerine yerleştirilmek üzere gönderilmiştir. Sandıkların içerisinde 8,65 milimetre çapında 2 bin 600 adet silah bulunmaktaydı. Aynı şekilde bu tüfeklere mahsus mühimmat da Muayene Komisyonu tarafından bildirilen resmî bir yazı ile Mavzer Fabrikasından Dersaadet'e ulaştırılmak üzere yola çıkarılmıştır. İlgili arşiv vesikasında Mavzer Fabrikasından gelen tüfekler ile bunlara ait mühimmatın nerelerde teslim alındığından da söz edilmektedir. Mesela anlaşma karşılığında zikredilen fabrikadan Lloyd Kumpanyası marifetiyle gelen elli iki sandık mavzer tüfeği İzmir limanına teslim edilmiştir. Mavzer fabrikasından kırk dördüncü kafele ile gelip doğrudan Maçka'daki silahhane ambarına irsal edilen elli iki sandık mavzer tüfeği de bulunmaktadır. Muayene Komisyonu riyasetinden alınan resmî yazı ile yola çıkarılmış olan bu sandıkların içerisine bin 300 adet mavzer tüfeği konulmuştur (BOA. Y.PRK.ASK. 54/86; H. 26.08.1306/ M. 27 Nisan 1889).

İhtiyaca göre aynı ay içinde birer hafta arayla iki defa sevkiyat yapıldığı da oluyordu. 1889 senesinin Mayıs ayında 3 bin 900 adet¹⁶ (BOA. Y. MTV. 38/131; H. 18.09.1306/ M. 18 Mayıs 1889; BOA. Y. MTV. 38/144; H. 25.09.1306/M. 25 Mayıs 1889), Haziran ayında ise 2 bin 700

¹⁴Kırkinci kafele ile mavzer fabrikasından gelen tüfekler padişahın hükmüne uygun olarak Maçka Silahhanesi ambarına irsal edilmiştir.

¹⁵Altmış birinci kafele ile üç yüz elli adet mavzer tüfeği, altmış dördüncü ve altmış beşinci kafilelerle de yüz sekiz sandıkla gelen 2 bin 700 adet mavzer tüfeği Silahhane-i Amire 'ye yerleştirilmiştir. 1889 senesinin sonlarına doğru Alman Mavzer fabrikasından yetmiş birinci, seksen üçüncü ve seksen dördüncü kafileler Maçka Silahhanesine silah ithal etmek üzere yola çıkmıştır. Adı geçen üç kafilenin taşıdığı tüfeklerin toplam sayısı 4 bin 50 adettir. Belge tarihi 5 Ekim 1889 olan yetmiş birinci kafele mavzer fabrikasından bin 350 tane mavzer silahı getirmiştir. Aralık ayının 14'üne ait arşiv vesikasında ise seksen üçüncü ve seksen dördüncü kafilelerin getirdiği silahlar hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre her iki kafilede bin 350 tane mavzer tüfeği taşınmış ve mavzer fabrikasından bu iki kafele ile gelen 2 bin 700 adet tüfek Maçka ambarına teslim edilmiştir.

¹⁶Maçka Silahhanesine Mavzer farikasından 1889 yılının mayıs ayında iki defa tüfek siparişi verilmiştir. Birinci sipariş 18 Mayıs'ta kırk yedi ve kırk sekizinci kafilelerle İstanbul'a getirilmiştir. Zikredilen kafileler 2 bin 600 adet tüfeği Maçka silah ambarına teslim etmiştir. Bir hafta sonra 25 Mayıs'ta mavzer fabrikasından kırk dokuzuncu kafele bin 300 tane mavzer tüfeği elli iki sandık içerisinde Maçka deposuna sevk edilmiştir.

adet gelen mavzer silahı Maçka Silahhanesine yerleştirilmiştir (BOA. Y..MTV. 39/28; H. 17.10.1306/M. 16 Haziran 1889; BOA. Y. MTV. 39 /40; H. 20.10.1306 /M. 22 Haziran 1889)¹⁷.

2.3. 1890 Yılında Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne Gönderilen Silahlar

İncelenen arşiv belgelerinden 1890 yılında da Maçka Silahhanesine kafilelerle Alman imali mavzer tüfeklerinden gönderilmeye devam edildiği öğrenilmektedir¹⁸ (BOA. Y. MTV. 41/111; H. 19.05.1307/M. 11 Ocak 1890). Mavzer fabrikasından Silahhane-i Amire'ye teslim edilen silahlar arasında tüfekten farklı olarak bu defa filintadan¹⁹ (Güncel Türkçe Sözlük, 2020) da söz edilmektedir. Yüz birinci kfile ile 133 bin 850 adet tüfek ve filinta Maçka ambarına gelmiştir. Bu belgede ne filintanın özelliklerinden ne de toplam olarak söylenen sayının ne kadarının filinta ya da tüfek olduğundan bahsedilmiştir (BOA. Y. MTV. 42/78; H. 25.07.1307/M. 17 Mart 1890). Aradan geçen on iki günün sonunda Maçka Silahhanesine 29 Mart'ta bin 350 adet daha tüfek gönderilmiştir. İlgili belgede yüz dördüncü kfile ile gelen tüfeklerin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler mevcut değildir (BOA. Y. MTV. 43/16; H. 07.08.1307/M. 29 Mart 1890). Silahhane-i Hümayun'a gelen silahlar tüfekliklere belli bir plan dâhilinde yerleştirilirdi. Mesela 12-19 Nisan 1890 tarihlerinde mavzer fabrikasından yüz yedinci, yüz sekizinci ve yüz dokuzuncu kafilelerle vürut eden 3 bin 800 adet tüfek padişahın emrine uygun olarak Maçka ambarına teslim edilmiştir. Gelen tüfeklerin kaydı tutulmaktaydı. Kayıt işlemi Mabeyn-i Hümayun denilen birimde bulunan deftere yapılırdı. Daha sonra ambar memuruna onaylatılırdı²⁰ (BOA. Y. MTV.43-37; H. 21.08.1307/M. 12 Nisan 1890; BOA. Y. MTV. 43/50; H. 28.08.1307/M. 19 Nisan 1890).

Mavzer Fabrikasından Maçka Silahhanesine ulaştırılan silahlar 1890 senesinde çeşitlenmiştir. 1890 yılından önce sadece mavzer tüfeklerinin ithalatı yapılırken bu yıldan itibaren filinta ve kasaturalardan da sipariş vermeye başlanmıştır. Teslimat işlemi gerçekleştirilirken zaman zaman talihsizlikler yaşandığı da olurdu. Bunlardan bir tanesi 24 Kasım 1890 tarihli vesikada işlenmiştir. Buna göre mavzer fabrikasından Maçka Silahhanesine ulaştırılmak üzere yola çıkan mavzer tüfeği sandıklarını taşıyan arabalardan bir tanesi Dolmabahçe Has Ahır köşesinin önünde arızalanmıştır. Sevkiyatı zorlaştıran araba ile yola devam etmek mümkün olmayacağından kırılan arabada bulunan mavzer tüfekleri sağlam olan araca taşınmıştır (BOA. Y. PRK.ASK. 67/38; H. 11.04.1308/M. 24 Kasım 1890).

6 Aralık 1890 tarihinde Mavzer Fabrikasından yüz elli dokuzuncu kfile ile bin 350 adet tüfek gelmiştir. Mevzu bahis olan tüfekler dönemin padişahı tarafından bildirilen hükme uygun olarak Maçka silah ambarına nakledilmiştir. Silahhane-i Amire deposuna şimdiye kadar bu tüfeklerden zaman zaman irsal edilmiştir. Maçka Silahhanesine toplamda 200 bin 550 adet silah konulmuştur. Daha önce sipariş edilmiş olan ve çeşitli tarihlerde gelen 3 bin 550 adet ve otuz dokuzuncu defa olarak gelen 100 adet yani toplamda 3 bin 650 adet filinta Maçka ambarına gönderilmiştir. Sevkiyatı yapılmış olan silahların sandık içlerindeki dağılımlarına bakılacak olursa elli dört sandıkla bin 350 adet mavzer tüfeği ve dört sandıkla 3 bin 650 adet filinta Maçka Silahhanesine yerleştirilmiştir (BOA. Y. MTV. 46-129; H. 23.04.1308/M. 6 Aralık 1890).

¹⁷16-22 Haziran 1889 tarihinde Mavzer Fabrikasından elli üçüncü ve elli dördüncü kafilelerle her birinde elli dört sandık ve bu sandıkların içerisinde bulunan bin 350'şer adet tüfek Maçka ambarına konulmuştur.; 1889 senesinde Alman Mavzer fabrikasından toplam 5 milyon 812 bin 265 adet silah ve bu silahlara ait 611 bin 480 adet mermi nakledilmiştir (Türk 2012, s. 190).

¹⁸Mavzer fabrikasından zikredilen yılın ilk silah nakliyatı 11 Ocak gününde yapılmıştır. Doksan ve doksan birinci kafilelerle getirilen 2 bin 700 adet mavzer tüfeği Maçka ambarına yerleştirilmiştir.

¹⁹Kısa namlulu, kurşun atan bir tür küçük tüfek.

²⁰Yüz sekizinci ve yüz dokuzuncu kafilelerle getirilmiş olan bin 300'lerden 2 bin 600 adet tüfek Maçka Silahhanesine irsal edilmiştir.

2.4. 1891 Yılında Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne Gönderilen Silahlar

Silahhane-i Amire'ye önceki bölümlerde de belirtildiği üzere, 1891 senesinin 16 Şubat'ına kadar farklı zamanlarda mavzer tüfekleri nakledilmişti. Lakin burada şunu belirtmeliyiz ki bu tarihin sonrasında da silahhaneye silah sevkiyatı devam etmiştir. Buna göre sadece 16 Şubat 1891 tarihine kadar Alman mavzer fabrikasından Maçka Silahhanesine toplamda 215 bin 275 adet mavzer tüfeği gelmiştir. Zikredilen tarihe kadar farklı zamanlarda Alman silah fabrikasından filinta da sipariş edilmişti. Ancak farklı tarihlerde gelmiş olan ve toplam sayısı 3 bin 925 adet olan filintalar o dönem için ihtiyacı karşılayacak seviyede değildi. Bu nedenle mavzer fabrikasından otuz yedinci katile ile filinta silahından istenmiştir. Yeni gelen filintalarla beraber 152 bin 400 adet kasatura da Maçka ambarına gönderilmiştir (BOA. Y. MTV. 48/16; H. 07.07.1308/M. 16 Şubat 1891).

25 Şubat 1891 tarihli arşiv belgesine göre yüz yetmiş dördüncü katile ile 800 adet tüfek Silahhane-i Amire'ye gelmiştir. Şimdiye kadar bu tüfeklerden Maçka Silahhanesine toplamda 216 bin 75 adet ulaşımıştır. İlk önce sipariş edilerek gelen 3 bin 925 adet filinta daha sonra da otuz sekizinci katile ile gelen silahlarla birlikte yani toplamda 155 bin 800 adet kasatura Maçka ambarına konulmuştur (BOA. Y. MTV. 48/50; H. 15.07.1308/M. 24 Şubat 1891).

14 Mart 1891 tarihinde Mavzer fabrikasından yüz yetmiş yedinci katile ile dokuz yüz adet tüfek gelmiştir. Bahsedilen tarihe kadar Maçka Silahhanesine bu tüfeklerden toplam 217 bin 825 adet gönderilmiştir. 3 bin 925 adet filintadan başka gelen silah olmadığı için kırk birinci katile ile gelen silahlarla beraber Maçka ambarına toplamda 169 bin 800 adet kasatura yerleştirilmiştir (BOA. Y. MTV. 49/7; H. 03.08.1308/M.14 Mart 1891). 1891 senesi içerisinde son olarak 19 Nisan günü Almanya'dan gelen seksen üç sandık mavzer silahı Maçka Silahhanesine konulmuştur (BOA. Y.PRK.ASK. 71/32; H. 10.09.1308/M. 19 Nisan 1891)²¹.

2.5. 1892 Yılında Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne Gönderilen Silah ve Mühimmat

Alman mavzer fabrikasından sadece mavzer silahı değil buna ek olarak mavzer silahlarına mahsus mühimmat da irsal edilmiştir²². Mavzer fabrikasından elli üç ve elli dört sandık tüfekte beraber 5 bin sandık mavzer fişegi de gelmiştir. Sevkiyat memurları marifetiyle silahhane deposuna toplanan mühimmatlar saraya bildirilmekteydi. Gelen 5 bin sandık mavzer fişeklerinden sevkiyat memurları ilk etapla bin 118 sandık kadarını indirmişlerdir. Vapurdan çıkarılan sandıklar Saray-ı Hümayun dâhilinde bulunan depolara nakledilmiştir. Geri kalan ve içerisinde 3 bin 882 adet mavzer fişegi bulunan sandıklar ise Topkapı Saray-ı Hümayun'da muhafaza edilmiştir (BOA. Y. PRK.ASK. 79/11; H. 29.06.1309/M. 30 Ocak 1892).

Mavzer Fabrikasından Maçka ambarına yerleştirilmek üzere sipariş edilen silah ve mühimmatlar kontrol edildikten sonra tüfekliklere konulmaktaydı. Örneğin 8 Mart 1892 tarihli bir arşiv vesikasında yirmi birinci katile ile mavzer fabrikasından gelen fişekler denetime tabi tutulmuştur. Fişeklerin kontrolü için Mirliva Ahmet Paşa, Kaymakam Mustafa Bey ve bir ustabaşının bilgi ve tecrübelerine başvurulmuştur. Bu nedenle adı geçen askerlik, yönetim ve amele erbabından görevlilerin Maçka ambarına uğramaları istenmiştir (BOA. Y. PRK.ASK. 79/78; H.08.08.1309/M. 8 Mart 1892). Aynı şekilde 27 Mart'ta mavzer fabrikasından gelen 9,5 milimetre çapındaki mavzer silahlarının incelenmesi için bir mühendis ve dört usta görevlendirilmişti. Söz konusu uzmanlar yapılan tetkikler sonucunda iki üç tüfeğin burmalarında problem olduğu sonucuna varmışlardır. Bu nedenle arızalı olan tüfeklerin Maçka Silahhanesine gönderilmesinin uygun olmadığına karar vermişlerdir. Tüfekhane-i Amire memuru Mirliva Ahmet

²¹1891 yılında Almanya'dan mermi ve barut da ithal edilmiştir (Türk, 2012, s. 190). Ancak tetkik edilen belgelerde bu yılda Maçka Silahhanesine mermi ya da barut yerleştirildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

²²Mavzer Tüfek Fabrikası'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret oldukça karlıydı ki silah firması 2 Aralık 1892 tarihinde Sultan II. Abdülhamit'e hediye olarak 20 tane 1890 model lüks mavzer tüfeği göndermişti (Türk, 2012, s. 196).

Paşa tüfeklerin birer ikişer Tüfekhane-i Amire'de bakım ve onarımdan geçirildikten sonra ambara sevk edilmesini öngörmüştür (BOA. Y. MTV. 60/97; H. 27.08.1309/M. 27 Mart 1892). Mavzer fabrikasından bu zamana kadar yirmi dört katile ile gelmiş olan 7,65 küçük çaplı 45 bin 925 adet tüfeğin 9 Mayıs 1892 tarihinde muayeneleri yapılmıştır. Kontrol edilen tüfeklerden elli tanesinin yaylarının kırık olduğu görülmüştür. Zaten Tüfekhane-i Amire heyetiyle mavzer fabrikasından gelen Alman usta tarafından verilen raporda büyük çaplı tüfeklerde problem olduğu bildirilmişti. Bu nedenle yayları yenilenmiş olan elli adetten başka Maçka Silahhanesindeki silahlıklara yerleştirilmiş olan mevcut büyük çaplı mavzer tüfekleri de muayeneye tabi tutulmuştur. Silahlıklara konulmaları da sağlamlıkları tescillendikten sonra olmuştur (BOA. Y. MTV. 62/28; H. 11.10.1309/M. 9 Mayıs 1892).

Silahhane-i Amire'ye 1892 yılında gönderilen silahlar arasında küçük çaplı mavzer tüfeği, kasaturalı mavzer tüfeği ve hem kasaturalı hem de küçük çaplı mavzer tüfekleri nakledilmiştir. Alman imali küçük çaplı mavzer silahından ilk kez ithal edilmiştir. Buna göre küçük çaplı ve kasaturalı mavzer tüfeği ile sadece küçük çaplı olan mavzer tüfeklerinin kullanım yerleri farklı olacak ki iki türden de ayrı ayrı siparişler verilmiştir. Sadece küçük çaplı olduğu söylenen mavzer tüfeklerinin 1892 yılı içerisindeki ithalatının toplam sayısı 18 bin 905 adettir (BOA.Y.MTV. 68/14; H. 03.03.1310/M. 25 Eylül 1892; BOA. Y. MTV. 71/35; H. 06.05.1310/M. 26 Kasım 1892; BOA. Y.PRK.ASK. 87/12; H.07.05.1310/M. 27 Kasım 1892; BOA. Y. MTV. 72 /83; H. 28.05.1310/M. 18 Aralık 1892)²³.

Mavzer Fabrikasından 7,65 milimetre çapında ve kasaturalı yüz altmış iki sandık mavzer tüfeği Maçka Silahhanesine gönderilmiştir. Yirmi ikinci katile ile nakledilen silahlar küçük olarak nitelenen 7,65 milimetre çapında idi. Alman mavzer fabrikasından irsal edilen yüz altmış iki sandık içerisinde 4 bin 50 adet yeni sistem tüfek bulunmaktaydı. İlgili arşiv vesikasından öğrenildiğine göre gelen tüfeklerin vapurdan indirilmesi belli kurallara göre yapılırdı. Mesela yüz altmış iki sandığın iki tanesinin eşya altında kalması hasebiyle ilk önce çıkarılması münasip görülen yüz altmış sandık Maçka silah ambarına yerleştirilmiştir. Yerleşme işleminden sonra Mabeyn-i Hümayun'da saklanan deftere ithal edilen tüfeklerin cinsi ve miktarı kaydedilirdi. Ambar memuruna tasdik ettirilen bilgiler padişaha sunulurdu. Bu tarihe kadar Maçka ambarına gelmiş olan bu küçük çaplı tüfeklerin toplam sayısı 42 bin 825 adetti (BOA. Y. MTV. 61/64; H. 20.09.1309/M. 27 Nisan 1892). Yirmi ikinci katile olarak İstanbul'a gelip vapurda eşya altında kalmış olan iki sandık mavzer tüfeğinin de Maçka deposuna konulmasıyla Almanya'dan gelen silahların sayısı 41 bin 875'e ulaşmıştır (BOA. Y..MTV. 61/79; H.24.09.1309/M. 22 Nisan 1892; BOA. Y.PRK.ASK.79/25; H. 07.07.1309/M. 6 Şubat 1892)²⁴.

12 Haziran 1892 tarihli bir belgede mavzer fabrikasından Silahhane-i Amire'ye iki yüz on altı sandık silah gönderildiği belirtilmektedir. Sandıkların toplamı sayısal olarak bildirilmiş olmasına rağmen her bir sandığın içerisinde bulunan tüfekler hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Sadece irsalı yapılan silahların türleri söylenmiştir. Buna göre mavzer fabrikasından Silahhane-i Amire'ye küçük çaplı mavzer tüfeği ile kasaturalar gönderilmiştir (BOA. Y. PRK.ASK. 83/2; H. 16.11.1309/M. 12 Haziran 1892). Küçük çaplı denildiğine göre bu silahlar 7.65 mm. çapında ve kasaturalı mavzer tüfekleridir.

²³Mavzer Fabrikası'ndan otuz üçüncü katile ile gelen küçük çaplı tüfekleri Maçka Silahhanesine konulmuştur. Almanya'dan ithal edilmiş olan 6 bin 750 adet tüfek iki yüz yetmiş sandık içerisinde sığdırılmıştır. Mavzer fabrikasından otuz yedinci katile iki yüz on altı sandık 7,65 küçük çaplı tüfek irsal edilmiştir. İçerisinde 5 bin 400 adet mavzer tüfeği bulunan bu sandıklar Maçka Silahhanesine konulmuştur. Mavzer fabrikasından 7,65 küçük çaplı tüfeklerden otuz dokuzuncu katile ile iki yüz atmış dokuz sandık yeni sistem 6 bin 725 adet tüfek gelmiştir.

²⁴6 Şubat 1892 yılında mavzer fabrikasından Maçka Silahhanesine içerisinde kasaturalı tüfek bulunan elli dört sandık gönderilmiştir. Bu kasaturalı mavzer tüfekleri zikredilen mahalle nakledilmeden önce yani vapurdan çıkarıldığı ilk anda Tophane-i Amire'ye sevk edilmiştir. Burada bir gece bekletilip muhafaza edildikten sonra 7,65 milimetrelik küçük çaplı ve kasaturalı mavzer tüfekleri yerine ulaştırılmıştır.

2.6. 1893 Yılında Almanya'dan Osmanlı Devleti'ne Gönderilen Askerî Mühimmat

1893 senesinin 17 Şubat'ında kırk dördüncü katile ile Mavzer fabrikasından 7,65 milimetrelik küçük çaplı tüfeklerden gönderilmiştir. Maçka Silahhanesi ambarına yüz altmış iki sandık dolusu 4 bin 50 adet bu yeni sistem silahlardan getirilmiştir (BOA. Y. MTV. 74/138; H. 30.07.1310/M. 17 Şubat 1893). Aynı şekilde 9 Temmuz 1893'te mavzer fabrikasından Silahhane-i Hümayun'a iki yüz on altı sandık içerisinde küçük çaplı olarak nitelenen 7,65 milimetre çaplı tüfeklerden sevk edilmiştir. Sandıklar elli dördüncü katile ile gelmiştir. İçlerinde yeni model olan 5 bin 400 tane küçük çaplı mavzer tüfeği bulunmaktaydı (BOA. Y. MTV. 79/155; H. 24.12.1310/M. 9 Temmuz 1893; BOA. Y. MTV. 81/54; H. 07.02.1311/M. 20 Ağustos 1893; BOA. Y. MTV. 82/84; H.25.02.1311/M. 7 Eylül 1893)²⁵.

Maçka Silahhanesine bu tarihlerde gönderilmiş olan bazı sandıkların üzerinde özel işaretler bulunmaktaydı. İşaretili sandıklar silahhane personelinden Şakir Paşa'ya verilecekti. Bu silahların neden bir şahsa gönderildiği konusu arşiv dokümanında net bir şekilde açıklanmamıştır (BOA. Y..MTV. 83/94; H.09.03.1311/M. 20 Eylül 1893).

1893 senesine ait arşiv vesikalarında Alman imali küçük çaplı ve kasaturalı mavzer tüfeklerinin yeni sistem silahlar olduğundan bahsedilmektedir. Mavzer Fabrikasından küçük çaplı mavzer tüfeklerinden altmış birinci katile ile iki yüz on altı sandık yeni sistem 5 bin 400 adet kasaturalı tüfek Maçka Silahhanesi ambarına konulmuştur. Siparişler anlaşma yapılan mahalle geldikten sonra kayıtları tutulurdu. Gelen silahların cinsi ve miktarı ile ilgili malumatlar ambar memuruna tasdik ettirilmeden tüfekliklere konulmazdı. Silahhane-i Amire'ye şimdiye kadar ambar memurunun bilgisi ve onayı ile 216 bin 900 adet tüfek yerleştirilmiştir (BOA. Y. MTV. 85/58; H. 07.04.1311/M. 18 Ekim 1893; BOA. Y. MTV. 86/32; H. 21.04.1311/M. 1 Kasım 1893; BOA. Y. MTV. 88/115; H. 15-06-1311/M. 24 Aralık 1893)²⁶.

2.7. 1894 ve 1904 Yılları Arasında Almanya'dan İthal Edilen Silah ve Mühimmat

Alman Mavzer Fabrikasından 1894 yılı ve sonrasında sipariş verilen mavzer silahlarının anahtarlı olduğu belirtilmektedir²⁷. Daha önceki yıllarda yalnızca bir çeşit mavzer tüfeğinden söz edilirken yıllar geçtikçe mavzer silahlarının geliştirildiği görülmektedir. Önce küçük çaplı mavzer tüfekleri kullanılırken daha sonra bu silaha kasatura eklenmiştir. Kasatura eklentisinden sonra mavzer silahının geldiği nokta anahtarlı olanlardır ve mavzer tüfeğinin bu son halinden arşiv dokümanlarında son sistem silah olarak ifade edilmektedir. Mavzer Fabrikasından 400 bin adet bu yeni sistem anahtarlı mavzer tüfeğinden sipariş verilmiştir. Gelen katilelerin sandıklarında son sistem tüfeklerin yanı sıra kasaturalı mavzer tüfeklerine de yer verilmiştir (BOA. Y. MTV. 111/58; H. 28.06.1312/M. 27 Aralık 1894; BOA. Y. MTV. 128/100; H. 26.03.1313/M. 16 Eylül 1895; BOA. Y. MTV. 128/100; H. 26.03.1313/M. 16 Eylül 1895)²⁸.

²⁵Mavzer Fabrikasından 7,65 küçük çaplı tüfeklerden elli yedinci katile ile iki yüz yetmiş sandık içerisinde yeni sistem 6 bin 750 adet tüfek gelmiştir. Altmışıncı katile ile ise üretimi mavzer fabrikasında yapılmış olan yirmi kıta küçük çaplı tüfek gönderilmiştir.

²⁶ Mavzer Fabrikasından atmış ikinci katile ile gelen iki yüz on altı sandık yeni sistem kasaturalı 5 bin 400 adet tüfek Silahhane-i Amire'ye gönderilmiştir. Mavzer Fabrikasından altmış altıncı katile ile gelmiş olan yeni sistem kasaturalı küçük çaplı 2 bin 625 adet tüfeğin muayenesi yapılarak Maçka Silahhanesine konulmuştur.

²⁷Gelişmiş silahlara ek olarak 1894 senesinden itibaren Osmanlı ülkesine Alman silah firmasından mermi, barut ve top (barutuyla birlikte) da gelmiştir. 1894 yılında 3 milyon 463 bin 940 adet mermi ve 69 bin 190 adet top (barutu ile birlikte), 1895 yılında da 3 milyon 5 bin 547 adet mermi ve 1 milyon 973 bin 782 adet top (barutu ile birlikte) ithal edilmiştir. 1897 senesindeki siparişe mermi ve topa (barutu ile birlikte) barut da eklenmiştir. (Türk, 2012, s. 190).

²⁸Mavzer Fabrikasından sipariş edilen 200 bin yeni sistem anahtarlı mavzer tüfeği altıncı, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu katilelerle toplam yedi yüz elli sandık içerisinde kasaturalı 18 bin 900 adet tüfek gelmiştir. Böylece Maçka Silahhanesindeki bu tüfeklerin toplam sayısı 32 bin 400 adet olmuştur. Mavzer Fabrikasından sipariş edilen 200 bin adet yeni sistem anahtarlı mavzer tüfeği yirmi dokuzuncu katileyle birlikte iki yüz on altı sandık kasaturalı 5 bin 400 adet tüfek gelmesiyle toplamda 37 bin 800 adet mavzer tüfeği Maçka Silahhanesine ulaştırıldı.

1900 yılında ise Alman fabrikasında günlük kullanıma daha uygun silahlar üretilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti silah teknolojisini yakından takip ettiği için avcılıkla ilgili bir müessesesi de bulunması hasebiyle Almanya'dan sipariş edilen altı adet mavzer tüfeği gönderilirken bir tane de av tüfeği istenmiştir (BOA. Y.PRK.SGE. 8 /101; H. 04.10.1317/5 Şubat 1900).

Görüldüğü üzere Alman silah fabrikasından mavzer tüfeği ve ona ait mühimmatın yanında başka siparişlerde gelmeye başlamıştır. Buna göre 4 Ekim 1904 tarihli arşiv dokümanında Alman bandıralı vapurlara bin 125 sandık küçük çaplı mavzer fişekleriyle iki sandık havan ve bunlara mahsus barut kovanı ve saire yüklenerak Silahhane-i Amire'ye getirildiğinden bahsedilmektedir. Bu fişekler tamamen vapurdan alınarak Gülhane'de bulunan ambara teslim edilmişti. Kırk birinci kafiye ile Alman komisyonuna mensup bir vapurla zaç yağı, tuz ruhu, alkol, havan, top, kovan, barut, anahtar, madeni hartuç gibi cephaneler Baruthane-i Amire²⁹ (Eyice, 1992, s. 94; Kütükoğlu, 1992, s. 96-98; Gölen, 2001; Gölen, 2006) için irsal edilmiştir. Havanlara ait 20 varil barutla yüz sandık madeni dolu hartuç ve dumansız barut fabrikasına ait bir sandık tuz ruhu ve bir sandık alkol ve iki sandık anahtar vapurdan çıkarılıp Baruthane-i Amire'ye teslim edilmiştir. Vapurda kalan kovan, dane ve topuyla iki sandık havan ticari eşya altında olduğundan bir gün sonra alınacaktı. Bu nedenle vapurda bırakılmıştır. Yirminci kafiye ile Alman mavzer fabrikasından getirilmiş olan mavzer tüfeği dolu iki yüz on altı sandık, ambara teslim edilmiştir. Bunlara ek olarak Hamburg'dan alınan dört top ile bin 275 tane sandık Dersaadet'e nakledilmiştir (BOA. Y.PRK.ASK. 222/49; H. 24.07.1322/M. 4 Ekim 1904)³⁰.

Sonuç

Devletler kendi toprakları dâhilindeki milletlerin can ve mal güvenliğinden sorumludur. Çünkü dışarıdan gelebilecek her türlü tehdit ülkenin sınır bütünlüğü, devletin düzeni ve bekası için güvenlik sorunu teşkil etmektedir. Güvenlik sorunu meselesi her devletin kendi sınırlarını genişletme ve kendi ülkesinin vatandaşlarının refah seviyesini gözetmesiyle ortaya çıkmaktadır. Aslında kriz olarak nitelendirilen bu durum silah imali ve ihracatı yapan devletler özelinde incelendiğinde bazen ticari açıdan kazançlı bir hal de alabilmektedir.

Her devlet gibi Osmanlı Devleti'nin de savaşlarda galip gelerek diplomatik ilişkilerde yöneten taraf olma gayesi vardı. Harp sahasındaki başarı silah teknolojisi ve bu teknolojinin yerinde ve uygun bir şekilde kullanılması ile doğru orantılıdır. Bu nedenle Osmanlı Devleti, ordusunun kullanacağı silahları dönemin şartlarına göre değiştirmiştir. Bu çalışmada Alman Mavzer Fabrikasından siparişle Osmanlı Devleti'nin merkez silahhanesi olan Maçka Silahhanesine gelen son sistem silahlar ele alındı.

Osmanlı ülkesine harp sahasında kullanılmak üzere getirilen silahlar Avrupa devletlerinden ithal edilirdi. Osmanlı Devleti'nin silah satın aldığı Avrupa devletleri içerisinde Almanya ön plana çıkmaktaydı. Çünkü Almanya'dan Osmanlı askerî teşkilatını ıslah etmek üzere gelen Alman subaylar kendi ülkelerinin silahlarının satışına zemin hazırlayarak Osmanlı Devleti'ni adeta bir silah pazarı hâline getirmişlerdi.

Konuyla ilgili arşiv belgelerine göre Osmanlı Devleti, Almanya'dan 1888 yılından itibaren silah ithal etmeye başladı. Mezkûr yıla kadar Alman imali mavzer tüfeklerinin kasaturalı ve

²⁹Devrin barut yapılan fabrikaları olan baruthaneler Osmanlı mimarisinin sanayi yapılarından biridir. Osmanlı Devleti Anadolu'da İzmir'de, Rumeli tarafında Gelibolu, Selânik, Belgrad, Budin ve Tımişvar'da, Afrika kıtasında Kahire'de ve Ortadoğu'da Bağdat'ta baruthaneler tesis etmiştir. Lakin bunların en önemlisi, Baruthâne-i Âmire adı verilen İstanbul'daki merkez yapısıdır.

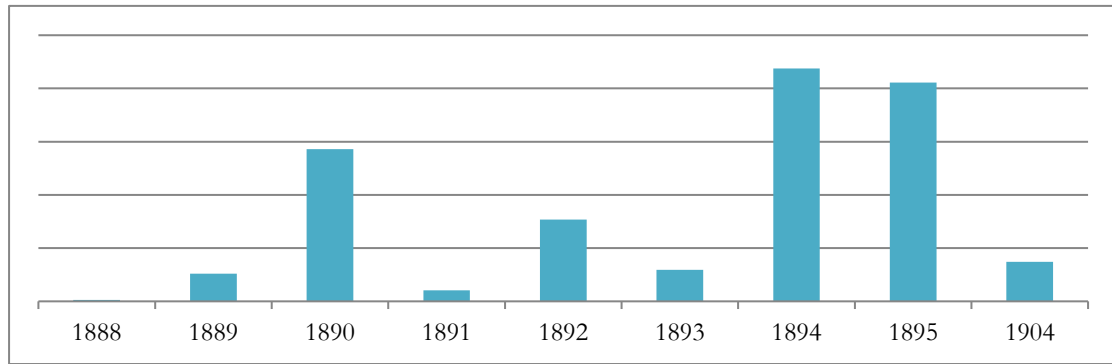
³⁰Bu çalışmada, Maçka Silahhanesine Alman Mavzer Fabrikasından 1904 senesine kadar silah ve mühimmat getirildiği tespit edilmiştir. Lakin Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki silah ithalatı 1914 yılına kadar devam etmiştir (Türk, 2012).

Başol, S. & Şahin, V. (2022). Siyaset ve ticaretin gölgesinde Osmanlı Devleti'nde silah ithalatı örneği: Alman mavzer fabrikasından Osmanlı merkez silahhanesine gönderilen silah ve mühimmatlar (1888-1904), *Mavi Atlas*, 10(1), 291-309.

kasaturasız olanlarından sipariş edilirken 1890 yılından sonra Osmanlı ordusunda kullanılmak üzere getirilen tüfekler çeşitlendi. 1892 senesinde ise mavzer silahlarıyla beraber bu silahlara ait mühimmat da sipariş edilmeye başlandı. Almanya silah ve savunma teknolojisinde diğer Avrupa devletleri ile rekabet hâlindeydi. Bu nedenle her geçen yıl etkililiği artırılmış yeni silahlar imal ediyordu. Osmanlı Devleti de bu son sistem silahları satın alarak yarışa dolaylı olarak katılmış oluyordu. Ancak bir süre sonra tek başına yeni tüfeklere sahip olmak yeterli gelmedi. Zira yeni ithal silahların kullanacağı mühimmat türü de Osmanlı Devleti'nin silahhanelerinde mevcut değildi. Bu nedenle Alman Mavzer Fabrikasından son sistem silahlara uygun mühimmatlar da istenmiştir.

Grafik 1

BOA'dan Tespit Edilebilen Belgelere Göre Maçka Silahhanesine Alman Mavzer Fabrikası'ndan Gönderilen Silahların Yıllara Dağılımı

Grafikte gösterildiği gibi 1888 ve 1904 yılları arasında Almanya'dan siparişle Osmanlı Devleti'nin merkez silahhanesine ulaştırılmış olan mavzer tüfekleri ve diğer ateşli silahlardan 1894 senesinde toplam 218 bin 900 adet nakledildi. Bu sayısal veriye sahip silahlar grafikte en yüksek orana sahiptir. Lakin tetkik edilmiş olan arşiv dokümanlarının bazılarında sandık sayıları ve bu sandıkların içerisinde ne kadar mavzer tüfeği bulunduğu açıkça söylenemekteyken bazılarında sandık sayıları verilip sandıkların içeriği hakkında bir malumatta bulunulmamıştır. Buna göre aşağıdaki tabloda hesaplanmış olan bazı sayısal veriler arşiv vesikalarındaki bilgiler temel alınarak yapılmıştır. Örneğin 9 Ağustos 1904 tarihli belgede yüz altmış iki sandık içerisinde 4 bin 50 adet mavzer silahı konulabildiğinden bahsedilmektedir. Buradan yola çıkılarak sandıklar ve içlerine sığabilen silahların miktarları arasında doğru orantı kurulmuştur. Bu yöntem bizi belgede miktarları net bir şekilde ifade edilmemiş olan sandıkların içerisinde bulunan silahların sayısına ulaştırmıştır. Burada şunu da belirtmeliyiz bazı mavzer silahlarının büyük ya da küçük çaplı, kasaturalı ya da kasaturasız oldukları da bilinmemektedir. Uyguladığımız sayım işlemi sandık içerisindeki silahların tam sayısı olmasa da ortalama tahmini bir değer elde edilmiştir.

Tablo 1

BOA'dan Tespit Edilebilen Belgelere Göre Maçka Silahhanesine Alman Mavzer Fabrikası'ndan Gönderilen Silahların Cinsi ve Miktarı

Yıl	Ay ve Gün	Silahın Cinsi	Silahın Miktarı
1888	17 Haziran	Tüfek	Bin 300 Adet
	10 Şubat	Tüfek	Bin 300 Adet
	23 Mart	Tüfek	2 bin 600 Adet

Başol, S. & Şahin, V. (2022). Siyaset ve ticaretin gölgesinde Osmanlı Devleti'nde silah ithalatı örneği: Alman mavzer fabrikasından Osmanlı merkez silahhanesine gönderilen silah ve mühimmatlar (1888-1904), *Mavi Atlas*, 10(1), 291-309.

1889	30 Mart	Tüfek	Bin 300 Adet
	6 Nisan	Tüfek	--
	27 Nisan	Tüfek	3 bin 900 Adet
	18 Mayıs	Tüfek	2 bin 600 Adet
	25 Mayıs	Tüfek	Bin 300 Adet
	16 Haziran	Tüfek	Bin 350 Adet
	22 Haziran	Tüfek	Bin 350 Adet
	27 Ağustos	Tüfek	2 bin 950 Adet
	5 Ekim	Tüfek	4 bin 500 Adet
1890	14 Aralık	Tüfek	2 bin 700 Adet
	11 Ocak	Tüfek	2 bin 700 Adet
	17 Mart	Tüfek + Filinta	133 bin 850 Adet
	29 Mart	Tüfek	Bin 350 Adet
	12 Nisan	Tüfek	Bin 200 Adet
	19 Nisan	Tüfek	2 bin 600
1891	6 Aralık	Tüfek	Bin 350
	16 Şubat	Tüfek + Filinta	4 bin 825 Adet
	25 Şubat	Tüfek + Filinta	4 bin 725 Adet
1892	14 Mart	Tüfek	900 Adet
	30 Ocak	Tüfek	Bin 350 adet
		Fişek	5 bin Sandık
	6 Şubat	Tüfek	Bin 350 Adet
	8 Mart	Fişek	-
	27 Mart	Tüfek	-
	18- 22 Nisan	Tüfek	4 bin 50
	9 Mayıs	Tüfek	45 bin 950 Adet
	12 Haziran	Tüfek	5 Bin 400 Adet
	25 Eylül	Tüfek	6 bin 670 Adet
1893	27 Kasım	Tüfek	5 bin 400 Adet
	18 Aralık	Tüfek	6 bin 750 Adet
	17 Şubat	Tüfek	4 bin 50 Adet
	9 Temmuz	Tüfek	5 bin 400 Adet
	20 Ağustos	Tüfek	6 bin 750 Adet
	7-20 Eylül	Tüfek	20 Kıt'a
	18 Ekim	Tüfek	5 bin 400 Adet
1894	1 Kasım	Tüfek	5 bin 400 Adet
	24 Aralık	Tüfek	2 bin 625 Adet
	27 Aralık	Tüfek	218 bin 900 Adet
1895	16 Eylül	Tüfek	205 bin 400 Adet
1904	4 Ekim	Tüfek	37 Bin 275 Adet
		Fişek+ Top	1125 Sandık Fişek 4 Top
Toplam		Top+Tüfek+Fişek	748 bin 820 Adet

1888-1904 yılları arasında Alman Mavzer Fabrikasından toplam 748 bin 820 adet top, tüfek ve fişek Maçka Silahhanesi deposuna yerleştirildi. Tabii ki depodaki bu silah ve mühimmat ihtiyaç duyuldukça Osmanlı ordusu birimlerine dağıtılacaktı. Bu verilere bakıldığında 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı kara ordusunun önemli bir bölümü bahsi geçen Alman silahlarıyla donatılmış olmalıdır.

İncelenen arşiv belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Alman imali askerî silah ve mühimmatlar için ödediği toplam harcama bilgisi net bir şekilde ifade edilmemiştir. Bu nedenle 1888-1904 yıllarında Osmanlı hazinesinin ithal silahlar için harcadığı meblağ şimdilik bilinmemektedir. Alman mavzer silahlarının tutarının ödemesi ile ilgili bilinen tek şey zaman zaman aksaklıklar yaşandığı idi. Bu gibi durumlarda Almanya Osmanlı Devleti'ne silah sevkiyatını durdurmak yerine

ödenen ücret mukabilinde tüfek gönderirdi. İstenen silahın özellikleri göz önünde bulundurulurdu. Örneğin kullanım alanı ve etkisi daha büyük olan kasaturalı mavzer tüfeği yerine sayıca daha fazla lakin etki düzeyi sınırlı olan kasaturasız mavzer silahı gönderilirdi. Almanya bu şekilde askerî müttefiki ve silahlarını satarak pazar hâline getirdiği Osmanlı Devleti'ni kaybetmemiş oluyordu. Almanya açısından bakıldığında iktisadi ilişkiler askerî ilişkilerin önünde tutulmaktaydı. Osmanlı Devleti açısından ise maliyesini zorlasa da Almanya'dan silah satın almaktan vazgeçmiyordu. Hülâsa iki devlet arasındaki münasebetlerde Almanya tarafı iktisadi, Osmanlı Devleti tarafı askerî çıkarı için birtakım aksaklıkları ve eksiklikleri geri plana atmaktaydı. İlişkilerin bu denli esnek olmasında Alman subayların etkisi büyüktü.

Silahların özellikleri, cinsi ve miktarı, nereden teslim alındığı, hangi saiklerle getirildiği gibi ithal tüfeklere ait bütün bilgiler Mabeyn-i Hümayun'da bulunan defterlere kaydedilirdi. Yapılan bütün işlemler II. Abdülhamit'in bilgisi ve onayı ile gerçekleşirdi. Dönemin şartlarına bakıldığında Osmanlı Devleti iktisadi, siyasi, askerî ve diplomatik ilişkiler açısından zor durumda olsa da merkezi otoritesini yitirmemişti. Devletin düzeni, işlerliği bozulmuş kurumlarla da olsa bir şekilde devam ediyordu. Zaten Almanya'dan istenen askerî heyet ve bu heyetin önerileri ile siparişi artan mavzer silahlarının ithal edilmesi Osmanlı Devleti'nin askerî gücünü geri kazanmak için yaptığı girişimlerdi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin klasik dönemdeki devlet nizamı ve Avrupalı devletlere karşı gücünü geri kazanmasının yolu askerî teşkilatının ıslahından geçiyordu. Kısacası, Osmanlı Devleti'nin Alman subaylara ve Alman hükümetine verdiği geniş ekonomik tavizler iki ülkenin askerî işbirliğinin sonucuna dayanıyordu. Dahası iki devlet arasındaki bu askerî ilişkilerin bir diğer yönü de siyasi, diplomatik ve ekonomik ilişkilere uzanıyordu.

Kaynakça

a. Arşiv kaynakları

1. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri

Mütenevvi maruzat evrakı (Y.MTV.)

BOA. *Mütenevvi Maruzat Evrakı*, 35/140, 37/78, 38/20, 38/131, 38/44, 38/144. 38/36, 39/28, 39 /40, 40/29, 41/73, 41/111, 42/78, 43/16, 43/37, 43/50, 46/129, 48/16, 48/50, 49/7, 60/97, 61/64, 61/79, 62/28, 68/14, 71/35, 72 /83, 74/138, 79 / 155, 81/54, 82/84, 83/94, 85/58, 86/32, 88/115, 111/58, 128/100.

Askerî maruzât (Y.PRK.ASK.)

BOA. *Askerî Maruzât*, 46/107, 54/86, 57/37, 67/38, 71/32, 79/11, 79/25, 79/78, 83/2, 87/12, 222/49.

Mâbeyn erkânı ve saray görevlileri (Y.PRK.SGE.)

BOA. *Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri*.8 /101.

b. Diğer kaynaklar

Alkan, M. N. (2015). Hayranlık, dostluk ve çıkar üçgeninde Türk-Alman ilişkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 35- 48.

Alkan, N. (2006). II. Abdülhamit devrinde istihdam edilen ilk Alman askerî heyetinin komutanı Otto Von Kaehler ve her iki tarafın beklentileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (43), 135-165.

Arslan, H. (2010). *Osmanlı askerî ıslahatlarında istihdam edilen yabancı uzmanlar (1730-1908)* (Tez No 263926) [Yüksek Lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Baklanov, M. & Kemaloğlu, İ. (2018). *Rus Genelkurmay belgelerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı Ordusu* (1. baskı). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Başol, S. & Şahin, V. (2022). Siyaset ve ticaretin gölgesinde Osmanlı Devleti'nde silah ithalatı örneği: Alman mavzer fabrikasından Osmanlı merkez silahhanesine gönderilen silah ve mühimmatlar (1888-1904), *Mavi Atlas*, 10(1), 291-309.

Beşirli, M. (2004). II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ordusunda Alman silahları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 121-139.

Beydilli, K. (1979). II. Abdülhamid devrinde gelen ilk Alman askerî heyeti hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (32), 481-494.

Durgun, B. (2012). Alman ıslah heyetleri ve Bischoff'un Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun ulaştırması hakkında değerlendirmeleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(2), 101-120.

Deniz, Ö. & İmamoğlu, H. V. (2014). Osmanlı-Alman ticari ilişkilerinin niteliksel analizi: 1890 ticaret anlaşmasının öncesi ve sonrası. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 30, 337-355.

Eyice, S. (1992). Baruthane. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 94-96). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gölen, Z. (2001). *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire* (Tez No 110687) [Doktora tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Gölen, Z. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)* (1. baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaşıkçı, R. (2014). *Nizam-ı Cedid'den Tanzimat'a Osmanlı-Prusya ilişkileri* (Tez No 363294) [Yüksek Lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kaştan, Y. & Uyanık, N. (2019). Türk Araştırma Komisyonu'nun Almanya Çalışma Ziyaretinin I. Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı- Almanya Müttefikliğine Etkisi, *Tarih'in Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (22), 455- 480.

Kurtaran, U. (2015). Osmanlı Prusya ilişkilerinin Gelişiminde Prusya elçisi Karl Adolf Von Rexin'in Faaliyetleri (1755-1761). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(47), 115-131.

Kütükoğlu, M. S. (1992). Baruthane-i Amire. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, ss. 96-98). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mete, A. S. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Türk Ordusu'nda mavzer tüfekleri* (Tez No 348951) [Yüksek Lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Ortaylı, İ. (2020). *Osmanlı İmparatorluğunda Alman nüfuzu* (19. baskı). Kronik Kitap.

Özgüldür, Y. (1993). Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı ordusunda Alman askerî heyetleri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 4(4), 297-307.

Reyhan, C. (2005). Türk-Alman ilişkilerinin tarihsel arka planı (1878-1914). *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 69(254), 119-174.

Şahin, V. (2021). Maçka Askerî Silahhanesi'nin teşkilat ve işleyişi (1873-1922) (Tez No 658062) [Yüksek Lisans tezi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Taşdemir, A. (2018, 16 Mayıs). Osmanlı-Alman ilişkilerini yeniden okumak: sultan II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) [Bildiri Sunumu]. *ODTÜ II. Lisans & Lisansüstü Öğrenci Kongresi*, Ankara, Türkiye. https://www.researchgate.net/publication/352368237_OSMANLI-ALMAN_ILISKILERINI_YENIDEN_OKUMAK_SULTAN_II_ABDULHAMID_DONEMI_1876-1909

Tetik, F. (2018). *Sultanın silahları* (1. baskı). Dergâh Yayınları.

Türk Dil Kurumu. Filinta. İçinde *Güncel Türkçe Sözlük*, 22 Aralık 2020'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Başol, S. & Şahin, V. (2022). Siyaset ve ticaretin gölgesinde Osmanlı Devleti'nde silah ithalatı örneği: Alman mavzer fabrikasından Osmanlı merkez silahhanesine gönderilen silah ve mühimmatlar (1888-1904), *Mavi Atlas*, 10(1), 291-309.

Türk Dil Kurumu. Kabına. İçinde *Güncel Türkçe Sözlük*, 10 Ekim 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Türk, F. (2012). *Türkiye ile Almanya arasındaki silah ticareti 1871-1914* (1. Baskı). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Türk, F. (2015). Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye ile Almanya arasındaki silah ticareti 1923-1945. *Belleten*, 79(285), 761-782.

Türk, F. & Kaya, E. (2017). Cumhuriyet Dönemi Türk-Alman ilişkilerinde sıradışı bir aktör: Krupp Firması 1923-1990. *Akademik Bakış*, 10(20), 121-143.

Türkmen, Z. (2017, Aralık). *93 Harbi felaketi sonrası gelişmeler: silablanma yarışında Osmanlı Devleti* [Bildiri Sunumu]. Gaziosmanpaşa Üniversitesi II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gaziosmanpaşa ve Dönemi Sempozyum Bildirileri (ss. 408 - 430). Tokat Gaziosmanpaşa Yayınları.

Yıldız Solak, B. (2018). *II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ordusunu ıslah için gelen yabancı müşavirler* (Tez No 490480) [Yüksek Lisans tezi, Beykent Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yorulmaz, N. (2018). *Büyük savaşın kara kutusu* (2. Baskı). Kronik Kitap.

Tevfik Orkun DEVELİ

Arş. Gör. Dr. | Res. Assist. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla-TÜRKİYE
Mugla Sıtkı Kocman University, Faculty of Letters, Department of History, Mugla-TURKEY

ORCID: 0000-0003-2768-111X

orkundeveli@mu.edu.tr

Nationalism and Football at First Glance: The Case of “Eternal Derby”

Abstract

From the beginning of its ‘invention,’ football has been a significant subject in politics, the economy, and other social disciplines. In this respect, the Yugoslav experience sets an excellent example for the symbiotic relationship between football and politics. Yugoslav politics evolved around nationalist tensions and has always had a complex and convoluted profile. In this context, it is argued that the *ressentiment* at the core of nationalism is a very observable dynamic of Yugoslav politics. Accordingly, the two major football clubs, Partizan FC and Red Star were deeply influenced by Yugoslavia's founding political principles. Moreover, the rivalry between these two clubs, known as the “eternal derby,” also symbolized the conflict between nationalist and socialist ideas. Although we can only talk about the former Yugoslavia today, these clubs are still among Balkan history's most significant living heirs. This paper provides ‘a first look’ at the political history of the “eternal derby” within Michael Billig and Liah Greenfeld's approaches to nationalism. In this context, it can be said that in addition to its irrational nature concerning *ressentiment*, nationalism is the subject of unconscious reproduction processes that take place among the habits of daily life. While nationalism is shaped by psychosocial concepts such as *existential envy*, *status inconsistency*, and *identity crisis*, the banal form can transform teams into armies, players into soldiers, pitches into battlefields, wins into military victories, columnists into embedded journalists. By simulating violence, the imaginary desire for revenge is also tried to be satisfied. The “eternal derby” serves as a suitable model in this regard.

Keywords: Football, nationalism, socialism, Partizan FC, Red Star

İlk Bakışta Milliyetçilik ve Futbol: “Sonsuz Derbi” Örneği

Öz

Futbol, ‘icadından’ bu yana siyasetin, ekonominin ve diğer sosyal disiplinlerin önemli bir konusu olmuştur. Bu açıdan Yugoslav deneyimi, futbol ve siyaset arasındaki simbiyotik ilişkiye iyi bir örnek teşkil etmektedir. Milliyetçi gerilimlerle evrilen Yugoslav siyaseti, her zaman karmaşık ve dolambaçlı bir profile sahip olmuştur. Bu bağlamda, milliyetçiliğin özündeki *hıncın* Yugoslav siyasetinin çok gözlemlenebilir bir dinamiği olduğu öne sürülmektedir. Buna bağlı olarak iki büyük futbol kulübü Partizan FK ve Kızılyıldız, Yugoslavya'nın kurucu siyasi ilkelerinden derinden etkilenmiştir. Dahası, bu iki kulüp arasında “ebedi derbi” olarak bilinen rekabet, milliyetçi ve sosyalist fikirler arasındaki çatışmanın sembolik bir temsilini üstlenmiştir. Bugün sadece eski Yugoslavya'dan bahsedebiliyor olsak da bu kulüpler halen Balkan tarihinin yaşayan en büyük mirasçıları arasında yer almaktadır. Bu makale, Michael Billig ve Liah Greenfeld'in sunduğu çerçevede “ebedi derbinin” politik tarihine yönelik bir ‘ilk bakış’ sunmaktadır. Bu bağlamda *hıncın* referanslı irrasyonel doğasına ek olarak milliyetçiliğin gündelik hayatın alışkanlıkları arasında kendine yer edinen, daha ziyade bilinçdışı yeniden üretim süreçlerine konu olduğu söylenebilir. Buradan hareketle, varoluşsal haset, statü tutarsızlığı ve kimlik krizi gibi psikososyal kavramlar tarafından biçim verilen milliyetçiliğin banal formu takımları ordulara, oyuncularını askerlere, sahaları savaş alanlarına, galibiyetleri askeri zaferlere, spor yazarlarını savaş muhabirlerine dönüştürebilmektedir. Şiddetin simüle edilmesiyle hayali intikam arzusu da tatmin edilmeye çalışılır. “Sonsuz derbi” bu konuya iyi model teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, milliyetçilik, sosyalizm, Partizan FK, Kızılyıldız

Introduction

Nationalism, which remains the “world's most powerful, general and primordial basis of cultural and political identity” (Greenfeld & Chirot, 1994, p. 123), has an ever-expanding product range on a global scale. In this context, many markers remind individuals that they are grouped as ‘we’ living in ‘here’ with what is ‘ours,’ which ensure they are distinguished from ‘others,’ ‘there,’ and ‘theirs.’ These “mundane symbols” of nationhood can often be found in “daily life,” on “banknotes,” billboards, on the “public buildings” visited every day, in “TV weather forecast” and indeed in “sporting events” (Spasić, 2017, p. 34).

In this regard, either invented to respond to the social needs relatable to modernity or assumed the function of meeting the invented needs, as in anything prone to politicization, “sport is [also] never merely sport” (Billig, 1995, p. 119). When nationalism is examined through the *banal* reproduction processes asserted by Michael Billig (1995) upon decomposing it into psychosocial components such as *ressentiment*, *existential envy*, *status-inconsistency*, and *identity crisis* introduced by Liah Greenfeld (1994), it is possible to find several cases to verify this claim.

The rivalry known as the “eternal derby” of Southeast Europe, ongoing since 1945 between Partizan Belgrade and Red Star, can be considered. Both clubs have distinct traces from the story swung between Serbian ethnic-collectivistic nationalism and socialist ideologies. This turns dozens of matches in which these teams compete against each other in any branch into more than just a sports event. The aforementioned political content of this deep-rooted rivalry between these two creates an opportunity to satisfy the desire for imaginary revenge, which recurs in every match, concerning *ressentiment*-based nationalism of the Greenfeldian approach. The well-known phrase “kod nas,” which can mean anything from “at our home, in our house, or at our place to among us,” offers a new approach to the “Billigesque” analysis (Spasić, 2017, p. 45-46).

1. The Concept of Ressentiment and Its Role in the Serbian Nationalism

In the development of nationalism, the part of the world that followed Western Europe and Russia the closest, or in some cases, almost simultaneously, was Eastern Europe. “Balkan nationalisms were generally the creation of small, dissatisfied elites, whose great hopes and ambitions were then frustrated” (Greenfeld & Chirot, 1994, p. 106-107). This separation due to the dominant ethnocultural identity, which can be based on “language, religion, racial differences” or more ambiguous culture, tradition, and lifestyles, has led to a typical ethnopolitical condition in this geography (Neuberger, 2010, p. 61; Bunce, 1995, p. 125-126).

The Yugoslav experience is a shining example of it. The existence of a real or imaginary *ressentiment* atmosphere under the roof of a political federation in which each ethnic group considers itself a threat or under threat can be mentioned. This condition inevitably produced the phobic feeling that one’s aggression meant the other’s extinction (Pesic, 1996, p. v). In the case of Yugoslavia, the tension between the statist and ethnic interpretations of the right to national self-determination can be considered as the extension of a former case in which ethnocultural identities conflict with the state systems reminding the grandiose aims of Greater Serbia, the Greater Albania and Pan-Slavism of the nineteenth century Europe (Neuberger, 2010, p. 61).

Calendars are full of dates in which a national consciousness is discovered and reminding the moment it should be strengthened. Counterintuitively, these events reach beyond the limits acknowledged as the beginning point of the modern nations in the nineteenth century. Generally, historical validation of it is not required. Revealing the potential to enable the masses' mobilization is an essential element. A typical case regarding this aim is to follow the traces of modern Serbian nationalism in the battle of Kosovo in 1389 (Karpas, 1997, p. 348). The nationalism of the individuals who primarily consider themselves a member of an ethnic group

can evoke an underlying mass sensitivity rooted in the past more straightforward than a nationalism based on a state lacking an ethnocultural content (Neuberger, 2010, p. 61). The emergence of ethnic violence, which has not been seen since World War II following the revival of the national hostilities in Eastern Europe and Eurasia, provides an insight into the thoughts of the people who consider themselves primarily as members of ethnic communities, contrary to individualist nations of the West (Greenfeld, 2013, p. 97).

Like all the Balkan countries, Serbia was “economically peripheral, politically weak, and increasingly dissatisfied by their failure to achieve the early promises of nationalism.” (Greenfeld & Chirot, 1994, p. 107). By receiving the support of the Orthodox Church, Serbian intellectuals, who were against the rise of the rival Hungarian nationalism in the nineteenth century, have executed a cultural project and were “called upon to staff the state machinery and schools.” This struggle, which aimed to finalize the quest for reputation, is also the expression of the *ressentiment* wished to be satisfied by realizing the imaginary desire for revenge. Although the aggressive tendencies of the states are highly related to the conditions they are in or the opportunities that stand before them, it can be asserted that Serbian nationalism, which has *ressentiment* at its core, has been potentially aggressive from the very beginning and this potential was also revealed once again in the disintegration of Yugoslavia. (Roger, 2008, p. 171-173; Greenfeld & Chirot, 1994, p. 107).¹

In this analysis of the irrational nature of nationalism, *ressentiment* opens the door for criticisms against culture and history rather than being a mere aggression state. The collectivistic-ethnic nationalisms of Eastern Europe have handed down the typical politics of delusion, which fanned the flames of hostility against foreigners, and turned it into an effective instrument for the Serbians in Yugoslavia (Greenfeld, 2013, p. 625). It is possible to list the internal and external foundations of the *ressentiment* based Serbian nationalism in seven points in reference to Vesna Pesic (1996, p. 18-20):

i. The theme of delusion states that the contemporary Serbian national consciousness has fallen victim to the Yugoslav project's ideological fraud, which was built on the bones of dead Serbs and composed of *a priori* anti-Serbian parties.

ii. Anti-Titoism. The belief that Serbs have fallen victim to a conspiracy organized by decision-makers such as the Comintern, The League of Communists of Yugoslavia, the Croat Josip Broz Tito, and the Slovene Edvard Kardelj. In this respect, the opponent's attitude assumed against the 1974 constitution.

iii. The claims that Serbia is exploited by Croats and Slovenes and condemned to economic backwardness.

iv. The oppressed nation discourse states that Serbs were the winners of the war but losers of the peace; despite their struggle for democracy by themselves and two and a half million casualties in the world wars, they are the only nation which does not have a state of their own after forty years.

v. *Serbophobia* claimed to influence the Slovene, Croat and Albanian nations, Macedonian intelligentsia, and some Muslim communities. The thought that the Serbian nation had to endure the unequal and humiliating position and preference for war instead of peace due to the hatred that surrounds itself.

¹ Concepts such as *ressentiment*, *existential envy*, *master-slave morality* and imaginary revenge, which should be read in reference to Friedrich Nietzsche and Max Scheler, are at the centre of Liah Greenfeld's studies which examines nationalism in terms of psychosocial and even later psychoanalytic factors. For further reading see: (Nietzsche, 2008, pp. 10-34; Scheler, 1992, pp. 116-143; Greenfeld, 1994).

vi. The thought that Serbs were exposed to genocide by the enemy regimes such as the Croat Ustashe and their effort to protect themselves from a new ethnic cleansing wave would result from these fixed aggressive policies against themselves.

vii. The national project was frequently expressed in the media organizations of the republic by the Serbian intelligentsia and proposed the union of Serbs under the roof of a unitary state. As a result, Slobodan Milošević stated at the beginning of 1991 that he “accepted the right of all peoples to self-determination, but he did not accept the existing republican borders” (Pestic, 1996, p. 20).

As can be understood from here, the *other* is designed as the subject that would end the existential envy, which is the most potent source of the resentment by legitimating violence through revenge and hatred discourse in the construction of national identity. This represents precisely constant need for an external world for self-affirmation, which Nietzsche (2008, p. 20) refers to while explaining the *slave morality* (Scheler, 1992, p. 122). In this analysis, as in the opposition of the slave against any external action and relieving himself with imaginary revenge, the self-consciousness of victimhood in Serbian nationalism has been a vital source of motivation for war and mobilization. *Ressentiment* makes a nation more aggressive and has an extraordinary power of national sensitivity. This is a “stimulant for collective action” which facilitates the mobilization” of collectivistic nations (Greenfeld, 1994, p. 488).

This character of national identities in Eastern Europe and Eurasia has inspired thousands of Serbs to forget their political association with other Yugoslavs by communicating the story of a thousand-year-old defeat that was not present in the neurobiological memory (Greenfeld, 2013, p. 97).

2. Symbolic Quest for Victory: Projection of Nationalist Rivalry in Sports

Considering the role of the psychological factors such as the feeling of loneliness, xenophobia, and the sense of victimhood in the development of Serbian nationalism, together with the national memory of being traumatized and marginalization, it is not possible to state that the potential for the satisfaction of *ressentiment* based on imaginary revenge is limited with just battlefields.

In the collectivistic, mainly ethnic, form of nationalism as a restoration of honor project, demonstration, and will to power effortlessly reveals itself. Consequently, several cases from daily life in which nationalism constantly reproduces itself can be found. Therefore, a space is created for discourses and practices, emphasizing the consciousness of collective belonging in a dynamic, aggressive, and masculine manner. This space is politicized per se and expands as far as possible through the mass media. Thus, an opportunity for reminding the national identity rises. Individual differences, which may result in division within the mass, are reduced to a minimum or made to be forgotten. Eventually, the suffering and the joy are experienced passionately within limits shaped by the nationalist discourse.

Sporting events serve as an excellent example of this. Especially the need for others to be defeated in a professional sporting event offers relational spaces convenient for the emergence of this kind of belief set and establishment of a “simulative national unity by eliminating the real differences” which prevent them from being homogenous (Mutlu, 1996, p. 374). In this context, stadiums witness a strange showdown between ‘us and them.’ The other does not always have to be a foreigner from a different nation. Those who believe in carrying the same blood and culture may be a part of an internal conflict by marginalization due to various reasons such as ideological views, religious beliefs, sexual orientations, or lifestyles. Nationalism is intrinsically in rivalry with all of these. Supporters may have adopted only a mass culture, a subculture, or a counterculture in which a political ideology is represented by itself. Tribunes are decorated with flags, pennants,

and banners, which reflect the feeling of consolidation and symbolic unity. The cheers and slogans serve as both an attack and defense mechanism. Therefore, they can be considered violence-oriented. The match reminds a war. The teams turn into actors in the identity construction process. Their aggressive energy sublimate on the battlefield where the nations they belong to had once fought and transformed into a struggle for victory on the field (Billig, 1995, p. 123). Especially in team sports, players take the field with uniform sports gear like soldiers. This is entirely a masculine field in implicit terms. The men win their trophies or lose their honor, doing battle on the nation's behalf, and the readers are invited to see these male exploits as a matter of homeland (Billig, 1995, p. 122-123). Furthermore, millions of television viewers, radio audiences, magazine subscribers, and internet users strengthen their proud and defensive national identities, reproduced daily, in these mediums (Porter, 2017, p. 480). In these sports pages, which are never left blank, men see the results of their favorite teams and read the true and glorious stories of other men struggling for a greater collective body than themselves (Billig, 1995, p. 122-124). Sports chatter can easily substitute political discussion (Eco, 1986, p. 170). The metaphors of “firing, shooting, attacking” are generally borrowed from the language of warfare (Billig, 1995, p. 123). The defeat of the opponent in each competition, which politicization of sports and penetration of nationalism is in question, at the same time enables the pleasure of satisfying the imaginary revenge desire and the joy of symbolic victory for a short period. Those defeated will return to take revenge and restore their reputation. A never-ending war recurs again and again. Therefore, an appointment to reproduce nationalism at a social level is taken in advance.

The practical correspondence of the theoretical framework outlined so far can be found in the rivalry between Partizan Belgrade and Red Star. The arch rivalry called the ‘eternal derby’ between these two clubs owes its reputation to the ideological showdown as much as it represents the rivalry based on sports. However, revealing the essential elements that played a role in the establishment and collapse of Yugoslavia is essential to better understand the dynamics fed from the outside of sportive competition between both teams. The non-sporting aspect of the Partizan and Red Star competition will be analyzed within the framework of these dynamics.

3. The Foundation and Dissolution of Yugoslavia on the Axis of Socialism and Nationalism

The anti-fascist tendency appears as a political reflex in many political structures established at the end of World War II. If the Nazis occupied these political units, the socialist founding values went beyond being a political reflex and appeared as a political necessity. Therefore, it is possible to argue that socialism seems like the ‘other’ of fascism here since fascism was seen as the significant reason for victimization. Socialist Yugoslavia, which experienced a civil war during World War II, is one of the prominent examples where the validity of this argument can be tested.

The conflicts between the Partisans and Chetniks that started during World War II and the human losses in the immediate post-war years (Geiger, 2012, p. 78) should be considered a disagreement about the ideological foundations of the new state to be established. Sinčić (2013, p. 135) is one of the names conceptualizing this separation. Two notions called ‘supranationalism’ and ‘supernationalism’ are the conceptualized form of the ideological split between Partisans and Chetniks. In this context, the Partisans, led by Josip Broz Tito, argued that the potential political structure had to be established by adhering to Tito's ideology and should be set in the center of a supranational structure that partially surpasses the political existence of the founding republics and feeds on socialism. In addition, they argued that this ideology was the best expression of anti-war understanding, just like in Europe (Pavković, 2000, p. 116). Thus, the Partizan movement saw the Socialist Yugoslavian projection as an ‘insurance’ against Serbian and Croatian

nationalisms, the two versions of nationalism most likely to dominate Yugoslavia. On the other hand, the Chetnik movement, organized under the leadership of Dragoljub Mihailović, had an anti-communist tendency at its core (Milazzo, 2019, p. 32-34).

Fed on historical and romantic elements, this movement advocated for a new political structure and had to be formed under the domination of Serbian nationalism. In other words, this struggle between the two groups, which can be evaluated both methodologically and ideologically, should be considered a struggle between Yugoslavian supranationalism and Serbian supernationalism. Although this struggle ended with the superiority of Tito's Partizans, Karge and Hayden's analyzes of the current reflections of this struggle are remarkable. Karge (2009, p. 49) describes the conflict between the two groups as a “frozen” problem in political minds. Similarly, Hayden (1992, p. 55) describes the events between 1941-and 1945 as “alive,” referring to the 1990s. In particular, with the death of Tito in 1980, the nationalist movements that came out of Tito's control ensured that the “ghost of Mihailović” once again took the Yugoslav political life in the ‘physical presence’ of Milošević. At this point, Yugoslavia was under the influence of supernationalism; Simultaneously, the Titoist understanding was considered an artificial state Project. All versions of nationalism have entered into a historical reckoning with a great sense of resentment fed by romanticism and theological elements.

Yugoslavia was surrounded by highly complex dynamics, depending on the developments in the international system at the end of the 1980s. In particular, rather than projections for the future, past events have become the determining dynamics in Yugoslav politics, creating an irrational political life space in the country, which has been under the decisive influence of Serbian nationalism, where Serbs accuse everyone except Serbs. This conjuncture describes a historical “obsession” (Zimmermann, 1995, p. 3). On the other hand, what happened in Yugoslavia between 1991 and 1995 indicates how the notion of nationalism ‘stretched in meaning.’ In the Yugoslav Wars, which was essentially a Slavic civil war, religion and historical background were also the essential causes of conflict. Catholic Croats, Muslim Bosnians, and Orthodox Serbs frequently emphasized their religious identity during this process. On the other hand, Serbian political elites, referring to the Ottoman period of Kosovo and Bosnia-Herzegovina, evaluated these two countries' historical and cultural past as a “spiritual genocide” against Serbs (Perica, 2002, p. 3). In this context, the situation in Yugoslavia in the early 1990s expresses the absolute superiority of Serbian nationalism, which was firmly consolidated against external actors, forgetting the ideological divergence of the 1940s. The transformation that Yugoslavia has experienced in the historical process will be tested by putting the country's two most popular football teams, Partizan FC and Red Star teams, in the center.

4. Red Star and Partizan FC Between Disintegration and Integration

The year 1945 is essential for Yugoslavia not only in terms of the end of World War II and the socio-political consolidation of the country under the leadership of Tito but also as a turning point in terms of sports since it coincides with the establishment of Partizan FC and Red Star teams, which will become iconic in terms of firstly Yugoslav and later European football. The importance of this data for the study is to provide a more realistic representation of the ideological analysis of the two teams, which were established and developed under similar sociopolitical and chronological conditions.

The common point of the football teams established in Yugoslavia in the first half of the twentieth century is that they have high nationalist motivation. At the same time, they are intensely nourished by ethnopolitical symbols. When this argument is elaborated, it is seen that the ethnopolitical dynamics that exist in Yugoslav football are not derived solely from Yugoslav nationalism; on the contrary, the founding elements of Yugoslavia, especially Croats, use football as a tool to preserve their national identity. In other words, although the Red Star and Partizan

FC teams here are considered the ‘dynamo’ of Yugoslav football, the Serbian nationalism that is inherent in both teams can be suppressed from time to time but never completely pacified. According to Mills (2018, p. 16), Croatian teams such as Hajduk Split or HŠK Građanski Zagreb in regions where Croatia and Croats live intensely have constantly been fed by ethnopolitical solid symbols. Therefore, the ties of the Red Star and Partizan FC teams with the Serbian national character appear an undeniable fact in the historical process.

The primary source of the nationalist motivation that always persists in Yugoslav football is hidden in the fact that many footballers left their teams to become soldiers during wartime. Looking at the essential ideological dynamics of the two teams established in 1945, it is seen that the Partizan FC team took its name from Tito's famous Partizans and found an organic bond with the Yugoslavia National Army (JNA). On the other hand, the Red Star team was represented mainly by young people qualified from sports units. Both teams represent ethnopolitical equality (Armstrong & Vest, 2013, p. 45-47). In other words, both teams were shaped around the founding values of Yugoslavia and did not have any attempts to force the political system in this process. There are other comments on this issue, and Blasius's (2017, p. 785) argument stands out. He reveals that both clubs did not assume “socialist” or “nationalist” identities during the foundation years and presented an “objective” profile within the official ideology of the state. On the other hand, Jiang (2016, p. 72) emphasizes that while the Red Star is the “ideal” formation of Serbian nationalism, FC Partizan has always been on a “federalist” line by sharpening this faint distinction. The main pillars of the argument are based on the name of the FC Partizan club, the club's organic ties with the army.²

Whether both clubs are ‘socialist’ or ‘nationalist’ is closely related to whether Yugoslavia is ‘socialist’ or ‘nationalist.’ It is pretty challenging to make an objective interpretation of this because the *sui generis* formation can ironically be answered as either ‘both’ or ‘neither.’ The fact that the ideological transformation experienced by the clubs can be proved in practice confirms them ‘both’ but at ‘different times.’ On the other hand, a consensus point of reference is the basic chronological reference where this transformation began in 1980 when Tito died. In the final analysis, in the light of what has been stated so far, it is understood that between 1945-and 1980, FC Partizan was in complete harmony with the founding values of Yugoslavia. It would be appropriate to claim that the Red Star was not ‘incompatible’ with the ideological values of Yugoslavia in the same period but represented the ‘hidden’ tendencies of Serbian nationalism, which was relatively suppressed during the Tito period, especially among the youths.

As noted earlier, with the death of Tito on May 4, 1980, Yugoslavia underwent a significant transformation process. The most dominant outcome of this process was that Yugoslavia was now detached from the supranational understanding and came under the influence of supernationalism controlled by Serbian nationalism. In other words, this process can be called the “nationalization” of the founding political elements of Yugoslavia and the dissolution of Yugoslavia, and gaining the form of a nation-state. (Vrcan & Lalic, 1999, p. 176). Such a radical transformation was undoubtedly not only limited to the political arena but also had been reflected in different areas, especially on sports platforms. Moreover, the Dinamo Zagreb Red Star match dated 13th of May 1990, described as the symbolic event of the collapse of Yugoslavia, was also a so-called “sportive” event. In this context, it is understood that football is a fundamental ‘laboratory’ in terms of the political profile of Yugoslavia. The most prominent outcome of the period from the 1980s to the early 1990s for both clubs is that the ideological divergences between the two clubs gradually blurred, and nationalism became the absolute ideology for both Red Star and FC Partizan. In particular, during the Bosnian War and the

² Partizan FC named after Tito's guerrilla forces. The federalist line of the club is hardly surprising. Even Tito himself was born to a Croatian father and Slovenian mother.

Kosovo Crisis, the resentment and grudge felt by both clubs regarding their Bosnian identity against Croatian and Albanian nationalisms appear as the fundamental dynamics that carry the sportive rivalry to a political agreement. Although both clubs started to share the nationalist ideology in the period above, the Red Star club has always been ‘one step ahead’ of FC Partizan.

After the death of Tito, chanting “Kosovo is the heart of Serbia” or “Kill a Croatian, so you lose an Albanian brother” became the most famous slogans of the Red Star supporters (Đorđević, 2016, p. 117). In particular, when the Red Star fan groups came under the influence of Željko Ražnatović, the leader of the Arkan's Tigers paramilitary group and the Red Star's *Delije* fan group, which was also one of the closest names to Slobodan Milošević, (Sack & Suster, 2000, p. 311) portraits of ultra-nationalist war criminals such as Slobodan Milošević, Ratko Mladić, and Radovan Karadžić began to find places in stadiums.

Another club with a similar trend was FC Partizan, Red Star's ‘eternal’ rival. According to Zec and Paunović (2015, p. 238), Partizan FC was one of the most “diverse” clubs in ethnic Yugoslavia. In other words, Partizan FC represented the Yugoslav ‘mosaic’ in the football arena. Therefore, FC Partizan club, which had a little more difficulty in ‘adaptation’ to this process than Red Star, had started to reject its origins and frequently sang, “Partizan, Partizan that is a Serbian team, and Milošević was proud of them,” which was pointing out that the club struggled to assert its Serbian identity (Mills, 2009, p. 1196). On the other hand, this situation also emphasizes nationalist support for the Bosnian War. One of the exciting anecdotes told during this process focuses on the fictional character ‘Jusuf Mehmedovski.’ Mehmedovski was created to emphasize that FC Partizan represents not only ethnic Serbs but also Muslim Bosnians and Albanians, while the club still followed the Titoist line before 1990 (Djordjević & Pekić, 2018, p. 361). During the 1980s and 1990s, it is seen that Jusuf Mehmedovski was first ‘killed’ and then ‘reborn’ by observing ethnic, sectarian, historical, linguistic, and sociological dynamics.

It should be noted that Serbian nationalism can unify both teams against all odds. In 2014, after a Red Star basketball fan was stabbed in a fight in Istanbul, Partizan FC fans were one of the biggest supporters of the Red Star. (Pipini, 2019, p. 125). The temporary ideological separation between the two clubs suggests that Serbian nationalism was successfully consolidated against the traditional ‘others’ due to the nationalist reflexes that developed in the post-1980 period. Although the occurrence is widespread in the footballing world, it is not something to be witnessed easily between the sides of a rivalry such as the eternal derby.

Conclusion

Today, nationalism is still seen as one of the most potent reference sources for collective identities. Although nationalism is a frequently embodied concept, it can also appear as having abstract and emotional components, such as a strong sense of superiority, a distinction manifested as ‘we,’ ‘others,’ ‘them,’ and also anger and resentment towards ‘others,’ ‘them.’

In Yugoslavia, which was born as the political output of a very ‘painful’ and bloody process, it is seen that these dynamics can be observed at different levels and forms in the historical process. Nationalist movements suppressed by supranationalism from 1945 until 1980 were grouped as ‘Yugoslav nationalism’ under the charismatic authority of Tito. In particular, during this period from the 1980s to the 1990s, sub-nationalisms suppressed by the Yugoslav upper identity exploded and caused the dissolution of Yugoslavia. Serbian nationalism, which replaced Yugoslav nationalism in the chaotic climate of the 1990s, tried to settle accounts with its Muslim-Ottoman-Turkish ‘other’ in the historical sense. One can say that such a ‘showdown’ was not solely political. In particular, the ‘reaction’ that also extended to the pitch can be observed synchronously in the essence of Red Star and FC Partizan, which are the two most important representatives of Yugoslav football.

The story of Yugoslav football from 1945 to the present day is mainly told as the story of Serbian football. Undoubtedly, Red Star and FC Partizan are the two protagonists of this. The ‘eternal’ competition between the two clubs was not only fed by sportive dynamics in the historical process. Both have had their share of football's power to turn clubs into ‘political parties and have experienced sharp transformations in their history. FC Partizan seems more ‘loyal’ than Red Star in terms of representation of Titoism. However, the ideological dissent between the two clubs, which generally remained within the framework of the official ideology of Yugoslavia until 1980, was mostly blurred. On the other hand, from the 1980s and 1990s to the 2000s, both clubs were greatly influenced by the feelings of resentment and hatred that can form nationalism and became the representatives of these tendencies on the football fields, which was more of a sociological ground. Needless to mention that the rivalry between both teams nowadays occasionally witnesses ‘chronic’ violence. Last but not least, it will be a strained interpretation to discuss the competition between Red Star and Partizan FC on a purely ideological ground today. It seems the rivalry between the two teams is no longer determined by the deep ideological divisions of the past. Even though it cannot be said that the traditional threat perception of the Serbs towards their others has come to an end, it should be remembered that nationalism reinforces ‘us’ as much as it separates the ‘other.’ Today, both teams are proud representatives of Serbia. Yet, neither politics nor football can be predicted.

References

- Amstrong, G. & Vest, E. (2013). Mirror to the state: Politicisation of football clubs in the history of Bosnia-Herzegovina. *International Centre for Sport Security Journal*, 1(1), 44-51. <https://theicss.org/2019/03/07/icss-journal-vol1-no-1/>
- Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. Sage.
- Blasius, M. (2017). FC Red Star Belgrade and the diversity of social identifications in socialist Yugoslavia: Representative dimensions of the “big four” football clubs. *The International Journal of The History of Sport*, 34(9), 783-799. <https://doi.org/10.1080/09523367.2017.1402763>
- Bunce, V. (1995). Should transitologists be grounded?. *Slavic Review*, 54(1), 111-127. <https://doi.org/10.2307/2501122>
- Djordjević, I. & Pekić, R. (2018). Is there space on the left? Football fans and political positioning in Serbia. *Soccer & Society*, 19(3), 355-372. <https://doi.org/10.1080/14660970.2017.1333678>
- Đorđević, I. (2016). The role of red star football club in the construction of Serbian national identity. *Traditiones*, 45(1), 117-132. <https://doi.org/10.3986/Traditio2016450108>
- Đorđević, A. Đ. (2020). *Stadion Partizana*, [Image]. <https://streetartbelgrade.com/galerija/gtr-slobodan-aligrudic-dorcol/>
- Eco, U. (1986). *Travels in hyperreality*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Geiger, V. (2012). Human losses of Croats in World War II and the immediate post-war period caused by the Chetniks (Yugoslav army in the fatherland) and the partizans (People's Liberation Army and the partizan detachment of Yugoslavia/Yugoslav army) and the Yugoslav communist authorities: Numerical indicators. *Review of Croatian History*, 8(1), 77-121. <https://hrcak.srce.hr/103223>
- Greenfeld, L. & Chirot, D. (1994). Nationalism and aggression. *Theory and Society*, 23(1), 79-130. <https://doi.org/10.1007/BF00993674>
- Greenfeld, L. (2013). *Mind, modernity, madness: The impact of culture on human experience*. Harvard University Press.
- Greenfeld, L. (1994). *Nationalism: Five roads to modernity*. Harvard University Press.

Hayden, R. M. (1992). Constitutional nationalism in the formerly Yugoslav republics. *Slavic Review*, 51(4), 654-673. <https://doi.org/10.2307/2500130>

Jiang, E. (2016). Football as a social device: The sport's relation to the Balkan antagonism. *The Literary Journal of Students in Balkan Studies*, 13(1), 70-73.

Karge, H. (2009). Mediated remembrance: Local Practices of remembering the Second World War in Tito's Yugoslavia. *European Review of History*, 16(1), 49-62. <https://doi.org/10.1080/13507480802655394>

Karpat, K. (1997). The Balkan national states and nationalism: Image and reality. *Islamic Studies*, 36(2/3), 329-359. https://doi.org/10.1163/9789047400899_019

Milazzo, M. J. (2019). *The Chetnik movement and the Yugoslav resistance*. John Hopkins University Press.

Mills, R. (2009). 'It all ended in an unsporting way': Serbian football and the disintegration of Yugoslavia, 1989-2006. *The International Journal of The History of Sport*, 26(9), 1187-1217. <https://doi.org/10.1080/09523360902941829>

Mills, R. (2018). *The politics of football in Yugoslavia*. I. B. Tauris.

Mutlu, E. (1996). Avrupa'yı salladık, İngiltere'yi sarsacağız: Futbol, milliyetçilik ve şiddet. *Cogito*, 6-7, 367-378.

Neuberger, B. (2010). National self-determination and democracy. In A. Lecours & L. Moreno, (Eds.), *Nationalism and democracy: Dichotomies, complementarities, oppositions* (1st ed., pp. 52-79). Routledge.

Nietzsche, F. (2008). First essay: 'Good and evil', 'good and bad' (C. Diethe, Trans.). In Keith A., (Ed.), *On the genealogy of morality* (2nd ed., pp. 10-34). Cambridge University Press. (Original work published 1887).

PA Archive/Press Association. (2016). *A graffiti painted by The Red Star supporters*, [Image]. <https://www.the42.ie/ireland-serbia-world-cup-qualifier-belgrade-2964226-Sep2016/>

Pavković, A. (2000). Constructing a European identity: Problems of supranationalism. In J. Andrew, M. Crook & M. Waller (Eds.), *Why Europe? Problems of culture and identity* (1st ed., pp. 115-130) Palgrave Macmillan.

Perica, V. (2002). *Balkan idols: Religion and nationalism in Yugoslav states*. Oxford University Press.

Pesic, V. (1996). *Serbian nationalism and the origins of the Yugoslav crisis*. United States Institute of Peace.

Pipini, M. (2019). Exploring the digitalization of football violence: Ultras, disembodiment, and the internet. In S. Lawrence & G. Crawford (Eds.), *Digital football cultures: Fandom, identities, and resistance* (1st ed., pp. 125-138) Routledge.

Porter, D. (2017). Sport and national identity. In R. Edelman & W. Wilson (Eds.). *The Oxford handbook of sports history*, (1st ed., pp. 1-15) Oxford Handbooks Online. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199858910.013.33>

Radoja, Z. (2021). *Ratko Mladić salutes in front of Partizan FC emblem*, [Image]. <https://www.rferl.org/a/serbia-mladic-mural-protests/31555357.html>

Roger, A. (2008). *Milliyetçilik kuramları*. (A. U. Kılıç, Çev.). Versus.

Sack, A. L. & Suster, Z. (2000). Soccer and Croatian nationalism: A prelude to war. *Journal of Sport & Social Issues*, 24(3), 305-320. <https://doi.org/10.1177/0193723500243006>

Develi, T. O. (2022). Nationalism and football at first glance: The case of “Eternal Derby”, *Mavi Atlas*, 10(1), 310-322.

Scheler, M. (1992). Negative feelings and the destruction of values: Ressentiment. In H. J. Bershady (Ed.), *On feeling, knowing, and valuing: Selected writings* (1st ed., pp. 116-143). The University of Chicago Press.

Sinčić, M. (2013). Do you remember Milena and Merlinka? Gender imagery from the Yugoslav supra nationalism to the super nationalisms and war in the Nineties. *West Croatian History Journal*, 8, 133-149. <https://hrcak.srce.hr/file/212289>

Spasić, I. (2017). The universality of banal nationalism, or can the flag hang unobtrusively outside a Serbian post office?. In M. Skey & M. Antonsich (Eds.), *Everyday nationhood: Theorising culture, identity and belonging after banal nationalism* (1st ed., pp. 31-51). Palgrave Macmillan.

WM/Darwinek. (2009). *A Nationalist Graffiti Painted by The Red Star Fans*, [Image]. <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/red-star-serbia-never-yugoslavia-football-politics-and-national-i/>

Vrcan, S. & Lalic, D. (1999). From ends to trenches, and back: Football in the former Yugoslavia. In G. Armstrong & R. Giulianotti (Eds.), *Football Cultures and Identities* (1st ed., pp. 176-185). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230378896_15

Zec, D. – Paunović, M. (2015). Football's positive influence on integration in diverse societies: The case study of Yugoslavia. *Soccer & Society*, 16(2-3), 232-244. <https://doi.org/10.1080/14660970.2014.961387>

Zimmermann, W. (1995). The last ambassador: A memoir of the collapse of Yugoslavia. *Foreign Affairs*, 74(2), 2-20.

Appendices:

Illustration 1

A Graffiti Painted by The Red Star Supporters

Note. Fed by militaristic and nationalist elements, the picture on the left is of Branslav Zeljković Zelja, one of the most prominent names among Delije fans [Image], by the PA Archive/Press Association Images, 2016 (<https://www.the42.ie/ireland-serbia-world-cup-qualifier-belgrade-2964226-Sep2016/>)

Illustration 2

A Nationalist Graffiti Painted by The Red Star Fans

Note. The inscription in the picture says, “Let’s follow the spirit of our ancestors” [Image], by WM/Darwinek, 2009 (<https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/red-star-serbia-never-yugoslavia-football-politics-and-national-i/>)

Illustration 3

Stadion Partizana

Note. For many years, Partizan Stadium was called Stadion JNA, using the acronym for the Federal Army of Yugoslavia. Stadion JNA discourse is still used as a “Yugonostalgia” discourse today [Image], by Aleksandar Đalek Đorđević, 2020 (<https://streetartbelgrade.com/galerija/gtr-slobodan-aligrudic-dorcol/>)

Illustration 4

Ratko Mladić salutes in front of Partizan FC emblem.

Note. FC Partizan supporters were also affected by the ultra-nationalist wave. A graffiti tributed to one of the Balkans' most notorious war criminals, Ratko Mladić [Image], by Zarka Radoja, 2021 (<https://www.rferl.org/a/serbia-mladic-mural-protests/31555357.html>)

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla “Mavi Atlas”, elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkî sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de “Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)” kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas’taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar “DOI” numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: “gu.maviatlas@gmail.com”.

ABOUT MAVI ATLAS

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes "Research Articles". The second group papers includes "Translations", "Book Reviews", "Discussions," "Conversations," "Seminar Papers," and "News." All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets "DOI" number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail "gu.maviatlas@gmail.com."

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi* (e-ISSN: 2148-5232), Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus “Madde 2”de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan “Çeviri” türündeki eserler, “Yayın Kurulu”nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden “Yayın Kurulu” tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makalesi” eserlerinde sırasıyla Türkçe “Öz” ve “Anahtar Kelimeler” ile İngilizce “Abstract” ve “Keywords” bulunmalıdır (Bu husûs, “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makaleleri” daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, “Araştırma Makalesi” türündeki eserler için “kör hakemlik” sistemi uygulanır.

4.4. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler en az iki “Hakem” tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki “Hakem”in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu, diğersinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine “Yayın Kurulu” karar verir.

4.5. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı “Yayın Kurulu”ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek “Çeviri” türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine “Yayın Kurulu” karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, *Mavi Atlas* dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafınca belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring and Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in “2nd Matter”. Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of “Translation” category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of “Editorial board”).

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by “Editorial Board” in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of “Research Paper” that are sent to the Journal have to get “Abstract” and “Keywords” in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” and “News” necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of “Research Paper” that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of “Research Paper”.

4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation”, “Conference and Seminar Papers” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.

4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için DergiPark üzerinden giriş yapıp, sistemden yüklenmesi gerekmektedir.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından "Türk Dil Kurumu"nun yürürlükteki "Yazım Kılavuzu"na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı:

Genel sayfa yapısı "A4" formatında, sağ ve soldan "2.5 cm," üst ve alt kenarlardan "3 cm" boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa:

"Yazar Bilgileri" sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCID, E-Posta.

"Başlık" Her kelimenin ilk harfi büyük, bold stil ve Garamond yazı karakteri ile 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.

"Alt Başlıklar" ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.

Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.

"Öz/Abstract" Türkçe özet en az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. İngilizce özet ise (İngilizce dil yapısı gereğince) 200-400 kelime arasında olmalı. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.

"Anahtar Kelimeler", "Öz"ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. **Ana**

Ana Metin:

"Metin" MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır

(Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).

Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisini tercih edilmeli) 44 kelimedenden fazla olan alıntılar ise blok yapılmalı. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar:

Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı. **Dipnotlar:**

Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı.

Şekiller ve Tablolar:

Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Garamond” 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo ve şekil numarası düz metin ve koyu punto olarak tablonun üzerine yerleştirilmelidir ve nokta konulmamalıdır. Tablolar ve şekiller metinde geçtikleri sıraya göre numaralandırılmalıdır. Her tablo ve şekil kısa ve açıklayıcı bir başlığa sahip olmalıdır. Tablo ve şekil başlığı tablo numarasının hemen altında çift satır aralıklı olarak yer almalıdır. Tablo ve şekil başlığı italik ve ilk harfleri büyük olarak yazılmalı. Tabloda mümkünse dikey çizgiler olmamalı. Tabloya ve şekille ilgili notlar sadece ihtiyaç duyulduğunda eklenmelidir. Bu notlar tablonun altında yer almalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Garamond” 11 punto” olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir.

Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Gerekliğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekille ilgili diğer ihtiyaç duyulan diğer bilgiler için bkz. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Fotoğraflar:

Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

MAVİ ATLAS APA 7. EDİTİON KAYNAKÇA YAZIM KURALLARI VE ÖRNEKLERİ

Dergimize makale göndermek isteyen değerli yazarlar ve araştırmacılar, Mavi Atlas dergimizin kaynakça yazım kuralları aşağıda detaylı olarak belirtilmiştir. Kuralların dikkatlice okunması ve uygulanması gerekmektedir. Kaynakça yazım kuralları “American Psychological Association (APA) 7. Edition” formatına göre örneklendirilmiştir. Dolayısıyla APA 7’ye göre metin içi atıfların ve kaynakçanın hazırlanması gerekmektedir. Bu hususta aşağıda verilen yönlendirmelerin yapılması yazarlarımız için büyük kolaylık sunacaktır.

Referansların ve atıfların doğru düzenlenmesi, okuyucu ve hakemlerin akademik çalışmayı değerlendirmelerinde büyük bir öneme sahiptir. Bunun için referans kaynaklarınızı dikkatli ve eksiksiz, kolay ve hızlı bir şekilde organize etme, not alma ve tek tıkla atıf/kaynakça oluşturmanızı sağlayan “**Mendeley**”, “**EndNote**”, “**Zotero**” gibi atıf (Citation) programları bulunmaktadır. Bu programların kullanılması oldukça basittir ve tavsiye edilmektedir. Bu programlar sayesinde hem kütüphanenizi oluşturacak hem de atıflarınızı çok daha rahat bir şekilde oluşturacaksınız. Örneğin, Mendeley atıf programını öğrenmek için aşağıda bağlantı adresleri verilmiş olan videoların izlenmesi ve uygulanması yazarlarımız için büyük kolaylıklar oluşturacaktır.

• **Mendeley Eğitimi - 1 - Hesap oluşturma ve kurulum işlemleri:**

https://www.youtube.com/watch?v=XktNxSRlm38&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 2 - Makale, tez vb. yayınların hesaba eklenmesi:**

https://www.youtube.com/watch?v=WhN9ij1M7T0&t=23s&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 3 - Atıf yapma ve kaynakça oluşturma:**

https://www.youtube.com/watch?v=AX78rFGoW8A&t=8s&ab_channel=HakanAkademi

Diğer taraftan Amerikan Psikoloji Derneği (APA), 2009'da yayınlanan ve 6. sürüm olarak adlandırılan kılavuzun 7. sürümünü 2019 yılında yayınladı ve beraberinde pek çok yeni güncellemeyi de getirdi. Bu değişiklikleri aşağıdaki listeden inceleyebilir ya da APA resmi sitesinden <https://apastyle.apa.org/> APA 7.0 Yazım Kuralları'na ulaşabilirsiniz.

Yapılan en önemli değişiklikler kısaca şu şekildedir:

Metin içi kaynak alıntıları kısaltılmıştır. APA 6'da birden fazla yazarın olduğu araştırmalardaki atıflarda tüm yazar isimleri yer alırken APA 7'de bu özellik kısaltılarak Acar ve ark. (2020), (Acar vd., 2020) şeklinde yer alıyor.

Basılı bir kitaptan alıntı yaptığınızda yayıncının yerleşim yeri bilgisine referans listesinde artık yer verilmeyecektir.

Yirmi ve daha fazla yazara sahip olan eserlerin kaynakçada listelenmesi kuralında güncelleme yapıldı. APA 6'da kaynakçada en fazla 7 yazar ismi yer alıyordu. APA 7 ile yazar ismi sayısı 20'ye yükseldi.

DOI'lerin biçimlendirilmesiyle ilgili değişikliğe gidildi. Artık DOI (Digital Object Identifier System) adresi URL şeklinde biçimlendirilecek. <https://doi.org/10.1080/02626667.2018.146972>

URL'lerle ilgili "Erişim sağlandı" ifadesiyle ilgili güncelleme yapılmıştır. Alınma tarihi gerekmedikçe artık "URL" ifadesi yazılmıyor. Web sitesi adı eklenir ve web sayfası başlıkları italik olarak yazılır.

E-kitap alıntılarında artık köşeli parantez kullanılmıyor. E-kitabın bulunduğu platform veya cihaz kaynakça gösteriminden kaldırıldı.

Daha kapsayıcı, cinsiyet ayrımsız ve önyargısız bir dil kullanılması yaklaşımı benimsendi.

Tablo ve şekil formatlarında güncelleme yapıldı.

METİN İÇİ GÖNDERMELER

Başkalarının düşünceleri iki şekilde aktarılabilir. Birincisinde özgün (orijinal) anlatım hiç değiştirilmez. Bu şekilde yapılan aktarmaya **doğrudan alıntı** denir. Alıntı metinde özgün kaynağa geçtiği biçimiyle tırnak işareti içinde gösterilir. Tırnak işareti kapatıldıktan sonra ilgili kaynağa **gönderme** yapılır. Diğerinde ise özgün anlatım değiştirilerek **anlatı/dolaylı alıntı (aktarma)** yapılır. Anlatımın değiştirilmiş olması aidiyeti değiştirmez. Burada düşünce hala bir başkasına aittir ve aidiyeti bildirmek için metin içinde kaynağa **gönderme** yapılması mutlaka gereklidir. Bu hususta;

DOĞRUDAN ALINTI

40 kelimedenden daha az kelimedenden oluşan doğrudan alıntılarda her zaman yazar, yıl ve sayfa aralığı bilgilerine yer verilmelidir. 40 kelimedenden az olan alıntılar, metinde italik veya çift tırnak içinde verilir. Alıntıya metnin ortasındaki cümlelerde yer verilmişse, alıntı yapılan kısım italik veya çift tırnak içinde verildikten hemen sonra parantez içinde kaynağa gönderme yapılır. Sonrasında ise diğer cümlelere devam edilir.

Örnek:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için "betimleme yöntemi" kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile "olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır" (Kaptan, 1989: 34).

Ya da:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için *betimleme yöntemi* kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile *olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır* (Kaptan, 1989: 34).

Doğrudan alıntı 40 ve daha fazla kelimeden oluşuyorsa sağ ve sol taraftan yarım inç (1.25 cm) içeriden başlanarak tek satır aralığıyla yazılır.

Örnek:

Betimleme yöntemi, Kaptan (1995) tarafından şu biçimde tanımlanmıştır:

Olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışan incelemelerdir. Bunlar nedir? sorusuna cevap bulmaya yöneliktir. Bununla mevcut durumlar, koşullar, özellikler aynen ortaya konmaya çalışılır. Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefler (s. 59).

Doğrudan alıntı yapılan kısımlar orijinal kaynaktaki ile aynı heceleme, yazım ve noktalamaya sahip olmalıdır. Orijinal kaynakta heceleme hatası olsa bile değiştirilmeden aynen bırakılmalıdır.

Eğer doğrudan alıntının belli kısımları çıkarılıyorsa üç nokta (...) ya da dört nokta (....) kullanılması gerekir. Bir cümle içerisinden çıkarma yapıyorsa üç nokta, iki cümle arasından çıkarma yapıyorsa dört nokta kullanılır. Bunlar cümlenin başında ya da sonunda kullanılmaz.

Örnek 1:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Bu dizinler ... atıfları izlemek suretiyle ilgilenilen konudaki kaynakları gözden geçirmeye de olanak sağlamaktadır” (Al et al., 2014, s. 26).

Örnek 2:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Ülkelerin bilim politikalarından sorumlu kuruluşlar ise atıf dizinlerindeki verileri performans ölçümü amaçlı kullanmaya başlamışlardır” (Al et al., 2014, s. 26).

Not: Çok uzun doğrudan alıntılar ve başka bir çalışmadaki tablo, şekil, anket vs. gibi materyaller uyarlanmak istendiğinde söz konusu çalışmanın yazarından izin alınması gerekmektedir. APA'nın politikasına göre, bir makaleden ya da bir kitap bölümünden en fazla üç tablo/grafik/şekil alınabilir. Metin alıntısı ise tek bir metin için 400 kelimeyi, toplamda ise 800 kelimeyi geçmemelidir. Aksi durumlarda yazar tarafından telif hakkı sahibinden izin alınmalı ve bu bilgi doğrudan alıntıya verilecek bir dipnot ile belirtilmelidir.

ATIF VE KAYNAKÇA:

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıflar aşağıda belirtildiği gibi olması gerekmektedir.

Dikkat! APA yazım stilinde, **dipnot ve sonnot kullanımı** pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır. Bu bilgi doğrultusunda *Mavi Atlas Dergisi* kaynakça yazımları adım adım incelenmeli ve araştırmanızda uygulanmalıdır.

5. 1.KİTAPLAR:

Kitabın yazarı, yayım yılı, kitap ismi (italik ve küçük harflerle) verilmelidir. Kitap isminin başında ve sonunda nokta olmalı.

Basım bilgileri, italik olmadan başlıktan sonra parantez içinde eklenmelidir.

APA 7 kurallarına göre sadece yayınevi verilmeli ancak yayının yeri verilmemelidir.

Gerek kitapların gerekse kitap bölümlerinin DOI'si varsa, yayıncı adından sonra kaynakçada DOI eklenir. DOI'si yok fakat sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın/bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez.

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada & işareti “and” veya “ve” kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Başlık ögesi bir nokta ile bitirilir. Ancak başlık soru işareti veya ünlem işareti ile bitiyorsa, noktanın yerini o noktalama işareti alır. **Örnek:** Geç başlangıçlı açıklanamayan epilepsi: Neyi kaçırıyoruz?

Tek Yazarlı Çalışmalar:

İlgili kısımdan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül kullanılarak verilmelidir. Cümlelerin tamamlandığını gösteren nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır. Öyküleme yöntemiyle ve kitabın bütününe yapılan atıflarda sayfa numarası yer almaz. Verilen sayfa numarası Türkçe makalelerde “s.”, İngilizce makalelerde “p.” kısaltması ile belirtilir.

Dipnotlar metin içi göndermede/atıfta bulunmak amacıyla değil, metinde verilen önemli bir bilgiye ek bir bilgi vermek veya bu bilgiyi genişletmek için kullanılmalıdır ve “dipnot” komutuyla otomatik olarak verilmelidir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayım yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir.

Metin İçinde

Anlatı alıntısı: Atalay (2017), Turner (2010).

Parantez içinde alıntı: (Atalay, 2017), (Atalay, 2017, s. 261), (Turner, 2010), (Turner, 2010, p. 262).

Dipnotlar metin içi göndermede/atıfta bulunmak amacıyla değil, metinde verilen önemli bir bilgiye ek bir bilgi vermek veya bu bilgiyi genişletmek için kullanılmalıdır ve “dipnot” komutuyla otomatik olarak verilmelidir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayım yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir.

Dipnotta: (Atalay, 2000, s. 15), (Turner, 2010, p. 262).

Kaynakçada:

Şentürk, R. (2014). *Açık medeniyet: Çok medeniyetli toplum ve dünyaya doğru*. İz Yayıncılık.

Atalay, İ. (2017). *Türkiye'nin jeomorfolojisi* (3. baskı). META Basım.

Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

İki yazarlı çalışmalar:

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada yazarların soyadları “ve” bağlacı ile bağlanırken “&” işareti kullanılır. Parantez dışında ise “ve” ya da “and” kullanılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntısı: Atalay ve Mortan (2011), Page and Stritzke (2015).

Parantez içinde alıntı: (Atalay & Mortan, 2011), (Atalay & Mortan, 2011, s. 545), (Page & Stritzke, 2015), (Page & Stritzke, 2015, p. 88)..

Kaynakçada:

Atalay, İ. & Mortan, K. (2011). *Türkiye bölgesel coğrafyası*. İnkılap Kitapevi.

Strunk, W. Jr. & White, E. B. (2000). *The Elements of Style*. Longman.

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalar:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan çalışmalarda “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6’ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7’de 20’ye çıkmıştır. Yeni sürümüne göre, 20 ve daha fazla (20. yazar dahil) yazarı bulunan eserlerde, tüm yazarların adlarının eklenmesi gerekmektedir. Ancak yazar sayısının 21’den fazla olması durumunda ilk 19 yazarın adları ve en son yazarın adı verilerek listelenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Arıboğan ve ark. (2008) iddia etti..., Arıboğan ve ark. savundu (2008)..., Torino et al. (2019) claimed..., Torino et al. argued that (2019)...

Parantez içinde alıntı: (Arıboğan vd., 2008), (Arıboğan vd., 2008, s. 66), (Torino et al., 2019), (Torino et al., 2019, p. 34).

Kaynakçada:

Arıboğan, D.Ü., Ortaylı, İ. & Yavuz, H. (2008). Cumhuriyetimize dair. Aşiyen Yayınevi.

Wolfe, J. M., Kluender, K. R., Dennis, L. M., Bartoshuk, L. M., Herz, R. S., Lederman, S. J. & Merfeld, D. M. (2015). Sensation & perception (4rd ed.). MA: Sinauer Associates.

Kitapların cilt ve baskı numaralarının belirtilmesi:

Bu kural “Kaynakça” için geçerlidir. Basımlar/baskı bilgisi (revize edilmiş edisyonlar gibi), cilt numaraları ve sayfa numaraları (bölüm sayfa aralığı gibi) başlıktan hemen sonra italik olmadan parantez içerisinde verilir ve parantezden sonra nokta konur.

Numaralandırılmış bir cildin kendi başlığı varsa, cilt numarası ve başlık parantez içinde değil, ana başlığın bir parçası olarak dahil edilir. Yani başlıkta yer alan cilt numarası parantez içine alınmaz. Örnek: *APA endüstriyel ve örgütsel psikoloji el kitabı: Cilt. 1. Organizasyonu inşa etmek ve geliştirmek.*

Kaynakçada:

Tarhan, N. (2014). *Toplum psikolojisi: sosyal şizofreniden toplumsal empatiye* (8. baskı). Timaş Yayınları.

Kabaklı, A. (1992). *Türk edebiyatı* (Cilt 5). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Not: Gözden geçirilmiş edisyonlar için aynı şekilde (2. baskı rev.) ya da kitap bölümü sayfa aralığını belirtmek için (Cilt 2, ss. 319-367). Hem baskı hem cilt bilgisi varsa bu öğeler virgülle ayrılır ve baskı numarası önce yazılır (8. baskı, Cilt 2, ss. 319-367).

Yazarı belli olmayan ya da anonim çalışmalar:

Eğer bir çalışmanın yazarı belli değilse metin içerisinde gönderme yapılırken yazar alanında geçen ilk birkaç kelime (genelde başlıktan) ve yıl kullanılır. Metin içi göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı ya da bir web sayfasının adı çift tırnak içinde; dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Yazarı anonim olarak belirtilen çalışmalara göndermede duruma göre Anonim (1975), (Anonim, 1975), (Anonim, 1975, s. 63) benzer ifadeler kullanılır. Kaynakçada da yazar kısmına Anonim yazılır.

Kurumların ya da grupların yazar olduğu yayına ilk defa atıfta bulunulduğunda kurumun/grubun tam adı ve ardından kısaltmasını veririz. Sonraki kullanımlarda sadece kısaltma ve tarih kullanılır. (Türk Psikologlar Derneği [TPD], 1997). (TPD, 1997) gibi.

Metin İçinde:

(*Türkçe bilim terimleri*, 2011, s. 1750)

Kaynakçada:

Türkçe bilim terimleri sözlüğü: Sosyal bilimler. (2011). Akademi Kitabevi.

Web sayfası, makale başlığı, bölüm başlığı:

Metin İçinde:

(“Hacettepe Üniversitesi Bilgi”, 2010).

Kaynakçada:

Künye Hacettepe Üniversitesi Bilgi Okuryazarlığı Programı. (2010). <http://hubo.hacettepe.edu.tr/>

Dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı:

Metin İçinde:

(*Kütüphaneciliğimiz üzerine*, 1987)

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğimiz üzerine görüşler (1987). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Editörlü Kitaplar:

Sadece editör bilgisi bulunan bir kitabın atf ve kaynakça bilgisi verilirken, editöre/editörlere yazar kısmında yer verilir ve adından parantez içinde “Ed”/“Eds”, “Haz.” veya ”Yay. haz.” kısaltması eklenir. Parantez içindeki kısaltmadan sonra nokta konur.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Tanrıdağ (2015), Tonta (2012).

Parantez içinde alıntı: (Tanrıdağ, 2015), (Tanrıdağ, 2015, s. 34), (Tonta, 2012), (Tonta, 2012, s. 156).

Kaynakçada:

Tanrıdağ, O. (Ed.). (2015). *Davranış nörolojisi: Beyin-davranış ilişkilerinin organizasyon prensipleri, sendromları ve hastalıkları*. Nobel Tıp Kitapları.

Tonta, Y. (2012). Bilgi sınıflama, bilgi düzenleme ve bilgi erişim. İçinde Ö. Külcü, T. Çakmak & N. Özel (Yay. haz.), *Prof. Dr. K. Gülbün Baydur'a armağan* (ss. 155-172). Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

İki veya üç Editörlü Kitaplar:

Anlatı alıntı: Abulfez ve Sönmez (2017), Goldstein and Hogarth (1997), Connolly et al. (2000).

Parantez içinde alıntı: (Abulfez & Sönmez, 2017), (Abulfez & Sönmez, 2017, s. 44), (Goldstein & Hogarth, 1997), (Harris et al., 2012).

Kaynakçada:

Abulfez, S. & Sönmez, P. (Ed.). (2017). *Uluslararası göç ve çocuklar: International migration and children*. Transnational London.

Goldstein, W. M., & Hogarth, R. (Eds.). (1997). *Research on judgement and decision making*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harris, K. R., Graham, S., & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Yazarı Kurum Olan Kitaplar:

Yazar olarak bir grup/tüzel kişi (dernekler, şirketler, devlet kurumları ve diğer çalışma grupları gibi) ifade ediliyorsa bu gruba ilişkin ad bilgisi metin içindeki göndermede oldukça açık ve anlaşılır biçimde verilmelidir. Grup adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Eğer grup adı uzunsu, kısaltma herkesçe anlaşılır oluyorsa veya ada yönelik zaten bilinen bir kısaltma var ise ilk kullanımda hem açık hali hem kısaltma hali kullanılıp, sonraki kullanımlarda ise sadece kısaltma kullanılabilir. Eğer grup adı kısa ise veya kısaltması herkesçe anlaşılır olmuyorsa tüm göndermelerde adın açık hali yazılır.

Kaynakçada APA 6'da yer ve yayıncı bilgisi yer alırken (yayıncı bilgisi için “Yazar” veya “Author” yazılırken. APA 7'da yer ve yayıncı bilgisine gerek kalmamıştır. Eğer DOI numarası varsa eklenir.

Metin içinde:

Cümle içinde ilk gönderme (Anlatı alıntı): Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK, 2013).

Cümle içinde ikinci ve sonraki göndermeler: TÜBİTAK (2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013).

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TÜBİTAK, 2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012, s. 38)

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TDK, 2012, s. 38).

Kaynakçada:

Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu* (27. baskı).

American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.).

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Kaynakçada:

Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu* (27. baskı).

American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.).

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Kitapta Bölüm

Editörlü bir kitaptaki bir bölüme atıf yapılmışsa bunu kaynakçada gösterirken editör adına yazar kısmında değil, ilgili bölümün başlığından sonra yer verilir. Bölüm başlığı italik yazılmaz. Editör bilgisi başlıktan hemen sonra italik olmadan ve bir editör için “(Ed.)” kısaltması, birden fazla editör için “(Eds.)” kısaltması kullanılır.

Yazarın Soyadı, A. (Yayıncı Yılı). Bölümün başlığı. İçinde editör A. Soyadı & Editör A. Soyadı (Ed/Eds.), Kitabın başlığı, (sayfa aralığı). Yayınevi.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Yücel ve Gülveren (2019), Dillard (2020), Aron et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Yücel & Gülveren, 2019), (Yücel & Gülveren, 2019, s. 76), (Dillard, 2020), (Dillard, 2020, p. 125), (Aron et al., 2019), (Aron et al., 2019, p. 350).

Kaynakçada:

Yücel, C. & Gülveren, H. (2006). Sınıfta öğrencilerin motivasyonu. İçinde M. Şişman & S. Turan (Eds.), *Sınıf yönetimi* (ss. 74-88). Pegem Akademi Yayıncılık.

Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney, & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

DOI'si olanlara örnek:

Aron, L., Botella, M., & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius, & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

URL'si olanlara örnek:

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark*. Hans Reitzels Forlag. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Kitap: Çeviri

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasteh (2000).

Parantez içinde alıntı: (Arasteh, 2000), (Arasteh, 2000, s. 150).

Kaynakçada:

Arasteh, A. R. (2000). *Aşkta ve yaratıcılıkta yeniden doğuş: Mevlana Celaleddin Rumi'nin kişilik çözümlemesi*. (B. Demirkol & İ. Özdemir, Çev.). Kitabiyat.

Aynı yazar tarafından aynı yıl içinde yapılmış farklı çalışma

Bir yazarın aynı yıl yaptığı çalışmalar, yıldan sonra a, b, c... harfleri eklenmek suretiyle ayırt edilir.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Glenn and Johnson (1964a), Glenn and Johnson (1964b, p. 90).

Parantez içinde alıntı: (Glenn & Johnson, 1964a), (Glenn & Johnson, 1964b, p. 90).

Kaynakçada:

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964a). *Calculating devices*. John Murray.

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964b). *Graphs*. Murray.

E-kitap: Tüm kitap:

E- kitabın varsa DOI numarası eklenir. DOI yoksa ve sabit bir URL'si varsa, kaynakçada e-kitabın veya e-kitapta bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez. İnternet adresinin başına “URL” ifadesi veya sonuna “Erişim tarihi” eklenmez.

Metin içinde

Anlatı alıntı: Özsoysal (2002), Jackson (2019).

Parantez içinde alıntı: (Özsoysal, 2002), (Özsoysal, 2002, s. 12), (Jackson, 2019), (Jackson, 2019, p. 12).

Kaynakçada:

Özsoysal, F. (2002). *Tiyatro metinlerinde alımlama ve metin stratejileri*. <http://www.altkitap.com/kitap.asp?kitapid=16>

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

E-kitap: Bir veri tabanından bölüm:

Metin içinde

Anlatı alıntı: Mitchell (1913).

Parantez içinde alıntı: (Mitchell, 1913), (Mitchell, 1913, p. 88).

Kaynakçada:

Mitchell, HW (1913). Alcoholism and alcoholic psychoses. In WA White & SE Jelliffe (Ed.), *The modern treatment of nervous and mental disorders*, Vol. 1 (pp. 287–330). Lea and Febiger. <https://doi.org/10.1037/10639-007>

5. 2. MAKALELER:

Dergi makalesinin DOI'si yoksa ve akademik bir araştırma veri tabanından geliyorsa basılı dergi gibi yazılır fakat bir makalenin DOI'si varsa, DOI eklenir. Yine makalenin DOI'si yoksa ancak okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa (örneğin, bir veri tabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergiden geliyorsa), makalenin URL'si referansın sonuna eklenir.

Dergi makalesinde makale numarası varsa, sayfa aralığı yerine “Makale” kelimesi ve ardından makale numarası eklenir.

Makalelerde makale ismi küçük harflerle düz ancak dergi ismi büyük harfle başlayacak ve italik şekilde yazılmalıdır. Dergi cilt sayısı italik ancak sayı no parantez içinde düz olmalıdır.

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı

Metin içinde

Anlatı alıntı: Uzun (1991), Coren (2019).

Parantez içinde alıntı: (Uzun, 1991), (Uzun, 1991, s. 88), (Coren, 2019).

Kaynakçada:

Uzun, A. (1991). Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, *Coğrafya Araştırmaları*, 3, 15–24

Coren, S. (1986). An efferent component in the visual perception of direction and extent. *Psychological Review*, 93(4), 391-411.

Basılı dergi makalesi: 2 yazarlı:

Anlatı alıntı: Bahadır ve Özdemir (2011), Kirkman and Rosen (1999).

Parantez içinde alıntı: (Bahadır & Özdemir, 2011, s. 325), (Kirkman, & Rosen, 1999, p. 288).

Kaynakçada:

Bahadır, M. & Özdemir, M. A. (2011). Acıgöl Havzası'nın sayısal topoğrafik naliz yöntemleri ile morfometrik jeomorfolojisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 323–344.

Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond selfmanagement: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42, 58-74.

Basılı dergi makalesi: 3 ve daha fazla yazarlı:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “**vd.**” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan makalelerde “**ve diğerleri**” ifadesinin Latince kısaltması olan “**et al.**” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “**vd.**” yerine “**ve ark.**” ifadesi kullanılır.

APA 6’ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7’de 20’ye çıkmıştır.

Anlatı alıntı: Arasil ve ark. (2020), Gren at al. (2003).

Parantez içinde alıntı: (Arasil vd., 2020, s. 20), (Gren at al., 2003, p. 420).

Kaynakçada:

Arasil, A., Turan, F., Metin, B., Sinirlioğlu Ertaş, H. & Tarhan, N. (2020). Positive Psychology Course: A Way to Improve Well-Being. *Journal of education and Future*, (17), 15- 23.

Gren, S. G., Welsh, M. A., & Dehler, G. E. (2003). Advocacy, performance, and threshold influences on decisions to terminate new product development. *Academy of Management Journal*, 46(4), 419-434.

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olan:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Hatipoğlu ve Uzun (2020), Grady et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Hatipoğlu & Uzun, 2020, s. 24), (Grady et al., 2019).

Kaynakçada:

Hatipoğlu, İ. K. & Uzun, A. (2020). Melet Irmağı Havzası’nda erozyon riskinin Micona modeli ile değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 74, 17–31. <https://doi.org/10.17211/tcd.644135>

Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C., & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olmayan URL gerektiren:

Bir makalenin DOI numarası yoksa fakat okuyucular için çözümlenecek bir URL’si varsa ve makale bir veritabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergide yer alıyorsa makalenin URL’si eklenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı Alıntı: Karaçay Türkal (2019).

Parantez içinde alıntı: (Karaçay Türkal, 2019, s. 285), (Karaçay Türkal, 2019).

Kaynakçada: Karaçay Türkal, M. (2019). Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Der., Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, 283-295. <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/article/view/306>

Elektronik dergi makalesi, DOI ve URL’si olmayan: Bir makalenin DOI numarası yoksa ve bu makale bir veritabanından sağlanıyorsa (google scholar, scopus, web of science vs.), bu durumda referans, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Zeybek (2005).

Parantez içinde alıntı: (Zeybek, 2005, 240)

Kaynakçada: Zeybek, H. İ. (2005). 2-3 Mart 2005 Turhal sel afeti ve sonuçları. *Eastern Geographical Review*, 21, 233–248.

5. 3. SÖZLÜK / ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

Ansiklopedi Maddesi:

Anlatı alıntı: Keyormarsi et al. (2007).

Parantez içinde alıntı: (Keyormarsi et al., 2007), (Keyormarsi et al. 2007, p. 200).

Kaynakçada:

İpekten, H. (1991). Azmî-zâde Mustafa Hâletî. İçinde *İslâm ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 348-349). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Keyormarsi, K., O'Leary, N. & Pardee, A. B. (2007). Cell division. İçinde *McGraw-Hill encyclopedia of science & technology* (9. baskı, cilt 3, ss. 618-621). McGraw-Hill.

Sözlük:

Sözlüklerde genelde yazar ve yayıncı aynı olur bu nedenle ad tekrarından kaçınmak için yalnızca sözlük adı yazar ögesinde görünür.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde sözlükle ilgili basım bilgileri italik olmadan yazılır.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde hem baskı hem de sayfa numarası varsa, bunları virgülle ayırarak aynı parantez içine yerleştirin.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Devellioğlu (1996), Merriam-Webster (2003).

Parantez içinde alıntı: (Devellioğlu, 2007, s. 238), (Merriam-Webster, 2003).

Kaynakçada:

Devellioğlu F. (1996). Eşref. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (13. Baskı, s. 238).

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).

Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Çevrimiçi Sözlük:

Çevrimiçi sözlükler zamanla güncellendiğinden referansta erişim tarihi eklenmesi gerekir.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Tayak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 18 Haziran 2021'de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

5. 4. TEZLER:

Bir tezin veri tabanı teze yayın numarası veriyorsa, yayın numarası tez başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır. “Doktora tezi” veya “Yüksek lisans tezi” tanımından sonra virgül ve dereceyi veren kurumun adı eklenir. Bu bilgi tez başlığından ve parantez içinde bulunan yayın numarasından sonra köşeli parantez içinde yer alır. Referansın kaynak ögesinde tezin yer aldığı veri tabanının, havuzun veya arşivin adı girilir.

Eğer bir tez üniversite gibi bir kurumun arşivinde yer alıyorsa ve bu okuyucu için linkten ulaşılabilir durumdaysa veritabanı belirtilir, URL eklenir.

Veritabanı veya arşiv, kullanıcıların tezi görebilmeleri için oturum açmalarını gerektiriyorsa, yani URL okuyucular için çalışmayacaksa, referans veri tabanı adıyla sonlandırılır.

Tezler kitaplaştırılıp yayınevlerinde yayımlandığında ya da yukarıda belirtildiği gibi veri tabanında veya bir arşivde bulunup oradan ulaşılabildiğinde yayımlanmış kategorisinde yer alır. Kitaplaştırılmış olanlar kaynakçada kitap formatında yazılır.

Eğer bir tez belirtilen kategoride değilse yani yayımlanmamışsa, köşeli parantez içinde [Yayımlanmamış doktora tezi] veya [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] açıklaması tez veya tez başlığından sonra yapılır. Referansın kaynak ögesinde, dereceyi veren kurumun adı belirtilir. Aynı format, lisans tezleri de dahil olmak üzere diğer yayımlanmamış tezler için de uygulanır.

Elektronik tez:

YÖK tez veritabanında yer alan tezler:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Gökçe (2019).

Parantez içinde alıntı: (Gökçe, 2019), (Gökçe, 2019, s. 23).

Kaynakçada:

Gökçe, U. (2019). *Orhan Veli şiirinde özne ve varoluş sorunsalı* (Tez No. 568510) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kurumsal arşivde arşivlenmiş tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilir (2014),

Parantez içinde alıntı: (Bilir, 2014), (Bilir, 2014, s. 40).

Kaynakçada:

Bilir, C. (2014). *Supply chain network optimization model incorporating competitive facility location problems*. [Doktora tezi, Doğu Üniversitesi]. DÜ Kurumsal Akademik Arşiv. <https://hdl.handle.net/11376/1039>

URL'si herkes için çalışmayan tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı:Kabir (2016).

Parantez içinde alıntı: (Kabir, 2016), (Kabir, 2016, p. 43).

Kaynakçada:

Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Yayımlanmış tez (Kitap olarak):

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Erol (2019).

Parantez içinde alıntı: (Erol, 2019), (Erol, 2019, s. 58).

Kaynakçada:

Erol, G. (2019). *Kelâmi sahada estetik yapı organizasyonu*. Ötüken Neşriyat.

Yayımlanmamış tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Onat (2016), Harris (2014).

Parantez içinde alıntı: (Harris, 2016), (Onat, 2014, s. 43).

Kaynakçada:

Onat, E. (1987). *Çift serili korelasyon üzerinde bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

5. 5. SEMPOZYUM / KONFERANS BİLDİRİLERİ:

Sempozyum/Kongre/Konferans bildirilerine atf için:

Referansta önce yazar ögesine yer verilir. Tarih ögesinde Sempozyumun tam tarihleri belirtilir.

Sunumun çeşidi başlıktan sonra köşeli parantez içinde açıklanır. Tanım esnektir (örneğin, "[Konferans oturumu]", "[Bildiri sunumu]", "[Poster oturumu]", "[Açılış konuşması]") gibi.

Konferansın veya toplantının adı ve referansın kaynak ögesindeki yeri belirtilir.

Konferans sunumunun videosu veya pdf linki mevcutsa, referansın sonuna bu bağlantı eklenir.

Yalnızca bir konferans sunumunun özetine atıfta bulunmak için, parantez içindeki açıklamanın bir parçası olarak "özet" bilgisi verilir. Örneğin, "[Bildiri sunumu özeti]".

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Işık ve ark. (2018), Evans et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Işık vd., 2018), (Evans et al., 2019).

Kaynakçada:

Işık, F., Bahadır, M. ve Çağlak, S. (2018, 18-20 Ekim). *Artvin ilinde yağışın mekânsal dağılışı üzerine bir deneme: Schreiber formülü* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Artvin Sempozyumu, Artvin, Türkiye. <https://www.artvin.edu.tr/uploads/ias.artvin.edu.tr/userfiles/files/ias2018>

Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T., & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Basılmış/yayımlanmış sempozyum/Kongre/konferans bildirilerine atf:

Bir dergide yayınlanan konferans bildirileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder.

Tüm kitap bölümü olarak yayınlanan konferans bildirileri, düzenlenmiş kitaplarla aynı referans formatını takip eder.

Herhangi bir veri tabanından ulaşıyorsa link eklenmez fakat DOI veya URL adresi mevcutsa eklenir.

Tam metin bildiriler kitabında ise:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilkan (2007), Bedenel et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Bilkan, 2007), (Bilkan, 2007, s. 612), (Bedenel et al., 2019), (Bedenel et al., 2019, p.230).

Kaynakçada:

Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. İçinde Y. Bayram (Ed.), *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ss. 611-620). Hilal Yayınları.

Bedenel, A.-L., Jourdan, L., & Biernacki, C. (2019). Probability estimation by an adapted genetic algorithm in web insurance. In R. Battiti, M. Brunato, I. Kotsireas, & P. Pardalos (Eds.), *Lecture notes in computer science: Vol. 11353. Learning and intelligent optimization* (pp. 225-240). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2_21

5.6. ARŞİV BELGELERİ VE KOLEKSİYONLAR

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/archival>

5. 7. RAPORLAR:

Devlet Kurumları, Bireysel Yazar, Broşür, Etik Kod, Bilgi Sayfası, ISO Standart, Basın Bülteni ve Teknik İnceleme raporlarına atıf örneklerini incelemek için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#textual-works>

5. 8. WEB SAYFASI:

Çok çeşitli “Web Sayfası Referansları” mevcuttur. Bunların içerisinde referansınıza uygun kategoriyi görmek ve kullanmak için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 9. SOSYAL MEDYA:

Facebook, Instagram,, LinkedIn, Çevrimiçi Forum (Örn. Reddit), Tiktok, Twitter gibi referanslar için aşağıdaki APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 10. GÖRSEL VE İŞİTSEL MEDYA:

Tüm görsel ve işitsel medya referansları için aşağıda APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#audiovisual-media>

5. 11. VERİ KÜMELERİ:

Veri kümesi ve araç kutusu referansları için aşağıda bulunan APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#data-sets>

Not: Bu rehberde bulunmayan veya belirtilmeyen hususlar için <https://apastyle.apa.org/> adresini ziyaret edebilirsiniz.

“Kaynak gösterme bilim ve sanat etiğinin gereğidir.”

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

For the works to be sent to the *Mavi Atlas*, it must be logged in via DergiPark and uploaded from the system.

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes "Research Papers". The manuscripts in second group consist of "Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation" and "Conference and Seminar Texts" suitable for the aim of Journal and "News" about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with "Spelling Dictionary "of "Turkish Language Association".

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

"Author information" should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.

"Title" should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.

"Subtitles" second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level

Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.

"Abstract" Turkish abstract should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. The English abstract (according to the English language grammar) should be between 200-400 words. format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.

"Key Words" should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

"Text" should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.

Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should

be left from above and below. be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Figures and Tables

Table and figure captions should be numbered above the tables and figures and written with "Garamond" 11 point font. Table and figure numbers should be placed above the table in plain text and bold font, and no dots should be placed. Tables and figures should be numbered according to the order they appear in the text. Each table and figure should have a short and descriptive title. Table and figure title should be placed just below the table number, double-spaced. Table and figure titles should be written in italics and the first letters in capital letters. If possible, there should be no vertical lines in the table. Notes on the table and figure should be added only when needed. These notes should be placed at the bottom of the table. The font for the table should be "Garamond", 11 points. In mandatory cases, it can be reduced to 8 points.

Prepared tables and figures should be placed neatly in the section where they will be in the text, without exceeding the specified page dimensions. When necessary, tables and figures can be placed in the text before the references by creating an appendix section. Where necessary, explanatory footnotes or abbreviations should be placed just below the figures and tables, and their sources, if any, should be included in accordance with the in-text citation rules. For other needed information about the table and figure, see. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Photos

Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

As of October 2021, bibliography and citations will be based on APA 7 spelling rules. You can visit <https://apastyle.apa.org/>.